

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI**

XORAZM MA’MUN AKADEMIYASI AXBOROTNOMASI

Axborotnoma OAK Rayosatining 2016-yil 29-dekabrdagi 223/4-son qarori bilan biologiya, qishloq xo‘jaligi, tarix, iqtisodiyot, filologiya va arxitektura fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

**2025-5/5
Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi
2006 yildan boshlab chop qilinadi**

Xiva-2025

Bosh muharrir:*Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.***Bosh muharrir o‘rinbosari:***Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.***Tahrir hayati:**

Abdullayev Ikram Iskandarovich, b.f.d., prof.
Abdullayeva Muborak Maxmusovna, b.f.d., prof.
Abduhalimov Bahrom Abduraximovich, t.f.d., prof.
Agzamova Gulchexra Azizovna, t.f.d., prof.
Aimbetov Nagmet Kalliyevich, i.f.d., akad.
Ametov Yakub Idrisovich, b.f.d., prof.
Babadjanov Xushnut, f.f.n., prof.
Bahodirova Feruza Bahodir qizi, PhD, dots,
Bobojonova Sayyora Xushnudovna, b.f.n., dos.
Bekchanov Davron Jumanazarovich, k.f.d.
Buriyev Xasan Chutbayevich, b.f.d., prof.
Gandjayeva Lola Atanazarovna, b.f.d., k.i.x.
Davletov Sanjar Rajabovich, tar.f.d.
Durdiyeva Gavhar Salayevna, arx.f.d.
Ibragimov Baxtiyor To‘laganovich, k.f.d., akad.
Izzatullayev Zuvayd, b.f.d., prof.
Ismailov Is‘haqjon Otabayevich, f.f.n., dos.
Jumaniyozov Otoboy, f.f.d., prof.
Jumaniyozov Zoxid Otoboyevich, f.f.n., dos.
Jumanov Murat Arepbayevich, b.f.d., prof.
Kadirova Shaxnoza Abduxalilovna, k.f.d., prof.
Qalandarov Nazimxon Nazirovich, b.f.f.d., k.i.x.
Karabayev Ikramjan Turayevich, q/x.f.d., prof.
Karimov Ulug‘bek Temirbayevich, DSc
Kurbanbayev Ilhom Jumanazarovich, b.f.d., prof.
Kurbanova Saida Bekchanovna, f.f.n., dos.
Qutliyev Uchqun Otoboyevich, f-m.f.d., prof.
Lamers Jon, q/x.f.d., prof.
Maykl S. Enjel, b.f.d., prof.
Maxmudov Raufjon Baxodirovich, f.f.d., k.i.x.
Mirzayev Sirojiddin Zayniyevich, f-m.f.d., prof.
Matniyozova Hilola Xudoyberganovna, b.f.d., prof.
Masharipova Feruza Jumanazarovna, PhD

Mirzayeva Gulnara Saidarifovna, b.f.d.
Najmeddinov Axmad Raxmatovich PhD, dotsent
Pazilov Abduvayit, b.f.d., prof.
Razzaqova Surayyo Razzoqovna, k.f.f.d., dos.
Ramatov Bakmat Zaripovich, q/x.f.n., dos.
Raximov Raxim Atajanovich, t.f.d., prof.
Raximov Matnazar Shomurotovich, b.f.d., prof.
Raximova Go‘zal Yuldashovna, f.f.f.d., dos.
Ro‘zmetov Baxtiyar, i.f.d., prof.
Ro‘zmetov Dilshod Ro‘zimboyevich, g.f.n., k.i.x.
Ruzmetov Davron Ibrogimovich, PhD
Sadullayev Azimboy, f-m.f.d., akad.
Salayev San‘atbek Komilovich, i.f.d., prof.
Saparbayeva Gulandam Masharipovna, f.f.f.d.
Saparov Kalandar Abdullayevich, b.f.d., prof.
Safarov Alisher Karimdjanyovich, b.f.d., dos.
Sirojov Oybek Ochilovich, s.f.d., prof.
Sobitov O‘lmasboy Tojxmedovich, b.f.f.d., k.i.x.
Sotipov Goyipnazar, q/x.f.d., prof.
Tojibayev Komiljon Sharobitdinovich, b.f.d., akad.
Xolliyev Askar Ergashevich, b.f.d., prof.
Xolmatov Baxtiyor Rustamovich, b.f.d.
Cho‘ponov Otanazar Otojonovich, f.f.d., dos.
Shakarboyev Erkin Berdikulovich, b.f.d., prof.
Ermatova Jamila Ismailovna, f.f.n., dos.
Eshchanov Ruzumboy Abdullayevich, b.f.d., prof.
O‘razboyev G‘ayrat O‘razaliyevich, f-m.f.d.
O‘rozboyev Abdulla Durdiyevich, f.f.d.
Hajiyeva Maqsuda Sultonovna, fal.f.d.
Hasanov Shodlik Bekpo‘latovich, k.f.n., k.i.x.
Xudayberganova Durdona Sidiqovna, f.f.d.
Yuldashev Xamza Kamalovich, PhD
Zaripova Ranojon Zaripovna, PhD, dotsent

Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi: ilmiy jurnal.-№5/5 (126), Xorazm Ma‘mun akademiyasi, 2025 y. – 320 b. – Bosma nashrning elektron varianti - <https://www.mamun.uz/bulletin>

ISSN 2091-573 X

Muassis: O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi mintaqaviy bo‘limi – Xorazm Ma‘mun akademiyasi

MUNDARIJA

Olimova Sh.O. The euphemism carousel: a linguistic and cultural Odyssey	6
Omonullayeva S. Psixolingvistika nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil yondashuvining oʻrni va ahamiyati	9
Porubay I.F., Nishanova F.R. Ingliz va oʻzbek tillarida milliy mentalitetni voqealantiruvchi til birliklarining qiyosiy tahlili	11
Porubay I.F., Nishanova F.R. Factors of the evolution of english linguocultural units	14
Qarshiyeva T.I. Transcendentalism and jadid literature: a comparison of views on understanding nature, humanity, and freedom	16
Qayumova M.A. A comparative study of the development of chemistry and physics terminology in english and uzbek	20
Qodirova H.X. Kommunikativ tarjimada soxta nutq aktlarini tarjimasida kontekst funksionalligini tiklash vazifalari	24
Qurbonova D.O. Reklama tili talabalarining madaniyatlararo kompetensiyasini shakllantirish vositasi sifatida	27
Qurbonova D.N. Isroil Subhoniy va uning "Shashqator"lari xususida	30
Qutliyeva M. Grammatical, phonetic assimilation of economic terms from russian to uzbek	32
Quvvatova D.J. Oʻzbek bolalar adabiyorining shakllanishida folklorning oʻrni	35
Rahmonberdiyeva N.H. Muhammad Alining "Mashrab" dostonida Mashrab obrazi	38
Rahmonov Gʻ.R. Gradual sinonimlarda aynanlik va farqlilik	41
Rajabaliyeva M.A. Poyon Ravshanovning tarixiy asarlarida Qashqadaryo adabiy hayotining tatbiq etilishi	45
Rajabova R.X., Xazratqulova O.A. The history of terminology and its development	47
Rashidova L.A. Lexicographical analysis of the "friend/dos" concept in english and karakalpak languages	50
Rasulova A.M., Akhrorova J.A. Investigating the phenomenon of polysemy in world linguistics	53
Rejapova M.F. Ingliz lingvokonseptologiyasida "shodlik" va "qaygʻu" konseptosferasi elementlarining etimologik tahlili	56
Rozikova G.Z. "Devonu lugʻotit turk" asaridagi ot leksemalarning semantik xususiyatlariga doir	59
Rustamova D.T. Zamonaviy oʻzbek adabiyotida anʼanaviy va innovatsion metodlar uygʻunligi	61
Rustamova D. Ogahiy sheʼriyatida lafziy sanʼatlar	64
Rustamova D. Ogahiy sheʼriyatida maʼnaviy sanʼatlar	67
Ruziyeva M.I. Bilingvizmning psixolingvistik asoslari	70
Sabirova N., Ziyodilloeva G. Paronimik soʻzlarning stilistik vositalarda qoʻllanilishi	73
Saidova Z.Kh., Nasriyeva M.I. Early victorian literature by feminist author	76
Saidova M.S. Communicative functions of interrogative sentences	79
Saliyeva Sh. Problems of translation of occasionalisms between languages with different systems	81
Saloxiddinova S.A. Folklor matnining lingvokulturologik xususiyatlari	83
Samatova Z.Q. Alogical stylistic devices in contemporary media discourse: linguosemantic perspectives on absurd meaning in film, cartoons, and social media	86
Sarimsakova Sh.U. Nonverbal politeness strategies in uzbek and english literary discourse: an intercultural pragmatic approach	89
Sharafiddinov X., Sharafiddinova N. Sheʼr ritmi va musiqiy ohang	93
Shokirova D.A. Bolalar nutqining oʻxshash va farqli tomonlari oʻzbek va ingliz tillari misolida	95
Sirojiddinova Sh.S. Badiiy matn kontekstida mifologiya poetikasining roli va ahamiyati	98
Sultonova K.F. Botanik terminlarning struktur xususiyatlari	101
Suvanova M.X. Oilaviy-maishiy marosimlarga oid etnografizmlar tasnifi	105
Teshabayeva D.M., Oʻsarova M.A. Widespread use of english terms in uzbek brand names	107
Toirova U.S. Isajon Sultonning boʻri hikoyasidagi boʻri zoosemizmining xususiyatlar	110
Toʻrayeva S.Q. Xurshid Davron sheʼriyatida tarixiy siymolar obrazi	112
Turdiyeva G.A. His-hayajonni ifodalovchi til birliklarining oʻrganilishi	114

Turdiyeva N.Yo. Transformation of Concepts in the Translation Process: A Study of William Shakespeare's Works	117
Tursunov M.M., Mirzayeva M.Z. O'zbek milliy kinofilmlarida qahramonlar obrazini yaratishda lisoniy hamda nolisoniy omillar tahlili	120
Tursunov M.M., Sharipova D.B. Characteristic features of Ted Hughes' poetry	123
Tursunov M.M., Cho'lliyeva M.X. Ingliz mediadiskursida "milliylik"ga aloqador obrazlar tahlili	126
Umurzoqova M.E. O'zbek lingvomadaniyatiga xos lisoniy shaxs tiplari xususida	129
Usmanova Z.I. Terminlarni tizimlashtirish — zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifasi sifatida	132
Usmonova D.S., Jurayeva Sh. Modern trends of conceptual metaphor study in cognitive linguistics	138
Usmonova Sh., Bozorboyeva X. Vaqt tushunchasining kognitiv va madaniy talqinini solishtirish	140
Usmonova O.S. Taom nomlari bilan bog'liq frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari	142
Vafoyeva M.R. Lexico-stylistic features of periphrasis in english journalistic discourse	145
Valiyeva N.D. Realism in english literature: a comprehensive examination	147
Xalilova Z.K. Hindiy tilidagi hisob va miqdor ifodalovchi so'zlar va ularning o'zbek tilidagi analoglari	150
Xamroyeva D.J. Abdulla Sher she'rlaridagi ba'zi obrazlarga tavsif	152
Xolmatova O.O'., Xamdamova O.M. Hadis matnlarida qo'llanuvchi sifat so'z turkumi va ularning ma'no guruhlari	155
Xomidjonova M.O., Adamboyeva N. Ingliz va o'zbek tillarida varvarizmlarning o'ziga xos xususiyatlari va nutqda qo'llanish ahamiyati	157
Xudayberganova D.V. "Shum bola" qissasida keltirilgan ba'zi xalq o'yinlarining tarbiyaviy ahamiyati	159
Xusanova G.Sh. Bolalar o'yin nomlarini shakllantirishda til va madaniyatning o'zaro ta'siri	162
Yaxshiboyeva G.O. Akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	164
Yo'ldasheva X.Q., Narzullayeva Ch.A. Sotsiolekt turlarining deytik xususiyati	168
Yo'ldosheva D.X. Pleonazm hodisasini o'rganishning kognitiv asoslari	173
Yuldasheva F.F. Lingvomadaniy jamiyatdagi estetik qadriyatlar o'zbek va rus tillari maqollari ko'zgusida	175
Yuldasheva M.A. Badiiy matnda alluziya: matnlararo ma'no sarguzashti	178
Yuldosheva S.T., Turayeva U.Sh. Scientific and theoretical basis of terms related economics	181
Yunusova G.D., Xujaeva U.T. Koreys tilida murojaat shakllarining tasnifi	184
Yusupova M.A. The role of women in society in uzbek and english literature: a comparative analysis of "O'tkan kunlar" by Abdulla Qodiriy and "Pride and prejudice" by Jane Austen	187
Yusupova G. Feministik tilshunoslik gender va til tadqiqotlarining asosi sifatida	190
Yusupova S.A., Isaqjonova D.D. Tilshunoslikda gradatsiyaning turlari va uning ahamiyati	193
Zaripov F.H. The role of linguistics in advertising and marketing: how language is used to influence and persuade consumers	195
Zaynobidinova I.M. Ingliz va o'zbek tillarida fe'l tarjimasida olam lisoniy manzarasining aks etishi	197
Zikirova N.M. Challenges in translating lexical gaps in english and uzbek media texts	200
Zoirjanov Sh.Sh. O'lchov birliklari nomlarining tarkibiy tuzilishi va hosil bo'lish xususiyatlari	203
Zokirova Kh.I. An analysis of translation and standardization in general mathematical terminology	205
Абдуллаева Г.З., Мэтякубов Дж., Ражаббоева С. Зоонимы и переносные номинации в разносистемных языках	209
Абдуллаева Б.К. Из истории перевода народных песен	211
Адилова Ш.Р. Дискуссия о терминах: популярная, жанровая и массовая художественная литература	214

Айтмуратова Т.М. Семантическое поле и лексико-семантические группы концептов труд и лень	218
Артикова З.З. Хитойшуносликда 把 “bǎ” олд кўмакчисининг ўрганилиши	222
Бабаджанов Х.Б., Омонкельдиева Г.У. Анализ русского языка как средство репрезентации концепта «любовь»	225
Базарова А. Конфликт поколений в романе "Отцы и дети" с точки зрения психологии личности	227
Бердиева Л.С., Милованова Е. В. Лингвометодические основы прогноза ошибок в образовании имен существительных	229
Бердиева Ш.Н. Синтез факта и вымысла в художественно-документальной прозе	233
Буриева А. Семантические особенности пословиц, связанных с крылатыми словами в английском языке	236
Бўриева Р.О., Шофиев О.Б. XIX асрнинг иккинчи ярми рус адабиётида “бола” образи талқини	238
Гаппарова Ш.М. Рецептивное поле Ф.М. Достоевского в романном пространстве Ю.В. Буйды	241
Гудзина В.А. Ономастика в художественном тексте: функции, символика и интерпретация	244
Джалилова З.Б. Шеърятда фитонимларни образлантириш бадий-эстетик тажрибасининг анъанавийлиги	247
Джураева З.Р. Зооморфная когнитивная метафора в русских и узбекских поговорках: гендерный аспект	251
Есемуратова Н. Пословицы и поговорки в литературных произведениях: к вопросу об интерпретации и функции	254
Жамилова Б.С. Поэтик тафаккур янгиланишида болаларга муносабат талқинлари	258
Жиренов С. А., Хусанова М.А. Идиостиль ва уни шакллантирувчи ижтимоий омиллар хусусида	263
Маматкулова К. Теоретические основы сопоставительного исследования прецедентных феноменов в медиа-языке	265
Мамедова Ш.Н. Элементы фольклора в стихотворной детской пьесе Михаила Рзагулузаде «Узоры»	268
Муратов Б. Тема судьбы и свободы в произведениях Ф. М. Достоевского	272
Муродова Д.А. История и значение образа матери в литературе	274
Мусурманкулова М.Н. Историческое исследование строительного дела и построек	277
Мухтаров Э.Ш., Бердиева Ш. Теоретические основы изучения фразеологизмов	280
Набиева Р.Р. Мифологические аллюзии в мировой детской литературе на основе произведений "Питера Пэна" и "Гарри Поттера"	282
Насирова Р.А. Проблема экспрессивных и эмоциональных фразеосем во фразеологии английского языка	285
Несипбаева С.К. Лингвистические и культурные барьеры при адаптации романа Марка Твена "Приключения Тома Сойера" для русскоязычной аудитории	288
Нуриддинов Х. Анализ объектов, выраженных в винительном падеже (nasb)	291
Рахмонова Н.Б. Деривационные аспекты косметологической терминологии в английском, узбекском и русском языках	293
Тулишова Г.Р. Размышления об изучении современной литературы	296
Умбетова Н.Ж. Стилистические особенности поэзии Олжаса Сулейменова	300
Хамидова М.Х., Рузиева Г.Ж., Эшмуродова Т.А. Морфо-синтаксические особенности выражения пространственных отношений в русском и узбекском языках: сравнительно-лингвистический аспект	303
Хамракулова С.Ф., Ашурматова Н.А. Лингвопрагматические особенности фразем с семантикой возраста в английском языке	306
Шавилова Н.С. Структурно-словообразовательная и морфологическая характеристика паронимов в русском и узбекском языках	308
Шаропова Н.Б. Восприятие михаила булгакова в узбекской литературной традиции	313
Шатова И.Ю. Использование названий профессий в рекламном тексте	317

UDC 808.3

THE EUPHEMISM CAROUSEL: A LINGUISTIC AND CULTURAL ODYSSEY**Sh.O.Olimova, researcher, Karshi State University, Karshi**

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi evfemizmlarning lingvistik, madaniy va pragmatik xususiyatlarini o'rganadi. Evfemizmlar noqulay yoki ta'qiqlangan tushunchalarni yumshoq ifodalash vositasi sifatida tilning dinamik xususiyatini ko'rsatadi. "Og'zaki karusel" metaforasi orqali evfemizmlarning paydo bo'lishi, qabul qilinishi va ma'no o'zgarishi tahlil qilinadi. Ingliz tilida evfemizmlar ijtimoiy inklyuzivlik va hazilga, o'zbek tilida esa diniy hurmat va jamoaviy uyg'unlikka asoslanadi. Sinonimiya, antonimiya va ierarxiya kabi semantik munosabatlar, tarixiy misollar va qiyosiy tahlillar orqali evfemizmlarning madaniy ahamiyati ochib beriladi. Xulosa sifatida, evfemizmlar til va madaniyatning o'zaro ta'sirini o'rganishda muhim ob'ekt ekanligi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Evfemizm, lingvistik evolyutsiya, verbal karusel, semantik siljish, madaniy sezgirlik, pragmatik funktsiya, ingliz tili, o'zbek tili, sinonimiya, antonimiya, jamiyat qadriyatlari, madaniyatlararo taqqoslash, tabu.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические, культурные и прагматические аспекты эвфемизмов в английском и узбекском языках. Эвфемизмы, как инструменты для смягчения резких или табуированных понятий, отражают динамичный характер языка. С помощью метафоры "вербальная карусель" анализируется жизненный цикл эвфемизмов - их возникновение, принятие и семантические сдвиги. В английском языке эвфемизмы подчеркивают социальную инклюзивность и юмор, а в узбекском языке они укоренены в религиозном почитании и коллективной гармонии. Семантические отношения, такие как синонимия, антонимия и иерархия, наряду с историческими примерами и межкультурными сравнениями, подчеркивают культурное значение эвфемизмов. В заключение подчеркивается, что эвфемизмы являются важным инструментом для изучения взаимосвязи языка, культуры и общества.

Ключевые слова: Эвфемизм, лингвистическая эволюция, вербальная карусель, семантический сдвиг, культурная чувствительность, прагматическая функция, английский язык, узбекский язык, синонимия, антонимия, общественные ценности, межкультурное сравнение, табу.

Abstract. This article examines the linguistic, cultural, and pragmatic dimensions of euphemisms in English and Uzbek languages. Euphemisms, as tools for softening harsh or taboo concepts, reflect the dynamic nature of language. Through the "verbal carousel" metaphor, the lifecycle of euphemisms—their emergence, acceptance, and semantic shifts—is analyzed. In English, euphemisms emphasize social inclusivity and humor, while in Uzbek, they are rooted in religious reverence and collective harmony. Semantic relationships such as synonymy, antonymy, and hierarchy, alongside historical examples and cross-cultural comparisons, highlight the cultural significance of euphemisms. The conclusion underscores euphemisms as a vital lens for exploring the interplay of language, culture, and society.

Keywords: Euphemism, linguistic evolution, verbal carousel, semantic shift, cultural sensitivity, pragmatic function, English language, Uzbek language, synonymy, antonymy, societal values, cross-cultural comparison, taboo.

Introduction. Language is a dynamic entity, constantly evolving to reflect the shifting values, attitudes, and sensibilities of the societies that wield it. Among the most fascinating aspects of this linguistic evolution is the use of euphemisms—words or phrases employed to soften the impact of harsh, taboo, or socially sensitive concepts. Euphemisms serve as verbal veils, cloaking uncomfortable truths in more palatable expressions to maintain social harmony, respect cultural norms, or adhere to ethical standards. However, as social values and linguistic conventions change,

euphemisms themselves undergo a transformation, hopping on and off what can be described as a "verbal carousel." Some terms endure, seamlessly integrating into everyday language, while others lose their euphemistic sheen, becoming as offensive as the words they once replaced. This article explores the intricate dance of euphemisms in English and Uzbek languages, delving into their linguistic, cultural, and pragmatic dimensions, with a particular focus on their lifecycle, semantic shifts, and societal implications. Drawing on insights from linguistic studies, historical examples, and cross-cultural comparisons, we will examine how euphemisms reflect and shape the values of their respective societies.

Euphemisms are linguistic tools designed to mitigate the discomfort associated with direct references to sensitive or taboo topics, such as death, sex, bodily functions, or social stigmas. They function by substituting a less offensive or more socially acceptable term for one that is deemed too blunt, vulgar, or culturally inappropriate. As linguist Muriel Schulz notes, euphemisms are part of a "carousel ride" where words shift in meaning and acceptability over time, influenced by changing social attitudes and linguistic trends.

Defining Characteristics

Pragmatic Function: Euphemisms serve to maintain politeness, avoid offense, and uphold social norms in communication. For instance, saying "passed away" instead of "died" softens the emotional impact of death in English, while "Allohning rahmatiga ketdi" (lit. "went to God's mercy") achieves a similar effect in Uzbek, reflecting Islamic values of reverence.

Cultural Sensitivity: Euphemisms are deeply tied to cultural contexts, reflecting the values and taboos of a society. In Uzbek, euphemisms often align with religious and moral sensibilities, whereas in English, they may prioritize social inclusivity or humor.

Temporal Fluidity: Euphemisms are not static; they evolve as societal norms shift. A term that is polite today may become outdated or offensive tomorrow, necessitating new euphemisms to take its place.

The Verbal Carousel

The metaphor of a "carousel" aptly captures the cyclical nature of euphemisms. Words enter the lexicon as polite substitutes, gain acceptance, and may eventually lose their euphemistic status, either by becoming mainstream or by taking on the negative connotations of the concept they describe. For example, the English term "cemetery," derived from the Greek for "sleeping place," began as a euphemism for the more foreboding "graveyard" but became the standard term due to its functionality and neutral tone. Similarly, in Uzbek, "rahmatli bo'ldi" (lit. "became blessed") is a widely accepted euphemism for death, rooted in Islamic reverence, and has largely replaced more direct terms in formal and respectful contexts.

Historical and Linguistic Evolution of Euphemisms

The life-cycle of euphemisms is a testament to the interplay between language and culture. Words that start as neutral or positive can become euphemisms, only to later acquire negative connotations or revert to neutrality. This section examines key examples from English and Uzbek, highlighting their semantic journeys and cultural significance.

In English, euphemisms have long been used to navigate sensitive topics, with their meanings shifting in response to cultural and social changes. Historical examples illustrate this dynamic process:

Penis: Originally meaning "tail" in Latin, "penis" was adopted as a euphemism for the male sex organ in Cicero's time. Over time, it lost its euphemistic cover and became the standard, clinical term, necessitating new euphemisms like "member" or "privates." This shift reflects how euphemisms can become too direct, losing their softening effect.

Jerk and Dork: Both terms originally served as euphemisms for "penis" or related sexual behaviors. "Jerk" referred to a man who masturbates, as seen in the phrase "jerk off," while "dork" was a synonym for the male organ. Today, both have largely shed their sexual connotations, with "jerk" meaning an unpleasant person and "dork" denoting a socially awkward individual, illustrating how euphemisms can transition into mainstream insults.

Bloody and Blast: In historical British English, “bloody” was highly offensive, possibly linked to religious oaths, while “blast” was considered blasphemous. Over time, both terms lost their shock value, becoming mild expletives or even affectionate expressions, as in “you bloody legend.” This demonstrates the rehabilitation of once-taboo terms.

Fart: A medieval euphemism for flatulence, “fart” initially softened the reference to a bodily function. However, as it became associated with the act itself, it acquired a vulgar connotation, necessitating new euphemisms like “pass gas” or “break wind.”

These examples underscore the fluidity of English euphemisms, which adapt to changing social norms, often moving from politeness to vulgarity or neutrality.

In Uzbek, euphemisms are heavily influenced by Islamic values, collectivist cultural norms, and a strong emphasis on respect and modesty. Unlike English, where humor and secular inclusivity often shape euphemisms, Uzbek euphemisms prioritize religious reverence and social harmony. Key examples include:

O‘tib qolmoq (lit. “passed by”): A common euphemism for death, this phrase softens the finality of the concept by framing it as a transient act, aligning with Islamic beliefs about the afterlife. Its widespread use in both spoken and literary contexts, such as Abdulla Qodiri’s “O‘tkan kunlar,” reflects its cultural entrenchment.

Imkoniyati cheklangan (lit. “with limited possibilities”): Used instead of “nogiron” (disabled), this euphemism emphasizes capability over limitation, reflecting Uzbek cultural values of respect and sensitivity toward individuals with disabilities.

These euphemisms demonstrate how Uzbek language navigates sensitive topics through religious and moral frameworks, contrasting with the more secular and individualistic tendencies of English euphemisms.

The Semantics of Euphemisms: A Comparative Analysis

Euphemisms in English and Uzbek exhibit distinct semantic patterns, reflecting the cultural and pragmatic priorities of their respective societies. This section explores the semantic relationships—synonymy, antonymy, and hierarchical structures—that characterize euphemisms, with examples from both languages.

Synonymous euphemisms offer varied politeness levels:

English: “Died” is softened by “passed away” (formal), “gone to a better place” (religious), or “kicked the bucket” (humorous), reflecting contextual flexibility (Rawson, 1981).

Uzbek: “Vafot etdi” (died) is replaced by “Allohning rahmatiga ketdi” (religious) or “o‘tib qolmoq” (neutral), emphasizing moral sensitivity (Safarov, 2008).

Antonymy of euphemisms contrast negative taboo connotations with positive or neutral meanings: “Fat” (judgmental) is softened by “plus-size” or “curvy,” aligning with body positivity (Holder, 2008).

Uzbek: “Kasal” (sick, negative) is replaced by “og‘riq” (pain, neutral), reducing stigma (Safarov, 2008).

Hierarchical Relationships of euphemism, broader terms soften specific taboo words: English: “Go” (hypernym) softens “died” (hyponym) via “passed away,” framing death as a transition (Allan & Burridge, 2006).

Conclusion. Euphemisms are a vital component of human communication, serving as linguistic bridges between cultural sensitivities and the harsh realities of life. Through their semantic relationships—synonymy, antonymy, and hierarchy—euphemisms navigate the complex terrain of social norms, softening taboos while revealing cultural priorities. As language continues to evolve, euphemisms will remain a fascinating lens through which to explore the interplay of words, culture, and society.

REFERENCES:

1. Allan, Keith, and Kate Burridge. *Euphemism and Dysphemism: Language Used as Shield and Weapon*. Oxford University Press, 1991.
2. Allan, Keith, and Kate Burridge. *Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language*. Cambridge University Press, 2006.
3. Abdulla, Qodiriy. *O‘tkan kunlar*. Sharq Nashriyoti, 1922.

**PSIXOLINGVISTIKA NUQTAI NAZARIDAN QIYOSIY TAHLIL YONDASHUVINING
O'RNI VA AHAMIYATI****S.Omonullayeva, PhD, Andijon davlat universiteti, Andijon**

Annotatsiya. Mazkur maqolada ikkinchi tilni o'rganish (ITO) jarayonida qiyosiy tahlil yondashuvining psixolingvistik jihatlari tadqiq etiladi. Ona tili (L1) va o'rganilayotgan chet tili (L2) tizimlari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlarni aniqlashga asoslangan qiyosiy tahlilning til o'rganuvchining kognitiv jarayonlariga, xususan, lingvistik transfer, interferensiya hodisalari va interlingva (oralik til) shakllanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolada qiyosiy tahlilning kuchli va zaif tomonlari psixolingvistik dalillar asosida tahlil qilinadi hamda zamonaviy ITO metodologiyasida uning o'rni va amaliy ahamiyati baholanadi.

Kalit so'zlar: psixolingvistika, qiyosiy tahlil, ikkinchi tilni o'rganish, lingvistik transfer, interferensiya, interlingva, kognitiv jarayonlar, xatolar tahlili.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психолингвистические аспекты сравнительно-аналитического подхода в процессе изучения второго языка (ИЗЯ). Рассматривается влияние сравнительного анализа, основанного на выявлении сходств и различий между системами родного языка (Я1) и изучаемого иностранного языка (Я2), на когнитивные процессы изучающего язык, в частности, на языковой перенос, явления интерференции и формирование языка-посредника. В статье анализируются сильные и слабые стороны сравнительного анализа на основе психолингвистических данных, оценивается его роль и практическое значение в современной методологии ИТО.

Ключевые слова: Психолингвистика, сравнительный анализ, изучение второго языка, языковой перенос, интерференция, интерлингвизм, когнитивные процессы, анализ ошибок.

Abstract. This article examines the psycholinguistic aspects of the comparative-analytical approach in the process of second language learning (SLL). It examines the influence of comparative analysis based on identifying similarities and differences between the systems of the native language (L1) and the studied foreign language (L2) on the cognitive processes of the language learner, in particular, on language transfer, interference phenomena and the formation of an intermediary language. The article analyzes the strengths and weaknesses of comparative analysis based on psycholinguistic data, assesses its role and practical significance in modern SLL methodology.

Keywords: Psycholinguistics, comparative analysis, second language learning, language transfer, interference, interlinguism, cognitive processes, error analysis.

Kirish. Globalizatsiya sharoitida chet tillarini o'rganishga bo'lgan ehtiyoj tobora ortib bormoqda. Bu esa, o'z navbatida, ikkinchi tilni o'qitish metodologiyasini takomillashtirish, til o'rganish jarayonining psixologik va lingvistik qonuniyatlarini chuqurroq anglashni talab etadi. Shu nuqtai nazardan, o'tgan asrning o'rtalarida keng tarqalgan qiyosiy tahlil yondashuvi (Contrastive Analysis Hypothesis - CAH) bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Qiyosiy tahlil L1 va L2 tizimlarini (fonologik, leksik, grammatik) qiyoslash orqali o'rganuvchilar duch kelishi mumkin bo'lgan potentsial qiyinchiliklarni oldindan bashorat qilishga va o'quv materiallarini samaraliroq tuzishga yordam beradi. Biroq, bu yondashuvning psixolingvistik asoslari, uning til o'zlashtirishning murakkab kognitiv mexanizmlari bilan bog'liqligi doimiy tadqiqot mavzusi bo'lib kelgan.

Asosiy qism:**1. Qiyosiy tahlilning psixolingvistik asoslari:**

- **Lingvistik transfer (Linguistic Transfer):** Psixolingvistika nuqtai nazaridan, transfer – bu o'rganuvchining L1 dan olgan bilim va ko'nikmalarining L2 ni o'zlashtirish jarayoniga ta'siridir.
- **Musbat transfer:** L1 va L2 dagi ba'zi strukturalar o'xshash bo'lganda yuz beradi va o'rganishni osonlashtiradi (masalan, ko'plab hind-yevropa tillaridagi so'z tartibi o'xshashligi).
- **Manfiy transfer (Interferensiya):** L1 va L2 dagi strukturalar farq qilganda yuz beradi va L2 ni o'zlashtirishda xatoliklarga olib keladi (masalan, ingliz tilidagi artikllarning o'zbek tilida

ekvivalenti yo'qligi sababli o'zbek o'rganuvchilari tomonidan tushirib qoldirilishi yoki noto'g'ri ishlatilishi). Qiyosiy tahlil aynan mana shu interferensiya manbalarini aniqlashga qaratilgan.

- *Interlingva (Oraliq til) konsepsiyasi:* Larri Selinker tomonidan kiritilgan interlingva tushunchasi o'rganuvchining L2 ni o'zlashtirish jarayonida shakllanadigan o'ziga xos lingvistik tizimini anglatadi. Bu tizim L1, L2 qoidalar va o'rganuvchining o'ziga xos o'rganish strategiyalari aralashmasidan iborat bo'ladi. Qiyosiy tahlil interlingvadagi L1 ta'sirida yuzaga kelgan xususiyatlarni tushunishga yordam beradi. Psixolingvistik jihatdan, interlingva – bu o'rganuvchining L2 haqidagi gipotezalarini doimiy ravishda sinab ko'rish va qayta qurish jarayonining mahsulidir.

- *Kognitiv jarayonlar va xatolar tahlili:* Qiyosiy tahlil dastlab L1 ta'siridagi xatolarni bashorat qilishga urinadi. Biroq, psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, barcha xatolar ham L1 interferensiyasi natijasi emas. O'rganuvchilar L2 ning o'z ichki qoidalarini haddan tashqari umumlashtirish (overgeneralization), soddalashtirish kabi kognitiv strategiyalar natijasida ham xatolarga yo'l qo'yishadi. Shu sababli, qiyosiy tahlil ko'pincha "xatolar tahlili" (Error Analysis) bilan birga qo'llaniladi, bu esa xatolarning psixolingvistik sabablarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

2. Qiyosiy tahlil yondashuvining psixolingvistik bahosi:

- *Kuchli tomonlari:*
- *Bashorat qilish imkoniyati:* Potentsial qiyinchilik tug'diradigan lingvistik sohalarni oldindan aniqlashga yordam beradi, bu esa o'qituvchilarga ushbu jihatlariga ko'proq e'tibor qaratish imkonini beradi.

- *O'quv materiallarini optimallashtirish:* L1 va L2 o'rtasidagi farqlarni hisobga olgan holda o'quv dasturlari va materiallarini ishlab chiqishga imkon beradi.

- *O'rganuvchi xatolarini tushunish:* Ba'zi turdagi xatolarning kelib chiqish sabablarini (L1 interferensiyasi) tushuntirib beradi.

- *Cheklovlari va tanqidi:*

- *Haddan tashqari soddalashtirish:* Qiyosiy tahlilning dastlabki ("kuchli") versiyasi L1 va L2 o'rtasidagi barcha farqlar qiyinchilik tug'diradi va barcha o'xshashliklar o'rganishni osonlashtiradi deb hisoblagan. Biroq, amalda ba'zi farqlar kutilganchalik qiyinchilik tug'dirmasligi, ba'zi o'xshashliklar esa "yolg'on do'stlar" (false friends) tufayli chalg'itishi mumkin.

- *Rivojlanish xatolarini e'tiborsiz qoldirish:* Qiyosiy tahlil ko'pincha L2 ni o'zlashtirishning universal bosqichlarida yuzaga keladigan rivojlanish xatolarini (developmental errors) hisobga olmaydi.

- *Individual farqlar:* O'rganuvchilarning yoshi, motivatsiyasi, o'rganish uslubi kabi individual psixologik xususiyatlari til o'zlashtirishga katta ta'sir ko'rsatadi, qiyosiy tahlil esa bu omillarni to'liq qamrab olmaydi.

- *Statik yondashuv:* Qiyosiy tahlil ko'pincha L1 va L2 ni statik tizimlar sifatida ko'rib chiqadi, vaholanki, o'rganuvchining interlingvasi doimiy rivojlanishda bo'ladi.

3. Zamonaviy psixolingvistika va ITO'da qiyosiy yondashuvning o'rni:

Qattiq tanqidlarga qaramay, qiyosiy tahlil yondashuvi zamonaviy psixolingvistika va ITO'da o'zining ma'lum bir o'rniga ega. U endi til o'rganishdagi barcha muammolarni hal qiluvchi yagona vosita sifatida emas, balki boshqa yondashuvlar (masalan, xatolar tahlili, interlingva nazariyasi, kognitiv o'rganish strategiyalari) bilan birgalikda qo'llaniladigan foydali vosita sifatida qaraladi.

Zamonaviy yondashuvlar L1 ning L2 ni o'zlashtirishga ta'sirini inkor etmaydi, balki bu ta'sirning murakkab va ko'p qirrali ekanligini tan oladi. O'qituvchilar o'rganuvchilarning ona tilini bilishlari va undan L2 ni o'rganishda ongli ravishda foydalanishlari mumkinligini (masalan, "til xabardorligi" – language awareness orqali) rag'batlantirishlari mumkin.

Psixolingvistika nuqtai nazaridan qiyosiy tahlil yondashuvining ayrim yanada chuqurroq jihatlarini ko'rib chiqamiz:

1. Interlingvaning dinamik tabiati va "qotib qolish" (fossilization) hodisasi:

- *Dinamiklik:* Psixolingvistika interlingvani statik emas, balki doimiy rivojlanishdagi, o'zgaruvchan tizim sifatida ko'radi. O'rganuvchi yangi ma'lumotlarni olgani sari, uning interlingvasi ham o'zgarib, L2 ga yaqinlashib boradi (yoki ba'zan undan uzoqlashishi ham mumkin). Qiyosiy tahlil

bu dinamikani tushunishda L1 ning qaysi bosqichlarda va qanday ta'sir ko'rsatayotganini kuzatishga yordam beradi.

- “Qotib qolish” (Fossilization): Bu hodisa o'rganuvchining interlingvasidagi ba'zi noto'g'ri shakllar yoki qoidalarning, hatto qo'shimcha o'qitish va tuzatishlarga qaramay, barqarorlashib qolishini anglatadi. Psixolingvistik nuqtai nazardan, “qotib qolish” sabablari turlicha bo'lishi mumkin:

- L1 ning kuchli interferensiyasi.

- Motivatsiyaning pastligi yoki o'rganish maqsadlariga erishilganlik hissi (masalan, kommunikativ ehtiyoj qondirilgach, grammatik aniqlikka intilish susayishi).

- Noto'g'ri shakllarning kommunikativ jihatdan muvaffaqiyatli qo'llanilishi (ya'ni, xato bo'lsa ham, suhbatdosh tushunadi).

- Yetarli darajada salbiy teskari aloqa (negative feedback) olmaslik.

Qiyosiy tahlil “qotib qolishi” mumkin bo'lgan sohalarni aniqlashda va ularning oldini olish yoki bartaraf etish strategiyalarini ishlab chiqishda foydali bo'lishi mumkin.

“Payqash gipotezasi” (Noticing Hypothesis) va qiyosiy tahlil:

- Richard Schmidt tomonidan ilgari surilgan “Payqash gipotezasi”ga ko'ra, o'rganuvchi L2 dagi yangi lingvistik shaklni o'zlashtirishi uchun avvalo uni ongli ravishda “payqashi” kerak. Ya'ni, e'tibor qaratishi va bu shaklning mavjudligini anglab yetishi lozim.

- Qiyosiy tahlil bu jarayonga yordam berishi mumkin. O'qituvchi L1 va L2 o'rtasidagi muayyan farqlarga o'rganuvchilarning e'tiborini qaratasa (masalan, “O'zbek tilida bu holatda kelishik qo'shimchasi ishlatiladi, ingliz tilida esa predlog”), bu o'rganuvchining L2 dagi tegishli shaklni “payqashi” va uning o'z L1 idagi ekvivalentidan farqini anglashiga yordam beradi. Bu esa, o'z navbatida, yangi ma'lumotni qayta ishlash va o'zlashtirish uchun zaruriy shartdir.

Pragmatik va madaniy transfer:

- Qiyosiy tahlil ko'pincha fonologik, leksik va grammatik darajalarga e'tibor qaratadi. Biroq, psixolingvistika nuqtai nazaridan, L1 dan L2 ga transfer faqat strukturalar bilan cheklanmaydi.

Xulosa. Psixolingvistika nuqtai nazaridan, qiyosiy tahlil yondashuvi ikkinchi tilni o'rganish jarayonidagi ayrim muhim jihatlarni, xususan, L1 ning L2 ga transferi va interferensiyasi hodisalarini yoritib berishda qimmatlidir. U o'qituvchilarga potentsial qiyinchiliklarni aniqlash va o'quv jarayonini ma'lum darajada optimallashtirishga yordam beradi. Biroq, til o'zlashtirish murakkab kognitiv va ijtimoiy-madaniy jarayon bo'lib, uni faqatgina L1 va L2 ni qiyoslash orqali to'liq tushuntirib bo'lmaydi. Zamonaviy ITO' amaliyotida qiyosiy tahlil boshqa psixolingvistik nazariyalar va yondashuvlar bilan uyg'unlikda, tanlab va moslashuvchan tarzda qo'llanilishi maqsadga muvofiqdir. Bu o'rganuvchining kognitiv ehtiyojlarini yaxshiroq qondirishga va til o'rgatish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lado, R. (1957). *Linguistics Across Cultures: Applied Linguistics for Language Teachers*. University of Michigan Press.
2. Selinker, L. (1972). Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics*, 10(3), 209-231.
3. Gass, S. M., & Selinker, L. (2008). *Second Language Acquisition: An Introductory Course (3rd ed.)*. Routledge.
4. Odlin, T. (1989). *Language Transfer: Cross-linguistic Influence in Language Learning*. Cambridge University Press.
5. Ellis, R. (2015). *Understanding Second Language Acquisition (2nd ed.)*. Oxford University Press.

UO'K 808.3

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA MILLIY MENTALITETNI VOQEALANTIRUVCHI TIL BIRLIKLARINING QIYOSIY TAHLILI

I.F.Porubay, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona
F.R.Nishanova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari lingvokulturologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Har bir millatning mentaliteti, avvalo, uning tilida o'z aksini topadi. Shu bois maqolada ingliz xalqining realizm, erkinlik va

individualizmga asoslangan tafakkuri bilan o'zbek xalqining andisha, hurmat, sabr-toqat kabi qadriyatlari qanday til birliklarida namoyon bo'lishi solishtirma tahlil qilinadi. Adabiy manbalar – Sue Townsendning *The Secret Diary of Adrian Mole* hamda Abdulla Qahhorning turli asarlari asosida konkret misollar keltirilib, mentalitetga xos til birliklarining ifoda shakli, ma'no yuki va kommunikativ funksiyasi ochib beriladi. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o'zaro bog'liqligini yoritishda hamda millatlararo muloqotni chuqurroq tushunishda foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: milliy mentalitet, til birliklari, lingvomadaniy birliklar, milliy ruh, madaniyat, lingvokulturologiya, maqollar, iboralar, adabiy tahlil.

Аннотация. В данной научной статье анализируются языковые единицы английского и узбекского языков, представляющие национальный менталитет, на основе лингвокультурологического подхода. Менталитет каждого народа прежде всего отражается на его языке. Поэтому в статье будет проведен сравнительный анализ того, в каких языковых единицах проявляются такие ценности узбекского народа, как андisha, уважение, терпение, с мышлением английского народа, основанным на реализме, свободе и индивидуализме. Литературные источники - "секретный дневник" Сью Таунсенд на основе различных произведений Адриана крола и Абдуллы каххора приводятся конкретные примеры, раскрываются форма выражения, смысловая нагрузка и коммуникативная функция языковых единиц, присущих менталитету. Результаты исследования могут быть полезны для освещения взаимосвязи языка и культуры, а также для более глубокого понимания межкультурного общения.

Ключевые слова: национальный менталитет, языковые единицы, лингвокультурные единицы, национальный дух, культура, лингвокультурология, пословицы, поговорки, литературный анализ.

Abstract. This scientific paper explores the linguistic units that reflect the national mentality in English and Uzbek languages from a linguocultural perspective. It highlights the idea that a nation's worldview, traditions, and cultural values are inherently embedded in its language. The study compares how English individualism, realism, and value of freedom are manifested through specific expressions, proverbs, and euphemisms, while Uzbek cultural traits such as modesty (andisha), respect, patience, and hospitality are expressed through idioms, sayings, and culturally significant words. Literary works such as *The Secret Diary of Adrian Mole* by Sue Townsend and various writings by Abdulla Qahhor serve as the basis for analyzing these culturally embedded linguistic elements. The research contributes to a deeper understanding of the interrelation between language and culture, promoting effective intercultural communication.

Keywords: national mentality, linguistic units, English language, Uzbek language, culture, linguoculturology, proverbs, idioms, literary analysis

Har bir millat o'zining betakror madaniyati, qadriyatlari va tafakkuriga ega. Bu tafakkur, ya'ni milliy mentalitet, eng avvalo tilda namoyon bo'ladi. Milliy mentalitetga xos bo'lgan til birliklari orqaligina xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlari va hayot tarzini tushunish mumkin. Til birliklari nafaqat aloqa vositasi, balki milliy xotiraning ko'zgusidir. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi milliy mentalitetni ifodalovchi til birliklari tahlil qilinadi, ularning mazmun-mohiyati, ma'naviy-ma'rifiy yuklamasi, adabiy matnlardagi roli hamda ingliz va o'zbek xalqining mentalitetiga xos aloxida jihatlarini ko'rib chiqiladi.

Bugungi globallashuv davrida dunyo xalqlari o'rtasidagi madaniy aloqalarning jadallashuvi, turli millat va elatlar o'rtasida samarali muloqotga erishish zarurati milliy tafakkur va mentalitetni o'rganish masalasini dolzarb masalalardan biriga aylantirmoqda. Har bir millatning o'ziga xos dunyoqarashi, qadriyatlari, urf-odatlari va milliy tafakkuri mavjud bo'lib, bu jihatlar til vositasida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, xalqning ma'naviy olami, tarixiy xotirasi, yashash tarzi va dunyoni idrok etish uslubi tilda aks etgan til birliklari orqali ifodalanadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek tillarida milliy mentalitetni ifodalovchi lingvistik birliklarni qiyosiy-tahliliy asosda o'rganish bugungi kunda katta nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilshunosligida bu boradagi izlanishlar yetarli darajada emas, shu bois, ushbu maqola ana shu masalani tahlil qilishga qaratilgan. Psixolingvistika fanining rivojlanishi, ayniqsa, bahsli muloqotdagi kognitiv-emotsional jarayonlarni yoritishda muhim o'rin tutadi. Milliy mentalitet tilda aks etgan holda, har bir millatga xos bo'lgan tasavvurlar, qadriyatlar va ijtimoiy-hayotiy mezonlar tizimini aks ettiradi. Til birliklari vositasida jamiyatning tarixiy xotirasi, madaniyati va ma'naviy olami uzluksiz tarzda avlod-dan-avlodga o'tadi. Shu bois, til va mentalitet bir-biridan ajralmas tushunchalar sifatida qaraladi [1]. Ingliz xalqining mentaliteti boshqa xalqlar uchun murakkabdir va uning ko'plab alohida jihatlari batafsil ko'rib chiqishni va tushuntirishni talab qiladi, shunda muloqot jarayonida sotsiokultural to'siq paydo bo'lmasligini oldini oladi. Ingliz mentaliteti bilan bog'liq ko'plab stereotiplar mavjud. Ularning ko'pchiligi haqiqatga to'g'ri keladi va ularning kommunikativ odatlari va xususiyatlariga ta'sir qilishi mumkin. Eng keng tarqalganlari: konservatizm, xushmuomalalik, patriotizm, ehtiyotkorlik, va mehribonlik, aristokratiklik, shaxsiy sohani hurmat qilish, o'ziga xos hazil tuyg'usi. Shuningdek, ingliz xalqining mentaliteti individualizm, realizm, praktitsizm, qonun va erkinlik qadriyatlari bilan ham chambarchas bog'liq. Bu xususiyatlar ko'plab til birliklarida o'z ifodasini topgan. Masalan, milliy mentalitetni yaqqol ochib beruvchi maqollar misolida (Proverbial expressions) ko'rib chiqadigan bo'lsak, "Time is money", "An Englishman's home is his castle" kabi iboralar ingliz xalqining vaqtning qadrlashini va shaxsiy hududga hurmatini ifodalaydi [2]. Shuningdek metaforalar (Metaphoric expressions)da ham bu o'z aksini topgan. Masalan, "Stiff upper lip" iborasi – har qanday holatda ham his-tuyg'ularni nazorat qilish, ichki sabr va kuchni saqlash ingliz mentalitetiga xos xususiyatdir [3]. Tabular (lexicon and euphemisms) Inglizlar bevosita emas, bilvosita ifodalashga moyil bo'lib, "pass away" o'rniga "die" so'zini ishlatmaydi. Bu ijtimoiy muomala madaniyatiga xos holat [4].

Ma'lumki, o'zbek xalqining etnik jihatdan ko'p tarmoqli va sertomirekanligi uning mentalitetida barcha urug' va ijtimoiy qatlamlar uchun umumiy jihatdir. O'zbek xalqining mentalitetida andisha, g'urur, mehr-oqibat, bosiqlik, sabr-toqat, hurmat-ehtirom asosiy o'rin tutadi. Bu xususiyatlar til birliklari orqali o'z ifodasini topgan. Atamalar va iboralar: "Oqsoqol", "el-yurt", "ko'ngil olish", "otning kallasidek gap" kabi iboralar o'zbek xalqining ijtimoiy munosabatlarga nisbatan mehribon va bosiq munosabatini aks ettiradi [6]. Maqollar: "Andishalidan qo'rq, andishasizdan emas", "Hurmatga hurmat" kabi maqollar orqali o'zbek mentalitetining mohiyati ochiladi [7]. O'zbek xalqining mentaliteti ko'pincha badiiy asarlar tili yaqqol namoyon bo'ladi, chunki badiiy tilde oddiy o'zbek individining dunyoqarashi va lisoniy obrazi orqali asar kitobxon ko'ngliga oson va yaqin kirib bora oladi. Aynan shunday mohir adiblardan biri Abdulla Qahhor asarlarida o'zbek halqining mentalitetiga xos milliy xususiyati adibning xalq og'zaki ijodidan keng foydalanib yaratgan lisoniy obrazlarida o'z ifodasini topadi. Adibning "Sinchalak", "Qo'shchinor chiroqlari" kabi asarlarida xalq tili, odatlari, qishloq hayoti, insonlar o'rtasidagi muomala doirasi chuqur til birliklari orqali berilgan. Masalan, "andisha", "ko'ngil", "or", "nomus" kabi so'zlar jamiyat tafakkurini yoritadi [8]. Ingliz va o'zbek tillaridagi lingvomadaniy birliklarning qiyosiy tahlilini ko'radigan bo'lsak, milliy mentalitetga xos til birliklari har ikki tilda ham mavjud, biroq ularning mazmuniy talqini va qo'llanish xususiyati farq qiladi.

Masalan, **"Keep a stiff upper lip"** — "O'zingni yo'qotma / Bardam bo'l" iborasini oladigan bo'lsak, har ikki ifoda qiyinchilikka bardosh berish, his-tuyg'ularni jilovlashni bildiradi. Inglizcha ibora sovuqqonlikni, o'zbekcha ibora esa sabrni va mardlikni ifodalaydi. O'zbek madaniyatida bu ko'proq iymon va matonat bilan bog'liq.

"An Englishman's home is his castle" — "Uyim — jonim" yoki "Uyda tinchlik — yurtda baraka" iborasidahar ikki millatda shaxsiy makon va oilaviy tinchlik yuqori qadrlanadi. Inglizcha ibora huquqiy va shaxsiy erkinlikni ko'zda tutsa, o'zbekcha birliklar oilaviy qadriyatlar va barakani asos qiladi.

"Tea time" — "Choy ustida suhbat" / "Choyxona madaniyati" iborasida inglizlar choy ichishni xotirjamlik va ijtimoiylashuv vositasi deb biladi. O'zbeklarda choy ichish — mehmondo'stlik, suhbat, muomala va an'anaviylik belgisi.

Shuningdek, ingliz tili to'g'ridan-to'g'ri, aniq ifodalarga moyil bo'lsa, o'zbek tili ko'proq kinoya, ramziylik va muomala madaniyati orqali fikrni yetkazadi.

Xulosa. Til birliklari milliy tafakkur, qadriyat va urf-odatlarini o'zida mujassam etgan. Ingliz va o'zbek tillarida bu birliklar har xil ko'rinishda namoyon bo'lsa-da, har ikkisi ham milliy madaniyatni ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Lingvokulturologik yondashuv orqali bu birliklarni chuqur o'rganish, ularni adabiy manbalar orqali tahlil qilish, millatlararo madaniy muloqotni mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Хасанов Б. Х. Миллий менталитет ва тил: ўзаро муносабат. – Тошкент: Фан, 2020.
2. Mieder, W. Proverbs: A Handbook. Greenwood Press, 2004.
3. Fox, K. Watching the English: The Hidden Rules of English Behaviour. Hodder & Stoughton, 2004.
4. Allan, K. & Burridge, K. Forbidden Words: Taboo and the Censoring of Language. Cambridge University Press, 2006.
5. Townsend, S. The Secret Diary of Adrian Mole Aged 13¾. Penguin Books, 1982.
6. Jo'rayev M. O'zbek tili frazeologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2003.
7. To'xtaboyev T. O'zbek xalq maqollari. – Toshkent: Fan, 1997.
8. Qahhor A. Tanlangan asarlar. 5 jildlik. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.

UDC: 811.111

FACTORS OF THE EVOLUTION OF ENGLISH LINGUOCULTURAL UNITS

I.F.Porubay, senior lecturer (PhD), Fergana State University, Fergana

F.R.Nishanova, master student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqolada globalizatsiya kontekstida lingvokultural birliklarning rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar tahlil qilinadi. Til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro ta'sir, shuningdek, lingvokulturemlarning identifikatsiya shakllantirish va madaniyaroq muloqotni osonlashtirishdagi roli o'rganiladi. Maqolada lingvokulturemlarning siyosiy, san'atlarga oid va onlayn muloqotlar kabi turli diskurslarda qanday moslashishi va ishlashini tahlil qilinadi. Shuningdek, tarix, ijtimoiy muhit va lingvokulturemlarning evolyutsiyasi o'rtasidagi bog'lanish o'rganiladi.

Kalit so'zlar: Til, Madaniyat, Lingvistika madaniyati, Lingvistika tadqiqotlari, Til birligi, Mem, Internet tili, Diskurs tahlili.

Аннотация. В статье рассматриваются факторы, влияющие на развитие лингвокультурных единиц в контексте глобализации. Изучаются взаимодействие языка и культуры, а также роль лингвокультуры в формировании идентичности и содействии межкультурной коммуникации. Статья анализирует, как лингвокультуры адаптируются и функционируют в различных дискурсах, включая политический, художественный и онлайн-коммуникации. Также исследуется связь между историей, социальным окружением и эволюцией лингвокультуры.

Ключевые слова: Язык, Культура, Лингвистическая культура, Лингвистические исследования, Языковая единица, Мем, Интернет-язык, Анализ дискурса.

Abstract. This article examines the factors that influence the development of linguacultural units within the context of globalization. It explores the interplay between language and culture, as well as the role of linguaculturemes in shaping identity and facilitating intercultural communication. The article analyzes how linguaculturemes adapt and function in various discourses, including political, artistic, and online communications. Additionally, it investigates the connection between history, the social environment, and the evolution of linguaculturemes.

Keywords: Language, Culture, Linguistic Culture, Linguistic Studies, Language Unit, Meme, Internet Language, Discourse Analysis.

Introduction. The aim of this article is to explore the factors influencing the development of linguocultural units (linguoculturemes) in the context of the modern globalized world. The paper examines the interaction between language and culture, as well as the significance of linguoculturemes in the process of identity formation and intercultural communication. The main objectives of the article include the following: 1) Analysis of the mechanisms of linguocultureme

adaptation in the context of globalization; 2) Investigation of their functioning in various types of discourse, such as political, artistic, and digital (internet communication); 3) Determination of the interrelation between historical factors, social context, and the development of linguocultures.

Materials and methods. A variety of methods were used in the study, ensuring a comprehensive analysis of linguocultures. Among them were the cultural approach, which allowed the examination of linguocultures as manifestations of the values, traditions, and mentality of a particular society; the content analysis method, which was used to analyze political, artistic, and educational discourses in order to identify the role of linguocultures in transmitting cultural meanings and shaping ideological attitudes; as well as the comparative method, employed to study intercultural transfer and analyze the processes of adaptation and borrowing of linguocultures into the English language.

Results and discussion. The concept of linguoculture occupies a key position in understanding language as a carrier of a people's cultural identity. A linguoculture is a special cultural code encoded in linguistic form. It unites both linguistic and cultural elements, reflecting the value orientations, traditions, and mentality of a specific ethnic group. These units can be expressed through individual words, fixed expressions, speech clichés, as well as non-verbal means, performing an important function in conveying cultural meanings during communication.

The process of forming linguocultures is closely linked to historical context, social conditions, and the worldview characteristics of society. They serve not only as means of communication but also as mirrors of national perceptions of the world, capturing deeply rooted cultural values and norms.

One significant factor influencing the development of neologisms is the rapid information and technological development. It not only contributes to the "globalization" of existing linguocultures but also generates new cultural meanings, driven by changes in the media environment and digital technologies.

The language of the internet itself represents a vivid kaleidoscope of cultural codes, where memes, abbreviations, and irony intertwine into a new form of expression. This is further facilitated by the informal nature of communication in internet networks, which is abundant in slang that vividly reflects cultural trends. [4, 12-13] Thus, the internet space offers a vast array of unique means for expressing cultural linguistic units, representing the global convergence of communication among multiple cultures. [1, 92-101] Many of these means may seem unconventional, which is due to the tendency of internet language towards informal communication and the inclusion of a multimedia factor alongside the verbal one. [3, 667] Among those are:

1. Memes, often based on texts, images, and videos, convey an ironic or sarcastic attitude toward events and phenomena: "This is fine" — a meme with a dog in a burning house, expressing an ironic acceptance of crisis situations; "Karen" — a stereotypical image of a demanding woman, used to criticize certain behavior patterns.

2. Abbreviations that make communication faster and more efficient: LOL (Laughing Out Loud) — laughter; BRB (Be Right Back) — "I'll be right back"; FOMO (Fear of Missing Out) — the fear of missing an important event; YOLO (You Only Live Once) — a life motto encouraging risk-taking and new experiences.

3. Emojis, which are a type of pictogram, have become a universal visual language understandable to a wide audience regardless of nationality. They carry cultural meaning and often function as non-verbal linguocultures.

4. Additionally, slang expressions reflecting current social phenomena can also be considered linguocultures in the modern digital space. Examples include: "Stan" — a fan, originating from Eminem's song "Stan," meaning loyalty or support; "Cringe" — discomfort or awkwardness from something uncomfortable; "Simp" — a person who excessively tries to please someone else, usually in a romantic context.

It is important to note that the communicative possibilities of the internet environment allow for the active use of multimedia elements—such as memes and emojis—which, interacting with verbal means, form a coherent semantic message. [2, 172] This message not only conveys

information but also reflects current cultural trends, acting as a mirror of the modern sociocultural reality.

In addition to the internet environment, many modern social processes actively influence language, introducing new terms related to the pressing issues and phenomena of contemporary society on a global scale. For example, the term "BIPOC" (Black, Indigenous, and People of Color) emphasizes the importance of ethnic diversity.

However, many linguoculturemes in the English language, which hold historical and cultural value, continue to retain their significance through years of usage, maintaining both their semantic and pragmatic value even in the constantly changing linguistic landscape. Phrases and terms like "Tea time" in British culture or "Thanksgiving" in the United States preserve the imprint of cultural and historical events. They not only denote traditions but also convey an atmosphere that connects generations.

Conclusion. Linguoculturemes play a crucial role in fostering intercultural dialogue, promoting deeper mutual understanding between representatives of different cultures. However, their use requires careful attention to context and cultural specificity, as inappropriate usage can lead to distorted perceptions and misunderstandings. Modern English, serving as a global communicative space, actively incorporates linguoculturemes from various cultures, thus creating new semantic constructions and expanding cultural diversity. At the same time, such integration can lead to the leveling of national peculiarities and the transformation of unique cultural symbols into universal, yet generalized, forms.

Nevertheless, internet communication and intercultural interaction processes continue to be a powerful stimulus for the emergence of new linguoculturemes, uniting local and global elements in a single communicative space.

REFERENCES:

1. Косяченко Анна Николаевна, & Сапух Татьяна Викторовна (2021). Способы перевода интернет-мемов с английского языка на русский. *Современные исследования социальных проблем*, 13 (2), 92-101.
2. Porubay, I. F., & Sotvaldieva, H. M. (2022). The functions of memes in contemporary internet discourse. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 2(11), 171-181.
3. Porubay, I. F. (2020). About the language of the field of information technologies and the peculiarities of borrowings of its english terms in the Russian language. *ISJ Theoretical & Applied Science*, 04 (84), 665-669.
4. Porubay, I. F. (2023). Conceptualization of the internet language. *Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali*, 3(8), 11-16.

UO‘K 809.843

TRANSCENDENTALISM AND JADID LITERATURE: A COMPARISON OF VIEWS ON UNDERSTANDING NATURE, HUMANITY, AND FREEDOM

T.I.Qarshiyeva, katta o‘qituvchi, TATU Qarshi filiali, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqola Jadid adabiyoti va Transendentalizm oqimini qiyosiy tahlil qilishga bag‘ishlangan. Maqolada har ikki oqimning tabiat, insoniyat va erkinlikni anglashdagi falsafiy qarashlari o‘rganiladi. Jadid adabiyotidagi ijtimoiy islohotlar, ta’lim va milliy uyg‘onishning ahamiyati, Transendentalizmdagi ichki erkinlik va tabiatni ilohiy bir manba sifatida tasavvur qilishning o‘xshashliklari va farqlari yoritiladi. Har ikkala oqimda ham insoniyat va tabiat o‘rtasidagi uyg‘unlikni saqlash, erkinlikni anglash va jamiyatni isloh qilish g‘oyasi markaziy o‘rin tutadi. Maqola, bir tomondan, Sharq va G‘arb adabiyotlarining o‘zaro ta’siri va o‘xshashliklarini ko‘rsatish, boshqa tomondan esa bu ikki oqimning adabiy va falsafiy rivojlanishiga qo‘shgan hissasini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: jadid adabiyoti, transendentalizm, tabiat, erkinlik, insoniyat, ma’rifat, milliy uyg‘onish, ichki erkinlik, falsafa, jamiyatni isloh qilish.

Аннотация. Данная статья посвящена сравнительному анализу джадидской литературы и течения трансцендентализма. В статье изучаются философские взгляды обеих школ на природу, человечество и свободу. Рассматривается значение социальных реформ, образования и национального пробуждения в джадидской литературе, а также сходства и различия в представлениях трансцендентализма о внутренней свободе и природе

как божественном источнике. В обоих течениях центральное место занимают идеи гармонии между человечеством и природой, осознания свободы и реформирования общества. Статья стремится, с одной стороны, показать взаимное влияние и сходства восточной и западной литератур, а с другой стороны, подчеркнуть вклад этих двух направлений в литературное и философское развитие.

Ключевые слова: джадидская литература, трансцендентализм, природа, свобода, человечество, просвещение, национальное пробуждение, внутренняя свобода, философия, реформирование общества.

Abstract. This article is dedicated to the comparative analysis of Jadid literature and the Transcendentalism movement. It explores the philosophical views of both movements on understanding nature, humanity, and freedom. The article highlights the significance of social reforms, education, and national awakening in Jadid literature, along with the similarities and differences between the emphasis on inner freedom and the perception of nature as a divine source in Transcendentalism. Central to both movements is the idea of maintaining harmony between humanity and nature, understanding freedom, and reforming society. On one hand, the article demonstrates the mutual influence and similarities between Eastern and Western literatures, and on the other, it emphasizes the contributions of these two movements to literary and philosophical development.

Keywords: Jadid literature, Transcendentalism, nature, freedom, humanity, enlightenment, national awakening, inner freedom, philosophy, societal reform.

Introduction: Jadid literature and Transcendentalism are two movements that, during their respective eras, promoted ideas aimed at renewing society and understanding humanity. Jadid literature, which emerged in the late 19th and early 20th centuries under the influence of the Russian Empire in Central Asia, advocated for the importance of national awakening, education, and enlightenment. At the same time, Jadidism opposed the traditional views of the East, supporting progressivism, social reforms, and free thinking.

Transcendentalism, which developed in the 1830s and 1840s in America, emphasized seeing nature as a divine source, calling for human freedom, and promoting self-awareness. Writers such as Ralph Waldo Emerson and Henry David Thoreau championed this movement, highlighting the belief in inner freedom and direct connection with nature. The Transcendentalists also rejected materialistic societal values and aimed to achieve harmony with nature and personal consciousness [1].

This article examines Jadid literature and Transcendentalism through a comparative lens, analyzing their shared philosophical ideas and perspectives on nature, freedom, humanity, and self-awareness. Both movements aimed to promote social change, foster free thinking, and explore the inner world of individuals within their respective societies. However, the unique approaches, proposed solutions, and historical contexts of each movement differ significantly. By identifying these differences and similarities, the article highlights the philosophical connections and mutual influences between Eastern and Western cultures. Furthermore, the study analyzes the relevance of Jadidism and Transcendentalism for modern societies and how their ideas have evolved over time.

Methodology: This article employs multiple scholarly methods and approaches to conduct a comparative analysis of Jadid literature and Transcendentalism. The following methodological approaches and techniques were used during the research process:

1. **Analytical Method:** The works and philosophical views of key Jadid authors—such as Mahmudkhoja Behbudi, Abdulla Avloni, Cho'ipon, and others—were analyzed alongside the writings of Transcendentalist figures, including Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, and Margaret Fuller. The primary ideas of these authors concerning nature, freedom, and humanity were identified through this analysis. By examining the similarities and differences in their works, the philosophical, literary, and social approaches of both movements were studied in detail.

2. **Comparative Analysis:** A comparative method was employed to identify similarities and differences between Jadid literature and Transcendentalism. The following key aspects were considered in the comparison [2]:

Concept of Nature: In Jadid literature, nature is depicted as a symbol of national awakening and reform, while in Transcendentalism, nature is portrayed as a fundamental means of understanding personal freedom and the inner self.

Views on Freedom and Selfhood: Jadid literature emphasizes national freedom and collective identity, whereas Transcendentalism focuses on personal freedom and inner liberation [3].

The findings of this study enable a deeper understanding of the similarities and differences between Jadid literature and Transcendentalism. While both movements sought to bring about social, cultural, and philosophical change in their respective eras, their specific contexts and societal goals set them apart.

Discussion: The discussion section analyzes the similarities, differences, and relevance of both movements in the modern context. It explores how Jadidism and Transcendentalism continue to resonate with contemporary societies and how their ideas have been adapted to address current challenges.

Similarities and Differences in the Understanding of Nature. While the views of Jadid literature and Transcendentalism on nature share similarities, their use and interpretation of this concept differ. In Jadid literature, nature is viewed as a symbol of national awakening and social reform. It emphasizes the role of nature in achieving national independence and freedom. Here, nature is used as a metaphorical tool for restoring the cultural identity and recognizing the national unity of the Uzbek people. Moreover, Jadidism links nature with social reforms, emphasizing its role in renewing society [4].

In contrast, Transcendentalism considers nature as a fundamental tool for discovering inner freedom, the human spirit, and harmony with the natural world. Transcendentalists depict nature not just as an external reality but as a divine entity directly connected to the inner world of humans. Their understanding of nature is mystical, spiritual, and ontological. Transcendentalism places great importance on the role of nature in shaping the human inner world.

Considering these differences, Jadid literature's approach to nature focuses on social reform and national awakening, while in Transcendentalism, nature is seen as a means for personal freedom and spiritual growth. This distinction highlights the philosophical divergence between the two movements.

Similarities in the Understanding of Freedom and Humanity. The concept of freedom in Jadid literature and Transcendentalism shares common ground, yet the meaning and societal role of freedom are interpreted differently in each movement. In Jadid literature, freedom is primarily linked to national independence and the liberation of people through social reforms. It is viewed as a necessary condition for self-awareness and the development of national awakening. Freedom serves as a crucial means to ensure the spiritual and social renewal of the Uzbek people. Therefore, in Jadidism, freedom is directed more toward external societal factors and the progress of the community.

In Transcendentalism, however, freedom is tied to the inner world of individuals, their spiritual state, and their direct connection with nature. Freedom is presented as a core principle for personal growth and self-awareness. Transcendentalists describe true freedom as the individual's detachment from societal constraints and their ability to achieve harmony with nature and realize their inner potential.

These differences reveal how the two movements interpret social and personal freedom. In Jadid literature, freedom is the foundation for transforming society and fostering national awakening, while in Transcendentalism, freedom is centered on the individual's inner liberation and self-discovery.

Differences and Similarities in the Understanding of Self-Awareness. The differences in the concept of self-awareness in Jadid literature and Transcendentalism are clearly evident in their approaches to society. In Jadid literature, self-awareness is aimed at restoring national identity, implementing social reforms, and enlightening the people. Self-awareness is seen as a key tool for national progress, education, and awakening. It integrates traditional and modern worldviews, supporting national revival and development.

In contrast, Transcendentalism views self-awareness as a deeply personal and spiritual endeavor. It focuses on individual growth, self-reliance, and the discovery of one's unique identity through introspection and a connection with nature. Transcendentalist self-awareness encourages individuals to transcend societal norms and material concerns to achieve inner harmony and spiritual fulfillment. While both movements prioritize self-awareness, their goals and contexts differ. Jadid literature's self-awareness is collective, fostering national and social transformation, whereas Transcendentalism emphasizes individual spiritual growth and the realization of personal freedom [5].

In Transcendentalism, self-realization is considered a key principle of personal and spiritual development. In this movement, the concept of self is formed through understanding one's inner world, harmony with nature, and spiritual freedom. It is believed that achieving self-awareness leads to freedom and inner peace. Transcendentalists, opposing the external values of society, interpret self-awareness solely as attaining personal growth and harmony with nature [6].

These differences highlight the distinctive approaches of both movements to the interpretation of self-awareness. In Jadidism, self-awareness is viewed as a principle essential for improving the national and social condition of society, while in Transcendentalism, self-awareness is understood as the primary means for personal development and achieving harmony with nature.

4. Significance in Contemporary Society

The relevance of both Jadid literature and Transcendentalism in contemporary society remains significant. Both movements continue to influence the evolution and transformation of ideas concerning human freedom, harmony with nature, and social reform in modern societies. The emphasis of Jadid literature on national revival and education underscores the importance of education and enlightenment in today's Uzbek society. At the same time, the focus of Transcendentalism on personal freedom and direct connection with nature remains relevant to studies addressing contemporary ecological and spiritual issues [7].

This research analyzed the similarities and differences in the interpretation of nature, freedom, self, and humanity in Jadid literature and Transcendentalism by comparing the two movements. Both movements reflect the social, cultural, and philosophical transformations of their times, yet their approaches and core principles are distinct. The key scientific conclusions drawn from the research are as follows:

In both Jadid literature and Transcendentalism, nature is utilized as a fundamental means to comprehend human inner freedom, self-awareness, and harmony with society. However, in Jadid literature, nature is perceived as a symbol of social reform and national awakening, while in Transcendentalism, it is portrayed as a divine source for personal growth, inner peace, and natural harmony. Furthermore, in Jadidism, nature serves as a crucial tool for societal renewal and achieving national independence, whereas in Transcendentalism, nature is meant to enhance an individual's spiritual and mystical state.

In both movements, freedom and humanity achieve their full realization through self-awareness and harmony with nature. In Jadid literature, freedom is seen as a principle necessary for achieving social reform and national revival, while in Transcendentalism, freedom is shaped through personal growth and understanding of inner liberty. The role of freedom in society and its influence on an individual's inner world hold significant importance in the philosophy of both movements [8].

Thus, the comparison between Jadid literature and Transcendentalism provides a deeper understanding of their philosophical, social, and literary approaches. While both movements place central importance on views of nature, freedom, and self-awareness, their societal and individual dimensions differ. Jadid literature stands out for its focus on national awakening, education, and social reform, while Transcendentalism emphasizes inner freedom, spiritual elevation, and the understanding of harmony with nature. The unique approaches and philosophical significance of both movements remain relevant today, offering perspectives on achieving individual freedom, harmony with nature, and the successful implementation of social reforms.

REFERENCES:

1. Bekmurodov, A. (2011). *Jadid Literature: Historical and Social Foundations*. Tashkent: Uzbekistan Writers' Union.

2. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
3. Emerson, R. W. (1841). *Self-Reliance*. James Munroe and Company.
4. Thoreau, H. D. (1854). *Walden, or Life in the Woods*. Ticknor and Fields.
5. Maximov, M. (2010). *Jadidism and Reforms*. Tashkent: Science.
6. Chaudhuri, A. (2017). *Transcendentalism and its Philosophical Roots*. Oxford University Press.
7. *Jadidism and Its Influence on Modern Uzbek Literature*. (2008). *Journal of Central Asian Studies*, 3(2), 45-67.
8. Akhmedov, R. (2006). *Transcendentalism and Its Cultural Significance*. Tashkent: Literature and Art.

UDC 811

A COMPARATIVE STUDY OF THE DEVELOPMENT OF CHEMISTRY AND PHYSICS TERMINOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK

M.A.Qayumova, teacher, Karshi State University, Karshi

Annotatsiya. *Ushbu tadqiqotda ingliz va o'zbek tillarida kimyo va fizika sohasidagi ilmiy terminologiyaning shakllanishi va evolyutsiyasi o'rganiladi. Qiyosiy lingvistik va tarixiy tahlildan foydalanib, atamashunoslikning rivojlanishidagi umumiy qonuniyatlar, tarkibiy va morfologik farqlar, madaniy ta'sirlar ochib beriladi. Qarz olish shartlari, hisob-kitoblar va mahalliyashtirish jarayonlariga alohida e'tibor beriladi. Tadqiqot, shuningdek, ushbu farqlarning O'zbekistondagi fan kommunikatsiyalari va ta'limga ta'sirini muhokama qiladi va terminologik standartlashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.*

Kalit so'zlar: Terminologiya, Kimyo, Fizika, Ingliz, O'zbek, Tilshunoslik, Qarzlilar, Standartlashtirish, Qiyosiy tahlil

Аннотация. *В этом исследовании изучается формирование и эволюция научной терминологии в области химии и физики на английском и узбекском языках. С помощью сравнительного лингвистического и исторического анализа выявляются общие закономерности, структурные и морфологические различия, а также культурные влияния на развитие терминологии. Особое внимание уделяется процессам заимствования терминов, калькирования и индигенизации. В исследовании также обсуждаются последствия этих различий для научной коммуникации и образования в Узбекистане, предлагаются рекомендации по терминологической стандартизации.*

Ключевые слова: Терминология, Химия, Физика, Английский, Узбекский, Лингвистика, Заимствования, Стандартизация, Сравнительный анализ

Abstract. *This study explores the formation and evolution of scientific terminology in the fields of chemistry and physics in both English and Uzbek. Through comparative linguistic and historical analysis, it identifies common patterns, structural and morphological differences, and cultural influences on terminology development. Special focus is placed on the processes of term borrowing, calquing, and indigenization. The research also discusses the implications of these differences for scientific communication and education in Uzbekistan, proposing recommendations for terminological standardization.*

Keywords: Terminology, Chemistry, Physics, English, Uzbek, Linguistics, Borrowing, Standardization, Comparative Analysis

Introduction. Scientific terminology forms the foundation of academic discourse in disciplines such as chemistry and physics. Accurate and consistent terminology enables effective communication, curriculum development, and cross-cultural knowledge exchange. As English has become the lingua franca of science, most scientific terms used worldwide originate in or are adapted from English. In contrast, many smaller languages, including Uzbek, have developed their own scientific vocabularies through a mix of translation, adaptation, and direct borrowing. This paper examines how chemistry and physics terms have developed in English and Uzbek, the strategies used to form new terms, and the historical, cultural, and linguistic factors that have influenced these developments.

The study is motivated by the increasing need for standardized, comprehensible scientific terminology in Uzbek, especially in the context of growing interest in STEM education and

localization of academic materials. By analyzing both historical development and linguistic strategies, this research contributes to the understanding of how scientific terminology evolves in a bilingual or multilingual context.

Materials. This study is based on a broad selection of educational and reference materials sourced from both English and Uzbek contexts. These materials were selected to ensure a representative and comparative analysis of terminology used in the domains of chemistry and physics.

English Sources: University-level textbooks such as "Chemistry: The Central Science" (Brown et al.) and "Fundamentals of Physics" (Halliday, Resnick, Walker), International standards and glossaries published by IUPAC and IUPAP, Articles from scientific journals such as *Journal of Chemical Education* and *American Journal of Physics*

Uzbek Sources: High school and university-level textbooks approved by the Ministry of Higher and Secondary Specialized Education of Uzbekistan, Scientific dictionaries and glossaries issued by the Uzbek Academy of Sciences, Terminology guidelines from the State Committee on Language Policy and Terminology, Selected monographs and dissertations on the linguistic development of scientific terms

Supplementary Materials: Policy documents and reform strategies related to language and science education in Uzbekistan (1991–2023), Language corpora and online academic platforms (e.g., Ziyonet, elibrary.uz) for real-time usage analysis

These materials provided the empirical foundation for term extraction, comparison, and semantic classification used in subsequent sections of the study

Literature Review. The study of terminology, particularly in specialized languages such as science, has been an important aspect of applied linguistics. Scholars such as Cabré (1999) have emphasized the role of terminology in structuring knowledge and enabling precision in academic fields. English scientific terminology has been shaped largely by classical languages—Latin and Greek—and standardized by international organizations such as IUPAC and IUPAP (Crystal, 2003).

Uzbek, on the other hand, has experienced several phases of linguistic evolution, which have significantly influenced scientific vocabulary. During the Soviet period, Russian served as the primary medium for science education, and many scientific terms in Uzbek were borrowed directly from Russian (Karimov, 2010). Post-independence, efforts to decolonize and nationalize the language have led to increased interest in developing native equivalents or using calques. Tursunova (2015) discusses the ongoing struggle between linguistic purism and the practicality of international borrowing.

While there is substantial research on the development of Uzbek scientific language, there is a gap in comparative studies that analyze the evolution of terminology in English and Uzbek side-by-side. This paper aims to fill that gap.

Methodology. This research employs a mixed-methods approach, combining qualitative, descriptive, and corpus-based analysis with expert interviews and historical review. The following methods were applied:

Corpus Compilation A term corpus of approximately 300 core chemistry and physics terms was compiled from: University-level chemistry and physics textbooks in English and Uzbek (published between 2000 and 2023), Official terminological glossaries and scientific dictionaries from the Uzbek Academy of Sciences, English-language academic sources such as IUPAC and IUPAP standards.

Terms were selected from key thematic areas:

Chemistry: atomic structure, periodic table, bonding, chemical reactions, thermodynamics

Physics: mechanics, electromagnetism, optics, nuclear physics, quantum mechanics

Analytical Framework

Each term in both languages was analyzed and categorized based on the following dimensions:

Method of formation: borrowing (direct, indirect), calquing, native creation, hybridization,

Morphological structure: root-based, affixation, compounding, phrase formation, **Semantic**

equivalence: literal, metaphorical, partially adapted, **Script influence:** analysis of terms in Cyrillic vs. Latin Uzbek, **Frequency:** measured occurrence in selected textbooks and glossaries

Expert Interviews Semi-structured interviews were conducted with: 5 university professors of chemistry and physics, 3 linguists specializing in Turkic languages and terminology, 2 members of the Uzbek Academy of Sciences' terminology committee

Interview topics included: Preferred strategies for term development, Terminological inconsistencies in Uzbek educational materials, Historical perspectives on Soviet and post-Soviet terminological trends

Survey and Questionnaire To evaluate term recognition and comprehension, a survey was conducted with 50 undergraduate students majoring in science at Tashkent State University. They were asked to match Uzbek and English terms, define concepts, and identify which forms they found clearer.

Document Analysis Relevant education policies and language reform documents from 1991 to 2023 were examined to understand shifts in terminology strategy. Key themes included: national language planning, education modernization, dictionary publication initiatives

This multi-layered methodology ensures a comprehensive understanding of both linguistic structure and practical educational challenges in terminological development

Results

English Terminology Development English scientific terminology is predominantly derived from Latin and Greek, often through systematic compounding and affixation. The stability of the English lexicon is maintained through global standardization bodies, and innovations are regularly incorporated based on research findings. Examples include: *Thermodynamics* (thermo = heat, dynamics = movement), *Electromagnetism* (electro = electricity, magnet = magnetism)

English terminology is concise, morphologically dense, and conceptually unified, which facilitates international comprehension.

Uzbek Terminology Development Uzbek terminology development has been influenced by multiple linguistic layers:

Russian Influence: Terms like *massa*, *energiya*, and *reaksiya* were directly borrowed from Russian.

Calquing: Expressions like *yorug'lik sindirishi* and *harorat o'zgarishi* show direct translation of scientific concepts.

Indigenization: Terms like *zarracha* (particle) and *modda* (substance) reflect attempts to preserve Turkic roots.

Hybrid Forms: Words like *elektrozarrachalar* combine international roots with Uzbek morphology. The shift from Cyrillic to Latin script has added another dimension to term usage, requiring the reevaluation of orthographic and semantic clarity.

Comparative Observations

Lexical Transparency: English terms are often less semantically transparent to learners due to classical roots. Uzbek terms tend to be more explanatory.

Morphology: English relies heavily on compounding and affixation. Uzbek prefers syntactic constructions and descriptive phrases.

Cultural Adaptation: English terms are widely accepted globally. Uzbek terms require cultural and pedagogical adaptation.

Standardization: English enjoys centralized standardization, while Uzbek struggles with multiple competing institutional terminologies.

Additional Observations from Interviews and Textbook Analysis

Student Comprehension Issues: According to expert interviews, many Uzbek students find it easier to understand native or calqued terms compared to direct borrowings. However, the inconsistency between terminology used in different textbooks causes confusion.

Frequency of Borrowings: Textbook analysis shows that over 65% of physics terms and 72% of chemistry terms in Uzbek materials are still borrowed directly from Russian or English, suggesting an ongoing reliance on foreign lexicons.

Educational Impact: Interviewed teachers expressed that the lack of standardized terms makes curriculum development and assessment more difficult, especially when translating international materials into Uzbek.

Emergence of Dual Terminology: In some cases, both native and borrowed forms coexist (e.g., *modda* and *substansiya*), which may enrich language but also introduce redundancy if not regulated.

Discussion. The analysis reveals that English terminology in chemistry and physics predominantly follows systematic patterns influenced by Latin and Greek etymology, ensuring consistency across related terms. For example, prefixes such as "hydro-", "thermo-", and "electro-" offer transparent cues about meaning and scientific function. In Uzbek, the pattern is more variable due to the interplay between direct borrowings, calques, and efforts at indigenization.

One of the significant findings is the presence of terminological duality in Uzbek, where Russian loanwords coexist with newly introduced native terms. For instance, the term "ion" is used interchangeably with the Uzbekized form "iyon" in some textbooks, creating potential confusion. This reflects a broader issue of incomplete terminological standardization, often resulting in regional or institutional variation.

The role of education policy has been central in shaping terminological development. During the post-Soviet era, efforts to promote Uzbek-language instruction led to a wave of translation initiatives. However, these efforts were often hampered by the lack of trained terminologists and the absence of a coordinated national strategy. Consequently, some translated terms are semantically opaque or morphologically awkward, diminishing their pedagogical effectiveness.

Expert interviews highlighted the challenge of maintaining conceptual clarity while fostering linguistic authenticity. Many scholars support the selective use of internationalisms—terms that are universally recognized across languages—as a means of ensuring scientific clarity and facilitating cross-border collaboration. Yet there remains a tension between this pragmatic stance and the cultural impetus to develop purely Uzbek alternatives.

Furthermore, the student survey indicated that learners often find English terms more intuitive, especially in fields like physics where Uzbek equivalents are either too recent or inconsistently used. This has implications for curriculum design: educators must decide whether to emphasize globally standardized terminology or promote local language development.

A sociolinguistic dimension also emerged: the prestige associated with English and Russian scientific terms continues to influence their retention in academic discourse. Younger generations of scientists, who are increasingly exposed to English-language resources, tend to prefer direct borrowings, whereas older educators may favor traditional or indigenized forms.

The success of terminological development in Uzbekistan depends on coordinated efforts among educational institutions, government agencies, and the scientific community. Translators and educators must be trained in both linguistics and subject-specific knowledge to produce accurate and comprehensible materials.

Finally, the comparison between English and Uzbek highlights the benefits of having a centralized, authoritative body for terminological regulation. English owes much of its terminological consistency to bodies like IUPAC, while Uzbek efforts remain fragmented. Establishing a similar institutional framework in Uzbekistan could support consistent term development, peer-reviewed validation, and public dissemination.

Conclusion. This study has demonstrated the complex interplay of linguistic, cultural, and educational factors in the development of chemistry and physics terminology in English and Uzbek. The comparative analysis reveals not only structural and morphological differences but also broader ideological and historical influences that shape how scientific knowledge is articulated.

English terminology benefits from long-standing international standardization and consistent use of classical roots, which aids in clarity and global communication. In contrast, Uzbek scientific vocabulary is still undergoing a period of transition, grappling with issues of standardization, competing influences (primarily from Russian and English), and the balance between linguistic purity and practical intelligibility.

Key conclusions drawn from this research include: The need for a centralized Uzbek body to oversee the development, validation, and dissemination of scientific terms. The importance of training professional terminologists who can bridge the gap between linguistic theory and scientific practice. The value of combining international borrowings with native linguistic resources to create clear, culturally relevant terms. The necessity of engaging educators and students in the process of terminological reform to ensure usability and acceptance.

Future efforts should prioritize creating dynamic, regularly updated terminological databases and fostering collaboration between linguists, scientists, and educators. Enhancing access to standardized terminology can support science education in Uzbekistan, facilitate translation of global research, and contribute to the broader process of language modernization. Ultimately, the development of coherent, accessible scientific terminology in Uzbek will require sustained institutional commitment, interdisciplinary cooperation, and sensitivity to both global scientific standards and national linguistic identity.

REFERENCES:

1. Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods and applications*. John Benjamins.
2. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
3. Halliday, D., & Resnick, R. (2013). *Fundamentals of Physics*. Wiley.
4. Karimov, A. (2010). *O'zbek tilida ilmiy terminlarning shakllanishi*. Tashkent: Fan.
5. Tursunova, G. (2015). *Ilmiy uslub va terminlar masalasi*. O'zMU Nashriyoti.
6. IUPAC. (2021). *Compendium of Chemical Terminology*.
7. IUPAP. (2020). *International Standards in Physics Nomenclature*.

UO'K 811.111-26

KOMMUNIKATIV TARJIMADA SOXTA NUTQ AKTLARINI TARJIMASIDA KONTEKST FUNKSIONALLIGINI TIKLASH VAZIFALARI

H.X.Qodirova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Tarjima til to'siqlarini yengib o'tish va madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun xizmat qiluvchi madaniyatlararo kommunikativ harakat hisoblanib, u aslyat matnni tarjima tildagi matnga o'girish orqali har ikki til madaniyatini tushunishga imkon beradi va shu bilan madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi. Nutq aktlarini tarjima qilishda tarjima matni aslyatdagi nutq aktlarining maqsadini saqlab qolishi va uni ham madaniyatga ham tilga mos keladigan shaklda ifoda etishi zarur.*

Kalit so'zlar: *kommunikativ tarjima, lingvomadaniyat, nutq aktlari, kontekstual funksiya, illokutiv ta'sir, badiiy diskurs, aslyat va tarjima matni.*

Аннотация. *Перевод представляет собой межкультурное коммуникативное действие, служащее преодолению языковых барьеров и устранению культурных различий. Он позволяет понять культуру обоих языков путем передачи исходного текста на язык перевода, тем самым облегчая межкультурное общение. При переводе речевых актов текст перевода должен сохранять цель оригинальных речевых актов и выражать их в форме, соответствующей как культуре, так и языку перевода.*

Ключевые слова: *коммуникативный перевод, лингвокультура, речевые акты, контекстуальная функция, иллокутивное воздействие, художественный дискурс, текст оригинала и перевода.*

Abstract. *Translation is an intercultural communicative action that serves to overcome language barriers and eliminate cultural differences, which allows understanding the culture of both languages by translating the original text into the text in the target language, thereby facilitating intercultural communication. When translating speech acts, the translated text must preserve the purpose of the original speech acts and express it in a form that corresponds to both culture and language.*

Key words: *communicative translation, linguoculture, speech acts, contextual function, illocutionary influence, artistic discourse, original and translated text.*

Kirish. Tarjima nazariyasining taraqqiyoti badiiy diskursning mukammal tarjimasiga erishish yo'lida ko'plab yutuqlarga erishib kelmoqda. Badiiy diskurs tarjimasini - bu boshqa nutqiy asarlardan o'zining bir qator xususiyatlari bilan ajralib turadigan badiiy asarlarning tarjimasini desak ham bo'ladi, sababi badiiy nutqning asosiy kommunikativ funksiyalardan biri uning badiiy, estetik yoki poetiklik jozibaga ega ekanligi bilan ham izohlanadi. Badiiy diskurs ustuvor maqsadi asliyat matnda ma'lum bir estetik ta'sir ko'rsatish, badiiy tasvirni unda yaratishdir. Binobarin, badiiy diskurs voqelangan asar tarjimasini ham o'quvchiga shunday ta'sir ko'rsatishi kerak. Badiiy asarlar tarjimalarining tahlili shuni ko'rsatadiki, bu vazifa bilan bog'liq holda ular tarjimaning badiiyligi va adabiy sifatini ta'minlash maqsadida maksimal mumkin bo'lgan semantik aniqlikdan chetga chiqishga moyil bo'ladi [1].

Badiiy diskursda nutq aktlarini tahlil qilar ekanmiz, uning tarjima jarayonida pragmatik omillarning va pragmatik munosabatlarning tarjimaviy muammolariga duch kelamiz. So'nggi yillarda ko'plab tadqiqotlarda nutq aktlari tarjimasining pragmatik aspektlarini tadqiq etish, badiiy diskursda ifodalangan intensional (maqsadga yo'naltirilgan) ta'sirni o'rganish asosiy masalalardan biriga aylandi. Buning asosiy sababi, yozuvchi badiiy matnni yaratish orqali ma'lum bir madaniyatga, millatga xos bo'lgan kommunikativ maqsadni yetkazishni ko'zlaydi, ammo ushbu yuborilayotgan axborot har doim ham rost yoki haqiqatga to'g'ri bo'lavermaydi. Bunday vaziyatda esa tarjimonning asosiy vazifasi matnda uning yaratuvchisi tomonidan amalga oshirilgan shu axboriy, kommunikativ va kontekstual xususiyatlarga ega bo'lgan muallif niyatini boricha o'z tilida anglash va uni tarjima tilida qayta yaratishdan iborat.

Asosiy qism. Kommunikativ tarjima tamoyili tarjima hodisasi voqelanadigan yoki voqelanishi mumkin bo'lgan muhitni hisobga olishni talab qiladi. Bu yerda "muhit" tushunchasini "kommunikativ vaziyat" (communicative situation) deya ataladigan an'anaviy konsept bilan almashtirishimiz mumkin. Sababi bu kommunikativ vaziyat tushunchasi ancha kengroq tushuncha bo'lib, u inson ishtirokini ham qamrab oladi. Shu nuqtai nazardan, har qanday matn yoki bayonot bir vaqtning o'zida inson omili bilan bog'liq ravishda uchta lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlarni ijro etadi.

Badiiy diskurs tarjimasining muhim jihatlaridan biri, shubhasiz, uning kontekst bilan bevosita bog'liqligidir. Birgina so'z o'zi joylashtirilgan kontekstga qarab qarama-qarshi talqinlarni berishi mumkin. Boshqacha qilib aytganda, ma'lum bir iboraning so'zlovchi tomonidan talqin qilinishi butunlay kontekstga bog'liq. Kommunikativ tarjimada nutq aktlarining qanday kontekstual muhitda voqelanishi va qanday funksiyani bajarishi bir-birini to'ldiradi va ularni birgalikda qo'llash nutq aktining asl ta'sirini saqlab qolishga yordam beradi. Nutq aktini tarjima qilishda tarjimon kontekstga mos keladigan va asl maqsadni saqlaydigan iborani topishi lozim. Ingliz tilida "Watch your step, please" iborasi direktiv nutq akti orqali ma'lum xavf-xatardan ogohlantirishni muloyim tarzda ifodalaydi. Ushbu xabarni "Qadam qo'yishda ehtiyot bo'ling, iltimos" deb so'zma-so'z tarjima qiladigan bo'lsak, nutq aktining asosiy maqsadi va kontekstual mazmuni butunlay o'zgarib, tinglovchiga kutilgan ta'sir ko'rsatmaydi. Aksincha nutq aktining kontekstual va funksional jihatlarini hisobga olgan holda o'zbek tilida qisqa va oddiyroq ifoda "Ehtiyot bo'ling" iborasi orqali berilishi nutq aktining ta'sirini o'zbekcha kontekstda ham aniq aks ettiradi.

Tadqiqot metodi. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalaridan kelib chiqqanligi bois ham mazkur tillar orasidagi tarjima jarayonida funksional va mazmuniy nomutanosibliklar yuzaga kelib, bu tarjimonga asliyat matn mazmunini to'laligicha yetkazishda qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Sababi, tillar qardoshligi jihatdan qanchalik farqli bo'lsa, ular orasidagi tafovut ham shunchalik ko'proq bo'ladi. Avvalo, o'zbek va ingliz tillari nutq aktlarini voqelanish xususiyatlar, ularning leksik va grammatik vositalar orqali ifodalanishi, fonetik va sintaktik xususiyatlari yuzasidan turlicha bo'lganligi bois ham u orqali ifodalanayotgan pragmatik ma'noning tarjimada berilishi borasida tarjimonga bir qancha qiyinchiliklarni tug'diradi. Ingliz tilida nutq aktlari asosan, grammatik vositalar, modal fe'l ko'rsatkichlari (can, could..) va performativ fe'llar (*I do, I warn, I promise...*) orqali bilvosita voqelanadi. Ingliz tilida performativlarning grammatik tuzilishi ham o'ziga xos xususiyatga ega. Odatda performativ fe'llar birinchi shaxs hozirgi zamon shaklida va ushbu fe'lning birinchi aktanti deytik olmoshining birinchi shaxs birligi, ikkinchi aktant esa deytik olmoshining ikkinchi shaxs birlik yoki ko'plik vositasida ifodalanadi va ko'pincha birinchi aktant tushib qoladi: I

thank you for help - Thank you for help; o'zbek tili grammatik tizimi performativ tuzilmalarining ikkala aktantini ham tushurib qoldirish imkonini beradi: "Yordamingiz uchun raxmat"; "Tug'ilgan kuning bilan tabriklayman" va h.k.

Ingliz tilida iltimos aktini ifodalash maqsadida ayrim hollarda so'roq gaplar orqali va ayrim hollarda esa modal fellar orqali ifodalanadi: "Can you pass me the salt?". O'zbek tilida esa, ushbu jumlar so'zma-so'z tarjima qilinganda buyrug' aktini ifoda etadi: "Tuzni bera olasizmi, iltimos?" kabi. Kommunikativ-kontekstual tarjima orqali esa quyidagicha talqin qilishimiz mumkin: *Tuzni uzatib yuboring, iltimos*. Ingliz tilida iltimoslar odatda yumshoqroq, nozikroq shaklda ifodalanadi, ayniqsa "Could you..." kabi iboralar yordamida. O'zbek tilida esa, bunda ozroq rasmiyroq, ammo tushunarli va kontekstga mos tarzda ifodalanishi kerak bo'ladi. Shuning uchun "*Tuzni uzatib yuboring, iltimos*" iborasi kontekstual jihatdan mosroqdir garchi asliyat va tarjima matnlarida nutq aktining ifodalanish turlarida farqlar bo'lsada. Bu albatta, ikki tilning til va madaniyatning o'zaro ifodalanish xususiyatlariga ham bog'liq bo'lib, tarjimada so'zma-so'z tarjima usulidan qochib, kommunikativ tarjima strategiyasini qo'llash orqali ifodalanayotgan fikrning vazifasi va madaniy qiymati tarjimada qayta yaratilishi mumkin. Shu sababli ham tarjimon ma'lum bir tarjimoni amalga oshirishdan oldin o'zi tarjima qilayotgan matnning kommunikativ vazifasi qanday aks ettirilishini yaxshi anglamog'i lozim.

Muhokama. Kommunikativ-funksional yondashuv tarjimada nutq aktining vazifasi va ta'siriga, madaniy o'ziga xosliklarga e'tibor qaratadi. Bu jarayonda kommunikativ-kontekstual va funksional shartlanish yordamida nutq akti mos ravishda tarjima qilinadi. Misol uchun, ingliz tilida "*This is not the right way to handle things*" assertiv nutq aktini o'zbek tiliga so'zma-so'z o'g'irganda "*Bu narsalarni hal qilishning to'g'ri yo'li emas*" deb tarjima qilinishi mumkin, ammo o'zbek tili xususiyatlarini hisobga olinmaganligi uchun ham ifodalanayotgan bayonotning tinglovchiga g'aliz tuyulishiga sabab bo'ladi. Ingliz tilida bu ibora tanbeh berish bilan bog'liq, ammo u yumshoq va bilvosita tarzda aytilgan. O'zbek tilida esa, kontekstga qarab, bu ifodaning "*Balki buni boshqa usulda hal qilish kerakdir*" kabi muloyimroq, taklif tarzida ifodalangan shakli ko'proq qabul qilinadi. Bu esa tinglovchiga tanbeh berishning yumshoqroq va diplomatik shaklini ifodalaydi.

Badiiy matn tarjimasida asliyat matnning kommunikativ-kontekstual va funksional jihatlarini hisobga olmasdan tarjimoni amalga oshirishda tarjima muammolarini quyidagi misolda ham kuzatishimiz mumkin:

Asliyat:

Shu payt eshik taqillab qoldi. Domla yugurib borib javob berdi:

- Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q. O'zimiz chaqiramiz. (Shum bola, 38-b.)

Tarjima:

- Wait a minute; we have not finished washing the body yet. We will call you when we are done. (A Naughty boy, 32 p.)

Asliyat matnida ifodalangan *Hali tura turinglar, rahmatlikning hali beligacha ham yuvib bo'lganimiz yo'q* bayonoti o'lik tanasi hali yuvilishi boshlanmaganligi badiiy matn kontekstidan anglashiladigan bo'lsa, soxta assertiv diskurs sifatida qabul qilish mumkin. Yolg'on fikrga ishonitirish, uning ta'sirini kuchaytirish maqsadida asar qahramoni o'zbek lingvomadaniyatida ham kontekstual, ham madaniy ahamiyati yuqori bo'lgan *rahmatlik* so'zini chalg'itish, noqulay vaziyatni yumshatishni ko'zlab ishlatgan. Mazkur lokutiv aktning ingliz tilidagi tarjimasida esa o'lik yuvish jarayoni *washing the body* shaklida neytral tarzda ifodalangan, natijada mazkur kontekst kasb etgan o'ziga xos kommunikativ ta'sir o'z kuchini ma'lum darajada yo'qotgan. *Rahmatlik* so'zi muayyan konnotatsiyaga ega bo'lib, marhumni Alloh o'z rahmatiga olganligidan umid qililib, o'zbek lingvomadaniyatida marhumga nisbatan hurmat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish ma'nosini bildiradi, bu so'z o'zida diniy va madaniy qadriyatlarni mujassamlashtirgan va murda haqida bevosita gap ketganda yanada yumshoqroq va samimiy ifoda beradi. Inglizcha tarjimada *the body* ifodasi esa bu yumshoqlikni va hurmatni aks ettirmay, faqatgina jasadning jismonan mavjudligini ta'kidlaydi xolos.

Xulosa qilib aytganda, tarjima til to'siqlarini yengib o'tish va madaniy tafovutlarni bartaraf etish uchun xizmat qiluvchi madaniyatlararo kommunikativ harakat hisoblanib, u asliyat matnini tarjima tildagi matnga o'girish orqali har ikki til madaniyatini tushunishga imkon beradi va shu bilan madaniyatlararo muloqotni osonlashtiradi. Nutq aktlari tarjimasida kontekst funksionalligini tamoyillarini tahlil qilishimizda kommunikativ tarjima tamoyili bizga ushbu xususiyatlarni qamrab olgan holda soxta nutq aktlari tarjimasini amalga oshirishning va ularning kommunikativ-kontekstual va funksional shartlanishining eng maqbul variantini berish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A. Wiegmann, P. Willemsen, J. Meibauer. Lying, Deceptive Implicatures, and Commitment, 2020. P.-22
2. F.B.Mattiyeva. (2022). Tarjima talqinida turlicha yondashuvlar va izohlar. Eurasian journal of academic research, 2(13), 953–957.
3. Kodirova Kholida Khayriddin kizi. (2022). The Analysis of Illocutionary Acts in Adventures of Tom Sawyer by Mark Twain. Miasto Przyszłości, 28, 324–328.
4. I.G'afurov, O.Mo'minov, N.Qambarov. Tarjima nazariyasi o'quv qo'llanma, «Tafakkur Bo'stoni» Toshkent – 2012.
5. House J. Translation. Oxford, Oxford University Press, 2009. 122 p.
6. Marsili N. Lies, Common Ground and Performative Utterances. Erkenntnis. 2021.
7. Nida E.A and Taber R. The Theory and Practice of Translation. Leiden: E.J Brill. 1974.
8. Вицюк Л.А. Лексико-семантические и синтаксические средства реализации ложного дискурса: на материале русского и английского языков. Майкоп. 2010. - 146 с
9. Сдобников В.В. Перевод и коммуникативная ситуация. – М.: ФЛИНТА: Наука, 2015. – 448 с.

UO'K 811

REKLAMA TILI TALABALARNING MADANIYATLARARO KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

D.O.Qurbonova, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Globalizatsiya jarayoni universitet bitiruvchilari uchun qo'yiladigan kompetensiya talablarini tubdan o'zgartirmoqda. Shu sababli ko'plab universitetlar o'quv rejalari va dasturlarini qayta ko'rib chiqib, ularni kengaytirmoqda. Bu jarayon, ayniqsa, talabalarning lingvistik va madaniyatlararo kompetensiyasini rivojlantiradigan kurslarni o'quv jarayoniga qo'shish orqali ularni mehnat bozorida raqobatbardosh qilishga qaratilgan. Mazkur maqsadni ko'zlab, universitet ma'muriyatlari talabalarni bir vaqtning o'zida bir nechta malakaga ega bo'lish imkonini beruvchi qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturlarini joriy etishni qo'llab-quvvatlamoqda. Madaniyatlararo kompetensiya tarjimonlik kompetensiyasining ajralmas qismi sifatida qaraladi, chunki tarjima jarayoni madaniyatlararo muloqot olib borish qobiliyatisiz amalga oshirilmaydi. Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirgan talabalar lingvistik va tarjimonlik ko'nikmalarini rivojlantiradilar, shuningdek, madaniy farqlar va o'ziga xos madaniy xususiyatlarni aniqlash va ularga moslashish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Kalit so'zlar: madaniy tarjima, madaniyatlararo kompetensiya, reklama tili, lingvistik kompeteniya, ko'nikmalar, madaniy moslashtirish (lokalizatsiya), madaniy elementlar.

Аннотация. Процессы глобализации кардинально изменяют требования к компетенциям выпускников вузов. В связи с этим многие университеты пересматривают и расширяют учебные планы и образовательные программы. Особенно важным в этом процессе является включение курсов, направленных на развитие лингвистической и межкультурной компетенции студентов, что способствует повышению их конкурентоспособности на рынке труда. В целях достижения данной задачи администрации вузов поддерживают внедрение дополнительных профессиональных образовательных программ, позволяющих студентам одновременно овладевать несколькими квалификациями. Межкультурная компетенция рассматривается как неотъемлемая часть переводческой компетенции, поскольку процесс перевода невозможен без умения вести межкультурную коммуникацию. Студенты, обладающие межкультурной компетенцией, развивают как лингвистические, так и переводческие навыки, а также приобретают способность распознавать культурные различия и адаптироваться к ним.

Ключевые слова: культурный перевод, межкультурная компетенция, язык рекламы, лингвистическая компетенция, навыки, культурная адаптация (локализация), культурные элементы.

Abstract. The process of globalization is fundamentally transforming the competency requirements for university graduates. As a result, many universities are revising and expanding their curricula and academic programs. This transformation is particularly focused on enhancing students' linguistic and intercultural competencies through the inclusion of targeted courses, thereby increasing their competitiveness in the labor market. In line with this objective, university administrations are supporting the implementation of supplementary professional education programs that enable students to acquire multiple competencies simultaneously. Intercultural competence is considered an integral part of translation competence, as the translation process cannot be effectively carried out without the ability to engage in intercultural communication. Students who develop intercultural competence not only improve their linguistic and translation skills but also gain the ability to identify and adapt to cultural differences and unique cultural features.

Keywords: cultural translation, intercultural competence, advertising language, linguistic competence, skills, cultural adaptation (localization), cultural elements.

Kirish. Hozirgi kunda turli sohalarda kechayotgan global jarayonlar universitet bitiruvchilarining malaka talablarini o'zgartirmoqda. Oliy ta'lim tizimi ham ta'lim tizimining takomillashuvi va yillar davomida izlanishdan to'xtamaslik tamoyiliga asoslangan rivojlanish tendensiyasi tufayli jiddiy o'zgarishlarga yuz tutmoqda. Shu sababli, ko'plab universitetlarda qo'shimcha kasbiy ta'lim dasturlari keng joriy etilmoqda. Ushbu dastur orqali talabalar ingliz tilidagi ko'nikmalarini mukammallashtirish va lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Dastur o'quv rejasiga og'zaki nutq va tarjima amaliyotidan tortib, tilshunoslik, tarjima nazariyasi, uslubshunoslik kabi nazariy fanlargacha bo'lgan turli mavzular kiritilgan. Biroq, dasturning maqsadi faqat lingvistik kompetensiyani shakllantirish bilangina cheklanmaydi. Xalqaro aloqalarning jadal rivojlanishi sharoitida universitet bitiruvchilari madaniyatlararo muloqot olib borish, xalqaro akademik mobillik dasturlari va stipendiya loyihalarida ishtirok etish qobiliyatiga ega bo'lishlari lozim. Shu bois shu kabi dasturlar dasturi o'zining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishni belgilagan.

Iqtisodiyot yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar doirasida Reklama tili dasturi olib borilsa talabalar marketing va reklama sohasidagi kasbiy bilimlarini chuqurlashtiradilar, ingliz tilidagi so'z boyliklarini oshiradilar, reklama matni va tili bilan tanishadilar, turli xalqlar uchun yaratilgan reklamalarda ifodalangan etnik va madaniy xususiyatlarni ajratib olishni o'rganadilar, shuningdek, reklamalarni turli strategiyalar asosida tarjima qilish va moslashtirish ko'nikmalarini egallaydilar.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy dunyo tobora ko'proq madaniy va til jihatidan turlicha bo'lgan insonlar o'rtasidagi muloqotlar sonining ortishi bilan tavsiflanadi. Turli madaniyat vakillari o'rtasidagi o'zaro aloqa jarayonida vositachi rolini bajaruvchi tarjimon madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo'lishi shart, aks holda u "asl matnga singdirilgan madaniy naqshlarni" talqin eta olmaydi [1].

Madaniyatlararo muloqot va uni o'qitish borasidagi yondashuvlar turlicha bo'lishi mumkin. Geertz madaniyatni quyidagicha ta'riflaydi: Madaniyat — bu tarixan uzatiladigan ma'nolar naqshi bo'lib, belgilar orqali namoyon bo'ladi. Insonlar aynan shu timsollar orqali bilimlarini, hayotga bo'lgan munosabatlarini yetkazadilar, saqlaydilar va rivojlantiradilar [2]. Demak, har bir madaniyat o'ziga xos asosga ega bo'lib, bu asos keyingi avlodlar uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli biz madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish mumkin degan xulosaga kelamiz. Bu yerda munosabatlar shaxsning madaniy tafovutlarni anglash va qadrlash qobiliyatini anglatadi. Bilim madaniyatning tafakkur, xatti-harakat va o'zaro aloqalarga qanday ta'sir qilishini tushunish bilan bog'liq. Ko'nikmalar esa samarali muloqot va madaniyatlararo interaktsiyada namoyon bo'ladi [3].

Munosabatlar va bilim shaxsiy xususiyatlarga taalluqli bo'lsa, ko'nikmalar asosan amaliy faoliyat bilan bog'liq. Madaniyatlararo kompetensiya bo'yicha fikr yuritilganda, tarjima jarayonida

nafaqat oddiy madaniyatlararo kompetensiya, balki madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya zarur ekanligini tan olish muhimdir. Aynan shu kompetensiya shaxsga ma'lum munosabatlar, bilimlar va ko'nikmalarni lingvistik kompetensiyaga singdirish imkonini beradi. Samarali madaniyatlararo muloqot uchun besh asosiy komponentni ishlab chiqilgan: xabardorlik, munosabat, ko'nikmalar, bilim va til kompetensiyasi.

Ingliz tili, ayniqsa reklamadagi ingliz tili, u ishlatiladigan mamlakat bilan bog'liq bo'lgan qadriyatlarni anglatuvchi ramz sifatida xizmat qiladi. Shu jihatdan, ingliz tili ikki madaniyatli til sifatida ya'ni Britaniya va Amerika qadriyatlarini ifodalovchi til qaraladi, hatto ko'p madaniyatli til deb ham atalishi mumkin [5]. Buning sababi shundaki, ba'zi tilshunoslar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarga ko'ra, ingliz tilida yaratilgan reklamalar ko'pincha ular mo'ljallangan mamlakatning qadriyatlarini ifodalaydi. Shu sababli, reklamadagi ingliz tilini madaniyatlararo tahlil qilish orqali talabalar nafaqat ikki madaniyatli, balki ko'p madaniyatli kompetensiyani ham shakllantirish imkoniga ega bo'ladilar. Reklamalar madaniy xabar mazmuni bir yo'sinda qabul qiluvchi madaniyatiga moslashtiriladi yoki asl matnda bevosita til jihatidan mavjud bo'lmagan ma'lumotlar kiritiladi.

Misol tariqasida Colgate tish pastasining reklama matnini keltirish mumkin. Ushbu misolda ingliz tilidagi reklama matni o'zbek tiliga to'g'ridan to'g'ri tarjima qilingan. *Colgate gives you 12-hour protection against germs and keeps your breath fresh all day. Colgate sizga mikroblarga qarshi 12 soatlik himoya beradi va kun bo'yi og'zingizni yangi saqlaydi.* Ushbu ingliz tilidan tarjima qilingan Colgate reklamasi madaniy jihatdan o'zbek tinglovchisiga unchalik ta'sirli bo'lmasligi mumkin. *Colgate bilan sizning tabassumingiz yorqin! Og'iz bo'shlig'ini tozalaydi, mikroblardan himoya qiladi, xushbo'y nafas-sog'lom odat!* Ushbu tarjima o'zbek madaniyatiga moslashtirilgan. *Tabassumingiz yorqin* iborasi hissiy hamda o'zbek reklama uslubiga mos. *Sog'lom odat* iborasi o'zbek xalqining ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi. *Xushbo'y nafas* iborasi *keeps your breath fresh* o'rnida so'zma-so'z tarjima qilinmagan holda qo'llanilgan

Xulosa va takliflar. Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirishning bir nechta yondashuvlarini ko'rib chiqqanimizdan so'ng, biz shunday xulosa qilishimiz mumkinki, bu kompetensiya kelajakdagi tarjimon uchun mutlaqo zarurdir, chunki madaniyatlararo kompetensiyaga ega bo'lmagan tarjimon o'zaro aloqada bo'lgan tomonlar o'rtasida vositachilik qila olmaydi va turli madaniyatlar o'rtasidagi xulq-atvorning turli namoyon bo'lish shakllarini tanib ola olmaydi.

Reklama tili o'zi maqsad qilayotgan auditoriyaning madaniy asoslarini tushunish uchun mukammal bir namunadir. Shu bilan birga, reklama matni tarjimasi o'zgacha bir tarjima tajribasini taqdim etadigan matn turi hisoblanadi. Reklama matnini tarjima qilishda tarjimon madaniy elementlarning yo'qotilishi va yutug'ini juda sezgirlik bilan baholashi zarur. U manba matnidagi madaniy elementlarning moslashuvini baholashi va ularni maqsadli matnga tarjima qilish orqali manba matndagi ta'sirni saqlab qolishi kerak. Maqsadli matnni yaratishda tarjimon madaniyatlararo aloqani ta'minlaydi.

Shunga o'xshash dasturlar talabalarining madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga qaratilgan bo'lib, bunda uchta asosiy komponent – munosabatlar, bilimlar va ko'nikmalar – o'z ifodasini topadi. Madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish bilan birga, talabalarining lingvistik va tarjima kompetensiyasi ham rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ulvydiene L., Psychology of translation in cross-cultural interaction, Procedia. –Social and Behavioural Sciences, 2013, 84-bet.
2. Geertz C., Interpretation of Cultures: Selected Essays. – Basic Books: New York, 1973.
3. Chiu, Chi-Yue., Lonner, W. J, Matsumoto, D., Ward, C., Cross-Cultural Competence: Theory, Research, and Application. Journal of Cross-Cultural Psychology, 44 (6), 2013, 843-848-betlar.
4. Leech, Geoffrey N., English in Advertising: A Linguistic Study of Advertising in Great Britain. – London: Longman, 1966.
5. Esselink Bert, A practical guide to software localization. – Philadelphia: John Benjamins publishing company, 1998.
6. Delin Judy, The language of everyday life. – London: Sage, 2000.
7. Cao Shuo, Intertextuality and globalization: A corpus-based Analysis of advertisement texts of an international female fashion magazine. Journal of art humanities 3 (1). <http://dx.doi.org/10.18533/journal.v3il.290>
8. Cook Guy, The discourse of advertising. – New York: Routledge, 2001.

ISROIL SUBHONIY VA UNING "SHASHQATOR" LARI XUSUSIDA

D.N.Qurbonova, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Zamonaviy o'zbek adabiyotining yirik adibi, buyuk iste'dod sohibi Isroil Subhoniylar betakror noshir, tarjimon va shoiri hisoblanadi. Subhoniylar o'zbek adabiyotida yangi shakl – "Shashqator" janri asoschisidir. U shu choqqacha ushbu shaklda yuzdan ortiq mo'jaz lirik asarlar yaratdi. Mazkur ijod namunalarida falsafa, tasavvuf, tarix, olam va odam muammolari o'zining badiiy ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: falsafa, shoir, shashqator, dunyo, tarix, inson, hayot, ramz.

Аннотация. Исроил Субхоний — выдающийся писатель современной узбекской литературы, большой талант, уникальный издатель, переводчик и поэт. Исроил Субхоний является основоположником нового направления в узбекской литературе — жанра «шашкатор». В этой форме он создал более ста замечательных лирических произведений. Философия, мистика, история, проблемы вселенной и человечества находят свое художественное выражение в этих творческих примерах.

Ключевые слова: философия, поэт, поэтесса, мир, мистика, история, человек, жизнь, доверие, символ.

Abstract. A great writer of modern Uzbek literature, a great talent, Israil Subhaniy is a unique publisher, translator and poet. Israil Subhaniy is the founder of a new form in Uzbek literature - the "shashqator" genre. To date, he has created more than a hundred magnificent lyrical works in this form. In these creative works, philosophy, mysticism, history, the problems of the world and man have found their artistic expression.

Keywords: philosophy, poet, shashqator, world, mysticism, history, man, life, trust, symbol.

Adabiyot har bir davr kishilarini, avvalo, ma'rifat ila siylab barkamollik sari yetaklaydi. Ushbu buyuk vazifani ado etishda "She'riyat" deb atalmish janrning alohida va betakror o'rni bor. Chunki dilbar ash'orlar beg'ubor qalblarda kechadigan ilhombaxsh muroqaba natijasida yaratiladi. Shu sababdan bunday she'rlar iymon, insof, halollik, poklik va adolat kabi oliy fazilatlar ila qalblarni zavqlantiradi. Isroil Subhoniylar 1980-yillardayoq o'zining mana shunday saxovatbaxsh satrlari bilan o'zbek adabiyotiga kirib kelgan hassos shoirlardan biridir. Bu davrda o'zbek she'riyati bo'stoniga Shavkat Rahmon, Xurshid Davron, Usmon A'zim, Sirojiddin Sayyid Buxoriylar kabi iste'dod sohiblari kirib kelib, milliy adabiyotimizni o'zlarining boy ijod namunalari bilan salmoqli miqyosda boyitishga erishgan edilar. Abduvali Qutbiddin, Halima Ahmedova, Sirojiddin Sayyid, Iqbol Mirzo kabi shoirlar orasida esa nurli qalb sohibi Isroil Subhoniylarning ham alohida o'rni va mustahkam mavqeyi bor edi. Shundan bo'lsa kerak zamonasining yetuk munaqqidi va adabiyotshunosi G'ayrat Murodov ushbu ijodkorga alohida e'tibor qaratib: "Buxorolik shoir Isroil Subhoniylar ana shu keyingi avlod sirasiga kiradi. Subhoniylar - buxorolik shoir" [1], - deya e'tirof etgan edi. Ushbu ta'rif ostida ham olam-olam ma'no mujassamdir. Chunki Subhoniylar she'riyat olamiga, avvalo, jonajon shahri, ilm-u urfon maskani "Buxoroyi sharif"ni kuylab kirgan adibdir:

Ne bo'ldi senga jonim, Buxoroyi sharifim,
Jahon ichra jahonim, Buxoroyi sharifim.[1]

"Vatan ostonadan boshlanadi", - deyishadi. Isroil Subhoniylarning nurli sarin ostonasi o'zi kamol topgan, tariqatlar maskani Buxoroyi sharifdir. Shu sababdan ham bu kabi satrlarni bitishga tamoman haqli edi:

Voh, shariat, tariqat, voh, ma'rifat, haqiqat.
Ado bo'lgan urfonim, Buxoroyi sharifim.[2]

Dahriylar davri adabiyoti chirib borayotgan bir o'tish davrida bu kabi dilbar satrlar yaratilishi shoir tabiatida jasurlik va futuvvatparvarlik fazilatlarini jo'sh urganligidan dalolatdir. Isroil Subhoniylar shu kabi qator insoniy fazilatlar kuychisi sifatida o'zbek adabiyotining XX asr 2-yarmi va XXI asr boshlarida elga tanildi, shu bilan birgalikda Buxoro adabiy muhitida shoir, tarjimon va noshir sifatida

shuhrat qozondi. Shu sababdan bo'lsa kerak shoir tomonidan yaratilgan o'nlab she'riy to'plamlar o'z vaqtidayoq muxlislarga ega bo'ldi.

Isroil Subhoniyl shaxsiyatiga e'tibor qaratar ekanmiz, uning adabiyotga mehr qo'yishi va badiiy ijod olamiga kirib kelishida oila muhitining ham alohida ta'siri bor. Shoirning bobosi, otasining otasi Ashur Subhonqul o'g'li o'z davrining ilmiy kishilaridan bo'lib maktabda adabiyot va tarix fanlaridan dars bergan. Uning bergan tarbiyasi, o'g'itlari yosh Isroilni tasavvufiy g'oyalarga, Qur'on va hadislariga, ma'rifiy qarashlarga, iymon nurlariga chorlagan, adabiyotga, she'riyat olamiga o'tli muhabbat uyg'otgan.

So'nggi yillar o'zbek she'riyati bo'stonida ham yangi badiiy shakl izlanishlari kechdi. Natijada o'zbek mumtoz she'riyati ta'siri orqali beshnavo, qayirma, tarona, to'rtqavatliklar, uchpaxsa, ikkilik, uchchanoq, muqarnas, g'azalsimonlar, qayirma kabi badiiy shakllar maydonga keldi. Shu jumladan, Subhoniyl serqirra ijodida ham she'riyat alohida o'rin tutadi. Adib o'z ijodiy faoliyati davomida "shashqator", "munojot", "shakarob", "chorzarb", "zarbulg'azal" kabi ko'plab yangi adabiy shakllarni muvaffaqiyatli yarata oldi.

Subhoniyl she'riy merosida "Shashqatorlar" deb nomlangan turkum she'rlari alohida diqqatga sazovordir. Ushbu turkum she'rlari Isroil Subhoniylning o'ziga xos uslubi, falsafiy qarashlari va badiiy mahoratini namoyon etadi. "Shashqator" to'rt voqeaband misra va o'zaro qofiyalangan bir xulosaviy baytdan iborat she'riy janr sifatida Isroil Subhoniyl ijodi orqali adabiyotimizga yangi janr bo'lib kirib keldi. To'rt misradan keyin kelgan baytda qissadan hissa chiqariladi. Bu Sharq she'riyatida mavjud bo'lgan "Isrol-ul-masal" san'atining yorqin namunasidir. [3] Ijtimoiy hayotga doir muayyan bir fikr-mulohazani shunchaki aytib qo'ya qolish ham mumkin. Bunda uning badiiy ta'siri bo'lmaydi. Agar shu fikr-mulohaza masal orqali, ya'ni bir o'xshash detal yo manzara orqali muqoyasa yo'li bilan isbotlab-asoslab berilsa bu ijodiy niyat, avvalo, xotirada muhrlanib qoladi, qolaversa o'sha fikr-mulohazaning oydin tasavvuri hosil qilinadi. Shashqatorlarda tazod, tanosub, sifatlash, tajnis, mubolag'a, intoq, tardi aks, istiora kabi she'riy san'atlardan keng foydalanilganligi misralarga o'ziga xos ohang va ritm bera olgan.

Omonat dunyoda – omonat odam...
Gapirsam yuzingni shartta burasan.
Rejalar tuzasan to hashri olam,
Mangulikni ko'zlab uylar qurasan.
Umr – kiprikdagi tomchi degan so'z,
Kiprik qoqilishi – kecha va kunduz. [4]

Bu dunyo omonat, ya'ni barchaga umr omonat berilgan. Bir kuni Alloh o'z omonatini qaytarib oladi. Afsuski, inson hayoti a'molida ko'pincha ana shu oddiy haqiqatni unutib qo'ya-di: o'zini xuddi mangu yashaydigandek his qiladi. Shunga ko'ra olam-jahon rejalar tuzadi, mangulikni ko'zlab mol-dunyo to'playdi va hashamatli uylar quradi. Holbuki umr kiprikda ilinib turgan bir tomchi ko'z yoshdek gap: bir kiprik qoqqanda hisobi hal bo'ladi.

Isroil Subhoniyl "Shashqatorlar" turkumida o'ziga xos badiiy uslubni yaratgan. U obrazli til, metaforalar, o'xshatishlar va ramzlardan mohirona foydalanadi. Shoirning she'rlari yorqin va ta'sirchan tasvirlarga boy. U tabiat manzaralarini, inson qiyofalarini va hayotiy voqealarni shunday tasvirlaydiki, o'quvchi ularni ko'z oldida yaqqol gavdalantiradi. Shuningdek, shoir bu turkum she'rlarida adabiy tajribalar o'tkazishdan qo'rqmaydi. U an'anaviy va zamonaviy she'riyat usullarini uyg'unlashtirib, o'ziga xos she'riy til yaratadi. Bu esa uning she'rlariga betakrorlik va joziba bag'ishlaydi, albatta.

Odam Atodan to qiyomat qadar
Tinchlik degani bir orzu, shirin tush.
Hayot o'zi shuni taqazo etar,
Bo'lish- turishi shu: muttasil urush
Tinch turibdi dema, vaqtincha bu hol,
Tinchgina havodan iborat shamol.

Yuqoridagi misralarda tazod bo'lib kelgan urush va tinchlik so'zlari, nazarimizda, inson fitratidagi kurashni anglatadi. Inson qalban va ruhan shunday yaratilganki, u har lahza fikriy kurash

va qarama-qarshiliklar orasida yashaydi. Kim, nima, qachon, qanday, nimani to'g'ri qildim, nimani noto'g'ri, kimga ishonmoq kerak, haq yo'li qaysi kabi keti uzilmas savollar uni bu kurashlar iskanjasida tutib turadi. Zohiran tinch ko'rinish bu aldamchi, bu go'yo shamolning tinchgina havodan iboratligiga o'xshaydi. Shu kurashlar zahirida inson toblanadi, odamiylik kasb etib boradi.

Bor-yo'g'i havasdan iborat dunyo,
Zamiriga boqsang yana bulhavas.
Barchasi ostida aslida ro'yo,
Biz o'ylagan kabi haqiqat emas.
Ko'zgudagi "quyosh"-qalbaki, tuzoq:
Haqiqiy quyoshdan onqadar uzoq.

Yuqoridagi misralarni tahlilga tortadigan bo'lsak: olamning mohiyati ham ro'yo kabidir. Biz intilgan dunyoning ostida aslida kutganimiz narsa yo'q. Dunyoning bevafoqligi, o'tkinchiligi haqida juda ko'plab shoirlar asarlarida, she'rlarida yozganlar. Isroil Subhoni ham bu misralar orqali insonlarni dunyoga, boylikka aldanib qolmaslikka chaqiradi va bunga hayotiy misol qilib ko'zgudagi quyoshni keltiradi. Ko'zgudagi quyosh aslida quyoshning o'zi emas, faqatgina aksi xolos. Haqiqiy quyosh esa bizdan qanchalar uzoq masofada ekanligini tasavvurga ham sig'dira olmaymiz. So'nggi baytda irsoli masal san'atining yorqin namunasini ko'ramiz. Shoir bu qadim masala haqida o'zining qarashlarini ohoriy shaklda bera olgan.

Oq ko'ylakka nechun o'ch bo'ladi kir,
Alvon-alvon rangli liboslar aro?
Oq yurakka nechun o'ch bo'ladi tir?
Nishon bo'lardimi bo'lganda qaro?
Tanbur "qulog'i"ni burarlar nega?
Bir "ayb"i shu: yuksak maqomga ega. [5]

Hamma zamonlarda ham oqko'ngil, vijdonli insonlar qadrlanib kelgan. Lekin shu bilan birga, bunday insonlar yomon niyatli kishilarning otgan toshlariga, o'qlariga nishon bo'lganlar. Nasimiyning tovonidan so'yilishiga, Mashrabning dorga osilishiga, yoinki Cho'lpon, Fitrat, A.Qodiriylarning shahid bo'lishlarida mana shunday insonlarning "xizmati katta emasmi? Nega bu dunyoda faqat vijdonli, halol odamlar shunday "o'q"larga nishon bo'ladi? Shoirning mazkur shashqatoridagi shunday o'y-fikrlar tug'yoni unga tinchlik bermay, savollarga javob axtarishga undaydi.

Xulosa o'rnida, pok va nurli qalb sohibi bo'lgan Isroil Subhoni takrorlanmas ijodiy faoliyati, falsafiy qarashlari, badiiy mahorati va o'ziga xos uslubi ila adabiyotimizga mumtoz ohang va mazmun olib kirdi. "Shashqatorlar" turkumi esa o'zbek she'riyatining xazinasidan munosib o'rin egallagan asarlar sifatida kelajak avlodlar uchun ham munosib ma'naviy ozuqa bo'lib xizmat qiladi. Aytish mumkinki, shashqator mazmuni, unda ko'tarilgan g'oyalar nuqtai nazaridan ruboiy janrini yodga soladi. Bu esa shoirning Sharq mumtoz va zamonaviy o'zbek she'riyati yutuqlarini uyg'unlashtirgan holda yangi badiiy shaklga asos solganligini ko'rsata oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Murodov.G'.Qalbim-dunyodagi eng dilbar kitob.Toshkent-"Durdona"nashr, 2016.-6-bet
2. И.Субх,оний.Бухоронинг етти юлдузи.Самарк,анд,1991-24-б.
- 3.Hojiahmedov.A.She'riy san'atlar va mumtoz qofiya.Toshkent:Sharq-1998-110-bet
4. Subhoni.Shashqator.Toshkent-O'zbekiston,2019-20-67-bet

UDC 81`362:811.411.21`373.45:37 (575.1)(043.3)

GRAMMATICAL, PHONETIC ASSIMILATION OF ECONOMIC TERMS FROM RUSSIAN TO UZBEK

M.Qutliyeva, researcher, Bukhara state university, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqola rus tilidan o'zbek tiliga iqtisodiy terminlarning grammatik va fonetik assimilyatsiyasini o'rganadi, tez o'zgarayotgan moliyaviy muhitda sodir bo'ladigan lingvistik moslashuvlarni ta'kidlaydi. O'zbekiston global iqtisodiy tizimlar bilan yaqinlashgan sari, rus terminologiyasining kirib kelishi tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Tadqiqot ushbu olingan

terminlarning o'zbek tilining fonologik va morfologik qoidalariga moslashish uchun qanday qilib grammatik tuzilmalari va fonetik ifodalari o'zgartirilishini o'rganishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: *assimilyatsiya, iqtisodiy terminologiya, til, grammatik adaptatsiya, fonetik adaptatsiya, leksik qarz olish, morfologik o'zgarishlar, fonologik qoidalar, madaniy ta'sir.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается грамматическое и фонетическое усвоение экономических терминов от русского к узбекскому, освещаются языковые адаптации, происходящие в условиях быстро развивающегося финансового ландшафта. Поскольку Узбекистан более тесно интегрируется с глобальными экономическими системами, приток российской терминологии становится все более значительным. Исследование сосредоточено на том, как эти заимствованные термины претерпевают изменения в своих грамматических структурах и фонетических представлениях, чтобы соответствовать фонологическим и морфологическим правилам узбекского языка.*

Ключевые слова: *ассимиляция, экономическая терминология, язык, грамматическая адаптация, фонетическая адаптация, лексические заимствования, морфологические изменения, фонологические правила, культурное влияние.*

Abstract. *This article examines the grammatical and phonetic assimilation of economic terms from Russian to Uzbek, highlighting the linguistic adaptations that occur in the context of a rapidly evolving financial landscape. As Uzbekistan integrates more closely with global economic systems, the influx of Russian terminology has become increasingly significant. The research focuses on how these borrowed terms undergo modifications in their grammatical structures and phonetic representations to fit the phonological and morphological rules of the Uzbek language.*

Key words: *assimilation, economic terminology, language, grammatical adaptation, phonetic adaptation, lexical borrowing, morphological changes, phonological rules, cultural influence.*

Introduction. The following cases can be observed in the use of economic terms in the Uzbek language:

1. Many terms are Uzbek based on the capabilities of our language. In this, a group of terms is given with ready-made alternatives to the Uzbek language, and a certain part is translated and used, and a part is created based on the laws of the Uzbek language. For example: auction-auction, broker-broker, commersant-commercial, commission *voznagrajdeniya*-intermediary fee, economy - economy, check or subject - white check, impersonal check, shareholder-shareholder, businessman-businessman, etc.

2. Another way is to learn international terms used in most countries of the world in Uzbek. At this point, it should be noted that it is difficult to find an Uzbek alternative to all newly introduced terms. Therefore, most of them are used in one form in the languages of most countries of the world, and this use is convenient for the exchange of information between world businessmen. For example: corruption, credit, export, grant, auditor, currency, lease, manager, license, entrepreneur, non-resident. Below are some terms that are often used in economics. Some of them are Uzbek words, and some of them come directly from other languages and are used in our language.

Methods. In this article, comparative, hermeneutic, distributive analysis methods were used.

Results. More than half of the etymological composition of the modern Uzbek language consists of foreign words, among which Russian words are in the first place. Although the influence of the Russian language on the vocabulary of the Uzbek language has been mentioned several times, it has been observed that the essence of this influence has not been sufficiently studied.

It is known that there are many Russian words in the Uzbek language, but their development, level of assimilation and nature in the Uzbek language have not been sufficiently studied. At the same time, it is this factor that most clearly shows the nature of the relationship between the two languages, therefore, the nature of the words learned from the Russian language and the level of learning require the study of the vocabulary of the Uzbek language.

A language that acquires foreign words does not leave them unchanged for a long time. These words gradually change according to their phonetic, morphological, and lexical patterns, and then are

assimilated into the entire language system. As a result of this process, the acquired words lose their linguistic identity, cease to stand out in the vocabulary of the acquired language and become its component.

The main vocabulary is the basis for the formation of new words, the lexical-semantic center of the language, in many ways determines the paths of development and the laws of assimilation. When words that have entered the language represent concepts that have already found their expression in the language system, they enter into a certain synonymous relationship with the words in the main dictionary and are left on the edge of the language in the position of less used synonyms.

Discussion. There is a source called the inner layer of language development that preserves the originality, nationality, and aesthetic qualities of the language. In this sense, it means the emergence of new terms and lexemes as a result of different ways of word formation:

- (a) an affixation;
- (b) the composition;
- (v) phonetic;
- d) abbreviation;
- e) syntactically;
- e) semantically.

There is a lot of literature that analyzes word formation methods. Absorption, subjugation and transformation of expressions that appeared in the language in a certain period into the new language system is also related to the movement of the internal laws of the language. Three types of word formation can be distinguished in linguistics based on the fact that adjectives change their grammatical and phonetic (sound) composition, as well as their semantic direction, according to the internal laws of the language. These are:

- (a) Morphological; and
- b) phonetic;
- c) lexical assimilation.

In the vocabulary of the Russian language, the process of accentuation took place gradually. For the first time since the appearance of Russian words in the Uzbek language, they often retain the Russian accent on the last syllable.

Uzbek accent differs from Russian by the intensity of the accented syllable compared to the unaccented syllable. This factor led to the shifting of the stress in the Russian words that entered the Uzbek language compared to the same words in the Russian language, and the frequent shortening and dropping of unstressed syllables.

Syncopation - the shortening of stressed or unstressed syllables in the middle of a word - is a common phenomenon in words that entered the Uzbek language from Russian.

Apokopa - (Greek arokore - abbreviation of ending) - drop of a vowel or consonant at the end of a word or in 2 parts of a compound word, without final accent e, occurs in Russian and Middle Uzbek words.

In borrowed words, Russian vowels have changed not only quantitatively, but also qualitatively. The quality changes of Russian vowels in the Middle Uzbek period are related to the change of stress, on the other hand, they are mainly determined by their sound environment, especially the sounds that come after it.

As for the Russian consonants in assimilated words, we observe the same processes as vowels: sounds that are not characteristic of the Uzbek language are replaced by Uzbek phonemes and their variants, and those that have entered the Uzbek language begin to be assimilated and develop as vowels. The Uzbek language and Uzbek sounds undergo phonetic changes in the language.

Conclusion. The first Russian words entered the Uzbek language mainly through oral speech, and this caused them to adapt to the articulatory abilities of the Uzbeks. People have changed their pronunciation according to Uzbek language standards. The words adopted later from the Russian language (from the 16th century to the present day) are distinguished by the fact that they entered the Uzbek language not through live oral communication with Russian speakers, but through books. For these words, in most cases, preservation of the Russian spelling is characteristic.

The next factor that largely determines the level of phonetic mastery of the acquired words is the importance of the concepts they represent, their relationship with the words in the synonymy of the Uzbek language, and their relationship with the main vocabulary of the language.

Most of the Russian words acquired during the Middle Uzbek period express important concepts related to various spheres of people's and society's life, and many of them have become the main vocabulary of the Uzbek language. basic indicators of concepts, for example, a gun, a valley, a river, a table, a parliament.

Most of the words adopted later serve as stylistic synonyms, the concepts they express are already expressed in the corresponding Uzbek words. Many examples reliably show that the more important the concept expressed in the acquired word, the more often it is used in everyday life, the faster and more complete its phonetic assimilation.

An example of this is the relatively late adoption of military-political terms (officer, general, lieutenant, captain, division, squadron, ambassador, intelligence) as words. The phonetic assimilation (in whole or in part) of words such as garage, hangar, parachute, and wagon occurred through the development of technology (especially aviation and automobile business).

Finally, one of the reasons for the phonetic assimilation of words borrowed from the Russian language is their relatively short life in the language. The fact is that the process of assimilation is gradual or long-lasting, and in our time, it occurs continuously in the language. Therefore, it is wrong to think that the following Russian words are phonetically incorrect. Of course, these words did not undergo the fundamental phonetic changes that occurred during the medieval Uzbek era, but we can still observe signs of their partial assimilation.

If the assimilated word remains in the language and spreads in it, it will inevitably undergo a process of phonetic assimilation, the completeness and speed of which are determined by the peculiarities of the sound composition of this word, as well as its importance and distribution. Here we come to a very important aspect of assimilation, the lexical aspect.

REFERENCES:

1. Hasanov E.O. Terminologiyaning o'ziga xos xususiyatlari va uning bugungi kundagi ahamiyati. "Zamonaviy dunyoda ilm-fan va texnologiya" ilmiy-amaliy anjuman
2. Ismoilov Y. Ingliz tilidan o'zlashgan iqtisodiyot terminlarining o'ziga xos xususiyatlari. – Innovation: The Journal of Social Sciences and Researches
3. Bynon, T. Historical Linguistics. – London. C.U.P, 1977
4. Crystal, D. Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University Press, 2010
5. Fromkin R.H. An Introduction to Language. – (7th Ed.) USA: Heinle, 2003
6. Алейников П.А. Природа первых компонентов производных в английской научной лексике. // Дис. ... канд. филол. наук. – М.: 1978
7. Джумамбетова, Г. Formation of economic terms in English and Uzbek languages Ренессанс в парадигме новаций образования и технологий в XXI веке. – 2023
8. Миртожиев М. Ўзбек тили – Т.: Мумтоз сўз, 2010
9. Аникин А.В. Англо-русский словарь по экономике и финансам. – СПб.: Экономическая школа, 1993

UO'K 793.4-398 (576.1)

O'ZBEK BOLALAR ADABIYORINING SHAKLLANISHIDA FOLKLORNING O'RNI

D.J.Quvvatova, o'qituvchi, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Mazkur maqola o'zbek bolalar adabiyotining shakllanishida folklorning, xalq og'zaki ijodining, bolalar adabiyoti rivojiga ta'sirini tahlil qiladi. Maqolada folklor elementlarining (ertaklar, maqollar, xalq qo'shiqlari, latifalar) bolalar adabiyotidagi o'rni, ahamiyati va o'ziga xosligi yoritilgan. Xalq ertaklarining bolalar dunyosini shakllantirishdagi roli, axloqiy saboqlarni berishdagi ahamiyati, shuningdek, xalqning qadimiy urf-odatlarini va e'tiqodlarini bolalar ongiga singdirishdagi rolini, bolalar adabiyotining shakllanishida folklorning o'rni, uning tarbiyaviy, ma'naviy va axloqiy ahamiyati, shuningdek, milliy madaniyatni kelajak avlodlarga yetkazishdagi ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: o'zbek bolalar adabiyoti, folklor, xalq og'zaki ijodi, ertaklar, maqollar, xalq qo'shiqlari, latifalar, axloqiy saboqlar, milliy madaniyat.

Аннотация. В данной статье анализируется влияние фольклора, фольклора и развития детской литературы на формирование узбекской детской литературы. В статье описывается роль, значение и своеобразие элементов фольклора (сказок, пословиц, народных песен, анекдотов) в детской литературе. Роль народных сказок в формировании детского мира, значение преподавания нравственных уроков, а также роль внедрения в сознание детей древних обычаев и верований народа, роль фольклора в формировании детской литературы, его образовательное, духовно-нравственное значение, а также национальная культура освещают важность передачи его будущим поколениям.

Ключевые слова: узбекская детская литература, фольклор, фольклор, сказки, пословицы, народные песни, анекдоты, уроки нравственности, национальная культура.

Abstract. This article analyzes the influence of folklore, folklore, and the development of children's literature in the formation of Uzbek children's literature. The article describes the role, importance and uniqueness of folklore elements (tales, proverbs, folk songs, anecdotes) in children's literature. The role of folk tales in the formation of children's world, the importance of teaching moral lessons, as well as the role of instilling the ancient customs and beliefs of the people into the minds of children, the role of folklore in the formation of children's literature, its educational, spiritual and moral importance, as well as national culture illuminates the importance of passing it on to future generations.

Key words: uzbek children's literature, folklore, folklore, fairy tales, proverbs, folk songs, anecdotes, moral lessons, national culture.

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanishida folklorning o'rni beqiyosdir. Bolalar adabiyotining rivojlanishida xalq og'zaki ijodining, ya'ni folklorning o'rni muhimdir.

Folklor (xalq ijodi) - bu xalqning qadimiy an'analari, urf-odatlar, e'tiqodlari va ma'naviyatini ifodalovchi til va ijod namunalari. O'zbek bolalar adabiyoti ham, boshqa barcha milliy adabiyotlar kabi, folklor an'analari asosida rivojlangan. O'zbek bolalar adabiyoti, xususan, uning shakllanishida xalqning og'zaki ijodi - ertaklar, maqollar, xalq qo'shiqlari, latifalar va boshqa folklor janrlari muhim rol o'ynagan. O'zbek bolalar adabiyotining shakllanishi jarayonida folklor asarlari nafaqat ta'limiy, balki axloqiy va estetik jihatlari bilan ham ta'sir ko'rsatadi. Folklor, o'zining qadimiyligini, boyligini va o'ziga xosligini hisobga olib, bolalar adabiyotining tayanchiga aylangan. Folklor asarlarining mazmuni, shakli, janrlari va voqealar rivoji bolalar adabiyotining o'ziga xos jihatlari shakllantirishda katta rol o'ynaydi.

O'zbek bolalar adabiyotining shakllanishida xalq og'zaki ijodi (folklor)ning o'rni juda katta. O'zbekistonning turli hududlarida turli folklor janrlariga (ertaklar, masallar, qissa, rivoyatlar, xalq qo'shiqlari) boy madaniyat mavjud. Folklor asarlari o'ziga xos xalqning ma'naviyatini, tarixi va qadriyatlarini aks ettiradi. Bu asarlar bolalar adabiyotining rivojlanishida asosiy manba bo'lib xizmat qilib kelmoqda.

Folklor va bolalar adabiyotining o'zaro bog'liqligi quyidagi jihatlarda ko'rinadi:

Birinchidan, axloqiy saboq beradi. Folklor asarlari odatda axloqiy saboqlarni o'z ichiga oladi. O'zbek bolalar adabiyotidagi aksariyat asarlar, masalan, ertaklar va masallar, yosh avlodga haqiqiy qadriyatlarni o'rgatish maqsadida shakllangan. Bu qadriyatlar o'z navbatida, jamiyatda axloqiy va ma'naviy rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan. Shu birga, hayotiy tajriba va tushunchalarni uyg'unlashtiradi. Folklor asarlari bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashda yordam beradi. Ayniqsa, masallar, ertaklar va rivoyatlar orqali bolalar uchun muhim ijtimoiy va axloqiy g'oyalar o'rgatiladi.

O'zbek bolalar adabiyotida folklorning bir nechta janrlaridan keng foydalanilgan. Bu janrlar orasida ertaklar, masallar, xalq qo'shiqlari asosiy o'rin tutadi. Ular bolalar uchun nafaqat qiziqarli, balki o'rgatish, tarbiyalash va bilim berish vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi.

O'zbek bolalar adabiyotida ertaklarning o'rni beqiyos. Ertaklar - bu folklorning eng qadimiy va mashhur janrlaridan biri bo'lib, unda yaxshi va yomon kuchlar, aqli qahramonlar, hayvonlar va odamlar orasidagi munosabatlar tasvirlanadi. Ertaklar bolalarga odatdagi ijtimoiy qadriyatlarni o'rgatish va ularning dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi. Misol uchun "Qizil tuya" ertagi xalq og'zaki ijodining yirik namunasi. Ertakda qahramonning yengillik bilan yashash istagi va

mehnatsevarlikni ta'riflash orqali bolalarga halollik, o'z mehnatini qadrlash, va yengillik bilan yashamaslik kabi saboqlar beriladi.

Masallar o'zbek folklorining yana bir ahamiyatli janri bo'lib, unda ko'pincha tabiat, hayvonlar, insonlarning mehr-oqibati va haqiqatga sadoqat tasvirlanadi. Masallarda ko'plab obrazlar va simvollar orqali bolalarga axloqiy saboqlar beriladi. Misol uchun "Besh tilli to'rt oyoqli" masali - bolalarga ijtimoiy me'yorlarni o'rgatadigan, bir-biriga yordam berish, birga ishlash va kuchlarni birlashtirishni ta'kidlaydigan bir asar.

Xalq qo'shiqlari - bu o'zbek folklorining yana bir mashhur janri bo'lib, bolalarga o'z tarixini, an'analari va madaniyatini tushunishga yordam beradi. Xalq qo'shiqlari orqali bolalar o'z vatani, tabiati, o'zligini anglashni boshlaydilar. "Chaqaloq qo'shig'i" yoki "Gulva-gul" kabi qo'shiqlar bolalar tarbiyasida juda muhim rol o'ynaydi. Ushbu qo'shiqlar bolalar uchun nafaqat quvnoqlik keltiradi, balki ularning ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga ham yordam beradi.

Xalq qo'shiqlari janr jihatidan turli mavzularda bo'lib, bularning barchasi o'zbek xalqining farzandlariga mehrini ifodalash uchun xizmat qiladi. Masalan, xalq qo'shiqlarida erkalamalar xalqning o'z farzandlariga beqiyos mehr tovlanishlarini aks ettiradi: O,shugina, shuginagina, Munchagina tunchagina. Shunchagina-kunchagina. Yashnab turgan g'unchagina. Mehr xuruji ona qalbini tug'yonga keltirganidan u shu so'zlar tizimi ritmida arzandasini ardoqlash, erkalash ohangini chuqur tuygan. Erkalamalarda "-gina", "- ginagina" qo'shimchalari faol, ularda kichraytirishdan ko'ra erkalash ma'nosi bo'rtibroq tovlanadi. Erkalamalarning "Ha, lo'tti-lo'tti", "Ha, do'rsa-do'rsa", "Ha, kishta-kishtakishta", "Kishtala-kishtal" singari taqlidiy va so'qma so'zlar tizimidan iborat an'anaviy qolipga aylangan satrlar bilan boshlanuvchi qator turkumlari borki, faqat 2-3 yashar bolalarga mo'ljallangan. Buning sababi – shu yoshdagi bolalar vaznining yengilligi, ularni havolata-havolata ko'tarib tushirish o'ngg'ayligidir. Yoki "Boychechak" qo'shig'ini olaylik. Boychechak – badavlat, muqaddas, ilohiy gul degan ma'nolarga ham ega. Olimlar ta'kidicha, qo'shiqlarda boychechak to'ng'ich go'zal qizga o'xshatiladi. Yuqoridagi misralar ham shu ma'noda juda qadim davrlarda ko'klamgi marosimlarda qizlarni qurbonlik qilish marosimidan nishona ekani e'tirof etilgan. Qo'shiqdagi: *Boychechakni tutdilar, Tut yog'ochga osdilar. Qilich bilan chopdilar, Baxmal bilan yopdilar* misralari shunday talqinga asos bo'lgan. Zotan unda ta'riflangan boychechak – erta bahorda ochilgan gul ekanligi bilan birga tarixiy hodisalarning umumlashma obrazi hamdir. Qo'shiq tugagach, boychechakxonlarga sovg'a-salomlar berishgan. Bolalar ularni o'zaro bo'lishib olgan, hammalari birgalikda mehmonnavozlik qilishib, xalqimizning mehmondorchilik an'analarini o'zlashtirishgan. Shu ma'noda: *Boychechagim boylandi, Ko'chama-ko'cha aylandi. Boychechagim ko'k somsa, Cho'ntaklarga joylandi* misralari orqali bolalarning ilk boychechakni olib, hovlimahovli suyunchi so'rashi, keksalar uni yuzlariga sutib, "omonlik-omonlik", – deya yeguliklar, pullar berishlari, ko'k somsalar pishirishlari poetik ifodalangan.

Afsonalar bolalarga tarixiy voqealar va xalqning ma'naviyatini o'rgatishda katta rol o'ynaydi. Bu asarlar bolalarning tafakkurini rivojlantiradi va ularda tarixiy anglash tuyg'usini hosil qiladi. Masalan, "Barchin xonim" afsonasi - bu bolalarga, o'z tarixini va yurtining kelajagini tushunish hamda qadrlashga yordam beradi.

Folklorning bolalar adabiyotining rivojlanishiga ta'siri juda katta. Buni quyidagi o'lchovlar asosida ko'rishimiz mumkin.

1. Bolalar uchun ertaklar: O'zbek bolalar adabiyotining asosiy janrlaridan biri bo'lgan ertaklar, ko'p jihatdan folklor elementlarini o'z ichiga oladi. O'zbek xalq ertaklari bolalar dunyosini shakllantiradigan asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Masalan, "Qizil chaqmoq" yoki "Alisher va Zarg'aldoq" kabi ertaklar xalq og'zaki ijodidan olingan va bolalarga o'zgarishlar, yaxshilik va yomonlik, mehnat va shijoatning ahamiyatini tushuntiradi. Ertaklarda xalqning qadimiy ko'rgazmali tasvirlari va shaxsiy tajribalari aks etadi. Ular bolalarga nafaqat o'zini, balki jamiyatni anglashga yordam beradi.

2. Ma'naviy-axloqiy ta'lim: O'zbek xalq maqollari va boshqalar, bolalarga axloqiy saboqlarni o'rgatadi. Masalan, "Har ishning o'z vaqti bor" yoki "Mehr bilan ishlagan erga rizq tushar" kabi maqollar bolalar uchun juda muhim saboqlarni beradi, ular mehnat, vaqtni oqilona boshqarish va

boshqa axloqiy qadriyatlarni o'rganadi. Bu maqollar bolalar adabiyotida axloqiy saboqlarni beruvchi vosita sifatida foydalaniladi.

3. Qo'shiqlar va xalq o'yinchiligi: O'zbek bolalar adabiyotida xalq qo'shiqlari va xalq o'yinchiligi ham katta rol o'ynaydi. Ko'plab xalq qo'shiqlari bolalarga o'rganish va o'zaro aloqalar o'rnatishning qulay vositasidir. "Chakana to'ri" va boshqa bolalar qo'shiqlari bolalar ruhiyatini shakllantirishda, ular orqali ma'naviy va axloqiy saboqlarni berishda muhim ahamiyatga ega.

4. Xalq fantastikasi: O'zbek bolalar adabiyotida folklor fantastikasining o'rni ham katta. Xalq ertaklarida ko'p uchraydigan "sehrli sehrgar" yoki "yaxshi qalbli personajlar" bolalar ongini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, O'zbek xalq ertaklarida ko'plab personajlar (to'rt oyoqli odamlar, ajdarlar, sehrli xushxabarlar) orqali bolalarga yaxshilik, mehnat va sabr-toqatning ahamiyati o'rgatiladi.

Misol sifatida, O'zbek xalq ertaklaridan biri bo'lgan "Shahzodaning sehrli qalam" ertagini ko'rib chiqaylik. Bu ertakda shahzoda yovuz sehrgarni mag'lub etib, mehribon va adolatli hukmdor bo'ladi. Ertakda, shahzodaning o'z mehnati, sabri, aqlli qarorlari va do'stlari bilan birga ishlash orqali yovuzlikni mag'lub etish mumkinligi ta'kidlanadi. Bu ertak, bolalar uchun axloqiy saboq bo'lib, ularni yomonlikdan yiroq bo'lishga, mehnat qilishga va o'zining yaxshi fazilatlarini rivojlantirishga undaydi.

O'zbek bolalar adabiyotida folklorning ta'siri juda sezilarli. Folklor janrlari bolalar adabiyotiga o'zining an'analari, qadriyatlari, obrazlari va g'oyalari orqali kirib kelgan. Ayniqsa, bolalar uchun yozilgan asarlar, masalan, G'. G'ulomning "Aqlli mushuk" ertagi va S. Azimovning "Tuproqni sevish" kabi hikoyalarda folklorning ta'siri mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mieder W. *Proverbs: A Handbook*. Oxford: Oxford University Press. - Maqollar va ularning ijtimoiy, madaniy ahamiyatini o'rganuvchi asar. 2004.
2. Fayzullayeva G. *O'zbek bolalar adabiyoti*. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar vazirligi.— O'zbek bolalar adabiyotining rivojlanishi va undagi folklor elementlari haqida ilmiy izlanishlar. 2013.
3. Xayrullaev B. *O'zbek xalq ertaklari*. Tashkent: Sharq. 2011.
4. Suyarov, T. *Bolalar adabiyotining nazariyasi va amaliyoti*. Tashkent: O'qituvchi. 2015.
5. Hoshimov M. *O'zbek bolalar adabiyotining tarixiy rivojlanishi*. Tashkent: Fan. 2008.
6. Mustafayev A. *Xalq ertaklari va ularning bolalar tarbiyasidagi roli*. Tashkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi. - Xalq ertaklarining bolalar tarbiyasidagi roli va ularning folklor an'analari bilan bog'liqligi. 2014.
7. Xodjayev N. *O'zbek xalq maqollari va iboralari*. Tashkent: O'zbekiston Fanlar akademiyasi nashriyoti. 2010.
8. Babayev, M. *Xalq qo'shiqlari va bolalar adabiyotidagi ularning ahamiyati*. Tashkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti. 2012.
9. Musaqllov A. O'zbek xalq lirikasi. T., «Fan», 2010. —B.207.

UO'K 81-13

MUHAMMAD ALINING "MASHRAB" DOSTONIDA MASHRAB OBRAZI

N.H.Rahmonberdiyeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Muhammad Ali Yangi o'zbek adabiyotining ko'zga ko'ringan adiblaridan biri. Uning "Gulbadan", "Farzand", "Mashrab", "Gumbazdagi nur", "Beshgul", "Mehr va Vafo", "Avliyoning bashorati" kabi turli mavzularda yozilgan dostonlari bor. Maqolada Muhammad Alining "Mashrab" dostonining mavzu va g'oyasi, syujet chizig'i, obrazlar tahliliga to'xtalib o'tamiz. Mashrab hayoti va ijodiga bag'ishlangan ushbu dostonga adabiyotshunoslar fikrlari bilan tanishamiz. Unga o'z shaxsiy fikrimizni bildiramiz.

Kalit so'zlar: tarixiy qahramon, tarixiy doston, syujet dinamikasi, mavzu, g'oya

Аннотация. Мухаммед Али — один из выдающихся писателей новой узбекской литературы. У него есть эпические поэмы, написанные на разные темы, такие как «Гулбадан», «Фарзанд», «Машираб», «Гумбаздаги нур», «Беишгул», «Мехр ва Вафо», «Авлиёнинг башорати». Мы познакомимся с мнением литературоведов об этой эпической поэме, посвященной жизни и творчеству Машираба. Мы выскажем свое личное мнение о ней.

Ключевые слова: исторический герой, историческая эпическая поэма, динамика сюжета, тема, идея.

Abstract. Muhammad Ali is one of the prominent writers of new Uzbek literature. He has epic poems written on various topics, such as “Gulbadan”, “Farzand”, “Mashrab”, “Gumbazdagi nur”, “Beshgul”, “Mehr va Vafo”, “Avliyoning bashorati”. We will get acquainted with the opinion of literary critics on this epic poem dedicated to the life and work of Mashrab. We will express our personal opinion on it.

Key words: historical hero, historical epic poem, plot dynamics, theme, idea.

Introduction. XX asr adabiyoti adabiyotshunoslik adabiyotlarida “Yangi o‘zbek adabiyoti” deb yuritiladi. Ushbu davr o‘zining boshidan uch xil mafkuraviy davrni boshidan o‘tkazishi, matbuotning kirib kelishi va rivojlanishi, turli tazyiqlar ta’sirida bo‘lsa ham ravnaq topishi, so‘zning qudrati, jahon adabiyotidagi janrlarning kirib kelishi, Cho‘lponu Abdulla Qodiriydan boshlab qator o‘zbek adiblarining bu borada jadal ijod qilishlari bilan harakterlidir. Muhammad Ali adabiyotga o‘zining lirik she‘rlari bilan kirib kelgan, keyinchalik, nazm bog‘idan nasrning ulkan hiyoboniga qadam qo‘ygan ko‘p qirrali, atoqli va ardoqli adiblardan biri.

Materials. Uning ilk she‘riy to‘plami “Fazodagi hislar” 1967-yilda chop etiladi. Shundan so‘ng uning “Fazodagi hislar”, “Shafaq”, “Otalar yurti”, “Alvon chechaklar”, “Dostonlar”, “Gumbazdagi nur”, “Boqiy dunyo”, “Sevsam, sevilsam”, “Sen bir gulsan”, “Oshiq bo‘lmay, haq diydorin ko‘rsa bo‘lmas”, “Sarbadorlar”, “Ona duosi”, “Saylanma”, “Men ko‘rgan Amerika”, “Ulug‘ Saltanat”, “Adabiy sog‘inchlar”, “Tanlangan asarlar. I jild”, “Tanlangan asarlar. II jild”, “Ulug‘ ajdodlardan meros shijoat”, “Zamondoshim portretiga chizgilar”, “Oq laylak”, “Uch oltin g‘isht”, “Ko‘ngil naylori”, “Amir Temur qalbida chaqnagan nur” (T.Hayit bilan hammualliflikda), “Yorqin kunlar nafasi”, “Navoiy”, “Hindiston malikasi”, “Bibixonim”, “Navoiy va Bayqaro”, “Kleopatra” “Tanlangan asarlar” (80-yillik yubiley), “Mangu quyosh” kabi 60 dan ziyod kitoblari ketma-ket nashrdan chiqdi. Adib 10 yoshidan hozirga qadar ijod stolini tark etmagan. Jahonning nufuzli kutubxonalarda adibning tarjima qilingan kitoblarini ko‘rishgiz mumkin. “Sarbadorlar” va “Ulug‘ saltanat” adibning eng mashhur asarlari hisoblanadi. Garchi, shunday bo‘lsa-da adabiyotshunoslar adibning liro-epik asarlari mavzu va mahorat jihatidan kuchli asarlar ekanligini ta’kidlaydilar. Uning “Gulbadan”, “Farzand”, “Mashrab”, “Gumbazdagi nur”, “Beshgul”, “Mehr va Vafo”, “Avliyoning bashorati” kabi turli mavzularda yozilgan dostonlari bor. Muhammad Ali qalamiga mansub “Boqiy dunyo” romani o‘zbek adabiyotida muvaffaqiyatli chiqqan sanoqli she‘riy romanlardan hisoblanadi. Muhammad Ali o‘zining ilk ijodiy namunalarini bilan buyuk ustozlar, yirik adabiyotshunoslar va iqtidorli tengdoshlari e’tiboriga tushdi. Xususan, I. G‘afurov “Dostonchiligimiz haqida”, U. Normatov “Poemada hayot falsafasi”, N.Xudoyberganov “Jiddiy o‘zgarishlar pallasi”, Y.Yakvalxo‘jayev “Yurak to‘lqinlari”, O.Xoldor va T.Nizom “To‘lqinlar”, A.Abdumannopov va T.Sharipov “Otalar yurti”, M.Safarov “Uchqunlar”, B.Qosimov “Fikrlar bahsi”, M.Mahmudov “Toshqin daryo mavjlari”, A.Oripov “O‘zbekistondir bu yurt”, Q.Kenja “Qizil gul vasfi” kabi maqolalarda Muhammad Alining ijodiga ijobiy fikrlar bildirilgan edi.

Methods. Adabiyotshunoslikda doston uch xil tarzda baholanadi. Birinchidan, xalq og‘zaki ijodi mahsuli bo‘lgan dostonlar. Ularga biz bilgan “Alpomish”, “Kuntug‘mish”, “Malikai Ayyor”, “Go‘ro‘g‘li” kabi dostonlarni misol keltirish mumkin. Ular, odatda, xalq qahramonlari, orzu-umidlarini o‘zida gavdalantiradi. Dostonni aytuvchi baxshi dostonga qo‘shimcha detallar, voqealarni to‘qib qo‘shib yuborishi mumkin va bu bilan dostonlar boyib borgan. Ikkinchidan, mumtoz adabiyotimizda muallifi aniq va voqealari an’anaviy bo‘lgan dostonlar bor. Ular “Layli va Majnun”, “Farhod va Shirin” va Iskandar Zulqarnayn hayotiga bag‘ishlangan dostonlar kabilar. Uchinchidan, XX asrning boshlarida Behbudiy, Cho‘lpon, Qodiriy kabi buyuk adiblar tomonidan yaratilgan “Yangi o‘zbek adabiyoti” dagi “yangi janr”lardan biri bo‘lgan doston-poemadir. Ushbu janr o‘z ichida uch turni ichida oladi. Bular lirik, epik va dramatik dostonlar. Dostonda lirik kechinma ustuvor bo‘lsa u lirik doston hisoblansa, dramatik tusda bo‘lsa dramatik doston, voqeani hikoya qilishni maqsad qilgan bo‘lsa epik doston deb hisoblanadi. Shu jihatdan “Adabiyotshunoslik lug‘ati” da chalkashliklarga aniqlik kiritgan holda “Adabiyotshunoslikda doston (poema)larning hammasini birdek liro-epik janr

hisoblash hollari ham borki, yuqorilardan kelib chiqilsa, bu unchalik to'g'ri emas. Dostonni liro-epik deb atarkan, uning "bayon qilinayotgan epic voqeani lirik qahramon munosabati orqali ifodalash" xususiyati asos qilib olinadi. Holbuki, birinchidan, dostonlarning hammasida ham "voqea lirik qahramon munosabati orqali" berilmaydi, ikkinchidan, har qanday asarda, u xoh epik, xoh dramatik asar bo'lsin, tasvirlanayotgan voqeaga muallif munosabati u yoki bu tarzda mavjud. Shunday ekan, liro-epik janrga barcha dostonlarni emas, strukturasida epik va dramatik unsurlar mavqei bir xil maqom tutgan dostonlarnigina (mas., "Ruhlar isyoni") kiritgan to'g'riroq bo'ladi" deyiladi. Xulosa qilib aytish mumkinki, muallif voqelik bilan birga voqeaga nisbatan o'zining munosabatini o'quvchiga yuqtira oladigan tuyg'uni singdira olgan dostonlar liro-epik dostonlar hisoblanadi.

Results. Muhammad Ali ijodining ilk bosqichlaridayoq lirik tuyg'u va epik tafakkur uyg'unligiga bo'lgan intilish yaqqol ko'zga tashlanadi. Shoir o'z she'riyati orqali jamiyatdagi o'zgarishlar, insoniy kechinmalar va tarixiy xotiralarni chuqur anglashga harakat qilgan. Lirik-epik yo'nalish Muhammad Alining ijodida nafaqat shakliiy, balki mazmuniy jihatdan ham yetakchi o'rin egallaydi. Muhammad Alining lirik-epik asarlarida tarixiylik va zamonaviylik bir-birini to'ldiruvchi badiiy unsurlar sifatida xizmat qiladi. U o'z asarlarida tarixiy voqealarga murojaat qilarkan, ularni hozirgi zamon talqinida, bugungi kun talablariga javob beradigan tarzda ifodalaydi. Bugungi kun o'quvchisi she'rlarda nafaqat joziba va ohangdorlikni, balki tarixiy voqea va barhayot erkka bo'lgan tashnalikni his qiladi. Tafakkur olami kengayadi. Muhammad Ali asarlarida voqelik keng qamrovda, turli darajadagi badiiy obrazlar va tafakkur uslublari orqali talqin etiladi. Ularni chuqur falsafiy va poetik darajada ifoda etadi. "Mashrab" shoirning birinchi dostoni emas. Bu ma'noda 20 yoshlarida yozgan "Gulbadan" deb nomlangan, keyinchalik "Muhabbat" deb e'lon qilingan dostonni aytib o'tish kerak. Ikkinchisi "Farzand" degan doston edi, u e'lon qilinmagan, lekin bu dostonlar ko'p ishlangan bo'lsa ham ular yoshlik mashqlari bo'lib qolaverdi. "Mashrab" dostonini matbuotda e'lon qilinganiga ko'ra shoirning birinchi dostoni deyish mumkin. O'zbek adabiyotida bundan oldin Mashrab haqida yirik asar yaratilmagan edi. Mashrab hayoti davomida qanday ziddiyatli yashagan bo'lsa, mustabid tuzum vaqtida ham u haqidagi fikrlar shunday ziddiyatli bo'lganligini tahmin qilish mumkin. Uni dindorlar dahriy, dahriylar dindor deb o'zlaridan itaradilar. Xalq esa uning she'rlariga bastalangan ashulalarni jon-dili bilan tinglab yodlab, hirgoyi qilib yuravergan. Murakkab shaxsning hayotiga bag'ishlangan xalqona qissalar adibni liro-epik poema yaratishga chog'lagan.

Discussion. "Mashrab" dostoniga Alisher Navoiyning "Olloh-Olloh, ishq aro mundaq balolar bor emish..." misrasi epigraf qilib tanlangan. Dostonda Mashrabning ishq tufayli baloga yo'liqishiga ishora tarzida tanlangan epigraf o'zining musiqiyliigi va hazinligi bilan o'quvchini o'yg'a toldiradi. Doston "Odamning xayoli naqadar uchqur, Naqadar beorom zamona misol. Lahzada asrda-asrga ko'chur, Qoldirib gerdaygan davronlarni lol" deb boshlanadi. Xayol shu qadar uchqurki, u qaytib kelmas zamonlarni ortga qaytargandek go'yo. Insonning fikri, xayoli zamonaning zaylini ham, podshohlarning maylini ham pisanda etmaydi. U qadim tarixni, insoniylikni, poklikni, ruhiy halovatni yoki yolg'on dunyoga isyon qilishni istagan Mashrab haqida o'ylashni istasa, o'ylaydi. Bunga hech kim qarshilik ko'rsata olmaydi. Yaxshilab razm salsak, Muhammad Ali, balki, Olloh va inson xayoloti orasida hech qanday to'siq va vositachi bo'lmaganidek, Mashrab ham o'z hayoti va qilgan ishlari zaminida Olloh va "men"i orasiga vositachi qo'shishni istamaganiga ishora qilmoqchidir. Dostonda bu haqida ochiq satrlar ham bor: "Men bor edim bu jahonda, Bor edi yolg'iz sanam. O'rtamizda lomakonda Qovrilar erdi sitam. O'rtamizda hech narsa yo'q, Ya'ni bo'lsin ilohiy. Pir nimadir, xuddi yirtiq Qalandarning kulohi." Albatta, Mashrab haqida yozish tasavvufdan xabardor bo'lish demakdir. Shoir Mashrab g'azallaridan mutolaa qilgan bo'lishi tabiiy. Doston yanada teranroq, o'qishliroq, bir so'z bilan aytganda, "mashrabona" bo'lishi uchun unga Mashrabning bir necha misralari kiritilgan. Masalan, "Bulbuldayinkim, faryod etarman..." she'ri. Dostonga bu she'rning kiritilishi bilan muallif Mashrabning xalq orasida qanchalar yod bo'lib ketganini eslatib o'tadi. Mashrabning aslida kimligini bilmagan muxlisi Mashrabning o'zini "G'azaling buncha bo'lmag'ur", degani uchun do'pposlaydi:

Mashrab der: "G'azaling buncha bo'lmag'ur?"

Xoltoy aytar:

"Hay-hay! Bu Mashrab to'ra!"

“Rosa yig‘labdi-da shoiri qurg‘ur!”
 “Dilimni og‘ritmang. Bas qiling, jo‘ra!”
 “No‘noq shoir ekan. Qo‘y undan ko‘ra,
 Cho‘pchak ham yaxshiroq!”
 “Tovba... Shoshmaytur!..”
 Va Xoltoy tashlandi ochko‘z burgutday,
 Mashrab bir nafasda to‘kildi tutday”

Mazkur voqeaning dostonga kiritilishi Mashrabning xalq orasida qanchalik mashhurligi bilan bir qatorda qanchalar kamtarin va xazilkash, devonamo kishi bo‘lganligini yanada yorqinroq ochib beradi. Dostondagi ishq-muhabbat liniyasi esa uning hayoti haqidagi tasdiqlangan ma‘lumotlardan foydalanilgan holda yaratilgan. Bu haqida “menga qorani oq qilib ko‘rsatishga huquq berilgan emas”, deydi va haqiqatni yozishga bel bog‘laganligini aytadi.

Pirga nazira qilingan qizga muhabbati tushgan yigit haqorat va beshafqat jazodan so‘ng pir bilan aloqalarni uzib, uzoqlarga ketadi. Gulgunning ham dardi ichida. Yigitga muhabbati bo‘lgani bilan uning yuragida kemtiklik, erksizlik bor. Uning otasi qizlari ko‘pligidan ulardan birini pirga nazira qiladi. Qiz na qishlog‘ining qayerda qolganini biladi, na onasini, na opalarini... U faqatgina otasining o‘g‘il ko‘rmasdim deb o‘kinganini eslaydi, xolos.

Conclusion. Dostonda shoir shunday yechim topadiki, buni hayot haqiqati deb atasa bo‘ladi. Mashrab shahar kezib bir arqon to‘qiydigan hunarmandning uyiga borib qoladi. Arqonchi uni tanib qolib, uni mehmon qiladi. Ketar chog‘ida o‘ziga bildirmasdan hurjuniga arqon sotib ishlagan puliga olgan nondan ikki bo‘lak solib qo‘yadi. Kunlar o‘tib “Xudo”sini eshitib, “berdi” sini eshitmaydigan yomon odamlar sabab o‘ldirilgan buyuk shoir shu ikki bo‘lak nonning puliga sotilgan arqonga osiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. A.Abdumannopov va T.Sharipov.1971, 17-mart. Otalar yurti. “Toshkent oqshomi”
2. Abdulla Oripov. 1970, 11-son. O‘zbekistondir bu yurt. “Sharq yulduzi”
3. Adhambek Alimbekov.2020. Yulduzning besh qirrasini. “O‘qituvchi” nashriyot-matbaa ijodiy uyi
4. Begali Qosimov. 1974-yil, 2-son. Fikrlar bahsi. “Guliston”
5. D.Quronov, Z.Mamajonov, M.Sheraliyeva. 2013. Adabiyotshunoslik lug‘ati. “Akademnashr”
6. M.Safarov.1968, 30-aprel. Uchqunlar. “O‘zbekiston madaniyati”
7. Mahkam Mahmudov. 1974-yil,4-son. Toshqin daryo mavjlari. “Guliston”
8. Norboy Xudoyberganov.1972,23-yanvar. Jiddiy o‘zgarishlar pallasi. “O‘zbekiston madaniyati”
9. O.Xoldor va T.Nizom.1967,9-iyun. To‘lqinlar. “Kommunist”
10. Qamchibek Kenja.1974, 3-son. Qizil gul vasfi. “Sharq yulduzi”
11. Umarali Normatov.1967,20-may. Poemada hayot falsafasi. “O‘zbekiston madaniyati”
12. Ibrohim G‘afurov.1963,16-avgust. Dostonchiligimiz haqida. “O‘zbekiston madaniyati”
13. Yoqubbek Yakvalxo‘jayev.1967,21-sentabr. Yurak to‘lqinlar. “Yosh leninchi”

UO‘K 81-13

GRADUAL SINONIMLARDA AYNANLIK VA FARQLILIK

G‘.R.Rahmonov, dots., PhD, Qo‘qon universiteti, Qo‘qon

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligida keyingi yillarda lug‘aviy sinonimlarni ularning leksik ma‘nolari tarkibini semik tahlil qilish orqali semantik birlik hisoblangan graduonimiya bilan munosabati orqali ularning mohiyatidagi aynanlik va farqlilik belgilarini ajratish lozimligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: lug‘aviy sinonimlar, leksik ma‘no, semik tahlil, ma‘noviy farqlar, dominanta, neytral so‘z, aynanlik, farqlilik.

Аннотация. В данной статье рассматривается необходимость выделения признаков сходства и различия сущности лексических синонимов в последние годы в узбекской лингвистике посредством семиотического анализа состава их лексических значений и их связи с градуонимией, которая рассматривается как семантическая единица.

Ключевые слова: словарные синонимы, лексическое значение, семиотический анализ, семантические различия, доминанта, нейтральное слово, точность, различие.

Abstract. This article discusses the need to distinguish between the signs of exactness and difference in the essence of lexical synonyms in Uzbek linguistics in recent years through a semiotic

analysis of the composition of their lexical meanings and their relationship with the semantic unit, which is considered a graduonym.

Keywords: dictionary synonyms, lexical meaning, semiotic analysis, semantic differences, dominant, neutral word, exactness, difference.

Kirish. Jahon tilshunosligida ham, o'zbek tilshunosligida ham sinonimiyaga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari ko'p. O'zbek tilshunosligida sinonimiya hodisasi leksik, morfologik, sintaktik hamda semantik sath birliklari misolida chuqur o'rganilgan [1., 2., 3., 4., 5.]. Bu ishlarda sinonimiya hodisasining mohiyati, hosil bo'lish omillari, funksional-stilistik xususiyatlari, turli sath birliklarida amal qilishi, boshqa yondosh hodisalar bilan munosabati kabi masalalar tahlil etilgan. Shunday yondosh hodisalardan biri graduonimiya hamda antonimiya hodisalaridir. Antonimik munosabatdagi qatorlarda (yaxshi-yomon), sinonimik qatorlarda ham (yaxshi-durust) (ayniqsa, bu holat belgining miqdoriy farqlanishini anglatuvchi sinonimlar qatorida) oraliq holatlarning yuzaga kelishini ta'minlaydi (yaxshi-durust-tuzik). Bu tipdagi leksemalar munosabati natijasida gradual sinonimiyaning shakllanishi namoyon bo'ladi.

Gradual sinonimiya til sathida farqlilikni yorqin aks ettiruvchi lisoniy hodisadir. Gradual sinonimiyaning xarakterli jihati shundaki, unda aynanliklar sirasida miqdoriy farqlilik yuzaga keladi. Boshqacha aytganda, leksik sath birliklariga xos aynanliklar orasidan farqlanishlar ajralib chiqadi. Bu holat sinonimik sathda graduonimiyaning shakllanishiga yo'l ochadi.

Til birliklari munosabatida qayd etiluvchi aynanlik va farqlilik tamoyili lug'aviy sinonimlar qatorida ham kuzatilib, gradual sinonimiyaning shakllanishiga zamin yaratadi. Aniqrog'i, sinonim leksemalarga xos aynanlik ularning zidlanishi uchun asos bo'lgan belgi – farqlilikka tomon o'sib boradi.

Bu o'rinda sinonimik qatorda paradigma a'zolariga xos bo'lgan umumiy ma'no, ya'ni aynanlik bilan bir vaqtda, ularni bir-biridan farqlab turuvchi hamda ziddiyatga asos bo'luvchi farqliliklarning ham mavjud bo'lishini e'tirof etish lozim.

Aynanlik – narsaning o'ziga o'zi tengligi, uning ma'lum sifat va miqdor belgilari o'lchamida ma'lum shakl va mazmun mutanosibligida namoyon bo'lib, farqlilik bilan uzviy aloqada shakllanishiga zamin hozirlaydi [2.596].

Til sathi birliklarida kuzatiluvchi aynanlikni esa ularning ma'nosi, shakli, vazifasi, uslubiy belgisi kabilarning teng kelishida, o'zaro muvofiqligida ko'rish mumkin. Bu kabi aynanliklar farqlanishlar bilan o'zaro aloqada bo'lib, bir-biriga nisbatan belgilanadi.

Adabiyotlar tahlili. Tilshunos O.Bozorov bu haqda fikr yuritir ekan, farqlilik aynanlik doirasidagi nozik o'zgarishlarning bevosita kuchayib, rivojlanib borishi natijasida predmetning nisbiy o'zgachalik xususiyatlarini kasb eta borish holati ekanligini, u, bir tomondan, aynanlik holati, ikkinchi tomondan, zidlik (boshqalik, boshqa narsalarga aylanib bo'lganlik) ko'rinishi bilan bog'liq bo'lgan oraliq shakllanish ekanligini ta'kidlab, bunga tildagi sinonimiya, polisemiya hodisalarini bilan bog'liq bo'lgan til birliklari misol bo'la olishini ko'rsatadi [9.31].

Demak, farqlilik ziddiyatga yo'l ochuvchi, uni yuzaga keltiruvchi belgi. Farqlilik aynanlik zahirida yuzaga kelar ekan, bu ikki jihat dialektik aloqada. Zidlilik aynanlikdan sifat o'zgarishlar natijasi o'laroq o'sib chiqar ekan, bu jarayonda yangi bir mohiyatning yuzaga kelishi sodir bo'ladi. E.N.Millerning qarashlariga ko'ra, zidlilik aynanlikning dialektik inkori, aynanlikning no'xshash ko'rinishidir. Zidlilik aynanlikdan variantlilik, farqlilik orqali (tadrijiy "sakrash" yo'li bilan) hosil bo'lgan boshqa aynanlik, ya'ni yangi narsa bo'lib, o'zidan keyingi "zanjirli" jarayonning (aynanlik → farqlilik → zidlilik) dastlabki xalqasini hosil qiladi [7.44-49].

Anglashiladiki, aynanlikdan farqlilikka o'tishda zanjirsimon aloqa shakllanadi. Bunday zanjirda aynanlik boshlang'ich tugunni, farqlilik esa so'nggi tugunni aks ettiradi. Tilda aynan shu kabi sifat o'zgarishlari omonimiyaning shakllanishi jarayonida sodir bo'ladi.

Leksemalar munosabatidagi o'zaro farqlanish tamoyili, ayniqsa, antonimik birliklarda yorqin ko'zga tashlanadi. Ko'pincha antonimik qatorlarda oraliq holat qayd etiladi. Masalan, *tun→sahar→kun* antonimik qatorida *sahar* leksemasi; *yaxshi→qoniqarli→yomon* antonimik qatorida esa *qoniqarli* leksemasi; *boy→o'rtahol→kambag'al* antonimik qatorida *o'rtahol* leksemasi

oraliq mavqeni egallaydi. Boshqacha aytganda, tun va kun o'rtasida saharining mavjudligi, yaxshi va yomon o'rtasida qoniqlik holatining voqelanishi yoki boy va kambag'al o'rtasida o'rtahol holatning ham kuzatilishi bu tipdagi antonimik birliklar juft holatda bo'lmashligi, ularda uchinchi, ya'ni oraliq mavqeda turuvchi birlikning ham mavjud bo'lishini ko'rsatadi.

Oraliq uchinchingi yuzaga kelishi bu tipdagi antonimik qatorlarda darajalanish munosabatini yuzaga keltiradi.

Xuddi shunday, sinonimlar qatorida ham oraliq holatning mavjud bo'lishi farqlilikka sabab bo'lib, ziddan munosabatini yuzaga keltiradi. Masalan, *qorong'i* → *zimiston* → *zim-ziyo* sinonimik qatorida *zimiston* birligi oraliq mavqeni egallaydi. Yoki *nurli* → *yorug'* → *nurafshon*. sinonimik qatorida *yorug'* leksemasi oraliq holatda turadi.

Bunday vaziyatda leksik birliklar anglatgan ma'noda belgining darajalanishi yuzaga keladi. Natijada sinonimik qatorning boshlang'ich a'zolari o'rtasida belgi darajasiga ko'ra kuchli ziddiyat yuzaga keladi. Jumladan, *qorong'i* va *zim-ziyo* leksemalarida aks etgan *qorong'ilik* belgisining kuchli darajadagi farqi bu leksemalarning daraja belgisiga ko'ra ziddiyatga kirishuvini anglatadi. Xuddi shunday, *nam* → *ho'l* → *shalabbo* sinonimik qatorida *ho'l* leksemasining ta'sirida yuzaga kelgan darajalanish oqibatida *nam* va *shalabbo* leksemalari munosabatida ziddiyat yuzaga keladi.

Anglashiladiki, nafaqat antonimik munosabatdagi qatorlarda, balki sinonimik qatorlarda ham (ayniqsa, belgining miqdoriy farqlanishi anglatuvchi sinonimlar qatorida) oraliq holatlarning yuzaga kelishi bu tipdagi leksemalar munosabatida gradual sinonimiyaning shakllanishiga olib keladi.

Gradual sinonimiya til sathida farqlilikni yorqin aks ettiruvchi lisoniy hodisadir. B.A.Bulgarova qayd etganidek, gradual sinonimiyaning asosini baho va graditsion belgining darajalanishidagi farqlilik tashkil etadi [8.19].

Metodlar. Mazkur tadqiqotda tilshunoslikda gradual sinonimlarning ahamiyati, tuzilishi va tarkibini o'rganish uchun adabiyotlar tahlili va amaliy yondashuvlardan foydalanildi. Shuningdek, tadqiqotda semik tahlil usulidan foydalanib, gradual sinonimlarning semantik tamoyillari va bosqichlari o'rganildi. Maqsadli ravishda tanlangan maqolalar va konferensiya materiallari asosida tilshunoslikda gradualsinonimlarning semantik tahlili bo'yicha amaliy tajribalar o'rganildi. Semantik tahlil doirasida gradual sinonimlardan foydalanish holatlari tahlil qilinib, semantik munosabatlarni aniqlash uchun semantik tarmoqlardan foydalanish usullari ko'rib chiqildi. Mazkur metodlar asosida gradual sinonimlarning tilshunoslikdagi nazariy va amaliy ahamiyatini aniqlashga qaratilgan kompleks yondashuv ta'minlandi.

Gradual sinonimiyaning xarakterli jihati shundaki, unda aynanliklar sirasida miqdoriy farqlilik yuzaga keladi. Boshqacha aytganda, leksik sath birliklariga xos aynanliklar orasidan farqlanishlar ajralib chiqadi. Bu holat sinonimik sathda graduonimiyaning shakllanishiga yo'l ochadi. O.Bozorovning fikricha, lug'aviy graduonimiya semantikasi izchilligining tub asosini materiyaning bir turdan ikkinchi turiga, shuningdek, bir tur ichidagi bir nisbiy holatdan ikkinchi xil ko'rinishga uzluksiz o'tish, aylanishlarning lug'aviy nominatsiyada in'ikos etishi yotadi" [9.70].

Anglashiladiki, leksik sathdagi gradual sinonimiya aynanliklarning farqlilikka o'tish jarayonini aks ettiradi. Gradual sinonimik qatorga xos muhim jihat shundaki, unda aynanlik belgisiga nisbatan farqlilik belgisi ustuvorlik qiladi.

Natijalar. Olib borilgan tadqiqotlar natijasi o'laroq o'zbek tilshunosligida leksik sath birliklari semantik munosabatida kuzatiluvchi belgining darajalanishi masalasiga doir nazariy konsepsiya shakllandi. Ammo bu boradagi muammolar to'liq yechimini topgan deb bo'lmaydi. Jumladan,

- gradual sinonimik maydon va uning xususiyatlari;
- gradual sinonimiyaning shakllanishi;
- gradual sinonimik birliklarda baho munosabatining yuzaga chiqishi;
- gradual sinonimiyaning yuzaga kelishida inson omili, uning sub'ektiv qarashlari, dunyoni idrok etishi masalasi;

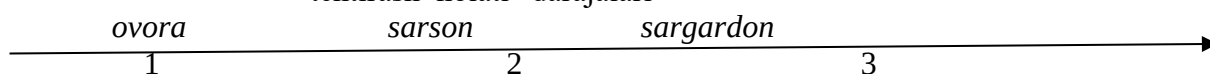
– til birliklariga xos darajalanish belgisining izohli lug'atlarda aks etishi kabi qator muammolar maxsus tadqiqotlarni kutmoqda. Ayniqsa, sinonimik qatorlarda narsa-predmet, harakat-holat, belgi, miqdor kabilarning darajalanishi oqibatida antonimiyaning yuzaga kelishi, buning ichki qonuniyatlarini monografik aspektda o'rganish dolzarb vazifalardan biridir.

Sinonimik qatordagi darajalanish hodisasini aks ettiruvchi gradual sinonimiya umumiy ma'nosiga ko'ra birlashuvchi sinonimlar qatorida kuzatilar ekan, har bir sinonimik turda uning namoyon bo'lishini maxsus o'rganish maqsadga muvofiq. Masalan, *ovora* – *sarson* – *sargardon* sinonimik qatoridagi *sarson* va *sargardon* leksemalarining nutqda o'zaro almashinib qo'llanishi kuzatiladi. Aslida esa bu ikki leksema farqli semalarga ega, *sargardon* leksemasida belgi darajasi *sarson* leksemasiga nisbatan kuchli.

Ushbu sinonimik qatordagi leksemalarni denotativ va konnotativ semalari bo'yicha farqlasak, quyidagi tasvir yuzaga keladi. Sinonimik qatorning barcha a'zolari "jismoniy holat", "kezish", "tentirash" denotativ semasiga ega. Ulardagi konnotativ semalari esa holatning me'yordan yuqoriligi bilan farqlanadi. *Ovora* leksemasida bu holat me'yorda, *sarson* leksemasida me'yordan bir pog'ona yuqorida, *sargardon* leksemasida esa me'yordan ikki pog'ona yuqoridadir.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, *sargardon* va *sarson* leksemalarini nutqda birining o'rnida ikkinchisini qo'llab bo'lmaydi. Leksemalar ma'nolaridagi farqli jihatlar ularni nutqda almashtirib qo'llashga imkon bermaydi. Mazkur sinonimik qatordagi konnotativ sema doirasida yuzaga kelgan graduonimiyani chizmada quyidagicha tasvirlash mumkin:

"tentirash holati" darajalari

Tahlil qilingan sinonimik qatorda kuzatilgan farqlilik tamoyilini jadvalda quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Differensial semalar					
	Daraja indeksi	Emotsio- nallik	Ortiq-kamlik	Uslubiy lik	Zamonga munosabat
<i>sargardon</i>	3	0	me'yordan II pog'ona ortiq	kitobiy	0
<i>sarson</i>	2	0	me'yordan I pog'ona ortiq	kitobiy	0
<i>ovora</i>	1	0	me'yorda	kitobiy	0

Muhokama. Tilshunoslikda sinonimlar tilning lug'atboyiligini, uning ma'naviy va aqliy imkoniyatlarini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Sinonimlar tilshunoslikda so'zlarning ma'naviy munosabatlarini, ular orasidagi o'zaro aloqalarni va o'zaro ma'naviy farqlanishni aniqlashda, tilning semantik tuzilishini chuqurroq tushunishga yordam beradi. U, ayniqsa, lingvistik tadqiqotlar, tarjima, til o'qitish va matnlarni tahlil qilishda qo'llaniladi. Sinonimlar tilning dinamik tabiatini va uning o'zgarishini ham ko'rsatadi, chunki u tilning yangi so'zlari va ifodalarini o'z ichiga oladi.

Tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, til sathida lug'aviy sinonimlarni belgilashda leksemalar ma'no tarkibining teng kelishi tamoyili muhim o'rin tutadi. Ammo nutqiy sinonimlarni belgilashda bunday yondashuvning ahamiyati kuzatilmaydi.

Xulosa. Tilshunoslikda sinonimlarning ahamiyati cheksizdir, chunki u nafaqat tilning semantik xususiyatlarini tushunishda, balki uning evolyusiyasini tahlil qilishda ham katta rol o'ynaydi. Sinonimlar tilshunoslarga so'zlar orasidagi ma'naviy aloqalarni aniqlash, sinonimlar va graduonimlar orasidagi farqlarni ko'rsatish va matnni chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi. Shuningdek, sinonimlar, lingvistik tadqiqotlarda aniq va to'g'ri tarjima, til o'qitish va texnik leksikalarni yaratish uchun zarur vosita sifatida xizmat qiladi.

Xullas, o'zbek tilshunosligida sinonimlarni belgilashda an'anaviy va zamonaviy qarashlar tubdan farq qiladi. Keyingi yillarda lug'aviy sinonimlarni ularning leksik ma'nolari tarkibini semik tahlil qilish asosida belgilash keng tus oldi. Sinonimlarni belgilashga bunday yondashuv ularning mohiyatidagi aynanlik va farqlilik belgilarini ajratishda muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Юнусов Р. Полисемия и синонимия имен существительных места в современном узбекском литературном языке: Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – Ташкент, 1974. – С.24.
2. Sayfullaeva R. Sinonimiya povestvovatelnix predlozeniy v sovremennom uzbekskom yazike: Avtoref. ... kand. filol. nauk. – Tashkent, 1982. – S. 20.
3. Shamsiddinov H. O'zbek tilida so'zlarning funksional-semantik sinonimlari: Filol. fan. dokt. ... diss. avtoref. – Toshkent, 1999. – B. 32.
4. Siddikova I.A. Sinonimiya kak mikrosistema yazika. Monografiya. – Toshkent, 2008. – S.138.
5. Jumayeva F. Polisemem leksemalar doirasidagi sinonim va antonim semalar tadqiqi: Filologiya fanlari bo'yicha fals. fan. dokt. ... diss. avtoref. – Farg'ona, 2018. – B. 53.

6. Кондаков Н.И. Логический словарь-справочник. Второе исправленное дополненное издание. – М.: Наука, 1975. – С. 596.
7. Миллер Э.Н. Содержательные функциональные основания единства антонимии номинативных единиц // Филологические науки. – М., 1987. №6. – 44-49 с.
8. Булгарова Б.А. Градуальная организация текстового семантического поля «смех» (на материале произведений М.А. Булгакова): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук. – М., 2001. – 19 с.
9. Бозоров О. Ўзбек тилида даражаланиш. – Т.: Фан, 1994. – 70 б.

UO'K 82(575.1)

**POYON RAVSHANOVNING TARIXIY ASARLARIDA QASHQADARYO ADABIY
HAYOTINING TATBIQ ETILISHI**

M.A.Rajabaliyeva, tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Poyon Ravshanovning tarixiy asarlarida Qashqadaryo adabiy hayotining aks etishi tahlil qilinadi. Muallifning ilmiy tadqiqotlari asosida mintaqaning madaniy va adabiy jarayonlari yoritiladi. Shuningdek, qadimgi davrdan XX asr boshlariga qadar bo'lgan davrda Qashqadaryodagi adabiy merosning rivojlanishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Poyon Ravshanov, Qashqadaryo tarixi, adabiy hayot, madaniyat, tarixiy asarlar, Temuriylar davri, jadidchilik, shoirlar, ilm-fan, matbuot.

Аннотация. В данной статье анализируется отражение литературной жизни Кашкадарьи в исторических трудах Поёна Равшанова. На основе научных исследований автора раскрываются культурные и литературные процессы региона. Также рассматривается развитие литературного наследия Кашкадарьи с древних времен до начала XX века.

Ключевые слова: Поён Равшанов, история Кашкадарьи, литературная жизнь, культура, исторические труды, эпоха Темуридов, джадидизм, поэты, наука, печать.

Abstract. This article analyzes the reflection of Kashkadarya's literary life in the historical works of Poyon Ravshanov. Based on the author's research, the cultural and literary processes of the region are explored. The development of Kashkadarya's literary heritage from ancient times to the early 20th century is also examined.

Keywords: Poyon Ravshanov, history of Kashkadarya, literary life, culture, historical works, Timurid era, Jadidism, poets, science, press.

Kirish. O'zbekiston adabiy va tarixiy merosini o'rganish jarayonida mahalliy olimlarning hissasi beqiyosdir. Poyon Ravshanov ana shunday fidokor tadqiqotchilardan bo'lib, u o'zining tarixiy asarlarida Qashqadaryo vohasining madaniy va adabiy hayotiga alohida e'tibor qaratgan. Uning "Qashqadaryo tarixi", "Jeynov tarixi", "Qashqadaryo: istiqlol arafasida" kabi ilmiy asarlari mintaqaning siyosiy-ijtimoiy jarayonlari bilan birga, adabiy va madaniy taraqqiyotini ham yoritishga xizmat qiladi.

Maqolada Poyon Ravshanovning tarixiy tadqiqotlari asosida Qashqadaryo adabiy hayotining shakllanishi va rivojlanishi tahlil qilinadi. Ushbu jarayonda mintaqada ijod qilgan shoirlar, tarixchilar va mutafakkirlarning roli, shuningdek, ular ijodining jamiyatga ta'siri ko'rib chiqiladi. Maqolaning maqsadi – Poyon Ravshanovning ilmiy faoliyati orqali Qashqadaryo adabiy hayotining tarixiy o'rni va ahamiyatini ochib berishdan iborat.

Mavzuning dolzarbligi va hozirgi holati. O'zbekistonning adabiy, tarixiy-madaniy merosini o'rganish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo'lib, milliy o'zlikni anglash va madaniy qadriyatlarni targ'ib etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qashqadaryo vohasi qadimdan madaniyat va adabiyot markazlaridan biri sifatida tanilgan bo'lib, uning o'ziga xos adabiy hayoti ko'plab tarixiy manbalar va tadqiqotlarda o'z aksini topgan. Shu nuqtayi nazardan, Poyon Ravshanovning ilmiy merosi alohida o'rganishga arziydigan boy manba hisoblanadi. Uning asarlarida mintaqaning adabiy va madaniy taraqqiyoti tizimli ravishda yoritilgan bo'lib, bu Qashqadaryo vohasining milliy madaniyatdagi o'rnini anglashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda adabiy-tarixiy merosni tadqiq etish va nashrga tayyorlash jarayoni jadallashib bormoqda. Davlat tomonidan madaniy va ilmiy tadqiqotlarga qaratilgan e'tibor

ortib, yangi manbalar kashf qilinmoqda. Shu bilan birga, Poyon Ravshanovning ishlari hozirgi tadqiqotchilar uchun ham muhim manba bo'lib, Qashqadaryo adabiy hayotini o'rganishda asosiy yo'nalishlardan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning ilmiy merosini keng targ'ib qilish va yangi tadqiqotlar bilan boyitish zamonaviy tarixshunoslik va adabiyotshunoslik uchun muhim vazifalardan biridir.

Tajriba qismi (tadqiqotni amalga oshirish). Mumtoz adabiyotimizning tolmas tadqiqotchisi Poyon Ravshanov mustaqillik yillarida o'zining muarrixlik fazilatini ham ko'rsata oldi. Olimning shaxsida adabiyot va tarix ilmiga bo'lgan ixlos, qobiliyat, uyg'unlik kasb etib, yuksalish yo'liga kirgan edi. Uning "Qashqadaryo tarixi" asari 1995-yilda nashr etilgan edi. Kitob "Amir Temur tavalludining 660 yilligini nishonlashga tayyorgarlik ko'rish va uni o'tkazish tashkiliy qo'mitasi huzuridagi ilmiy-badiiy kengash tomonidan nashrga tavsiya etilgan (1995-yil 29-iyun)" bo'lib, O'zbekiston Respublikasi FA akademigi Bo'riboy Ahmedov tomonidan taqriz qilingandi. "Qashqadaryo tarixi" ilmiy jamoatchilik, keng kitobxonlar tomonidan yaxshi kutib olgan. Uning ijobiy ta'siri o'laroq, Qashqadaryoda shahar va qishloqlar tarixini yaratish maktabi shakllandi.

Poyon Ravshanov "Qashqadaryo tarixi" va bo'lak tarixiy asarlarida ham yurtimizning o'tmishi to'g'risida siyosiy-ijtimoiy, iqtisodiy voqelik bilan bir qatorda, madaniy va adabiy hayot manzarasini ham yoritadi.

"Qashqadaryo tarixi" kitobi olti katta qismdan iborat. Birinchi qism ibtidoiy zamonlardan milodgacha bo'lgan davr tarixiga bag'ishlangan. Bu qismda "Navtaka va Keshda ijtimoiy turmush va madaniyat", "Hunarmandchilik va san'at" degan alohida boblar beriladi. Har bir qismda shu an'ana davom ettiriladi va kitobxon yurtimizda madaniyatning iqtisodiy hayot bilan bog'liq holda, juda qadimgi davrlardan shakllanish yo'liga kirganligini anglab yetadi. Mo'g'ullar istibdodi yillaridagi madaniy, adabiy hayot lavhalari, tanazzul, parokandalik ochib beriladi. Tajovuz sabab, ko'pab vatanparvar olimlar, shoirlar janglarda halok bo'lganligi, ayrimlari tarki vatan qilganliklari misollar orqali tasvirlanadi. [1]

Turkiy davlatimizning ravnaqi, siyosiy-ijtimoiy hayot, qadriyatlar, Turkistonning jahonshumulligi, madaniyatning bemsil yuksalishi, ilm-fan va badiiy ijodga g'amxo'rlik kuchayganligi Amir Temur va Temuriylar davrida yuqori pog'onaga ko'tarilganligi asarda ko'lamli ravishda bayon etiladi. Shayboniylar, Ashtarxoniylar va Mang'itlar sulolasi hukm surgan XVI –XX asr boshlarida madaniy va adabiy hayot silsilasi manbalar orqali teran va mukammal talqin etiladi.

1996-yilda bosilib chiqqan "Jeynov tarixi" asarida (hammuallif M. Saidov) vohaning qadimiy va tug'di-bitdi elatlariga aylangan arab qavmlarining madaniy turmush tarzi beriladi. [2]

Poyon Ravshanovning "Qashqadaryo: istiqloq arafasida. 1986-1989" nomli kitobida ham shu mavzuga keng o'rin beriladi [3]. Tarixiy asarlarda madaniyat, san'at va adabiy hayot masalalarini yoritish an'anasi keyingi asarlarda ham og'ishmay amalga oshiriladi. 2000-yilda "Sharq" nashriyotida "O'zbekistonning yangi tarixi. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida" (1-jild) tarixiy asari nashr etilgan edi. Mazkur asarni yaratish ishlari 1997-yilda boshlangan bo'lib, shu vaqtda Qarshi davlat universitetida o'quv ishlari prorektori vazifasida ishlayotgan Poyon Ravshanov O'zbekiston yangi tarixi Markaziga Bosh ilmiy xodimlikka taklif etilgan edi. 1-jildning hammualliflaridan (prof. H. Sodiqov, R. Shamsutdinov) biri sifatida, Poyon Ravshanov zimmasiga XIX asr ikkinchi yarmilari – XX asr boshlari Turkiston o'lkasidagi (uch xonlikdagi) madaniy-adabiy hayotni, san'at, matbuot, jadidchilikni yoritish ilmiy-tadqiqot ishlari tushadi [4]. Qo'lyozmalar va Sharqshunoslik institutlarida olib borilgan tinimsiz izlanishlar vazifaning bajarilishiga yo'l ochadi. Shu vaqtga qadar chetga surib qo'yilgan, aksariyati o'rganilmagan asarlar tahlil etiladi va yangi tarix sahifalariga kiritiladi. Ilg'or fikrli shoirlar, rus istibdodiga qarshi ruhdagi she'rlar, mavzumalar yozgan, ta'qibga uchragan vatanparvarlar nomi ham, ijodi ham tiklanadi. Qashqadaryo vohasidagi madaniy-adabiy hayot (Hofiz Ro'ziboy Mashrab, Xayoliy) talqiniga ham katta e'tibor qaratiladi.

"Qarshi tarixi" (2006), "Shahrisabz tarixi" (2011), "Qizil istibdod iskanjasida. Uch jildik. "Tajovuz", "Istibdod", "Qatag'on" (2011) singari tarixiy asarlar va majmualarda ham Qashqadaryo vohasidagi o'tmish madaniy va adabiy hayotga alohida boblar kiritilgan [5,6,7].

Poyon Ravshanovning mumtoz adabiyotimiz tadqiqotchiligi bobidagi xizmatlari bu tarixiy asarlar ko'magi sabab, to'liq namoyon bo'ladi.

Olingan natijalar tahlili. Poyon Ravshanovning tarixiy asarlarida Qashqadaryo vohasining madaniy va adabiy hayoti keng yoritilgan bo'lib, ushbu tadqiqotlar mintaqaning adabiy taraqqiyotini chuqur o'rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Uning "Qashqadaryo tarixi", "Jeynov tarixi" va boshqa ilmiy asarlarida Qashqadaryo adabiy muhitining shakllanishi, rivojlanishi va tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog'liqligi aniq dalillar asosida tahlil qilingan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, Poyon Ravshanov asarlarida mintaqadagi adabiy hayotning rivojlanishi siyosiy-ijtimoiy sharoitlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, Amir Temur va Temuriylar davrida madaniyat va ilm-fan yuksalgan, Shayboniylar va Ashtarxoniylar hukmronligi davrida esa turli sabablarga ko'ra adabiy jarayonlar turg'unlashgan. Shuningdek, XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadidchilik harakati ta'sirida Qashqadaryoda ilmiy-ma'rifiy jarayonlar jonlanganligi ham e'tiborga loyiqdir.

Poyon Ravshanovning tadqiqotlari mintaqaviy adabiy jarayonlarni yoritish bilan birga, ilgari yetarlicha o'rganilmagan adabiy shaxslar, asarlar va tarixiy hodisalarni ilmiy muomalaga kiritishga xizmat qiladi. Ayniqsa, Nasaf va Kesh mintaqasida yetishib chiqqan shoir va olimlarning ijodi hamda ularning o'z davridagi madaniy hayotga ta'siri keng tadqiq qilingan. Ushbu natijalar Qashqadaryo adabiy hayoti tarixini o'rganishning dolzarbligini va Poyon Ravshanov ilmiy merosining ushbu yo'nalishda ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi.

Xulosa. Poyon Ravshanovning tarixiy asarlari Qashqadaryo vohasining madaniy va adabiy hayotini o'rganish uchun muhim ilmiy manba hisoblanadi. Uning tadqiqotlarida mintaqaning adabiy merosi, shoirlar va tarixiy shaxslar faoliyati, shuningdek, madaniy rivojlanish jarayonlari aniq dalillar asosida tahlil qilingan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Qashqadaryo adabiy hayoti tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ayniqsa Amir Temur va Temuriylar davrida madaniyat va ilm-fan yuksalgan, keyingi asrlarda esa turli siyosiy va ijtimoiy omillar ta'sirida muayyan o'zgarishlarga uchragan. XIX asr oxiri – XX asr boshlarida jadidchilik harakati mintaqada adabiy va ilmiy-ma'rifiy taraqqiyotga katta ta'sir ko'rsatgan.

Poyon Ravshanovning ilmiy merosi faqat tarixiy dalillar bilan cheklanmay, balki O'zbekiston adabiy va madaniy taraqqiyotining umumiy yo'nalishlarini ham aks ettiradi. Ushbu maqolada ta'kidlanganidek, uning tadqiqotlari Qashqadaryo adabiy hayotining rivojlanish bosqichlarini tushunishda va yangi ilmiy izlanishlar olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakda Ravshanovning asarlari asosida hududiy adabiy jarayonlarni yanada chuqur o'rganish ilmiy-tadqiqot faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lishi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ravshanov P. Qashqadaryo tarixi. – Toshkent: Fan, 1995. – 320 b.
2. Ravshanov P., Saidov M. Jeynov tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 1996. — 250b.
3. Ravshanov P. Qashqadaryo: istiqlol arafasida. 1986-1989. – Qarshi: Nasaf, 1999. – 200 b.
4. Ravshanov P., Sodiqov H., Shamsutdinov R. O'zbekistonning yangi tarixi. Turkiston Chor Rossiyasi mustamlakachiligi davrida (1-jild). – Toshkent: Sharq, 2000. – 400 b.
5. Ravshanov P. Qarshi tarixi. – Toshkent: Fan, 2006. – 270 b.
6. Ravshanov P. Shahrisabz tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011. – 350 b.
7. Ravshanov P. Qizil istibdod iskanjasida. Uch jildlik: "Tajovuz", "Istibdod", "Qatag'on". – Toshkent: Ma'naviyat, 2011. – 3 jild.

UDC 001.4

THE HISTORY OF TERMINOLOGY AND ITS DEVELOPMENT

R.X.Rajabova, master's student, Termez economy and service university, Termez

O.A.Xazratqulova, PhD, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada terminologiya sohasiga oid ma'lumot berilgan bo'lib, bunda asosan tarixan kirib kelishi, o'rganilishi, rivojlanishi va terminologiya fanining turli xil sohalarida qo'llanilishi berilgan. Tilshunoslik sohasida terminologiya o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Ma'lumki, til va jamiyat bir-biri bilan doim chambarchas bog'liqdir. Tildagi so'z boyliklarining oshishida esa terminologiya sohasining o'rni beqiyosdir. Ushbu tezisning maqsadi terminologiya sohasining kelib chiishi va rivojlanish bosqichlari haqida tadqiqot olib borishdir.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, tarix, ekspenssivlik, umumadabiy til, ilmiy terminlar, professional terminlar, yangi so'zlar, o'zlashgan so'zlar.

Аннотация. В данной статье представлена информация в области терминологии, которая в основном включает в себя историческое введение, изучение, развитие и применение терминологической науки в различных областях. Терминология имеет особое значение в области языкознания. Известно, что язык и общество всегда тесно связаны друг с другом. В увеличении словарного запаса язык и роль области терминологии несравненна. Целью данной дипломной работы является терминология. Целью исследования является изучение зарождения и этапов развития месторождения.

Ключевые слова: термин, терминология, история, обширность, общелитературный язык, научные термины, профессиональные термины, новые слова, приобретенные слова.

Abstract. The information in this article focuses on the science of terminology, including its historical introduction, study, development, and application in a variety of professions. In the study of linguistics, terminology is very significant. It is well recognized that language and society are inextricably linked. The field of terminology plays an unequalled role in the expansion of the language's lexicon. Researching the field's beginnings and stages of growth is the aim of this thesis on terminology.

Key words: term, terminology, history, expansiveness, general literary language, scientific terms, professional terms, new words, acquired words.

The terms and terminology are not only in our native language, but also I would like to introduce you to the definitions given in other languages. With this term and service to deeper understanding of practical and theoretical features of terminology. Husanov N.A., Dilmurodova N.A. Teaching method of the subject "Uzbek language". in the complex we can find the following ideas:

The content assigned to the concept of "term" is as follows is based on the fact that these are sufficient to distinguish the terms from common words we think:

- 1) term - a type of general literary language that performs a special task
output is a linguistic unit, a word or a combination belonging to the language of science and technology;
- 2) term - concrete thing-subject, material, abstract concepts
is a specialized name;
- 3) a certain definition (definition) is necessary for the term, with the help of which it is relevant express the content of the concept more clearly, demarcate one concept from the other allowing to separate, at the same time, a certain concept into a certain classification series . It is possible to show more clearly distinguishing signs that allow placement.

So, the terminology interacts with the system of concepts of a particular science the terms in the relationship are defined as sums. Any ideas system corresponds to a certain system of terms. Terminological systems science develops together with development. The word comes from the Greek word terminus, meaning limit and check. It is a term unique to the domains of agriculture, art, culture, and science and technology.

Istilah terms can occasionally be used in place of the phrase in certain situations. However, this is untrue. The phrase is incorrect. The phrase is associated with the term that denotes a specific idea. The Arabic word is istilah. He is not understood by the public, and it is not the norm. One of the concerns that has always been pertinent in linguistics is nomenclature. Accurately grasping the concept's meaning is possible because the terms are in the dictionary levels of fields that determine the role and function.

The units carrying out the function are regarded as terms in all works devoted to terminology, of any discipline, designating specific concepts, having a definition, and primarily being nominative.

"... terms are special words" is defined by A. Reformatzky, who concludes that A.V. Kalinin categorizes the words used in particular fields and occupations as "special lexicon" and separates them into two groups.

1. Firstly, terms are added to the specific lexicon.

2. In addition to terminology found in the specific lexicon, professionalism also includes. He went on to say, “Between term and professionalism the difference is that the term is an official, accepted and legalized principle in a certain science, industry, agriculture, technology is an expression, a name, and professionalism is a profession, specialty, often in a lively language spread, in essence, a half that does not have a strict, scientific description of the concept is an official word” - according to him.

There are various approaches to terminology development and enrichment, such as learning words from other languages, coining new terms, lexicalizing certain grammatical categories, combining words to form semantic wholes, and other. The large vocabulary of Uzbek today, which primarily consists of internal word creation and word borrowing from other languages, comes at the expense of. The primary determinant of the stability of this or that field's terminological system is its regularity and regulation.

Terminology has unique qualities. For instance, the abundance of language in a common language includes homonymy, polysemy, and synonymy. These are regarded as negative events in language. For instance, using Uzbek to convey a single idea the phrases semi-conductor - semi-conductor - semi-conductor are used in the language.

As a result, learning, teaching, and knowledge sharing become more difficult. That's all. Terms in all languages, whose nomenclature has somewhat stabilized, are continuously governed. Regulation is carried out according to specific terminological criteria. Special dictionaries pertaining to scientific domains are also crucial for the advancement of terminology publishing.

Terminology is the branch of linguistics that examines the phases of development and renewal and comprises words, phrases, and their origins. This scientific discipline examines the lexicon of a particular and narrow area of linguistics. Special lexical units, or special lexemes, and, of course, terms are the primary focus of these research. Every field uses terminology, therefore learning vocabulary that demonstrates its distinctiveness is crucial. The words are then examined from the perspectives of their origin, structure, meaning, and functionality. Both the terminology's development stage and the degree of its study have a lengthy history. The statement that it never goes away is not hyperbole. New terms enter the language or are acquired from another language as a result of the permanent nature of the national language, which undergoes constant development and change. Therefore, it is appropriate to conduct additional research in the topic of terminology.

One of the most pressing issues at the center is the interest in terminology, which has been the focus of world linguistics for a number of years. Among linguists worldwide, Uzbek linguists are particularly interested in and attentive to the topic of terminology. Three phases can be distinguished in the development of Uzbek terminology:

1. Turkish language terminology (V1I-X)
2. Old Turkic language terminology (XI-XIV)
3. Old Uzbek literary linguistic terminology (XV-XX)

Furthermore, the Uzbek language's terminology developed during the independence era, and as a result, the Uzbek terminology field developed gradually. The development of the contemporary Uzbek literary language is ongoing.

The terminology field stands out due to its unique position and standing. None of us keep it a secret. The vocabulary's structure heavily relies on terminology, which also plays a major part in vocabulary growth. A significant portion of their riches consists of terminology, which is a word found in all languages. Because terminology also makes it possible for new terms to be created in the language, the science of terminology is therefore developing quickly. Linguists have provided varying definitions about the idea of term.

According to logicians, a term is a description (or descriptions) that applies and refers to a collection. Based on how they depict science and profession, the terms are separated into two categories.

They are separated into two categories:

- a) professional terminology;
- b) scientific terms.

Crucially, explanations in the technical or technological domain include reference to systems of different levels of complexity in order to acknowledge that action is necessary. It is necessary to clearly define the relevant system or systems in order to create an explanatory matrix. Depending on the system in question, clarification might also be necessary. Depending on the system in question, clarification can also be necessary. In this way, the process of creating a technical or technological explanation might be more art than science. In actuality, the questioner is explaining that the skill of the individual being asked determines satisfaction.

In summary, the term's concept can be described as stylistically neutral. The phrase is unambiguous, nominative, and completely unrelated to expressiveness or emotionality. It has the same meaning as comprehension. Words and phrases are understood when the term is used to describe a certain group or world of individuals. Terms employed in a specific science or production are regarded as unique terms that are utilized exclusively in that field and are mostly understood by those who work in that field.

REFERENCES:

1. A.Hojiyev - "O'zbek tili leksikologiyasi" -Toshkent 2001b.135.
2. A.Hojiyev- "O'zbek tili so'z yasash tizimi", Toshkent 2007 B.234.
3. Begmatov E. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari.-T.: Fan, 1982.
4. Haugen E. The Ekology of Language// Haugen E. The Ekology of Language:essays by Einar Haugen/Selected and Introduced by Anvar S.Dil.Stanford, Californiya: Stanford University Press, 1972.
5. Hamidulla D. "O'zbek terminologiyasi". Toshkent: Yoshlar Nashriyot uyi, 2019.
6. Husanov N.A., Dilmurodova N.A. "O'zbek tili" fanidan o'quv-uslubiy majmua. -Toshkent: TMI, 2018. 366 b.
7. Shoabduraxmonov Sh. O'zbek adabiy tili va xalq shevalari -T.: 1960.
8. Sager, J.C. A Practical Course in Terminology Processing. - Amsterdam: J. Benjamins, 1990.71-80 .
9. Yo'ldoshev B., Qurbonov T. Badiiy asar tili va uslubi masa-lalari. Ixtisos kursi (tanlanma fan). O'quv uslubiy qo'llanma.- Samarqand: SamDU nashri, 2006, 88 bet.

UDC 811.111-26

LEXICOGRAPHICAL ANALYSIS OF THE "FRIEND/DOS" CONCEPT IN ENGLISH AND KARAKALPAK LANGUAGES

L.A.Rashidova, Doctorate student, Karakalpak State University, Nukus

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va qoraqalpoq tillari izohli lug'atlaridagi materiallar asosida "Friend/Dos" konsepti leksikografik tahlili olib borildi. Shu bilan birga, "Friend/Dos" konseptining qiyoslanayotgan tillarda har xil so'z turkumi sifatida ifodalanishi va ularning ma'nolari qiyosiy tarzda o'rganildi. Ingliz va qoraqalpoq tillaridagi leksikografik manbalardagi izohlari orqali ushbu konseptning ikki xalq madaniyatidagi o'xshashliklari va farqlari aniqlandi.

Kalit so'zlar: konsept, lingvomadaniyat, kognitiv tilshunoslik, do'st, sinonim, leksikografiya.

Аннотация. В данной статье проведён лексикографический анализ концепта «Friend/Dos» на основе материалов толковых словарей английского и каракалпакского языков. Кроме того, рассмотрено выражение концепта «Friend/Dos» в сравниваемых языках в различных частях речи и проведён их сравнительный анализ. Через толкования в лексикографических источниках английского и каракалпакского языков выявлены сходства и различия данного концепта в культуре двух народов.

Ключевые слова: концепт, лингвокультура, когнитивная лингвистика, друг, синоним, лексикография.

Abstract. This article presents a lexicographical analysis of the "Friend/Dos" concept based on materials from explanatory dictionaries of English and Karakalpak languages. Additionally, the study examines how the "Friend/Dos" concept is expressed as different parts of speech in the compared languages and explores their meanings in a comparative manner. By analyzing lexicographical sources in English and Karakalpak, similarities and differences in the cultural perceptions of the concept between the two nations were identified.

Keywords: concept, linguistic culture, cognitive linguistics, friend, synonym, lexicography.

Introduction. In modern cognitive linguistics, the term 'concept' has become fundamental and is increasingly used by researchers dealing with issues of cognitive linguistic expression. Concepts are mental images behind linguistic signs, which have recently gained significant attention from linguists. The notion of concept, derived from cognitive science, has proven to be crucial for language studies and has formed the foundation of cognitive linguistics.

Humans have never existed in isolation; every individual needs to establish relationships with their surroundings and the people around them. Since ancient times, as our ancestors inhabited the Earth, concepts such as family, love, friendship, and enmity have emerged as key elements defining human emotions and social interactions. The study of "friend" as a social reality encompasses psychological processes, folklore, literature, and cultural characteristics of a given society. The linguistic concept of "friend" reflects an individual's culturally specific behavioral traits in chosen personal relationships [7; 5].

The relevance of the topic. Language is not only a means of communication but also a reflection of a nation's culture, worldview, and social relationships. The concept of "friend" is one of the fundamental notions in human interaction, yet its meaning and connotations vary across languages and cultures. Studying the linguistic and cultural representation of the "Friend/Dos" concept in English and Karakalpak languages provides insights into the underlying values and perspectives of these linguistic communities.

This research is particularly significant as it highlights the semantic, functional, and cultural differences between the English word "friend" and the Karakalpak word "dos." While both terms denote companionship and support, their connotations differ in terms of emotional attachment, material assistance, and social roles. By analyzing dictionary definitions and comparative semantics, this study contributes to cognitive linguistics, intercultural communication, and lexicography.

Furthermore, understanding these differences is essential in an era of globalization, where cross-cultural interactions are increasing. It allows for more effective communication, translation accuracy, and deeper appreciation of linguistic diversity. The findings of this study also emphasize how language shapes social relationships and how cultural values are embedded in lexical meanings.

This study conducts a lexicographical comparison of the "Friend/Dos" concept in English and Karakalpak languages by analyzing dictionary definitions. The following English explanatory dictionaries were used: *Webster's Revised Unabridged Dictionary*, *Oxford Advanced Learner's Dictionary*, *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, and *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary*. In Karakalpak, sources included the *Karakalpak Explanatory Dictionary*, *Russian-Karakalpak Dictionary*, and *Karakalpak-English Dictionary*.

Lexicographical Analysis of "Friend" in English

When comparing definitions of the "Friend" concept in English explanatory dictionaries, it was observed that they provide similar explanations, classifying it as a noun. For example:

- *Oxford Advanced Learner's Dictionary*: "A person you know well and like and who is not usually a member of your family."

- *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*: "A person who you know well and who you like a lot, but who is usually not a member of your family."

Both dictionaries define "friend" as someone outside the family whom one knows and likes. However, *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* defines it as:

- "One attached to another by affection or esteem."

Unlike the previous two dictionaries, this definition does not specify that a friend is usually not a family member.

The secondary meaning of "friend" is consistently defined across all examined dictionaries:

1. "One that is not hostile" (not an enemy) [11];
2. "Someone who is not an enemy and whom you can trust." [10];
3. "One not inimical or hostile; one not a foe or enemy." [8].

Furthermore, when analyzing other interpretations of this concept, we found that it is defined similarly in these dictionaries. In all four English dictionaries, "friend" is also defined as a

"supporter"—a person who supports an organization, charity, or cause, especially by donating or fundraising.

The dictionaries also highlight the use of "friend" in a religious context. In England and America, members of a Christian denomination, the Quakers, were historically called "Friends."

Merriam-Webster's Collegiate Dictionary provides additional meanings:

- "A favored companion."
- "A person included in a list of one's designated connections on a social media service."

Additionally, in *Merriam-Webster's Collegiate Dictionary* and *Cambridge Advanced Learner's Dictionary*, "friend" is also used as a verb, meaning:

- "To invite someone to be your friend on a social networking website."
- "To act as the friend of someone."

Lexicographical Analysis of "Dos" in Karakalpak

In the *Karakalpak Explanatory Dictionary* (Volume II), the "Dos" concept is defined with four meanings:

1. Birew menen jaqın doslıq baylanısı bar adam, tatıw turıwshılar - *A person with whom one has a close friendship or harmonious relationship.*
2. Qanday da bir nárseniń yamasa birewdiń tárepdarı, sonıń qorǵawshısı - *A supporter of a certain cause or someone who defends something or someone.*
3. Ğamqorshı - *A caretaker.*
4. Ruwxıy azıq - *A spiritual nourishment* [2; 82].

In Karakalpak, "dos" is not directly used as a verb, but by adding the suffix "-las," the verb *doslasıw* is formed, meaning "to become friends, maintain a friendship, or live in harmony." [2; 82]. Unlike in English, this verb is not used in the context of social media.

Synonyms of "Friend" and "Dos"

The peculiarity of the service of the English concept "friend" is expressed through other synonyms and has additional stylistic meanings. The "Friend" concept in English has various synonyms, including:

- *Companion, familiar, mate, pal, acquaintance, buddy, chum, well-wisher, ally, cohort.*

In the *Karakalpak Explanatory Dictionary* (Volumes I–III), synonyms of "dos" include:

- *Ashna, biradar, joldas, qurbi-qurdas, jora.*

These synonyms carry slight differences in usage. For example:

- *Jora* is commonly used for male friendships and can also mean "a man in an unofficial romantic relationship with a woman." [2; 211].
- *Ashna* means "close acquaintance or dear friend." [1; 128].
- *Biradar* is defined as "friend, companion, or comrade." [1; 308].
- *Joldas* refers to "a companion or a person with shared social experiences and perspectives." [2; 210].

- *Qurbi-qurdas* refers to "a contemporary, peer, equal, companion." [3; 192].

At the same time, in the "Russian-Karakalpak Dictionary," the first meaning of the word "друг" (friend) is translated as "dos, dos-yar, biradar" (comrade, close friend, brother), while its second meaning is given as "táreptar, qollawshı" (supporter, advocate) [6; 153].

In the "Karakalpak-English Dictionary," the word "dos" is translated as "friend," while "jaqın dos" is translated as "bosom friend" [5; 108].

Analysis of the obtained results. A comparative analysis of the "Friend/Dos" concept in English and Karakalpak lexicons revealed the following:

When analyzing the meanings in explanatory dictionaries, the word "friend" is defined as "one attached to another by affection or esteem," which is an absolute equivalent of the Karakalpak phrase "birew menen jaqın doslıq baylanısı bar adam" (a person with a close friendship connection to someone else).

When considering the meaning of "supporter" (one who provides support), in English, it refers to a person who supports an organization, charity, etc., especially by donating or raising money (e.g., "Theatre tickets are 10% off for Friends," meaning that "Friends" in this case refers to individuals

who financially support the theater). However, in Karakalpak, the meanings "táreptarı, qorǵawshısı" (supporter, defender) are given, which are distant from the concept of financial sponsorship (e.g., "Tazalıq, tártip sizge dos, Esińde bolsın balalar" by X. Turımbetov) [2; 82].

In Karakalpak, the concept of "dos" includes the meaning of "spiritual nourishment" (ruwxıy azıq) and is exemplified by the phrase "Kitap - adamǵa dos" (A book is a friend to a person). However, such an explanation is not found in English explanatory dictionaries.

Based on the meanings provided in English explanatory dictionaries, we can conclude that the word "friend" tends to refer more to a person who provides material support. In Karakalpak, however, "dos" conveys meanings of care, protection, and spiritual nourishment. Its figurative use as a source of spiritual nourishment is considered a cultural value.

Additionally, in both languages, the "Friend/Dos" concept is represented through synonyms that convey the qualities of a supporter, protector, caregiver, and a person emotionally connected to another through affection or respect.

By analyzing these concepts, we arrived at the conclusion that by studying these lexemes in the form of a concept, we gained a deeper and broader understanding of their essence, not only in different languages but also within the Karakalpak language itself. Consequently, this study reflects not only linguistic aspects but also the worldview of the speakers of that language.

Conclusion. The study highlights the similarities and differences in how the "Friend/Dos" concept is expressed in English and Karakalpak. While both languages define friendship similarly, English provides additional meanings in religious, social, and online communication contexts. Meanwhile, Karakalpak distinguishes different types of friendships through various synonyms. Additionally, English uses "friend" as both a noun and a verb, whereas in Karakalpak, "dos" functions only as a noun, requiring a suffix to form a verb.

This lexicographical comparison demonstrates how linguistic and cultural differences influence the conceptualization of friendship in both languages.

REFERENCES:

1. Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language, Volume I. Nukus – 1982.
2. Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language, Volume II. Nukus – 1984.
3. Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language, Volume III. Nukus – 1988.
4. Explanatory Dictionary of the Karakalpak Language, Volume IV. Nukus – 1992.
5. Buranov J. *Karakalpak-English Dictionary*. Nukus-Moscow – 1970.
6. Turabaev A. *Russian-Karakalpak Dictionary*. Tashkent – 2010.
7. Khizova M. *The Concept of "Friendship" in English and Russian Linguistic Cultures*. Volgograd – 2005, p. 5.
8. <https://onlinebooks.library.upenn.edu/webbin/book/lookupid?key=olbp31350>
9. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/friend_1?q=friend
10. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/friend>
11. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/friend>

UDC 81'33

INVESTIGATING THE PHENOMENON OF POLYSEMY IN WORLD LINGUISTICS

A.M. Rasulova, docent, Fergana state university, Fergana

J.A. Akhrorova, doctoral student, Fergana state university, Fergana

Annotatsiya. Mazkur maqolada polisemiya xodisasining jahon tilshunosligida o'rganilishi, ushbu xodisaning boshqa ko'p ma'noli tushunchalar bilan o'zaro aloqalari, hamda jahon tilshunos olimlarining fikrlari haqida ma'lumot berilgan. Shuningdek, polisemiya xodisasini misollar bilan ko'rib chiqilib, tilshunos olimlarning yondoshuv va nazariyalari yoritilgan. Polisemiya xodisasining unga yondosh bo'lgan omonimiya tushunchasi o'rtasidagi farqi xaqida qisqacha to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: polisemiya xodisasi, semantik bog'lanish, omonimlik, metafora, metonimiya, pragmatika, semantika, kognitiv tilshunoslik, semiotik jihat.

Аннотация. В данной статье представлены сведения об изучении явления полисемии в мировой лингвистике, взаимодействие полисемии со многими другими многозначными понятиями, а также идеи и мышления мировых лингвистов о данной концепции. Также на

примерах рассмотрено явление полисемии, выделены подходы и теории лингвистов. Кратко обсуждается отличие явления полисемии от родственного ему понятия омонимии.

Ключевые слова: явление полисемии, семантическая связь, омонимия, метафора, метонимия, прагматика, семантика, когнитивная лингвистика, семиотическая особенность.

Abstract. This article presents information about the study of the phenomenon of polysemy in world linguistics, the interaction of polysemy with many other polysemous concepts, as well as the ideas and thinking of world linguists about this concept. The phenomenon of polysemy is also examined using examples, and the approaches and theories of linguists are highlighted. The difference between the phenomenon of polysemy and the related concept of homonymy is briefly discussed.

Key words: phenomenon of polysemy, semantic connection, homonymy, metaphor, metonymy, pragmatics, semantics, cognitive linguistics, semiotic feature.

The problem of investigating of polysemy is still one of the main issues in the modern linguistics. Phrases and words are exhibited in connection with each other, like nouns in precise areas and verbs in relation with adjectives, as a result they can be implemented to point on a certain meaning. Thus, by elaborate study of words in terms of their semantic nature by means of contextual analysis, by which we can come to the conclusion that words have different meanings in language. Word patterns in the dictionary are served to show a linguistic picture of the objective world and they are united in groups as subsystems. Paradigmatic feature can help separate subsystems on the dictionary map.

In world linguistics, polysemy is the phenomenon of one word having several different meanings.

Polysemy mainly depends on the semantic development of the word and acquisition of new meanings depending on the context. Polysemy is considered by linguists as an important issue in the deep study of language, because this phenomenon helps to understand the change of words and their meanings.

Investigating the phenomenon of polysemy some important points should be emphasized about the study of polysemy:

1. Semantic connection: The phenomenon of polysemy usually occurs when there is a semantic connection between the first and second meanings of a word. For example, the word "light" refers to the brightness on the one hand, and is used as a type of measurement on the other hand, which means "not heavy". Here, the semantic link may come from general meanings such as "lighting", "period" or "recurrence".

2. Context: Polysemy is often context dependent. The meaning of a word changes depending on where it is used. For example, the English word "bank" can mean "financial institution" or "bank of a river". The meaning of the word depends on the context.

3. Evolution and semantic change: Polysemy often occurs as a result of the historical development of a word. A word that originally had one meaning takes on new meanings over time. For example, the word "computer" originally meant only a specific computing device, but now it has a broad meaning that refers to all the different tools of information technology.

Difference between polysemy and homonyms: It is also important to understand the difference between polysemy and homonyms. Polysemy is the fact that a word has different meanings, but they are semantically related to each other. Homonyms have the same pronunciation and may have different meanings, but they are not semantically related to each other. For example, the words "accept" and "except", they have similar pronunciation but different meaning, while the word "accept" means to take in, include, "except" is used as "other than".

Linguistic studies. Polysemy is studied in linguistics by various methods: for example, semantics, pragmatics, sociolinguistics, cognitive linguistics, etc. The polysemy properties of each word are studied in the social and cultural context of the language, because new meanings of words are often associated with the needs of society, cultural changes and technological progress.

The phenomenon of polysemy provides a lot of important information about the life process, development and change of language in world linguistics. This phenomenon is one of the complex but interesting aspects of language learning.

Many world linguists who have studied the phenomenon of polysemy have developed important theories and concepts in this field. The following linguists made a significant contribution to polysemy and its study.

Ferdinand de Saussure.

Saussure saw language as a system of "signs" and paid much attention to the structural study of semantics (meaning). His theory of "structuralism" was the basis for understanding the phenomenon of polysemy. Saussure emphasized that the meaning of a word depends on its mutual relations. Polysemy, from his point of view, develops depending on the interrelations of words and their context.

Another well-known American linguist is Charles Sanders Peirce who influenced issues of polysemy through his semiotic (the science of sign and its meaning) studies. He studied the relationship between semantic meaning and symbols, helping to explain how words and their multiple meanings are processed. Peirce explained the polysemy properties of words through signs and their interpretations.

The studies and approaches of Zellig Harris, an American linguist who worked on structural linguistics and corpus linguistics made a great contribution to the development of the study of polysemy.

He developed statistical approaches to the analysis of semantic and syntactic polysemy of words. His methodology is mainly aimed at analyzing the relationship between syntactic and semantic aspects of the language.

Roman Jakobson a Russian linguist and structuralist, studied the issue of polysemy in contextual and semantic aspects, and can be considered as a follower of the linguists who investigated polysemy in context and meaning. His "functional" approach emphasized polysemy and its social and cultural contexts. He studied how a word changes in meaning and how it is perceived in society.

Whereas Saussure and Pierce studied polysemy in terms of semiotic aspect, Lakoff, the founder of cognitive linguistics, studied polysemy and the evolution of the meaning of words from the perspective of a cognitive approach. He tried to explain how multiple meanings of words are formed in the human brain and semantic changes in linguistics. According to him, polysemy occurs on the basis of human perceptions and experiences of the world.

Raymond W. Gibbs Jr. one of the famous scientists in the field of cognitive linguistics, can be regarded as an attendant of Lakoff's approaches concerning polysemy.

Gibbs, analyzed the polysemy properties of words through cognitive processes. He has conducted many studies on the role of cognitive processes in learning the polysemy of words and metaphorical meanings. From the observations of the linguists above we can state that, polysemy in cognitive linguistics is often expressed by such linguistic units as metaphor and metonymy. In this approach, polysemy is understood based on human thinking and understanding of the world. Lakoff and other scientists have linked the multiplicity of words with cognitive processes. Let's look through examples which can prove above mentioned statement.

The word "eye" expresses both physical and abstract notions:

1. "Her eyes are dark blue." (Here the word means part of the body)
2. "Keep your eye on the ball!" (In this example the meaning changes into "attention and focusing on something").

Another term related to a human body parts and points to a metonymy is "hand".

1. "Sam touched his forehead with cold hands." ("Hand" is expressed as a part of a body).
2. "Please, give me a hand." (In the given sentence "hand" means assistance).

In this article, we have given an overview of the central topics in the current inter-disciplinary research on polysemy. As we have observed above the concept of polysemy is a widespread linguistic unit and its relation with other polysemic notions as metaphor and metonymy is crucial. Thus,

polysemy is studied not only from semantic approaches, but also from the perspective of pragmatics, cognitive linguistics, and sociolinguistics.

REFERENCES:

1. Deane Paul, Inherent polysemy and the body part terms in English, The university of Chicago, 1983.
2. Foraker, S., & Murphy, G. L. Polysemy in sentence comprehension: Effects of meaning dominance. *Journal of Memory and Language*, 67(4), 407-425 (2012).
3. Mirtojiyev M., O'zbek tilida polisemiya, Toshkent "Fan" nashriyoti, 1984.
4. Tuggy, D. . 'Ambiguity, polysemy, and vagueness'. In *Cognitive Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.(1993)
5. Jozef Andraš Theoretical Approaches to Polysemy Bachelors Diploma Thesis, Masaryk University, 2018
6. Evans, Vyvyan. A Glossary of Cognitive Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.2007:<https://en.wikipedia.org>

UO'K 81.443.

INGLIZ LINGVOKONSEPTOLOGIASIDA “SHODLIK” VA “QAYG‘U” KONSEPTOSFERASI ELEMENTLARINING ETIMOLOGIK TAHLILI

M.F.Rejapova, tayanch doktorant, Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz tilida “joy and grief” – “shodlik va qayg‘u” konseptlarini ifodalovchi leksik birliklarning lingvogenetik tahliliga bag‘ishlangan bo‘lib, konseptni o‘zida namoyon qiluvchi lisoniy vositalarning kelib chiqishi, davrlar mobaynida yuz bergan shakl va ma‘no o‘zgarishlari kabi jihatlariga diqqat qaratadi. Shuningdek, muayyan leksemalarning tarixiy adabiy asarlarda qo‘llanilishiga doir misollarni tadqiq etadi.

Kalit so‘zlar: etimologik tahlil, shodlik, zavq, qayg‘u, g‘am, konseptning «markaziy» g‘oyasi

Аннотация. Данная статья посвящена лингвогенетическому анализу лексических единиц, выражающих концепты «радость» (joy) и «горе» (grief) в английском языке. Особое внимание уделяется происхождению языковых средств, отражающих эти концепты, а также изменениям их формы и значения, происходившим на протяжении веков. Кроме того, исследуются примеры употребления определённых лексем в исторических литературных произведениях.

Ключевые слова: этимологический анализ, радость, наслаждение, горе, печаль, «центральная» идея концепта

Abstract. This article is dedicated to the linguogenetic analysis of lexical units representing the concepts of “joy” and “grief” in the English language. Special attention is given to the origin of linguistic means that convey these concepts, as well as the changes in their form and meaning over time. Additionally, the study examines examples of the usage of specific lexemes in historical literary works.

Keywords: etymological analysis, joy, delight, grief, sorrow, the “central” idea of the concept

Konseptlarning mazmun-mohiyatini anglab yetishda uning rivojlanish dinamikasi va etimologiyasiga murojaat qilish dolzarb masaladir, chunki konseptning «o‘tmishi», tuzilmaviy va lingvomadaniy «xotirasi»ni o‘rganish uning dastlabki asosiy ma‘nolarini aniqlashga yordam beradi. O.A.Saykoning ta’kidlashicha, konseptni ifodalovchi leksik birliklarning ayrim boshlang‘ich, ildiz ma‘nolari insoniyat xotirasida saqlanib qolgan bo‘lib, ushbu ma‘nolar zamonaviy matn va kontekstlarda paydo bo‘ladi hamda konseptning dastlabki, asosiy «markaziy» g‘oyasini aks ettiradi [1]. I.H.Topalning bayon qilishicha, etimologik tahlil orqali dastlab bir-biridan mustaqil yoki aloqasiz bo‘lib ko‘ringan leksik birliklarning semantik bog‘liqligini aniqlash va izohlash mumkin [2].

Shu o‘rinda, ushbu singari tadqiqotlarda lingvogenetik tahlillarning roli beqiyosligini e’tirof etish maqsadga muvofiq, zero, so‘zlarning kelib chiqishi va shakllanishi bilan bog‘liq barcha jihatlar aynan etimologik analizlarda namoyon bo‘ladi. Ingliz olimi H.Vedjvud uqtiradiki, har qanday so‘z etimologik tahlilining birinchi bosqichi so‘zning asosiy ma‘nosini saqlaydigan qismni, grammatik elementlardan farqlashdir, bunda avvalo diqqatni so‘zning ildiz qismiga qaratish qulaylik yaratadi [3].

Shundan kelib chiqib, tadqiqotimiz markazida turuvchi ingliz tilida joy va grief leksik birliklarining lug‘aviy ma‘nosiga e’tibor bersak. Ingliz leksikografik manbalarda “joy” leksemasiga

ot soʻz turkumi boʻyicha “farovonlik yoki qoniqish hissidan kelib chiqadigan yorqin quvonch hissi; juda mamnun yoki xursand boʻlish hissi yoki holati; ruhning koʻtarinkiligi; xursandlik, quvonch” deya taʼrif berilgan: **Joy** *A vivid emotion of pleasure arising from a sense of well-being or satisfaction; the feeling or state of being highly pleased or delighted; exultation of spirit; gladness, delight* [4]. Feʼl sifatida esa quvonchni his qilish; zavqlanish yoki lazzatlanish; oʻzini yaxshi his qilish; shodlanish maʼnosini koʻrishimiz mumkin: *to experience joy; to find or take pleasure; to enjoy oneself; to rejoice* [4].

1. *He loved his family deeply and would say that they were his greatest pride and joy in life* (Hedges-Scott Millard Funeral Homes, 2025) [5]. – *U oilasini chin dildan sevardi va ularni hayotining eng katta faxri va quvonchi deb bilardi* (maqola muallifi tarjimasini).

2. *We worked through it together, we recovered and backslid and despaired and joyed together* (The Bloggess, 2012) [6]. – *Biz bu yoʻldan birga oʻtdik – tuzaldik, yana orqaga qaytdik, umidsizlikka tushdik va yana birga quvondik*.

“Joy” soʻzining tarixiga nazar tashlar ekanmiz, uning ildizlari oʻrta ingliz tili davriga borib taqalishini koʻramiz. V.V.Skitning ingliz tili etimologiya lugʻatida izohlanishicha, **joy** (quvonch, shodlik, baxt) oʻrta ingliz tili davrida *Joye, ioyé* shaklida qoʻllanilgan boʻlib, qadimgi fransuz tilidagi *goie* (quvonch, shodlik) soʻzidan olingan, *goie* esa, lotin tilidagi *gaudia*-shodlik va *gaudere*-shodlanmoq soʻzlaridan paydo boʻlgan. Shuningdek, lotin asosiga ega bu soʻz italyancha *gioja* (quvonch, qimmatbaho tosh), ispancha *joya* (marvarid) soʻzlari bilan semantik jihatdan bogʻliq. *Joy* leksemasining variantlari Bibliyada feʼl shaklida, Ankren Rivl kabi qadimgi matnlarda, oʻrta asrlar adabiyotida Choser (*joye* shaklida) va Gover asarlarida (*joiefull* shaklida), hamda XIV asr ingliz sheʼriyatida Shorehamning sheʼrlarida (*joyous* sifati) uchraydi. Lugʻatda, shuningdek, *joy* soʻzining hosilalari koʻrsatib oʻtilgan: “*joy-ful, M.E. joiefull, ... joy-ful-ly, joy-ful-ness; joy-less, joy-less-ly, joy-less-ness; joy-ous, M. E. joy-ous, ... joy-ous-ly, joy-ous-ness* [7]. XV asr ingliz shoiri Jon Liddgeytning “A Balade in Commendation of Our Lady” asarida “joy” leksemasining “joye” koʻrinishida ishlatilganining misolini koʻramiz:

*O sterre of sterres, with thy stremes clere,
Sterre of the see, to shipmen light and gyde,
O lusty living, most plesaunt to apere,
Whos brighte bemes the cloudes may not hyde;
O way of lyf to hem that go or ryde,
Haven from tempest, surest up to ryve,
On me have mercy, for thy joyes fyve!* [1]

Ushbu sheʼriy parchada lirik qahramon Muqaddas Maryamga ishora qilaroq, uni yoʻlchi yulduz, dengizchilar uchun nur, hayot manbai, eng yoqimli va yoʻldosh sifatida tasvirlaydi. Sheʼrda shodlik toʻgʻridan-toʻgʻri “joyes fyve” iborasi orqali ifodalanadi, bu esa Muqaddas Maryamning besh muhim ilohiy quvonchi bilan bogʻliq diniy konsepsiyaga ishora qiladi.

Tayanch leksemalardan biri boʻlmish *delight* soʻzi etimologik lugʻatda quyidagicha izohlanadi: **delight** dilait gratification or source of this. XIII. ME. *delit*- OF. *delit* (= Pr. *deleit*, Sp. *deleite*, It. *diletto*), f. stem of *delitier*, etc. :- L. *delectare* allure, charm, frequent. of *delicere* (see DELICIOUS). The sp. with *-gh-* on the analogy of native words such as *light* dates from XVI. So *deli·ght* vb. XIII - OF. *delitier*; the sp. *delite* is retained in some passages of A.V [8]. **Delight** (*dilait*) – zavq, mamnunlik yoki ushbu mamnunlik manbasi. *Delight* soʻzining tarixi XIII asrga oid hisoblanadi: Oʻrta ingliz tili davridagi *delit*, eski fransuz tilidagi *delit* soʻzining ildizidan kelib chiqqan. Bu soʻz lotinchada *delectare* (jalb etish, maftunkorlik)dan olingan, bu esa *delicere* soʻzining takroriy shaklidir. Imlo oʻzgarishi: XVI asrda ingliz tilida **-gh-** qoʻshilishi mahalliy soʻzlar, masalan, *light* kabi soʻzlarning analogiyasi asosida yuzaga kelgan. Feʼl shakli: *Delight* feʼli XIII asrda eski fransuz tilidagi *delitier*dan olingan. *Delite* shakli esa baʼzi holatlarda *Authorized Version* (Injilning rasmiy tarjimasida) saqlanib qolgan. Ser Filipp Sidneyning “An Apology for Poetry” (1595-yil) asarida *delight*ning qoʻllanilishi: *Poesy, therefore, is an art of imitation; for so Aristotle termeth it in the word μίμησις; that is to say, a representing, counterfeiting, or figuring forth: to speak metaphorically, a speaking picture, with this end, to teach and delight*.

Shodlikning antikonsepti hisoblanmish qayg'u tushunchasi ham ingliz lingvokonseptosferasida muhim o'ringa ega bo'lgan keng qamrovli semantik tuzilmasi va bu ma'nolarning tarixiy shakllanish diaxronikasiga egaligi bilan ahamiyat kasb etadi. H.Vedjvud tomonidan tuzilgan ingliz etimologiya lug'atida ham **grief** leksemasining fransuz tilidan, fransuzchaga esa lotin tilidan o'zlashtirilganligi haqida ma'lumot beriladi: *Grief. Fr. grief, aggrievance, oppression, trouble ; grever, to oppress, overcharge, disquiet.—Cot. It. gravare, to aggrieve, oppress. From Lat. gravis, heavy. We speak of heavy-hearted, heavy in spirit. ' And he took with him Peter and the two sons of Zebedee, and began to be sorrowful and very heavy' [3]: **grief** — fransuzcha "grief", "aggrievance", "oppression", "trouble" (g'am, qayg'u, ezilish, azoblanish) so'zlaridan kelib chiqqan; shuningdek, fransuz tilida "grever" — "to oppress, overcharge, disquiet" (zulm qilish, haddan tashqari bosim o'tkazish, bezovta qilish) degan ma'nolarni bildiradi. Bu so'z lotin tilidagi "gravis" — "heavy" (og'ir) so'zidan kelib chiqqan. Ehtimol shu sababli ham inglizlar "og'ir yurakli", "ruhan og'ir" degan iboralarni ishlatadilar: masalan, Injilda: "Va U o'zi bilan birga Piterni va Zabidiy o'g'illarini oldi va g'amgin hamda nihoyatda og'ir bo'lib qoldi". Onlayn etimologik lug'at(etymonline.com)ga asosan esa, grief XIII asrning boshlarida fransuz (fransuzcha *grief*, u esa lotincha *gravaredan*) tilidan o'zlashtirilgan bo'lib, dastlab "qiyinchilik, azob, og'riq, jismoniy aziyat" ma'nolarida qo'llanilgan, vaqt o'tishi bilan semantik o'zgarishlarga uchrab, XIII asr oxirlarida "ruhiy azob, qayg'u" ma'nosini ham qabul qilgan [9]:*

*The spirits of the departed seemed to flit around, and to cast a shadow, which was felt but not seen, around the head of the mourner. The deep **grief** which this scene had at first excited quickly gave way to rage and despair (Mary Shelley, Frankenstein, 1818). – Marhumlarning ruhlari atrofda uchib yurayotgandek tuyuldi va azadoring boshi uzra ko'rinmas-da, sezilarli soyani tashladi. Dastlab bu manzara uyg'otgan chuqur **qayg'u** tezda g'azab va umidsizlikka yo'l berdi. Mary Shelleydan keltirilgan matnda yaqin insonning vafoti sabab kelib chiqqan qayg'uga nisbatan metaforik tasvir berilgan. Bu yerda qayg'u konseptining murakkabligi va o'zgaruvchanligi ta'kidlanadi: ya'ni, qayg'u doimiy holatda qolmaydi, balki inson ruhiy holatidagi o'zgarishlar, ichki kurashlar va ekstremal sharoitlar ta'sirida boshqa his-tuyg'ularga – g'azab, umidsizlik kabi – tezda aylanishi mumkin. Bu tasvir, inson qalbining noaniqligi, hissiy dinamizmi va yo'qotishning ko'p qirrali ta'sirini o'zida aks ettiradi.*

Qayg'uni ifodalovchi tayanch so'zlardan yana biri bo'lmish *sorrow* leksemasining etimologiyasi va semantik rivoji haqida V.V.Skitning lug'atida quyidagicha mazmunda izohlar berilgan: "*sorrow*" atamasi qadimgi german (*Teutonic*) tillaridan kelib chiqqan bo'lib, uning dastlabki shakllari "qayg'u, tashvish, iztirob" kabi ma'nolarni anglatgan. O'rta ingliz tilida (*Middle English*) bu so'z *sorwe* shaklida uchraydi va J.Choserning *Canterbury Tales* asarida ham qo'llanilgan. Shuningdek, u *sor3e* shaklida ham yozilgan bo'lib, bu *Will. of Shoreham* (XIII asr) kabi manbalarda uchraydi. *Sorrow* anglo-sakson (*Old English*) tilida *sorg*, *sorh* ko'rinishida bo'lib, "qayg'u, iztirob, xavotir" ma'nolarini bildirgan [7]. Bu esa uning "**grief**" konseptosferasining muhim elementlaridan biri sifatida uzoq o'tmishdan buyon qo'llanilganiga dalolat qiladi: *Alas, said the eleven kings, here is sorrow upon sorrow, and if we had not warred against Arthur as we have done, he would soon revenge us* (Sir Thomas Malory, *Le morte d'Arthur*, XV asr). — *Afsus, — dedi o'n bir podshoh, — g'am ustiga g'am bo'ldi. Agar biz Arturga qarshi urush ochmaganimizda edi, u baribir bizdan o'chini olgan bo'lardi.*

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, har qanday konseptning "o'tmishi" va uning etimologik rivoji orqali til foydalanuvchilarining hissiy tajribalari va madaniy an'analari, shuningdek, o'zgaruvchan ruhiy holatlarning ifodalanishi yanada chuqurroq anglanadi. Xususan, "joy" leksemasining qadimgi ildizlari va uning semantik kengayishi orqali quvonch va xursandlik kabi hissiyotlar, "grief" atamasining esa og'irlik, qayg'u va ruhiy og'riq ma'nolari bilan o'zaro bog'lanishi namoyon bo'ladi. Bu esa tilning semantik qatlamlarining murakkabligi va konsept mazmun-mohiyatining dinamik xarakterini aks ettiradi.

Xulosa sifatida ta'kidlagan bo'lar edikki, "**joy**" va "**grief**" – "**shodlik**" va "**qayg'u**" konseptlarini ifodalovchi asosiy leksik-semantik birliklar lingvogenetik jihatdan o'ziga xos tarixiy taraqqiyot yo'liga ega bo'lib, semantik qatlamlar davrlar mobaynida shakllangan. Ingliz tili tarixida

shodlik va qayg'uni ifodalash uchun turli davrlarda turli leksik birliklar qo'llanilgan bo'lib, ularning ba'zilari mahalliy (asl ingliz) so'zlar bo'lib, aksariyati esa qardosh tillar (fransuz, lotin) dan o'zlashtirilgan. Bu esa ushbu konseptlarning leksik tarkibida turli tarixiy va lingvistik ta'sirlar iz qoldirganini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Сайко О. А. Этимологическое измерение концепта «Жоу» в английском языке // Актуальные вопросы современной науки. 2010. №11. – С. 141
2. Topal I.H. Lexical opportunities in English through the lens of etymology // ELT Echo : The Journal of English Language Teaching in Foreign Language Context. 2023. Vol 8(2). – P. 179
3. Wedgwood H. A Dictionary of English Etymology. Thoroughly revised and enlarged edition. — London: Trübner & Co., 1872. – B. vi–vii
4. Murray, J. A. H. (Ed.). *A new Dictionary: on historical principles. Volume V2: I to K*. Oxford: At the Clarendon Press. 1901. – P. 612
5. Hedges-Scott Millard Funeral Homes. Anthony Ornan "Tony" Brooks [Elektron manba]. – Hedges-Scott Millard Funeral Homes, 2025. – Rejim kirish: <https://www.hedgesscottmillard.com/obituaries/Anthony-Ornan-Tony-Brooks?obId=29770057>. – Murojaat qilingan sana: 2025-02-02.
6. The Bloggess. The Fight Goes On [Elektron manba]. – The Bloggess, 2012. – Rejim kirish: <https://thebloggess.com/2012/01/02/the-fight-goes-on/>. – Murojaat qilingan sana: 2025-02-02.
7. Skeat, W. W. An etymological dictionary of the English language. – London: Oxford University Press, 1888. – P.310
8. Onions, C. T. (Ed.). The Oxford dictionary of English etymology. With the assistance of G. W. S. Friedrichsen and R. W. Burchfield. Oxford: Clarendon Press, 1966. – P. 253
9. Online Etymology Dictionary. *Grief* // Etymonline. URL: <https://www.etymonline.com/search?q=grief> (murojaat qilingan sana: 03.02.2025).

UO'K 808.5

“DEVONU LUG‘OTIT TURK” ASARIDAGI OT LEKSEMALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARIGA DOIR

G.Z.Rozikova, prof., f.f.d., Farg‘ona Davlat Universiteti, Farg‘ona

Annotatsiya. Maqolada Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida izohlangan ot leksemalar ma’no taraqqiyotidagi o‘zgarishlar haqida fikr yuritilgan.

Kalit so‘zlar: leksikografiya, lug‘at, semantik o‘zgarish, ma’no torayishi, ma’no kengayishi.

Аннотация. В статье рассматриваются изменения в развитии значения существительных лексем, описанных в “Devonu lugotit turk” Махмуда Кашгару.

Ключевые слова: лексикография, словарь, семантические изменения, сокращение значения, расширение значения.

Abstract. The article reflects on changes in the development of meaning in the horse lexemes annotated in Mahmud Kashgari's “Devonu Lug‘otit Turk”.

Key words: lexicography, vocabulary, semantic change, meaning shrinking, meaning expanding.

Jahon tilshunosligida turkiy tillar uchun mushtarak qadimgi yozma yodgorliklar leksikasini tizimli asoslash, tarixiy-leksikografik manbalarning mazmuni va ahamiyatini kelajak avlodga yetkazish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Til hodisalarining tarixiy tadrijini sinxron va diaxron aspektda uyg‘un tahlil qilish, tillarning qadimgi yozma manbalarini zamonaviy tillar bilan qiyoslash asnosida til tarixiga oid sinergetik qonuniyatlarni aniqlash dunyo tilshunosligi oldida turgan muhim vazifalardan hisoblanadi. Shunday asarlar bo‘ladiki, yillar, asrlar, ming yilliklar o‘tsa ham, o‘zining qimmatini, ahamiyati bilan olimlarning e’tiborini tortaveradi. Bu kabi durdona manbalar orqali xalqning tarixi, etnik tuzilishi, madaniyati bilan bir qatorda tiliga oid muhim tasavvurlarga ega bo‘lish, ularni hozirgi zamon bilan taqqoslab o‘rganish imkoniyati vujudga keladi. Ana shunday asarlar sirasida Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” qomusiy lug‘ati ham borligi barcha turkiy xalqlar qatori o‘zbeklar uchun ham faxr-iftixordir.

O‘zbek tilshunosligida turkiy tillarning qabila va urug‘ tillaridan urug‘ birlashmalariga aylanishidek muhim bir tarixiy davrida yaratilgan Mahmud Koshg‘ariy “Devon”ining leksikografik xususiyatlari, leksik-semantik, morfologik, sintaktik jihatlari keng o‘rganilgan. Bugungi kunda ilm-

fanning barcha tarmoqlarida bo'lgani singari, tilshunoslik fanida ham ushbu tarixiy lug'at asosida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. Zero, "...tarixiy-madaniy merosimiz namunalarini har tomonlama chuqur o'rganish, buyuk alloma va mutafakkirlarimizning jahon ilm-fani va sivilizasiyasi rivojiga qo'shgan beqiyos hissasini targ'ib etish, shu asosda yurtdoshlarimiz, avvalo yosh avlodimizni xalqimizning buyuk ma'naviy merosiga hurmat, ona yurtimizga mehr va sadoqat ruhida tarbiyalashga qaratilgan ishlarning natijadorligini tubdan oshirish bo'yicha dolzarb vazifalar turganini alohida ta'kidlash lozim"[1]ligi Mahmud Koshg'ariy qoldirgan bebaho ma'naviy merosni tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganishga asos bo'lmoqda. Asar so'z boyligini tilshunoslikning yangi yo'nalishlari asosida o'rganish turkiy xalqlarning milliy-madaniy, ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy turmushi, urf-odatlar, qadriyatlar, XI asrdagi olamning lisoniy manzarasi haqida to'laqonli tasavvur hosil qilish imkonini beradi.

"Devon" qomusiy lug'at sifatida turkiyshunoslikning, chunonchi, til ilmining taraqqiy topishi uchun asos bo'lgan manbalardan biridir. Muallifning areal tilshunoslikka asos solgani, asarda turkiy xalqlar yashovchi hududlarning lingvistik xaritasi keltirilgani, o'sha davrda iste'molda bo'lgan to'qqiz mingdan ortiq leksemalar izohlangani, shevalarga xos xususiyatlar yoritilgani ham olimning yetuk tilshunos, shevashunos sifatidagi faoliyatiga yaqqol dalil bo'la oladi. Balki shu sababdan ham Mahmud Koshg'ariy o'zbeklar, uyg'urlar, qirg'izlar, va umuman, barcha turkiy xalqlar o'zlarining etnik guruhi, millati vakili sifatida e'tirof etib[2], ensiklopedist olimning bu nodir asariga qayta-qayta murojaat qilaveradilar. "Devon"ni tinimsiz o'rganish esa bu noyob asarning yangi qirralarini ochish, keng ommani shunday durdona meros bilan yanada yaqindan tanishtirish, til tarixiga oid dalillarni o'rta tashlashda asos bo'ladi.

Mahmud Koshg'ariy birgina "Devonu lug'otit turk" asari bilan jahon tilshunosligi sivilizasiyasiga o'zining munosib hissasini qo'shgan va turkiy xalqlar ma'naviy-madaniy merosining ming yillar avvalgi darajasini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qila olgan, turkiy lingvistika tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk qomusiy olim hisoblanadi. Bizgacha faqat bitta qo'lyozmasi yetib kelgan "Devonu lug'otit turk" turkshunoslikka oid asarlar ichida eng qadimiyligi bilan ajralib turadi. Mahmud Koshg'ariy birgina "Devonu lug'otit turk" asari bilan jahon tilshunosligi sivilizasiyasiga o'zining munosib hissasini qo'shgan va turkiy xalqlar ma'naviy-madaniy merosining ming yillar avvalgi darajasini ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qila olgan, turkiy lingvistika tarixida o'chmas iz qoldirgan buyuk qomusiy olim hisoblanadi[3]. Bizgacha faqat bitta qo'lyozmasi yetib kelgan "Devonu lug'otit turk" turkshunoslikka oid asarlar ichida eng qadimiyligi bilan ham alohida e'tiborga loyiqdir. Bu qadimiy qo'lyozmaning Ahmad Rif'at tomonidan chop etilishi va faksimil nashrlarining yuzaga kelishi Mahmud Koshg'ariy va uning mazkur asarini sharqshunoslarga tanitdi. Natijada uni tarjima qilish va tadqiq qilish ishlari boshlab yuborildi[4]. "Devon" ko'plab G'arb va Sharq tilshunos olimlarining tadqiqotlari obyekti sifatida atroflicha o'rganilgan. Dunyo tilshunosligida Mahmud Koshg'ariyning "Devonu lug'otit turk" asari yuzasidan juda ko'plab ilmiy tadqiqot ishlari olib borilgan, kitoblar, maqolalar chop etilgan.

"Devon"da so'zning semantik xususiyatlariga doir ko'plab muhim fikrlarni uchratish mumkin. Jumladan, ...*kejik* leksemasining DTSda "bug'ularga mansub juft tuyoqli hayvon" va "umuman yovvoyi hayvon" ma'nolari qayd etilgan (DTS, 294). Mahmud Koshg'ariy asarida ham bu leksemaning "aslida yovvoyi bo'lgan har narsa" ma'nosi keltirilgan. Lekin DTSdan farqli ravishda Mahmud Koshg'ariy bu leksemaning qo'llanish doirasini yana ham chegaralaydi, ya'ni u har qanday yovvoyi hayvon emas, balki eti yeyiladigan ohu, bug'u, arxarlarga nisbatan qo'llanilishini ta'kidlaydi. Demak, XI asrga kelib leksemaning ma'nosida torayish kuzatiladi. Shu bilan birga, bu so'zning "kiyik" (I, 213) hamda "tog' echkisi" (I,393) ma'nolarini ifodalashi ham e'tirof etiladi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, leksema sememasidagi "yovvoyi" semasi uning hayvonlardan boshqa narsa-predmetlarga nisbatan ham qo'llanilishiga asos bo'lgan. "Devon"da *kejik sog'ut* "yovvoyi daraxt" ekanligi aytiladi va shunday izoh beriladi: "Har bir narsa ikki xil bo'ladi: xonaki, yovvoyi. Yovvoyisiga *kejik* deyiladi" (III,114). Yana shuningdek, *kejik* leksemasining *kişi* so'zi bilan birikib (*kejik kişi*), "suvida yashashiga ishoniladigan odam shaklidagi bir oyoqli hayvon" ma'nosini ifodalashi ham ko'rsatiladi. Sh.Egamovanning ta'kidlashicha, leksemaning "vahshiy, yovvoyi hayvon" semasi XIV asr obidalarida ham saqlanib qolgan (Tarjumon, 14-2). Polisemantik so'zning

ma'no torayishi jarayoniga uchrashi, ya'ni qadimgi turkiy va eski turkiy tilda u ifodalagan bir qator semalarning Navoiy tilida boshqa leksik birliklar tomonidan anglashilishi natijasida faqat bir ma'no – “kiyik, ohu”ni bildirish uchun xoslanganining guvohi bo'lamiz[5].

Demak, qadimda “hayvon, jonivor”, “yovvoyi hayvon”, “eti yeyiladigan ohu, bug'u, arxarlar”, “kiyik”, “tog' echkisi”, “yovvoyi bo'lgan har bir narsa”, “suvda yashashiga ishoniladigan odam shaklidagi bir oyoqli hayvon” ma'nolarini ifodalagan *kejik* leksemasi hozirgi o'zbek adabiy tilida faqatgina “quvush shoxli sutemizuvchilar oilasining ohu, bug'u va hokazolar kabi katta bir guruhining umumiy nomi” (O'TIL, II, 364) ma'nosida qo'llanadi. Hozirgi o'zbek tilida bu leksema *kiyiko't* qo'shma so'zi tarkibida ham mavjud. Kiyiko't “yalpizdoshlar oilasiga mansub, bir va ko'p yillik xushbo'y dorivor o'simlik” (O'TIL, II, 364).

Kejik leksemasining “suvda yashashiga ishoniladigan odam shaklidagi bir oyoqli hayvon” ma'nosi mifologiyaga oid qarash bo'lib, Gopatshoh, Minotavr, Kentavr, Gavomard, Ganesh (Hindiston) kabi maxluqlar haqidagi afsonalar bilan bog'liq. Manbalarda hamma vaqt suv sohilida o'tirib xudolarga nazr-niyoz qiladigan, tanasining yarmigacha ho'kiz, belidan yuqorisi odam shaklidagi cho'pon Gopatshohning vatani Xorazm ekanligi, Britaniya muzeyida saqlanayotgan Amudaryo xazinasidagi uzukka uning tasviri ishlanganligi, Gopatshoh kulti Eroniyalarda suvni ilohiylashtirish bilan bog'liq ekanligi haqidagi farazlar ilgari suriladi[6].

XI asrda *jilqi* so'zi to'rt oyoqli hayvonlarning hammasiga nisbatan qo'llangan (Devon, III, 25). “Bu ot qadimgi turkiy tildagi “bir joyga to'pla” ma'nosini anglatgan jil - fe'lidan -qi qo'shimchasi bilan yasalgan (ESTYA, IV, 282; DS, 267); o'zbek tilida i unlisining qattiqlik belgisi yo'qolgan: jil - + -qi = jilqi > yilqi. Bu ot asli “keng o'tloqda erkin harakatlanib yuruvchi hayvonlar” ma'nosini anglatgan; ma'noda torayish voqe bo'lib, “otlar podasi” ma'nosini anglatga boshlagan (O'TEL, I, 156). Demak, bu so'z o'zi ifodalagan tushuncha differentsiatsiyasi natijasida faqat “ot” va “otlar podasi” ma'nolarida hayvonning bir turiga nisbatan qo'llanishga ko'chgan, ya'ni uning leksik ma'nosi toraygan.

Yusuf Xos Hojibning “Qutadg'u bilig” asarida bu so'z majoziy ma'noda odamlarga nisbatan qo'llangan, ya'ni shoir odamlarga jafo qiluvchi insonni hayvonga o'xshatgan[7].

Xulosa qilib aytganda, lug'atdagi ot leksemalarning funksional-semantik, uslubiy va lingvokulturologik xususiyatlarini yoritish nafaqat turkiy tillar tarixi, balki turkiy xalqlar va elatlar tarixiga oid xulosalar chiqarish, turkiy xalqlarning boy madaniy merosini jahon ommasiga tanitish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. lex.uz/docs/3211987: Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон «Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги Қарори.
2. Dwyer Arienne (2005). *The Xinjiang Conflict: Uyghur Identity, Language Policy, and Political Discourse* (PDF). Political Studies 15. Washington: East-West Center. p. 73. ISBN 1-932728-29-5.
3. Санакулов У.ХI аср тил билимига оид «Девону луғотит турк» асари ва унинг ўрганилиши //Маҳмуд Замахшарий, Маҳмуд Кошғарий ва Алишер Навоийнинг лингвистик мероси ҳамда унинг туркий тилларни ўрганишдаги ўрни. Халқаро илмий конференция материаллари. – Самарқанд, 2018. – Б.16-17.
4. Рустамий С. «Девону луғати –т-турк» даги лингвистик атамалар. – Тошкент, 2006. – Б.4.
5. Эгамова Ш. Алишер Навоий асарлари тилидаги қадимги туркий лексика тадқиқи (структур-грамматик, функционал-семантик аспектларда). Филол.фан.номз. ...дисс.автореф. –Тошкент, 2007. –Б.18.
6. Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб (Қадимий давр ва ўрта асрлар маданий алоқалари). –Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – Б.11-12.
7. Юсуф Хос Ҳожиб. Қутадғу билиг. –Тошкент: Фафур Фулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1971. – Б.52.

UO'K 81-13

ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTIDA AN'ANAVIY VA INNOVATSION METODLAR UYG'UNLIGI

D.T.Rustamova, o'qituvchi, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy o'zbek adabiyotida an'anaviy va innovatsion metodlarning o'zaro uyg'unlikda rivojlanishini tahlil qiladi. Muallif an'anaviy adabiy merosning

badiiy-uslubiy poydevori hamda zamonaviy global jarayonlar ta'sirida vujudga kelgan yangi shakl va uslublarni tadqiq etadi. Shuningdek, innovatsion metodlarning milliy an'analarga singishuvi, ijodkorlar va kitobxonlar o'rtasidagi interaktiv muloqot, badiiy-estetik did va adabiy tanqidning o'rni ham xolisona yoritiladi.

Kalit so'zlar: *zamonaviy o'zbek adabiyoti, an'anaviy metodlar, innovatsion uslublar, milliy meros, globallashuv, badiiy tanqid, interaktiv muloqot*

Аннотация. *В данной статье рассмотрены особенности взаимодействия традиционных и инновационных методов в современной узбекской литературе. Автор анализирует, как классическое литературное наследие продолжает служить художественной основой, в то время как новые формы и стили развиваются под влиянием глобальных процессов. Кроме того, исследуется процесс слияния инноваций с национальными традициями, роль интерактивной коммуникации между писателями и читателями, а также значение литературной критики в укреплении эстетического уровня творчества.*

Ключевые слова: *современная узбекская литература, традиционные методы, инновационные подходы, национальное наследие, глобализация, литературная критика, интерактивная коммуникация*

Abstract. *This article examines the interplay between traditional and innovative methods in contemporary Uzbek literature. The author explores how classical literary heritage continues to provide the artistic foundation, while new forms and styles emerge under the influence of global processes. The analysis also highlights how innovative methods merge with national traditions, the role of interactive communication between writers and readers, and the contribution of critical studies to further enhancing the literary aesthetic.*

Keywords: *contemporary uzbek literature, traditional methods, innovative approaches, national heritage, globalization, literary criticism, interactive communication*

Zamonaviy o'zbek adabiyotida an'anaviy va innovatsion metodlar uyg'unligi madaniy-milliy merosimizni saqlab qolish bilan birga, uni yangi badiiy-estetik qarashlar orqali boyitish vazifasini ham o'z zimmasiga oladi. Tarixan o'zbek adabiyoti xalqning ma'naviy merosi, tarixi va dunyoqarashiga hamisha bevosita bog'liq holda taraqqiy etgan. XX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran badiiy ijodda jamiyat hayotidagi o'zgarishlar, siyosiy erkinlikning nisbiy kengayishi va texnikaviy taraqqiyot tufayli an'anaviy shakllar bilan bir qatorda innovatsion metodlar ham yuzaga chiqdi. Yangi asrga kelib esa globallashuv jarayoni, raqamli texnologiyalar rivoji va ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlarning o'zgarishi o'zbek adabiyotida tobora ilg'or uslublar, original badiiy tajribalar paydo bo'lishiga turtki bo'ldi. Shu bilan birga, milliy adabiyotning asosini tashkil etuvchi o'ziga xos she'riy va nasriy an'analari, mavzu va uslub jihatlarida ustuvor bo'lib qolmoqda.

Zamonaviy o'zbek adabiyotida an'anaviy metodlar, eng avvalo, xalq og'zaki ijodi, klassik adabiyot vakillari yaratgan poetik meros, adabiy maktablar va yo'nalishlar ta'sirida shakllangan. Bunday an'analarda syujet, kompozitsiya, obrazlilik va uslub kabi badiiy unsurlar anchadan buyon yo'lga qo'yilgan poydevorga tayangan holda rivojlanadi. Masalan, Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy, Abdulla Avloniy, Oybek kabi buyuk adiblarning ijodiy merosi badiiy tafakkur mezonini belgilashda dastlabki manba sifatida e'tiborlidir. Ularning asarlarida milliy ruh, xalq turmush tarzi, an'anaviy didaktik yo'nalish, komil inson tarbiyasi singari tamoyillar aks etadi. Zamonaviy ijodkorlar ham ana shu ijodiy merosdan ilhom olib, o'z asarlarida an'anaviy ramzlar, qahramonlar xarakteri, voqea-hodisalarning badiiy talqinini davom ettiradilar.

Innovatsion metodlar esa, asosan, jahon adabiyoti tajribasi, yangi badiiy-estetik oqimlar, postmodernizm, modernizm, realizmning zamonaviy talqini, shuningdek, elektron adabiyot (e-literature) kabi yo'nalishlarning ta'siri ostida shakllanmoqda. XXI asrga kelib internetning hayotimizga chuqur kirib kelishi, global axborot almashinuvi, turli madaniy makonlar o'rtasidagi chegaralarning nisbiy ravshanlashuvi natijasida ijodda universal motivlarga qiziqish kuchaydi. Bugungi kunda ayrim adiblar metafiktsiya, intertekstual uslublar, erkin kompozitsiya, eksperimental she'r shakllari, jurnalistika va adabiyot orasidagi chegara o'chishi kabi badiiy xususiyatlarni o'z

asarlarida namoyish qilmoqdalar. Zero, bu uslublar kitobxonni hayratga solish, asar ma'nosini tez qabul qilish, yoki aksincha, chuqur teran mulohaza yuritishga undashga xizmat qiladi.

An'anaviy metodlar va innovatsion yo'nalishlar uyg'unligida adiblarning ijodiy motivlari turfa bo'lishi mumkin. Ba'zi ijodkorlar avvalo milliy-estetik qadriyatlarga tayangan holda yangi shakl va uslublarni qo'llashga intilishadi. Ularning asarlarida xalqona nutq, milliy ramzlar, folklor motivlari ustun bo'lib, lekin kompozitsiya qurilishida, badiiy voqea-kechinmalarni tasvirlashda zamonaviy badiiy texnikalardan foydalaniladi. Masalan, bir vaqtlar Oybek romanlarida realistik uslub yetakchilik qilgan bo'lsa, bugungi zamonaviy mualliflar roman janrida turli badiiy eksperimentlarga murojaat qilishmoqda. Shuningdek, she'riyatda ham an'anaviy aruz yoki barmoq vazni bilan yozilgan she'rlar bilan bir qatorda erkin she'r (verlibr), vizual she'r shakllari, kollaj uslubi joriy etilmoqda.

Bunday ijodiy uyg'unlikni Tohir Malik, Erkin A'zam, Xurshid Davron, Muhammad Ali kabi adiblar ijodiy izlanishlari misolida ko'rishimiz mumkin. Ularning ba'zi hikoya yoki qissalarida an'anaviy mavzular – masalan, milliy qadriyatlar, oila, jamiyatdagi ziddiyatlar tasviri ilg'or estetik usullarga singdiriladi, tilda interaktiv nutq, dialogik struktura, ba'zan sirli, ramziy ifodalar ustunlik qiladi. Natijada, asar voqealari milliy muhitni aks ettirish bilan birga jahon adabiyotiga xos uslubiy tajribalar bilan boyitiladi.

Yana bir diqqatga sazovor jihat – zamonaviy o'zbek adabiyotida badiiy publitsistika, esselar, bloglar, hatto ijtimoiy tarmoqlardagi mini-janrlar ham rivoj topmoqda. Bu narsa ilgari asosan gazeta-jurnal sahifalarida kuzatilgan uslublar bilan cheklanmagan holda, endilikda internet saytlari, blog platformalari, ijtimoiy tarmoqlar orqali keng auditoriyaga yetib bormoqda. Mazkur jarayon ham an'anaviy fikrni ifodalash uslublari bilan innovatsion texnik imkoniyatlarning uyg'unlashuviga misoldir. Endilikda ijodkorlar o'z asarlarini tezkor tarzda kitobxonlarga yetkazish, ularning fikr-mulohazalarini real vaqt rejimida bilish imkoniga ega bo'ldilar. Ayni paytda, bunday interaktiv muloqot yozuvchining ijodiy jarayoniga o'z ta'sirini o'tkazishi, asar mavzusi va uslubini tez-tez o'zgartirishga turtki bo'lishi mumkin.

An'anaviy va innovatsion metodlar uyg'unligini belgilovchi omillardan yana biri – zamonaviy tanqidchilarning faoliyati. Adabiy jarayonda adabiy tanqid, estetika va ilmiy-tadqiqot ishlari muhim o'rin tutadi. Zamonamiz adabiy tanqidchiligi bir tomondan klasik meros va uning jamiyatda tutgan o'rni haqida chuqur mulohaza yuritisa, ikkinchi tomondan global adabiy jarayondagi yangiliklarni inobatga olgan holda o'zbek adabiyotining istiqbolli yo'nalishlarini ko'rsatishga harakat qiladi. Shu bois, yangi metodlar adabiy tanqid tomonidan qanchalik ijobiy kutib olinsa, ijodkorlar ularni shunchalik dadilroq qo'llashlari kuzatiladi. Ammo innovatsion yo'nalishlar hamisha ham silliq qabul qilinavermasligi, ba'zi hollarda negizsiz eksperimentlar sifatida qoralanishi mumkin. Bu esa ijodkorlar oldida an'anaga sodiq qolish yoki yangilik kiritish borasida qiyin tanlovlar vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

Albatta, raqamli asr sharoitida kitobxonning didi, mutolaaga bo'lgan talab vaqti bilan o'zgarishi ham an'anaviy va innovatsion metodlar uyg'unligini tezlashtiradi. Axborot texnologiyalari rivojlangan sari matnni qisqartirish, bir qarashda soddalashtirish, rang-barang multimedia unsurlarini qo'llash, tasvir yoki video kiritish kabi badiiy ifoda shakllari ham adabiyot maydoniga kirib kelmoqda. Biroq o'zbek adabiyotida hamisha keng, yirik hajmli roman yoki qissa an'anasi saqlanib qoladi, chunki jamiyat hayoti, ayniqsa, kechayotgan murakkab jarayonlarni, inson kechinmalarini chuqur yoritish uchun ko'p hollarda keng qamrovli asar zarur bo'ladi. Lekin shu jarayonda ham zamonaviy mualliflar roman matnlariga internet xabarlarini, chat yozishmalari yoki zamonaviy slanglarni kiritish orqali yangicha badiiy shaklga erishmoqdalar.

Mazkur uyg'unlik jarayonida tilning o'zi ham yangilanadi. Masalan, an'anaviy o'zbek adabiy tili uslubi bilan bir qatorda, yangi terminlar, xorijiy so'zlar, ijtimoiy tarmoqlar atamaları, internet jargonlari aralashuvi kuzatiladi. Agar bu elementlar o'rinli va maqsadli qo'llansa, asarning badiiy-estetik qimmati ortadi. Ammo haddan ziyod ko'p xorijiy so'zlar ishlatilishi, uslubda bir xillikning buzilishi kitobxonni chalg'itishi yoki milliy badiiy nutq aniqligining susayishiga olib kelishi mumkin. Demak, innovatsion metodlarni qo'llashda ham an'anaviy me'yorlar, milliy ruh va xususiyatni saqlab qolish muhimdir.

Shuningdek, bugungi adabiy jarayonning yana bir xususiyati – turli madaniy tadbirlar, xalqaro anjumanlar, adabiy festivallar, ijodiy seminarlarda o'zbek yozuvchilari faol qatnashayotgani tufayli turli xalqlar adabiyoti bilan ham aloqalar mustahkamlanmoqda. Bu jarayon, o'z navbatida, o'zbek ijodkorlarining uslubiy didi, mavzular doirasi, badiiy ifoda usullari takomillashtirishiga yordam beradi. Ba'zan bunday hamkorlik asarlarining yaratilishi milliy an'analarning boyligiga yaqinlashish bilan birga, jahon adabiyotidagi ilg'or tajribalarni o'zlashtirishni ham ta'minlaydi. Shu ma'noda, o'zbek adabiyoti an'anaviy metodlari yaqin tarixda shakllangan ijodiy poydevorga suyanib, ayni paytda innovatsion yangiliklar bilan uyg'unlashib bormoqda.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy o'zbek adabiyotida an'anaviy va innovatsion metodlar uyg'unligi – ijodkorlarning o'zaro dialogi, raqobati va hamkorligi natijasidir. Milliy merosga suyanish, badiiy-estetik qadriyatlarni saqlab qolish, yangicha shakl va uslublardan foydalanish orqali adabiyotimizning boy tarixi va zamonaviy talablari oralig'ida muvozanat topishga erishiladi. Ijodkorlar badiiy tafakkur erkinligini qo'llab-quvvatlarkan, kitobxonlarda dunyoni anglash, zamonaviy muammolarni teran idrok etish, inson ma'naviyatiga oid falsafiy savollarga javob topish istagi kuchayadi. Shu bois bugungi o'zbek adabiy jarayoni ana shu uyg'unlik negizida jamiyatning ruhiy-ma'naviy talabini o'z vaqtida qondira olayotgani bilan ahamiyatlidir. Kelajakda bu uyg'unlik yanada mustahkamlanib, yangi mavzular, uslublar, poetik shakllar orqali ijodiy jarayonni boyitaverishi shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Navoiy A. Xamsa. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1987. — 640 b.
2. Oybek. Tanlangan asarlar. — Toshkent: O'zbekiston Milliy nashriyoti, 2015. — 512 b.
3. Tohir Malik. So'nggi o'q: Roman. — Toshkent: Sharq, 2020. — 300 b.
4. Davron X. Saylanma asarlar. — Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. — 224 b.
5. Erkin A'zam. Qiyg'irlagan chamanzor: Hikoyalar to'plami. — Toshkent: Muharrir, 2019. — 192 b.
6. Ibrohimov G'. Adabiyot nazariyasiga kirish. — Toshkent: Fan, 2010. — 280 b.
7. Oripov O. Zamonaviy o'zbek adabiy tanqidchiligi. — Toshkent: Universitet, 2016. — 220 b.
8. Sodiqova N. Modern Uzbek Literature: Critical Observations. — Toshkent: Akademnashr, 2021. — 238 b.

UO'K 82-1

OGAHIY SHE'RIYATIDA LAFZIY SAN'ATLAR

D.Rustamova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada XIX asrning buyuk shoiri Muhammad Rizo Ogahiyning she'riy asarlarida lafziy san'atlarning qo'llanilishi bayon qilinadi. She'riy san'atlar haqida ma'lumotlar berilib, ular mavjud bo'lgan baytlar tahlilga solinadi.

Kalit so'zlar: lafziy san'atlar, ishtiqaq, tarsi', tardi aks, tasdir, tasbe, zulqafiyatayn, iltizom, takrir, nido, tavze', anafora

Аннотация. В статье описывается использование словесных искусств в поэтических произведениях великого поэта XIX века Мухаммада Ризы Огахи. Приводятся сведения о поэтических искусствах и анализируются стихи, в которых они встречаются.

Ключевые слова: словесное искусство, энтузиазм, тарси, тарди акс, тасдир, тасбе, зулкафиятайн, илтизам, такрир, нидо, тавзе, анафора.

Abstract. This article describes the use of verbal arts in the poetic works of the great poet of the 19th century, Muhammad Riza Ogahi. Information about poetic arts is provided and the verses in which they are present are analyzed.

Keywords: verbal arts, ishtiqaq, tarsi', tardi aks, tasdir, tasbe, zulqafiyatayn, iltizam, takrir, nida, tavze', anaphora

Adabiyotshunos Anvar Hojiahmedov o'zining “She'riy san'atlar va mumtoz qofiya” asarida shunday deydi: “...she'riy san'atlar badiiy asarda ifodalangan g'oyalarning hayotiyroq, ta'sirchanroq ifodalanishiga, lirik va epik timsollarning yorqinroq gavdalandirilishiga, misralar, baytlar, bandlarning lafziy nazokati, musiqiyligi, jozibadorligini ta'minlashga xizmat qilgan”[1. 4].

Badiiy adabiyot, ayniqsa, she'riyat ilmiy jihatdan tahlilga solinganda ijodkorning qay darajada mohirligi nafaqat lirik asarning ichki ma'no nozikliklaridan, balki undagi so'zlarning misralardagi

joylashuvidan, ularning shakliy ko'rinishidan bilib olinadi. Bu kabi jihatlardagi yuksaklik "san'at" darajasiga ko'tariladi.

She'riy san'atlar umumiy o'xshashliklari yuzasidan guruhlariga ajratiladi. Atoulloh Husayniyning "Badoyi' us-sanoyi" risolasida ilk marotaba badiiy san'atlar uch guruh: lafziy, ma'naviy va mushtarak san'atlarga bo'lingan. Bular orasidan lafziy san'atlarga to'xtaladigan bo'lsak, ular, asosan, she'rda o'ynoqilik kasb etish, shakliy jihatdan ko'rkamlik baxsh etish vazifasini bajaradi.

Iste'dodli shoir, yirik tarixchi, mahoratli tarjimonligi bilan shuhrat qozongan xivalik Muhammad Rizo Ogahiy qalamiga mansub lirik asarlarda, ayniqsa, lafziy san'atlarning takrorlanmas, eng sara namunalari mavjud.

Ishtiyoq (ar. – so'zdan so'zni ajratmoq) – baytda ikki va undan ortiq o'zakdosh so'zlarning keltirilishiga asoslangan she'riy san'at turi. Shayx Ahmad Taroziy "Funun ul-balog'a" asarida mazkur she'riy san'atni shunday ta'riflaydi: "...*ikki kalima keltirurlarkim, birisi biridin mushtaq bo'lg'ay*"[2. 86]. Shoirning quyidagi she'riy parchalarida ishtiyoqning ko'rinishlari mavjud:

Hojatingni usta ul sohib karam dargohidin-

Kim oning muhtojidurlar, ham g'aniyu ham faqir [3. 165].

Mani bedil sango to bo'lmisham, ey dirabo, oshiq,

Bori ushshoq aro yo'qtur maningdek benavo oshiq[3. 280].

Birinchi baytda arabcha "hojat" va "muhtoj", ikkinchi baytda "oshiq" va "ushshoq" so'zlarining o'zakdoshlik hosil qilganini ko'rishimiz mumkin.

Tarsi' (ar. – gavharni ipga tizish) – baytdagi birinchi va ikkinchi misradagi so'zlarning o'zaro teng qo'fiyalanishiga asoslangan she'riy san'at. Ogahiyning masnaviysidan olingan ushbu baytlar mazkur badiiy san'atning eng go'zal namunalari deb aytish mumkin:

Vujudi adolatg'a mazhar kelib,

Namudi saxovatg'a masdar kelib [3. 40].

Yuzi bilgurub saltanatdin asar,

So'zi yetkurub makramatdin xabar [3. 41].

Ushbu baytlarda birinchi misradagi har bir so'z ikkinchi misrada o'ziga qarama-qarshi joylashgan so'z bilan qo'fiya hosil qilganiga guvoh bo'lamiz (vujudi-namudi, adolatg'a- saxovatg'a, mazhar-masdar).

Tardi aks (ar. "tard" – yurutmoq, quvmoq, "aks" – teskari qilmoq) san'ati Atoulloh Husayniyning "Badoyi' us-sanoyi" asarida aks va tabdil nomlari bilan ham tilga olinib, shunday tavsiflanadi: "...*kalomning bir bo'lagin ikkinchi bir bo'lagining oldig'a qo'yarlar, so'ngra aning aksin qilurlar, birinchi b'lakning o'rnin ikkinchisiningi bila almashtirurlar*" [4. 76]. Ogahiy o'z she'rlarida tardi aksdan unumli foydalangan, deb ayta olamiz.

Qil ravonroq nazm ila ma'ni riyozin tozakim,

Ogahiy nazmi ravondur gulshani mazmunda suv [3. 24].

Mandin umid aylamangiz nomu nangkim,

Devonalarg'a nang bila nom qaydadur [3. 171].

O'zni judo qil, Ogahiy, tashvishi dahrdin,

Ondin burunki dahr aro bo'lg'ung judoyi umr [3.168].

Vah, ne balo qarodur, ey sho'x, qaro balo ko'zing,

Gar xud emas qaro balo, bas ne balo qaro ko'zing [3.315].

Tasdir (ar. – qaytish) san'atida bayt boshida kelgan so'z bayt oxirida ham takrorlanadi. Adabiyotshunoslikda **radd us-sadr ilal-ajuz** deb ham nomlanadi.

Lablaring gar bo'sa qilg'och toza jon topsam ne tong-

Kim, erurlar xasta jon dardig'a darmon ikki lab[3.98].

So'z dur inson ko'nglida bir gavhari qimmatbaho,
Oni xor etma debon har hushi yo'q hayvong'a so'z [3.225].

Surat kibi bejon o'lub, hayratda oldim, ey pari,
Tokim tamosho ayladim man zor shaydo surating [2.316].

Tasbe she'riy san'atida birinchi misra oxirida kelgan so'z ikkinchi misra boshida takrorlanadi. Ushbu badiiy san'at **radd ul-aruz ilal-ibtido** deb ham nomlanadi.

Hech gulshan sori havo qilmas,
Qilg'oli ko'nglum oshyona firoq [3.289].

Rozi o'lunga orazing hajri g'amidin o'lmisham,
O'ltur mani yo tiyg'ila, ko'rguz manga yo orazing [3.295].

Zulqofiyatayn (ar. – ikki qofiyalilik) – baytdagi asosiy qofiyadan tashqari, yana bir qofiyaning mavjud bo'lishiga asoslangan badiiy san'at turi.

Ne tunlar menga xobi rohat edi,
Ne kunlar zamoni farog'at edi [3.13].

Mazkur baytda ikki o'rinda qofiya keltirilganining guvohi bo'lamiz: tunlar-kunlar, rohat-farog'at.

Iltizom san'ati baytda bir so'zning ongli tarzda qayta-qayta takrorlanishiga asoslangan hodisa hisoblanadi. Ogahiy ijodida quyidagi ko'rinishlarini uchratishimiz mumkin.

Tob topmish o'zgacha o'tlig'yuzi may tobidin,
Qilg'ali emdi nazora kimda bordur tob ango [3.25].

Gadolar shohg'a muhtoj bo'lg'ondek, gadoyingning
Gadoyig'a iki olam arodur shohlar muhtoj [3.140].

Takrir (ar. – takrorlash) badiiy san'ati bir misrada so'z yoki so'z birikmasini takrorlashdan hosil bo'ladi. Bu she'rning badiyiligi, hissiyligi oshirishda yordam beradi. Muhammad Rizo Ogahiyning "Dilbari xush xirom" g'azali 9 baytining barchasida takrir kuzatiladi va bu she'rda o'zgacha o'ynoqilik kasb etgan.

Sango mandin, ey dilbari xush xirom
Salomu, salomu, salomu, salom [3.364].

Shu tarzda tamom, mudom, g'ulom, maqom, xirom, niyom, hasom, payom so'zlari har baytlarning ikkinchi misrasida takrorlanadi. Bu kabi g'azallar shoir ijodida ko'p bo'lib, bunga quyidagi matla bilan boshlanuvchi g'azalni ham misol qilish mumkin:

Jonim olur, ey pari, holimg'a boq,
Ishtiyoqu ishtiyoqu ishtiyoq [3.290].

Nido she'riy san'atidan shoir o'z ijodida samarali foydalangan. Bu badiiy san'at turi lirik qahramonning kishilar, hayvonlar, qushlar, jonsiz yoki mavhum narsalarga murojaatiga asoslanadi.

Ey g'aniy, boqq'il yalonglar holig'a bu shukr uchun-
Kim, kiyarsan to'-bato' qoqim bila sanjob qish [3.239].

Bukun, ey do'stlar, holim xarob o'lg'ong'a yig'larman,
Ki, ya'ni dardu dog'im behisob o'lg'ong'a yig'larman [3.370].

Tavze' (ar. – tarqatmoq, taqsim qilmoq) adabiyotshunoslikda **alliteratsiya** nomi bilan ham yuritiladi. Tavze' ham she'riy, ham nasriy san'at hisoblanib, asarda ohangdorlikni kuchaytirish maqsadida bir xil tovush qatnashgan so'zlarni qo'llashga asoslanadi.

Borib ahbob bir-bir, man qolib bir go'shada yolg'uz,
Ishim mahbus qushdek iztirob o'lg'ong'a yig'larman [3.370].

Ul la'li xayolimu tushkan dili so'zong'a,
Yo shu'la aro axgar muzmarmu ekan oyo [3.63].

Brinchi baytda “b” undoshi, ikkinchi baytda “l” undoshi ko‘p takrorlanib, she’rda o‘zgacha ritm hosil qilgan.

Anafora ikki yoki undan ortiq misralar boshida bir so‘zning takrorlanishiga asoslanadigan badiiy san‘at hisoblanadi. Misol uchun,

Yana ko‘ngulga solib ishqing o‘ti yuz surox,
Yana g‘aming qilichi raxnalarni qildi farox [3.148].

Gah quchib nozuk belin, gohi shimib shirin tilin,
Gah qapog‘in bo‘sa qil, gah nargisi xummorin o‘p.

Gah yuziga yuz qo‘yub, gohi qapog‘ini so‘rub,
Gah labiga yetkurub, lab xatti anbar borin o‘p [3.116].

Guvohi bo‘lamizki, Muhammad Rizo Ogahiy she’riyatida lafziy san‘atlarning eng go‘zal namunalari mavjud bo‘lib, shoir bularning har biridan ustalik bilan foydalangan. Mazkur she’riy san‘atlar shakliy jihatdan betakrorlikni kasb etish bilan birgalikda, she’rlarda ohangdorlikni kuchaytirishga ham xizmat qilgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Anvar Hojiahmedov. She’riy san‘atlar va mumtoz qofiya. – Toshkent: Sharq, 1998.
2. Shayx Ahmad Taroziy. Funun al-balog‘a. – Toshkent: O‘zbek tili va adabiyoti, 2002.5-son.
3. Muhammad Rizo Mirob Erniyozbek o‘g‘li. Asarlar, I jild, Devon. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1971.
4. Atoulloh Husayniy. Badoyi‘u-s-sanoyi‘. – Toshkent: Adabiyot va san‘at, 1981.

UO‘K 82-1

OGAHIIY SHE’RIYATIDA MA’NAVIY SAN‘ATLAR D.Rustamova, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada shoir Muhammad Rizo Ogahiy o‘z she’riy asarlarida ma’naviy san‘atlardan ustalik bilan foydalanishi haqida bayon qilinadi. Qo‘llanilgan she’riy san‘atlar haqida ma’lumotlar keltirilib, ular mavjud bo‘lgan baytlar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: ma’naviy san‘atlar, tashbih, mushabbih, mushabbihun bih, vajhi shabih, vositai tashbih, tashbihi mufassal, tashbihi mujmal, tashbihi muqayyad, istiora, husni ta’lil, tajohuli orif, jonlantirish, tashxis, intoq, talmih, laff va nashr, ruju’, irsoli masal, tazmin, savolu javob, iltifot

Аннотация. В статье описывается мастерское использование духовных искусств поэтом Мухаммадом Ризой Огахи в его поэтических произведениях. Приводится информация об используемых поэтических приемах и анализируются стихи, в которых они присутствуют.

Ключевые слова: духовное искусство, таибих, мушаббих, мушаббихун би, ваджхи шаби, средства таибиха, подробный таибих, всеобъемлющий таибих, конкретный таибих, исияра, хусни талиль, таджахули ариф, возрождение, диагноз, интак, талмих, лафф ва нашр, руджу, исрали масал, тазмин, вопрос и ответ, комплимент

Abstract. This article describes the masterful use of spiritual arts by the poet Muhammad Riza Ogahiy in his poetic works. Information about the poetic arts used is provided and the verses in which they are present are analyzed.

Keywords: spiritual arts, tashbih, mushabbih, mushabbihun bih, wajhi shabih, twtawai tashbih, tashbihi mufassal, tashbihi mujmal, tashbihi muqayyad, istiora, husni ta’lil, tajahuli arif, animalari, dias, intaq, talmih, laff va nasr, ruju’, issoli masal, tazmin, sawaolu huwal, iltifat

She’riy asarlarda ijodkor o‘z shaxsiy fikrini ifodalashda turli xil usullardan foydalanadi. Shoir oddiy inson ko‘zi bilan ko‘rib bo‘lmaydigan badiiylik, obrazlilikni misralariga singdirish orqali lirik asarining qiymatini oshiradi, o‘qishli qiladi, o‘quvchini hayratga soladi. Shu tariqa she’riyatda ma’no bilan bog‘liq bo‘lgan ma’naviy san‘atlar yuzaga keladi.

Mashhur shoir, adabiyotimiz xazinasini o‘zining qimmatli asarlari bilan boyitgan Muhammad Rizo Ogahiy lirikasi bilan tanishish uning so‘zdan takrorlanmas badiiylik yarata olish qobiliyatini

ilg'ashda qo'l keladi. Adibning har bir baytida she'riy san'atlarning eng sara namunalarini uchrata olamiz.

Tashbih arabcha so'z bo'lib, "o'xshatish" ma'nosini ifodalaydi. Ushbu she'riy san'at ikki narsa, shaxs yoxud tushunchalarning o'xshashligiga asoslanadi. Anvar Hojiahmedov "She'riy san'atlar va mumtoz qofiya" asarida shunday deydi: "*Tashbih san'ati tasvirlanayotgan shaxs, buyum yoki tushunchani o'quvchi ko'z o'ngida aniqroq, jozibaliroq gavdalanitirishga xizmat qilib, asar timsollari ma'naviy qiyofasini yorqinroq ochish, binobarin, shoir g'oyasini o'quvchi ongiga to'laroq yetkazishga imkon beradi*"[1.14].

Tashbih 4 qismdan tashkil topadi: **mushabbih** (o'xshatilgan narsa), **mushabbihun bih** (o'xshagan narsa), **vajhi shabih** (nima borasida o'xshatilayotgani), **vositai tashbih** (o'xshatish vositasi).

Ogahiy she'riyatida **tashbihi mufassal**, ya'ni mazkur 4 unurning barchasi qatnashgan turiga quyidagi baytni misol qilish mumkin:

Shahddek shirin so'zidin notavon jonimg'a haz,

Mehridek farrux yuzidin chashmi hayronimg'a haz [2.263].

Ushbu baytda mushabbih (so'zi, yuzi), mushabbihun bih (shahd, mehri), vajhi shabih (shirin, farrux), vositai tashbih (-dek) unsurlarining mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Biroq barcha o'xshatishlarda ham bu vaziyat kuzatilmaydi. Vajhi shabih tushirib qoldirilgan o'xshatishlar **tashbihi mujmal** deb ataladi.

Sayr aro pari yonglig' qaddinga berib jilva,

Sarv ila sanavbarni beqaroru shaydo qil [2.335].

Mushabbih va mushabbihun bihdan tashkil topgan o'xshatishlar **tashbihi muyaqqad** deb ataladi.

Gulshan o'ldi gul yuzing vaslidin elga shonasi,

Bilmadim, topg'ay qachon bizning buzuq koshona gul [2.327].

Tashbihi kinoya, ya'ni faqat mushabbihun bih keltiriluvchi o'xshatish ham Ogahiy ijodida salmoqli hisoblanadi. Bu xil tashbih adabiyotshunoslikda **istiora** deb ham ham ataladi.

Ko'nglum g'amin, ey do'stlarim, yorima ayting,

Jonim alamin la'li shakarborima ayting [2.306].

Yana bir she'riy san'at **husni ta'lil** bo'lib, arabcha "chiroyli dalillash" ma'nosini beradi. Bu badiiy san'atdan foydalanish shoirdan katta iste'dod talab qiladi. Ijodkor tabiatda sodir bo'ladigan hodisalarga shoirona dalil keltirishi kerak bo'ladi.

Emas nargiski har yon ko'z ochibdur,

Qilurg'a gul yuzing bo'ston tamosho [2.74].

Mahv o'lub diydoringa gullar yaqosin qildi chok,

Bog' aro chun ko'rdilar gulzori ruxsoring sening [2.313].

Baytda gulning ochilishi haqida gap ketib, lirik qahramon yorining go'zal yuzini ko'rgan g'unchalar yoqasini chok qilgani aytiladi. Ushbu she'riy san'at tashbihga nisbatan kuchliroq hisoblanadi.

Tajohuli orif badiiy san'ati "bilib turib bilmaslikka olish", "aqlli kishilarning bilimsizligi" ma'nolarini anglatadi va shoirning badiiylilikni oshirish maqsadida bergan ritorik so'rog'iga asoslanadi.

Nutqing bila tirilmak edi komim, ey masih,

Komimg'a ne uchun mani oyo yeturmading? [2.317]

Ne uchun devonalardek yig'labon yirtar yaqo,

Ul parivash ishqida gar xud emastur zor sham'? [2.266]

Ushbu baytda tajohuli orif san'atini ham, yuqorida ta'kidlaganimiz, husni ta'lil san'atini ham (bundan tashqari tashbih, tashxis kabilarni ham) kuzatishimiz mumkin.

Jonlantirish badiiy san'ati ikki turga bo'linadi: tashxis va intoq. Adib o'z ijodida bularning har ikkalasidan unumli foydalangan.

Tashxis arabcha “shaxslantirish” ma’nosini bildirib, adabiyotshunoslikda insonlarga xos xatti-harakat va his tuyg’ularning jonsiz narsalarga ko‘chirilishi shu nom bilan ataladi. **Intoq** esa mumtoz adabiyotda “so‘zlatish”, “gapirtirish” ma’nosidagi san’at bo‘lib, jonsiz narsa-buyumning insonlardek gapirishini bildiradi. Quyidagi baytlarda tashxis she’riy san’atini uchratishimiz mumkin.

Va’da aylab ikki lab bir bo’sa, ammo bermadi
Go‘yo ul va’dadin bo‘ldi pushaymon ikki lab [2.98].

Sunbul olmas ne uchun el ko‘nglini?
Bo‘lsa gar zulfi parishoningcha xo‘b [2.103].

Yuqoridagi baytlarda labning va’da berishi, keyin va’dasidan pushaymon bo‘lishi, sunbulning el ko‘nglini olmasligi kabi harakatlar insonlarga xos ekanligi ma’lumdir. Shoir badiiylilikni oshirish maqsadida bularni jonsiz obrazlarga ko‘chirgan.

Talmih arabcha so‘z bo‘lib, “nazar solmoq” ma’nosini bildiradi. Shoir o‘tmishda bo‘lib o‘tgan voqea-hodisa, tarixiy joy yoki shaxsga ishora qilish maqsadida talmih san’atini qo‘llaydi. Yorining go‘zalligi o‘quvchi ko‘z o‘ngida to‘laqonli gavdalanishi uchun Yusufdan, muhabbatining kuchliligini bildirishda Farhod, Shirin, Majnun, Laylidan, tiriklik suvi haqida gap ketganida Xizrdan foydalanishadi.

Ishq darsin Vomiqu Farhod mandin o‘rganur,
Kasbi ilm etsa netong atfol ustod oldida [2.85].

Lablarig‘a gar shogird o‘lsa ayb emas Iso,
Kim, olardur o‘lganga jon berurda mohirlar [2.179].

Laff va nashr. “Yig‘ish va yoyish” ma’nosini ifodalovchi ushbu san’at she’r baytida avval bir necha narsa yoki tushuncha nomini ketma-ket keltirib, keyin ular haqidagi hukmlarni ketma-ket bayon qilishni nazarda tutadi [1.42].

Jannatu to‘biyu ham kavsarg‘a boqmon, negakim,
Yorg‘a jannat ruhu, qad to‘biyu, kavsar hadis [2.19].

Ruju’ arabcha so‘z bo‘lib, “qaytish” ma’nosini anglatadi. Shoir go‘yo birinchi misra yoki oldingi baytda aytgan fikr-mulohzasidan qaytgandek bo‘lib, keyin undan-da kuchliroq fikrni keltirishi ruju’ nomi bilan qo‘llaniladi.

Shahikim, til emas vasfig‘a qodir,
Na bir til, ming til o‘lg‘ay lolu qosir [2.19].

Irsoli masal she’riy san’ati “maqol kiritish” ma’nosini anglatib, shoir birinchi misrada keltirgan fikriga dalil sifatida ikkinchi misrada xalq maqollarini qo‘llashiga asoslanadi.

Karam ahli, diram ahli diramga sochsa tong yo‘qkim,
Masaldur: yog‘ agar tomsa, tomar, albatta yog‘ uzra [2.26].

Tazmin (“bir narsani ikkinchi bir narsa orasiga qo‘ymoq”) – she’rga o‘zga bir shoir asaridan biron misra, bir yoki bir necha bayt kiritish san’atidir [1.60]. Ijodkorlar ba’zan boshqa shoirlardan bayt keltirib, o‘z she’rini aynan shu vaznda, shu qofiya va radifda davom qildirishadi. Muhammad Rizo Ogahiy ijodida ham tazminlarni uchratish mumkin. Jumladan, “Shoiri donoyi davroning kerakmasmu sango” g‘azali Fuzuliyning “Kerakmazmi sango” radifli g‘azaliga tazmin sifatida yozilgan.

G‘amzasin sevding, ko‘ngil, joning kerakmazmi sango?
Tig‘a urding jismi uryoning, kerakmazmi sango? [3.43].

(Fuzuliy)

Oshiq o‘lding, ey ko‘ngul, joning kerakmasmu sango,
O‘tg‘a kirding jismi uryoning kerakmasmu sango [2.86].

(Ogahiy)

Savolu javob she’riy san’ati baytlarda ikki shaxs o‘rtasidagi savol-javob suhbatini keltirilishiga asoslanadi. Ogahiyning “Ey xo‘blar shohi” g‘azali boshdan oyoq mazkur badiiy san’at bilan ziynatlangan:

Dedim ul sho'xg'a: – Ishqingda xasta joni zorimdur,

Dedi: – Oning davosi no'shi la'li shahdi borimdur [2.196].

She'riy asarlarda murojaat qilinayotgan shaxsning ko'chishi sodir bo'ladi. Lirik qahramon g'azalni ikkinchi shaxsga murojaat bilan boshlab, g'azalning keyingi baytlarida o'ziga yoki uchinchi shaxsga qarata davom ettirishi mumkin. Adabiyotshunoslikda bunday holat **iltifot** deyiladi. Masalan, shoir "Ko'r, Ogahiy" g'azalida yorga ham, o'ziga ham murojaat qilgan.

Chu sansiz aylaram afg'on har oqshom, o'ylaki bug',

Kelib mani ne bo'lur bir tun aylasang mafrug'.

Ko'r, Ogahiy, hunaru fazl qadrsizlig'ini-

Ki, qotg'oli oshig'a topmas ahli donish dug' [2.274].

Ko'rib turganimizdek, Muhammad Rizo Ogahiy ijodi ma'naviy san'atlarning eng takrorlanmas namunalari bilan to'la. Shoirning har bir baytidan, hatto har bir misrasidan badiiy san'atlarni topa olamiz, desak mubolag'a bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Anvar Hojiahmedov. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – Toshkent: Sharq, 1998.
2. Muhammad Rizo Mirob Erniyozbek o'g'li. Asarlar, I jild, Devon. – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1971.
3. Muhammad Fuzuliy. Devon, I jild. – Toshkent: Badiiy adabiyot, 1968.

UO'K 81`246.2

BILINGVIZMNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI

M.I.Ruziyeva, tayanch doktorant, Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada bilingvizmning psixolingvistik asoslari, ya'ni ikki tili shaxslarning til o'zlashtirish jarayonida yuzaga keladigan psixologik va kognitiv jarayonlar tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida kod almashtirish, interferensiya, til tanlash strategiyalari va xotira kabi muhim psixolingvistik hodisalar kuzatildi. Bilingv bolalar va o'quvchilarning nutq faoliyati, eslab qolish qobiliyati hamda tilni kontekstga mos tanlash salohiyati o'rganildi. Shuningdek, o'zbek va xorijiy tilshunoslarning ilmiy qarashlari asosida bilingvizmning inson tafakkuri va nutq rivojiga ta'siri yoritildi. Tadqiqot natijalari bilingv shaxslarning kognitiv ustunligi mavjudligini tasdiqlaydi va til o'rganishning samarali yo'llarini ochib beradi.

Kalit so'zlar: bilingvizm, psixolingvistika, kod almashtirish, interferensiya, til tanlovi, kognitiv jarayon, ikki tillilik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психолингвистические основы билингвизма, а также психологические и когнитивные процессы, происходящие при усвоении языка у билингвальных личностей. Анализируются такие психолингвистические явления, как переключение кодов, интерференция, стратегии выбора языка и особенности памяти. В исследовании изучается речевая деятельность и языковая обработка у билингвальных детей и учащихся в различных социальных контекстах. На основе трудов узбекских и зарубежных лингвистов подчеркивается влияние билингвизма на мышление и развитие речи. Полученные результаты подтверждают когнитивные преимущества билингвов и предлагают эффективные подходы к изучению языков.

Ключевые слова: билингвизм, психолингвистика, переключение кодов, интерференция, выбор языка, когнитивные процессы, двуязычие.

Abstract. This article explores the psycholinguistic foundations of bilingualism, focusing on the psychological and cognitive processes involved in language acquisition among bilingual individuals. Key psycholinguistic phenomena such as code-switching, interference, language selection strategies, and memory performance are analyzed. The study examines the speech activities and language processing abilities of bilingual children and students in various social contexts. Based on the works of Uzbek and foreign linguists, the influence of bilingualism on thinking and language development is highlighted. The findings confirm the cognitive advantages of bilingual individuals and provide insights into effective language learning strategies.

Keywords: *bilingualism, psycholinguistics, code-switching, interference, language choice, cognitive process, dual language acquisition.*

Kirish. Bugungi globallashuv davrida ikki va undan ortiq tillarda erkin soʻzlasha oladigan shaxslar soni ortib bormoqda. Bu jarayon nafaqat ijtimoiy va madaniy hodisa sifatida, balki psixolingvistika fanining ham diqqat markazida turibdi. Psixolingvistika — bu til va ong oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni oʻrganuvchi fan boʻlib, bilingvizm (ikki tillilik) holatlarini chuqur oʻrganadi.

Bilingvizm — bu ikki yoki undan ortiq tilni bir shaxsning faol yoki passiv ravishda oʻzlashtirishi va ishlatishi holatidir. Psixolingvistik jihatdan bilingvizm ikki asosiy shaklda namoyon boʻladi:

1. Individual bilingvizm: Shaxsning bir necha tilda fikr yurita olish qobiliyati.
2. Ijtimoiy bilingvizm: Jamiyatda bir necha tilning bir vaqtning oʻzida faol qoʻllanilishi.

Bilingvizm nafaqat til oʻrganish jarayonida, balki insonning kognitiv rivojlanishida ham katta ahamiyatga ega. Bu jarayonlarning psixolingvistik oʻrganilishi inson miyasi va uning tilni qay tarzda ishlatishi bilan bogʻliq boʻlgan koʻplab masalalarni yoritadi.

Psixolingvistik tadqiqotlarda bilingvizmning quyidagi aspektlari oʻrganiladi:

1. Tillarni oʻzlashtirish jarayoni: Bilingvizmda bolaning birinchi va ikkinchi tilni oʻzlashtirish usullari, bu jarayonning miyada qanday kechishi.

2. Kod almashtirish va interferensiya: Til oʻrtasidagi interferensiya va kod almashtirish (code-switching) holatlari.

Bola ikki tilni qanday oʻzlashtiradi? Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, bilingvizm bolaning ongsiz oʻrganish imkoniyatlarini kengaytiradi. Birinchi va ikkinchi tilni oʻzlashtirish jarayoni bir-biriga taʼsir koʻrsatishi mumkin. Bilingval bolalar dastlab ikki tildan aralashib foydalansa ham, yosh ularga alohida tillarni ajratib ishlatishni oʻrgatadi. Bu jarayonni neyrobiologik jihatdan qaraganda, bolaning miyasi ikki tilni boshqarishga tayyorlanadi.

Kod almashtirish va interferensiya. Kod almashtirish (code-switching) va interferensiya bilingvizmning asosiy psixolingvistik jarayonlaridan biridir. Kod almashtirish — bu bir vaqtning oʻzida ikki yoki undan ortiq tillarni qoʻllash holatidir. Interferensiya esa bir tilning grammatik yoki leksik strukturalarining boshqa tilga taʼsir koʻrsatishidir. Misol uchun, bilingv bir kishi ingliz tilidagi gapni oʻylab, rus tilidagi soʻzlarni aralashtirishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili. Bilingvizmni psixolingvistika bilan bogʻlab oʻrganish, asosan, XX asrning oʻrtalaridan boshlab psixolingvistikaning rivojlanishi bilan birga paydo boʻldi. Bilingvizmning psixolingvistik jihatlarini oʻrganishda bir qator olimlar muhim hissalar qoʻshgan. Lev Vigotskiy bilingvizmning psixolingvistik asoslarini oʻrganishda asosiy shaxs hisoblanadi. Uning “sotsial-kognitiv rivojlanish” nazariyasiga koʻra, til bolaning ongini shakllantiruvchi asosiy vosita hisoblanadi. Vygotskiy bilingvizmning bolaning kognitiv rivojlanishiga taʼsirini oʻrganib, ikki tilni oʻzlashtirishning psixolingvistik jarayonlarini ilgari surgan. Vygotskiyga koʻra, bilingvizm bolaning ongini rivojlantirishga va uni murakkab fikrlashga imkoniyat yaratadi. U tilning ijtimoiy ahamiyatini va uning kognitiv rivojlanishdagi rolini tushuntirgan. Albert Green bilingvizmning psixolingvistik mexanizmlarini oʻrganishda muhim olimlardan biridir. U bilingvizmni kognitiv nazorat tizimi bilan bogʻlab, ikkita tilni boshqarish jarayonida miyadagi turli qismlar faollashishini aniqlagan. Greenning fikriga koʻra, bilingvizm miyaning ikki tilda ishlashini taʼminlaydi va psixolingvistik nuqtai nazardan tilni boshqarish va miyaning moslashuvchanligi haqida yangi tushunchalar yaratadi. Kanadalik olim Ellen Bialystok bilingvizmning til oʻrganishdagi samaradorligini, ishchi xotira va masalalarni hal qilishdagi samaradorlikni oshirishini taʼkidlagan. U bilingvizmning nevrologik va psixologik taʼsirini tahlil qilib, bilingvizmning ijtimoiy va kognitiv salohiyatni oshirishga qanday yordam berishini oʻrganib chiqdi. Bu olimlarning ishlaridan bilingvizmning til oʻrganishdagi, miyaning ishlashidagi va kognitiv rivojlanishdagi oʻrnini tushunishga imkon yaratadi. Oʻzbek tilshunoslaridan S. Xolmatov bilingvizmni psixolingvistik nuqtayi nazardan oʻrganish jarayonida bolaning ikki yoki undan ortiq tilni qanday oʻzlashtirishi, bu jarayonda tilning kognitiv rolini va tilning tuzilishini qanday oʻzgartirishi bilan qiziqdi. Xolmatov, bilingvizmning tilni oʻrganishdagi ijtimoiy va psixolingvistik

omillarini ko'rib chiqib, til o'rganishda ikki tilning o'zaro ta'sirini va bu jarayondagi psixolingvistik mexanizmlarni tahlil qilgan. Uning fikricha, bilingvizm bolaning ongini rivojlantirishda katta rol o'ynaydi, chunki tilning o'zlashtirilishi miyaning kognitiv faoliyatini oshiradi.

Tadqiqot usullari. Bola va o'smir yoshidagi ikki tilli shaxslarning kundalik nutq faoliyati, maktab va oiladagi til ishlatish holatlari kuzatildi. Masalan, o'zbek-rus bilingv oilada voyaga yetayotgan bolaning maktabda rus tilida, uyda esa o'zbek tilida muloqot qilishi va har ikki tilni navbat bilan ishlatishi holatlari tahlil qilindi.

Psixolingvistik testlar-Ishchi xotira (working memory), til tanlash tezligi (language switching speed), va so'z eslash qobiliyatini aniqlovchi testlar o'tkazildi. Masalan, 10 yoshli bilingv bolaning bir xil so'zlarni o'zbek va rus tilida qayta aytishdagi tezligi va aniqligi baholandi. Bilingval shaxs ingliz va rus tillarini biladi. U ingliz tilida "I took the bus" (men avtobusda bordim) deyish o'rniga ruscha konstruktsiyani inglizchaga ko'chirib, "I went by bus" deb aytadi. Bu yerda grammatik interferensiya yuz bergan. O'quvchilarning yozma nutqi (inqsho, diktant, insho) va og'zaki nutqi (monolog va dialog shaklida) yozib olinib, undagi kod almashtirish, interferensiya va grammatik xatolar tahlil qilindi. Masalan, o'zbek-rus bilingv o'quvchining insho matnida "u magazinga bordi" kabi konstruktsiyalar grammatik tahlil qilindi.

Monolingv (bir tilni biluvchi) va bilingv shaxslarning nutq faoliyati, xotira darajasi, til o'rganishdagi strategiyalari taqqoslandi. Bu orqali bilingvizmning kognitiv ustunliklari aniqlandi.

Muhokama va natijalar. Tadqiqot natijalari quyidagi muhim xulosalarni ko'rsatadi:

1. Kod almashtirish holatlari keng tarqalgan. Ikki tilli (bilingv) bolalarda nutq davomida tez-tez til o'zgarishi kuzatildi. Masalan: "Men bugun shkafni ochib, kitob topolmadim" — bu gapda ruscha "shkaf" so'zi o'zbekcha grammatik tuzilma bilan ishlatilgan.

2. Interferensiya hodisasi keng tarqalgan. Bilingv bolalarning yozma va og'zaki nutqida bir tilning grammatik qoidalari ikkinchisiga ko'chib o'tgani aniqlandi. Masalan, "Men magazinga bordim" degan iborada rus tilining "v magazin" konstruktsiyasi ta'siri yaqqol seziladi.

3. Til tanlashda mantiqiy strategiyalar shakllanadi. Bilingv shaxslar kontekstga qarab qaysi tilni ishlatishni ongli ravishda tanlashga o'rganishadi. Masalan, rasmiy muhitda o'zbek tilini, norasmiy muhitda rus tilini afzal ko'rish hollari qayd etildi.

4. Psixolingvistik jihatdan bilingv bolalar kuchli xotira va tez fikrlash qobiliyatiga ega. So'z eslash, tez nutq tuzish, sinonim topish bo'yicha testlarda bilingv o'quvchilar monolingvlarga nisbatan yuqori natijalar ko'rsatishi kuzatilgan.

Bilingvizmning psixolingvistik asoslari

Psixolingvistik jihat	Tavsif	Misol
Tillarni o'zlashtirish jarayoni	Bola ikki tilni qanday tartibda va qanday darajada o'zlashtiradi	4 yoshli bola uyda tojik tilida, bog'chada o'zbek tilida so'zlashadi. 5 yoshga kelib har ikki tilni to'g'ri ajrata boshlaydi.
Interferensiya	Bir tilning grammatik yoki leksik xususiyatlari ikkinchisiga ta'sir qiladi	"I went by bus" o'rniga rus tilidagi ifoda bilan "I went on bus" deyish — grammatik interferensiya holati.
Miya faoliyati (nevropsixologik asos)	Tillarning miyadagi ishlanishi va faollik zonalari	Toronto universiteti tadqiqotida bilingv talabalar grammatik topshiriqlarda yuqori natija ko'rsatgan, fMRI esa miyada kuchli faollikni aniqlagan.
Kognitiv foyda	Bilingvizm ishchi xotira va e'tiborga ijobiy ta'sir ko'rsatadi	O'zbek-rus tillarida so'zlashuvchi bola matematikada yuqori natija ko'rsatgan, chunki u ko'proq kognitiv moslashuvchanlikka ega.

Bilingvizmni o'rganish miya tuzilishi va faoliyatini o'rganish uchun katta imkoniyatlar yaratadi. Bilingv shaxslarning miyasi ikki tillarni alohida va birgalikda boshqarish uchun ixtisoslashgan. Ba'zi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bilingvizm bolalarda neyroplastikani oshiradi, ya'ni miya yangi vazifalarni bajarish uchun o'zini moslashtirish qobiliyatiga egalik darajasini oshiradi. Bilingval bolalarda ikki tilni o'zlashtirish nevropsixologik va kognitiv jihatdan murakkab jarayon bo'lib, ularning fikrlash tizimi, eslab qolish va e'tibor qobiliyatlariga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Xulosa. Bilingvizmning psixolingvistik asoslarini o'rganish orqali inson ongi va til o'rtasidagi murakkab mexanizmlarni yanada chuqurroq anglash mumkin bo'ladi. Bu esa ta'lim tizimi, til

siyosati, logopediya va nevropsixologiya sohalarida muhim amaliy ahamiyat kasb etadi. Bilingvizm faqat kommunikativ vosita emas, balki kognitiv va psixologik jarayonlarga ham faol ta'sir ko'rsatadi. Xususan, bilingv bolalarda ishchi xotira, tilni tez almashtirish qobiliyati, tanqidiy fikrlash va moslashuvchanlik kabi ko'nikmalar kuchliroq shakllanadi. Bu jihatlar zamonaviy psixolingvistika va kognitiv lingvistika doirasida bilingv shaxslarni alohida o'rganishni talab etadi. O'zbekiston sharoitida ikki tillilik keng tarqalgan bo'lib, til siyosati, o'quv dasturlari va maktab amaliyotida bilingvizmning psixolingvistik mexanizmlarini chuqur tushunish muhimdir. Tadqiqotda ilgari surilgan nazariyalar va amaliy kuzatuvlar asosida shunday xulosa qilish mumkinki, bilingv shaxslar o'z til salohiyati orqali faqat til emas, balki tafakkur va ijtimoiy ong rivojida ham yuqori darajaga erishadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Выготский Л.С. Мышление и речь. — Москва: Педагогика, 1982. — 350 с.
2. Биялысток Э. Билингвизм в развитии: Язык, когнития и мозг. — Москва: Языки славянских культур, 2013. — 288 с.
3. Green D. W. Control, activation, and resource: A framework and a model for the control of speech in bilinguals. *Brain and Language*, 1998. — Vol. 27. — P. 210–223.
4. Халматов Н.Ў. Психоллингвистика. — Тошкент: Фан, 2008. — 234 б.
5. Махмудов Н.М. Ҳозирги ўзбек адабий тили. — Тошкент: Ўқитувчи, 2005. — 320 б.
6. Жабборов И. Ҳозирги ўзбек тилида код алмашинув ва интерференция. — Самарқанд: СамДУ нашри, 2017. — 198 б.
7. Omonov S. Bilingvizm va til o'rgatish metodikasi. — Тошкент: Иқбол, 2020. — 176 б.

UO'K 811.161.1'42:811.161.1'373.42

PARONIMIK SO'ZLARNING STILISTIK VOSITALARDA QO'LLANILISHI

N.Sabirova, dots., DSc, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

G.Ziyodilloeva, talaba, O'zbekiston Milliy Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi paronimik so'zlarning turli stilistik usullarda qo'llanilishi va paronimlar orqali hosil qilinadigan adabiy san'atlar tahlil qilinadi. Maqolada paronimlar stilistik vosita sifatida tilning o'ziga xos xususiyatlarini yanada boyitishi, mazmunni chuqurlashtirishi va o'quvchining e'tiborini jalb etishdagi ahamiyati, uning stilistik qo'llanilish usullari ko'rsatiladi. Ushbu maqala paronimik so'zlarning adabiyot va tilshunoslikdagi o'rni, ularning tilni boyitishdagi roli va o'zbek hamda ingliz tilidagi farqlari haqida yanada chuqurroq tushuncha hosil qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Paronim so'zlar, ironiya, qarama-qarshilik, so'z o'yini, metafora, paralelizm, stilistik usullar.

Аннотация. В статье анализируется использование паронимических слов в английском и узбекском языках в различных стилистических вариантах, а также литературные произведения, созданные с помощью паронимов. В статье показано значение паронимов как стилистического средства в дальнейшем обогащении специфических особенностей языка, углублении содержания и привлечении внимания читателя, а также способы их стилистического использования. Эта статья поможет вам глубже понять место паронимических слов в литературе и языкознании, их роль в обогащении языка и их различия между узбекским и английским языками.

Ключевые слова: Паронимы, ирония, противоречие, игра слов, метафора, параллелизм и стилистические приемы.

Abstract. This article analyzes the use of paronymic words in English and Uzbek in various stylistic ways and the literary works created through paronyms. The article shows the importance of paronyms as a stylistic tool in further enriching the specific features of the language, deepening the content and attracting the reader's attention, as well as the methods of their stylistic use. This article helps to create a deeper understanding of the role of paronymic words in literature and linguistics, their role in enriching the language and their differences in Uzbek and English.

Key words: Paronyms, irony, contradiction, wordplay, metaphor, parallelism, and stylistic devices

Tilimizda turli ma'nolarga ega so'zlar ko'p uchraydi. Bir so'zning gapda turli joylarda qo'llanilishi uning ma'nosining o'zgarishiga olib kelishi mumkin. Shunday so'zlardan biri – paronimlardir. Paronimlar – tovushi bir-biriga yaqin, lekin ma'nosi farq qiladigan so'zlardir. Ular tilimizni boyitadi, ammo noto'g'ri qo'llanishi uslubiy xatolarga sabab bo'lishi mumkin. Paronimlarning qo'llanilishi tilning nozikliklarini ko'rsatadi, chunki ular o'zaro yaqin tovushlarga ega bo'lishi bilan birga, ma'no jihatidan sezilarli farq qiladi. Paronim so'zlarning fonologik-fonetik xususiyatlarini tahlil qilgan S.Yusupova quyidagicha ta'kidlaydi: "*Paronimlar – bu grafik va fonetik jihatdan bir-biriga o'xshash, biroq semantik nuqtayi nazardan farq qiluvchi so'zlardir. Ularning bunday o'xshashligi ko'pincha nutqdagi chalkashliklarga sabab bo'ladi. Paronimlarni chuqur fonologik va fonetik asosda tahlil qilish ularni to'g'ri qo'llash uchun muhim ahamiyatga ega [1]*". Bu fikr orqali paronimlarning fonetik o'xshashligi bu ulardagi tovushlarda o'z aksini topadi, ularni noto'g'ri qo'llanishi so'zlarning uslubiy jihatdan xato qo'llanishiga sabab bo'ladi. Paronim so'zlarning ta'limiy va lingvistik ahamiyatini o'rganib chiqqan M.Elmuurodovanning fikriga ko'ra, "*Paronim so'zlarning izohli lug'atini tuzish orqali o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, tahliliy yondashuvi va til hodisalariga nisbatan ongli munosabatini shakllantirish mumkin. Bunday lug'atlar o'quvchilarda paronimlarni to'g'ri ajrata olish ko'nikmasini rivojlantiradi [2]*". Paronimlar tilning boy va rang-barang imkoniyatlarini ochib beradi, lekin bu imkoniyatlardan to'g'ri foydalanish til madaniyatining muhim bir qismidir. Paronim lug'atlarni tuzish orqali uslubiy jihatlarda uchraydigan xatolarni oldini olish mumkin.

Tilimizda shunday so'zlar borki, ularning qo'llanish usullari va ma'nosi turlicha bo'lishi mumkin. Ya'ni, bir so'zning jumla boshida qo'llanilganida muayyan ma'noni anglatga, gapning matkazi va oxirida o'zga ma'nolarni ifodalaydi. Mazkur holat tilimizning qanchalik nozik va ko'p imkoniyatlarga ega ekanligini ifodalaydi. So'zlarning ma'nosi turli yo'llar bilan farqlanadi, shulardan biri – paronimik usuldir. Paronimlar – bir-biriga yaqin tovush o'xshash tovushlar orqali ma'no farqlovchi so'zlardir. Ularning tuzulishi asosan leksik, ya'ni ma'no orqali farqlanadi va bunday farqlanish ko'p hollarda stilistik tafovutlarni yuzaga keltiradi. Misol tariqasida, o'zbek tilidagi *asl-asil* so'zlarini o'rganganimizda, *asl* so'zi haqiqiy, *chinakam*, *dastlabki*, *bosh* degan ma'nolarni bildiradi [3]. Ya'ni, *asl nusxa*, *asl yuz*, *asl haqiqat*. *Asil* so'zi esa sifatli, *qalbaki emas*, *a'lo*, *nasl-nasabli* degan ma'noni anglatadi va *asil mato*, *asil Xitoy choyi* mazkur fikrga misol bo'la oladi. *Asl* va *asil* so'zlarini ko'rib choqamiz:

U asl do'st qanday bo'lishini har doim isbotlab kelgan, negaki u asil nasl vakili edi.

Keltirilgan jumlada qo'llanilgan *asl do'st* - haqiqiy va *chinakam* ma'nolarida qo'llanilgan va *asil nasl* - *nasl-nasabli*, *zodagon* degan ma'nolarda ishlatilgan. Bu paronimik so'zning har ikkalasining ma'nosi bir-biriga yaqin bo'lgani uchun ba'zi hollardagi qo'llanish o'rnida xatolik kuzatilmaydi. Ammo ba'zi o'rinlarda ma'no farqlanadi, bunda so'zlarning almashtirib qo'llanilishi uslubiy xatolikka olib keladi va, *asl haqiqat*, *asil haqiqat*ni misol sifatida keltirish mumkin. *Asl haqiqat* to'g'ri qo'llanilgan bo'lib, *chin haqiqat* ma'nosini anglatadi. *Asil haqiqatda sifatli haqiqat*, *a'lo haqiqat ma'nosida kelgan*. Mana shu o'rinda uning *asil* so'zining qo'llangan o'rne uslubiy va leksik jihatdan noto'g'ri ishlatilgan.

Paronimik birlik *asr-asir* so'zlarining qo'llanishida muayyan xatoliklar uchraydi. Chunki bu so'zlar bir-biriga juda o'xshash bo'lib, *asr-yilga nisbatan (100 yil)* ishlatiladi. *Asir zindonband qilingan shaxs degan ma'noni bildiradi [6]*. Tilshunos olim G.Rahmonovaga ko'ra, "*Paronimlar nutqdagi so'zlar o'rtasida nozik leksik-semantik chegaralarni anglashda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi [5]*". Ularning to'g'ri qo'llanilishi muloqotning mazmunan aniqligini va ta'sirchanligini oshiradi. Leksik-semantik jihatdan so'zlarni qo'llashda xatolikka yo'l qo'ymaslik uchun, ularning ma'nolarni paronimik yoki izohli lug'atlardan foydalangan holda qo'llash samaralidir.

Paronimik so'zlar bir-biriga fonetik jihatdan yaqin, ammo semantik jihatdan farqlanuvchi leksik birliklardir. Ular bir ildiz asosida yasalgan bo'lishi, lekin turli grammatik shakllarda yoki morfemalarga ega bo'lishi mumkin. Paronimlar asosan morfologik va semantik mezonlar asosida ajratiladi. Ularning o'zaro yaqinligi so'zlovchida muayyan konnotatsiyalar, hissiy-psixologik ta'sir uyg'otish imkonini beradi. Masalan, o'zbek tilida *xiyla* va *hiyla* so'zlari bir-biriga yaqin eshitiladi,

biroq *xiyla* – *miqdorni*, *hiyla aldovni* bildirib mazkur farqlanish ularning nutqdagi vazifasini tubdan ajratadi.

Paronimlarning stilistik qo'llanilishi ularning ma'nosiga katta ta'sir ko'rsatadi. Paronimik birliklar tilning faqat grammatik va semantik imkoniyatlarini emas, balki stilistik salohiyatini ham kengaytiradi. Paronimik birliklarning stilistik qiymati haqida tilshunos Z.Yusupova quyidagicha yozadi: "*Paronimlar nutqda estetik zavq uyg'otish, ohangdorlik yaratish va mazmunni emotsional jihatdan kuchaytirish vositasi sifatida xizmat qiladi [1]*". Ayniqsa, badiiy adabiyot, publitsistika, she'riyat, va nutq madaniyatida paronimlar quyidagi uslubiy maqsadlarda qo'llaniladi.

Paronimlar fonetik jihatdan yaqin bo'lgani sababli, ularning ketma-ket yoki parallel ishlatilishi nutqning ohangdorligini oshiradi. Ayniqsa, she'riyatda yoki publitsistik matnlarda bu jihat kuchli seziladi. Masalan: **Sabab** bilan **sababchilikni** farqlay bil, **sababsiz sabab ayblovga aylanmasin**. Mazkur jumlada *sabab* va *sababchilik* paronimlari ohang va ritm hosil qilishda ishlatilgan. Paronimlar orqali hosil bo'lgan ohang matnga nafaqat ritmik joziba, balki esda qoluvchanlik ham baxsh etadi. Ayniqsa, ommaviy axborot vositalarida bu juda samaralidir.

Paronimlar orqali ironiya va kinoya singari ma'no ko'chish turlarini hosil qilishi kuzatiladi. Paronimlar o'rtasidagi mazmuniy farq orqali muallif kinoya, tanqid yoki ironik munosabat ifodalaydi. Mazkur holatlarda paronimlar orqali nozik ma'no qatlamlari ochiladi. Masalan: *U donolikka emas, dondan gap qilishga o'rgangan*. – *Dono* va *don* paronimlariga asoslangan kinoyaviy ibora [9]. Masalan: *U rost gapni yolg'onlab aytadi – hiyla bilan xiyonat qiladi*". Paronimlar orqali kinoya qilish – yuqori darajadagi stilistik mahorat belgisi bo'lib, ayniqsa adabiy tanqid, satira va publitsistikada jonli ifoda vositasi hisoblanadi.

Paronimlar nutqda so'z o'yini (kalabur)ni yuzaga keltiradigan birliklardan biri. Paronimlar o'zaro juda yaqin bo'lgani uchun ularni chalkashtirib, muallif ko'pincha hazil, kinoya yoki mazmuniy o'y yaratadi. Bunday uslubiy vosita kalambur deb ataladi. Misol uchun ingliz tilidagi jumlani ko'rib chiqamiz: *She gave me a **compliment** that really **complemented** my day [7]*. – Bunda *compliment* (maqtov) va *complement* (mos tushish) so'zlaridan so'z o'yini sifatida foydalanilgan badiiy ifodaning jonli shakllaridan biri bo'lib, paronimlar orqali o'quvchi e'tiborini tortuvchi ma'noli o'ylar yaratadi.

Paronimik birliklar orqali antitezali ifodalar hosil qilinadi. Paronimlar ba'zan mazmunan zid yoki qarama-qarshi ma'no kasb etib, kuchli stilistik qarama-qarshilik yaratadi [3]. Bu uslubiy vosita orqali muallif fikrini kuchliroq yetkazadi. Masalan, *Bilim* bilan *bilinmaslik* orasida nafaqat harf, balki butun hayot farqi bor. *Bilim* va *bilinmaslik* paronim sifatida qarama-qarshilikni ifodalaydi. Paronimlar o'zaro zid ma'nolarda kelib, kuchli emotsional ta'sir uyg'otadi. Masalan: *Niyat – pok, niqob – qora*. Bu uslub, ayniqsa, axloqiy, falsafiy va targ'ibotchi matnlarda juda samarali bo'lib fikr kuchliroq ta'sir qiladi va tinglovchining ichki hissiyotiga ta'sir ko'rsatadi.

Paronimlarning qo'llanilishi nutq madaniyatiga katta ta'sir ko'rsatadi. Paronimlardan to'g'ri foydalanish so'z boyligini oshirish, an'anaviy iboralarni jonlantirish, va nutq aniqligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Notiqlikda, ta'limda va yozma matnlar tahlilida paronimlarni ajratish va o'rinli ishlatish malakasi til egasining stilistik madaniyatidan dalolat beradi.

Xulosa qilib aytganda, paronimlar tilning semantik va stilistik boyliklarini namoyon qiluvchi o'ziga xos leksik birliklardir. Ular orqali biz bir-biriga yaqin tovushli, ammo mazmunan farqli so'zlar o'rtasidagi nozik tafovutlarni ilg'ay olamiz. Bu esa tilni yanada aniqroq, ifodaliroq va mazmunliroq qilishga xizmat qiladi. Paronimlarni to'g'ri anglab, ularni kontekstga mos holda ishlatish – bu nafaqat savodli yozish, balki o'quvchiga aniq fikr yetkazish, uslubiy tozalikni saqlash deganidir.

Zamonaviy tilshunoslikda paronimlarning muloqotdagi roli alohida o'rganilmoqda. Ularning xatolik bilan qo'llanilishi natijasida ko'p hollarda matn mazmunan tushunarsiz bo'lib qoladi, yoki mutlaqo boshqa ma'no hosil qiladi. Ayniqsa, yozma nutqda – ilmiy maqola, rasmiy hujjat, publitsistik chiqishlarda paronimlarning o'rni beqiyos. Bu so'zlar muayyan uslubga xizmat qilib, yozuvchi yoki so'zlovchining uslubiy mahoratini ko'rsatadi.

Tilshunos olimlar ta'kidlaganidek, paronimlarning to'g'ri qo'llanilishi til madaniyatining muhim mezonlaridan biridir. Paronimlar orqali fikrni emotsional, obrazli, tushunarli va ta'sirchan tarzda

yetkazish mumkin. Shu bois ularni noto'g'ri qo'llash xuddi ohangni buzish singari, muloqotning estetik sifatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu jihatdan olganda, paronimlar faqatgina leksik birlik sifatida emas, balki uslubiy vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Ular bilan ishlash malakasi shakllangan shaxsning nutqi aniq, ravon va madaniyatli bo'ladi. Shuning uchun ham ta'lim tizimida, ayniqsa ona tili va adabiyot fanlarini o'qitishda paronimlarga alohida e'tibor qaratilishi zarur. Paronimlar tilning nozik jilvalarini ifodalashga xizmat qiladigan vosita sifatida o'rganilishi, qadrlanishi va amalda to'g'ri qo'llanilishi lozim. Zero, tilni sevish – uning har bir so'ziga, ohangiga, ma'no va shakliga e'tibor bilan qarashdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Yusupova Z. O'zbek tilshunosligida stilistik vositalar. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018. – 224 b.
2. Elmurodova M.N. Paronim so'zlarning izohli lug'atini tuzish tamoyillari. – Toshkent: O'zR FA Til va adabiyot instituti, 2021. – 36 b
3. Karimov B. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: O'qituvchi, 2015. – 312 b.
4. G'afurov A. Til va uslub. – Toshkent: Akadem nashr, 2020. – 198 b.
5. Jo'rayev M. Leksikologiya va frazeologiya masalalari. – Samarqand: Zarafshon, 2017. – 184 b.
6. Rasulov N. O'zbek tilining izohli lug'ati, 1–2-jild. – Toshkent: UzbekMilliyEnsiklopediya, 2006.–Jild 1: 580 b.
7. D. Crystal. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 488 p.
8. McCarthy M., O'Dell F. English Vocabulary in Use: Upper-Intermediate. – Cambridge: Cambridge University Press, 2017. – 280 p.
9. Toshpulatova Z. So'z boyligi va uning nutqdagi ifodasi. – Nukus: Qoraqalpog'iston, 2019. – 210 b.
10. Qodirova M. O'zbek tili leksikasi va semantikasi. – Toshkent: Innovatsiya nashriyoti, 2021. – 230 b.

UDC 821(410.1).09«20»

EARLY VICTORIAN LITERATURE BY FEMINIST AUTHOR

Z.Kh.Saidova, PhD, Bukhara state university, Bukhara

M.I.Nasriyeva, master student, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada 19-asrning boshlarida yashab ijod qilgan viktorian davri ayol yozuvchilarining asarlarida aks etgan feministik g'oyalar tahlil qilingan. Tadqiqot mavzusi gender tenglik muammosi bilan bog'liq bo'lib, o'zbek va jahon adabiyoti kontekstida dolzarbligi bilan ajralib turadi. Muallif ushbu adabiy merosni o'zbek adabiy tanqidiy fikriga tatbiq etish orqali nazariy va amaliy ahamiyatga ega ilmiy xulosa beradi.

Kalit so'zlar: feministik adabiyot, viktorian davri, ayol yozuvchilar, gender tengligi, badiiy tahlil.

Аннотация. В данной статье исследуются феминистские идеи в произведениях женщин-писателей ранней викторианской эпохи. Актуальность темы обусловлена необходимостью переосмысления гендерных ролей в литературе и их влияния на современную гуманитарную мысль. Используются методы близкого текстуального анализа, историко-контекстуального подхода и сравнительного литературоведения. Автор вносит вклад в развитие литературной критики, предлагая интерпретации, актуальные для узбекской научной среды.

Ключевые слова: феминистская литература, викторианская эпоха, женщины-писатели, гендерное равенство, литературный анализ.

Abstract. This article explores the feminist ideas embedded in the works of early Victorian women writers. The research problem addresses the underrepresentation of female voices and their resistance to patriarchal norms in 19th-century literature. The relevance of the study is supported by its alignment with global and national discourse on gender equality. The author's contribution lies in connecting these findings to Uzbek literary criticism and highlighting their theoretical and practical implications for future gender-focused literary studies.

Keywords: feminist literature, Victorian era, women writers, gender equality, literary analysis.

Introduction. The study of Early Victorian literature through the lens of feminist authorship reveals not only the literary brilliance of the era but also the silent yet powerful resistance against the rigid gender roles imposed by 19th-century British society. Although the Victorian age is often

characterized by its conservative social values and patriarchal norms, a number of women writers such as Charlotte Brontë, Elizabeth Barrett Browning, and Mary Shelley challenged these constructs through their narratives. Their works, while often constrained by the expectations of their time, subtly questioned the roles, rights, and identities of women, laying the groundwork for future feminist literary discourse. The relevance of this topic aligns closely with the vision outlined by the President of the Republic of Uzbekistan, who has emphasized in numerous speeches the importance of gender equality, the empowerment of women, and the promotion of humanistic values in education and culture. As highlighted in his address to the Oliy Majlis, fostering critical thinking and supporting scholarly research that uplifts marginalized voices is essential for a just and progressive society.

Methods. This research employs a qualitative methodological approach, focusing on literary analysis to explore the feminist perspectives embedded in Early Victorian literature. The selected methods are designed to uncover both explicit and implicit feminist themes within the works of prominent female authors such as Charlotte Brontë, Mary Shelley, and Elizabeth Barrett Browning. The methodology integrates textual analysis, historical contextualization, and comparative literature review to provide a comprehensive understanding of the topic.

The research also includes historical-contextual analysis to place these literary works within the broader framework of 19th-century British society. This involves examining letters, diaries, and contemporary reviews to understand how these authors navigated social limitations and how their works were received by the public and critics of their time. To enrich the analysis, comparative insights are drawn from relevant Uzbek and global literature on feminist criticism, including recent journal articles, monographs, and conference materials. Uzbek literary sources are also consulted to evaluate the influence and relevance of Victorian feminist thought within the broader context of gender and literary studies in Uzbekistan.

Overall, this combination of methods allows for a nuanced and well-rounded investigation into how Early Victorian women writers contributed to the early discourse on feminism through literature.

Literature review. The study of Early Victorian literature from a feminist perspective is a growing field that seeks to re-evaluate the contributions of women authors who challenged dominant patriarchal ideologies through their works. This review analyzes both international and Uzbek scholarly contributions to the topic, mapping out key developments and identifying areas requiring further investigation. Foreign scholarship has significantly advanced feminist literary criticism. Elaine Showalter's foundational work *A Literature of Their Own* [4] pioneered the categorization of women's literary history, emphasizing how female writers like the Brontë sisters created narratives that resisted Victorian gender norms [1]. Sandra Gilbert and Susan Gubar's *The Madwoman in the Attic* offered [5] a critical analysis of women's suppressed voices in literature, particularly in works by Charlotte Brontë and Mary Shelley. These studies underline the tension between female creativity and societal expectations, noting how Victorian women used fiction as a means of psychological and social protest.

Recent journal articles, such as those in *Victorian Literature and Culture* and *Nineteenth-Century Gender Studies*, highlight how feminist authors subtly inserted themes of autonomy, education, and moral agency into their works. Scholars like Nina Auerbach and Lyn Pykett emphasize that even within restrictive social frameworks, authors like Elizabeth Barrett Browning used poetic form to promote female intellectual authority. [6][7]

From the Uzbek academic context, literary scholars such as Dilorom Karomat and M. Juraev have explored the relevance of feminist ideas in global literature and their impact on cultural development. These studies, published in journals like *O'zbek Tili va Adabiyoti*, recognize the universal resonance of women's struggles for voice and agency, connecting them to local efforts for gender equality and literary reform. [8][9]

However, the literature still reveals several gaps. For instance, there is limited cross-cultural comparative work examining the influence of Victorian feminist literature on Eastern or Uzbek literature. Additionally, while many studies address thematic elements, fewer analyze stylistic or narrative innovations employed by early Victorian feminist authors.

This study is rooted in interpretivist philosophy, which emphasizes understanding social phenomena through the subjective experiences embedded in literary texts. The research follows an inductive approach, aiming to derive broader theoretical insights about early feminist thought from the detailed analysis of specific literary works. This approach allows new interpretations to emerge from the texts rather than testing predefined hypotheses.

Analysis and results. Based on the qualitative methods defined in the research methodology—particularly close reading, intertextual, and historical-contextual analysis—the study presents the following key results regarding the feminist dimensions of Early Victorian literature written by female authors.

1. **Thematic Patterns of Feminist Thought.** Analysis of *Jane Eyre* by Charlotte Brontë reveals a consistent theme of female autonomy and moral integrity. The protagonist's refusal to compromise her self-respect for social or romantic security illustrates early feminist ideals. The textual analysis demonstrates that Brontë's language emphasizes internal strength and personal agency, deviating from the passive female archetype common in Victorian literature.

2. **Subversion of Gender Norms through Narrative Structure:** Mary Shelley's *Frankenstein*, while often discussed in scientific or philosophical contexts, was shown through intertextual analysis to contain feminist critiques of male-dominated creation and intellectual hubris. The narrative frame structure highlights the silencing of female voices, particularly through the minimal presence and tragic fates of female characters, thereby subtly pointing to the dangers of patriarchal exclusion.

3. **Poetic Advocacy for Women's Intellectual Freedom:** Elizabeth Barrett Browning's *Aurora Leigh* was found to be a deliberate attempt to merge the personal and political through poetry. Textual analysis indicates that the protagonist's artistic journey reflects the author's own struggle for intellectual recognition. The poem explicitly advocates for the education and independence of women, reinforcing feminist principles through poetic language.

4. **Historical Contextual Findings:** Archival research uncovered contemporary criticism and correspondence that confirmed the controversial reception of these works. Victorian critics often dismissed or downplayed the feminist elements, labeling them as “emotional” or “improper,” which supports the claim that these authors were indeed pushing against societal norms.

These results confirm that Early Victorian female authors embedded feminist critiques within their narratives and stylistic choices. Each work served as a form of subtle resistance to 19th-century gender norms and collectively contributed to the foundation of feminist literary tradition.

Conclusions. This research aimed to explore the feminist dimensions of Early Victorian literature authored by women, with a focus on understanding how literary texts of that era challenged the prevailing gender norms and contributed to the evolution of feminist thought. Through close reading, historical-contextual analysis, and comparative literature review, the study met its objectives and answered the core research questions.

The research concludes that Early Victorian female authors such as Charlotte Brontë, Mary Shelley, and Elizabeth Barrett Browning played a foundational role in the development of feminist literature. Their works, while constrained by the social limitations of the 19th century, employed narrative innovation, poetic form, and character development to promote ideas of female autonomy, education, and intellectual independence. These texts subtly yet powerfully questioned traditional gender roles, offering alternative representations of womanhood and resistance.

The results also reveal that despite contemporary criticisms and attempts to suppress or downplay their significance, these authors influenced not only the literary canon but also broader social conversations about gender. The inclusion of Uzbek literary perspectives confirmed that the feminist ideals embedded in Victorian literature hold universal relevance and resonate with local efforts for cultural and gender equity.

REFERENCES:

1. Brontë, Charlotte. *Jane Eyre*. London: Smith, Elder & Co., 1847. 532 pages.
2. Shelley, Mary. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*. London: Lackington, Hughes, Harding, Mavor & Jones, 1818. 280 pages.
3. Barrett Browning, Elizabeth. *Aurora Leigh*. London: Chapman and Hall, 1857. 403 pages.

4. Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1977. 395 pages.
5. Gilbert, Sandra M., and Susan Gubar. *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. New Haven: Yale University Press, 1979. 719 pages.
6. Auerbach, Nina. *Woman and the Demon: The Life of a Victorian Myth*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1982. 303 pages.

UDC 81-13

COMMUNICATIVE FUNCTIONS OF INTERROGATIVE SENTENCES

M.S.Saidova, Associate Professor, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada kommunikativ jarayonlarni tashkil etishda savol-javob tuzilmalarining roli muhokama qilinadi. Maqolada turli vaziyatlarda bir xil rasmiy tuzilma turli funktsional ma'noga ega bo'lishi mumkinligi haqidagi pozitsiyani asoslaydi. So'roq gaplarning "to'g'ri savollar", "so'rovlar" va "so'rovlar" kabi turlarini ajratishga imkon beruvchi mezonlar taklif etiladi. Tushunish jarayonining turli jihatlarining odamlararo muloqotda uzatiladigan xabarlarini o'zlashtirishning turli bosqichlarida hukmronlik qiladigan savollarning tabiatiga bog'liqligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: jamoaviy harakatlar, muloqot, savol-javob, so'rov, so'rov, tushunish, tushunish, izohlash, talqin qilish, muloqotning intellektual va hissiy asoslari.

Аннотация. В статье обсуждается роль вопросно-ответных структур в организации коммуникативных процессов. Обосновывается положение о том, что одна и та же их формальная структура в разных ситуациях может обладать различным функциональным значением. Предлагаются критерии, позволяющие выделять такие виды вопросительных предложений, как «собственно вопросы», «запросы» и «просьбы». Показывается зависимость различных аспектов процесса понимания от характера вопросов, доминирующих на разных этапах освоения сообщений, передаваемых в актах межличностного общения.

Ключевые слова: коллективные действия, коммуникация, вопросы и ответы, запрос, просьба, понимание, осмысление, истолкование, интерпретация, интеллектуальная и эмоциональная основа общения.

Abstract. The article discusses the role of question-answer structures in the organization of communicative processes. The article substantiates the position that the same formal structure in different situations can have different functional meaning. The criteria allowing to distinguish such types of interrogative sentences, as "questions proper", "inquiries" and "requests" are proposed. The dependence of different aspects of the understanding process on the nature of questions dominating at different stages of mastering the messages transmitted by in acts of interhuman communication is shown.

Key words: collective actions, communication, questions and answers, request, request, understanding, comprehension, interpretation, interpretation, intellectual and emotional basis of communication.

The life activity of any human society is manifested in a multitude of all kinds of communicative acts carried out in various situational conditions. Creating plans for collective action, developing ways to implement them, evaluating the results obtained - all this involves the use of different forms of interpersonal communication. Since an important role in it is played by means, the effectiveness of these forms depends on the degree of mutual understanding of the participants of such communication, therefore, in this context, the ways in which differences between the positions of interacting people can be bridged are important. After all, even members of the same collective, striving to solve some common tasks, act. In accordance with their personal skills and individual life experience. Therefore, their attitude to what is happening cannot fully coincide. This is especially evident where representatives of groups that differ significantly in the type of their organization interact (Antonovsky A. Yu.;2015) In the real practice of human interaction with the world around

us, there is usually a division of this community as into at least two groups. Representatives of one of them (leaders) set goals common to the whole team and develop ways to achieve them.

The other group (executors) realizes these ways by following the instructions prescribed to them. It is obvious that the character of comprehension of their actions by members of different groups can not coincide completely. The executors may not always master the instructions they receive in the way the authors of the transmitted instructions intended. The resulting discrepancy causes a situation of informational uncertainty that hinders the optimal organization of collective action. Detecting this interference, managers have to clarify the content of the instructions they create, explain their meaning and justify the necessity of their fulfillment. Consequently, some means must be used to help capture the differences that appear and resolve them. One of such means are various questions that people ask each other in various life situations. Once G. Gadamer, drawing attention to the universal character of this method of interhuman communication, asserted that people in generally do not express any judgments. Special significance with the development of cybernetics, which caused the need to develop formalized schemes of human-machine dialogue. This contributed to the formation of a special section of modern logic called “interrogative” (or

“erotic”) logic. The task of this type of logic is to identify the rules governing the correct construction of questions and corresponding answers to them. Within the framework of this approach, a question is considered as an indication of a discovered gap in the set of available knowledge and a simultaneous requirement to fill it with the corresponding substantive information.

The generalized schematization of dialogical relations does not introduce a distinction between the situation in which a question is asked by one of the participants of communication to their interlocutors and the one in which the questioner addresses the question to himself. From the point of view of the formal approach such a distinction may not be of fundamental importance, but in the real practice of human communication it turns out to be essential. The point is that in the case of an independent search for an answer successful result depends first of all on the individual features of the questioner (the level of his knowledge, the degree of activity and enterprise, etc.). When he addresses a question to other people, the response of his interlocutors is of fundamental importance. And the receipt of the desired answer in this case is determined not only by the rules of informational search, but also by the readiness of those to whom the question is addressed to answer it. Therefore, a detailed analysis of communicative actions suggests singling out a special variety in questioning forms, which can be defined as requests. Unlike questions proper, a request is necessarily connected not simply with an indication of the nature of the information needed, but also with an expectation (explicit or only assumed) of a response from the person to whom the request is made. After all, in some cases, the addressee simply refuses to satisfy the request. This is often due to the fact that the basic attitudes of the participants of the communicative process do not coincide in their target orientation. In some cases, the request is connected with the desire to induce the interlocutor to perform a certain action (which is expressed in the instruction “do something”), in others, on the contrary, the intention to block some of his behavior is expressed (in this case, the corresponding instruction is expressed in the form of “don't do it”). And the result of the dialog depends on the interlocutor's readiness to accept or reject the instruction offered to him.

The mastering of possible programs of action, previously not included in the interpreter's system of representations, depends on the results obtained on the basis of comprehension and interpretation of the received messages. Depending on their nature, some people evaluate the attitudes proposed by the interlocutors as acceptable, while others reject them. Only in this case there is a “conflict of interpretations”, about which P. Ricoeur once argued. However, Ricoeur himself did not separate interpretation from comprehension and interpretation, seeing it as a way of revealing different semantic levels of received messages (Gadamer G. G. 1991). And yet, speaking of “conflict”, the mere fixation of a difference in modes of interpretation is clearly not enough for their mutual rejection. Different possibilities can complement each other or simply coexist as “spare” options. And such necessity is dictated by people's perceptions of their goals, capabilities, already obtained results, etc. It is the context of knowledge formed on the basis of accumulated experience that determines the way and nature of interpretation of messages

exchanged by people when organizing collective actions. In this case, understanding is carried out within the framework of a pre-formed concept that influences the choice of one of the competing options for interpreting the messages received. Therefore, both the questions asked, the answers received, and the requests heard are interpreted in terms of the initial attitudes and perceptions of the interpreter. Unlike some speech acts that are not connected with direct address to other people (the situation of “talking to oneself” sometimes indicates a violation of the normal functioning of the psyche), interrogative sentences necessarily presuppose the establishment of contact with some real interlocutors. It is impossible to address a question or request to a person who does not really exist at all (imaginary communication is not a real communicative act).

Taking into account the existence of other people conditions the address character of real interrogative sentences, forces to argue the expressed requests, justify the need for the expected answer. All this presupposes the creation of intersubjective (for a given community) system of rules of mutual communicative actions.

REFERENCES:

1. Antonovsky A. Yu. Understanding and mutual understanding in scientific communication // Voprosy filosofii. 2015. № 2. p. 45-58.
2. Belnap N., Steele T. Logic of questions and answers. Moscow: Progress, 1981. 287 p.
3. Gadamer H. G. Truth and Method. Foundations of philos. hermeneutics / per. from German; ed. by B. N. Bessonov. B. N. Bessonov. Moscow: Progress, 1988. 704 c.
4. Gadamer G. G. Actuality of the Beautiful. Moscow: Art, 1991. 358 p.
5. Dahl V. Explanatory Dictionary of the Living Russian Language. Moscow: Ripol Classics, 2006. 754 p.

UO’K 811.5

PROBLEMS OF TRANSLATION OF OCCASIONALISMS BETWEEN LANGUAGES WITH DIFFERENT SYSTEMS

Sh. Saliyeva, teacher, Kokand State Pedagogical Institute, Kokand

Annotatsiya. Okkazionalizm-bu boshqa tillarda to'g'ridan-to'g'ri ekvivalenti bo'lmasligi mumkin bo'lgan ba'zi ma'nolarni yoki tushunchalarni ifodalash uchun ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan ixtiro qilingan yangi yaratilgan yoki kontekstga bog'liq so'zlar. Ushbu atamalarni tarjima qilish ayniqsa qiyin, ayniqsa turli xil tizimlarga ega tillar o'rtasida tarjima qilishda o'zbek, turkiy tilva ingliz tili, nemis tili. Ushbu tillar o'rtasidagi tarkibiy va semantik farqlar ko'pincha tarjima jarayonini murakkablashtiradi, bu esa okkazionalizmni aniq takrorlash bilan bog'liq muammolar va strategiyalarni o'rganishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: occasionalisms, tarjima muammolar, til farqlar, o'zbek tili, ingliz tili, morfologik tuzilishi, madaniy kontekst.

Аннотация. Окказионализмы - это вновь созданные или зависящие от контекста слова, придуманные носителями языка для выражения определенных значений или концепций, которые могут не иметь прямого эквивалента в других языках. Эти термины особенно сложны для перевода, особенно при переводе между языками с разными системами, такими как узбекский, тюркский язык, и английский, немецкий язык. Структурные и семантические различия между этими языками часто усложняют процесс перевода, требуя изучения проблем и стратегий, связанных с точным воспроизведением окказионализмов.

Ключевые слова: окказионализмы, проблемы перевода, лингвистические различия, узбекский язык, английский язык, морфологическая структура, культурный контекст.

Abstract. Occasionalisms are newly created or context-dependent words, coined by speakers to express specific meanings or concepts that may not have a direct equivalent in other languages. These terms are particularly challenging to translate, especially when translating between languages with different systems—such as Uzbek, a Turkic language, and English, a Germanic language. The structural and semantic differences between these languages often complicate the process of translation, necessitating an exploration of the problems and strategies involved in rendering occasionalisms accurately.

Keywords: occasionalisms, translation challenges, linguistic differences, Uzbek language, English language, morphological structure, cultural context.

Introduction. Translation between languages with differing grammatical, syntactic, and lexical systems presents several challenges, particularly when it comes to occasionalisms. Occasionalisms, or nonce words, are linguistically innovative units created for specific communicative needs, often to express novel ideas, concepts, or nuances that do not have direct equivalents in the target language. The translation of these words between languages with different systems—such as Uzbek and English—presents particular difficulties due to differences in morphological structure, syntactic rules, and cultural contexts. The purpose of this study is to examine the inherent challenges in translating occasionalisms between such languages, focusing on the processes involved, strategies used by translators, and the implications for both linguistic and cultural understanding.

Methods. To explore the problems associated with translating occasionalisms, this study employs a comparative approach, analyzing specific examples of occasionalisms in both Uzbek and English. The primary method is a case study analysis of occasionalisms found in contemporary media, literature, and everyday speech. By examining both languages' treatment of these words, the research identifies key challenges in translation and provides insight into the underlying linguistic mechanisms. Key characteristics of occasionalisms include:

Table 1.

Key characteristics	
Novelty:	•Occasionalisms often arise due to the introduction of new technologies, cultural trends, or societal changes.
Contextual Dependency:	•The meaning of occasionalisms is often shaped by the context in which they are used.
Linguistic Innovation:	•Occasionalisms can involve word formation processes such as neologisms, blending, compounding, or borrowing.
Theoretical Background:	•Translation Between Languages with Different Systems

The translation of occasionalisms is particularly difficult when translating between languages with different grammatical structures, lexical systems, and cultural backgrounds. Uzbek and English, for instance, differ significantly in their syntactic structure, word formation processes, and semantic fields.

Results. Uzbek, as a Turkic language, is characterized by its agglutinative structure, where words are formed by adding various suffixes to roots. In contrast, English is a Germanic language with a predominantly analytical structure, relying on word order and auxiliary verbs rather than extensive morphological changes. These structural differences complicate the translation of occasionalisms, as their formation and meaning are often deeply intertwined with the grammatical rules and conventions of their respective languages. In Uzbek, for example, occasionalisms often involve the combination of roots with a variety of suffixes to create new words that express specific meanings. The process of agglutination makes the formation of new words relatively flexible, allowing for the creation of nonce words that are easily understood within a specific context. In English, however, occasionalisms often emerge through compounding or borrowing, which may not always convey the same nuance or connotation when translated into Uzbek.

One of the primary challenges in translating occasionalisms between Uzbek and English is the issue of equivalence. Many occasionalisms are deeply embedded in the cultural and social context of the source language, making it difficult to find exact equivalents in the target language. For example, an Uzbek occasionalism like “*hushyorlanmoq*” (literally “to become alert”) may be created in response to a specific situation, and its meaning may not translate directly into English without losing its nuance. Translators must choose between finding an equivalent expression that conveys a similar meaning or resorting to a paraphrase.

An additional challenge arises with the morphological structure of the two languages. In Uzbek, words are often formed with multiple affixes that modify the meaning of the base word. For instance, the Uzbek occasionalism “*yaxshilashmoq*” (to improve) can be transformed into a word like

“*yaxshilantirmoq*” (to make something better), where each suffix adds a layer of meaning. English, on the other hand, may not have an equivalent morpheme to express the same level of complexity in one word. The translator may have to use a periphrastic expression, such as “*to make something better*,” to convey the meaning.

Cultural differences also play a significant role in the translation of occasionalisms. Some words may be invented in response to culturally specific phenomena, and translating them into another language without considering cultural context can lead to confusion or misinterpretation. For instance, the occasionalism “*mobilizatsiya*” in Uzbek, meaning “*the process of mobilization*” (often in a military context), carries with it connotations that may not be easily conveyed in English without providing further context. In contrast, English occasionalisms like “*selfie*” or “*hashtag*” often rely on cultural phenomena specific to Western media and social networks, which may not have direct counterparts in Uzbek. To overcome these challenges, translators may employ several strategies when translating occasionalisms between languages with different systems. These strategies include:

Borrowing: This involves incorporating the original occasionalism into the target language without modification, such as using “*selfie*” in Uzbek or “*hashtag*” in English. This strategy works well when the target language has adopted the occasionalism or when the term is widely understood across cultures.

Paraphrasing: When an exact equivalent cannot be found, translators may paraphrase the meaning of the occasionalism. For example, the Uzbek occasionalism “*bugungi kunda yoshlarning o'zgarishi*” (literally, “*the changing of the youth today*”) might be translated into English as “*today's youth transformation*” to preserve the intended meaning without an exact translation.

Discussion. The translation of occasionalisms between languages with different systems—such as Uzbek and English—highlights several key issues in the field of linguistics and translation studies. The morphological and syntactic differences between the languages create significant challenges in ensuring accurate and meaningful translation. Furthermore, the cultural context in which occasionalisms are created often dictates the translator’s approach, as some expressions are untranslatable without loss of meaning. In many cases, the translator must make strategic choices between preserving the form of the original word, using a functional equivalent, or adapting the expression to better fit the target language’s norms and cultural expectations.

Conclusion. The translation of occasionalisms between languages with different systems, such as Uzbek and English, involves complex linguistic and cultural considerations. The challenges of equivalence, morphological structure, and cultural specificity require careful attention to the nuances of both languages. Translators must navigate these challenges using various strategies to ensure that the translated occasionalisms convey the intended meaning while respecting the linguistic and cultural differences of the target language. As languages continue to evolve and borrow from one another, the study of occasionalisms and their translation will remain a key area of interest in both linguistic and translation studies.

REFERENCES:

1. Rudinskas, A. G. (2020). Accidents and ways to create them. Bulletin of the Belarusian State University. Series 4, (1), 45-52. Y
2. Bektesheva, A.V., & Bortnikov, V. I. (2019). Accidents of different linguistic levels in Velimir Khlebnikov's poem "The Curse of Laughter". Into the Language. Culture. Text: Collection of scientific papers (pp. 15-25).
3. Kazarina, A. S. (2017). Classifications of accidents. Final qualifying work.
4. Muminova, M. S. (2019). Occasionalism as an object of study in linguistics. Scientific Bulletin of the Tajik National University, (3), 45-52.
5. Kuznetsova, E. V. (1983). Language in the light of a systematic approach. Sverdlovsk: USU Publishing House.

UO'K 808.5

FOLKLOR MATNINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI (INGLIZ VA O'ZBEK LATIFALARI MISOLIDA)

S.A.Saloxiddinova, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz xalq og'zaki ijodi hamda ushbu terminga xos ravishda folklorshunoslik haqida fikr-mulohazalar beriladi. Shuningdek, tilni tahlil qilishda

lingvokulturologik yondashuvning ahamiyati alohida ta'kidlanadi hamda ingliz va o'zbek folklori janrlaridagi g'oyaviy-badiiy tamoyillar umumiyliigi, janrlarning o'zaro munosabatlariga oid mushtarakliklari, shuningdek ingliz va o'zbek folklori janrlarining tarixiy o'xshashlik tamoyillari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: folklor, latifa, termin, til va madaniyat, xalq og'zaki ijodi, afsona, naql, rivoyat, ertak, doston.

Аннотация. В данной статье дается обзор узбекского и английского устного народного творчества, а также фольклористики, характерной для данного термина. Также особо подчеркивается важность лингвокультурологического подхода к анализу языка и приводятся сведения об общности идейно-художественных принципов в жанрах английского и узбекского фольклора, общности жанровых взаимоотношений, а также принципах исторического сходства жанров английского и узбекского фольклора.

Ключевые слова: фольклор, анекдот, термин, язык и культура, устное народное творчество, легенда, басня, повествование, сказка, эпос.

Abstract. This article provides feedback on Uzbek and English folk oral creativity, as well as folkloristic studies specific to this term. The importance of the linguoculturological approach in the analysis of the language is also highlighted, and information is presented on the commonality of ideological-artistic principles in the genres of English and Uzbek folklore, on the relationship of genres, as well as on the principles of historical similarity of the genres of English and Uzbek folklore.

Keywords: folklore, anecdote, term, language and culture, folk oral creativity, myth, narration, narration, fairy tale, epic.

Xalq og'zaki ijodi har bir xalq madaniyatining ko'rki hisoblanadi. Ma'lumki barcha xalqlarning urf-odatlar, qadryatlari aynan og'zaki ijod namunalari tufayli ham saqlanib qolgan. Xalq hayotini, turmush tarzini o'ziga xos tarzda tasvirlovchi folklor namunalaridan biri latifalardir. Latifalarning asosida yengil mutoyiba va o'tkir hajv yotadi. Xususan, latifalar xalq og'zaki ijodining eng go'zal va qiziqarli janrlaridan biridir. Latifalar xalq orasida juda ham ko'p tarqalgan. Latifalar hajman muxtasar, mazmunan ixcham bo'ladi. Yakka ijroda aytiladi. Xalq hajviyoti va mayin yumorga asoslangan latifalarda hayot haqiqati, uydirma, so'z o'yini, kinoya va qochirimlar vositasida aks ettiriladi. Latifalar yechimida satira va yumor hal qiluvchi rolni o'ynaydi. Yechim tasodifan ko'tarilgan kulgi, qahqaha yoki so'z o'yiniga asoslanadi. So'z o'yini latifa kulminatsiyasini tashkil qiladi.

Juda ko'p latifalarimizda Nasriddin Afandi yetakchi qahramon hisoblanadi. "Latifa" atamasi arabcha lutf, latif so'zlaridan olingan bo'lib nozik, nafis fikrlash, yaxshilik qilmoq, muruvvat ko'rsatmoq [1] kabi ma'nolarni anglatadi. Latifa aytuvchilarni latifago'y deydilar. Latifalar juda qadimiy bo'lishiga qaramay, ularning Nasriddin Afandi nomi bilan bog'lanishi nisbatan keyingi davrlarga xosdir. XIX arsning II yarmida ozarbayjon va turk tilidan qilingan latifa tarjimalarining tarqalishi bilan o'zbek latifalari qahramoni nomini Xo'ja Nasriddin nomi siqib chiqargan va barcha latifalar uning nomi bilan bog'langan. Shundan keyin barcha latifalar "Afandi latifalari", "Nasriddin Afandi" yoki qisqagina qilib "Afandi" deb yuritila boshlangan. O'zbek xalq og'zaki ijodining latifa janri bo'yicha tadqiqot olib borgan olimlar latifa janri namunalarining ayrimlari hatto IX-XI asrlarda yaratilganligini ko'rsatib o'tishgan. Shu vaqtlarda latifa tarixiy nom, ya'ni "latoyif" nomi bilan yuritilgan [2]. Hayotda har bir voqea va hodisadan kulgili vaziyatlar hosil qilishga mohir odamlar uchraydi. Yozuvchi va shoirlar kulgili vaziyatlar ta'sirida yumoristik, ba'zan lirik asarlar ham yaratganliklari haqida ko'p ma'lumotlar uchratamiz.

Folklor – xalqaro termin, lekin u turli mamlakatlarda turli ma'noda qo'llaniladi. Masalan, Angliya va AQShda xalq badiiy faoliyatining barcha turi «poetik ijod, musiqa, raqs, teatr, tasviriy va amaliy san'at, shuningdek, irim-sirim, ishonch-e'tiqod va urf-odatlar shu termin bilan ataladi. O'zbek tilida esa bu termin konkretlashib bormoqda. «Folklor» deganda asosan xalq og'zaki ijodi tushuniladi. O'zbek folklorshunosligiga «folklor», «o'zbek folklori» terminlarini birinchi marta H.Zarif kiritdi (1934-35 yy) [3]. Folklor janrlarida musiqa, raqs, teatr san'ati elementlari qo'shilib ketadi, shuning

uchun folklor sinkretik san'at deyiladi. Ayni paytda folklor asarlari san'atning boshqa turlarining o'ziga xos xususiyatlari bilan farq qiladi.

Og'zaki so'z san'ati «folklor» yoki «xalq og'zaki poetik ijodi» terminlari bilan ifodalanadi. Folklor termini birinchi marta XIX asr tadqiqotchisi Vilyam Toms tomonidan 1846-yilda qo'llangan bo'lib, u ikki so'zdan iborat: «folk» – xalq, «lore» – bilim, donolik, donishmandlik, ya'ni «xalq donishmandligi» demakdir.

Folklorshunoslik – xalq ijodi haqidagi fan, turli davrlarda va turli mamlakatlarda etnografiya, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, antropologiya va sotsiologiyaning bir qismi sifatida qaralib kelgan. Keyinchalik xalq san'atini (xalq og'zaki ijodi, musiqa folklori, raqsi, teatri, sirki kabi) o'rganuvchi mustaqil va maxsus fan sifatida rivojlanadi. Filologiya va san'atshunoslik fanlari bilan uzviy bog'liqdir.

Folklorshunoslikning asoslari qadimgi dunyo estetik tafakkuriga borib taqaladi. Qadimgi dunyo sayyohlari va tarixchilarining afsona va rivoyatlar, turli urf-odat va marosimlar haqidagi qaydlari, yozuvchi va bastakorlarning folklor to'g'risidagi dastlabki fikrlari folklorshunoslik uchun muhimdir. Turkiy xalqlarda folklor materiallarini yozib olish bo'yicha dastlabki tajribalar XI asrdan boshlab ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, yozuvchi va shoirlar tomonidan ertaklar, afsona va rivoyatlarni qayta ishlash jarayoni ham boshlandi. XVII-XIX asr boshlarida folklorga nisbatan ilmiy qiziqishning kuchayishi, xalq og'zaki ijodi materiallarini to'plash va nashr etish jadal rivojlanishi bilan bog'liq holda uni chinakamiga o'rganish boshlandi [4]. Natijada Yevropa va Rossiya folklorshunosligida turli yo'nalishlar, maktablar yuzaga keldi. Shunday maktablardan biri mifologik maktab bo'lib, folklor janrlarining yuzaga kelishini qadimgi miflarga bog'laydi. Ma'rifatparvarlar esa, folklorning demokratik va sinkretik xarakterini, undagi umuminsoniy va milliy xususiyatlar birligini o'rganishga aloqida e'tibor berdilar.

Folklor asarlari o'zining hayotiyligi, ijtimoiy tabiati, g'oyaviy mohiyati hamda o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. Xalqning mehnati, urf-odati, turmush sharoiti, orzu-istagi, kurash va g'alabalari uning temasi va g'oyaviy mazmunida aks etadi. Xalq og'zaki ijodining o'z ijodiy metodi mavjud bo'lib, uni shartli ravishda romantizm tipidagi ijodiy metod deyish mumkin, chunki folklor asarlarida fantastika, badiiy uydirmalar, hayotiy asos bo'lishi, yo'g'rilgan xayoliy voqea va hodisalar hayotni tasvirlashning o'ziga xos uslubi sifatida namoyon bo'ladi. Xalq og'zaki poetik ijodining asosiy xususiyati ijodiy jarayon-yaratuvchilik va ijrochilik jarayonining kollektivlik xarakteriga egadir. Uning og'zakilik, variantlilik, ommaviylik, anonimlik kabi belgilarini kollektivlik tomonidan yaratilgan poetika elementlari, an'anaviy uslub vositalari asosida yuzaga keladi. U muayyan eshituvchilar guruhiga mo'ljallangan bo'lishi va kollektiv tomonidan e'tirof etilgandagina ijtimoiy va tarixiy ahamiyat kasb etadi. Folklor namunalari og'zaki yaratilib, og'zaki ijro etilishi bilan xarakterlanadi. Uning o'ziga xos xususiyati shundaki, xalq og'zaki poetik ijodining kollektivlik xarakteri individual ijodchilar faoliyatini inkor etmaydi. Iste'dodli ijodkorlar folklor namunalari saqlab qolishi va keng ommalashtirish bilan birga og'zaki an'analari doirasida uni yanada mukammallashtirgan holda, yangilarini yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi.

Qadimgi davr folklorlarining asl namunalari bizga qadar saqlanib qolmaganligi bilan ham asoslidir. Chunki, turli davrlarda ular turlicha o'zgarishlarga uchraganligi bilan alohida ahamiyat kasb etadi. O'rta Osiyo xalqlarining qadimgi folklorlarining ba'zi namunalari ayrim tarixiy, ijrochilarda, yodnomalarda qisman saqlanib qolgan.

Askiya o'zbek folklorining mustaqil janri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Askiya janridagi asarlarning kompozitsiyasi bir-biriga bog'liq holda namoyon bo'ladi. Askiyada satira va yumorning o'rni beqiyosdir. Latifalarning janr tabiati o'zgachadir. Latifa janri o'zining tarixiy asoslariga ega. O'zbek xalq latifalarida obrazlar tizimi mavjud bo'ladi shu sababli, latifa janridagi asarlarda satira va yumor yetakchilik qiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, millatning turmush tarzi, milliy qadriyatlari va an'analari xalq og'zaki ijodida o'z aksini topadi. Xalq og'zaki ijodi xalqning kim ekanligini ko'rsatadigan oinayi jahondir.

O'zbek va ingliz mediamakonida umummilliy tarzda qo'llanadigan hazil-mutoyiba janrlari, jumladan, anekdotlar, parodiyalar, yumoristik tele- hamda radiodasturlar keng auditoriyaga egaligi bilan ajralib turadi. Ma'lumki, biror milliy bayram, sayil hamda yig'inlar hazil-mutoyibasiz o'tmaydi.

Shunday davralarda aynan qanday latifalardan foydalanilishi, ularning qahramonlari va voqealar rivoji o'sha millatning milliy o'ziga xosligi, an'analari, turmush tarzini namoyon etadi. Kulguga boy matnlar ko'pchilik tomonidan qabul qilinish uchun mo'ljallangan. Yumorga murojaat qilinganda, albatta, biror mashhur inson yoki voqeaga to'xtalinadi. Bu kishilarni parodiya qilinganda ham yuz beradi. Kishilarni kuldirish uchun esa hammaga birdek tushunarli voqea yoki obrazlarga ishora qilish kerak bo'ladi.

Xullas, latifalar zahirida jiddiy lingvomadaniy muammolar yashiringan bo'lib, ularda hayotiy voqealardan andaza olinadi. O'zbek va ingliz tilidan o'rin olgan yumoristik janrlar tarjimasida har ikki millat mentaliteti, dunyoqarashi, xarakteri namoyon bo'ladi. Jumladan, o'zbek tilidagi hajviy janrdagi matnlarda mutoyibaga tortiluvchining zukko, topqir ekaniga ishora qilinsa, ingliz tilida mazkur shaxsning sodda, noqulay vaziyatlardan uddaburrolik bilan chiqib ketish xarakteriga ega bo'lmashligining guvohi bo'lamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Imomov K., Mirzayev N.. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. – T., 1990.
2. Jo'rayev M., Eshonqulov J. Folklorshunoslikka kirish. – T., 2017.
3. Jo'rayev M., Shomusarov Sh. O'zbek mifologiyasi va arab folklori. – T., 2001.
4. Mirzayeva S. O'zbek realistik adabiyotida folklor an'analari. / Folklorshunoslikdan o'quv-uslubiy qo'llanma. – T.: Istiqlof, 2005. – B.83.
5. O'zbek folklor ocherklari. – T.: Fan, 1987.
6. Sarimsoqov B. O'zbek folklorining janrlar sostavi. – T.: Fan, 1988. – B.85.

UDC 81'38: 81'41

ALOGICAL STYLISTIC DEVICES IN CONTEMPORARY MEDIA DISCOURSE: LINGUOSEMANTIC PERSPECTIVES ON ABSURD MEANING IN FILM, CARTOONS, AND SOCIAL MEDIA

Z.Q.Samatova, doktorant, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola alogik uslubiy vositalarning media diskursidagi lingvosemantik xususiyatlarini o'rganadi. Ular absurd ma'nolar yaratib, auditoriyani qiziqtiradi va ijtimoiy tanqidga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: alogik vositalar, media stilistikasi, absurdlik, hazil, ironiya, ijtimoiy tarmoqlar, multfilm tili

Аннотация. Статья изучает лингвосемантические особенности алогических стилистических приёмов в медийном дискурсе. Они создают абсурдные смыслы, привлекают внимание и служат социальной критике.

Ключевые слова: алогические приёмы, стилистика медиа, абсурд, юмор, ирония, социальные сети, язык мультфильмов

Abstract: This article explores the linguosemantic features of alogical stylistic devices in media discourse. They generate absurd meanings, engage audiences, and serve social critique.

Keywords. alogical devices, media stylistics, absurdity, humor, irony, social media, cartoon language

In media discourse today, speakers and writers often employ *alogical* or “non-logical” stylistic devices to create striking effects. These devices deliberately violate ordinary logic or semantic expectations, provoking surprise and humor. Couder (2019) notes that comedy frequently contains “something absurd” that the audience’s understanding cannot readily accept ([degruyter.com](https://www.degruyter.com)), and indeed modern media examples abound where language or imagery defies straightforward logic. Linguists describe such devices (often called *alogisms* in Russian stylistics) as instances where logical connections are intentionally broken to achieve comedic or expressive effect ([gramota.ru](https://www.gramota.ru)). In practice, alogical expressions rely on the gap between **denotative meaning** (the literal sense of words) and **contextual/implicative meaning** (what the audience infers). For example, Oyebamiji *et al.* (2024) analyze a Facebook cartoon whose caption reads, “People who can fall asleep quickly freak me out. Don't they have thoughts?” This combines a literal statement with an absurd implication (that sleeping implies lack of thought). Semiotically, the *signifier* (“fall asleep quickly”) contrasts with the

signified (surprise or disbelief at this ability), generating irony and humor (jabu.edu.ng). Such incongruous pairings give rise to a **new contextual meaning** beyond mere literal sense.

Stylistically, then, allogical devices disrupt normal inference. They often draw on **incongruity** between elements – whether ideas, images, or language registers – to yield an unexpected interpretation. Media stylistics, the study of language in media genres, highlights how creative language use (often defying convention) can signal social critique or emotional effect (repository.mdx.ac.uk/jbe-platform.com). As Lambrou and Durant (2014) observe, analyzing media language reveals patterns of choice that reflect expressive needs in the media age (repository.mdx.ac.uk). In the following sections we identify key allogical devices, illustrate them with examples from cartoons and social-media texts, and discuss their communicative functions and audience impact in modern media.

A logical (“expected”) utterance has a denotative meaning that follows normal semantics and syntax. Allogical devices, by contrast, invoke meaning primarily through **pragmatic or connotative shifts**. This often involves *incongruity*: juxtaposing elements that do not normally fit. For instance, Piata (2020) shows in her analysis of “Classical Art Memes” that humor arises from “incongruity among different stylistic varieties, namely a colloquial linguistic expression in the text and a classical-style artwork in the image” (jbe-platform.com). Here the *formal* register of high art clashes with *informal* modern slang, yielding a comic effect and fresh meaning. Similar incongruities occur in text alone. For example, a cartoon may present a realistic situation but follow it with a punchline that is semantically disconnected – a classic **non sequitur**. As Couder (2019) emphasizes, humor often hinges on violated expectations: a joke initially *sets up* an expected pattern which it then “violates” via something absurd (degruyter.com). Linguistically, this relies on the listener shifting frames or blending concepts. The cognitive operation of *frame-shifting* (adopting a new context for understanding) and *conceptual blending* underlies such allogical humor (pmc.ncbi.nlm.nih.gov).

In effect, the literal text or image serves as a *signifier* whose usual signified meaning is disrupted. In the sleep-cartoon example, the literal statement that “fast sleepers freak me out” implies a fear of trivial or mundane people, but the added question “don’t they have thoughts?” absurdly equates falling asleep with cognitive deficiency. Oyebamiji *et al.* analyze this: the word “freak” signals shock, while “don’t they have thoughts” suggests that quick sleepers lack intelligence (jabu.edu.ng). Thus, a benign phenomenon (sleeping) is reinterpreted as evidence of dim-wittedness. This allogical leap is not *true*, of course, but it creates a humorous *implied meaning* through illogical juxtaposition. In sum, allogical devices shift meaning into a lateral realm of *contextual connotation*, often relying on audience inference.

A rich source of real-life examples is cartoons (in print or animation) and user-generated social media content, where creators freely play with logic. For instance, Oyebamiji *et al.* (2024) discuss a humorous Facebook image caption where a person in bed thinks, “Mom, what is marriage?” and the reply (on an overlaid speech bubble) reads, “Marriage is just a fancy word for adopting an overgrown male child who cannot be handled by his parents anymore” (jabu.edu.ng). This cartoon explicitly uses contrast and hyperbole: it contrasts the traditional notion of marriage with a ludicrous metaphor, and exaggerates the male spouse as “unmanageable” and childlike. The researchers note that exaggeration and hyperbole characterize the spouse as an unmanageable child, an “exaggerated and comical” portrayal that subverts romantic norms (jabu.edu.ng). Such an utterance is inherently illogical — marriage is not literally child adoption — but the absurd image succinctly satirizes real gender dynamics. From a semiotic view, the question “Mom, what is marriage?” initiates a sign whose answer conveys meaning through metaphor. The response is humorous because it makes an unexpected comparison and relies on the incongruity of its parts (jabu.edu.ng).

Online, similar devices abound in memes and posts. Piata’s analysis of “Classical Art Memes” highlights how an image (say, a medieval painting) paired with a casual caption (like a modern complaint) creates humor from the **cross-modal incongruity** (jbe-platform.com). Audiences find it funny because the mismatch draws attention: a formal painting doesn’t “fit” with slang, and this stylistic clash brings the caption’s message into relief. Likewise, Instagram memes often caption stock photos or cartoons with anachronistic or outlandish text. Arrobo-Agila *et al.* (2023) observe that such

memes are highly effective because they *reflect users' experiences* and current contexts (researchgate.net). For example, a meme might show a cat staring blankly with the text “*When you open the fridge and forget why you're there,*” pairing a mundane image with a punchline that defies logical reasoning (forgetting). No logical connection exists, yet viewers instantly recognize and laugh at the absurdity of the situation. Alogical devices serve several communicative and expressive functions in media discourse. Bullet points highlight key roles: *Humor and Surprise*: By violating logical expectations, such devices directly elicit amusement. *Social Commentary and Critique*: Alogical wording often masks sharp critique. Piata (2020) finds that Classical Art Memes “convey affective meanings” and ultimately a “critical commentary on knowable features of modern life” (jbe-platform.com). Similarly, treating a spouse as a child (Fig. 2) caricatures real frustrations about marriage. By couching critique in absurdity, authors can lampoon society's flaws without direct polemic. Black humor examples explicitly use absurd or grotesque framing to comment on painful topics: as Willinger *et al.* (2017) explain, black humor “expresses the absurdity, insensitivity, paradox and cruelty of the modern world” (pmc.ncbi.nlm.nih.gov), allowing difficult realities to be faced with ironic distance. *Emotional and Cognitive Engagement*: Comprehending alogical humor requires extra mental effort – the audience must *reconcile* the incongruity. Research shows that humor processing involves complex “frame-shifting and conceptual blending” (pmc.ncbi.nlm.nih.gov). Indeed, Willinger *et al.* find that individuals with higher verbal intelligence tend to enjoy and understand black humor more (pmc.ncbi.nlm.nih.gov). In media, this means alogical jokes attract cognitively engaged viewers who appreciate the “mental exercise” of decoding nonsense. At the same time, absurd humor can ease emotional tension. Kant famously linked comedy to an exercise that is “lively” yet pleasing (degruyter.com). Viewers often feel relief or amusement from encountering nonsense that deflates seriousness. *Community and Identity Building*: On social platforms, shared laughter over absurd memes can build a sense of belonging. Arrobo-Agila *et al.* (2023) note that memes foster “active participation” and resonate best when aligned with the *user's own context* (researchgate.net). A blog or Instagram post that uses a particular in-joke (e.g. a niche internet meme template) signals group membership. Thus, using alogical language or imagery can create in-group solidarity among fans who “get the joke.” The very strangeness of the content (a bizarre caption or cartoon) can become a rallying point for online communities. *Attention and Memorable Messaging*: In social posts, an absurd meme is more likely to be shared and go viral precisely because it surprises. Arrobo-Agila *et al.* confirm that memes matching current trends enjoy greater impact (researchgate.net), implying that the novelty and oddity of content play a key role in engagement.

Conclusion. Modern media discourse, from animated cartoons to viral memes, thrives on stylistic devices that defy logic. Linguosemantically, these alogical devices create meaning through *contextual incongruity*: contrasting ideas, paradoxical statements, or surreal imagery combine to form new, often humorous interpretations. Ultimately, alogical stylistics helps media authors engage audiences in novel ways—prompting laughter, reflection, and connection.

REFERENCES:

1. Arrobo-Agila, J. P., Gonzales Córdova, M. P., & Barrazaeta, P. (2023). *The language and meaning of media memes from a semiotic perspective*. European Public & Social Innovation Review, **10**, 1–18. [https://doi.org/10.31637/epsir-2025-1040:contentReference\[oaicite:41\]{index=41}](https://doi.org/10.31637/epsir-2025-1040:contentReference[oaicite:41]{index=41})
2. Couder, O. (2019). *Problem solved? Absurdist humour and incongruity-resolution*. Journal of Literary Semantics, **48**(1), 1–21. [https://doi.org/10.1515/jls-2019-2005:contentReference\[oaicite:42\]{index=42}](https://doi.org/10.1515/jls-2019-2005:contentReference[oaicite:42]{index=42})
3. Lambrou, M., & Durant, A. (2014). Analysis of the media. In P. Stockwell & S. Whiteley (Eds.), *The Cambridge Handbook of Stylistics* (pp. 503–519). Cambridge University Press. repository.mdx.ac.uk
4. Oyebamiji, M. P., Odekunle, O. A., & Otemuyiwa, A. A. (2024). *Language and visuality in selected humorous cartoons on Facebook: A socio-semiotic analysis*. [Manuscript]. Joseph Ayo Babalola University. [jabu.edu.ng](https://jabu.edu.ng/jabu.edu.ng)
5. Piata, A. (2020). Stylistic humor across modalities: The case of Classical Art Memes. *Internet Pragmatics*, **3**(2), 174–201. [https://doi.org/10.1075/ip.00031.pia:contentReference\[oaicite:46\]{index=46}:contentReference\[oaicite:47\]{index=47}](https://doi.org/10.1075/ip.00031.pia:contentReference[oaicite:46]{index=46}:contentReference[oaicite:47]{index=47})
6. Willinger, U., Hergovich, A., Schmoeger, M., Deckert, M., Stoettner, S., Bunda, I., Witting, A., Seidler, M., Moser, R., Kacena, S., Jaeckle, D., Loader, B., Mueller, C., & Auff, E. (2017). *Cognitive and emotional demands of black humour processing: The role of intelligence, aggressiveness and mood*. Cognitive Processing, **18**(2), 159–167. [https://doi.org/10.1007/s10339-016-0789-y:contentReference\[oaicite:48\]{index=48}:contentReference\[oaicite:49\]{index=49}](https://doi.org/10.1007/s10339-016-0789-y:contentReference[oaicite:48]{index=48}:contentReference[oaicite:49]{index=49})

7. Willinger, U., Hergovich, A., Schmoeger, M., et al. (2017). Humour processing involves frame-shifting and blending; intelligence correlates with black humor comprehension [pmc.ncbi.nlm.nih.gov/pmc.ncbi.nlm.nih.gov](https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30000000/).

UDC 81'27

NONVERBAL POLITENESS STRATEGIES IN UZBEK AND ENGLISH LITERARY DISCOURSE: AN INTERCULTURAL PRAGMATIC APPROACH

Sh.U.Sarimsakova, PhD, Researcher and a teacher, National University of Uzbekistan, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz madaniyatlarida xushmuomalilikning noverbal ifodalanish vositalari – proksemika, taktil, kinesika va vokalika – The Road (C. McCarthy) va Chinor (A. Muhtor) romanlari asosida qiyosiy tahlil qilindi. Har ikki madaniyatda og'zaki bo'lmagan vositalar muhim kommunikativ rol o'ynasa-da, ularning madaniy talqini va pragmatik ifodalanishi bir-biridan farq qiladi. Tadqiqot madaniyatlararo pragmatika nazariyalariga asoslanib olib borildi va adabiy matnlarning kontekstual tahliliga tayanadi. Maqolaning asosiy maqsadi noverbal xushmuomalilikning madaniyatga xos strategiyalarini aniqlash, ularni taqqoslash va til o'rgatishdagi ahamiyatini ko'rsatib berish.

Kalit so'zlar: Noverbal xushmuomalilik, proksemika, kinesika, taktil, vokalika adabiy tahlil, Chinor, The Road

Аннотация. В данной статье представлен сравнительный анализ невербальных стратегий вежливости проксемики, тактильности, кинесики и вокалики в узбекской и английской культурах на основе романов «Дорога» Кормака Маккарти и «Чинар» Аскада Мухтора. Несмотря на то, что невербальные средства играют важную коммуникативную роль в обеих культурах, их культурные интерпретации и прагматическая реализация различаются. Исследование основано на теориях межкультурной прагматики и включает контекстуальный анализ литературных текстов. Основная цель статьи выявить культурно-специфические стратегии невербальной вежливости, провести их сравнение и продемонстрировать значение этих стратегий в преподавании языка.

Ключевые слова: невербальная вежливость, проксемика, кинесика, тактильность, вокалика, литературный анализ, Чинар, Дорога

Abstract. This article analyzes a comparative analysis of nonverbal politeness strategies proxemics, tactility, kinesics, and vocalic in Uzbek and English cultures, based on the novels The Road by Cormac McCarthy and Chinor by Asqad Muxtor. While nonverbal means play a significant communicative role in both cultures, their cultural interpretations and pragmatic manifestations differ. The study is grounded in theories of intercultural pragmatics and relies on contextual analysis of literary texts. The primary aim of the article is to identify culturally specific strategies of nonverbal politeness, compare them, and highlight their relevance in language education.

Keywords: Nonverbal politeness, proxemics, kinesics, tactility, vocalics, literary analysis, Chinor, The Road

Kirish. Muloqotning muhim tarkibiy qismi hisoblangan xushmuomalilik, nafaqat og'zaki til vositalari balki, og'zaki bo'lmagan vositalar orqali ham ifodalanadi. Har bir xalqda xushmuomalilik o'ziga xos noverbal vositalar orqali ifodalanadi. Ingliz tilida noverbal xushmuomalilik shaxsiy hududga hurmat, ko'z bilan aloqa va individualizm hamda tenglikka asoslangan mayin imo-ishoralarda namoyon bo'lsa, o'zbek madaniyatida noverbal muloqot jamoaviy qadriyatlar, ijtimoiy iyerarxiya va an'anaviy odob-axloq me'yorlari bilan chambarchas bog'langan. Masalan, ko'zini pastga qaratish, biror narsani ikkala qo'lda tutib berish yoki kattalardan ma'lum masofada turish kabi xatti-harakatlar madaniy jihatdan xushmuomalilik belgisi hisoblanadi.

Adabiyotlar sharhi. Noverbal xushmuomalilik atamasi hozirgi kunga qadar alohida tushuncha sifatida ta'riflanmagan bo'lsa ham, bizningcha u xushmuomalilik nazariyasi (Braun va Levinson, 1987) va noverbal muloqot tadqiqotlari kesishmasidan kelib chiqqan tushunchani anglatadi. Bir qator olimlar, jumladan E. Gofman (1967) o'zining ijtimoiy qiyofa konsepsiyasida o'zaro munosabatlarda ijtimoiy uyg'unlikni, hurmatni saqlashda muloqot jarayonida suhbatdoshlar ko'z qarashi, gavdasini tutish holati, va ma'lum vaqtda sukut saqlash kabi noverbal belgilarni muhim ahamiyatini ta'kidlab

o'tgan. Iyerarxik munosabatlarni boshqarish va ularda uyg'unlikni saqlash noverbal signallar yordamida osonlashar ekan, tilshunos Wots(2003) fikricha, xushmuomalalik nafaqat so'zlar balki muloqotdagi ijtimoiy majburiyatlar va kutuvlarga mos keladigan jismoniy xatti-harakatlar orqali ham amalga oshiriladi. Poggi va Pelachaud (2008) tana tili, imo-ishoralar va yuz ifodalarini shaxslararo munosabatlarni boshqarishning noverbal samarali usullari va xushmuomalalikni ifodalash vositasi deya ta'riflaydi. Burgun, Guerro, va Floyd esa xushmuomalalikni ifodalovchi noverbal vositalar sifatida proksemika, tartil, ijtimoiy masofa hamda vokal modulyatsiyasini taklif etdi. Tadqiqotchilar Kadar va Hauf (2013) xushmuomalalikning og'zaki bo'lmagan turlari, jumladan, tanani yo'naltirish, suhbatdosh bilan masofa, imo-ishora va yuz ifodalari xar bir xalqning o'ziga xos madaniyatidan kelib chiqib ifodalanishini ta'kidlaydi. Masalan, muloqot davomida ko'z bilan aloqa qilmaslik, ta'zim qilish, jim turish kabi og'zaki bo'lmagan xushmuomalalik usullari Yaponiya kabi yuqori kontekstli madaniyatlarda ijtimoiy qiyofaga tahdid soluvchi xatti-harakatlarni kamaytiradigan muhim vositalardir. Shuningdek Sharqiy Osiyo nutq tizimlarida bilvositalik, sukut va noverbal ekpressivlikning kamayishi xushmuomalalikning ma'lum bir belgisi sifatida qabul qilinadi. Demak, noverbal xushmuomalalik vositalar turli xalqlarda o'ziga xos usulda namoyom bo'lar ekan ularni madaniyatlara o'zaro muloqotda tadqiq etish muhim ahamiyat kasb etadi. Nazariyotchi olimlar Braun va Levinsonning (1987) xushmuomalalik nazariyasida ijtimoiy qiyofaga tahdid soluvchi xatti-harakatlarni kamaytirish uchun verbal xushmuomalalik strategiyalari taklif etilgani xushmuomalalik nazariyasining asosiy yo'nalishi bo'lsada, muloqotdagi og'zaki bo'lmagan xatti-harakatlar xushmuomalalikni ifodalash, ijtimoiy munosabatlarni boshqarish va ijtimoiy qiyofa bilan ishlash uchun juda muhimdir. Ushbu tadqiqotimizda tinglovchining ijtimoiy qiyofasiga tahdidlarni kamaytirish, hurmatni bildirish yoki muloqotda uyg'unlikni saqlash kabi pragmatik maqsadlarga xizmat qiluvchi imo-ishoralar, yuz ifodalari, ko'z nigohi, gavgani tutish, sukunat, proksemika, taktil va vokal modulyatsiya kabi noverbal kommunikativ harakatlar "noverbal xushmuomalalik" deb nomlashni ma'qul ko'rdik. Ingliz va o'zbek madaniyatlarida xushmuomalalikning noverbal vositalar orqali ifodalanishini o'z tadqiqotimizda xushmuomalalik strategiyalaridan kelib chiqqan noverbal xushmuomalalik strategiyalariga asoslanib aniqladik. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, noverbal xushmuomalalik strategiyalari atamasi alohida nazariy kategoriya sifatida tilshunoslar tomonidan ishlatilmagan bo'lsada, Burgoon, Guerrero va Floyd (2016) kabi noverbal muloqot tadqiqotchilari xushmuomalalik funktsiyalari bilan bog'liq bo'lgan noverbal xatti-harakatlarni Ushbu noverbal elementlar birgalikda shaxslararo munosabatlarni shakllantiradi va turli madaniy kontekstlardagi ijtimoiy uyg'unlikka ta'sir qiladi. Tadqiqotchi Elen (2001) ta'kidlashicha, ko'z bilan aloqa qilish, tana tili va taktil kabi noverbal belgilar kontekst va madaniy kutishlarga qarab xushmuomalalik yoki aksincha bo'lishi mumkin. Masalan, ingliz tilida so'zlashuvchi madaniyatlarda qo'l berib ko'rishish hurmatli va rasmiy salomlashish sifatida talqin qilinsa, o'zbeklarda esa boshni yengil egib qo'yish yoki qo'lni o'ng ko'krakka qo'yib salomlashish kamtarlik va hurmatni ifodalaydi. Burgun va bir qator boshqa olimlar (2016) yuqoridagi noverbal xatti-harakatlarni xushmuomalalik nazariyasining tarkibiy qismlari hisoblab, ular muloqotda ijtimoiy masofa, yaqinlik, kuch dinamikasi va hissiy ohangni nazorat qilishini ta'kidlashgan. Biz esa o'z tadqiqotimizda ularni "noverbal xushmuomalalik strategiyalari" sifatida talqin qildik. Braun va Levinsonning xushmuomalalik nazariyasi (1987) ga ko'ra, noverbal belgilar o'zaro muloqotda qo'llanilishiga qarab, ijtimoiy qiyofaga tahdid soladigan yoki ijtimoiy qiyofani xavfdan qutqaruvchi harakatlar bo'lishi mumkin. Bu borada olimlarning nazariyasi ikkita asosiy salbiy va ijobiy ijtimoiy qiyofaga asoslanib, ular xushmuomalalik xulq-atvorini umumlashtiruvchi to'rt turdagi xushmuomalalik strategiyalariga ajratiladi. O'z o'rnida ijtimoiy qiyofaga tahdid soladigan xatti-harakatlar, masalan, uzoq, o'tkir nigoh yoki tajavuskor qo'l imo-ishoralari suhbatdoshning salbiy ijtimoiy qiyofasiga nisbatan odobsizlik sifatida qabul qilinsa, iliq tabassum, yengil ta'zim va muloqotda ochiq yuzli bo'lish - ijobiy ijtimoiy qiyofani saqlab hurmat kursatishni ifodalaydi.

Metod va metodologiya. Tadqiqot madaniyatlararo pragmatika doirasida olib borilib, unda P. Bravn va S. Levinsonning xushmuomalilik nazariyasi, Edvord. Holning proksemika konsepsiyasi, Meribiyanning kinesika modeli va Tragerning vokalika tasniflaridan foydalanildi. Tadqiqotda Asqad Muhtorning *Chinor* va Kormak Makkartining *The Road* asarlaridagi noverbal xushmuomalilik

strategiyalari proksemika, taktil, kinesika va vokalika, matnshunoslik va kontekstual tahlil asosida o'rganildi. Metod sifatida esa qiyosiy, deskriptiv va pragmatik tahlil usullari qo'llanilib, har bir noverbal vositaning madaniy va kommunikativ funksiyasi ochib berildi.

Muhokama va natijalar. Kommunikatsiya jarayonida noverbal vositalar madaniyat bilan bog'liq bo'lib, ular har bir xalqning estetik, madaniy va tarixiy qadryatlari asosida talqin qilinadi. Quyida biz o'zbek va ingliz madaniyatida ushbu noverbal vositalarni ifodalanishini mazkur xalqlarning badiiy asarlari: o'zbek tilida Asqad Muhtorning "Chinor" romani, ingliz tilida Kormak Makkartning "The road" (Yo'l) romanlaridan olingan misollarni tahlilga tortdik. Chunki har ikki asar ham tematik, madaniy va pragmatic jihatdan insonlarning o'zaro munosabatlar kontekstida xushmuomalalikning noverbal vositalar orqali ifodalanishi yuqori darajada ifodalanganligi bois, ikki madaniyatni tahlil qilishda muhim manba deb hisobladik.

1. Proksemika orqali xushmuomalalik. Proksemika bu insonlar o'rtasidagi jismoniy masofa orqali ifodalanuvchi munosabat shaklidir. Edward T. Hall (1966) proksemikani insonlar orasidagi ijtimoiy masofa darajasi deb atab, uni madaniyatga xos kommunikativ vosita sifatida tasniflagan. Masofa qisqargan sari yaqinlik, ishonch, ehtiyoj ifodalanadi.

O'zbek: "Ular atrofga tikilib, bir qadam, ikki qadam nari-beri yurib, oyoqda tong ottirdilar." (-Asqad Muhtor, Chinor.-B.23)

Ingliz: "He picked up the boy and set him on his shoulders... holding the boy's knees, the boy clutching his forehead." (Cormac McCarthy, The Road.-P.31) (- U bolani ko'tardi-da, yelkasiga o'tqazdi... bolaning tizzalarini ushlab oldi, bola esa peshonasini mahkam ushlab turardi.)

Chinorromanida da Bozorqul va Chori-daqqining og'ir tunda bir-biriga yaqin yurishi xavf ostida ishonch, yelkadoshlik va birdamlik timsolidir. Bu o'zbek madaniyatida dushman oldida birlashuv ifodasi. The Road romanida esa otaning bolani yelkaga ko'tarib yurishi maksimal yaqinlik orqali mehr, himoya va ota-onaviy g'amxo'rlikni bildiradi. Har ikki asarda jismoniy yaqinlik muloqotning og'zaki bo'lmagan, ammo mazmunan to'laqonli ifodasiga aylanadi.

2. Taktil orqali xushmuomalalik. Taktil bu insonlar orasidagi emotsional aloqa va munosabatni mustahkamlovchi eng qadimiy vositalardan biridir. Argyle va Dean (1965) taktilni ijtimoiy yaqinlik, tasalli va madaniy ifoda vositasi deb baholagan [1]. Taktil ko'pincha hissiy ehtiyoj va madaniy odob normalarining kesishgan nuqtasida yuzaga chiqadi.

O'zbek: "Onabibi... belbog'ini titar, ivirsir edi." (-Asqad Muhtor, Chinor.-B.29)

Ingliz: "He sat beside him and stroked his pale and tangled hair". (Cormac McCarthy, The Road.-P.24) (U uning yoniga o'tirdi va oqarib ketgan, chalkash sochlarini siladi).

Onabibining belbog' titratishi bevosita taktil emas, balki ichki to'lqin, kechirim, g'am va uzrning tang urgan holatini ifodalaydi. O'zbek madaniyatida bunday harakatlar hissiy og'irlik ostida yuz beradi. The Road da esa otaning bolasining sochini silashi bevosita teginish orqali taskin, mehr va ruhiy tayanchni anglatadi. Madaniy jihatdan ingliz kontekstida bu erkin ifoda bo'lsa, o'zbek kontekstida ijtimoiy vaziyat bilan shartlangan, boshqariluvchi emotsional reaksiya hisoblanadi.

3. Kinesika orqali xushmuomalalik. Kinesika bu tana holati, yuz ifodalari va imo-ishoralar orqali ma'no uzatish strategiyasidir. Mehrabian (1972) nazariyasiga ko'ra, insonlar o'zaro muloqotda hissiyotlarning 55 foizini aynan tana harakati orqali yetkazadilar [9].

O'zbek: "Ko'zlari ola-kula, qonsiz yuzlaridan sharros ter oqib tushmoqda..." (Asqad Muhtor, Chinor.-B.21).

Ingliz: "He squatted and looked at him. I'm scared, he said." (Cormac McCarthy, The Road.-P.14). (U cho'kkalab o'tirdi va unga qaradi. — Qo'rquyapman, — dedi u.)

Chori-daqqining ko'zlari va terli yuzi orqali ifodalangan qo'rquv so'zga ehtiyoj qoldirmaydi bu vahimaning to'g'ridan-to'g'ri kinesik ifodasidir. O'zbek adabiyotida tana harakati, ayniqsa, muhim og'zaki ifodalarga o'rin qoldirmaslik uchun ishlatiladi. Ingliz romanida esa otaning cho'kib, bolaning ko'ziga qarab qo'rquvini tan olishi ochiq mimika va tana pozitsiyasi orqali hissiy yaqinlikni kuchaytiradi. Bu o'zbek kontekstida ichki ifoda, ingliz kontekstida esa ochiqlikning timsolidir.

4. Vokalika orqali xushmuomalalik. Vokalika, ya'ni nutqning ohangdorligi, balandlik va ritmga oid xususiyatlari, muloqotda mazmunni kuchaytirish yoki yumshatish uchun xizmat qiladi.

Trager va Halliday (1958) nazariyasida vokalika paralingvistik vosita sifatida, xushmuomalilik strategiyalarining ajralmas qismi sifatida qaraladi [7].

O'zbek: “– *Suyuq ichmas ekansiz... – pichirladi u alanglab...*” (Asqad Muhtor, Chinor.-B.21).

Ingliz: “*It's okay, he said. It's okay.*” (Cormac McCarthy, The Road.-P.14) (*Hammasi yaxshi, — dedi u. — Hammasi yaxshi*).

Chinor romanidagi “pichirlash” - yashirinlik, ogohlik va ehtiyotkorlikni bildiradi. O'zbek madaniyatida bu odatda xavfli yoki ijtimoiy noqulay mavzularni muhokama qilishda qo'llanadi. *The Road* romanida otaning past ovozda aytilgan tinchlantiruvchi iboralari bolaga bo'lgan mehr va psixologik qo'llab-quvvatlashni bildiradi. Demak, past ohang har ikki kontekstda ham xushmuomalilik va ehtiyotkorlikni bildirsa-da, o'zbek adabiyotida bu ko'proq ijtimoiy konnotatsiyaga ega, ingliz adabiyotida esa psixologik xotirjamlik ifodasi sifatida qaraladi.

Yuqoridagi asarlardan olingan parchalarni tahlil qilar ekanmiz, ulardagi noverbal xushmuomalilik vositalari mazkur xalq madaniyatlarining ruhiyatini ifodalaydi. Ularning umumiy jihati his-tuyg'ular va ijtimoiy munosabatlarni og'zaki ifodasiz yetkazish bo'lsa, farqli jihati noverbal vositalarning madaniy konnotatsiyasi, ifoda uslubi va ularni qo'llash kontekstidir.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqotimiz davomida shuni angladikki, o'zbek madaniyatida noverbal vositalar ko'pincha ehtiyotkorlik, hurmat, ichki zo'riqish va ijtimoiy muvozanatni saqlash bilan bog'liq bo'ladi va tanlangan harakatlar madaniyatga xos ijtimoiy me'yorlar doirasida baholanadi. Ingliz madaniyatida esa bu vositalar, ayniqsa oilaviy kontekstda, ochiqlik, hissiy erkinlik va individual hissiyotlarni ifodalash vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Demak, tahlillarimiz natijasi shuni ko'rsatadiki:

1. Til va madaniyat o'qitishda noverbal xushmuomalilik vositalarini o'rgatish zarur, chunki ular pragmatik xatolarning oldini olishga xizmat qiladi.
2. Adabiy tahlil va tilshunoslikda lingvistik bo'lmagan kommunikativ elementlar chuqurroq o'rganilishi kerak.
3. Madaniyatlararo muloqotga tayyorlov jarayonida proksemika, taktil va vokalika kabi vositalarning madaniy tafovutlari alohida e'tiborga olinishi lozim.
4. Kelgusidagi tadqiqotlar uchun bu mavzu boshqa janr va matn turlarida (kino, teatr, kundalik nutq) ham qo'llanilishi maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Argyle M., Dean J. Eye-contact, distance and affiliation // *Sociometry*. – 1965. – Vol. 28, № 3. – S. 289–304.
2. Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.
3. Burgoon J. K., Guerrero L. K., Floyd K. Nonverbal Communication. – 3rd ed. – New York: Routledge, 2016. – 528 p.
4. Ellen P. M. The Semiotics of Politeness. – London: Palgrave Macmillan, 2001. – 214 p.
5. Goffman E. Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior. – New York: Doubleday Anchor Books, 1967. – 270 p.
6. Hall E. T. The Hidden Dimension. – Garden City, NY: Doubleday, 1966. – 217 p.
7. Halliday M. A. K. Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. – London: Edward Arnold, 1978. – 256 p.
8. Kádár D. Z., Haugh M. Understanding Politeness. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013. – 312 p.
9. Mehrabian A. Silent Messages: Implicit Communication of Emotions and Attitudes. – Belmont, CA: Wadsworth, 1972. – 251 p.
10. McCarthy C. The Road. – New York: Vintage International, 2008. – 287 p.
11. Muxtor A. Chinor. – Toshkent: Yoshlar nashriyoti uyi, 2018. – 448 b.
12. Poggi I., Pelachaud C. Persuasion and the Expressive Face of a Virtual Character // *Gesture in Embodied Communication and Human-Computer Interaction* / eds. I. Wachsmuth, M. Lenzen. – Berlin: Springer, 2008. – P. 476–487.
13. Watts R. J. Politeness. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 295 p.

SHE'R RITMI VA MUSIQIY OHANG

X.Sharafiddinov, f.f.n., Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona
N. Sharafiddinova, PhD, FarDU akademik litseyi, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada she'r ritmi, musiqiy ohang, g'azal va uning ruknlanishi misollar orqali tadqiq qilingan. G'azalning fono-ritmik hamda melodik-ritmik ruknlanishi qiyosiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: rukn, vazn, metrik she'riyat, paradigma, aruzshunoslik, fono-ritmik, ritmo-melodik.

Аннотация. В статье ритм стихотворения, музыкальная мелодия, Газель и ее колонка были исследованы на примерах. Сравнительно изучено фono-ритмическое и мелодико-ритмическое напевы Газели.

Ключевые слова: колонка, вес, метрическая поэзия, парадигма, аранжировка, фono-ритмическая, ритмо-мелодическая.

Abstract. The article explored the rhythm of the poem, The musical tone, the ghazal and its rucking through examples. Phono-rhythmic as well as melodic-rhythmic rocking of the ghazal have been studied comparatively.

Keywords: rukn, weight, metrical poetry, paradigm, aruzology, phono-rhythmic, ritmo-melodic.

Ma'lumki, musiqiy ohang musiqiy asboblari vositasida yuzaga chiqadi. Lekin musiqiy ohang uni yuzaga chiqaruvchi musiqiy asboblari ixtiro etilgandan keyin paydo bo'lgan emas. Dastlab inson o'z tilining unsurlari orqali, ya'ni tovushlar va so'zlar orqali musiqiy ohangni yuzaga chiqargan. Bu jarayonda kichik-kichik jumalalar ham musiqiy vosita sifatida xizmat qilgan, hozirgi tasavvurdagi metrik she'riyat ham, musiqiy asboblari ham ohang va uni yuzaga chiqarishga bo'lgan ehtiyojlar tufayli yaratilgan. Badiiy adabiyotning asosiy turlaridan biri bo'lgan lirika, keng ma'nodagi she'riyat lira jo'rligida kuylangan, kuylash uchun yaratilgan. Lira esa qadimgi yunonlarning chertib chalinadigan musiqa asbobi bo'libgina qolmay poetik ijod va ilhomning ramzi sifatida ham qaralgan. Inson o'z qalbida tug'ilgan fikrni tuyg'ular orqali, kechinma va ehtirolarni lira va til tovushlari uyg'unligi orqali ifodalagan. Bu ifodada insonning qalbi, o'zi va shaxsiyati, "men" i namoyon bo'lgan. Shuning uchun maqomning biror namunasini ijro etar ekan, har bir ijrochi shu maqomda o'zini ifoda etadi.

She'riyat "Qadim Yunonistonda lirika musiqa va raqs san'atlari bilan uzviy, chambarchas hayot kechirgan ekan, Sharqda ham shunday bir holni kuzatish mumkin. Sharqda eng buyuk mutasavvuf shoir Mavlono Jaloliddin Rumiy ham, o'zining so'fiyona g'azallarini rubob jo'rligida, raqsga tushib aytgan. O'zbek xalqining sevimli klassik shoiri Boborahim Mashrab o'z she'rlarini tanbur ohanglari bilan orastalab kuylab yurgani el orasida ma'lum".

Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, "muloyim so'z– vahshiylarni ulfatga aylantiradi; sehergar –ohang bilan afsun o'qib, ilonni inidan chiqaradi... nafasning joni bor..."

Ko'rinadiki, she'r va musiqa o'zaro zich bog'langan hodisalar bo'lib, har ikkisi ham badiiy - estetik tafakkur mahsulidir. Bu bog'lanishda o'zaro uyg'unlik, mutanosiblik va shartlangan muvozanat saqlanadi. Metrik she'riyat ritmi melodik ritm asosida yuzaga chiqsa, melodik ritm she'riyat ritmdan unib chiqadi. Ashula so'zi va kuy shu nuqtada uyg'unlashadi, bir-birini to'ldiradi–garmoniya vujudga keladi. Agar shu asos buzilsa, mavjud bo'lgan uyg'unlik buzilsa, mukammallik kasb etmasa, ritmning umumiy oqimidagi muntazam takrorlanuvchi takt va uning ketma-ketligi izdan chiqadi. Kuy va aytim ijrolari garmoniyasida har xillik kelib chiqadi, ohanglar oqimida dissonans holat ro'y beradi. Shunday holat "Shashmaqom" tarkibiga kiruvchi bir shoh asar– "Nasrullohi" misolida konkret kuzatilishi mumkin. Ma'lumki, bu buyuk asarning g'azali Alisher Navoiy qalamiga mansub bo'lib, "Pariyzodeki" so'zi bilan boshlanadi. G'azal fono-ritmik jihatdan quyidagi butunliklarga bo'linadi:

Pa-riy-zo-de-/ ki-mush-kin-zul/ fi-jo-nim-mus/ ta-mand-et-mish

Ma-lo-yik-qush/ la-rin-ul-xal/ qa-mo'-lar-bir/ la-band-et-mish

v – – – v – – – v – – – v – – –

Bayt misralari o'n olti bo'g'indan iborat bo'lib, har biri to'rt bo'g'indan tashkil topgan to'rt ruknga ajraladi. G'azalda shunday qonuniyat bor: birinchi misra necha bo'g'indan iborat bo'lsa va qanday ruknlanishga ega bo'lsa, g'azal oxirigacha har bir misra shuncha bo'g'indan iborat bo'lishi va ruknlanishi ham ayni shunday davom etishi shart.

Keltirilgan baytning ruknlar bo'g'ini, cho'ziq-qisqalik bo'yicha, bir qisqa va uch cho'ziq bo'g'inlidir. Uning chizma shakli aruzshunoslikda hech qanday ma'no ifodalamaydigan, lekin shakli so'z suratida bo'lgan foilotun, mafoilun, foilun tipidagi o'ttizdan ortiq tovush komplekslari asosida belgilangan. Masalan, g'azal matni foilotun vaznida bo'lsa, uning chizma belgisi uchun – v – – shakli qabul qilingan. O'zbek aruzshunosligida foilotun, foilun kabi so'z suratli tovushlar qo'shilmasi o'rniga doira sadosi takrorini yuzaga chiqaruvchi tanana so'zi olinishi prof. Fitrat tomonidan taklif qilingan. Bunga muvofiq yuqoridagi bayt ruknlari cho'ziq –qisqalik bo'yicha quyidagi ko'rinishni oladi. Baytning bir misrasini keltiramiz.

Pa-riy-zo-de-/ ki-mush-kin-zul/ fi-jo-kim-mus/ ta-mand-et-mish
ta-nan-nan-nan/ ta-nan-nan-nan / ta-nan-nan-nan/ ta-nan-nan-nan

v – – – v – – – v – – – v – – –

Ansambl doira tomonidan boshqarilar ekan, o'zbek aruzi uchun vazn ko'rsatkichi sifatida doira sadosiga asoslangan tananana so'zining turli fonetik shakllaridan foydalanish ma'qulroqdir. Chunki o'zbeklar uchun mafo'iy, mafo'ilatun, mustaf'ilotun kabi ma'nosiz so'z shakllari talaffuzi yengil emas, bu so'zlar o'zbek tili so'zlari talaffuzidan juda uzoq. Shuningdek, termin ham o'zbekchalashgan bo'ladi. Vazn ko'rsatkichi o'zbekcha so'z orqali bo'lishi paradigma xilma-xilligini chizmada belgilashni ham osonlashtiradi. (Paradigma so'zi lug'aviy jihatdan namuna ma'nosini anglatadi. Terminologik jihatdan ayni bir so'zning turli shakllarini jadval suratida ko'rsatilgan tizimi degan ma'noni ifodalaydi. Masalan: ta-nan-nan-nan, ta-nan-nan-nan kabi)

Fono-ritmik va melodik ritm orasidagi uyg'unlik buzilmasligi, ular orasidagi bir butun garmoniyaga putur yetmasligi va doira taktidan chiqib ketmasligi uchun ruknlardan birorta bo'g'in biridan ikkinchisiga o'tmasligi shart. Aks holda doira tomonidan beriladigan takt izdan chiqadi. Shu jihatdan qaraganda, yuqoridagi bayt Yunus Rajabiy rahbarligidagi ansambl va Rasulqori Mamadaliev tomonidan izchil va muntazam doira taktiga muvofiq ijro etilgan. Lekin hozirgi ijrolarda – yakka xonandalar ijrosida ham, dastalar aytimlarida ham – doira taktidan chetga chiqishlar kuzatilmoqda. Masalan, bayt uchinchi ruknining birinchi bo'g'ini ikkinchi ruknning oxirgi bo'g'iniga qo'shilgan holda, ya'ni zulfi tarzida ijro etilmoqda. Natijada birinchi rukn birinchi bo'g'ini, ya'ni pa bo'g'iniga mos bo'lgan doira takti– ta shu yerga kelganda yo'qolib qolmoqda. Ruknlarni bo'g'inlari g'azalning oxirigacha bir xil, qisqa bo'lib, doiraning ta tovush sadosida izchil va muntazam takrorlanib boradi. Yana bir jihat alohida ta'kidlanishi zarur: misralarning ruknlarga bo'linishi ma'noga emas, ohangga asoslanadi. Rukn ma'no hodisasi emas, fonetik hodisa– ohang hodisasi. Bunda bir so'zning bir bo'g'ini, hatto bir tovushi ham ohang jihatdan ajralishi, boshqa rukn tarkibiga o'tishi mumkin.

Baytning ikkinchi misrasi aytimida ham shu hol kuzatiladi: uchinchi rukn birinchi bo'g'ini ikkinchi rukn oxirgi bo'g'iniga qo'shilgan holda, ya'ni xalqa tarzida kuylash odatga aylandi. Bu aytim yo'lida uchinchi ruknlar to'rt bo'g'in emas, uch bo'g'in tarzida, boshqa ruknlarning birinchi bo'g'iniga tushadigan ta doira takti yo'qotilgan holda ijro etilmoqdaki, bu usul tobora barqarorlashib bormoqda. Aslida shunday bo'lishi kerakki, rukndan ruknga o'tish misradan misraga o'tish kabi anglanishi lozim.

G'azalda bir undosh tovush ham bo'g'in yaratish mumkin. Tilshunoslik qoidalariga ko'ra bo'g'in faqat unlilar tomonidan yaratiladi. Poetikada esa undoshlar ham bo'g'in sifatida kelishi qoidaga muvofiq sanaladi va bunday bo'g'inni poetik bo'g'in sirasiga kiritiladi. Chunki bu bo'g'inlar poetik vazifa bajaradi, ya'ni misralarni bo'g'in miqdori va ruknlar sifati bo'yicha tenglashtirish uchun xizmat qiladi. Yuqorida boshlanma bayti keltirilgan g'azalning ikkinchi, uchinchi, oltinchi, yettinchi, sakkizinchi baytlarida qo'llangan shukr, ishq, hajr, zahraxand, sarv so'zlari tarkibidagi so'nggi undoshlar – r,q,v,sh – bo'g'in yaratuvchi undosh bo'lib kelgan. Ayni shu so'zlar qatnashgan misralarning ruknlanishi quyidagi ko'rinishga ega:

sa-man-ding-kim yo-lin-dek-tez e-rur-yuz-shuk r'-kim-gar-dun
 che-kar-g'a-ish q'-o-tash-go xi-g'a-de-vo na-ko'ng-lum-ni
 la-bing-da-no' shu-zax-ri-haj r'-og'-zim-da tong-er-mas-gar
 me-nga-har-zah r'-xand-o'l-g'on da-ul-bir-no' sh'-xond-et-mish
 me-ning-jo-nim ni-da-g'i-ish q'-bir-la-bah ra-mand-et-mish
 bi-rav-kim-sar v'-dek-o-zo da-vash-bo'l-di bu-bog'-ich-ra

Yuqorida ta'kidlanganidek, rukndan ruknga o'tish misradan misraga o'tishdek his qilinishi lozim, shunda bir ruknning biror unsuri, ya'ni bo'g'inlaridan biri ikkinchisiga o'tmaydi va ijroda ham aks etadi. Rukn alohida ohang butunligi ekanligini hisobga olib, quyida ikki buyuk asar – “Nasrullovi” va “Nasri uzzol” g'azallari matnini ruknlar asosida misralashtirib berilganda, quyidagicha shakllanadi:

G'azalning fono-ritmik ruknlashiga nisbatan melodik-ritmik ruknlanishi nisbatan erkin bo'lib, u fono-ritmik ruknlanish maydonidan chiqishi mumkin. Lekin misraning ruknlanishi mutlaq izdan chiqib ketmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abadiyat gulshani.– Toshkent : “Sharq”, 2013. – B.23.
2. Jamol Kamol. Lirik. Kitob: “Adabiyot nazariyasi”. Ikki tomlik, II tom.–Toshkent: “Fan”, 1979.–B.237.
3. Sharafiddinova Nodira. O'zbek she'riyatida ritm. Monografiya. –Farg'ona, 2024.
4. Qur'onov D. va boshqalar Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: “Akademnashr” 2010.
5. Hotamov N., Sarimsoqov B. Adabiyotshunoslik terminlarining ruscha-o'zbekcha izohli lug'ati. – Toshkent: “O'qituvchi”, 1983.

UO'K 81-13

BOLALAR NUTQINING O'XSHASH VA FARQLI TOMONLARI O'ZBEK VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA

D.A.Shokirova, PhD, dots., Andijon davlat universiteti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida bolalar nutqining umumiy va xususiy jihatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Nutq rivojlanish bosqichlari, leksik va grammatik xususiyatlar, fonetik tizimlar, sintaktik tuzilmalarning shakllanish jarayoni ikki tilda solishtirma yondashuv asosida o'rganiladi. Shuningdek, madaniy va psixolingvistik omillarning bolalar nutqiga ta'siri, til o'rganishdagi universallik va milliy xususiyatlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: bolalar nutqi, til rivojlanishi, o'zbek tili, ingliz tili, fonetika, grammatika, psixolingvistika, ikki tillilik, sintaksis, qiyosiy tahlil, lingvistik xususiyatlar.

Аннотация. В данной статье проводится сравнительный анализ общих и специфических особенностей детской речи на узбекском и английском языках. Изучаются этапы развития речи, лексические и грамматические особенности, фонетические системы и формирование синтаксических структур в обоих языках на основе сопоставительного подхода. Также рассматривается влияние культурных и психолингвистических факторов на детскую речь, универсальные и национальные особенности в процессе овладения языком.

Ключевые слова: детская речь, развитие речи, узбекский язык, английский язык, фонетика, грамматика, психолингвистика, билингвизм, синтаксис, сравнительный анализ, лингвистические особенности.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the general and specific features of children's speech in Uzbek and English. The stages of speech development, lexical and grammatical characteristics, phonetic systems and the formation of syntactic structures are studied based on a contrastive approach. The influence of cultural and psycholinguistic factors on children's speech, as well as the universality and cultural specificity in language acquisition, are also examined.

Keywords: child speech, language development, Uzbek language, English language, phonetics, grammar, psycholinguistics, bilingualism, syntax, comparative analysis, linguistic features.

Dunyo tilshunosligida so'nggi o'n yilliklarda gender tilshunosligi alohida yo'nalish sifatida shakllandi va jadal sur'atlarda rivojlanmoqda. Bu yo'nalish til va jins o'rtasidagi munosabatlarni, ayol va erkak nutqidagi xoslanishlarni, lingvistik birliklar orqali namoyon bo'luvchi gender stereotiplarni

tadqiq etadi. Gender tilshunosligi antroposentrik paradigma doirasida shakllanib, til tizimini inson omili bilan bog'liq holda o'rganishga qaratilgan. Gender tadqiqotlari nafaqat ayol va erkak nutqini qiyoslaydi, balki ular nutqidagi farqlanishlarning biologik, ijtimoiy, madaniy, psixologik va boshqa omillarini ham aniqlaydi. Zamonaviy tilshunoslikda gender yondashuvi inson shaxsiyati va uning nutqiy xulqini kompleks o'rganishga, gender kategoriyasining til birliklari va tizimlaridagi ifodasini tahlil qilishga, turli xil nutqiy vaziyatlarda gender xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Bu yo'nalish jamiyatdagi stereotiplarni aks ettiruvchi, mustahkamlovchi va o'zlashtiruvchi muhim vosita sifatida tilning rolini tushunishga yordam beradi.

Bolalar nutqidagi gender xoslanishlar masalasi zamonaviy tilshunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Gender tilshunosligi XX asrning 60-70-yillarida rivojlana boshlagan bo'lsa-da, o'zbek tilshunosligida bu yo'nalish nisbatan yangi hisoblanadi. Bu soha jins bilan bog'liq lingvistik hodisalarni o'rganib, ijtimoiy va biologik omillarning tildagi ifodasini tahlil qiladi. Bolalar nutqidagi gender farqlanishlar ikki yo'nalishda kuzatiladi: biologik jins bilan bog'liq bo'lgan tabiiy farqlar va ijtimoiy-madaniy muhit ta'sirida shakllangan ijtimoiy farqlar. Bu farqlanishlar bolalarning ilk yoshidan boshlab nutqida namoyon bo'la boshlaydi va vaqt o'tishi bilan yanada kuchayib boradi.

Bolalar nutqini o'rganish tilshunoslikning muhim va qiziqarli yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu sohadagi tadqiqotlar nafaqat lingvistik, balki psixologik, pedagogik va ijtimoiy ahamiyatga ega. Bolalarning qanday qilib til o'rganishi, nutqni shakllantirishi va rivojlantirishi masalasi ko'plab ilmiy ishlarning asosini tashkil etadi. Turli tilshunoslik maktablari tomonidan til o'rganishning umumiy qonuniyatlari o'rganilgan bo'lsa-da, har bir tilning o'ziga xos xususiyatlari bolalar nutqining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz tillarida bolalar nutqining rivojlanishi borasida qiziqarli o'xshashlik va farqlarni kuzatish mumkin. Bu ikki til turli til oilalariga mansub bo'lib, ularning grammatik tuzilishi, fonetik xususiyatlari va leksik-semantik jihatlarini bir-biridan farq qiladi. O'zbek tili oltoy tillari oilasining turkiy guruhiga mansub bo'lib, agglutinatив xususiyatga ega. Ingliz tili esa hind-yevropa tillari oilasining german guruhiga mansub bo'lib, analitik tillar qatoriga kiradi. Bunday tizimli farqlar bolalar nutqining shakllanishida ham o'z aksini topadi.

Hozirgi davrda bolalar nutqida gender, yosh, ijtimoiy-madaniy jihatlar kabi tildan tashqari omillarning ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, zamonaviy globallashtiruv sharoitida bolalar nutqini shakllantirishda ommaviy axborot vositalari, ijtimoiy tarmoqlar, elektron o'yinlar va boshqa zamonaviy texnologiyalarning roli ortib bormoqda. Bu omillar turli til vakillari bo'lgan bolalar nutqida ham universal va o'ziga xos xususiyatlarni keltirib chiqarmoqda.

O'zbek va ingliz bolalari nutqini qiyosiy tadqiq etish masalasi hozirgi kunda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu, birinchidan, har ikki tildagi bolalar nutqining rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, ikkinchidan, ikki tilni parallel o'rganayotgan bolalar nutqining shakllanish jarayonlarini tahlil qilish, uchinchidan esa, bolalarni nutqiy kamchiliklardan xalos qilish usullarini ishlab chiqish uchun muhimdir.

Tarixiy jihatdan qaraganda, Ingliz bolalari nutqini o'rganish tadqiqotlari XX asrning o'rtalaridan boshlagan bo'lib, Roger Brown, William Labov, Peter Trudgill va boshqa olimlar tomonidan olib borilgan tizimli tadqiqotlar Ingliz bolalari nutqini o'rganishning nazariy va amaliy asoslarini yaratgan. O'zbek bolalari nutqini tadqiq etish esa nisbatan so'nggi yillarda keng rivojlana boshlaganligini ko'rish mumkin. Bu borada R. Qo'ng'urov, N. Mahmudov, A. Nurmonov, M. Hakimov, D. Xudoyberganova, Sh. Safarov, Z. Xolmanova kabi o'zbek tilshunos olimlari muhim tadqiqotlar olib bordilar.

Bolalar nutqining rivojlanishi borasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, barcha bolalarda nutqiy rivojlanish bir necha bosqichlardan o'tadi. Bu bosqichlar universal bo'lsada, ularning muddati, mazmuni va xususiyatlari bolaning intellektual rivojlanish darajasi, ijtimoiy muhiti va genetik imkoniyatlariga, shuningdek, o'rganilayotgan tilning tizimli xususiyatlariga bog'liq. O'zbek va Ingliz bolalari nutqini qiyosiy o'rganish orqali turli tizimga ega bo'lgan tillarda bolalar nutqining shakllanish qonuniyatlari, ularning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlanadi. O'zbek va Ingliz bolalari nutqining rivojlanishida bir qator umumiy va farqli jihatlar mavjud.

Umumiy jihatlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

Har ikki til sohibi bo'lgan bolalar nutq rivojlanishining dastlabki bosqichlarida (6-8 oygacha) bir xil tovushlarni talaffuz qila boshlaydilar: “ba-ba”, “ma-ma”, “da-da” kabi. Bu tovushlar bolalar uchun artikulyatsion jihatdan eng oson hisoblanadi va ularning talaffuzi lablar, til va tovush paychalarining ixtiyoriy harakati bilan bog'liq.

Har ikki tildagi bolalarda so'z boyligining to'planishi bir xil semantik maydonlar orqali kechadi: avval ot so'z turkumiga mansub bo'lgan narsa va predmetlar nomlari, keyin fe'llar, sifatlar va boshqa so'z turkumlari.

Har ikki tildagi bolalar nutqida “telegraf stili” bosqichi kuzatiladi, ya'ni 1,5-2 yoshli bolalar grammatik shakllardan foydalanmay, asosiy ma'noli so'zlarni qo'lladilar. Masalan, ingliz tilidagi “Mommy come” (Mommy is coming), o'zbek tilidagi “Oyi kel” (Oyi kelyapti) kabi.

Har ikki tildagi bolalar dastlab nutq jarayonini egallab, so'ngra til strukturasini, ya'ni grammatik qoidalarni o'rganadilar. Masalan, qoidaga mos bo'lmagan shakllarni qurishadi (ingliz tilida: “goed” - “went” o'rniga, o'zbek tilida: “bordim” - “ketdim” o'rniga).

Farqli jihatlar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

Fonetik-fonologik jihatdan, o'zbek va ingliz tillari tovush tizimida sezilarli farqlar mavjud. O'zbek tilida 6 ta unli va 24 ta undosh tovush bo'lsa, ingliz tilida 20 ta unli (diftonglar bilan birga) va 24 ta undosh tovush mavjud. Bu farqlar bolalarning tovushlarni o'zlashtirish jarayoniga ham ta'sir ko'rsatadi. Ingliz bolalari uchun unli sistemasi o'zlashtirish nisbatan murakkab bo'lsa, O'zbek bolalari uchun bu jarayon osonroq kechadi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, Ingliz bolalari [r], [θ], [ð] kabi murakkab tovushlarni o'zlashtirish uchun ko'proq vaqt sarflaydilar (3-4 yoshgacha), O'zbek bolalarida esa [r], [k], [x] kabi tovushlarni o'zlashtirish qiyinchilik tug'diradi (2,5-3,5 yoshgacha).

O'zbek va ingliz tillaridagi bolalar nutqining rivojlanishiga ijtimoiy-madaniy muhit ham katta ta'sir ko'rsatadi. O'zbek jamiyatida bolalar ko'pincha ko'p avlodli, keng qamrovli oilalarda tarbiyalanadilar, bu esa ularning turli yosh va ijtimoiy maqomga ega bo'lgan kishilar bilan muloqot qilish imkoniyatini beradi. Bolalar bunday muhitda hurmat va mulozamat shakllari, murojaat etish, so'rashish, minnatdorchilik bildirish kabi nutqiy etiket me'yorlarini erta o'rganishadi. Ingliz oilalarida esa ko'pincha yadro (nuclear) oila shakli ustun bo'lib, bolalar asosan ota-ona va aka-ukalar, opa-singillar bilan muloqot qilishadi, kattalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlar nisbatan demokratik xarakterga ega. Bu esa bolalar nutqida rasmiy va norasmiy nutq shakllarining farqlanishini o'zlashtirishga, o'z fikrini erkin ifodalash ko'nikmalarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbek va Ingliz bolalari nutqining rivojlanishida ikki til tizimining fonetik-fonologik farqlari muhim o'rin tutadi. Har ikki tilda tovush tuzilishi va prosodik xususiyatlar o'zgacha bo'lib, bu bolalarning nutq apparatiga turlicha talab qo'yadi.

O'zbek va Ingliz bolalari nutqida sintaktik tizimning shakllanishi ham o'ziga xos xususiyatlarga ega. Har ikki tilda ham bolalar avval sodda gaplarni, keyinchalik esa murakkab gaplarni tuza boshlaydilar, lekin bu jarayonning o'ziga xos xususiyatlari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff R. (1975). *Language and Woman's Place*. New York: Harper & Row. [O'zbek tiliga tarjimasi: Qodirova Z.M. (2018). *Til va ayollar o'rni*. Toshkent: "Fan".]
2. Coates J. (2016). *Women, Men and Language*. London: Routledge. [O'zbek tiliga tarjimasi: Mirzaev S.S. (2020). *Ayollar, erkaklar va til*. Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti.]
3. Williams M.H. (2021). Gender Aspects of Language Development in Contemporary Western Society. *Journal of Sociolinguistics*, 25(3), 342-359.
4. Mengliyev B.R. (2023). O'zbek bolalar nutqidagi gender xoslanishlarni o'rganishning nazariy va amaliy ahamiyati. *O'zbek tilshunosligi masalalari*, 1(2), 67-78.
5. Holmes J. (2013). *An Introduction to Sociolinguistics* (4th ed.). London: Routledge.
6. Eckert P., & McConnell-Ginet, S. (2003). *Language and Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Brown R. (1973). *A First Language: The Early Stages*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Hakimov M. (2013). Bolalar nutqining rivojlanish xususiyatlari. Toshkent: O'qituvchi, 25-42.
9. Pinker S. (2007). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. New York: Harper Perennial Modern Classics, 145-167.

BADIY MATN KONTEXTIDA MIFOLOGIYA POETIKASINING ROLI VA AHAMIYATI

(“Yo‘qotilgan Jannat” motivi asosida)

Sh.S.Sirojiddinova, PhD., v.v.b. dots., Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqolada badiiy matn kontekstida mifologiya poetikasining roli va ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda “yo‘qotilgan jannat” motivining mifologik ildizlari hamda uning adabiy janrlardagi aks etishi o‘rganiladi. Muayyan mifologik obrazlar va syujetlar badiiy matnda qanday qayta talqin qilinishi, ular qanday poetik vazifalarni bajarishi ilmiy nuqtayi nazardan ko‘rib chiqiladi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mifologik elementlar adabiy asarlarning estetik ta‘sirini kuchaytiradi va insoniyat ongi rivojida chuqur ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: mifologiya, poetika, yo‘qotilgan jannat, mifologik obraz, adabiy motiv, badiiy matn, mifopoetika.

Аннотация. В статье анализируется роль и значение поэтики мифологии в контексте художественного текста. В исследовании рассматриваются мифологические корни мотива «потерянного рая» и его отражение в литературных жанрах. С научной точки зрения рассматривается, как те или иные мифологические образы и сюжеты переосмысливаются в художественном тексте и какие поэтические функции они выполняют. Результаты показывают, что мифологические элементы усиливают эстетическое воздействие литературных произведений и имеют огромное значение для развития человеческого сознания.

Ключевые слова: мифология, поэтика, потерянный рай, мифологический образ, литературный мотив, литературный текст, мифопоэтика.

Abstract. This article analyzes the role and significance of the poetics of mythology in the context of a literary text. The study examines the mythological roots of the “paradise lost” motif and its reflection in literary genres. It examines from a scientific point of view how certain mythological images and plots are reinterpreted in a literary text, what poetic functions they perform. The results show that mythological elements enhance the aesthetic impact of literary works and are of profound importance in the development of human consciousness.

Keywords: mythology, poetics, paradise lost, mythological image, literary motif, literary text, mythopoetics.

Kirish. Mifologiya va adabiyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik qadimiy davrlardan boshlab mavjud bo‘lib, badiiy ijod jarayonida mifologik obrazlar muhim rol o‘ynaydi. Ayniqsa, “yo‘qotilgan jannat” motivi ko‘plab madaniyatlarda uchrab, insoniyatning ilohiy mukammallik sari intilishlari va uni yo‘qotish fojiasi atrofida shakllanadi. Ushbu motiv diniy, mifologik va badiiy kontekstda turlicha talqin qilingan bo‘lsa-da, uning mohiyati inson tabiatining universal xususiyatlariga asoslangan. Xususan, “Yo‘qotilgan jannat” motivi, insoniyatning tarixiy va falsafiy tajribalarining chuqur qatlamlarini ochib beruvchi mifologik bir manba sifatida xizmat qiladi. Ushbu motiv, ayniqsa, Jon Miltonning “Paradise Lost” asarida kuchli poetik ifodaga ega bo‘lib, jannatni yo‘qotish, yovuzlikka qarshi kurash, insoniyatning qonun va erkinlik tamoyillariga qiziqish, xatoliklar va ulkan tanlovlar kabi universal mavzularni o‘z ichiga oladi. Miltonning “Yo‘qotilgan jannat” asari mifologiyaning badiiy matndagi o‘rni va rolini, insoniyatning tabiatini, jamiyatga nisbatan qarashlarini o‘rganish uchun juda muhim misol bo‘lib xizmat qiladi.

Badiiy matnning mifologik jihatlarini ko‘plab adabiy oqimlar va uslublarda o‘zining o‘ziga xos ifodalarini topgan bo‘lsa-da, ular poetikaning asosiy vositalaridan biri sifatida doimo yangi ma‘no qatlamlarini yaratishda davom etadi. Bu kontekstda “Yo‘qotilgan jannat” motivi badiiy asarlarning estetik tuzilmasida va uning ma‘naviy mazmunida qanday asosiy o‘rin tutishini tushunish zarur. Shuning uchun, mifologiya va poetika o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni chuqurroq tahlil qilish, badiiy matnning mazmuni va formasi o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur tadqiqotda "Yo'qotilgan jannat" motivi orqali mifologiya va poetikaning badiiy matndagi roli, ayniqsa adabiyotdagi til va tasvirning rivojlanishi, obrazlar va motivlarning shakllanishi tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor mifologiyaning poetik struktura, metafora va simbolizmga ta'sirini o'rganishga qaratiladi, shuningdek, Miltonning asaridagi mifologik motivlarning badiiy va estetik ahamiyati yoritiladi.

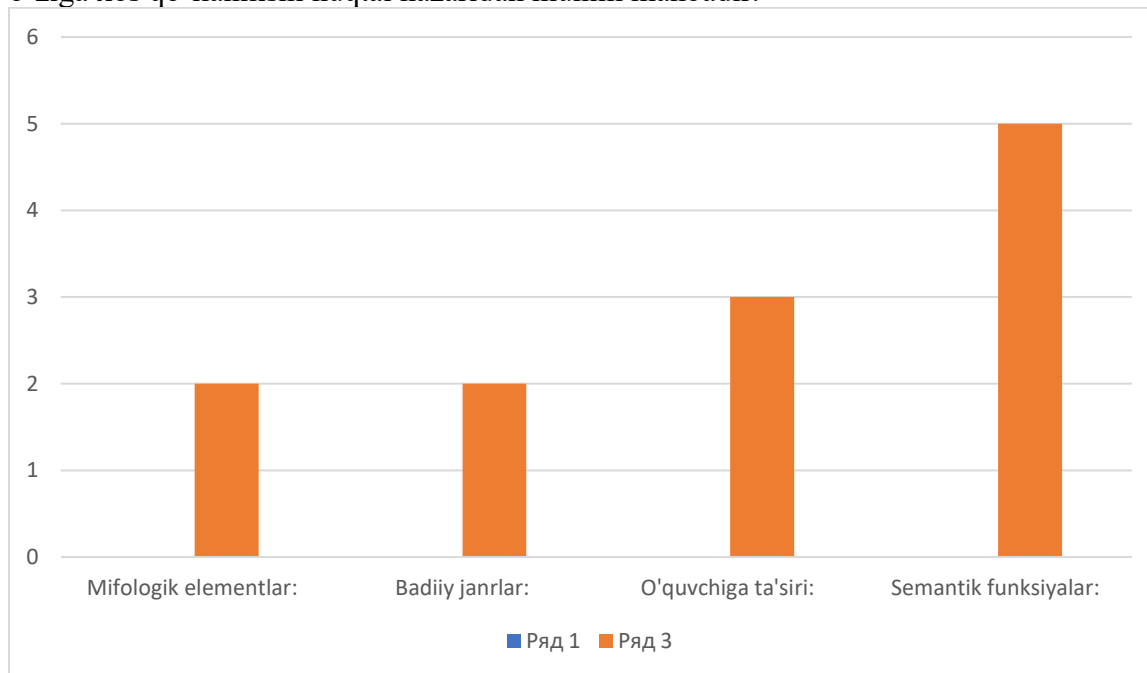
Adabiyotlar sharhi. Yo'qotilgan jannat motivi G'arb va Sharq adabiyotida keng uchraydi. Masalan, J. Miltonning "Yo'qotilgan jannat" dostoni ushbu mavzuni epik uslubda aks ettirgan bo'lsa, Sharq adabiyotida u Sufi g'oyalari va Qur'oniy rivoyatlar orqali talqin qilingan. Badiiy matnlardagi mifologik poetika masalalarini tahlil qilgan olimlar (Baxtin, Eliade, Lossky) mifologik obrazlarning janr, kompozitsiya va semantik strukturalar bilan bog'liqligini ta'kidlaydilar.

Badiiy matnda mifologiya va uning poetikasi masalasi ilmiy-tadqiqotda ko'plab adabiyotlar va ilmiy ishlar orqali yoritilgan. Ushbu mavzuga oid adabiyotlar, mifologiyaning badiiy matndagi o'rni, uning poetik mohiyati va badiiy ifodalariga oid ko'plab yondashuvlarni taqdim etadi. Shuningdek, mifologik motivlarning poetik tizimdagi roli, til va tasvirlarning qanday shakllanishi kabi masalalar ham tadqiqotlarda keng muhokama qilinadi.

1. **Milton, J. (1667).** "Paradise Lost." — Jon Miltonning "Yo'qotilgan Jannat" asari, badiiy adabiyotda mifologiyaning eng mashhur namunalardan biri sifatida qaraladi. Ushbu asar, Bibliyaga asoslangan, ammo yunon va rim mifologiyasidan ham ko'plab tasvirlarni o'z ichiga oladi. Miltonning asari, nafaqat ingliz adabiyotining eng katta asarlaridan biri, balki mifologiyaning badiiy matndagi rolini ko'rsatish borasida muhim manba hisoblanadi.

2. **Campbell, J. (1949).** "The Hero with a Thousand Faces." — Jozeph Kempbellning "Birinchi qahramon" asari mifologiyaning xalq va badiiy matndagi o'rni, arxetiplari va motivlari haqidagi asosiy tushunchalarni taqdim etadi. Campbell mifologiyaning universal tizimini o'rganib, badiiy adabiyotda, jumladan, "Yo'qotilgan Jannat"dagi qahramonlar va voqealarning mifologik kontekstini tahlil qiladi.

3. **Eliade, M. (1963).** "Myth and Reality." — Mircha Eliadening bu asari mifologiya, uning o'zgaruvchanligi va badiiy matnda qanday shakllanishi haqida ko'plab tahlillarni o'z ichiga oladi. Eliadening yondashuvi, mifologiyaning diniy va falsafiy mohiyatini yoritib, uning badiiy asarlardagi rolini aniqlaydi. Bu asar "Yo'qotilgan Jannat" va boshqa badiiy asarlarda mifologiyaning o'ziga xos qo'llanilishi nuqtai nazaridan muhim manbadir.

Mavzu yuzasidan tahlil. Badiiy matnda mifologik elementlarning o'rni va "yo'qotilgan jannat" motivining asosiy funksiyalari adabiyotda chuqur tahlilni talab qiladi. Ushbu motiv insoniyatning tarixiy va madaniy jarayonlaridagi asosiy muammolarni, shuningdek, mavjudlik va yo'qotish, yaxshilik va yovuzlik, erkinlik va taqdir kabi qarama-qarshi dualizmni aks ettiradi.

Mifologik elementlarning badiiy matndagi roli, ularning poetik ifodalari va xarakteristikasi, o'z navbatida, badiiy asarlarning estetik qiymatini oshiradi.

Badiiy matnda mifologik elementlar, xususan, "yo'qotilgan jannat" motivining asosiy funksiyalari quyidagicha aniqlanadi:

1. Mifologik dunyoqarash va poetika – mifologik obrazlar orqali adabiy asarlarda ilohiy mukammallik va insoniyatning ma'naviy yo'qotishlari aks ettiriladi. Mifologik obrazlar orqali jannat, avvalgi mukammal holat, insoniyatning tabiiy va xolis mavjudligini ifodalaydi. Biroq, bu mukammallikni yo'qotish orqali nafaqat individual, balki butun bir madaniyat va xalqning ma'naviy yo'qotishi tasvirlanadi. Adabiy asarlarda bu motiv orqali dunyoqarashdagi o'zgarishlar, jamiyatda erkinlik, adolat, sevgi kabi abstrakt tushunchalar orqali qahramonlarning ichki kurashlari ko'rsatiladi. Jon Miltonning "Paradise Lost" asarida, misol uchun, jannatni yo'qotish voqeasi orqali insoniyatning erkinlikka intilishi, xato qilishning oqibatlari va ilohiy maqsadlarga erishishdagi qiyinchiliklar tasvirlanadi.

2. Arxetipik xotira va poetik ifoda – ushbu motiv insoniyatning kollektiv xotirasida saqlanib, har bir davrda yangi talqinlarga ega bo'ladi. Kollektiv xotira — insoniyatning umumiy ruhiy tajribalarining, qadimiy e'tiqodlarning va mifologik tasavvurlarining ifodasi sifatida, har bir davrda yangi talqinlarga ega bo'ladi. Shu bois, bir asar yoki mifologik obrazning talqini har bir davrda va har bir ijtimoiy, madaniy sharoitda o'zgaradi. Masalan, Miltonning asarida jannatni yo'qotish xayoliy va ruhiy dunyolarni aks ettiradi, zamonaviy adabiyotda esa bu motiv ko'proq jamiyatdagi inqilobiy o'zgarishlar, erkinlik va ozodlik kurashi, mehnat va adolatga oid muammolar bilan bog'lanadi. Bunday yondashuv mifologiyaning universal arxetiplari orqali xalqning ongida iz qoldiradi va yangi dunyoqarashlarni shakllantiradi.

3. Janr doirasida shakllanishi – yo'qotilgan jannat motivi epik, romantik, diniy va modernist adabiyotda turlicha aks etadi. Epik asarlarda, ayniqsa, klassik va romantik davrlarda, motiv kuchli tarixiy va falsafiy mazmun kasb etadi. Epik janrlarda bu motiv faqat shaxsiy, balki jamiyatdagi umumiy tarixiy yo'qotishlar bilan bog'lanadi. Masalan, Yevropa adabiyotida bu motiv ko'pincha inqilobiy o'zgarishlar yoki o'tmishdagi "zolimliklardan" xalos bo'lish va erkinlikka intilish bilan talqin qilinadi. Romantik adabiyotda esa jannatni yo'qotish, tabiat bilan uyg'unlashishni, xushhollikni va shaxsiy erkinlikni idealizatsiya qilishda aks etadi. Diniy janrda bu motiv ko'proq yovuzlik va xato qilishning natijasi sifatida ko'rsatiladi, va, ayniqsa, erkin iroda va tanlovning oxirgi oqibatlarini o'rgatadi. Modernist adabiyotda esa bu motiv insonga bo'lgan umid va tushkunlik, shaxsning ichki izlanishlari va zamonaviy hayotning ziddiyatlari orqali aks etadi.

Shunday qilib, "Yo'qotilgan jannat" motivi, nafaqat badiiy matnlarning strukturasini va poetik tizimini shakllantirishda, balki adabiyotdagi qahramonlar va jamiyatni tasvirlashda asosiy vosita sifatida katta rol o'ynaydi. Bu motiv orqali insoniyatning ma'naviy yo'qotishlari, erkinlikka intilishi, yovuzlikka qarshi kurashi, adolat izlash kabi muhim masalalar yoritiladi.

Natijalar. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, mifologik poetika badiiy matnning estetik va semantik boyligini oshiradi. "Yo'qotilgan jannat" motivi esa insoniyat ongi va madaniyatining uzluksiz rivoji hamda inqirozi o'rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. Ushbu motiv insonning ichki dunyosini, uning idealizatsiyalangan jannatga bo'lgan intilishlarini, bu erkinlikni yoki mukammallikni yo'qotishi bilan bog'liq kurashlarini chuqur o'rganishga yordam beradi. Mifologik poetika badiiy asarlarni yanada murakkabroq va ko'p qatlamli qiladi, o'quvchiga bir nechta talqinlarni taqdim etadi va ularni estetik tarzda rivojlantiradi.

"Yo'qotilgan jannat" motivi insoniyatning ma'naviy yo'qotishlari, mavjud bo'lgan ideal dunyoqarashlarning yo'qolishi va yangi umidlar bilan aloqador bo'lgan muhim timsolga aylangan. Asar davomida jannatning yo'qolishi, insoniyatning avvalgi tabiiy holatidan ajralishi va uning natijasida erishilayotgan ma'naviy inqirozlar tasvirlanadi. Jannatni yo'qotish tasvirlari orqali, insoniyatning haqiqiy mavjudlikni qayta tiklashga bo'lgan intilishi, inson ruhining izlanishlari va ba'zan unga qarshi kurashlari aks ettiriladi.

Shuningdek, mifologik motivlar adabiyotda arxetipik obrazlar va kollektiv xotira orqali bir-birini bog'lovchi elementlarni yaratadi. Ushbu motivning janr doirasidagi talqini, romantik, epik, diniy va modernist adabiyotlarda farq qilishi, uning turli ijtimoiy va madaniy sharoitlarda qanday

talqinlar topishiga ta'sir ko'rsatadi. Har bir davrda "Yo'qotilgan jannat" motivi yangi o'zgarishlar va dolzarb muammolarni aks ettiradi.

Mifologiyaning badiiy matndagi ahamiyati, uning poetik funksiyalarini o'rganish orqali, nafaqat til va obrazlarning ifodalanishi, balki badiiy asarlarning tushunilishi va o'quvchiga ta'sir ko'rsatish qobiliyati ham yuksaladi. Shunday qilib, "Yo'qotilgan jannat" motivi badiiy matnning semantik boyligini oshirib, insoniyatning qadriyatlari, mavjudlik ma'nosi va ma'naviy izlanishlarini yangi nuqtai nazardan ko'rsatuvchi kuchli vositaga aylanadi.

Xulosa. Mifologik poetika, xususan, yo'qotilgan jannat motivi, badiiy matnning semantik va estetik tahlilida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu tadqiqot kelajakda mifologik obrazlarning postmodern adabiyotda qanday talqin qilinishini o'rganishga asos bo'lishi mumkin. Ushbu motiv adabiy asarlarda insoniyatning ma'naviy va ruhiy izlanishlarini, ideal holatni yo'qotishning oqibatlarini va yangi talqinlar orqali jamiyat va shaxsiyatni o'rganishni ta'minlaydi. Mifologik obrazlar badiiy asarlarni yanada chuqurroq va murakkab qilib, o'quvchiga bir necha qatlamli talqinlar taqdim etadi va ularni estetik jihatdan boyitadi. "Yo'qotilgan jannat" motivi, adabiyotda tarixiy va falsafiy sohalarida chuqur muhokama qilinadigan mavzu bo'lib, zamon va makon o'zgarishiga qarab yangi ma'no va talqinlarga ega bo'ladi.

Ushbu tadqiqot kelajakda mifologik obrazlarning postmodern adabiyotda qanday talqin qilinishini o'rganishga asos bo'lishi mumkin. Postmodernizm adabiyotida "yo'qotilgan jannat" motivining qanday yangi estetik va semantik yondashuvlar bilan talqin qilinishi, mifologiyaning postmodern talqini o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega bo'ladi. Mifologik motivlarning postmodern adabiyotda noan'anaviy shakllarda ifodalanganini tahlil qilish, ularning ma'no va semantik o'zgarishini kuzatish, badiiy matnlarda yangi dunyoqarashlarni shakllantirishda qanday rol o'ynashini aniqlash uchun keyingi tadqiqotlarda muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin.

Shu bilan birga, "yo'qotilgan jannat" motivining zamonaviy adabiyotdagi roli, uning jamiyatdagi o'zgarishlar, erkinlikka intilish va ma'naviy izlanishlarni ifodalashda davom etishini ko'rsatadi. Mifologik obrazlar va motivlarning zamonaviy talqini badiiy asarlarning tushunilishi va qabul qilinishini yanada chuqurlashtirib, ular orqali insoniyatning ichki dunyosini va jamiyatning ma'naviy yo'nalishlarini yaxshiroq anglash imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Baxtin, M. M. Estetika slovesnogo tvorchestva. Moskva, 2016.
2. Eliade, M. Aspects du mythe. Paris, 2011.
3. Milton, J. Paradise Lost. Oxford University Press, 2018.
4. Lossky, N. O prirode chelovecheskogo soznaniya. Moskva, 2013.
5. Mirzaev, K. Mifologiya va adabiyotda tarixi va zamonaviy yondashuvlar. Tashkent: Adabiyot va San'at. 2020.
6. Rahmatov, M. Badiiy asarlarda mifologik motivlarning o'rni. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi. 2021.
7. Jalilov, B. Postmodernizm va mifologiya. Buxoro: Buxoro Universiteti nashriyoti. 2015.

UO'K 81-13

BOTANIK TERMINLARNING STRUKTUR XUSUSIYATLARI

K.F.Sultonova, doktorant, Navoiy davlat universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Ushbu maqolada botanik terminlarning struktur xususiyatlari, o'zbek terminosistemasida ham birdan ortiq asosdan tashkil topgan terminlarga yondashuv masalalari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: termin, lakuna, leksema, shakliy-struktur xususiyat, so'z yasovchi affiksalar, soddal terminlar, lug'aviy birliklar, izohli lug'at.

Аннотация. В данной статье разъяснены структурные особенности ботанических терминов, вопросы подхода к терминам, имеющим более одной основы в узбекской терминологической системе.

Ключевые слова: термин, лакуна, лексема, формально-структурный признак, словообразовательные аффиксы, простые термины, словарные единицы, толковый словарь.

Abstract. In this article, the structural features of botanical terms, issues of approach to terms that have more than one base in the Uzbek terminological system are explained.

Key words: *term, lacuna, lexeme, formal-structural feature, word-forming affixes, simple terms, vocabulary units, explanatory dictionary.*

Terminlar til tizimida boshqa til birliklari orasida tarkibining murakkabligi bilan o'ziga xoslik kasb etadi. Buni umumiste'moldagi leksik birliklarning birikma shaklida mustaqil atov birligi bo'lib kelishi kam uchrashida ham ko'rishimiz mumkin. Leksik lakunalar bilan bog'liq bo'lgan ayrim o'rinlardagina bunday birikmalar paydo bo'ladi [1]. Lekin muayyan soha terminlari orasida birikma shaklidagi atov birliklar ko'plab uchraydi. Buni terminlarning muayyan sohaga oid tushunchalarni ifodalashi, bu jarayonning murakkabligi bilan izohlash mumkin. Bu borada tadqiqotchi T.Valiyev quyidagilarni bayon qiladi: "Terminlarning faqat sohaviy nutqda uchrashi, o'z-o'zidan, ularning kam qo'llanishi lisoniy birliklar sifatida umumiste'mol til birliklari kabi "silliqlanmasligiga" sabab bo'ladi" [2]. Bu jihatlar terminlarda shakliy va semantik nomutanosiblik yuzaga kelishiga olib keladi. Bunday terminlarda shaklan erkin birikmalik, mazmuniy yaxlitlik holati kuzatiladi. Bunday birikmalarni xususiy birikuvchili birikmalar deyish mumkin. Xususiy birikuvchili birikmalarda a'zolar bir-birini taqozo qilib turishi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, xususiy birikuvchili birikmani hosil qiluvchi a'zolarining biri nutqiy voqelanganda boshqasi muloqot qiluvchilarning xotirasida namoyon bo'ladi. Masalan, *kimoshdi* leksemasi nutqiy voqelanar ekan *savdosi* leksemasi beixtiyor xayolimizga keladi. Xuddi shunday holatni *temuriylar* va *davlati*, *nafas* va *olish* yoki *chiqarish*, *suvosti* va *kemasi*, *jarima* va *maydoni* kabi juftliklarda ham kuzatishimiz mumkin. Bu birikmalar erkin so'z birikmalaridan ham, iboralardan ham muayyan jihatlari bilan farqlanadi, va ayni vaqtda, ba'zi jihatlari bilan ularga o'xshaydi. Birdan ortiq a'zodan iboratlik xususiy birikuvchili birikmalarning ibora va erkin so'z birikmalari bilan umumiylikini ta'minlaydi. Bunday birikmalarda a'zolarining "tanlanishi" ularni iboralarga yaqinlashtirsa, a'zolar orasidagi sintaktik aloqaning va hokim-tobelik munosabatining mavjudligi ularni erkin so'z birikmalariga yaqinlashtiradi. Xorij tilshunosligida bunday birikmalarni kollokatsiyalar termini bilan yuritiladi. "Shu bilan birga kollokatsiya atamasi sifatida ma'lum bir tilda so'zlashuvchilar uchun an'anaviy, odatiy so'z birikmalari ham tushuniladi" [3], bunda "an'anaviy", "odatiy" deganda so'zlarning yonma-yon kelish ehtimoli juda yuqori ekanligi nazarda tutiladi. Ta'kidlash lozimki, birikma shaklidagi terminlarning katta qismi kollokatsiyalarga to'g'ri keladi.

O'zbek terminosistemasida ham birdan ortiq asosdan tashkil topgan terminlarga yondashuv masalasida bir qator ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, texnik terminlarni tizimlashtirish, ularning leksik sistemadagi o'rnini belgilash borasida muhim tadqiqot olib borgan R.Doniyorov birdan ortiq asosdan tuzilgan terminlarni sintaktik usulda hosil qilingan terminlar qatoriga kiritadi va tizimda ularning salmog'i sodda terminlarnikidan ko'pligini ta'kidlaydi [4]. Nazarimizda, birikma shaklidagi terminlarning hosil bo'lishida a'zolar orasidagi hokim-tobelik munosabatining sezilib turishi ularning sintaktik usulda hosil bo'lganligi haqida xulosa chiqarishga asos bo'lgan. Yana bir terminologiyani o'rgangan olim N.Qosimov birdan ortiq a'zodan iborat terminlarni qo'shma, juft va gibril turlarga ajratish lozimligini qayd qiladi [5]. Olim bunda yangi terminlarning yasashiga ko'proq e'tibor qaratadi va til egasi lisonida mavjud bo'lgan qoliplar yordamida tilda mavjud bo'lmagan yangi so'zlarni hosil qilish imkoniyati haqida fikr bildiradi. Umuman olganda, terminologik tizimning struktur xususiyatlari borasida salmoqli ishlar amalga oshirilgan bo'lib, biz botanik terminlarning shakliy xususiyatlarini ajratishda ularga tayanamiz, albatta.

Terminlarning tuzilishi har bir tilning o'ziga xos shakliy-struktur xususiyati bilan ham bevosita bog'liq. Terminlarning shakliy xususiyatlaridan kelib chiqqan holda ularning semantik jihatlari haqida ham xulosa chiqarish mumkinligi bu sohadagi ishlarning dolzarbligini belgilaydi. Botanik terminlarning shakliy xususiyatiga ko'ra tavsifi leksik birliklarning an'anaviy tasnifi asosida sodda, qo'shma va juft kabi turlarga ajratish maqsadga muvofiq deb hisobladik. Terminlar orasida birikma shaklidagi atov birliklari ko'p uchrashi va salmoqli qismni tashkil etishi ularni alohida tavsiflashga asos bo'ladi. Umuman, so'zlarning tuzilish turi haqida gap borganda ulardagi asoslar miqdori, birdan ortiq bo'lganda ularning qanday munosabatda ekanligi kabilar asosida sodda, qo'shma, juft, takror, murakkab, birikmali, tarkibli kabi terminlar asosda shakllantiriladi. Bunda terminlarning boshqa lug'aviy-ma'noviy guruhlardan farqlanishi ham hisobga olinadi, albatta. Anglashiladiki, so'z

shaklidagi sodda terminlar bir asosdan tashkil topgan, murakkab terminlar birdan ortiq asosning muayyan munosabatda birikishidan hosil bo'lgan, deyishimiz mumkin. Shunga ko'ra, sodda terminlarning o'zini sodda-tub va sodda-yasama, murakkab terminlarni esa juft, takroriy va qo'shma kabi ichki guruhlariga ajratiladi. Birikmali terminlar esa tarkibidagi a'zolar orasidagi sintaktik aloqa saqlanib qolgan terminlarni qamrab oladi. Bu o'zbek morfemikasida so'zlarni tuzilish turlariga ajratish me'yorlariga ham mos keladi.

Terminlar O.G.Vinokurning fikriga ko'ra, "har doim aniq va ravshan. Terminlar sistemasi tili ongli shakllantiradi. Zero, termin o'z-o'zidan, stixiyali tarzda paydo bo'lmaydi, balki zarurligi, jamiyatda unga ehtiyoj mavjudligi bois yaratiladi" [6]. Shu ma'noda terminlar ham semantik, ham struktur jihatdan til egalari uchun qulay tarzda hosil qilinadi. Ta'kidlanganidek, sodda terminlar birgina asosdan tuziladi. Sodda terminlar tarkibida so'z yasovchi affikslarning mavjud yoki mavjud emasligi ularni sodda-tub va sodda-yasama kabilarga ajratish uchun asos bo'ladi. Botanik terminlar orasida sodda terminlar salmoqli qismni egallaydi. Masalan, *ajriq, air, akaju, aloe, tok, tol, uzum, tut, nok, o'rik, pista, andiz, gul, sabzi* kabi botanik terminlar sodda-tub terminlar sirasiga kiritiladi. Ajratilgan sodda-tub terminlar etimologik jihatdan turli qatlamlarga mansub ekanligini ko'rishimiz mumkin. Sodda-tub so'z shaklidagi terminlarning aksariyati, tabiiyki, umumiste'mol so'zlaridan muayyan soha terminologiyasiga kiritilgan.

Sodda terminlarning katta qismi affiksatsiya usuli bilan hosil qilingan. Terminlar derivatsiyasida ular uchun qo'yilgan talablarga e'tibor qaratish lozim. Bunday talablar sirasiga terminlarning ular ifodalaydigan narsa-buyum, voqea-hodisa tushunchasi, ma'no-mazmunga mos bo'lishi, shakliy jihatdan ixcham bo'lishi, yakka ma'noni ifodalashi, sinonimik qatorlarga kirmasligi kabilarni keltirish mumkin. Sodda terminlar terminologik sistemani hosil qiluvchi unsurlar uchun qo'yilgan ixchamlik talabi nuqtayi nazaridan ko'proq hosil qilinadi. Hozirgi kunda qardosh bo'lmagan tillardan kirib kelayotgan so'zlardan va o'zbek tilidagi so'z yasash qoliplaridan foydalangan holda termin hosil qilish faollashmoqda. O'zbek tilining o'z imkoniyatlari asosida terminlar tizimini yaratishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, "muayyan narsa-buyum, tushuncha, voqea-hodisani ifodalashda ona tili qatori, o'rni bilan, o'zbek tili shevalari va lahjalari so'z xazinasida mavjud tayyor so'zlardan foydalanilmoqda, o'zbek tilidagi so'z yasovchi affikslarning termin hosil qilishdagi ishtirokidan unumki istifoda etilmoqda, kalkalashning mavjud turlari yordamida terminlar hosil qilishga jiddiy diqqat qaratilmoqda" [7]. Sanalgan usullar bilan termin hosil qilishning imkoni bo'lmagan o'rinlardagina to'g'ridan to'g'ri so'z o'zlashtirishga yo'l qo'yiladi, albatta. Bu botanik sodda-yasama terminlarning hosil bo'lish jarayoniga ham taalluqli. *Arqoniy, ahrori, aravakash, bargi, bachkilash, bachkilanish, beshaki, beurug', boshqoq, boshqoqcha, boshqoqlilar, boshqoqlanish, onalik, otalik, burchoq, butazor, bo'yoqdor, bo'lim, bo'rtik, bo'g'imsiz, bo'g'in* kabi yuzlab botanik terminlar o'zbek tilining o'z imkoniyatlari asosida hosil qilingan sodda yasama terminlardir.

Affiksatsiya usulida so'z yasash eng faol derivatsion vosita sanaladi [8]. Bu tendensiya terminologik sistema unsurlarining hosil bo'lishida ham kuzatiladi. Albatta, yuqorida sanalgan sodda-yasama botanik terminlarning hosil bo'lishida har bir affiksning o'ziga xos semantik vazifasi bor. Masalan, -lik/liq affiksi mavhumlik, umumiylik ma'nosini ifodalovchi ot terminlarni hosil qiladi. Mazkur ma'noli terminlar asosan asosdan anglashilgan holat, tushuncha, belgi kabilarga ko'ra voqelangan hodisani bildiruvchi ismlardan hosil qilinadi. Fe'l yasovchi -lash affiksli derivatsion qolip jarayon, xatti-harakat ifodalovchi terminlar hosil qiladi (bachkilash). Fe'l turkumiga mansub terminlar asosan uning otga yaqin bo'lgan shakli – harakat nomi vositasida shakllantiriladi. Buning asosiy sababi sifatida harakat nomining fe'lga ot kabi "predmetlik" mohiyatini qo'shishi bilan izohlash mumkin. Shuningdek, -im affiksi natija, voqea-hodisa, jarayon yoki ish-harakat nomini anglatuvchi terminlar hosil qilishda qo'llanadi (bo'g'im). Asosdan anglashilgan xususiyatning mavjud emasligi yoki juda kam miqdorda ekanligini anglatuvchi terminlar -siz affiksi vositasida leksik qatlamga olib kiriladi (mevasiz, bo'g'imsiz). Shuningdek, affikslarning asosga bunday ma'no qo'shishini be- old qo'shimchasi yordamida hosil qilingan terminlarda ham uchraydi (beurug'). Har qanday tilning terminologik tizimida salmoqli qismni ot turkumiga mansub leksik birliklar egallaydi. Bu boradagi fikrlar terminologiyaga doir aksariyat tadqiqotlarda qayd etilgan [9]. Shunday bo'lsa-da, affiksatsiya usulida hosil qilingan terminlarning bir qismi boshqa turkumlarga ham mansub bo'lishini

yuqorida sanalgan sodda-yasama terminlar misolida ko'rishimiz mumkin. Masalan, *mevasiz*, *bo'g'imsiz* kabi botanik terminlar narsaning belgisini ifodalaydi va shu xususiyatiga ko'ra sifat turkumiga mansub bo'ladi. Ma'lum bo'ladiki, affiksatsiya usulida yasalgan terminlar sodda botanik terminlarning asosiy qismini tashkil etadi.

Murakkab so'zlar birdan ortiq asosdan tarkib topishi bilan sodda so'zlarga zidlanadi. Birdan ortiq asosdan hosil bo'lgan so'zlarning o'zi qo'shma, juft va takror so'zlarga ajratiladi [10]. Murakkab terminlar orasida qo'shma terminlar alohida ahamiyatga ega. *Avtospora*, *avtosintez*, *ajriqbosh*, *oqso'xta*, *ayiqtovon*, *ayiqquloq*, *ayiqo't*, *angishvonagul*, *o'ymoqqul*, *arpabosh*, *arpaxon*, *arslonquloq*, *arxaro'ti*, *achchiqo't*, *baytiqo'rg'oni*, *baliqko'z*, *bangidevona*, *bachkipoya*, *beklaro'ti*, *beshbarg*, *beshbarmoq*, *boychechak*, *itsiygak* kabi yuzlab botanik terminlar qo'shma shakldagi terminlar sirasiga kiradi. Keltirilgan qo'shma terminlarning semantik tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning hosil qilinishida leskema ifodalaydigan predmetning tashqi ko'rinishi ham asosiy rol o'ynaydi. Buni *baliqko'z*, *beshbarg*, *beshbarmoq*, *ayiqtovon*, *ayiqquloq*, *angishvonagul* *arslonquloq* kabi o'simliklarning nomlanishida ko'rishimiz mumkin. Albatta, mazkur terminlar umumxalq tilidan botanik terminlar tizimiga olib kirilgan. Dono xalqimiz har bir predmetni uning xususiyatidan kelib chiqqan holda nomlaganligi bu kabi o'rinlarda hal qiluvchi ahamiyat kasb etgan. Masalan, *ayiqtovon* shaklan ayiqning tovonini eslatishi uning shunday nomlanishiga sabab bo'lgan. *Acchiqo't* o'simligining nomlanishida uning ta'm bilan bog'liq xususiyati asosiy planga ko'tarilgan bo'lsa, *arxaro'ti*, *ayiqo't* kabilarda o'simlikni qaysi hayvon ko'proq iste'mol qilishiga e'tibor qaratilgan. Umuman olganda, qo'shma botanik terminlarning hosil bo'lishida turli xil yondashuvni ko'rishimiz mumkin. O'zbek tilidagi qo'shma botanik terminlarning qariyb 70 foizi umumiste'mol so'zi sifatida ham qo'llanadi va terminlar tizimiga aynan shu qatlamdan olib kirilgan. Shu o'rinda qo'shma terminlarning semantik jihatlariga emas, balki morfologik xususiyatlariga tayangan holda tahlil qilish bilan bog'liq ishlar ham o'zbek tilida amalga oshirilganligini ham ta'kidlab o'tish lozim. Yetakchi olimlarimizdan biri H.Dadaboyev qo'shma terminlarning qaysi turkumlardan hosil bo'lishiga e'tibor qaratadi [11]. Shu nuqtayi nazardan yondashganda ham qo'shma botanik terminlarning [ot+ot], [sifat+ot], [son+ot] kabi turli qoliplardan hosil bo'lganligini qayd etish mumkin. Bu kabi guruhlarda ham qo'shma so'z uchun qo'yilgan talablar o'zgarmaydi, ya'ni bunday leksik birliklar hosil qiluvchi a'zolar ifodalaydigan tushunchadan farqli denotatga ishora qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Быкова Г.В. Лакуарность как категория лексической системологии. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003. – 364 с.; Марковина И. Ю., Васильченко Т.А. Интеркультурные лакуны в тексте с невербальным компонентом / Лакуны в языке и речи: Сб. науч. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003. – С. 129; Махонина А.А. К вопросу о классификации межъязыковых лакун / Язык и национальное сознание. Вып. 4. – Воронеж, 2003. – С. 40-45; Огурцова О.А. К проблеме лакуарности / Функциональные особенности лингвистических единиц: Сб. трудов Кубанского ун-та., 1979. – С. 77-83; Сорокин Ю.А. Лакуны: еще один ракурс рассмотрения / Лакуны в языке и речи: Сб. науч. трудов. – Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2003. – С. 3.
2. Валиев Т. Ўзбек тили йўлсозлик терминларининг структур-семантик хусусиятлари ва лексикографик талкини: Филол. фанл. б. фалс. докт. дисс. – Самарқанд, 2017. – Б.50. – 134 б.
3. McCarthy M. English Collocation in Use. How Words Work Together for Fluent and Natural English, 2005, – P.59 (509), Стариченок В.Д. Большой лингвистический словарь, – Москва: Феникс, 2008. – 506 с.
4. Дониёров Р. Ўзбек тили техник терминологиясининг айрим масалалари. – Тошкент: Фан, 1977. – Б.148.
5. Қосимов Н. Ўзбек тили илмий-техникавий терминологияси масалалари (Сўз ўзлаштириш ва аффиксация масалалари). – Тошкент: Фан, 1985. – Б.47.
6. Винокур Г.О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МИФЛИ. Том 5. – Москва, 1961. – С.3-10.
7. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2019. – B.51. – 120 b.
8. Irisqulov M. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2009. – B.55. – 264 b.
9. М.Н. Термин как средство специальной информации // Русский филологический Вестник. – 1996. – №1. – С.73-76.; Мадвалиев А. Термин – терминологик луғат – изоҳли луғат // Ўзбек тили ва адабиёти, 2008. – №6. – Б.54-56.; Кожанова Е. А. Лингвистические особенности терминологии нетрадиционной медицины английского языка: Дисс. ... канд. филол. наук. – Москва, 2001. – 182 с.
10. Турсунов У. ва бошқ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
11. Dadaboyev H. O'zbek terminologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2019. – 120 b.

OILAVIY-MAISHIY MAROSIMLARGA OID ETNOGRAFIK TASNIFI**M.X.Suvanova, PhD, dots., Navoiy viloyati pedagogik mahorat markazi, Navoiy**

Annotatsiya. Leksik qatlam tarkibida tadqiq etiluvchi shunday madaniy birliklar mavjudki, ular xalqning mentalitetini, milliyligini o'zida namoyon etadi. Ushbu so'zlarda ifodalanayotgan lug'aviy ma'nodan tashqari, faqat o'zbek xalqigagina tegishli bo'lgan urf-odatlar, marosimlar, an'ana va qadriyatlar ham ifodalanadi. Bunday xususiyatlarga ega so'zlarni biz ilmiy atamalar doirasida "etnografizm"lar deb ataymiz. "Etnografizm" atamasining tarkibiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, bu so'zning o'zagi xalqlarning kelib chiqishi, paydo bo'lishi va shakllanishi bilan bog'liq bo'lgan ilk jarayonlarni o'rganuvchi soha atamasidir.

Kalit so'zlar: Etnografizmlar, folklor tarkibi, urf-odatlar, marosimlar, dialektizmlar, chilla, kelin salom, padaroshi.

Аннотация. Лексический пласт содержит такие исследуемые культурные единицы, которые выражают в себе менталитет, национальность народа. Помимо языкового значения, выраженного в этих словах, выражаются также обычаи, обряды, традиции и ценности, которые принадлежат только узбекскому народу. Слова с такими характеристиками мы называем "этнографизмами" в рамках научных терминов. Обращая внимание на содержание термина "этнографизм", суть этого слова-отраслевой термин, изучающий ранние процессы, связанные с происхождением, возникновением и формированием народов.

Ключевые слова: Этнографизмы, фольклорный состав, обычаи, обряды, диалектизмы, Чилла, свадебный салют, подароши.

Abstract. The lexical layer contains such cultural units under study that express the mentality and nationality of the people. In addition to the linguistic meaning expressed in these words, customs, rituals, traditions and values that belong only to the Uzbek people are also expressed. We call words with such characteristics "ethnographisms" within the framework of scientific terms. Paying attention to the content of the term "ethnographism", the essence of this word is an industry term that studies early processes related to the origin, emergence and formation of peoples.

Keywords: Ethnographisms, folklore composition, customs, rituals, dialectisms, Chila, wedding fireworks, padar oshi.

Y.Bobojonov hudud shevalaridagi etnografizmlarning quyidagicha tasnifini keltirib o'tadi:

- 1) inson tug'ilishi va uning chilla davri bilan bog'liq etnografizmlar;
- 2) to'y (sunnat to'yi va nikoh to'ylari) etnografizmlari: to'yga qadar, to'y paytida, to'ydan so'nggi marosimlarga oid etnografizmlar;
- 3) motam-marosimni ifodalovchi etnografizmlar [1].

Etnografizmlar hudud jihatidan, etnos-urug'-qabilalar turfa xilligi jihatidan, mavsum jihatidan ham ko'plab turlarga bo'linadi.

I.Jabborov o'zbek mavsumiy marosimlarni quyidagi turkumlarga bo'lib tasnif etish mumkinligini ta'kidlaydi:

- 1) qishki marosimlar – gap-gashtak, yasa-yusun kabilar;
- 2) bahorgi marosimlar – Navro'z, shoxmoylar [qo'sh chiqarish], lola yoki qizil gul sayli, loy tutish, sust xotin kabilar;
- 3) yozgi marosimlar – qovun sayli, choy momo va hokazolar;
- 4) kuzgi marosimlar – hosil yig'imi bilan bog'liq mehrjon, oblobaraka, shamol chaqirish, uzum sayli kabilar [2].

Bu haqida E.Begmatov quyidagilarni yozadi: "O'zbek tilshunosligida uchrovchi etnografik qatlam, dialektal leksik qatlam kabi terminlar aslida leksik qatlamlarni emas, o'zbek tilining so'zlashuv nutqi uslubiga xos so'zlar guruhini ifodalaydi. Bu yerda qavatlanish, ya'ni lug'aviy qatlam tashkil qilish jarayoni yo'q, balki nutq, uslub tipiga xoslanish bor. Demak, keltirilgan terminlardagi "qatlam" so'zi bu o'rinda hodisaning mohiyatini to'g'ri ifodalaydi [3].

O'zbek marosimlari mazmun-mohiyatiga, o'tkazilish o'rniga ko'ra turkumlarga ajratilgan. Tilshunoslikda marosimlarning nomlanishi, ularning mohiyati, etnografizmlarning lisoniy birlik sifatida guruhlariga bo'lib o'rganilishi bugungi kunda ham muhim bo'lgan masalalardan biridir.

Marosimlarni B.I.Sarimsoqov mazmun-mohiyatiga ko'ra uch guruhga bo'lib o'rgangan [4]: maishiy marosimlar: to'y, dafn; kalendar marosimlar: navro'z, ramazon iftorligi, qozonto'ldi; magik marosimlar: qo'l olish, qonlash, chilla o'qish, suq chiqarish kabi.

O'zbek sheva vakillari yashayotgan hududda ham an'anaviy to'ylarni o'tkazish bilan bog'liq bir qator urf-odat va marosimlar: beshik to'yi, sunnat to'yi, nikoh to'yi, payg'ambar yoshi (mavlud) to'yi, shuningdek, aholi hayotida bo'ladigan dafn etish va undan keyin o'tkaziladigan marosim va rasm-rusumlar saqlanib kelganligi to'g'risida ma'lumotlar mavjud. Masalan:

To'y-tantana nomlarini bildiruvchi etnografizmlar. To'y dunyoning barcha xalqlari tomonidan nishonlanadigan eng katta va mashhur marosim hisoblanadi. Bu marosimni o'tkazish davomida milliy urf-odatlar, ma'rakalarni ifodalash uchun juda ko'p etnografik so'zlar qo'llaniladi va bu so'zlar qadim zamonlardan bizning davrimizgacha turli o'zgarish va takomillashishlar bilan yetib kelgan.

To'y marosimiga oid etnografizmlar quyidagi nomlar bilan aytiladi:

- a) beshik to'yiga oid etnografizmlar;
- b) sunnat to'yiga oid etnografizmlar;
- d) nikoh to'yiga oid etnografizmlar.

Beshik to'yiga oid etnografizmlar. **Gavʻrabandon** – tug'ilgan chaqaloqni beshikka belash, unga turli sovg'a-salomlar olib kelish bilan bog'liq marosim. Bu marosim yurtimizning Bux., Samar. hudud shevalarida **gavʻrabandon**; Nav. Konimex, Nurota tum., Qoraqal. shevalarida **besʻk tʻoy**, Nam., Fargʻ., And., Qashq. hudud shevalarida **beshʻk tʻoyi** nomi bilan yuritiladi. Gavorabandon so'zi etimologiyasiga qaraydigan bo'lsak, fors-tojikchada gavora – beshik, bandon – bog'lash degani, ya'ni beshikka belash demakdir.

O'zbek shevalarida **aqiqa** (ar. Yarim qimmatbaho tosh; chaqaloq sochini olish; qurbonlik qilish) deb ham yuritiladi. Oilada "yangi mehmon", ya'ni chaqaloq dunyoga kelganligi munosabati bilan uning tug'ilganiga 7 yoki 14 yoxud 21 kun bo'lganda o'tkaziladigan ziyofat, marosim. Kitoblarda farzandning otaga bir necha haqqi bor deganlar: ...*agar bola o'g'il bo'lsa ikki qo'y so'yib, agar qiz bo'lsa, bir qiz so'yib tug'ilgan kunining yettisida aqiqa qilishi farz* (S.Ayniy, *Doxunda*). Bu marosim yurtimizning barcha hududlarida **aqiqa** nomi bilan yuritiladi. Beshik to'yi, aqiqa etnografizmlari o'zbek xalqining yangi tug'ilgan bolaga e'tiborini, uni e'zozlash bilan bog'liq milliy an'analarni ifodalashi nuqtayi nazaridan ham lingvomadaniy birlikdir.

Sunnat to'yiga oid etnografizmlar. **Xatna to'yi** o'g'il farzandni kestirish amali bilab bog'liq bo'lgani bois xatna deb ham ataladi. Xatna (ar. kesish, kestirish, sunnat qilish). Musulmonlar va boshqa ba'zi xalqlarda o'g'il bolalar jinsiy a'zosining chekka kertmagini kesish yoki kestirish. Xatna marosimlari o'zbeklar va bir qancha xalqlarda to'y shaklida o'tkaziladi [5]. Demak, bir jihatdan diniy amal bo'lsa-da, bolaning sog'ligini, jismoniy komilligini ta'minlovchi milliy amaldir.

Xalqimiz bolani kestiribgina qo'ymay, buni qarindosh-urug'lar, yaqinlar, do'st-birodarlar hamda o'rtoqlariga yetkazish, unga el-u xalqdan duo olib berish, ehson qilishdek ezgu amallarni xatna to'yida bajaradi. Demak, xatna to'yi ana shunday ezgu milliy va diniy amallar ifodasi sifatida ham lingvomadaniy birlikdir.

Xatna to'yi asrlar davomida amalda bo'lish natijasida Bux., Nav., Qashq. **sunnat tʻoy**, Samar. **sadoq tʻoy**, And., Fargʻ., Nam. **xatna tʻoy**, Surxan. **qolhal tʻoy**, Sirdar. **aqʻqa**, Toshk. **ogʻʻl tʻoy**, Xor. **sunnat tʻoy//qarz tʻoyi**, Qoraqal. **syndet tʻoy** deb ham ataladi. Aynan bir to'y turining turli belgi xususiyatlar asosida nomlanishi ham o'zbek lingvomadaniyatining tavsiflanuvchi xususiyatidir.

Nikoh to'ylariga oid etnografizmlarni quyidagi qismlarga bo'lib o'rganish maqsadga muvofiq:

1) To'yga qadar marosimlarni ifodalovchi etnografizmlar: sovchilik, non sindirish, fотиha, oq yirtish, maslahat oshi, to'y eltish, oqsoqolga borish, qizlar yig'ini, hina qo'yish (xostgori, nonshikanon, xayoshi, oshxurakon, fотиha, parchaburron, maslahat oshi, to'ybaron, oqsoqolravi, dugonatalbon, hinobandon). Kelin-kuyovni katta to'yga tayyorlash: soch o'rish, qosh terish, kiyim kiydirish va boshq.;

2) To'y paytida o'tkaziladigan marosimlarni ifodalovchi etnografizmlar: nikoh, kuyovning kelishi, to'y ziyofati, kelinni kuyovning uyiga kuzatish, yuzko'rar va boshqalar;

3) To'ydan so'nggi marosimlarga oid etnografizmlar: joy solish, joy yig'ish, kuyovcharlar, kelincharlar.

To'yga qadar marosimlarni ifodalovchi etnografizmlar: sovchi – turmush quradigan yigit va qizning ota-onalari qarindosh urug'lari bilan yoshlarning oila qurishlari borasida kengashuvchi, oilaning a'zosi yoki qarindosh urug'laridan biri bo'lgan shaxs. Surxan. shevasida **djo:chi/yəvchi**. Bu o'zbek tilli hududlarning barchasida keng tarqalgan etnografizmdir.

To'y paytida o'tkaziladigan marosimlarni ifodalovchi etnografizmlar: Kuyov navkar. To'y kuni ko'pgina hududlarda dori bilan, ba'zi joylarda kuyov navkarlar (kuyov va do'stlari) kelinnikiga karnay-surnaylar sadosi ostida borishadi. Kelinnikida kuyov navkarlar mehmon qilinadi. O'sha yerda juda ko'plab hududlarda kuyovga to'n kiydirish marosimlari o'tkaziladi. Samar., Bux., Nav. viloyatlarida kuyovnikiga kuyov sarpo jo'natiladi. Jiz. viloyatida bu marosimdan keyin kelin va kuyovning nikohlari domla-imom tomonidan o'qitiladi. Mazkur hududda kuyov navkarlar dasturxondan turgandan keyin kelin uyidan yaxshi niyat bilan chinni idishlardan olib ketadilar.

To'ydan keyingi marosimlarni ifodalovchi etnografizmlar to'y kunining ertasiga kelin salomi bilan boshlanib ketadigan marosim nomlaridan iborat. Masalan, kelin salom, charlar, challadi yoki kelin chaqirdi, yuz ko'rar kabi.

Kelin salom – kelinni to'yning ertasiga qarindoshlarga tanishtirishga bag'ishlangan tantananing nomi. Ba'zi hududlarda to'y ertasiga, ba'zi hududlarda to'y kuni kelin salom marosimi o'tkaziladi. Xalqimizga xos bu qadimiy udum O'zbekistonning har bir viloyatida, har bir vohasida o'ziga xos tarzda, o'zgacha bir shukuh bilan o'tkaziladi. Hammasi ham o'zida millatimizga xos estetik qarashlarni aks ettiradi. Poytaxtimiz Toshkent shahrida kelinlar boshlariga yopinchiq yopgan holda egilib salom beradilar, Samarqandda esa salom aytilgan vaqtda qo'llariga ilingan ro'molcha bilan yuzini yopadi. Qashqadaryo vohasida esa yon tomonga egilgan holatda salom beradi.

Tahlillardan ko'rinadiki, o'zbek xalqiga xos to'y bilan bog'liq etnografizmlar, antroponimlar, maqol va matallari shu qadimiy xalqqa xos bolajonlik, mehmondo'stlik, elparvarlik, saxovatpeshalik va halollikka asoslangan milliy hamda diniy urf-odatlar, marosimlari haqidagi lisoniy, madaniy axborotlarni ifodalash barobarida ularning davrlardan davrlarga, avlodlardan avlodlarga o'tishini, bardavomligini ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Букова Г.В. Внутриязыковые лакуны в системе языка (на материале русского языка). – Благовещенск: Изд-во АмГУ, 1998.
2. Жўраев М. Ўзбек халқ эртақларида “сеҳрли” рақамлар. – Тошкент: Фан, 1991.
3. Имомов Қ., Мирзаев Т., Саримсоқов Б., Сафаров О. Ўзбек маросим фольклори // Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1990.
4. Калинин А.В. Лексика русского языка. – Изд-во МГУ, 1966.
5. Муравьев В.Л. Лексические лакуны (на материале лексики французского и русского языков). – Владимир, 1975.
6. Ожигов С.И. Словарь русского языка. – Москва: Русский язык, 1987.

UDC 81'373.45

WIDESPREAD USE OF ENGLISH TERMS IN UZBEK BRAND NAMES

D.M.Teshabayeva, PhD, prof., Termez university of economics and service, Termez
M.A.O'sarova, master's student, Termez university of economics and service, Termez

Annotatsiya. So'nggi yillarda O'zbekistonda brend nomlarida inglizcha so'zlarning qo'shilishi tobora keng tarqalmoqda. Ushbu fenomen globalizatsiyani, madaniy almashinuvni va G'arb marketing strategiyalarining ta'sirini aks ettiradi. Ushbu maqola o'zbek brend nomlarida ingliz tilining keng qo'llanilishining sabablari, iste'molchilarni qabul qilish va brend identitetiga ta'siri, shuningdek, mahalliy bizneslar uchun yuzaga keladigan muammolar va afzalliklarni o'rganadi. Turli brendlarning sifatli tahlili nomlash konventsiyalaridagi tendentsiyalar va naqshlarni ko'rsatib, O'zbekistondagi brend yaratish jarayonining o'zgaruvchan manzarasiga oid tushunchalarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: Globalizatsiya, Madaniy almashuv, G'arbiy marketing strategiyalari, Brend identiteti, Mahalliy bizneslar, Nomi berish an'analari, Branding maydoni

Аннотация. В последние годы использование английских слов в названиях брендов стало все более распространенным явлением в Узбекистане. Этот феномен отражает глобализацию, культурный обмен и влияние западных маркетинговых стратегий. В статье рассматриваются причины широкого использования английского языка в узбекских названиях брендов, анализируются последствия для восприятия потребителями и идентичности бренда, а также обсуждаются потенциальные проблемы и преимущества для местного бизнеса. Качественный анализ различных брендов подчеркивает тенденции и паттерны в наименованиях, предоставляя понимание развивающегося ландшафта брендинга в Узбекистане.

Ключевые слова: Глобализация, Культурный обмен, Западные маркетинговые стратегии Идентичность бренда, Местные бизнесы, Номенклатурные конвенции, Брендинговый ландшафт

Abstract. In recent years, the incorporation of English words in brand names has become increasingly prevalent in Uzbekistan. This phenomenon reflects globalization, cultural exchange, and the influence of Western marketing strategies. This article explores the reasons behind the widespread use of English in Uzbek brand names, examines the implications for consumer perception and brand identity, and discusses the potential challenges and benefits for local businesses. A qualitative analysis of various brands highlights the trends and patterns in naming conventions, providing insights into the evolving landscape of branding in Uzbekistan.

Key words: Globalization, Cultural Exchange, Western Marketing Strategies, Brand Identity, Local Businesses, Naming Conventions, Branding Landscape

Introduction. The globalization of markets has brought about major changes in branding practices around the world. In Uzbekistan, a nation known for its rich culture and fast-growing economy, the use of English words in brand names has significantly increased. This trend goes beyond just borrowing language; it also highlights larger social and economic changes. Businesses want to attract both local and international customers, so they often use English terms that seem modern, innovative, and desirable.

Brand connotation includes everything associated with a brand. For instance, McDonald's evokes thoughts of children as a target audience, quick service as a type of product, and golden arches as its logo (Aaker, 1991, p. 109). Brand connotation can be defined as the information connected to how consumers perceive a brand, linking that brand to other relevant ideas in their minds.

A brand name should match the product well. This idea is similar to concepts in Uzbek epics, where a name must be earned. For example, a child receives a name that reflects their character and talents. This article aims to explore the factors driving this trend, its effects on consumer behavior, and what it means for brand identity in Uzbekistan.

Methodology: This study uses a qualitative research method to look at the use of English words in Uzbek brand names. Researchers gathered data by reviewing existing literature, online databases, and social media to find key brands in Uzbekistan. They selected a sample of 50 brands from various industries, including food and beverage, fashion, technology, and services, for analysis. The study investigates the language features of these brand names and classifies them based on their meanings, cultural implications, and market positioning

Literature. The use of English in countries where it is not the primary language has been researched in many different settings. Crystal (2003) points out that English has become a global common language, which has led to its use in various cultural environments, affecting local languages and customs. In the realm of branding, Muñoz (2016) suggests that English words often signal quality, modernity, and prestige, making them appealing to businesses that want to improve their market presence.

In Uzbekistan, the shift from a centrally planned economy to a market-driven one has required new branding approaches. Ismailova (2020) mentions that many Uzbek brands now use English

words to connect with younger consumers who are increasingly influenced by Western culture through media and technology. Khamraev (2021) adds that using English can be a smart way for brands to stand out in a competitive market, showcasing them as innovative and globally minded.

Results and Discussion

The analysis shows several trends in how English words are used in Uzbek brand names:

1. **Modernity and Innovation:** Numerous brands include English words that suggest modernity and technology. For example, tech companies often use words like "smart," "digital," or "tech" to highlight their innovative nature.

- **Smart House:** A brand that offers smart home technology solutions.

- **Techno Park:** A technology center that supports startups and innovation.

2. **Cultural Hybridization:** Brands often mix Uzbek cultural elements with English words to create distinctive identities. For instance, a traditional dish might be marketed with an English name that appeals to modern tastes.

- **Chai Time:** A tea brand that merges traditional Uzbek tea culture with contemporary branding.

- **Uzbek Style:** A fashion label that combines traditional Uzbek designs with modern styles.

3. **Targeting Youth:** Brands that focus on younger customers frequently use trendy English words or phrases that connect with global youth culture. This approach not only grabs attention but also creates a feeling of belonging for young shoppers.

Cool Kids: A clothing line for children that uses trendy English words to attract young parents.

Urban Beat: A music and lifestyle brand aimed at young people.

4. **Perceived Quality:** Using English often suggests higher quality or luxury. Brands that use English terms usually want to be seen as premium choices in their markets.

Luxury Uzbek Carpets: A brand that sells high-quality carpets and uses English words to boost its prestige.

Elite Café: A coffee shop chain that includes "elite" in its name to suggest exclusivity and quality.

However, there are some challenges. Some consumers might feel that too much English makes brands seem distant or snobby, which could create a gap between the brands and their audience. Additionally, relying on English could overshadow local languages and cultural identities.

Conclusion .The common use of English in Uzbek brand names shows larger trends of globalization and cultural exchange. While this trend brings many advantages for marketing and attracting consumers, it also raises issues about cultural identity and how consumers view brands. As Uzbekistan continues to modernize, finding the right balance between adopting global influences and keeping local traditions will be essential for the future of branding in the nation. A brand that is loved by consumers can achieve high sales. A brand can survive thanks to consumer demand. In a globalized world, competition becomes tougher. Advances in communication technology and easier travel create even stiffer competition. Brands might face competition from faraway places like China and India. Most Uzbek brands do not try to expand internationally. Naming a brand is a complicated and technical task. The first and most important step of forming a brand is naming it. A good name forms a basis for the future impression of advertisement and packing and creates a unique and strong symbol.

REFERENCES:

1. Aaker, D. (1995). *Strategic Market Management*, New York: John Wiley & Sons Inc.
2. Aaker, D. (1991). *Managing Brand Equity Capitalizing on the value of a brand name*, New York: The Free Press
3. Crystal, D. (2003). "English as a Global Language". Cambridge University Press.
4. Ismailova, D. (2020). The Impact of Globalization on Branding Strategies in Uzbekistan. "Central Asian Journal of Marketing", 5(2), 45-60.
5. Khamraev, A. (2021). Branding in Uzbekistan: Challenges and Opportunities. "Uzbek Journal of Business Studies", 3(1), 30-40.
6. Muñoz, C. (2016). The Role of English in Branding Strategies: A Comparative Study. "International Journal of Marketing Studies", 8(4), 22-34.

ISAJON SULTONNING BO'RI HIKOYASIDAGI BO'RI ZOOSEMIZMINING XUSUSYATLAR

U.S.Toirova, o'qituvchi, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. *Bo'ri hikoyasidagi o'zbek milliy qadriyatlari va madaniy urf odatlari bilan chambarchast bog'liq bo'lgan xususiyatlar hayvon zoosemasi orqali ifodalanishi, hamda bo'rining oila sardori va boshlig'i, o'z xonadonini himoyachisi, qalqoni bo'lgani o'zbek mentalitetiga xos bo'lgan xislatlarning namoyishidir. Maqolada keltirilgan xislatlar o'zbek erkaklariga xos bo'lgani alohida e'tirof etiladi.*

Kalit so'zlar: Zoosemizm, konnotatsiya, metafora, viqor, jonzot

Аннотация. *Выражение в волчьей истории через зоосему животных черт, тесно связанных с узбекскими национальными ценностями и культурными традициями, а также роль волка как вожака и главы семьи, защитника и щита своего хозяйства являются проявлениями черт, характерных для узбекского менталитета. Особо отмечается, что представленные в статье черты характера характерны для узбекских мужчин.*

Ключевые слова: Зоосемизм, коннотация, метафора, достоинство, существо

Abstract. *The expression of features animal zoosemy closely related to Uzbek national values and cultural traditions in the wolf story and the wolf's role is depicted as the leader and head of the family, the protector and shield of his household and the characteristic traits of the Uzbek mentality. It is especially recognized that the features of wolf in the article are compared to Uzbek men.*

Keywords: Zoosemy, connotation, metaphor, dignity, creature.

Kirish. Taniqli o'zbek yozuvchisi va adabiyotshunos Ulug'bek Hamdam Isajon Sulton haqida shunday yozgandi:

"...Uning ijod yo'li anchagina o'ziga xos. Yozuvchi 90-yillarning boshlarida mo'jazzgina kitobchasi - "Oydinbuloq" bilan ko'zga tashlanib, adabiy davralarni o'ziga bir qaratib olgach, hayot deb atalgan tubsiz va cheksiz teranliklarga sho'ng'ib ketgan bo'yi, 2010-yilda qator hikoyalar va romanlar bilan u ummondan bosh ko'targan ijodkordir".

Isajon Sulton yana bir tilga tushgan boshqa asarlaridan biri "Boqiy darbadar" romani haqida gapirarkan:

"Isajonni "Boqiy darbadar" asarini yozishga turtki bergan tuyg'u aynan qiyomatni favqulodda kuchli sezish, bu dunyo qadriyatlarining qiyomat degan ulkan tegirmonda yanchilishini ravon va jonli his etishdir. Xuddi mana shu tuyg'u "Boqiy darbadar" asarining dastlabki asosidir. Inson chalayotgan hayot degan kuyda darbadarlik ohanglari ustun ekanligini anglaydi yozuvchi".

Adabiyotshunos olim roman qahramonlaridan birining ichki dunyosiga kirib borar ekan, shunday xulosaga keladi:

"Ozod zohiran jo'n tuyuluvchi tabiat hodisalarining botinini ko'radi. Oddiy odam eshitishi mahol bo'lgan turfa tovushlarni tinglaydi. Dastlab uning fikru shuurida barcha ajdodlarimiz ham o'z qismatiga peshvoz borishgan emasmidi. Ehtimol, shu bois ham ular tabiatida itoatkorlik, jafokashlik, halimlik, shukronalik, qanoat tuyg'ulari shakllanmadimikin. Kishini ezuvchi mehnatdan qutilish chorasi bormi. Taqdirni o'z-gartirish imkoni-chi. Bag'ri qon qizg'aldoqlaru maysa-ko'katlar nega bahorga talpinishadi. Bu ham ertadan umidvorlik orzusi emasmikin. Bularning barchasida qanday ma'no yashirin. Umuman, odam bolasi dunyoga nima uchun keladi? - qabilidagi savollar shodasi charx uradi". "Ozod" romani inson umrining qadri haqida bitilgan.

Asosiy qism. Zoosemizm -bu hayvon ma'nosi bo'lib, inson xarakter xususiyatlarini yoritishda ishlatiladi. Hayvon xususiyatining metaforik yo'l orqali insonga ko'chishini o'z ichiga oladi.

Uni aqlli deydlar. Hayvonlar orasida shugina bir marta juft tanlab, umrining oxirigacha o'sha jufti bilan hayot kechiradi. O'z makonining chegaralarini erinmay belgilab chiqib, bironta jonzot kirishiga yo'l qo'ymaydi.

Bo'rining aqlu zakovati oldida butun hayvonot olami o'z hisoblanadi. Uning ziyralligi hamda aql farosati haqida gapirar ekanmiz, hikoyadagi keltirilgan misol buning yaqqol namunasi bo'la

oladi. Uning umr yo'ldosh tanlashi, shu jufti bilan butun umr birga yashashi, o'z chegarasini ya'ni oilasini o'zi qo'riqlashi, oilasini himoya qilishi va uni ko'zqorachig'idek asrashi alohida e'tirof etilgan. Bo'ridagi bunday xususiyat uning oilaparvar, himoya qiluvchi mavjudot ekanligi bilan ajralib turadi.

U viqorli, ko'kragi keng, panjalari paydor, odam bolasi bilan o'ynashayotgan zuryodiga indamay qarab turardi. Ha, haqiqatan ham haybatli edi, ammo turishida tahdid sezmadim. Shunday bo'lsa-da, qo'rqqanim esimda. Saldan keyin past ovozda irillagan edi, bolasi talpanglay-talpanglay qoshiga chopib bordi.

So'ng ikkovlon bamaylixotir ortga burilishib. o'z yo'llariga ketishdi.

Bo'rining salobatli va kelbatli gavdasi, uning panjalarining keng va kattaligiga qaramay, inson uning bolasi bilan o'ynayotgan edi. Uning haybati va viqoridan inson qo'rqsa, bo'rida qo'rqish alomati also sezilmagan edi. Past ohangda ovoz chiqargan edi. Bolasi bo'rining ovozi tufayli uning yoniga kelib, uning orqasidan ergashdi. Umuman olganda bo'ri zoosemasidagi bu viqor uning dadilligi, o'ziga ishonuvchanligi va jasurligining mukammal namunasi sifatida ko'rinadi.

So'qmoq chetidagi raqibimning yollari pasaydi, ko'zini mendan uzib, tovush kelgan tomonga bir qarab qo'ydi. Shunda nigohidagi shiddatning g'oyib bo'lganini payqadam.

Ortiga tisarildi, ammo sira shoshmasdan, viqor ila o'girildiyu o'sha tomonga yo'rtib keta boshladi. E, tushundim! Bo'rilar oila bo'lib yashaydilar.

Uning ham oilasi bor-ku? Ha, bo'ri oila quradi. Nariroqda, to'qay ichkarisida ini bo'lsayam ajabmas.

Bo'rilarining oilasi uchun qiladigan har bir ishi tahsinga loyiq desak adashmaymiz. Uning ostonasiga qarab yo'l qo'ygan yo'lovchini ostonasiga borishga yo'l qo'ymasligi, har qanday holatga ularga qarshi kurashib, oilasini muhofaza qilishi, va ularga yaqin keladigan xavf va xatardan ogoh qilishi ularning oldidagi mas'uliyatli va javobgarlik ruhida bir burchi sanaladi. Ulardagi burchga sadoqatlilik, oilaparvarlik g'oyalari alohida ta'kidlanib borilgan.

Har holda, u yerda bir oila yashar, erkak bo'ri esa mening, ya'ni cho'l bag'rida o'zicha kuymalanib o'tin to'plab yurgan odamning qiyofasidagi xatarni sezib, yo'l yoqasiga bola-chaqasini himoya qilgani chiqqanga o'xshaydi.

Bo'rining erkagi mas'uliyatli va halol bo'lib, oilasi qutqarish va xatardan qo'riqlash uchun javobgar hisoblanadi. Bunday xususiyatlarning bo'rilarida sezilishi albatta ajablinarli holder. Xaqiqat shuki ular oila boshlig'i hamda o'z juftiga sadoqatli umr yo'ldosh va himoya qalqoni sifatida namoyon bo'ladi. Shu bilan birgalikda ularning sezgi organlarida ham uzoqdan xavfni sezish, ulardan ogoh bo'lish kabi g'oyalr ham mavjud. Yov va begonalarning iniga yaqinlashishi ularni jahlini chiqarib, o'zini himoya qilishi kerakligini eslatadi. Begonalr ketgach o'zini xavfdan uzoq deb his qiladi va sokin nafas oladi. Umuman olganda bo'rini xavfdan ogoh qilishi kabi ma'nolari ham o'ziga xos xususiyat kasb etadi.

Eskilardan qolgan bir gap bor, – dedi g'olibona. Keyin ko'rsatkich barmog'ini nuqib, uqtirdi:

- Bo'rining tirnog'i omad keltiradi. Unutma!

O'zbek xalqining milliy qadriyatlariga asoslanib, ularning mentalitetini, qarashlarini, dunyoqarash hamda urf odatlarini o'z ichiga olgan.

Xulosa. Umuman olganda bo'rining xususiyatlari adib aynan erkak bo'rining mas'uliyatli harakati orqali uning erkinlikni, jasoratni, kuchlilikni oila sardori va boshlig'i sifatida berib, uning o'z oilasi uchun javobgar timsol sifatida namoyon qiladi. Bo'rining nafaqat sadoqati, balki uning oilasini himoya qilishi uchun qilingan say-harakati va uning oilasiga begonalrni, ayniqsa uning qo'rg'oniga begonalr qadam tashlashi ular uchun xavf-xatar hisoblanadi. Bo'ri semasida haqiaiy mard erkaklik g'ururi bor va oilasini uchun jonini beradigan inson xususiyatlari tasvirlangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Toirova Umida Sobirovna. (2023). Sher zoosemism in uzbek works. Web of Teachers: Inderscience Research, 1(8), 168–176. Retrieved from <https://webofjournals.com/index.php/1/article/view/345>
2. Toirova, U. (2022). Analysing of Cat Zoosemy in the Uzbek and English Works. Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 14(14). извлечено от https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/6804
3. Toirova, U. (2021). Maqollarda Zoosemizmlarning ingliz va o'zbek tillaridagi Центр научных публикаций (buxdu.Uz), 1(1). https://journal.buxdu.uz/index.php/journals_buxdu/article/view/1953

4. Toirova Umida Sobirovna. (2023). The description of lion zoosemy in uzbek"s novels. American Journal of Research in Humanities and Social Sciences, 11, 36–12.
5. Umida Toirova, S. Ahmadning Qorako'z Majnun va P. Turnering Hachiko hikoyalarida it zoosemasida sadoqat timsoli, Центр научных публикаций (buxdu. uz): Том 19 № 19 (2022): Статьи и тезисы (buxdu. uz)
6. Toirova U. Said Ahmadning Qoplon va Roald Dahl ning""Beware of the Dog""hikoyalarida It zoosemasi berilishi //Центр научных публикаций (buxdu. uz). – 2021. – Т. 8. – №. 8.
7. Sobirovna T. U. O'zbek Asarlarida Sher Zoosemizmi //Diversity Research: Journal of Analysis and Trends. – 2023. – Т. 1. – №. 9. – С. 50-57.
8. Sobirovna T. U. It va mushuk zoosemizmi o'zbek asarlari talqinida //Miasto Przyszłości. – 2023. – Т. 42. – С. 13-22.
9. Toirova, U. (2023). Normurod Norqobilovning "Dashtu dalalarda" asarida bo'ri zoosemasi. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 37(37).
10. Toirova, U. (2023). Ingliz romanlarida it zoosemasining turli xil talqini. Центр научных публикаций (buxdu. uz), 34(34).

UO'K 81-13

XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA TARIXIY SIYMOLAR OBRAZI

S.Q.To'rayeva, talaba, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. *Ushbu maqolada taniqli shoir Xurshid Davron she'riyatidagi tarixiy siymolar obrazi xususida fikr yuritiladi. Tarixiy siymolarni yoritishdagi shoir mahorati aniq misollar yordamida ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Tarixiy shaxslar, Amir Temur, Tarobiy, qahramonlik, jasorat, milliy qadriyat, tarixiy yondashuv.*

Аннотация. *В данной статье рассматривается образ исторических личностей в поэзии известного поэта Хуришида Даврона. Мастерство поэта в освещении исторических личностей раскрывается с помощью конкретных примеров.*

Ключевые слова: *Исторические личности, Амир Темур, Тараби, героизм, мужество, национальная ценность, исторический подход.*

Abstract. *This article discusses the image of historical figures in the poetry of the famous poet Khurshid Davron. The poet's skill in illuminating historical figures is revealed with the help of specific examples.*

Key words: *Historical figures, Amir Temur, Tarabi, heroism, courage, national value, historical approach.*

Kirish. Tarix har bir xalqning o'zini va o'zligini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" [1] deganlaridek, endi Xurshid Davron ijodida ham tarixga, tariximizdagi buyuk ajdodlarimizga nazar solamiz. Albatta, tariximizni mukammal bilsakkina kelajagimizni mustahkam poydevor ustiga qura olamiz. Shoir ham o'z she'rlarida tarixni o'tmish voqealari sifatida tasvirlashi bilan bir qatorda, bugungi kun va kelajak uchun saboq manbasi sifatida yoritib beradi. Ushbu maqolada Xurshid Davron nafaqat shoir, balki tarixnavis bo'lganligiga ham amin bo'lamiz.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili va metodologiya. Tarix mavzusida gap ketar ekan, esimizga beixtiyor Sohibqiron Amir Temur, Najmiddin Kubrolar kelishi, tabiiy. Shu mavzu xususida Ibrohim G'afurov[2], Qozoqboy Yo'ldoshev[3] kabilar o'z tadqiqot ishlarida fikr-mulohazalarini bildirib o'tishgan. Mavzuni o'rganish jarayonida struktural tahlil usuli hamda qiyosiy-tipologik tasniflash kabi metodlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Shoir o'tmishdagi buyuk shaxslarning faoliyatini nafaqat tarixiy faktlar orqali, balki badiiy vositalar bilan tasvirlashga intiladi. Uning she'rlarida, badiiy asarlarida Mirzo Ulug'bek, Amir Temur, Najmiddin Kubro, Tarobiy, Bobur kabi buyuk siymolarning insoniy va ma'naviy-ma'rifiy qirralariga alohida e'tibor qaratib yoritiladi. Shoirning tarixga qiziqishi, voqealar ichida xuddiki o'zi qatnashganday bo'lishi bu tarix bilan bog'liq bo'lgan turli xil kitoblarni mutolaa qilishi bilan bog'liq va buni o'z she'rida aytib o'tadi.

Tarix kitoblarin
Ko'p varaqladim,

Qonli so'qmoqlarni aylandim takror.

Qoralab yo'l bosdim,

Jarlar hatladim,

Ko'zim xira tortdi, sochim bosdi qor [4].

Keyingi misrada esa shoir o'zini jang ichida tasavvur qiladi. U go'yo jang ichida bo'lsa ham hech kimni qutqarolmasligini, ammo ishonchsiz yog'duga to'lgan qalbinigina qutqara olishini tushunadi.

Anglardim: hech qachon qutqarolmayman

Na Qurbon momomni,

Na Tarobiyni.

Anglardim: qutqara olaman faqat

Ishonchsiz yog'duga to'lgan qalbimni [4].

Shoir buyuk bobolarimizning bosgan izlaridan, hatto, ko'zlaridan o't chaqnab turishini ko'ra bilgan, his qila bilganligi yaqqol seziladi. Bilamiz janglarda g'alaba bilan mag'lubiyat hamisha birga yuradi. Albatta, mag'lubiyatga uchragan paytda inson kimningdir daldasiga muhtoj bo'ladi. Ana shunday paytda shoir o'zini yupatish uchun shoir-u shuarolarning yozgan misralarini yodga oladi. Bu esa so'zning kuchi, qudrati insonga qanchalar ta'sir qilishiga yana bir yaqqol misol.

Iskandar Maqduniy

Ko'ziga mag'rur

Boqdim bobolarim ko'zlari bilan,

Goho o'z dilimni

O'zim ovutdim

Mavlonozodaning so'zlari bilan [4].

Bundan tashqari bobolarimiz yashab o'tgan joy nomlarini ham, u yerlarda bo'lgan jang-u jadallar, qamallar-u yong'inlarni ham misralar ichiga mohirona singdiradi. Shoir Buyuk Temur bobomiz va uning lashkarlari bosib o'tgan yo'llarni ham muqaddas biladi.

Goho O'tror ila

Yondim cho'llarda,

Toshkand tomlaridan yovga tosh otdim,

Temur askarlari

O'tgan yo'llarda

Ko'ksim yerga berib men uzoq yotdim [4].

Keyingi misrada esa ayanchli bir holat tasvirlanadi, ya'ni xalqlarning tili va dini bir bo'lsa-yu, ammo dili, dilidagi niyati bir xil bo'lmasa xalq parokandalikka yuz tutishi aniq. Odamlar birining ustidan ikkinchisi hukmronlik qilishga intilib, bir-biri bilan jang qilar ekan, bu xalqning yovlarga qul bo'lib qolishini og'ir iztirob ila qalamga oladi shoir:

Angladim: tili bir,

Dini bir bo'lib

Dili bir bo'lmasa o'lar ekan xalq.

Bir-birin qul qilmoq uchun jang qilib

Oxiri yovga qul bo'lar ekan xalq [4].

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, Xurshid Davron bu holatdan o'mak olgan holda bir-birimiz bilan ahil va inoq bo'lib yashashni, o'z yerimizni o'zimiz himoya qilishimizni o'z oldiga maqsad qilgan, mening nazarimda.

She'ring so'nggi misrasida esa yana o'sha janggohdagi o'g'lonlarni qutqarolmasligini bot-bot takrorlaydi. Shoir janggohdagilarni qutqara olmas, ammo shu zulmatda bo'lib turgan voqealarni kuzatib turgan davomchisini, ya'ni o'g'lini qutqara olishini ta'kidlaydi. Bu misradagi o'g'il so'zi birgina shoirning farzandini anglatmaydi. Bu so'z butun dunyodagi qiz-u o'g'lonlarni anglatadi. Shuning uchun ham biz zulmat ichidan taralib turgan nurni ko'ra bilishimiz va shu yo'ldan yurishimiz darkor.

Balki Xurshid Davron farzandiga Temur deb ism qo'yishi ham bejizga emasdir. Ushbu tahlil qilgan misralarimizning mazmuniy davomi sifatida shoirning "O'g'lim Temurga" deb nomlangan she'rini ham tahlilga tortsak.

O'g'lim, bu yer –
Bizning yerimiz.
O'zimizning yerimiz.
Qo'rqmasdan qadam tashla.
Yer juda qattiq –
Bobolarning qoni qotirgan uni,
Momolarning ko'z yoshi qotirgan [5].

Ushbu misrada yerlar bizning yerimiz ekanligi qayta-qayta takrorlanmoqda. Endi qo'rqmasdan dadil qadamlar bilan oldinga intilib yurishini ta'kidlamogda. Yerning qattiqligiga esa bobolarimizning qonini, momolarimizning ko'z yoshini sabab qilib ko'rsatib bergan. Bu esa ayni haqiqat desak, hech ham mubolag'a bo'lmaydi.

Shu o'rinda bir narsani ta'kidlab o'tish kerakki, har bir inson o'zi tug'ilib o'sgan yeri haqida, uning tarixi va unda yashab o'tgan ajdodlari haqida bilishi kerak. Shuning uchun ham O'zbekiston Respublikasi Birinchi Prezidenti Islom Karimov Vatan tarixining barkamol insonni shakllantirishdagi o'rniga yuksak baho berib, "Tarixga murojaat qilar ekanmiz, bu xalq xotirasi ekanligini nazarda tutishimiz kerak. Xotirasiz barkamol kishi bo'lmaganidek, o'z tarixini bilmagan xalqning kelajagi ham bo'lmaydi"[6], deb o'z fikrini aytib o'tgan. O'tmishni bugun yaratib bo'lmaydi, o'tmish bugunni yaratadi.

Xulosa. Xulosa sifatida shuni ayta olamanki, Xurshid Davron tarixiy merosni saqlash va rivojlantirish hamda ajdodlarimizga munosib avlod bo'lib yetishishimizni ta'kidlab o'tgan. U bobolarimizdan qolgan tarixiy obidalar va madaniy yodgorliklarni milliy o'zligimizning ajralmas qismi deb hisoblaydi. Shoirning "Tinchlik va madaniyat – bu tarixdan olinadigan eng asosiy saboqdir" degan fikrlari uning tarixga bo'lgan hurmatini va xalqni o'z o'tmishini asrab-avaylashga undash maqsadini yaqqol ko'rsatib beradi. Xurshid Davron ijodi tarixni anglash, milliy uyg'onish va ma'rifiy taraqqiyot uchun mustahkam poydevor bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Islom Karimov. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. Toshkent: Sharq, 1998
2. Ibrohim G'afurov. Lirikaning yuragi. Toshkent: Sharq, 1982
3. Yo'ldoshev. Q. Yoniq so'z. Toshkent: Yangi asr avlodi nashriyoti, 2006
4. Xurshid Davron. Bahordan bir kun oldin. Toshkent: Sharq, 1997, -B.142-143
5. Xurshid Davron. Bahordan bir kun oldin. Toshkent: Sharq, 1997, -B.158
6. Islom Karimov. O'zbekistonning o'z istiqloq va taraqqiyot yo'li. Toshkent: Sharq, 1992

UO'K 81'23+81'44

HIS-HAYAJONNI IFODALOVCHI TIL BIRLIKLARINING O'RGANILISHI

G.A.Turdiyeva, katta o'qituvchi, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Tilshunoslikda his-hayajonni hosil qiluvchi vositalar va ularning ifodalanish usullari yuzasidan turli nazariy qarashlar mavjud. Maqolada ushbu yo'nalishda ish olib borgan ko'plab tilshunos olimlarning qarashlari tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: his-hayajon, hissiy, emotsional-ekspressivlik, leksik ma'no, konnotativ ma'no.

Аннотация. В лингвистике существуют различные теоретические взгляды на средства порождения эмоций и способы их выражения. В статье тема анализируются на основе взглядов многих ученых-лингвистов, работающих в этой области.

Ключевые слова: эмоция, эмоциональный, эмоциональная выразительность, лексическое значение, коннотативное значение.

Abstract. In linguistics there are several theoretical approaches on the means of expressing emotions and the methods of their expression. The article analyzes the issues on the basis of the views of many linguists investigated in this field.

Key words: emotion, emotional, emotional expressiveness, lexical meaning, connotative meaning.

Inson ijtimoiy tabiatiga ko'ra o'z hayot tarzini o'zi yo'lga qo'yadi, o'zini o'zi boshqaradi. O'z hayot olamidagi orzu-istaklari, maqsadlarini ro'yobga chiqarish jarayoni orqali mavhum holatlarni reallikka aylantira oladi. Ezgulik va yovuzlik, yaxshilik va yomonlik, samimiylik va munofiqlik, saxiylik va baxillik, ko'ngilchanlik va rahmsizlik, muhabbat va nafrat, vafo va hiyonat, do'stlik va dushmanlik kabi ko'plab emotsional holatlar uning butun ma'naviy ruhiy qadriyatini belgilaydi.

Tilshunos olim H.Jamolxonov o'zbek tili leksikasida so'zlarni emotsional-ekspressiv jihatdan ikki qatlamga ajratib o'rgangan:

1. Emotsional-ekspressiv jihatdan betaraf so'zlar. Bunday so'zlarning semantik tarkibida faqat denotativ ma'no (atash, nomlash semalari) mavjud bo'ladi: *yuz, oriq, ozg'in, jilmaymoq* kabi.

2. Emotsiona-ekspressiv jihatdan bo'yoqdor so'zlar. Bunday so'zlarning tarkibida denotativ ma'no (atash, nomlash semalari) bilan birga uslubiy bo'yoqlar (ifoda semalari, konnatativ semalar) ham mavjud bo'aladi: *turq* (denotative ma'no + uslubiy bo'yoq), *qiltiriq, ipiltiriq* (kenotativ ma'no + uslubiy bo'yoq), *irshaymoq* (denotative ma'no + uslubiy bo'yoq) kabi [8,210].

Izoh: yaxshi va yomon, g'azab va nafrat kabi so'zlarda uslubiy bo'yoq bordek tuyuladi, aslida esa ularda uslubiy bo'yoq yo'q, bu so'zlar belgi yoki voqelikni atash bilan cheklanadi, shunga ko'ra emotsional-ekspresiv jihatdan bo'yoqdor so'zlar sanalmaydi.

Uslubiy bo'yog'i bor bo'lgan so'zlardan nutqda his-tuyg'ularni, so'zlovchining voqelikka nisbatan salbiy yoki ijobiy munosabatini ifodalash maqsadida foydalaniladi. Nutqda ekspressivlikning ifodalanishi quyidagi usullarga tayanadi:

1. **Leksik usul.** Bunda uslubiy bo'yog'i bor bo'lgan so'z nutqqa kiritiladi. Masalan: *Mamlakat bizlarga ishonsin! Biz shalvirab ishni xurjun qilaylik!...(Uyg'). Tursang-chi, buncha shalpayasan (H.Sh).* Bu misollarda *bo'shashmoq* leksemasi o'rnida *shalviramoq* va *shalpaymoq* so'zlari qo'llangan.

2. **Kontekstual usul.** Bunda uslubiy bo'yog'i yo'q bo'lgan so'z ma'lum kontekst yoki nutqiy muhit ta'sirida uslubiy bo'yoqdor so'zga aylantiriladi. Masalan: *U bir ko'ngli borib muttaham qozining tumshug'iga tushirgisi yo iflos basharasiga tupurgisi keldi. (M.Ismoilii).* Bu gapda *tumshuq* so'zi o'ziga xos bo'lmagan kontekstda – odamga nisbatan qo'llangan, natijada unda odamga (qoziga) nisbatan hurmatsizlik, nafrat munosabatlari ifodalangan.

3. **Affiksatsiya usuli.** Bunda betaraf ma'noli so'zlarga subyektiv baho ifodalovchi affiksalar morfemalar qo'shiladi: *oyi-oyijonim, tili-tillari, dada-dadamlar* kabi. Masalan: *Mushfiq va mehribon oyijonim, o'z tashvishlari bilan sizni unutgan beaql, adashgan qizingizni ma'zur tuting. (E. Samandar).*

4. **Fonetik usul.** Bunda so'z tarkibidagi undoshlardan biri qavatlantiriladi (geminatsiya), unlilar cho'ziladi, urg'uning o'zni o'zgaririlai, shular hisobiga ekspressivlik ta'minlanadi. Misollar: *Ishqilib, Zamira bechora uyatga chidayolmay ketib qolgan. Yashshamagurlar...(P.Q). Akam bechora g'shangada ko'rib, xayro-o-on bo'lib qolganlar. (Mirm).*

5. **So'zni metaforik qo'llash usuli.** Bunda ko'p ma'noli so'zning metaforaga asoslangan majoziy ma'nosidan uslubiy figura sifatida foydalaniladi: *Muhtaram qayn otamizga! Siz bilan meni qorong'i zindonlarga tushirib, dor ostlarigacha tortgan...Homid ismli bu to'ng'izni, nihoyat ikki yillik sargardorlik so'ngida, yordamchilari bilan tuproqqa qorishtirishga muvaffaq bo'ldim. (A. Qod).* Bu gapda to'ng'iz so'zi ko'chma ma'noda Homidga nisbatan qo'llangan, shu bilan Otabekning bu shaxsaga nisbatan salbiy his-tuyg'usi, nafrati ifodalangan [8,211].

M.Hakimova leksik ma'no xususida so'z yuritar ekan, leksik ma'no murakkab, ko'p qirrali, shu bilan birga, bir butun obyektidir deb ta'kidlaydi va mazkur yaxlit butunlik doirasida leksik ma'noni quyidagi qirralarga ajratadi:

1) Leksik ma'no nolisoniy voqelikning maxsus lisoniy umumlashgan in'ikosidir;
2) Leksik ma'no konkret muayyan bir voqelikning, narsaning nomi, ifodalanishidir;
3) Ma'no leksik birlikning komponenti (tarkibiy qismi) sifatida til sistemasining struktur elementidir;

4) Leksik ma'no so'zlovchining so'zga munosabatini va aksincha, so'zning so'zlovchiga munosabatini ifodalovchi birlikdir [5,211].

Yuqoridagilardan kelib chiqib, leksik ma'noni quyidagi bir-biriga bog'liq bo'lgan turlarga ajratiladi: signifikativ ma'no, denotativ ma'no, struktur ma'no, emotiv ma'no.

Emotiv (konnotativ, emotsional-ekspressiv) ma'no leksik birliklar ma'nosining baholash, emotsional, ekspressiv, uslubiy komponentini tashkil qiladi. U, asosan, uslubiy bo'yoqli so'zlar yordamida ifodalanadi. Emotiv ma'no uslubiy bo'yoqli so'zlar yordamida so'zlovchining ifodalanayotgan narsa-hodisalarga nisbatan munosabatini ko'rsatadi. So'zlovchi tomonidan qo'llangan uslubiy bo'yoqli so'zlar o'z navbatida tinglovchiga ham emotsional ta'sir ko'rsatadi.

Leksema kuchli emotiv ma'noga ega bo'lganida signifikativ ma'no biroz kuchsizlanadi. *Yuz, bet, aft, bashara, turq, chehra, jamol, diydor, oraz, uzor, ruxsor* sinonimik qatoridagi sinonimlarning barchasi "inson boshining old qismi" signifikativ ma'nosini ifodalaydi. *Turq* leksemasi kontekstda qo'llanganda signifikativ ma'nosining xiralashishini ko'rishimiz mumkin: "Kirgizmang oldimga. Turqini ko'rma u nobakorni". Mazkur matnda *turq* leksemasi kuchli salbiy emotiv ma'no ifodalashi bilan birga, "kishi boshining old qismi" ma'nosini emas, balki butun boshli odamni ham ifodalamoqda. Taqqoslang: uni ko'rma – turqini ko'rma [5,28].

Yuqorida keltirilgan *yuz, bet, aft...* sinonimik qatoridagi *jamol* leksemasi kuchli ijobiy emotiv ma'noga ega:

Uning rangdor, jozib qo'shig'ida

Mudom ko'rar edim o'z jamolimni. (Zulfiya)

Ushbu misrada *jamol* leksemasining signifikativ ma'nosi xiralashib, kuchli ijobiy emotiv ma'nosi ta'sirida "husn", "ko'rk" ma'nosini ifodalamoqda.

Bundan, bitta leksik ma'no to'rtta qismga bo'linadi, degan fikr kelib chiqmasligi lozim. Leksik ma'noning ushbu signifikativ, struktur, emotiv, denotativ qirralari o'zaro jips bog'langan bo'lib, bitta yaxlit hodisani, yaxlit obyekt (leksik ma'noni) turli nuqtai nazardan tavsiflaydi. Signifikativ ma'no voqelikning maxsus lisoniy in'ikosi bo'lsa, struktur ma'no uning til sistemasidagi o'rnini belgilaydi, emotiv ma'no ifodalanayotgan narsaga emotsional-ekspressiv munosabatni bildiradi, denotativ ma'no esa lug'aviy birlikning aniq narsa va hodisa bilan shartlanganligini ko'rsatadi [5,25].

His-hayajonni (emotsional-ekspressivlikni) hosil qiluvchi vositalar va ularning ifodalanish usullari yuzasidan turli nazariy qarashlar mavjud bo'lib, A.Abdullayev o'zbek tilida ekspressivlikni ifodalashning fonetik, morfologik, leksik-frazeologik, sintaktik usullari va ularning ifoda vositalari yuzasida ish olib borgan. R.Qo'ng'urov, M.Mirtojiyev, A.G'ulomov, R.Hadyatullayev, Sh

N.Ahmedova konnotatsiya semantikaning ekspressivlikni belgilovchi makrokomponenti bo'lib, nomlash jarayonida voqelikni baholash sifatida paydo bo'ladi, konnotativ vazifa nafaqat murojaat qilish, undash, xitob kabi vazifalarni, balki so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan shaxsiy (subyektiv) munosabatini, hurmat, e'tibor, yaqinlik, erkalash, g'azab, nafrat, do'q - po'pisa, haqorat kabi ijobiy yoki salbiy munosabatlarini ham ifodalaydi, deb ta'kidlaydi [13,25].

M.Mamadaliyeva konnotatsiyaga pragmatik hodisa sifatida qarab, unga obyektivlik va subyektivliklarni bog'lovchi vosita sifatida munosabatda bo'lishni ta'kidlaydi [15,29]. Z. Mamarajabova esa konnotativ ma'noning ekspressiv bo'yoq asosida belgilanishini, ya'ni emotsional-ekspressivlikka ishora qilishini qayd etadi [16,18]. A.Haydarov konnotatsiya faqat leksik birliklarga emas, balki tilning fonetik va grammatik vositalariga ham xosligini, ma'lum bir so'z yoki so'z bog'lanmasida tovushlarning neytral yoki konnotativ ma'nolarini aniqlashda supersegment elementlarning ham muhim o'rni borligini aytib o'tadi [14,27]. S.Maqsudova lingvopetik yo'nalishda olib borilayotgan tadqiqot ishlarida konnotatsiyaning barcha ifoda vositalarini tadqiq etish muhim ahamiyatga egaligini, ayniqsa, konnotatsiyaning hosil qiluvchi til birliklarining pragmatik xususiyatini o'rganish dolzarb muammolardan biri ekanligini e'tirof etadi [17,19].

Xulosa qilib aytganda, his-hayajonni ifodalovchi leksik vositalar nutqiy tafakkur jarayonini o'ziga xos ohang va shaklda namoyon etuvchi alohida lisoniy tuzilma sifatida tilda va tilshunoslikda alohida o'ringa ega. Nutqni tinglovchiga jonli va to'laqonli yetkazishda tilda mavjud bo'lgan emotsional so'zlardan foydalaniladi va bu orqali borliqdagi hodisalarni tinglovchiga yanada aniq va tushunarliroq yetib borishiga erishiladi. Shu sababli emotsional so'zlarning nutqdagi ahamiyati juda katta hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Филиппов А.В. К проблеме лексической коннотации // Вопросы языкознания.—Москва, 1978.— №1 — С. 57

2. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi. – Toshkent: Fan, 1983. 90 b
3. O'zbek tili leksikologiyasi. Jamoa. – T., "Fan", 1981. 160 – 161 b
4. Hakimov M. O'zbek tilida matnning pragmatik talqini: Filol. fanlari d-ri ... avtoref. – Toshkent, 2001. 49 b
5. Hakimova M. Semaseolgiya. – Toshkent, 2008. – B 25
6. Hadyatullayev R. O'zbek tilida subyektiv baho formalarining ma'nolari haqida //O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1969 . №2. – 62 b;
7. Hojiyev A. Lingvistik terminlarning izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1985. – B.45
8. Jamolxonov M. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – T., "Talqin", 2005. 210 bet
9. Mirtojiyev M. Tovushlardagi ma'nolar. – Toshkent: O'zbekiston, 1982. – 23 b;
10. Qo'ng'urov R. Subyektiv baho formalarining semantik va stilistik xususiyatlari. – Toshkent: Fan, 1980. – 164 b;
11. Shomaqsudov A, Rasulov I, Qo'ng'urov R, Rustamov H. O'zbek tili stilistikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – 64 b
- O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 1969 . №2. – 62 b;
12. G'oziyeva Sh. O'zbek tilida subyektiv baho ifodalovchi forma yasovchi affikslarning ba'zi semantic xususiyatlari haqida // Ilmiy ishlar to'plami. – Toshkent, 1975. – № 475. – 96-100 b.
13. Ahmedova N. O'zbek tilida murojaat birliklarining semantic-konnotativ tadqiqi: Filol. fanlari nomzodi ...diss. avtoref. – Toshkent, 2008;
14. Haydarov A. Konnotativ ma'noning fonetik vositalarda ifodalanishi: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – Toshkent, 2009;
15. Mamadaliyeva M. O'zbek tilida nominativ birliklarning konnotativ aspekti: Filol. fanlari nomzodi ...diss. avtoref. – Toshkent, 1997. – 29 b;
16. Mamarajabova Z. O'zbek tilida sifatlarning konnotativ ma'nolari: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – Toshkent, 2004;
17. Maqsudova S. Erkin Vohidov asarlarida konnotativlikning ifodalanishi: Filol. fanlari nomzodi ... diss. avtoref. – Toshkent, 2012.

UDC 81-114

TRANSFORMATION OF CONCEPTS IN THE TRANSLATION PROCESS: A STUDY OF WILLIAM SHAKESPEARE'S WORKS

N.Yo.Turdiyeva, Associate Professor, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Samarkand

Annotatsiya. Ushbu maqola Uilyam Shekspir asarlarining tarjima jarayonida kontseptlarning o'zgarishini o'rganadi, xususan, *Gamlet* va *Romeo va Juletta* asarlariga e'tibor qaratadi. Sifatli yondashuvdan foydalangan holda, tadqiqot kontseptual tahlil va qiyosiy matn tahlilini birlashtirib, "sevgi", "taqdir" va "o'lim" kabi asosiy kontseptlar turli lingvistik va madaniy kontekstlarda tarjima qilinganda qanday o'zgarishini o'rganadi.

Kalit so'zlar: tarjima, kontseptosfera, sevgi, taqdir, o'lim, sharaf, madaniy moslashuv, lingvistik cheklovlar, metafora, kognitiv lingvistika

Аннотация. Данная статья исследует трансформацию концептов в процессе перевода произведений Уильяма Шекспира, с акцентом на «Гамлета» и «Ромео и Джульетту». Используя качественный подход, исследование сочетает концептуальный анализ и сравнительный текстовый анализ для изучения того, как ключевые концепты, такие как «любовь», «судьба» и «смерть», изменяются при переводе в различные языковые и культурные контексты.

Ключевые слова: перевод, концептосфера, любовь, судьба, смерть, честь, культурная адаптация, языковые ограничения, метафора, когнитивная лингвистика

Abstract. This article investigates the transformation of concepts during the translation of William Shakespeare's works, focusing on *Hamlet* and *Romeo and Juliet*. Employing a qualitative approach, the research combines conceptual analysis and comparative textual analysis to explore how key concepts such as "love," "fate," and "death" are altered in different linguistic and cultural contexts.

Key words: translation, conceptosphere, love, fate, death, honor, cultural adaptation, linguistic constraints, metaphor, cognitive linguistics

Introduction. Translation is a complex process that transcends mere linguistic transfer, involving the reconfiguration of cultural and conceptual frameworks. William Shakespeare, a cornerstone of English literature, presents a unique case for studying conceptual transformation due to the universal yet culturally specific nature of his works. His plays, particularly *Hamlet* (1603) and *Romeo and Juliet* (1597), are rich with concepts like "love," "fate," and "death," which form a conceptsphere - a network of culturally and thematically significant ideas. These concepts, deeply embedded in Elizabethan English culture, undergo transformation when translated into other languages, influenced by linguistic structures, cultural norms, and translators' interpretive lenses. This study examines how translation reshapes Shakespeare's conceptsphere, focusing on how global dissemination of his works through translation introduces hybrid meanings that reflect both source and target cultures.

The conceptsphere, as defined by cognitive linguistics, encapsulates the interconnected ideas that shape an author's worldview. In Shakespeare's works, concepts are expressed through poetic language, metaphors, and dramatic structures, making their translation particularly challenging. For instance, the concept of "fate" in *Romeo and Juliet* is tied to Elizabethan notions of destiny, while "death" in *Hamlet* carries philosophical weight influenced by Renaissance humanism. Scholars like Susan Bassnett have highlighted that translation involves not only linguistic but also cultural negotiation, often altering conceptual meanings to align with target audiences. This research builds on such insights, analyzing how translations into languages such as French, Russian, and Uzbek transform Shakespeare's concepts, drawing on specific examples from *Hamlet* and *Romeo and Juliet*.

The global popularity of Shakespeare's plays has led to extensive translation efforts, each adapting his works to diverse cultural contexts. In Russia, scholars like Anna Pasternak have noted that translations of Shakespeare often emphasize philosophical depth, aligning with Russian literary traditions. In Uzbekistan, researchers such as Nigora Yusupova have explored how Shakespeare's themes resonate with Central Asian values, particularly in translations that highlight familial and communal aspects.

Materials and methods. The primary sources are *Hamlet* (1603) and *Romeo and Juliet* (1597), analyzed in English, Russian (Boris Pasternak, 1940), and Uzbek (Cholpon, 1968). Secondary sources include Bassnett's *Translation Studies* (2014) and Greenblatt's *Will in the World* (2004). The study uses a qualitative approach with two methods:

Conceptual Analysis: Identifies concepts ("love," "fate," "death") and traces their transformations using cognitive linguistics.

Comparative Textual Analysis: Compares passages across translations to highlight linguistic and cultural adaptations.

Data were collected from representative passages and analyzed iteratively to ensure comprehensive coverage.

Results. Transformation of "**Love**" in Translation

In *Romeo and Juliet*, "love" is expressed through poetic metaphors, as in:

"But, soft! what light through yonder window breaks? It is the east, and Juliet is the sun."
(*Romeo and Juliet*, Act 2, Scene 2)

Pasternak's Russian translation introduces a spiritual dimension:

"Но тише! Что за свет в окне? То восток, и Джульетта — солнце."

The Russian "свет" (light) suggests spiritual enlightenment, aligning with Russian literary traditions [2]. Cholpon's Uzbek translation emphasizes emotional intensity:

"Jim bo'1! Bu derazadan qanday nur taralmoqda? Bu sharq, va Juliet — quyosh."

The Uzbek "nur" (radiance) reflects passionate devotion, reshaping "love" as a visceral concept [3].

Another example is Juliet's declaration:

"My bounty is as boundless as the sea, My love as deep..." (*Romeo and Juliet*, Act 2, Scene 2)

Pasternak's Russian version uses "щедрость" (generosity), evoking spiritual vastness:

"Моя щедрость безгранична, как море..."

Cholpon's Uzbek translation highlights emotional exuberance with "saxiyeligim" (generosity):

“Mening saxiyligim dengizdek cheksiz...”

These shifts transform "love" into a spiritually profound or emotionally intense concept.

Transformation of "**Fate**" in Translation

The concept of "fate" in *Romeo and Juliet* is tied to astrological determinism:

“A pair of star-cross'd lovers take their life.” (*Romeo and Juliet*, Prologue)

Pasternak's Russian translation intensifies this with a punitive tone:

“Пара влюбленных, осужденных звездами, лишают себя жизни.”

The Russian “осужденных” (condemned) aligns with fatalistic traditions [2]. Cholpon's Uzbek translation uses “taqdir” (destiny):

“Yulduzlar taqdiriga mahkum sevishtganlar o‘z jonlariga qasd qiladilar.”

This emphasizes communal and divine will, resonating with Uzbek cultural narratives [3].

Transformation of "**Death**" in Translation

In *Hamlet*, "death" is philosophical:

“To be, or not to be, that is the question...” (*Hamlet*, Act 3, Scene 1)

Pasternak's Russian translation deepens this with “духу” (spirit):

“Быть или не быть, вот в чем вопрос: Благороднее ли духу терпеть...”

This evokes existential intensity [2]. Cholpon's Uzbek translation uses “azob” (suffering):

“Bo‘lish yoki bo‘lmaslik, mana savol: Aql uchun munosibroqmi azob chekish...”

This highlights emotional anguish, aligning with Uzbek expressions of grief [3].

Discussion. The results show that translation reshapes Shakespeare's conceptosphere, driven by linguistic and cultural factors. Bassnett's view of translation as cultural negotiation is evident in how Russian translations emphasize philosophical depth and Uzbek translations focus on emotional resonance. Pasternak's use of spiritual terms aligns with Russian traditions, while Cholpon's emotive language reflects Uzbek values. These adaptations create hybrid meanings, blending Shakespeare's universal themes with local sensibilities, as noted by Greenblatt.

Limitations include the focus on Russian and Uzbek translations. Future research could explore other languages or use quantitative methods like corpus analysis. Analyzing other plays, such as *Othello*, could further illuminate conceptual transformations.

In conclusion, the translation of Shakespeare's works reshapes his conceptosphere, adapting "love," "fate," "death," and "honor" to align with the linguistic and cultural contexts of Russian and Uzbek audiences. These transformations highlight the adaptive power of translation, as described by Bassnett, in preserving Shakespeare's universal themes while creating hybrid meanings that resonate with diverse cultures. The study underscores Shakespeare's enduring relevance as a global literary figure whose works continue to inspire reinterpretation across linguistic and cultural boundaries.

Conclusion. This study reveals that translation reshapes Shakespeare's conceptosphere, transforming concepts like "love," "fate," and "death" to align with target linguistic and cultural contexts. Through comparative analysis of *Hamlet* and *Romeo and Juliet* in French, Russian, and Uzbek translations, the research highlights the dynamic interplay between source and target cultures. Shakespeare's universal themes remain intact but acquire hybrid meanings, underscoring the adaptive power of translation in global literary dissemination.

REFERENCES:

1. Bassnett, S. (2014). *Translation Studies*. Routledge. 190 p.
2. Pasternak, A. (2019). Translating Shakespeare's Poetics in Russian Literature. *Russian Journal of Literary Translation*, 10(1), 88-102.
3. Yusupova, N. (2021). Shakespeare in Uzbek Literature: Cultural Adaptations. *O‘zbekiston Adabiyoti va San’ati*, 6(3), 65-72.
4. Greenblatt, S. (2004). *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*. W.W. Norton & Company. 430 p.
5. Turdiyeva, N. Y., & Qaxramonovna, Q. M. (2024). Muallif idiolektining ekstralingvistik xususiyatlari. *Science and Innovation*, 3(Special Issue 19), 532-536.
6. Turdiyeva, N. Y. (2023). G‘arb tilshunosligida idiolekt tushunchasini o‘rganishning ayrim jihatlari. *Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods*, 1(4), 38-44.

O'ZBEK MILLIY KINOFILMLARIDA QAHRAMONLAR OBRAZINI YARATISHDA LISONIY HAMDA NOLISONIY OMILLAR TAHLILI

M.M.Tursunov, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.Z.Mirzayeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek milliy kinofilmlaridagi turli obrazlarni yaratishda qo'llaniladigan lisoniy hamda nolisoniy omillarni tahlil qiladi. Shuningdek, mazkur ishda kinodiskurs, kinonutq, kinofilmlarni suratga olishda tilshunoslik materiallarining o'rni, tahlili masalalariga ham to'xtalib o'tiladi. Milliy kinofilmlarda yaratilayotgan obrazlarning jamiyat madaniyati, tarixi, tili, mentalitetiga aloqadorlik, bog'liqlikning lingvistik tamoyillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: lingvopragmatika, semiotika, noverbal komponent, kinomatn, belgi-ramzlar, expressivlik xususiyati, tizimli-funksional yondashuv.

Аннотация. В данной статье анализируются языковые и нелингвистические факторы, используемые при создании различных образов в узбекских национальных фильмах. Также в данной работе обсуждаются вопросы кинодискурса, киноречи, роли и анализа языкового материала при съемках фильмов. Обсуждаются лингвистические принципы связи и связи образов, созданных в национальных фильмах, с культурой, историей, языком и менталитетом общества.

Ключевые слова: лингвопрагматика, семиотика, невербальный компонент, кинотекст, знаки и символы, особенности выразительности, системно-функциональный подход.

Abstract. This article analyzes the linguistic and non-linguistic factors used in the creation of various images in Uzbek national films. Also, in this work, the issues of film discourse, film speech, the role and analysis of linguistic materials in the filming of films are also discussed. Linguistic principles of connection and relationship of the images created in national films with the culture, history, language, and mentality of the society are discussed.

Key words: linguo-pragmatics, semiotics, non-verbal component, film text, signs and symbols, feature of expressiveness, systemic-functional approach.

Diskurs lotincha discursus – muhokama so'zidan olingan bo'lib, hissiy, bevosita, intuitiv, ya'ni muhokamatalab bilimdan farqli o'laroq, muhokama orqali vosita bilan hosil qilinadigan mantiqiy dalil – isbotli bilim demakdir. Diskurs tushunchasi lingvistik atama sifatida o'tgan asrning o'rtalarida tilshunoslikka kirib keldi. Tilshunoslikda u dastlab gap yoki nutqda bog'langan va kelishilgan oqibat sifatida tushunilgan bo'lsa, zamonaviy lingvistikada murakkab kommunikativ hodisa sifatida izohlanmoqda. Zamonaviy lingvopragmatikaning muhim muammo-laridan biri «diskurs» tushunchasining nutq, matn, fikr, dialog kabi tushunchalar bilan munosabatini aniqlashdir. XX asrning oxirgi choragida tilshunoslikda matn va diskurs tushunchalarini vaziyat kategoriyasiga suyangan holda farqlashga urinishlar bo'ldi va bu borada Yevropa tilshunoslarining fikrlari deyarli bir xil. Shunday, diskurs «matn plyus vaziyat» tarzida va ayni damda matn «diskurs minus vaziyat» shaklida izohlandi. Bunday talqin unchalik ommalashmadi va keyingi ko'plab ishlarda «diskurs» va «matn» atamasi farqlanmay qo'llanmoqda.

Bugungi kunda kinodiskurs tushunchasi zamonaviy tilshunoslikda eng ko'p tadqiq etilayotgan sohalardan biriga aylandi. Kino o'zining paydo bo'lishidan boshlab semiotikani o'rganish obyekti bo'lib kelgan. J.Linzbaخ o'z asarlarida kinoga ma'no ifodalashning og'zaki va noverbal vositalari, “ko'p tilli” san'at birikmasi sifatida e'tibor bergan. Yu.M.Lotman kinoni semiotika nuqtai nazaridan o'rgangan eng ko'zga ko'ringan olim edi. Yu.M.Lotman filmni yuqorida aytib o'tganimizdek, matn sifatida ko'rib, uni semiotika nuqtai nazaridan, ma'no hosil qilish nuqtai nazaridan tahlil qilgan. Shu bilan birga, filmning noverbal komponentiga (operatorlik, montaj, rang bilan ishlash, ovoz) alohida e'tibor berildi. Yu.M.Lotman kino matnining kadr va kino iborasi kabi komponentlarini ajratib ko'rsatadi. Yu.G.Tsivyan kino matnini “matnning uzluksiz bo'limlarining diskret ketma-ketligi <...> yadrovii kadrlar zanjiri” deb ta'riflaydi. Shuni ta'kidlash kerakki, filmning og'zaki komponenti

geterogen semiotik tizim sifatida semiotik yondashuv doirasida maxsus o'rganilmagan, chunki filmdagi so'z muhim bo'lsa-da, odatda til diapazoniga tegishli hisoblanadi. Ba'zi tadqiqotchilarning fikrlariga ko'ra, kino matnlarida "og'zaki bo'lmagan komponent ikkilamchi, bo'ysunuvchi ma'lumot manbasidan tezda matnning teng tarkibiy qismiga aylanadi, og'zaki ketma-ketlikdan kam emas".

G.G. Slyshkin va M. A. Yefremovalarning fikricha, filmning lingvistik tizimiga belgi-ramzlar, lingvistik bo'lmaganlarga - belgi-ko'rsatkichlar va belgi-piktogrammalar xizmat qiladi. Shuni ta'kidlash kerakki, semiotika tomonidan an'anaviy ravishda amalda ajratib ko'rsatilgan belgilar turlari ko'p hollarda aralash shaklda harakat qiladi, u yoki bu funktsiyada ustun xususiyatga ega, ularni filmlarda ham kuzatish mumkin.

Biz filmga semiotikada tizimli-funksional yondashuv vakillari tomonidan rioya qilingan alohida nuqtai nazar yuzasidan yondashamiz. Ushbu sohadagi tadqiqotchilar filmni semiotik tizim deb hisoblash mumkinligini ta'kidlashadi, chunki u semiotik tizimlar javob berishi kerak bo'lgan mezonlarga javob beradi. Bu tizim ochiq, u o'zgarishga qodir, chunki u tarixiy va ijtimoiy jihatdan shartlangan. S. De Grovning fikricha, tizim va uni qo'llashning alohida holatlarini farqlash kerak: tizimni individlar turli yo'llar bilan ishlatadigan, ma'noni o'ziga xos tarzda qayta tiklaydigan ma'no manbai sifatida ko'rish kerak. Shunday qilib, tomoshabinlar uchun ma'noni qayta tiklashning alohida holatlari tizim tomonidan oldindan belgilanmagan, ya'ni filmni idrok etishda ijodiy jarayon sodir bo'ladi, tomoshabin ma'noni qurish uchun ma'lum bir erkinlikka ega. Filmga qo'llanilganda, bu ma'noni rejissyor ham, tomoshabin ham to'g'ridan-to'g'ri nazorat qilmasligini anglatadi: rejissyor qandaydir ma'no yaratish uchun tizimdan o'ziga xos tarzda foydalanadi, tomoshabin esa xuddi shu tizimdan o'zi tushunadigan film yaratish uchun ham uni o'ziga xos tarzda talqin qiladi. Semiotika nuqtai nazaridan filmni matn deb hisoblash mumkin. Shunday qilib, E. B. Ivanova "Badiiy filmlardagi matnlararo aloqalar" dissertatsiyasida "Kino bu matn, ya'ni. bog'langan semiotik makon" degan fikrni olg'a suradi. Semiotika doirasida "kino matni" tushunchasi qabul qilish uchun o'rta tashlangan.

O'zbek kinosining shakllanish va rivojlanish bosqichida ko'pmillatli sobiq sovet davlatiga xos san'atning an'anaviy yo'nalishlari o'z aksini topgan edi. O'sha hukmdor ideologiyaga muvofiq tasvirlangan voqea va hodisalarda sinfiy kurash yoki ma'naviy qoloq insonlarni qayta tarbiyalash an'anasi muhim bo'lib, salbiy va ijobiy qahramon orasidagi konflikt badiiy asar uchun bosh mezon hisoblanardi. G'arb kino san'ati taraqqiyot bosqichlarida esa falsafa muhim o'rin tutgan edi. Shuning uchun ham, yagona ko'p millatli davlat tarkibida bo'lgan o'zbek kinosida g'arb kinofilmlarida bo'lganidek, muallifning "zohidona" falsafiy dunyoqarashi aks etgan asarlar umuman uchramaydi. Albatta, ramziy ma'nolarga ega kadrlar yoki majoziy tasvirlarga urg'u berilgan o'zbek filmlarining sarasi hanuzgacha estetik qiymatini yo'qotmaganligini, milliy ruhiyat yoki milliy an'ana va qadriyatlarining sof ekran muqobili topilgan filmlargina o'zbek kinosining rivojlanishida muhim poydevor xizmatini o'taganini unutish mumkin emas.

1998-2007-yillar oralig'ida yaratilgan "Voiz", "Yolg'iz yodgorim", "Vatan", "O'tov" kabi filmlarda rejissorlar sobiq mustamlakachilik siyosatini qoralashni emas, erkin ijodkor sifatida bo'lib o'tgan hodisaning ildizlarini insonning ruhiyati bilan bog'lashga harakat qildilar.

Jamiyatning tabiiy tadrijiy rivojlanishini bir zumda buzib yuborish qudratiga ega inqilob va sobiq sovet davlati siyosatining ozod inson ruhiyatiga keskin ta'sir etgan salbiy oqibatlarini qayta idrok etgan kinorejissorlar – Y.Roziqov, S.Nazarmuhamedov, Z.Musoqov, Y.To'ychiyev va A.Shahobiddinovlarning o'tgan asr siyosati qurboni bo'lgan inson qismati yoritilgan asarlarida milliy tafakkurning ijtimoiy-siyosiy voqealarga munosabati aniq namoyon bo'ldi.

Oila qurish va bir yo'la marhum akaning ikki rafiqasini tanmahramlikka olish qismati O'zbekistonda inqilobning amalga oshayotgan kunlariga to'g'ri kelib qolgan Iskandarning talato'plarga boy hayoti ("Voiz"), umrining navqiron fasllarini "siyosat qog'oziga o'ralgan" husumat tufayli surgunda o'tkazishga majbur bo'lgan inson taqdiri ("Yolg'iz yodgorim", "Vatan") va sho'rolar hokimiyatiga nisbatan ishonchsizlik hissi bilan yashab kelgan odamovi Ubaydulloh ruhiyatidagi ("O'tov") evrilishlar aks etgan filmlarda mualliflarning inqilobning inson taqdiriga ta'siriga faylasufona munosabati ko'rinadi.

“Vatan”da mamlakatning mustaqillik yillarida xorijda yashayotgan vatandoshlarimizning O‘zbekistonga kelish imkoniyatidan bahramand bo‘lganlari namunasini ko‘rishimiz mumkin. Lekin kimnidir sog‘inch, kimnidir otalar vasiyatini ado etish burchi ona yurtga chaqirgan bo‘lsa, “Vatan” filmining qahramonini vatandoshiga nisbatan qahr yetaklab keladi. Musofirchilikda umr kechirish, Sibirdagi mashaqqatli hayot, sevgilisining ayanchli o‘limi va butun orzu umidlari sarobga aylanishiga sababchi bo‘lgan insonni topish, qachonlardan beri tinchlik bermayotgan o‘ch olish hissini qondirish maqsadi bilan ona yurtga kelgan Qurbon obrazi “Vatan” filmining g‘oyasini to‘laqonli ochilishiga xizmat qilishi ko‘zda tutilgan. Sobir Nazarmuhamedov ham, Zulfiqor Musoqov ham bosh qahramonning fojiasida jamiyatdagi ijtimoiy o‘zgarishlardan ko‘ra yaxshilik va yovuzlik o‘rtasidagi azaliy kurash muhim o‘rin tutganligini ibotlay oldilar. Albatta, milliy dunyoqarashning ekran muqobilini topishga harakat qilgan ikki rejissorning filmi qiyosiy tahlil etilsa, ssenariy dramaturgiyasi va ijrochilik mahorati jihatidan “Vatan” filmining kemptik joylari bamisoli “yirik plan”da namoyon bo‘ladi...

Y.Roziqovning “Voiz” filmida inqilob milliy, diniy qadriyatlarga, azaliy an‘analarga tahdid soluvchi va insonning tinchligini besabab buzuvchi favqulodda kuch ekanligi retro yo‘li bilan yoritilgan bo‘lsa, S.Nazarmuhamedovning “Yolg‘iz yodgorim”ida jamiyatdagi o‘zgarishlar tabiiy ekanligi va inson bunday favqulodda o‘zgarishlar oldida faqatgina o‘zgarmas va aniq e‘tiqod tufayli omon qolishi mumkinligi aytiladi. Shu bilan birga, oktyabr inqilobi jamiyatning rivojida muhim o‘rin tutganligini unutish mumkin emasligi “Voiz” filmida aniq va haqqoniy ta‘riflandi. Ya‘ni, xotin-qizlarni paranjidan ozod etish, jamiyatning faol a‘zosiga aylantirish, sinfiylik, tabaqalanish muammolari nisbatan hal etilganligi va bu jarayonda inqilobni “haqiqatning qaror topishi” ma‘nosida qabul qilgan kishilarning hayoti fojiali yakun topganligi “Voiz”da ham, “Vatan”da ham, qisman “Yolg‘iz yodgorim”da ham o‘z isbotini topdi.

O‘zbekiston kinematografida ham bir qancha onalar obrazi aks etgan filmlar yaratilgan. Ammo ko‘pchilik tomoshabinlar qalbidan 1962-yilda yaratilgan Shuhrat Abbosovning “Sen yetim emassan” (ss. mual. Rahmat Fayziy) filmidagi Fotima ona obrazi chuqur joy olgan, desak yanglishmagan bo‘lamiz. Urushning ayanchli oqibatlarini sababli turli millatli o‘g‘il-qizlarni o‘z bolasidek qabul qilib, mehr berib, tarbiyalagan, oq yuvib, oq taragan ona obrazini unutib bo‘ladimi?! Mazkur film real hayot voqealariga asosan yaratilgan. Filmida toshkentlik temirchi Shoahmad Shomahmudov (O.Jalilov ijrosida) va uning umr yo‘ldoshi Baxri Akramovalarning (L.Sarimsoqova ijrosida) Ikkinchi jahon urushi yillarida turli hududlardan O‘zbekistonga olib kelingan har xil millatga mansub 14 bolani boqib olgan oila haqida hikoya qilinadi. Ushbu filmida Lutfixonim Sarimsoqovaga xos professional ijro o‘zining mukammal yechimini topgan. Aytish kerakki, bu rol aynan L.Sarimsoqova uchun mo‘ljallab yozilgan, chunki aya o‘zbek millati hayoti, urf-odatlarini, o‘ziga xos xususiyatlarini juda yaxshi bilardi. Film bundan ancha yillar ilgari yaratilgan bo‘lishiga qaramay, Lutfixonim Sarimsoqova yaratgan ushbu obraz hamon o‘zbek xalqining betakror, matonatli, bag‘rikeng, bolajon onasi sifatida tan olinadi. Sababi o‘zbek millatiga xos bolajonlik, mehmondo‘stlik, sadoqat, mehr-muruvvat kabi yuksak insoniylik hislatlar, betakror fazilatlar ana shu birgina Fotima ona obraziga to‘laqonli ravishda singdirilgan. Aktrisa Lutfixonim Sarimsoqova ijodi haqida San‘atshunoslik instituti olimasi Valentina Kosheleva “O‘zbek sahnasi va kinosining onaxoni” (1978) mavzusida ilmiy izlanish olib borgan. U aktrisaning “Sen yetim emassan” filmidagi obrazi haqida shunday yozadi: “Sarimsoqovaning Fotimasi o‘zining butun qalb qo‘rini, mehrini turli millat bolalarini tarbiyalashga baxsh etgan umumlashgan, tipiklashtirilgan o‘zbek ayoli – ona obrazidir. Bu o‘zbek kinematografiyasida yaratilgan eng yaxshi ayol obrazidir. Fotima o‘zida xalqimizning donolik, ko‘ngilchanlik, kishilarga chin yurakdan iliq munosabatda bo‘lish, soxtakorlik va yolg‘onga nisbatan murosasizlik singari go‘zal fazilatlarini gavdalantirgan onaning ramziy ifodasidir”. Shu ma‘noda aytish mumkinki, L.Sarimsoqova sahna va ekranda bir-birini takrorlamaydigan ko‘plab o‘zbek ayoli xarakteri, xususan, onalar obrazi galereyasini yaratgan.

O‘zbek milliy kinofilmlarda qahramonlar obrazini yaratishda qo‘llaniladigan lisoniy omillarga til sathidagi turli leksik birliklar, murakkab shaklga ega paremiologik birliklar, jumladan maqol, aforizm, iboralar, shuningdek, kuchli ekpressivlik xususiyatiga ega stilistik vositalar, misol uchun metafora, metonimiya, sinekdoxa, kinoya va hokazolarni qayd eta olamiz.

Milliy kinofimlarda qahramonlar obrazini yaratishda ishlatiladigan nolisaniy omillarning ham alohida o'rni bor, zero bosh roldagi obrazlarning qahramonona harakatlari, hech kim bajara olmaydigan hatti-harakatlarni qila olishi tomoshabinlarni lol qoldiradi. Qahramonlarning turli imo-ishoralari, belgilari, ularning kiyinishlari va hokazo ekstralingvistik xususiyatlar filmdagi umumiy qahramon obrazini yaratishga yordam beradi, ba'zi hollarda nolisaniy vositalar lisaniiy birliklardan kuchliroq ta'sir kuchiga ega bo'la oladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khomsky D., 2002., Discourse. Philadelphia: Open University Press. ISBN 978-0-335-20070-2, 103-104p.
2. Ostman J. Discourse analysis / J.Ostman, T.Virtanen // Handbook of Pragmatics. – Amsterdam, Philadelphia, 1995. – P. 239 – 253.
3. Горшкова В.Е. Перевод в кино. Иркутск: Иркут. гос. лингвист. ун-т, 2006. 178 с.
4. Колодина Е.А. Статус кинодиалога в ряду соположенных понятий: кинодиалог, кинотекст, кинодискурс // Вестник Нижегородского университета им. Лобачевского. 2013. Вып. 2. С. 328- 329.
5. www.ziyounet.uz

UO'K 8(082)

INGLIZ MEDIADISKURSIDA “MILLIYLIK”GA ALOQADOR OBRAZLAR TAHLILI

M.M.Tursunov, PhD, dots., Buxoro davlat universiteti, Buxoro

M.X.Cho'lijeva, magistrant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Ushbu maqola hozirgi globallashuv davrda mediaplatformalar mediadiskurslaridagi turli obrazlarning qanday ifodalanishi masalalari, milliylikni aks ettirishga xizmat qiluvchi xalq mifologiyasida mavjud bo'lgan hamda zamonaviy ingliz jamiyatida qahramonlar kabi kishilar ongida milliy g'ururni shakllantirishga ko'maklashadigan timsollarni yaratadigan vositalar tahliliga bag'ishlangan. Unda mediadiskursning tilshunoslikdagi o'rni, o'ziga xos xususiyatlari, turli ingliz xalqi va jamiyatiga aloqador obrazlarning milliy-madaniy sifatlari ham tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: media-kontekst, media-nutq, media-matn, milliy obrazlar, ta'sirchanlik, madaniy unsurlar, ta'sirchanlik.

Аннотация. Данная статья посвящена анализу вопросов того, как различные образы выражаются в медиадискурсах медиаплатформ в современную эпоху глобализации, существующих в народной мифологии инструментов, служащих для отражения национализма и создания символов, способствующих формированию национальной гордости в сознании людей, таких как герои в современном английском обществе. Также анализируется роль медиадискурса в лингвистике, его специфика, национально-культурные качества образов, связанных с различными английскими людьми и обществом.

Ключевые слова: медиа-контекст, медиа-речь, медиа-текст, национальные образы, влияние, культурные элементы, влияние.

Abstract. This article is devoted to the analysis of how different images are expressed in the media discourses of media platforms in the current era of globalization, the tools that exist in the folk mythology that serve to reflect nationalism and create symbols that help to form national pride in the minds of people such as heroes in modern English society. It also analyzes the role of media discourse in linguistics, its specific features, national-cultural qualities of images related to various English people and society.

Key words: media-context, media-speech, media-text, national images, influence, cultural elements, influence.

Media-diskurs - bu tilshunoslik bilan bog'liq ko'plab fanlarning qiziqishlari doirasiga kiradi, bu asosan ommaviy kommunikatsiya mohiyati bilan izohlanadi. Ommaviy axborot vositalarini intensiv o'rganish sotsiologiya, psixologiya va aloqa nazariyasida olib boriladi. Sotsiologiya doirasida tadqiqotlar g'oyaviy mohiyatini, ommaviy kommunikatsiyaning ijtimoiy funksiyasini, uning jamiyat uchun ahamiyatini aniqlashga qaratilgan. Ommaviy axborot vositalarini o'rganishning psixologik jihati vositachilik aloqalarini, ma'lumotlarni idrok etish xususiyatlarini, auditoriyaga ta'sir o'tkazish mexanizmlarini o'rganish, ularni manipulyatsiya qilish masalalarini o'rganish bilan bog'liq.

Media-diskursni tahlil qilish, bir tomondan, ommaviy kommunikatsiya jarayonida ma'nolarni yaratish va efirga berish jarayonining muhim elementlarini ajratib olishga, ikkinchi tomondan, ma'no shakllanishida media-kontekstning rolini aniqlashga qaratilgan. Shu munosabat bilan, nutqni tahlil qilishning nufuzli vakillaridan biri bo'lgan Norman Feyroklo ta'kidlaydi: "Biz shaklni bir vaqtning o'zida tahlil qilmasdan tarkibni to'liq tahlil qila olmaymiz, chunki xabar mazmuni har doim ma'lum bir shaklda amalga oshiriladi ... shakl tarkibning bir qismidir".

Media-nutqni o'rganishda ustuvor yo'nalishlardan biri kognitiv yondashuvga aylandi: ommaviy axborot vositalari vositachilik vazifasi tufayli nafaqat voqelikni aks ettiradi, balki ularni (media kanallari, g'oyaviy munosabat, madaniy xususiyatlar xususiyatlari) sharhlab, dunyoning maxsus - jurnalistik rasmini yaratadi. Axborot jamiyati, lingvistik dunyoqarash, mafkura va madaniyat media-matnlarni o'rganishning bilim darajasidagi eng muhim tushunchalarga aylanib bormoqda.

Media tilshunosligini mustaqil yo'nalish sifatida ajratish, media-matnlarni o'rganishning ilgari ajralib chiqqan jihatlarining yagona ob'ekti bilan bog'liq. Shakllanish davrini boshdan kechirayotgan ilmiy yo'nalishni o'rganish mavzusi tilning ommaviy kommunikatsiya sohasidagi faoliyatini har tomonlama o'rganishdir. Shu bilan birga, media-matn - bu lingvistik va media xususiyatlarining dialektik birligi bo'lib, ommaviy axborot vositalarining nutqining uchta darajasi bilan ifodalanadi: og'zaki matn, video ketma-ketligi yoki grafik tasvir darajasi va tovush darajasi. Media lingvistikasi doirasida ommaviy kommunikatsiya matnlarining barcha tarkibiy qismlari va darajalari lingvistik va ekstralingvistik omillarning kombinatsiyasida tahlil qilinadi: media-matnlarni yaratish va tarqatish usullarining ularning lingvistik-format xususiyatlariga ta'siri, funktsional-janr tasnifi masalalari, fonologik, sintagmatik va stilistik xususiyatlari, izohlash xususiyatlari, madaniyatga xos xususiyatlar, mafkuraviy modallik, pragmalingvistik qiymat. Media tilshunosligining uslubiy apparati barcha yo'nalishlarning yutuqlarini birlashtirdi, ular doirasida ommaviy axborot vositalari matnlari o'rganildi: nutqni tahlil qilish, tarkibni tahlil qilish, kognitiv tilshunoslik, tanqidiy tahlil, funktsional stilistika, madaniy tilshunoslik.

Media-diskursni o'ziga xos kommunikativ modellar tomonidan amalga oshiriladigan maxsus aqliy makon sifatida tavsifi o'zini oqlaydi. Media-diskurs ommaviy axborot vositalarining determinantlari orqali tavsiflanishi va boshqa ommaviy muloqot turlari bilan taqqoslanishi kerak; radiokurs, televizion nutq va bosma ommaviy axborot vositalarining nutqining o'ziga xos xususiyati nutqqa xos bo'lgan pragmatik shartlarning kombinatsiyasi bilan aniqlanganligini va faqat bitta yoki boshqa turdagi nutq uchun xarakterli ekanligini hisobga olgan holda ommaviy nutq navlari umumiy va o'ziga xos prizma orqali tavsiflanishi kerak.

Ingliz mediadiskursida namoyish etilayotgan qator kontentlar ichida turli obrazlarning ham namoyon etilishi u yoki bu jamiyatdagi kishilarning shu xalq yoki madaniyatga oid ma'lum bir tasavvurga ega bo'la olishga zamin yaratadi.

Angliya dunyodagi madaniy rivojlanishning eng nufuzli markazlaridan biri sifatida tarixda muhim rol o'ynadi. U o'ziga xos madaniyati, odatlari, qadriyatlar va an'analari, boy va rang-barang tarixi bilan butun dunyoga mashhur. Joylar, odamlar, binolar, yodgorliklar, afsonalar ko'pchilikni qiziqtiradi. Zamonaviy G'arb ilmiy va falsafiy tafakkur tarixidagi eng muhim shaxslarning ko'pi Angliyada tug'ilgan yoki bir vaqtlar bu yerga sayohat qilgan. Xalqaro ahamiyatga ega bo'lgan yirik ingliz mutafakkirlari Isaak Nyuton, Frensis Bekon, Charlz Darvin kabi olimlar, Jon Lokk, Jon Styuart Mill, Bertran Rassell va Tomas Xobbess kabi faylasuflar va Devid Rikardo kabi iqtisodchilarni o'z ichiga oladi.

Ba'zi bir mifologik obrazlar mediadiskursda milliylikga oid ramzlar sifatida taqdim etilishi mumkin. Gnomlar - Yevropa folklorida mitti, yer osti goblin yoki yerda yashiringan qimmatbaho xazina konlarini qo'riqlaydigan yer ruhi. U o'rta asr mifologiyalarida yirtqich cholga o'xshagan, jismonan deformatsiyaga uchragan (odatda dumbali) jonzot sifatida tasvirlangan. Gob, gnom irqining qiroli, sehrli qilich bilan hukmronlik qilgan va insonning melanxolik temperamentiga ta'sir qilgani aytiladi.

Qizil qalpoqlilar - yovuz va yovuz tipidagi goblin mavjudot. U qizil qabr hamda qonli qalpoq nomi bilan ham mashhur. Aytilishicha, ular Shotlandiya chegarasidagi vayron bo'lgan qal'alarda

yashab, uylariga adashganlarni halok qiladilar. Ular qurbonlarni qoni bilan bo'yalgan qizil shlyapalarini kiyishadi va shlyapalarni qizil bilan muntazam bo'lishi uchun odam o'ldirib turishi kerakligi aytilgan. Aks holda, o'zlari nobud bo'lishadi. Qizil qalpoqlar Shotlandiya, Nortumbriya va Kambriya chegaralaridagi ko'plab vayronalarda yashaydi deb taxmin qilinadi.

Xobbitlar, shuningdek, Halfflinglar sifatida ham tanilgan, O'rta Yerda yashagan qadimgi o'lim irqi edi. Ularning aniq kelib chiqishi noma'lum bo'lsa-da, ular dastlab O'rta Yerning shimoliy hududlarida va Anduin vodiylari ostida topilgan. Uchinchi asrning boshida hobbitlar shimol va g'arbga ko'chib o'tdilar. Ularning irqining aksariyati oxir-oqibat 1601 yilda Shir mamlakatiga asos solgan, ammo Stoors deb nomlanuvchi hobbitlarning bir turi Anduin vodiysida qolgan. Ular kichikroq va past bo'yli, jigarrang teriga ega edi. Ular soqol o'stirmagan va kamdan-kam poyabzal yoki etik kiygan. Ular qo'l-oyoqlariga mohir bo'lib, tog' yonbag'irlari va baland tog'larda yashashni afzal ko'rar edilar. Qadimda ular O'rta Yer mittilari bilan tez-tez aloqada bo'lib, uzoq vaqt tog' etaklarida yashagan.

Ingliz mifologiyasidagi obrazlar- bu Angliya tarixi davomida paydo bo'lgan, ba'zan ketma-ket avlodlar tomonidan ishlab chiqilgan, ba'zan rad etilgan afsonalar to'plamidir. Bu rivoyatlar Angliyada Norman istilosidan keyin shakllangan, anglo-sakson mifologiyasi, nasroniy mifologiyasi va kelt mifologiyasi an'analari bilan uyg'unlashgan xalq an'alaridan iborat. Quyida ba'zi bir mashhur ingliz afsonalari haqida fikrlarimizni bayon qilamiz: Robin Gud Buyuk Britaniyada eng mashhur xalq afsonalaridan biri hisoblanadi. Kambag'allarga yordam berish uchun boylardan o'g'irlashni boshlagan odam Britaniya folklorida timsolga aylanadi va siz bu qahramonning uning 13-asrga oid hikoyasi aks ettirilgan turli filmlar va multfilmlar suratga olingan. Vaqt o'tishi bilan uning hikoyasining ko'plab versiyalari paydo bo'lgan, ammo u hammaning ko'zida qahramon sifatida tasvirlangan. Robin Gud - taniqli ingliz qahramonlaridan biri. Uning shiori - boylarni talon-taroj qilish va kambag'allarga pul berish - ko'plab odamlarni g'olib qildi, u kam ta'minlanganlarni himoya qilishning ramzi bo'ldi. Ammo bunday odam aslida mavjud bo'lganmi yoki bu shunchaki xayoliy xaraktermi yoki yo'qmi, hali ham aniq emas. Agar u haqiqatan ham mavjud bo'lsa, u kim edi? Robin Xud atrofidagi sirlarga turli xil versiyalar qo'shiladi. U haqida dastlabki eslatmalar musiqa ostida ijro etilgan an'anaviy balladalarda uchraydi. Ularni Robin Gudning mavjudligining tarixiy isboti deb hisoblash mumkin emas, chunki ular Robin Gud go'yo yashagan davrda yozilmagan. Ehtimol, dastlab Robin Gud haqidagi hikoyalar odamlar orasida og'zaki ravishda o'tgan. Bir versiyaga ko'ra, Robin Gud - mifologik qahramon va u haqidagi hikoyalar ramziy ma'noga ega. Ba'zilar Robin Hood kostyumining yashil rangini parilarning an'anaviy rangi deb hisoblashadi. Yashil rang balladalarda aytib o'tilgan bahor bilan ham bog'liq bo'lib, bu Robin Hood obrazini hayot va o'sish bilan ramziy ravishda bog'laydi. Robin Gud ba'zan Teutonic elf Hodekin, shuningdek Wotan va Robin the Nice Guy (Pack) bilan bog'liq, ular xayoliy xayoliy personajlardir. Shuning uchun, Robin Gud ham xayoliy personaj bo'lishi mumkin. Boshqa versiyalarga ko'ra, Robin Gud aslida mavjud bo'lgan. Robin Gud haqidagi dastlabki baladlarda uning ismi haqiqiy joy - Nottingemshirdagi Shervud o'rmoni bilan bog'liq. Robin Gud O'rta asr Angliyasida juda keng tarqalgan ism. XIII asrda Robert edi mashhur ism uning kichraytiruvchi Robiniga o'xshaydi. Hood (Hood) familiyasi ham nisbatan keng tarqalgan. Shuning uchun, O'rta asrlarda Angliyada bir nechta Robin Gudlar bo'lgan bo'lishi mumkin, ulardan biri tavsifga mos keladi afsonaviy qahramon. Haqiqiy Robin Gud kim bo'lganligi haqida bir nechta versiyalar mavjud. Yozuvchilardan biri Robin Gud Yorkshirning g'arbiy qismidagi Kirlis Prior monastirida dafn etilgan Xattingonon grafligi deb da'vo qilmoqda. Ushbu versiya yozuv bilan yozilgan qabr tomonidan qo'llab-quvvatlanadi, bu haqiqiy Robin Gud o'sha erda dafn etilganligini ko'rsatishi mumkin. Boshqa nazariyalarga ko'ra, Robin Gud Nottingemdan emas, balki Yorkdan va uning bazasi Shervud o'rmonida emas, balki Janubiy va G'arbiy Yorkshirning chegarasida joylashgan Banrnsdeyl o'rmonida joylashgan. Bunday ma'lumotni XV asrning Robin Gud haqidagi "Robin Hoodning ekspluatatsiyasi" haqidagi eng qadimiy balladalardan birida topish mumkin. Baladda, shuningdek, Robin Hood Bokira Marian bilan turmush qurgan G'arbiy Yorkshir shtatining Docaster shahridagi Magdalena avliyo cherkovi haqida ham eslatib o'tilgan. Bundan tashqari, faqat bir nechta dastlabki balladalarda Nottingem sherifi Robin

Hoodning kamonini eslatib o'tilgan va faqatgina "Robin Hood va Monk" balladasida Nottingham haqida eslatib o'tilgan.

Qirol Arturning haqiqiy mavjudligi hali isbotlanmagan yana bir mifologik afsonadir. Lekin uning hayoti haqida ko'plab hikoyalar mavjud, jumladan: "Dumaloq stol ritserlari", "Muqaddas kosaga intilish", "toshdagi qilich", "Kamelot qal'asi". U 5-6 asrlarga oid o'rta asr Britaniyasining eng afsonaviy timsoli-jasur, oliyjanob va mehribon ritser hisoblanadi. Merlin Inkubusdan va Adam ismli odam qizidan tug'ilgan, bu uni Kambionga (yarim jin, yarim inson) aylantirgan, shuning uchun u sehrli kuchga ega. U umrining eng ko'p qismini uchta qirol: Vortigern, Ulter va Artur bilan muloqotga bo'lgan va ularga yordam bergan bo'lsa-da, sahroda "yovvoyi odam" sifatida yashaydi. Sehrli Broseliande o'rmoni alohida qayd etilgan, keyinchalik u qamoqxova yoki dafn etiladigan joyga aylanadi. Ko'l ayoli- bu Artur afsonalarining ajralmas qismlarini o'ynaydigan bir nechta tegishli belgilarning nomi. Bu qahramonlarning rollari qirol Arturga qilichini berish, Ekskalibur, Kamlann jangidan keyin o'layotgan qirolni Avalonga olib borish, Merlinni sehlash va otasi vafotidan keyin Lancelotni tarbiyalashdan iborat. Turli yozuvchilar va nusxa ko'chiruvchilar uning ismini Nimue, Viviane, Elaine, Niniane, Nyneve va boshqa o'zgarishlar sifatida turlicha berishadi.

Yana bir ingliz xalq afsonalaridan biri Gigant Dorset hisoblanadi, uning balandligi 180 fut bo'lgan bu gigant, yerga bo'rlangan, g'ayritabiiy kuchga ega bo'lgan yunon Xudosi Gerkulesning tasviri hisoblanadi. Boshqalar esa u temirchilik davrida budparast but sifatida yaratilgan deb hisoblashadi. Bu nasldorlikning qadimiy ramzi bo'lib, mahalliy xalq uni uzoq davrdan beri tug'ilish uchun yordamchi deb hisoblaydi.

Mediadiskurslarda taqdim etilayotgan milliy obrazlar xalq madaniyati hamda tarixiga oid tushunchalar bo'lib, ularning kelib chiqishi, antropologiyasi, etimologiyasi haqida ma'lumot beradi.

Ingliz folklorida mifologik obrazlar va mifologizmlarning o'rni juda kattadir va yuqorida aytib o'tilgan mifologik figuralar ingliz asotir, afsona va ertaklarida bir necha asrlardan buyon yashab kelmoqda. Bu obrazlarning serqirraligi va noodatiy qobilyatlariiga egalik qilishi bilan har bir obraz bir-biridan ajralib turadi. Ular tasvirlangan asarlar o'ziga xos ta'sirchanlikka ega. Bu obrazlar mediadiskursda ham milliylikni ifodalovchi vosita sifatida taqdim etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Khomsky D., 2002., Discourse. Philadelphia: Open University Press. ISBN 978-0-335-20070-2, 103-104p.
2. Yo'ldoshev M. Badiiy matnning lisoniy tahlili. T., Alisher Navoiy nomidagi O'zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti, 2010
3. Фещенко Художественный дискурс: К Определению Термина в перспективе Лингвоэстетики, Новый филологический вестник. 2021. №1(56).
4. www.ziyounet.uz

UDC 81'32

CHARACTERISTIC FEATURES OF TED HUGHES' POETRY

M.M.Tursunov, PhD, Asia International University, Bukhara

D.B.Sharipova, master student, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu maqolada Angliyaning eng mashhur shoirlardan biri Ted Xyuzning she'riyati hayoti va ijodiy faoliyati haqida so'z boradi. Mazkur shoir tabiatni, tabiat zanjirini ifoda etuvchi turli mavzularda bir qancha she'rlar yozgan, bu voqealarni insonga, uni o'rab turgan voqealar timsolida ifodalagan. Maqolada asosiy e'tibor Ted Xyuz she'riyatini qamrab oluvchi mavzularni tahlil qilishga qaratilgan. Asarda she'rlarning asosiy maqsadlari ham muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: tasvirlamoq, stereotipik she'r, ustun uslublar, antologiyalar, doimiy ta'sir, ustuvor bo'lmoq, to'plamlar, loyiq, hissiy, to'g'ridan-to'g'ri, afsusli.

Аннотация. В данной статье рассматривается анализ поэзии, жизни и творческой деятельности одного из самых популярных поэтов Англии Теда Хьюза. Этот поэт написал ряд стихотворений на различные темы, волнующие природу, природные цепи, символизируя эти события как людей и действия, окружающие его. Статья посвящена анализу тем, которые охватывают поэзию Теда Хьюза. В работе также обсуждаются и анализируются основные цели стихотворений.

Ключевые слова: *изображать, стереотипное стихотворение, преобладающие режимы, антологии, длительное влияние, доминировать, сборники, заслуживать, эмоциональное, прямое, сожалеещее.*

Abstract. *This article deals with one of the most popular poet's of England, Ted Hughes' poetry analysis, life and creative activity. This poet has written a number of poems in various themes agitating nature, natural chains by symbolizing those events as human beings and actions surrounding him. The article focuses on analyzing themes that cover poetry of Ted Hughes. The main targets of the poems are also discusses and analyzed in the work.*

Key words: *to portray, stereotypical poem, prevailing modes, anthologies, lasting influence, to be dominated, collections, to deserve, emotional, direct, regretful.*

Ted Hughes, one of the giants of twentieth-century British poetry, was born in Mytholmroyd, Yorkshire. After serving in the Royal Air Force, Hughes attended Cambridge, where he studied archeology and anthropology and took a special interest in myths and legends. In 1956, he met and married the American poet Sylvia Plath, who encouraged him to submit his manuscript to a first-book contest run by the Poetry Center. Awarded first prize by judges Marianne Moore, W. H. Auden, and Stephen Spender, *The Hawk in the Rain* secured Hughes's reputation as a poet of international stature. According to poet and critic Robert B. Shaw, "Hughes's poetry signaled a dramatic departure from the prevailing modes of the period. The stereotypical poem of the time was determined not to risk too much: politely domestic in its subject matter, understated and mildly ironic in style. By contrast, Hughes marshaled a language of nearly Shakespearean resonance to explore themes which were mythic and elemental".

Hughes's long career included unprecedented best-selling volumes such as *Lupercal*, *Crow*, *Selected Poems 1957–1981*, and *Birthday Letters*, as well as many beloved children's books, including *The Iron Man*, which was adapted as *The Iron Giant* (1999). With Seamus Heaney, he edited the popular anthologies *The Rattle Bag* and *The School Bag*. Hughes was named executor of Plath's literary estate and he edited several volumes of her work. Hughes also translated works from classical authors, including Ovid and Aeschylus. Hughes was appointed Britain's Poet Laureate in 1984, a post he held until his death in 1998. Among his many awards, he was appointed to the Order of Merit, one of Britain's highest honors.

The rural landscape of Hughes's youth in Yorkshire exerted a lasting influence on his work. To read Hughes's poetry is to enter a world dominated by nature, especially by animals. This holds true for nearly all of his books, from *The Hawk in the Rain* to *Wolfwatching* and *Moortown Diary*, two of his late collections. Hughes's love of animals was one of the catalysts in his decision to become a poet. According to *The Times* contributor Thomas Nye, [Hughes] began writing poems in adolescence, when it dawned upon him that his earlier passion for hunting animals in his native Yorkshire ended either in the possession of a dead animal, or at best a trapped one. He wanted to capture not just live animals, but the aliveness of animals in their natural state: their wildness, their quiddity, the fox-ness of the fox and the crow-ness of the crow.

The publication of Hughes's *Collected Poems* provided new insights into Hughes's writing process. Sean O'Brien in the *Guardian* noted that "Hughes conducted more than one life as a poet." Hughes also released a large amount of work through small presses and magazines. These poems were frequently not collected, and it seems Hughes thought of his small-press efforts as experiments to see if the poems deserved placement in collections. O'Brien continues, Clearly [Hughes] needed to be writing all the time, and many of the hitherto uncollected poems have the provisional air of resting for a moment before being taken to completion—except that half the time completion didn't occur and wasn't even the issue ... as far as the complete body of work went, Hughes seems to have been more interested in process than outcome [2].

Hughes's reputation during his lifetime was negatively affected by the suicide of Sylvia Plath in 1963 and, in 1969, the suicide of his partner, Assia Wevill, who also took the life of their young daughter, Shura. As Plath's executor, Hughes's decision to destroy her final diary and his refusal of publication rights to her poems angered many in the literary community. Hughes's unpopular

For many years after her death, Hughes refused to discuss his marriage to Plath. Thus it was with great surprise that, in 1998, the literary world received Hughes's intimate portrait of his relationship with Plath in the form of *Birthday Letters*, a collection of poems covering every aspect of their relationship. The collection received both critical praise and censure; Hughes's desire to break the silence around Plath's death was welcomed, even as the poems themselves were scrutinized. Despite reservations, Katha Pollitt wrote in the *New York Times Book Review* that Hughes's tone, "emotional, direct, regretful, entranced—pervades the book's strongest poems, which are quiet and thoughtful and conversational. Plath is always 'you'—as though an old man were leafing through an album with a ghost." [3]

Hughes' poetry is deeply rooted in nature, with animals and the natural world serving as both concrete subjects and symbolic representations of broader ideas about humanity's place in the world. He often explores the power, beauty, and sometimes brutality of nature, using animals as emblems of primal instincts and the wildness of the natural world. Hughes frequently depicts violence and cruelty, both in nature and in human society, reflecting his interest in the darker aspects of the human condition. His poems often explore the brutality of the natural world, the harsh realities of life and death, and the destructive potential within human nature. Hughes' poetry delves into the complexities of human identity and the inner turmoil of modern man, exploring themes of self-discovery, alienation, and the search for meaning in a seemingly chaotic world. He often portrays characters grappling with their own nature, their relationship with the world, and their place within the broader human experience [1]. Hughes' poems often highlight the powerful and often overwhelming nature of the natural world, exploring themes of fear, awe, and the need for humans to respect and understand their place within nature. He portrays nature as a force that can be both benign and destructive, reflecting the duality and complexity of the natural world. Death is a recurring theme in Hughes' work, often presented in a raw and visceral way. He explores the inevitability of death, the cyclical nature of life and death, and the human struggle to confront mortality. Below we are going to present a popular poem of Hughes "Crow's fall":

It brightened, and Crow returned charred black.

In ‘Crow’s Fall, Ted Hughes illustrates the reason how the crow became black in color. The story of the crow also illustrates the effect of transgressing one’s limits. According to the poet, once the crow’s feathers were all white in color. One day he thought that the sun was shining brighter than him. He became envious of its radiance and decided to attack it. His ambition made him temporarily blind. Without thinking about the outcome he flew close to the sun to defeat it. This event led to the crow’s downfall. As he went near the sun, he “returned charred black” and lost his white feathers.

To sum up, we can state that Ted Hughes poetry has not lost its importance, urgency and value at present time as well. People in modern society are also willing to gain too many things in their lives, their ambitions, wishes, deeds, motives can sometimes be the reason of their failure. Hughes' poetry teaches us to be more patient, tolerant, thankful, reasonable. His poems aim at transforming goodness among people by describing cruelty, violence in nature.

REFERENCES:

1. Edward Albert, "History of English literature", fifth edition, Oxford university press, 2000
2. Terry Gifford, "the cambridge companion to Ted Hughes", Cambridge University press, 2011
3. <https://www.poetryfoundation.org/poets/ted-hughes>
4. <https://mypoeticside.com/show-classic-poem>

UO'K: 811.512.133'1:008

O'ZBEK LINGVOMADANIYATIGA XOS LISONIY SHAXS TIPLARI XUSUSIDA

M.E.Umurzoqova, dots., f.f.d.(DSc), Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti, Toshkent

ORCID ID: 0000-0001-5658-789X

Annotatsiya. *Insonning dunyoqarashi asrlar davomida yashab kelgan qadriyatlar, an'analar, xalqning tafakkur tarzi ta'sirida shakllanadi. Lisoniy shaxs bir tomondan nutq individualligi nuqtayi nazaridan tadqiq qilinsa, ayni vaqtda muayyan bir etnik guruh vakilining umumlashtirilgan qiyofasi sifatida ham ko'rib chiqiladi. Maqolada o'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan lisoniy shaxs tiplari, ularning badiiy matnda voqelanishi xususida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: lisoniy shaxs, lingvokulturologiya, nutqiy kompetensiya, stereotip, ibora, o'xshatishlar

Аннотация. *Мировоззрение человека формируется под влиянием ценностей, традиций и образа мышления народа, прожитых веками. С одной стороны, языковая личность изучается с точки зрения индивидуальности речи, но в то же время рассматривается и как обобщенный образ представителя определенного этноса. В статье говорится о типах языковой личности, характерных для узбекской лингвокультуры, и их проявлении в художественном тексте.*

Ключевые слова: языковая личность, лингвокультурология, речевая компетентность, стереотип, экспрессия, сравнения.

Abstract. *A person's worldview is shaped by values, traditions, and the mindset of the people that have endured for centuries. A linguistic personality is studied from the perspective of speech individuality on one hand, while simultaneously being viewed as a generalized representation of a particular ethnic group. This article discusses the types of linguistic personalities characteristic of Uzbek linguoculture and their manifestation in literary texts.*

Key words: linguistic personality, linguoculturology, speech competence, stereotypes, phrases, similes.

Kirish. Lisoniy shaxs eng avvalo til egasi sifatida shu til egalarining voqelikka munosabatini, olamni anglashidagi o'ziga xoslikni namoyon qiladi. Har bir lisoniy shaxsning shaxsiy kechinmalari, dunyoqarashi va voqelikka munosabati asosida olamning lisoniy manzarasi va ideolekti shakllantiriladi. Lisoniy shaxsni o'rganishda tilda aniq namoyon bo'ladigan intellektual, mental xususiyatlar birinchi o'rinda tadqiq qilinishi lozim. Chunki badiiy matnda lisoniy shaxs darajasiga ko'tarilgan obrazlar yoki muallif lisoniy shaxsining darajasi tildan foydalanuvchi har qanday shaxs darajasidan yuqori turadi. Muallif lisoniy shaxsida ham, u lisoniy shaxs darajasiga ko'targan qahramon lisoniy shaxsi nutqida ham lisoniy kompetensiyalar, intellektual bilimlar, qadriyatlar, milliy-madaniy mansublik o'z ifodasini topishi lozim.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Mavzuni yoritishda rus hamda o'zbek tilshunoslarining ishlariga murojaat qilindi. Lisoniy shaxs tushunchasini asoslashda rus tilshunosi Y.N.Karaulovning qarashlariga tayanildi [1]. O'zbek tilshunoslari D.Lutfullayeva,

D.Xudoyberganova [2], Sh.Usmonova [6], A.Mamatovlarning [3] lisoniy shaxs xususiyatlari haqidagi fikrlari asosida o'zbek lingvomadaniyatiga xos lisoniy shaxs tiplari ajratildi.

Natija va muhokama. Muayyan madaniyatga mansub shaxs o'zida bir necha belgilarni tashiydi. U til egasi sifatida tilda asrlar davomida shakllangan qadriyatlarni aks ettirgan birliklardan foydalanadi. Millat donishmandligi, topqirligi, olamning lisoniy manzarasini aks ettirish bilan bog'liq xususiyliklarni ifodalovchi frazemalar, o'xshatishlar, maqollar lingvomadaniyatshunoslikda lisoniy shaxs tiplarini belgilashda muhim indikatorlar bo'lib xizmat qiladi. O'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan kayvoni, oqsoqol, polvon kabi tushunchalar insonlar jamoasi orasida bilim darajasi, hayotiy tajribasi yuqoriligi, jamoani boshqara olish qobiliyati bilan ajralib turadi hamda boshqa millat lingvomadaniyatidan ajratib turuvchi lisoniy shaxs tiplari sanaladi. Jamiyatda bunday insonlarning obro'si, hurmati baland bo'lib, kishilar qiyin vaziyatlarda ulardan maslahat olishgan, nasihatlariga quloq solishgan.

“Lisoniy shaxs – o'ziga xos jihatlarni jam qilgan ijtimoiy hodisa. Lisoniy shaxsda o'ziga xoslik tilga ichki munosabat orqali, shaxsga oid jihatlarning vujudga kelishi orqali shakllanadi, ammo bunda shuni unutmaslik lozimki, lisoniy shaxs til an'analarining vujudga kelishiga ta'sir ko'rsatadi” [3;49].

O'zbek adabiyotida kayvoni obrazi bo'lib, ko'pni ko'rgan, yetarlicha hayotiy tajribaga ega yoshi ulug' kishilarga, ko'p hollarda ayollarga nisbatan ishlatiladi. B.Qobulning “Enashamol” asaridagi ena lisoniy shaxsida kayvonilarga xos jihatlari quyidagi parchada yorqin ifodalangan.

– *Bu yaxshi emas, ena jamni bilish farz, ota jamni bilish qarz, – dedilar o'zlariga o'zlari.*

– *Ena, biz odamlarni urug'larini emas, shevalardagi o'ziga xos jonli so'zlarni yig'amiz. Urug'chilik davri o'tib ketgan, – dedi sumangi itdek oriqva bir joyda turolmaydigan, tinmay qilpillaydigan o'qituvchi.*

– *Taradding-ku yaxshi, lekin qilayotgan ishing podayotoqda ko'zga chiroyli ko'ringan tezakni bir chekkadan ho'li qurug'iga qaramay terishga o'xshaydi. Tezakniyam toza-notozasi bo'ladi. Qumaloq, qiy nima, tezak, tappi, chalma-yu jatma nimaligini bilmaysan-u, go'ngdan nurini, allomdan allomani ayrit qilolmaysan-u, yana til bilan o'ynashasanmi? Tig' bilan o'ynashsayam, til bilan o'ynashmaydilar* (B.Qobul). “O'TIL”da kayvoni so'ziga quyidagicha izoh berilgan: “Kayvoni (Kayvonga oid; qoracha) 1. Yoshi ulug', ko'pni ko'rgan, ko'p narsani biladigan. 2. Umuman, ko'p narsa biladigan, uddaburon. 3.shv. Dasturxonchi” [7;293]. O'zbek adabiyotida kayvoni lisoniy shaxsi milliy xususiyatlarni o'zida aks ettirgan lisoniy shaxs sifatida o'ziga xoslik kasb etadi.

Kayvoni ayol nutqida qo'llanilgan birliklar uning yashash joyiga ham ishora qiladi. Inson yashaydigan muhit, kundalik hayotiga xos bo'lgan jihatlari uning nutqida aks etadi. Ena shahardan talabalarini amaliyotga olib kelgan o'qituvchi bilan muloqotga kirishar ekan, uning ishiga baho berishda o'zi bilgan, o'zi farqlay oladigan narsa, predmetlar bilan qiyoslaydi. *Podayotoq, tezak, qiy, tappi, chalma, jatma* kabi birliklar qishloqda yashaydigan ayol lisoniy shaxsini shakllantirgan.

Tilda so'zlovchining olamni o'ziga xos tarzda anglashlari aks etadi. Adresant o'zigacha mavjud bo'lgan axborotlarni ongida qayta ishlaydi, o'ziga xos tarzda nutqqa chiqaradi. Bir voqelikka turlicha qarash olamning konseptual manzarasini anglash, nutqiy kompetensiya, bilim va hayotiy tajriba bilan bog'liq. Bir hududda yashaydigan til egalarining nutqidagi xilma-xillik shu omillar asosida yuzaga keladi, shu tariqa turli-tuman lisoniy shaxslarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi. Kayvonilar o'zidan kichik, maslahatga muhtoj begona kishilar tomonidan ham ulug'ligi tan olinganligi sabab nasihat qilish, yo'l-yo'riq berish huquqiga ega. Bu ularing o'zlari mansub bo'lgan jamiyatdagi ijtimoiy mavqeyi bilan belgilanadi.

– *O'zlaring topishgan bo'lsang. Necha yil o'qishda birga o'qiding. Sinashta bo'lding. Nimang kam? Nimang yetmaydi? Nimani bo'lolmay tortishasanlar? Buni bari sinovi. Sabr bersin. Sabr so'ra. Sabr qil, Xudoni eslaganni xudo eslaydi. O'qimishli bo'lib sanlar shunday qilsalaring boshqalardan nima umid...* (B.Qobul).

Kayvoni lisoniy shaxsida ko'pni ko'rgan, hayotiy tajribaga ega shaxs gavdalanadi. Bunday lingvomadaniy tip, asosan, Sharq xalqlariga xos bo'lib, kattalarga hurmat, ularning gaplariga quloq solish, biror ishni bajarish paytida ulardan maslahat olish kabi xususiyatlar barcha xalqlarda ham uchramaydi. Uning nutqida qo'llanilgan birliklar o'zi mansub bo'lgan madaniyat, diniy e'tiqod haqida tasavvur paydo bo'lishida yordam beradi. O'zbek madaniyatida erkakning o'rni ayolnikidan

yuqori, ayol unga nisbatan bir pog'ona pastda turishi asrlar davomida shakllangan qadriyat sifatida tan olinadi. Quyidagi matnda kayvoni lisoniy shaxsining voqelanishida shu qarashlar bilan bog'liq tushunchalarni ifodalovchi birliklardan foydalanilgan. *Ayol zotiki erkak bilan teng bo'laman deb tirlashdimi, bir gapdan qolmadimi, Xudoni urgani shu bo'ladi. Erkakni Xudo o'zi xohlab, o'zi yaxshi ko'rib, birovdan so'ramay, birovni ko'ngliga qaramay, o'zi istaganday bekam-u ko'st yaratgan, – deydilar xuddi maktabda o'qituvchi rayonodan komissiya kelib, komisiyaning oldida o'quvchilarga diktant aytayotgandek, sekin va har bir harfini dona-dona qilib.* Kayvonining odamning, xususan, ayol zotining yaralishi bilan bog'liq o'ziga xos qarashlari ham mavjud. Bu qarashlar Islom diniga oid tushunchalar bilan uyg'unlikda ishlatilib, uning diniy qarashlari, e'tiqodi haqida ham tasavvur paydo qiladi. – *Ayol zotini Odam Atoning ko'ngliga qarab, ko'ngli yarim bo'lmasin, ko'zi noumid qolmasin, deb ko'ngliga qaragan. Zaifa – o'z oti bilan zaifa. Ojiza o'z oti bilan ojiza. Erning ko'ngliga qaramagan ayoning ikki beti qora. Er hamki erday bo'lsa, – deydilar Enam kuyovi bilan ekarishib kelgan kelinchakka urchuqlarini boshini aylantirishdan bir nafas ham tindirmay.* Kayvoni lisoniy shaxsining to'la namoyon bo'lishida xalq og'zaki ijodiga xos birliklar – maqollar, matallar, o'xshatishlarning ham o'rni katta. – *Ortiqcha gap hammaga yuk. Endi bor-da ro'zg'oringga egalik qil. Qozon-tovog'ingga sanqi it-pishaklar ega chiqib ketmasin. Aylanishib qo'ysa, qatron qilish kerak* (B.Qobul). Kayvoni lisoniy shaxsining voqelanishida uning hayotiy tajribalari bilan bog'liq qarashlari aks etgan o'rinlar ishonarli chiqqan. Asarni o'qish jarayonida o'quvchi katta hayotiy tajribaga ega, biror-bir oliy ta'lim muassasasini tugatmagan bo'lsa-da, enaning o'zining ta'biri bilan aytganda *ko'rsavod*, ammo ilmi, hayot tajribasi, malakasi boshqalarnikidan ancha yuqori ayol obrazi namoyon bo'ladi. *Odamning ikkita dushmani bo'lsa, bittasi sovuq. Sovuq oyoqqa yopishadi. Oyog'dan olgan sovuq yiqitmay qo'ymaydi. Mahsiyam kelinlikning davlati. Kiyishga yetgan, yetmagan bor. Kiyish buyurilgan, buyurilmagan bor.* Kayvoni nutqida o'zbek ayollarining kiyinish madaniyati, ro'zg'or tutishi, er oldidagi mas'uliyati, vazifalari, dini, e'tiqodiga oid birliklar ham qo'llangan bo'lib, vaqtdan unumli foydalanish, uni behuda sovrmaslik, vaqtni foydali mashg'ulotlar bilan o'tkazish haqidagi fikrlari o'zbek ziyoli ayoli lisoniy shaxsini ko'z oldimizda gavdalandiradi. *Uyim-joyim deydigan xotin ro'mol o'rashidan ma'lum. Sochi ko'ragini o'rtasiga tushgandan jannatni isi keladi. Bomdoddan qolma. Bomdodni qo'yma. Bomdodda ko'rin. Bomdodga ruxsat bergan egasi boshqa mushkullaringniyam oson qiladi.* (B.Qobul). Kayvoni obrazi o'zbek millatiga mansub ayollarning umumlashma obrazi bo'lib, yozuvchi o'zining enasida ko'rgan fazilatlarini jamlagan.

Kayvoni lisoniy obrazining voqelanishida individual yasalmalar, xalq urf-odatlar, irim-sirimlari bilan bog'liq tushunchalarni ifodalaydigan birliklar ko'p uchraydi. Masalan, quyidagi matnda *o'g'iltug'ar, chochala* kabi so'zlarning qo'llanilishi nutqning o'ziga xosligini ta'minlagan. *Tugunda o'g'iltug'ar. Hech kimga ko'rsatmay uyingga olib borib ye, – deydilar derazani tashqari tomonidagi tokchasiga kelib Enamni tomosha qilib, gapini eshitay deb kallasini bir tomonga qiyshaytirgancha, qulog'ini o'nglab qarayotgan musicha ham eshitmasin degandek, shivirlabgina. – Xudo xohlasa, o'g'ilchali bo'lganingda idishni chochalasi (sochala) bilan qaytarasan* (B.Qobul).

Lisoniy shaxs muayyan millatga mansub til egasining tilni bilish darajasinigina ko'rsatmaydi, balki uning muloqotda qo'llay olish, til vositasida o'zgalarga ta'sir ko'rsatish darajasini ham ko'rsatadi. Muloqot – bu shunchaki ikki shaxs o'rtasidagi suhbat emas, ularning u yoki bu madaniyatdan xabardorlik darajasi ham bo'lib, lisoniy shaxsning jamiyat, madaniyatdagi insoniy va ijtimoiy o'lchovlarni ham ko'rsatib beradi. Quyidagi misolda o'zbek lingvomadaniyatiga xos bo'lgan polvon lisoniy shaxsiga xos xususiyatlar *tomir, ilik, yuzini yerga qaratadi* kabi birliklar vositasida berilgan. *Kimga tortgan buning? – deydi xo'mrayib. – Ernazar polvonning tomiriga o'xshamaydi-ku. Iligi puch, har kuni quyruq bilan boqish kerak. Emasam, erta bir kun odamning yuzini yerga qaratib qo'yadi. Yemasa, o'zimga ayt, qamchining ostiga olaman* (N.Norqobilov).

Polvon lisoniy shaxsiga xos nutqiy aktlar ichida undash, buyruq akti yetakchilik qiladi. Buyruq, tanbeh berish lisoniy shaxsning ijtimoiy mavqeyi bilan belgilanadi. "Haqiqatdan ham, nutqiy faoliyat tashabbuskori, ya'ni so'zlovchi shaxs obyekt haqidagi ma'lumotni tinglovchiga yetkazish uchun ushbu obyektning "qandaydir" xislatlarini tanlaydi va shu xislat asosida obyektga baho beradi hamda baho ma'lumotini adresatga uzatadi. Bunday baho berish axboroti esa, o'z navbatida, tinglovchiga

ta'sir o'tkazish va uni biror-bir xatti-harakat, faoliyatga undash maqsadi uchun xizmat qiladi" [5;176]. *Yiqitib berasan! – dedi Ernazar polvon bo'g'ilib. – Shunday kunda qayerda sanqib yuribsan, a? Yiqitasan, yiqitib berasan* (N.Norqobilov). "Mustaqil kategoriya sifatida undash o'z mazmun va ifoda jihatiga ega. Mazmun tomoni kommunikativ-pragmatik va semantik mohiyati bilan belgilansa, ifoda jihatini uni ifodalovchi til birliklari xilma-xilligi, tilning barcha jabhalarida namoyon bo'lishi mumkinligi bilan tavsiflanadi" [4;10]. Polvon lisoniy shaxsining voqelanishida or, nomus, hamiyat, g'urur kabi birliklar asosiy ko'rsatkichlar sanaladi. *Ul deganlari xarsang toshday dag'al bo'sayakan, qizbetdan polvon chiqarmidi? Yigitday bop senam bir bel tutgin! – dedi Ernazar polvon yalinib, o'z navbatida or-nomusdan qilt-qilt titrab. – Odamni buytiblar yer qima endi* (N.Norqobilov). Keltirilgan matndagi polvon nutqida qo'llanilgan birliklar erkaklarga berilgan o'ziga xos bahosini ifodalaydi.

Xulosa qilib aytganda, kayvoni lisoniy shaxsini o'zbek lingvomadaniyatida o'ziga xoslik kasb etgan, takrorlanmas, boshqa millatlar madaniyatida uchramaydigan lisoniy shaxs sifatida baholash mumkin. Polvon lisoniy shaxsi esa o'zbek millatiga mansub erkaklarga xos or-nomusni hamma narsadan ustun qo'yadigan shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Yozuvchilar polvon lisoniy shaxsini berishda leksik birliklar – dag'al so'zlar, erkaklar nutqida uchraydigan o'xshatishlar bilan birga gap qurilishidagi o'ziga xoslikka ham ahamiyat qaratadilar. Jumlalarining qisqaligi, ohangning qattiqligi, asosan buyruq aktining yetakchilik qilishini ko'rish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 264 с.
2. Лутфуллаева Д., Худойберганаева Д. Тилшуносликда лисоний шахс муаммоси / Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2017. – №6. – Б.35-41
3. Mamatov A.E. Zamonaviy lingvistika (lingvomadaniyatshunoslik asoslari). – Toshkent: Tafakkur avlodi, 2020. – 168 b.
4. Мўминова А. Француз, ўзбек ва рус тилларида ундашни ифодаловчи тил birliklarining lingvomadaniy xususiyatlari. Филол. фан бўйича фалс. док (PhD) ... дисс. автореф. – Тошкент, 2018. – 50 б.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент, 2008. – 318 б
6. Usmonova Sh. Lingvokulturologiya. – Toshkent, 2019. – 246 b
7. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. 2-жилд. – Тошкент, 2006. – 672 б

UO'K: 811.11-112

TERMINLARNI TIZIMLASHTIRISH — ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKNING DOLZARB VAZIFASI SIFATIDA

Z.I.Usmanova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch

Annotatsiya. Maqolada terminlarning mohiyati, ularning til tizimidagi o'rni va ilmiy-texnik taraqqiyot bilan uzviy bog'liqligi tahlil qilinib, termin va notermin leksik birliklar o'rtasidagi farqlar, terminlarning ko'pma'nolilik holatidagi noqulay jihatlari hamda terminologiyani tartibga solishning ilmiy va ijtimoiy ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy tilshunoslikning dolzarb vazifasi sifatida terminlarni tizimlashtirish, standartlashtirish va ularni milliy til normalariga moslashtirish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, ko'p ma'nolilik, til tizimi, standartlashtirish.

Аннотация. В статье рассматривается сущность терминов, их роль в языковой системе и взаимосвязь с научно-техническим прогрессом. Анализируются различия между терминами и нетерминами, проблемы многозначности терминов и значение их стандартизации в научной и социальной сферах. Также в статье обоснована необходимость систематизации, стандартизации терминов и их адаптации к нормам национального языка как одной из актуальных задач современной лингвистики.

Ключевые слова: термин, терминология, многозначность, языковая система, стандартизация

Abstract. This article examines the nature of terms, their role in the linguistic system, and their interrelation with scientific and technological progress. It analyzes the distinction between terms and non-terms, the complications of terminological polysemy, and the importance of regulating and systematizing terminology for scientific and social purposes. The article also substantiates the

necessity of systematizing and standardizing terminological vocabulary, as well as aligning it with the norms of the national language, as one of the key priorities of contemporary linguistics.

Keywords: term, terminology, polysemy, language system, standardization

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida O'zbekistonning xalqaro maydondagi nufuzi ortib borayotgani kuzatilmoqda. Davlatimizning siyosiy, ilmiy, madaniy va san'at sohalarida erishayotgan yutuqlari xorijiy davlatlar, taniqli arboblar hamda xalqaro tashkilotlar e'tiborini jalb qilmoqda. Bu jarayon o'z navbatida xorijiy tillarga, xususan, rus, ingliz va boshqa tillarga bo'lgan ehtiyojning ortishiga olib kelmoqda. Shunday sharoitda o'zbek tili bilan xorijiy tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir, xususan, o'zlashma so'zlar va terminlarning adabiy uslubda qo'llanish xususiyatlarini lingvistik nuqtayi nazardan o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hodisalarning leksik-semantik jihatlarini tahlil qilish esa tillararo aloqalar masalasini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingan "Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universitetini tashkil etish to'g'risida"gi Farmonda ta'kidlanganidek, hozirgi kunda o'zbek tilining qo'llanish doirasini kengaytirish, uning tarixiy ildizlarini chuqur o'rganish hamda ilmiy asosda har tomonlama rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, o'zbek tilining fundamental fanlar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, sanoat, moliya, huquq, diplomatiya va harbiy sohalaridagi mavqeyini mustahkamlash, shu yo'nalishlarda zamonaviy darsliklar, etimologik va qiyosiy lug'atlar yaratish, shuningdek, zarur termin, ibora va tushunchalarni ishlab chiqish zarurati alohida qayd etilgan. Bu holat, o'z navbatida, terminologik tizimni takomillashtirish va o'zbek tilining ilmiy hamda amaliy salohiyatini kuchaytirish yo'lidagi muhim bosqichlardan biridir.

Adabiyotlar tahlili va metod. Tilning terminologik qatlami uning asosiy birliklaridan biri sifatida nihoyatda boy bo'lib, u boshqa tillar bilan munosabatda rivojlanishda davom etmoqda. Bu borada hozirga qadar ko'plab ilmiy monografiyalar, risolalar, maqolalar yozilgan, shuningdek, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari himoya qilingan. Ushbu ilmiy ishlarida terminlarning lisoniy birliklar tizimidagi o'rni, mohiyati va mavqeyi keng tahlil etilgan.

Ma'lumki, jahon tilshunosligida terminologiya sohalari bo'yicha salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, E.Vyuster, X.Felber, A.Ellis, T.L.Kandelaki, G.O.Vinokur, A.V.Superanskaya, N.V.Podolskaya, I.V.Arnold, A.Reformatskiy, V.Danilenko [1] kabi olimlarning ishlari tilshunoslik fanining shakllanishi va rivojlanishiga katta hissa qo'shgan.

O'zbek tilshunosligida esa O.Azizov, I.Rasulov, X.Doniyorov, Sh.Rahmatullayev, H.Jamolxonov, A.Hojiyev, A.Madvaliyev, R.Doniyorov, N.Mamatov, S.Ibrohimov, M.Abdiyev [2] kabi tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari alohida e'tiborga molik hisoblanadi.

Hozirgi davrda ilm-fan va texnologiyalarning shiddat bilan rivojlanishi, global axborot makonining kengayishi natijasida xorijiy tillarning, ayniqsa ingliz tilining, o'zbek tiliga ta'siri keskin ortmoqda. Jamiyatda yuz berayotgan ijtimoiy, siyosiy, madaniy va texnikaviy o'zgarishlar fonida tilga kirib kelayotgan terminologik birliklar soni sezilarli darajada oshmoqda.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, bu o'zgarishlar faqatgina leksik darajada emas, balki semantik va morfologik qatlamlarga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, mustaqillik yillaridan keyin yuzaga kelgan erkin til siyosati va ochiq axborot almashinuvi natijasida o'zbek tilida yangi terminlar muqobilining tartibsiz va tizimsiz shakllanishi kuzatilmoqda. Bu holat tilshunoslar uchun yangi vazifalarni yuzaga keltirmoqda, ya'ni terminlarni me'yorlashtirish, ularning tarjima usullarini standartlashtirish, struktur-semantik modellari asosida tahlil qilish zaruriyati kundan kunga ortib bormoqda.

Mazkur natijalar til tizimidagi dinamik o'zgarishlarni ilmiy jihatdan o'rganish va ularni izchil tartibga solish lozimligini ko'rsatmoqda. Shuningdek, terminologiya sohasida olib borilayotgan tadqiqotlar faqat nazariy emas, balki amaliy jihatdan ham o'zbek tilining boyishiga, uning ilmiy va texnikaviy matnlarni to'liq ifodalash imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qiladi.

Tilshunoslikda terminlarga nisbatan berilgan talqinlar orasida, asosan, maxsus sohalarga oid bo'lgan va muayyan ilmiy tushunchani aniq ifodalovchi leksik birliklar termin sifatida qaraladi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, terminlar tilning umumiy lug'aviy tizimida teng huquqli, ya'ni

funksional jihatdan to'la huquqli a'zolar sifatida namoyon bo'ladi. Ular fan, texnika, san'at, adabiyot, tibbiyot kabi sohalarga oid tushunchalarni ifodalaydi va, odatda, bir ma'noli bo'lishi bilan ajralib turadi.

Terminlarning mazmuni aniqligi, semantik chegaralanganligi hamda kontekstga nisbatan barqarorligi ularning oddiy so'zlardan asosiy farqini belgilaydi. Shu bois, terminlar umumxalq tili tarkibidagi so'zlardan ko'ra aniqroq vazifani bajaradi va ko'p hollarda faqat maxsus soha doirasida qo'llaniladi. Tilshunos olimlar ushbu birliklarni lingvistik tahlil qilishda ularning struktur, semantik va funksional xususiyatlarini alohida e'tiborga olish zarurligini ta'kidlaydi.

Shuningdek, terminlar bilan umumtil birliklari o'rtasidagi asosiy farqlardan biri ularning funksional yuklamasi va emotsional jihatdan neytral bo'lishidir. Tilshunos olimlar D.B.Urinbayeva va D.A.Islomova fikricha, terminlar o'zaro sohaviy tizimda ko'p hollarda faqatgina o'sha fan doirasida ishlatiladi va bu jihati bilan ular ko'pma'noli umumtil so'zlaridan farq qiladi [3].

Termin tushunchasiga oid adabiyotlarda turli yondashuvlar mavjud bo'lsa-da, ular orasida umumiy jihat – terminning muayyan soha doirasida maxsus tushunchani ifodalovchi, aniq va qat'iy semantik chegaraga ega bo'lgan birlik sifatida qaralishidir.

Tilshunos G.O.Vinokur terminlar tabiati haqida shunday deydi: “Termin har doim aniq va ravshan bo'ladi. Terminologik tizim tilining o'zi ongli ravishda shakllantiriladi, u stixiyali tarzda vujudga kelmaydi, balki jamiyat ehtiyoji bilan bog'liq holda paydo bo'ladi” [4].

A. Gerd esa terminning ilmiy tildagi o'rini quyidagicha ta'riflaydi: “Termin ilm-fan taraqqiyotining muayyan bosqichida vujudga kelgan, mavjud tushunchalarning asosiy belgi va xususiyatlarini aniq, to'liq aks ettiruvchi tabiiy yoki sun'iy tilga mansub maxsus birlikdir” [5]. Ushbu qarashlar, avvalo, terminlar paydo bo'lishining tasodifiy emasligini, balki ehtiyoj, ijtimoiy zarurat va ilmiy taraqqiyot bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi.

O.Axmanova terminologiyaning shakllanishi va uning ilmiy sohalar taraqqiyoti bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Uning fikricha, terminologik tizimlar qaysidir fan o'z taraqqiyotining oliy bosqichiga yetgandagina shakllanadi, ya'ni termin muayyan tushuncha aniq ilmiy ifoda va nazariy asosga ega bo'lgandagina haqiqiy termin sifatida tan olinadi [6].

Tilshunos V.G.Gak esa termini nafaqat ta'riflabgina qolmay, balki uning til tizimidagi o'rini ham aniqlashtiradi. U terminlarni oddiy lug'aviy birliklardan ajratib ko'rsatishga ehtiyotkorlik bilan yondashadi va ularni alohida birlik sifatida emas, balki leksik birliklarning funksional shakli sifatida qarash zarurligini ilgari suradi. Gak bu jihatdan “termin – bu leksik birlikning funksional ko'rinishidir” degan g'oyani ilgari suradi [7].

Ushbu yondashuvlar terminlar mohiyatini anglashda struktural, funksional va tarixiy yondashuvlarni uyg'unlashtirish zaruriyatini ko'rsatadi.

Til va terminologiya jamiyatdagi real hodisalar, ilmiy-texnik taraqqiyot va ijtimoiy o'zgarishlarning in'ikosi sifatida namoyon bo'ladi. Bu borada V.P. Danilenko jamiyatda ro'y berayotgan har qanday jarayon eng avvalo terminologiyada ifodasini topishini yoki mavjud terminlarning transformatsiyasi orqali yangi tushunchalarning shakllanishiga olib kelishini ta'kidlaydi. Bu fikr terminologiyaning dinamik tabiati va ijtimoiy ehtiyojlar bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi. D. Lotte esa terminlarga individual birlik sifatida emas, balki butun bir tizim a'zosi sifatida yondashish zarurligini uqtiradi. Unga ko'ra, terminlarning tizimdagi o'rni tushunchalar o'rtasidagi mazmuniy munosabatlarga asoslanadi. Shu bilan birga, terminlar tizimi – bu umumiy tushunchalar tizimining til birligi orqali ifodalangan shakli bo'lib, har bir termin o'zining semantik konteksti bilan aniqlanadi [8].

Terminologiya har bir sohaga oid maxsus terminlarni o'zida jamlagan tizim sifatida qaraladi va bu tizimning barqarorligi hamda tushunarligi ularning mazmuniy va struktural uyg'unligi bilan belgilanadi.

Natijalar. Termin atamasi o'zining etimologik ildizini lotin tilidagi *terminus* — “chegara”, “chek”, “chegara belgisi” so'zidan oladi. Tilshunoslikda terminlar — bu fan, texnika, madaniyat, san'at kabi maxsus sohalarga oid tushunchalarni ifodalovchi, aniq semantik chegaraga ega bo'lgan leksik birliklar sifatida qaraladi. Ular til tizimida funksional jihatdan mustaqil va barqaror o'rin

egallaydi. Terminlarning asosiy belgilaridan biri — bir ma'nolilik, ekspressivlikdan xoli bo'lish va kontekstual barqarorlik hisoblanadi.

Terminlar, odatda, ilmiy va texnik matnlarda qo'llanadi va tushunchani izchil, aniq tarzda ifodalashga xizmat qiladi. Masalan, lingvistik terminlar: *matn, kesim, sifat, fonema*; geometriya sohasida: *doira, uchburchak, kvadrat*; fizika fanida: *amper, bosim, maydon*; kimyoda: *oltin, ishqor, oksid* kabi birliklar o'z sohalari doirasida qat'iy semantik yuklamaga ega.

Terminologiya tushunchasi tarixiy jihatdan uzoq davrlarga borib taqaladi. Ilk bor bu termin 1786-yilda Germaniyada professor Shyuts tomonidan ishlatilgan bo'lsa, rus tilida uni M.V.Lomonosov qo'llagan. Fransiyada XVIII asrda, ingliz tilida esa 1801-yilda "Oxford English Dictionary"da qayd etilgan.

Tadqiqotchi V.M. Leychikning fikriga ko'ra, termin tushunchasi va u bilan bog'liq atamalar qadimgi Yunoniston davridayoq ma'lum bo'lgan va bu davr ilm-fani terminologik asoslarning shakllanishida muhim bosqich bo'lgan [9].

Terminologiya (lotincha *terminus* – "chegara, belgi" va yunoncha *logos* – "ta'limot, so'z") termini tilshunoslikda ikki asosiy ma'noda qo'llaniladi:

1. Muayyan fan, kasb yoki sohaga oid terminlar majmuasi (masalan, grammatik terminologiya, iqtisodiy terminologiya va h.k.).

2. Tilshunoslikning maxsus sohasi sifatida terminlarni o'rganadigan bo'lim.

Ayrim mualliflar esa bu atamaning qo'llanish doirasini kengaytirgan holda, uni uch xil ma'noda izohlaydi:

1. Biror soha terminlar tizimi.

2. Tildagi barcha terminlar majmui sifatida.

3. Terminlarni lingvistik nuqtayi nazardan o'rganadigan bo'lim sifatida [10].

Shu sababli adabiyotlarda bu atama ba'zida "terminologik leksika" yoki "terminoleksika" shaklida, 1969-yildan boshlab esa "terminologiyaga kirish" (*terminovedenie*) yoki "terminologiya" termini bilan ifodalanadi.

Terminologiya tizimi zamonaviy shaklini olishigacha bo'lgan tarixiy taraqqiyot bosqichlari qadimiy sivilizatsiyalar – Misr, Mesopotamiya, Xitoy, Hindiston, qadimgi Yunoniston va Rimda boshlangan. Har bir davr o'zining ilmiy-ma'rifiy ehtiyojlariga ko'ra atamalar tizimini shakllantirgan va rivojlantirgan. Ayniqsa, o'rta asrlar, Uyg'onish davri hamda yangi davr terminologiya rivojida muhim bosqich hisoblanadi. Bu bosqichlarda terminlarning tabiati, ularning paydo bo'lishi, tasniflanishi hamda oddiy leksik birliklardan terminlarni ajratib ko'rsatish masalalari tilshunoslikda dolzarb mavzular qatorida ko'rib chiqilgan. Ayniqsa, so'z va termin o'rtasidagi semantik, funksional va struktur farqlarni aniqlash, ular o'rtasidagi o'zaro munosabatni yoritish masalalari ilmiy jamoatchilik e'tiborini tortib kelmoqda.

Terminologiyaning tarixiy shakllanishini o'rganish nafaqat lingvistik jarayonlarning izchilligini ko'rsatadi, balki ilm-fan rivojining aynan qaysi bosqichlarida atamaviy tizimlar qanday zaruratlar natijasida vujudga kelganini ham aniqlashga xizmat qiladi.

Muhokama. Muayyan fan sohalarida qo'llaniluvchi atamalar tizimi – **terminotizim** deb yuritiladi. Ushbu terminlar fanning metatili sifatida shakllanib, ilmiy fikrni ifodalashda, tadqiqotlar natijalarini yetkazishda, shuningdek, amaliy faoliyatda yuzaga keluvchi obyekt va hodisalarni nomlashda muhim rol o'ynaydi. Ayrim tadqiqotchilar bu kabi birliklarni belgilashda "**nomenklatura**" atamasidan ham foydalanadi. Mazkur ikki tushuncha – termin va nomenklatura – amaliyotda ko'pincha bir-biridan farqlanmasdan qo'llanadi. Biroq ularning semantik jihatdan o'ziga xos tafovutlari mavjud.

Nomenklatura (lot. *nomenclatura* – nomlar ro'yxati) bir fan yoki sohaga oid tipik obyektlarning aniq va muayyan nomlarini bildiradi. Agar termin umumiy tushunchalarni bildirsa, nomenklatura esa aynan xususiy va konkret obyektlarga tegishli bo'lgan nomlash birliklaridir. Misol uchun, ta'lim muassasalari, o'quv-didaktik jihozlar nomlari – nomenklaturaga kiradi. Shuningdek, ayrim belgilar va formulalar ham tegishli fanlarning terminotizimida muhim o'rin egallasa-da, tabiiy tilning umumiy lug'aviy tarkibiga kiritilmasligi mumkin. Biroq, ayrim holatlarda ular ham termin maqomini oladi. Masalan, "μ-nurlanish" kabi birliklar bu toifaga kiradi. Shu nuqtayi nazardan,

metatil va **terminologiya** tushunchalari aynan sinonim emas. Metatil fanning nazariy-mafkuraviy ifoda vositalari tizimi bo'lsa, terminologiya – uning lug'aviy sathini tashkil etuvchi konkret atamalar tizimidir [6].

Odatda, termin tushunchasi uning terminotizimdagi funksional xususiyatlari asosida aniqlanadi. Oddiy so'z birikmalaridan farqli ravishda, terminlardan foydalanish intuitiv emas, balki mavjud ta'riflar hamda qoidalarga asoslangan holda amalga oshiriladi. Terminlar belgilangan qoidalarga binoan yagona, aniq ma'noga ega bo'lishi lozim; terminotizimda omonimik terminlarning mavjudligi ma'qul hisoblanmaydi. Shunga qaramay, ba'zan bir termin turli sohalarda turli ma'nolarni ifodalashi mumkin. Masalan, "operatsiya" termini quyidagi sohalarda uch xil ma'noni anglatadi:

1. Tibbiyotda – bemorni davolash maqsadida yorish, kesish, olib tashlash yoki yangisini o'rnatish amaliyotlari.

2. Harbiy sohada – ma'lum bir topshiriq yoki strategik maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan harbiy harakatlar.

3. Moliyada – moliyaviy hisob-kitob, ya'ni kirim-chiqim va foyda-zarar jarayonlari [11].

Bu kabi ko'p ma'nolilik turli sohalarda, jumladan, tarix, falsafa, filologiya kabi gumanitar yo'nalishlardagi terminologiyada ham uchraydi. Notermin so'zlarda ko'p ma'nolilik tabiiy, ba'zan hatto zaruriy holat sifatida qaralsa, terminologiyada bu holat g'ayriqonuniy bo'lib, chalkashlik va noaniqlik keltirib chiqaradi. Chunki notermin birliklar nutqda har safar konkret kontekstda aniqlanadigan leksik ma'no bilan ishlatiladi. Ko'p ma'noli yoki, to'g'rirog'i, turli ma'noga ega terminlarda esa ma'nolarning o'zaro istisno qilmasligi sababli, bir matn ichida turli mazmunli talqinlar yuzaga keladi. Bu kabi salbiy holatlar, ayniqsa, bir sohaning o'zida bir termin bir nechta ma'noni anglatganida jiddiy muammo sifatida namoyon bo'ladi.

Adabiyotlarda ko'plab tadqiqotchilar terminlarni oddiy leksik birliklar – ya'ni noterminlar bilan qarama-qarshi qo'yish tamoyili asosida izohlaganlar. Xususan, terminlarni tor ixtisoslikka oid atamalar, noterminlarni esa milliy tilning umumiy leksik fondiga mansub birliklar sifatida ajratish harakati kuzatilgan.

Biroq bunday qat'iy qarama-qarshilikka asoslangan yondashuv o'zini to'liq oqlamadi. Amaliy tilda ushbu ikki lug'aviy qatlam o'rtasida **transpozitsiya**, ya'ni o'zaro almashuv holatlari tez-tez uchraydi. Bunda biror notermin so'z muayyan kontekstda termin maqomiga ega bo'lishi, aksincha, termin esa kontekstdan chiqib umumiy nutq leksikoniga qo'shilishi mumkin. Tadqiqotchi N.P.Kuzkin fikriga ko'ra, terminlar bilan oddiy so'zlar o'rtasida na semantik, na formal jihatdan qat'iy chegarani belgilash mumkin. Ularning orasidagi yagona obyektiv farq – bu g'ayrilisoniy voqelik bilan bog'liqlik darajasidadir: ya'ni, oddiy leksik birliklar omma uchun tushunarli bo'lgan kundalik tushunchalarni ifodalasa, terminlar esa faqat tor mutaxassislik doirasida tushunarli bo'lgan aniq ilmiy yoki texnik tushunchalarni aks ettiradi [12].

Shu asosda, har qanday leksik birlik o'z kontekstiga qarab termin yoki notermin bo'lishi mumkin, degan xulosa yuzaga keladi. Bu esa tilshunoslikda terminologiya va umumiy leksik qatlam o'rtasidagi chegaraning nisbiy xarakterga ega ekanini ko'rsatadi.

Tilshunoslikda terminlarning o'zgarishi, yangilanishi va yangi terminlarning paydo bo'lishi bevosita fan va texnika taraqqiyoti bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayon til tizimidagi tabiiy dinamik hodisa sifatida izohlanadi. Texnologik yangiliklar, yangi soha va ilmiy yo'nalishlarning paydo bo'lishi bilan terminologik tizimlar ham kengayib, yangilanib boradi.

Terminologik birliklarni tizimlashtirish va tartibga solish masalasi lingvistikadagi muhim nazariy va amaliy yo'nalishlardan biridir. Bu jarayon nafaqat til tizimi uchun, balki ilmiy va texnik kommunikatsiyaning aniq va tushunarli bo'lishi uchun ham beqiyos ijtimoiy ahamiyatga egadir.

Mashhur terminshunos olim D.S.Lotte terminlashuv jarayoniga oid qator nazariy mezonlarni ilgari surgan. Uning fikriga ko'ra, texnika va texnologiya sohasida quyidagi asosiy kategoriyalar terminlashadi: "...texnikada quyidagi tushunchalarni anglatuvchi asosiy kategoriyalar terminlashadi:

- a) jarayonlar (hodisalar);
- b) texnika predmetlari (materiallar, qurollar, asboblari, detallar va h.k.);
- c) xossalari;
- d) hisobiy tushunchalar (parametrlar, geometrik obrazlar va h.k.);

e) o'lovch birliklari" [13].

Mazkur kategoriyalar nafaqat texnika, balki boshqa fan sohalari uchun ham umumiy asos sifatida xizmat qiladi. Ularning terminologik tizimda to'g'ri joylashtirilishi ilmiy tafakkurning mantiqiy strukturasi va tilda ifodalanishining uyg'unligini ta'minlaydi. Terminlarning bunday tasnifi ularni tizimlashtirish, tarjima qilish, sohalararo ekvivalentlarini topish va ularni normativlashtirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Fan va texnikaning jadal sur'atlar bilan rivojlanishi zamonaviy til tizimida yangicha o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Xususan, ilg'or texnologik jarayonlarning amaliyotga joriy etilishi bilan ularni ifodalovchi yangi terminlar ham tilga kirib kelmoqda. Bu esa har bir sohaga tegishli terminologik tizimning uzluksiz kengayib borishiga sabab bo'lmoqda. Yangi texnika vositalari qaysi sohaga ko'proq tatbiq etilgan bo'lsa, o'sha sohaning terminologiyasi ayniqsa tez sur'atda boyiydi.

Terminlarning kelib chiqishi jihatidan esa ularni ikki katta toifaga bo'lish mumkin:

1. **Ichki manbalardan shakllangan terminlar** – bu tilning o'z Grammatik imkoniyatlari, so'z yasovchi vositalari, leksik va sintaktik modellari asosida yaratilgan birliklardir. Bunday terminlar odatda to'ldiruvchi, aniqlovchi, hol kabi semantik rollarga ega bo'lib, ularning shakllanishi til qonuniyatlariga to'liq mos keladi.

2. **Tashqi manbalardan o'zlashtirilgan terminlar** – boshqa tillardan (asosan ingliz, rus, lotin, yunon tillaridan) kirib kelgan, lekin ilmiy-texnik doirada faol ishlatiladigan atamalardir. Masalan, *meditsina*, *biologiya*, *ximiya*, *fizika* sohalaridagi terminlarning katta qismi aynan o'zlashma birliklardan tashkil topgan.

Bu ikki manba asosida shakllangan terminlar zamonaviy terminologiyaning tarkibiy qatlami sifatida o'zaro uyg'un holda til tizimida faoliyat ko'rsatmoqda. Natijada, har bir fan sohasi o'ziga xos leksik-semantik va grammatik xususiyatlarga ega terminologik tizimga ega bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, termin — bu mustaqil holatda ham aniq va barqaror ma'no ifodalovchi, ilmiy-nazariy tushunchani aks ettiruvchi til birligidir. U boshqa leksik birliklar singari til tizimining tarkibiy qismi bo'lsa-da, o'zining qat'iy semantik chegaralari, aniqligi va turg'unligi bilan ajralib turadi. Terminlar til vositasi sifatida fan, texnika, ishlab chiqarish va boshqa ixtisoslashgan sohalarida muloqotni soddalashtirish, aniqlashtirish hamda tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda texnik bilimlarning ommalashuvi, fan-texnika yutuqlarining turli ijtimoiy qatlamlar faoliyatiga kirib borayotgani terminlarga bo'lgan ehtiyojni sezilarli darajada oshirmoqda. Biroq mavjud terminologik tizim bu ehtiyojga har doim to'liq javob bera olmaydi. Bu holat, o'z navbatida, terminologik nomuvofiqliklarni, tarjima va qo'llanilishdagi chalkashliklarni yuzaga keltiradi. Shu bois, zamonaviy tilshunoslikning muhim vazifalaridan biri- terminlarni aniqlashtirish, tizimlashtirish, ularni sohalar kesimida standartlashtirish va milliy til normalariga moslashtirishdan iboratdir. Terminologiyaning izchil rivoji va ilmiy asosda tartibga solinishi nafaqat lingvistik taraqqiyot, balki fan-texnika yutuqlarining samarali joriy etilishi va keng ommaga tushunarli bo'lishini ham ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Pardayev A., Urinbayeva D.B., Islamova D.A. O'zbek terminologiyasi (O'quv qo'llanma), Samarqand, 2020. 260 b.
2. Расулов Р. Умумий тилшунослик. – Тошкент: Фан, 2010. – 232б.
3. Уринбаева Д. Б., Исламова Д. А. Современная узбекская терминология: Лексико-семантические и переводческие особенности. – Ташкент: Фан, 2020. – 216 с.
4. Винокур Г.О. О некоторых понятиях лингвистики // Из истории русского литературного языка. – Москва: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 215–231.
5. Герд А. С. Введение в терминоведение. – Ленинград: Ленинградский университет, 1991. – 176 с.
6. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. – Москва: Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
7. Гак В. Г. Введение в лингвистическую семантику. – Москва: Издательство Московского университета, 1972. – 175 с.
8. Лотте Д. Терминосоздание: Научно-теоретические основы. – М.: Наука, 1982. – 215 с.
9. Лейчик В. М. Терминоведение: Предмет, задачи, методы. – М.: Наука, 1989. – 215 с.
10. Кабышев Э.А. Введение в общую терминологию. М.: Флинта, 2003. 192 с.
11. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – М., 1996. – С. 275.

12. Кузькин Н.П. Функциональные особенности терминологической лексики. – М.: Наука, 1987.
 13. Лотте Д.С. Основы построения научной и технической терминологии. – М., 1961.

UDC 80/81

MODERN TRENDS OF CONCEPTUAL METAPHOR STUDY IN COGNITIVE LINGUISTICS

D.S.Usmonova, prof., PhD, Fergana State University, Fergana
Sh.Jurayeva, Master's degree student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Maqolada konseptual metafora nazariyasining zamonaviy yo'nalishlari, jumladan, metonimiya, multimodallik va madaniy tanqid yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Dinamik, inklyuziv modellarning ahamiyati, xususan, O'zbekiston ta'lim kontekstida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: konseptual metafora, metonimiya, kognitiv lingvistika, multimodallik, ishora, ta'lim, madaniy xilma-xilli.

Аннотация. Статья освещает новые подходы к теории концептуальной метафоры, включая метонимию, мультимодальность и культурную критику. Отмечается переход к более динамичным и инклюзивным моделям, особенно актуальным для образования и мышления в контексте Узбекистана.

Ключевые слова: концептуальная метафора, метонимия, когнитивная лингвистика, мультимодальность, жесты, образование, культурное разнообразие.

Abstract. This paper examines recent developments in conceptual metaphor theory, focusing on the roles of metonymy, multimodality, and cultural critique. It reveals a shift toward dynamic, inclusive models relevant to cognition and education, especially in contexts like Uzbekistan.

Keywords: conceptual metaphor, metonymy, cognitive linguistics, multimodality, gesture, education, cultural diversity.

Introduction. Conceptual metaphor studies in cognitive linguistics have shifted from viewing metaphor as decorative to recognizing it as central to thought and communication. Recent research emphasizes its interaction with metonymy, gesture, and multimodality, reflecting broader cognitive, cultural, and technological changes. This evolution encourages rethinking metaphors in areas like the mind, education, and AI, promoting inclusivity, cultural diversity, and pedagogical relevance.

Methodology. This research used qualitative analysis of open-source literature, reviewing key works by scholars like Barcelona, Sutherlin, Forceville, and Deng & Wu. It traced trends in conceptual metaphor theory across linguistics, AI ethics, multimodality, and education.

Results. Recent research in cognitive linguistics focuses on the dynamic interplay between metaphor and metonymy. Barcelona (2024) views metonymy as foundational in cognition, often co-occurring with metaphor across discourse, grammar, and non-verbal domains like gesture and art (pp. 60–70). He highlights metonymic chains and metaphorical extensions, supporting integrated models of meaning-making (pp. 70–72). This integration reflects a broader trend: conceptual metaphor theory (CMT) is adapting to account for context-sensitive, multimodal meaning construction, supported by findings in grammaticalization, discourse analysis, and multimodal communication. Scholars increasingly regard metaphor and metonymy as interrelated rather than hierarchical, revealing how language shapes cognition through fluid networks rather than fixed categories. Such perspectives enrich our understanding of linguistic and cognitive processes and align with calls for more nuanced cognitive models (Barcelona, 2024).

Modern metaphor studies also emphasize the need to critique entrenched metaphors that shape scientific paradigms. For example, Sutherlin (2025) critiques the “mind–machine” metaphor as a Western-centric, historically narrow concept that constrains AI development. Rooted in 1950s cognitive science, this metaphor privileges an idealized model—white, male, Western—thus marginalizing cognitive diversity (p. 730). Sutherlin argues this metaphor has become “infected” with cultural assumptions that limit both innovation and equity in AI (pp. 729–731).

Built on Lakoff's framework and supported by Boroditsky, Sutherlin shows how dominant metaphors shape reasoning and imagination. For instance, reinterpretations of Bartlett's “War of the

Ghosts” show how narrative schemas overwrite unfamiliar input, similar to how AI systems reframe user input into dominant norms (p. 732). Sutherlin advocates for diversifying metaphorical source domains to support more inclusive technologies and knowledge systems—an idea aligned with ethical movements in AI and cognitive linguistics to promote epistemic plurality (pp. 733–736).

The shift toward a multimodal perspective has transformed metaphor research. Lakoff and Johnson (2008) reconceptualized metaphor as a cognitive mechanism, paving the way for Forceville’s (2002) theory of multimodal metaphor, which includes images, sounds, and gestures in meaning-making. According to Deng and Wu (2024), this aligns with modern communication, where multimodality is the norm. Metaphor studies now span advertising, music, education, and other visual or auditory domains (Forceville & Urios-Aparisi, 2009; Zhao, 2011).

A key trend is the role of metaphorical gestures, especially in educational contexts. McNeill (1992) identified them as vital for abstract communication, while Cienki and Müller (2008) proposed a typology of gesture–verbal metaphor interaction. Deng and Wu (2024) show that gestures aid comprehension and are linked to language proficiency; for example, Sun and Zhang (2020) found advanced English learners use more metaphorical gestures, while Zhong and Gao (2018) reported that gestures improve listening for beginners. Studies by Gullberg (2008), Guo & Yang (2020), and Macedonia & Kriegstein (2012) confirm gestures’ cognitive benefits. However, Deng and Wu note that most gesture research in China remains applied and descriptive, calling for deeper theoretical engagement and innovation in language education.

Discussion. Recent studies in cognitive linguistics emphasize the integrated role of metonymy and metaphor in meaning-making, with Barcelona (2024) showing how metonymy underpins metaphorical thought across discourse, grammar, and visual communication. This aligns with Forceville (2002) and Deng & Wu (2024), who highlight multimodal metaphors emerging from the interplay of gesture, imagery, and other semiotic modes. Sutherlin (2025) extends this by critiquing culturally embedded metaphors like the “mind–machine” model, arguing that such Western-centric constructs constrain both technological innovation and cognitive inclusivity. Educational research, including McNeill (1992), Cienki and Müller (2008), and Deng & Wu (2024), supports this view by demonstrating how metaphorical gestures enhance understanding of abstract concepts, especially among language learners. Together, these insights position cognitive metaphor theory as both a dynamic cognitive model and a transformative tool for inclusive education and cultural critique.

Conclusion. In conclusion, modern trends in conceptual metaphor research reflect a paradigm shift toward more dynamic, inclusive, and multimodal frameworks of understanding human cognition and communication. By incorporating metonymy, critiquing dominant metaphorical constructs, and exploring the pedagogical value of gestures, contemporary studies offer richer and more applicable insights. These developments hold particular significance for multilingual and multicultural contexts like Uzbekistan, where embracing diverse conceptual and communicative strategies can enhance both educational outcomes and technological innovation.

REFERENCES:

1. Barcelona, A. (2024). Trends in cognitive-linguistic research on metonymy. *Cognitive Linguistic Studies*, 11(1), 51-74.
2. Cienki, A., & Müller, C. (2008). Metaphor, gesture, and thought. *The Cambridge handbook of metaphor and thought*, 483, 501.
3. Deng, X., & Wu, X. (2024). Exploring the role of multimodal metaphor through gestures in middle school English education. *Journal of Contemporary Language Research*, 3(1), 1-9.
4. Forceville, C. (2002). *Pictorial metaphor in advertising*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203064252>
5. Forceville, C., & Urios-Aparisi, E. (Eds.). (2009). *Multimodal metaphor* (Vol.11). Walter de Gruyter.
6. Guo, H. W., & Yang, X. Y. (2020). A multimodal study of intersemiosis between teachers’ metadiscourse and gestures. *Foreign Language Education*, 41(04), 52-57. <https://doi.org/10.16362/j.cnki.cn61-1023/h.2020.04.010>
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (2008). *Metaphors we live by*. University of Chicago press.
8. Le, Hong T. X. & Gonzales, C. (2012). A microanalysis of gestures in classroom talk. *Hawaii Pacific University TESOL*, 13-29.
9. Macedonia, M., & von Kriegstein, K. (2012). Gestures enhance foreign language learning. *Biolinguistics*, (64): 393-416. <https://hdl.handle.net/20.500.12528/1489>
10. McNeill, D. (1992). *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. University of Chicago Press.

11. Müller, C. (2004). Forms and uses of the Palm Up Open Hand: A case of a gesture family. The semantics and pragmatics of everyday gestures, 9,233-256. <https://doi.org/10.1075/gest.16.2.05mul>
12. Müller, C. (2009). Metaphors dead and alive, sleeping and waking: A dynamic view. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226548265.001.0001>
13. Sutherlin, G. (2025). Who is the human in the machine? Releasing the human-machine metaphor from its cultural roots can increase innovation and equity in AI. AI and Ethics, 5(1), 729-736.
14. Zhang, M. (2020). Multimodal Metaphor Analysis of Co-speech Gestures in College English Teacher's Classroom Discourse. Journal of Jining University, 41(02), 59-64. <https://doi.org/10.3969/j.issn.1004-1877.2020.02.010>
15. Zhao, X. F. (2011). New Development of Conceptual Metaphor Studies: Multimodal Metaphor. Foreign Languages Research, (01), 1-10+112.
16. Zhong, X. Y., & Gao, Y. (2018). An Empirical Study on the Effectiveness of Gesture in L2 Listening Class. Journal of Beijing International Studies University, 40(04), 115-130. <https://doi.org/10.12002/j.bisu.134>

UO'K 808.5

VAQT TUSHUNCHASINING KOGNITIV VA MADANIY TALQININI SOLISHTIRISH

Sh.Usmonova, PhD, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

X.Bozorboyeva, magistrant, Farg'ona Davlat Universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada vaqt tushunchasining kognitiv va madaniy talqinlari, til vositalari va madaniy stereotiplar orqali shakllanishi tahlil qilinadi. Vaqt tushunchasi nafaqat insonning kognitiv jarayonlari, balki jamiyatning madaniy qadriyatlarini va tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog'liqdir. Ingliz va o'zbek tillaridagi vaqtga oid qarashlar, til vositalari va madaniy kontekstda yuzaga keladigan tafovutlar o'rganiladi. Vaqtning tilga ta'siri, leksik va grammatik vositalar orqali ifodalanishi hamda madaniy stereotiplarning tahlili kognitiv lingvistikada va madaniy lingvistikada dolzarb ilmiy masalalardan hisoblanadi.

Kalit so'zlar: vaqt, kognitiv lingvistika, madaniy lingvistika, konseptual metafora, vaqt birliklari, madaniy stereotiplar, leksik vositalar, grammatik vositalar.

Аннотация. В статье анализируется формирование понятия времени посредством когнитивных и культурных интерпретаций, языковых средств и культурных стереотипов. Понятие времени тесно связано не только с познавательными процессами человека, но и с культурными ценностями и историческим опытом общества. Изучаются временные взгляды на английский и узбекский языки, языковые средства и различия, возникающие в культурном контексте. Влияние времени на язык, его выражение с помощью лексических и грамматических средств, а также анализ культурных стереотипов являются актуальными научными проблемами в когнитивной лингвистике и культурной лингвистике.

Ключевые слова: время, когнитивная лингвистика, культурная Лингвистика, концептуальная метафора, единицы времени, культурные стереотипы, лексические средства, грамматические средства.

Abstract. The article analyzes the formation of the concept of time through cognitive and cultural interpretations, language tools and cultural stereotypes. The concept of time is closely related not only to human cognitive processes, but also to the cultural values and historical experience of society. Time-related views in English and Uzbek are studied, as are linguistic tools and discrepancies that occur in a cultural context. The influence of time on language, expression through lexical and grammatical means, and analysis of cultural stereotypes are considered from current scientific issues in cognitive linguistics and cultural linguistics.

Keywords: time, cognitive linguistics, cultural linguistics, conceptual metaphor, time units, cultural stereotypes, lexical tools, grammatical tools.

Kirish. Vaqt tushunchasi — inson tafakkuri va madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo'lib, u har bir xalqning dunyoqarashini, hayot tarzini va tarixi bilan bevosita bog'liqdir. Vaqtni tasavvur qilish va ifodalash o'rganish jarayonida til, madaniyat va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi o'zaro aloqalar alohida o'rin tutadi. Tilda vaqtga oid iboralar va strukturaviy shakllar hamda madaniy kontekstlar har bir jamiyatning dunyoqarashini aks ettiradi. Ingliz va o'zbek tillarida vaqt

tushunchasining ifodalanishi va uning madaniy izohi ko'plab tafovutlarga ega bo'lib, bu farqlar madaniy o'ziga xoslikni va tilning kognitiv jihatlarini ko'rsatadi.

Asosiy qism. Kognitiv lingvistika sohasida vaqt tushunchasi ko'pincha insonning ongida shakllangan va uzoq tarixiy tajribalar asosida tuzilgan tushunchadir. Lakoff va Jonson (1980) tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metaforalar nazariyasiga ko'ra, insonlar vaqtni o'rganish jarayonida fazo, harakat va holat kabi boshqa tushunchalar bilan bog'lashadi. Bu metodologiya vaqt tushunchasini tushunishga imkon beradi, chunki vaqt ko'pincha boshqa biror narsa orqali taqqoslanadi, ya'ni vaqtni fazo, harakat yoki kuch sifatida ko'rish mumkin.

Vaqt tushunchasi kognitiv sxemalar orqali shakllanadi. Har bir tilda vaqtni ifodalovchi prototipik birliklar mavjud. Masalan, ingliz tilida day, week, month kabi birliklar aniq va muhim vaqt o'lchovlari sifatida ishlatiladi. O'zbek tilida esa vaqtning prototipik birliklari ham o'zgarishi mumkin, chunki o'zbek tilida vaqtning ko'plab ifodalariga kontekstual yondashuv mavjud.

Vaqtni anglashda keng tarqalgan metaforalar orasida “vaqt harakat qiladi” va “vaqt bir joydan ikkinchisiga o'tadi” kabi ifodalar mavjud. Misol uchun, ingliz tilida “We're running out of time” (Vaqt tugamoqda) yoki “Time flies” (Vaqt uchadi) kabi ifodalar ko'p ishlatiladi, o'zbek tilida esa “Vaqtni yo'qotish” yoki “Vaqtni qadrlash” kabi iboralar keng tarqalgan. Bu metaforalar odamlarning vaqtga nisbatan his-tuyg'ularini aks ettiradi va ularning vaqtni qanday tasavvur qilishlarini ko'rsatadi.

Madaniyatning vaqtga ta'siri kognitiv lingvistikada alohida o'rin tutadi. Madaniyatlar o'rtasidagi farqlar vaqt tushunchasining shakllanishiga bevosita ta'sir qiladi. A.T. Hall (1983) tomonidan ishlab chiqilgan “monoxronik” va “polixronik” madaniyatlar nazariyasi shu jihatni ko'rsatadi.

Monoxronik madaniyatlar — bu madaniyatlar, asosan, vaqtni tartibga solish va rejalashtirishni afzal ko'radilar. Bunday madaniyatlar, odatda, aniq vaqt belgilashni va uni qat'iy bajarishni talab qiladi. Masalan, AQSh, Yevropa mamlakatlarida vaqtning aniq ifodalari keng tarqalgan va qat'iy rejalashtirish zarurati mavjud.

Polixronik madaniyatlar — bu madaniyatlar, bir vaqtning o'zida bir nechta ishni bajarishga intiladi. Bu turdagi madaniyatlarda vaqt ko'proq ijtimoiy faoliyat va muomala orqali anglanadi. O'zbek va boshqa Sharq mamlakatlari polixronik madaniyatlar qatoriga kiradi, bu yerda vaqtning qat'iy va aniq ifodalari o'rniga ko'proq ijtimoiy vaziyatlar va sharoitlarga moslashish ustuvor bo'ladi.

Vaqt tushunchasi tilda ko'p jihatdan grammatik va leksik vositalar orqali ifodalanadi. Har bir tilning o'ziga xos vaqtni tasvirlash usullari mavjud.

Ingliz tilida vaqtni ifodalashda second, minute, hour, day, week kabi aniq vaqt o'lchovlari ko'p ishlatiladi. O'zbek tilida ham shu kabi birliklar mavjud, lekin o'zbek tilida vaqt ko'pincha kontekstual tarzda, o'ziga xos ijtimoiy va madaniy qadriyatlar asosida ifodalanadi.

Grammatik vositalar vaqtning davomiyligi, o'tganligi yoki kelajakda bo'lishi haqidagi tushunchalarni ifodalaydi. Ingliz tilidagi Present Perfect, Future Continuous kabi grammatik shakllar vaqtni ifodalashda keng qo'llaniladi, o'zbek tilida esa hozirgi zamon, o'tgan zamon va kelasi zamon shakllari ishlatiladi.

Madaniy stereotiplar vaqtga nisbatan xalqning qarashlari va uni ifodalash tarzini belgilaydi. Masalan, ingliz tilida vaqt ko'pincha “pul” bilan bog'lanadi (Time is money), o'zbek tilida esa vaqt ko'proq ijtimoiy va diniy qadriyatlar bilan bog'liqdir.

Xulosa. Vaqt tushunchasi kognitiv va madaniy omillar orqali shakllanadi. Kognitiv lingvistikada vaqtning strukturaviy modellarini o'rganish, shu jumladan, konseptual metaforalarning roli katta ahamiyatga ega. Madaniy omillar esa vaqtni anglash va ifodalashda muhim o'rin tutadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi farqlar bu ikki omilning tilga va madaniy dunyoqarashga ta'sirini ko'rsatadi. Shu sababli vaqt tushunchasining kognitiv va madaniy talqini bir-birini to'ldiruvchi ikki muhim omil bo'lib, ular orasidagi o'zaro aloqalarni o'rganish ilmiy tadqiqotlar uchun katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 54-56b
2. Hall, E. T. (1983). *The Dance of Life: The Other Dimension of Time*. Anchor Books, 25-30b
3. Whorf, B. L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings*. MIT Press, 103-105b
4. Evans, V. (2004). *The Structure of Time: Language, Meaning and Temporal Cognition*. John Benjamins.

5. Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press, 102-105b
6. Назарова, З. (2015). “Когнитив лингвистикада концепт таҳлили”. *Филология масалалари*, №3
7. Sharifov, O. (2019). *Til va tafakkur: kognitiv lingvistikaga kirish*. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 58-60b

UO'K 81.23

TAOM NOMLARI BILAN BOG'LIQ FRAZEOLOGIZMLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

O.S.Usmonova, o'qituvchi, PhD, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola taom nomlari bilan bog'liq frazeologik birikmalarning lingvokulturologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Unda milliy oshxona, tarixiy an'analar hamda madaniy omillarning ushbu barqaror iboralar shakllanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Misollar orqali o'zbek, ingliz va rus tillarida taom nomlari ishtirokidagi frazeologizmlarning ma'noviy o'ziga xosliklari va ularning tarjimada yuzaga kelishi mumkin bo'lgan muammolari yoritiladi.

Kalit so'zlar: taom nomlari, frazeologizm, lingvokulturologiya, milliy mentalitet, an'ana, o'zbek tili, ingliz tili, rus tili, semantika, tarjima

Аннотация. В статье исследуются лингвокультурологические особенности фразеологических единиц, связанных с названиями блюд. Рассматривается влияние национальной кухни, исторических традиций и культурных факторов на формирование подобных устойчивых выражений. На материале узбекского, английского и русского языков проанализированы семантические нюансы и возможные трудности перевода.

Ключевые слова: названия блюд, фразеология, лингвокультурология, национальный менталитет, традиция, узбекский язык, английский язык, русский язык, семантика, перевод

Abstract. This article investigates the linguocultural characteristics of phraseological expressions involving names of traditional dishes. It analyzes how national cuisine, historical traditions, and cultural factors influence the formation of these fixed expressions. Through examples from Uzbek, English, and Russian, the author highlights their semantic nuances and discusses potential challenges in translation.

Keywords: food names, phraseology, linguocultural studies, national mentality, tradition, Uzbek language, English language, Russian language, semantics, translation

Taom nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar insonning kundalik hayoti, madaniy an'analar va tarixiy tajribalarini ifodalovchi lingvokulturologik hodisa sifatida alohida e'tiborga sazovor. Tilshunoslikda frazeologizmlarni o'rganish, odatda, ularning tarkibiy tuzilishi, semantik xususiyatlari va uslubiy qulayliklarini aniqlash orqali amalga oshiriladi. Biroq mazkur iboralar shakllanishida milliy qadriyatlar, mentalitet, turmush tarzi ham kuchli ta'sir ko'rsatadi. Taom nomlari yoki ovqat bilan bog'liq komponentlar ishtirok etgan frazeologizmlar shu jihatdan milliy ongning ma'lum bir qirrasini yoritib berishi mumkin. O'zbek tilida ham, boshqa tillarda ham, taom nomlari ishtirokidagi frazeologizmlarda avlod-ajdodlarning dunyoqarashi, xalqning tarixi va qadriyatlari aks etadi.

Frazeologizmlarning lingvokulturologik xususiyatlarini tadqiq qilish uchun avvalo “frazеologiya” atamasining mohiyatini esga olish lozim. Frazеologiya, keng ma'noda, tayyor ifodalar, barqaror so'z birikmalari, idiomatik konstruksiyalar majmui bo'lib, bunday konstruksiyalar tilda ko'p yillik tarix va rivojlanish jarayonida shakllanadi. Ular nutqning ifodaviyligini oshiradi, uslubiy rang-baranglikni ta'minlaydi va eng muhimi, milliy mentalitetning ko'zgusi vazifasini bajaradi. Xalq ma'naviyati va turmush tarzi qanchalik xilma-xil va boy bo'lsa, frazeologik boylik ham shunga yarasha rang-barang ko'rinishga ega. Taom nomlari esa, o'z navbatida, har bir millatning ovqatlanish madaniyati, ijtimoiy-iqtisodiy sharoiti, iqlimi va boshqa xususiyatlari bilan uzviy bog'liq. Shu bois “osh”, “non”, “choy”, “sho'rva”, “qatiq”, “guruch” kabi so'zlar bilan hosil qilingan frazeologizmlar o'zbek xalqining an'anaviy taom tayyorlash usullari, marosimlari va yashash tarzi bilan hamohang holda rivoj topgan.

O'zbek tilidan misol sifatida “osh bo'ldi” iborasini olsak, bu nafaqat “yakun topdi”, “nihoyasiga yetdi” degan semantik ma'noni beradi, balki “ish bitdi”, “masala hal bo'ldi” kabi kengroq konnotatsiyani ham ifodalaydi. O'tmishda “osh” tayyorlash va uni dasturxon atrofida iste'mol qilish katta marosimlardagi asosiy qadriyat bo'lgan. Shu sababli, “osh bo'ldi” iborasi ma'lum ma'noda e'tibor markazida bo'lgan bayram yoki tantana tugaganini anglatadi. Yoki “sho'rva qilish” iborasi kimgadir ozgina haqorat yoki dakki berish ma'nosida ishlatilishi mumkin. Bu yerda “sho'rva”ning ta'm jihatidan tuzli ekani, kimnidir ta'na bilan “sho'rva qilmoq” natijasida “achchiq gap” yoki “qattiq tanbeh” berish konnotatsiyasi paydo bo'ladi. Bu kabi frazeologizmlarda taomning nomi ijtimoiy-madaniy vazifaga ega bo'ladi, chunki u faqat idishga yoki iste'mol qilinadigan ovqatga ishora qilish bilan cheklanmaydi, balki milliy tafakkurdagi turli ma'nodagi assotsiatsiyalarni ham faollashtiradi.

Ingliz tilida ham taom yoki ovqat nomlari bilan bog'liq frazeologik birikmalar ko'p uchraydi. Masalan, “piece of cake” iborasi “juda oson ish” ma'nosida, “big cheese” esa “ta'sirli shaxs” yoki “katta amaldor” tarzida ishlatiladi. Bunda “cake” o'zining shirin taom ekani va uni iste'mol qilish osonligiga ishora qilsa, “cheese” (pishloq) esa qadimdan Yevropa oshxonasidagi muhim taomlardan biri bo'lib, kimdir “big cheese” sifatida tasavvur etilganda, jamiyatda “katta shaxs”ga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, “couch potato” iborasida “kartoshka”ni uzoq saqlash, uni pishirib yeyish osonligi bilan bog'liq ma'no ko'zda tutiladi. Bunday frazeologizmlar ham madaniy asosga ega bo'lib, ingliz xalqining ijtimoiy urf-odatlarini va gastronomik an'analariidan kelib chiqadi. Demak, har bir millatning hayotida eng ko'p iste'mol qilinadigan, muhim sanaladigan taomlar yoki oziq-ovqat mahsulotlari aynan frazeologizmlarda keng aks etadi.

Boshqa tomondan, rus tilida “как сыр в масле кататься” (maslitemoqchi “yog' ichra suzmoq”) iborasini misol qilish mumkin. Bu iborada “pishloq” va “sariyog'” tasviri orqali muhayyo sharoitda, qulay hayot kechirish tushunchasi ifodalanadi. Yoki “первый блин комом” iborasi “birinchi marta qilgan ishda xatolik bo'lishi tabiiy” ma'nosini anglatadi, bu yerda ham “блин” (blin, o'zbekcha “blinchik”) kabi milliy taomning nomi frazeologik birikmada yetakchi semantik komponentdir. Albatta, bu misollar turli xalqlarning gastronomik an'analariini namoyish qilish bilan birga, ularning hayotiy tajribalaridan kelib chiqadigan universal g'oyalarni ham o'z ichiga oladi. Har uchala tilda ham taom nomlari ishtirokidagi frazeologizmga konkret oziq-ovqat turidan tashqari, xulosa, tanqid, tavsiya, hazil yoki baho berish kabi ma'nolar rivojlangan bo'ladi.

Frazeologizmlarning lingvokulturologik tahlili ularning kelib chiqish manbalari, semantik dinamikasi va ishlatilish kontekstlarini o'rganishni talab etadi. Xalqning ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutgan qurollar, kiyim-kechak, qushlar, hayvonlar nomi bilan bog'liq iboralar qatorida, taom nomlari bilan bog'liq ifodalar ham chuqur ma'no yukiga ega. Bu iboralar ayrim hollarda tarixiy voqealarga, afsonalarga yoki diniy marosimlarga borib taqaladi. O'zbek tilidagi “nonni topish” iborasini olaylik: bu “tirikchilik qilish” yoki “ro'zg'or tebratish” ma'nosida ishlatiladi. “Non” – o'zbek milliy oshxonasida eng muqaddas sanalgan ne'mat bo'lib, uni yerga tashlash, izzat-ikromsiz munosabatda bo'lish eng katta gunohlardan biri sifatida tushuniladi. Shuning uchun “nonni topish” deganda, avvalo, “oila yoki jamiyat oldidagi mas'uliyat”ni chuqur anglash ham nazarda tutiladi. Bu mentalitetning frazeologizm orqali kodlangan shaklidir.

Taom nomlari bilan boyitilgan frazeologik birliklar ko'pincha badiiy asarlarda, xalq maqollarida, matallarda, hattoki kundalik suhbatlarda ham faol qo'llaniladi. Zero, milliy adabiyotning taraqqiy etishida ushbu boy til materialidan foydalanish, asarlarning estetik qiymatini oshiradi. Shuningdek, xalqning ma'naviy merosini ifodalovchi maqollar va matallar ichida taom nomlari, deyarli, har doim inson hayotining turli jabhalariga ishora qilib, tarbiyaviy, didaktik yoki ijtimoiy xulosa chiqarish vazifasini o'taydi. “Bir chimdim tuz” degan ibora oddiygina tuzdan tashqari, “juda kam miqdordagi narsa ham ta'sir qilishi mumkin” degan falsafiy ma'noni ham bildiradi. Ko'p hollarda bunday iboralar milliy ongda chuqur ildiz otgan tamoyillarga asoslanadi.

Lingvokulturologik yondashuv bu kabi frazeologik birikmalarni o'rganishda ikki asosiy yo'nalishni nazarda tutadi. Birinchisi – lingvistik tahlil: tarkibiy qismlarning morfologik, sintaktik va semantik aspektlarini o'rganish. Ikkinchisi esa – madaniy kontekstni hisobga olish: bu ibora qanday sharoitlarda paydo bo'lgan, qaysi tarixiy, diniy yoki an'anaviy omillar unga asos bo'lgan, jamoaviy ongda u qanday hissiy reaksiya uyg'otadi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, zamonaviy

kommunikatsiyada, jumladan ijtimoiy tarmoqlar tilida, frazeologik iboralar tez-tez transformatsiyaga uchraydi, so'zma-so'z tarjimalar yoki stilistik o'yinlar orqali yangicha ma'nolar hosil bo'ladi. Biroq taom nomlari bilan bog'liq an'anaviy frazeologizmlar ko'pincha o'zining dastlabki semantik yadrosini va milliy rangini saqlab qoladi.

Tarixiy nuqtayi nazardan, ovqatlanish madaniyati har bir xalqning turmush tarzini, iqtisodiy sharoitlarini, tabiat va iqlimni hamda boshqa ko'plab omillarni aks ettiradi. Masalan, O'rta Osiyo hududida guruchning keng tarqalganligi, g'alla yetishtirish an'analari, chorvachilik, sut mahsulotlarini qayta ishlash tajribasi o'ziga xos taomlarni vujudga keltirgan. Natijada, guruch, go'sht, sut, undan tayyorlanadigan turli taomlar bilan bog'liq ko'plab barqaror iboralar yuzaga kelgan. Bunday frazeologizmlarda guruch yoki non – hayot manbai, to'y-bayramlarning bezagi sifatida talqin qilinib, ular bilan bog'liq holatlar majoziy ma'no kasb etgan. Aynan shuning uchun ham "palovning gurusini topilmadi" kabi iboralar qaysidir ma'noda "eng muhim qismi yoki ahamiyatli narsasi yetishmay qoldi" degan tushunchaga ega. Ushbu semantik jarayon bevosita milliy tafakkur an'alarida mustahkam o'rin egallaydi.

Frazeologik boylikni xalq madaniyatining ko'zgusi deyish mumkin. Taom nomlari bilan bog'liq frazeologizmlarda xalqning butun ijtimoiy, ma'naviy, iqtisodiy, hatto siyosiy tajribasi aks etadi. Shuning uchun ham lingvokulturologik tadqiqotlar bunday iboralarni faqat til vositasi sifatida o'rganish bilan cheklanmasligi zarur. Ular orqali xalqning o'zligiga xos, o'zaro muloqotdagi o'rniga ega bo'lgan, tarixiy rivojlanishi natijasida shakllangan psixologik xususiyatlarni ham yoritish mumkin. Shu ma'noda, har bir frazeologizm xuddi "kapsula" kabi nafaqat semantik, balki kulturologik informatsiyani ham jamlaydi. Bu informatsiya esa tarjima jarayonida yoki boshqa tillar bilan qiyosiy tadqiqotlarda yaqqol ko'rinadi. Masalan, o'zbek tilidagi taom nomlari bilan bog'liq frazeologizmni to'g'ridan-to'g'ri ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida ma'no kamayuvi yoki to'liq ekvivalent topish qiyinligi yuzaga kelishi mumkin. Shu bois tarjimada lingvokulturologik kommentariylar yoki izohlardan foydalanish lozim bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, taom nomlari bilan bog'liq frazeologizmlar lingvokulturaraviy tadqiqotlar uchun sarmazmun manba sanaladi. Ularda xalqning gastronomik an'analari, turmush tarzi, mentalitet xususiyatlari va tarixiy tajribasi barqaror iboralar orqali ifodalanadi. O'zbek, ingliz va rus tillari misolida ko'rish mumkinki, har bir xalqning eng muhim sanalgan taomlari yoki oziq-ovqat turlari frazeologizmlarda yetakchi komponentga aylanib, turli ma'nodagi tashbeh, kinoya, baho berish, masal, ta'na yoki rag'bat ifodalarini yuzaga keltiradi. Bunda lingvokulturologik yondashuv avvalo frazeologik birikmalarning tarkibiy va semantik xususiyatlarini, so'ngra ularning madaniy negizini tahlil qilishni talab etadi. Shunday tadqiqotlar natijasida har bir millatga xos tafakkur, urf-odatlar, tarixiy tajribalar va qadriyatlar borligi aniqroq namoyon bo'ladi. Taom nomlari bilan boyitilgan frazeologizmlar tilning ifodaviy qudratini namoyish etish bilan birga, global miqyosda madaniy muloqot qilish, tarjima amaliyotida yanada chuqurroq tushuncha hosil qilish uchun muhim poydevor yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Новиков Л. А. Фразеология современного русского языка. — Москва: Высшая школа, 1983. — 256 с.
2. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии. — Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1963. — 208 с.
3. Kunin A. V. English-Russian Phraseological Dictionary. — 2nd ed. — Moscow: Russky Yazyk Publishers, 1984. — 944 p.
4. G'ofurov T. O'zbek tilida frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2015. — 220 b.
5. Sodiqova N. Lingvokulturologiya: asosiy tushunchalar va metodlar. — Toshkent: Sharq, 2018. — 198 b.
6. Safarov Sh. O'zbek xalq maqollari va matallari: frazeologik xususiyatlari. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2021. — 184 b.

LEXICO-STYLISTIC FEATURES OF PERIPHRAISIS IN ENGLISH JOURNALISTIC DISCOURSE

M.R.Vafoyeva, master, Asia International University, Bukhara

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot ingliz tilidagi jurnalistik nutqda perifrazaning leksik-uslubiy xususiyatlarini tahlil qiladi hamda bilvosita yoki tavsifiy ifodalarning funksional varifalarini ochib beradi. Ingliz tilidagi mashhur gazeta va jurnallardan olingan haqiqiy maqolalar tahlil qilinib, perifrazaning turli shakllari — *fe'l shaklidagi, ot shaklidagi va evfemistik turlari aniqlanadi va tasniflanadi*. Tadqiqot, shuningdek, jurnalistik kontekstda perifrazaning ishlatilishining pragmatik sabablarini ham ko'rib chiqadi, masalan, noxush haqiqatlarni yumshatish, istehzo yaratish yoki ritorik ta'sir o'tkazish kabi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, perifraza jurnalistlar uchun ma'no bilan o'ynash va o'quvchini jalb qilishda samarali vosita bo'lib, jurnalistik uslub va diskursning muhim tarkibiy qismidir. Ushbu tadqiqot ommaviy axborot vositalarida til ishlatilishini va zamonaviy kommunikatsiyada stilistika hamda pragmatika o'zaro aloqasini yanada chuqurroq tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: perifraza, leksik-uslubiy xususiyatlar, diplomatik perifraza, evfemistik perifraza

Аннотация. В данном исследовании рассматриваются лексико-стилистические особенности перифразов в английской журналистской речи, с акцентом на функции косвенных или описательных выражений. Анализируются подлинные статьи из известных англоязычных газет и журналов с целью выявления и классификации различных типов перифразов — глагольных, именных и эвфемистических. Также исследуются прагматические причины использования перифразов в журналистском контексте, такие как смягчение неприятных истин, выражение иронии или создание риторического эффекта. Результаты показывают, что перифраз является эффективным средством для журналистов, позволяющим изменять смысл и привлекать внимание читателей, что делает его важным компонентом журналистского стиля и дискурса. Исследование способствует лучшему пониманию использования языка в СМИ, а также взаимодействия стилистики и прагматики в современной коммуникации.

Ключевые слова: перифраз, лексико-стилистические особенности, дипломатический перифраз, эвфемистический перифраз

Abstract. This study examines lexicostylistic features of periphrasis in English journalistic speech, highlighting indirect or descriptive expressions function. Authentic articles from renowned English-language newspapers and magazines are examined to identify and classify distinct types of periphrasis—verbal, nominal, and euphemistic. The study also looks into the pragmatic reasons for using periphrasis in journalistic contexts, such as softening unpleasant truths, providing irony, or creating a rhetorical effect. The findings show that periphrasis is an effective tool for journalists to alter meaning and engage readers, making it an important component of journalistic style and discourse. The research adds to a better understanding of language use in media and the interaction of stylistics and pragmatics in contemporary communication.

Keywords: periphrasis, lexicostylistic features, diplomatic periphrasis, euphemistic periphrasis

Introduction. Periphrasis is a figure of speech and stylistic device where an idea is expressed using more words than necessary, usually in a roundabout or indirect way, instead of stating it openly. Periphrasis is the use of a descriptive or elaborate phrase to refer to something that could be said more simply or directly. Periphrasis is used for a number of purposes, such as, to be polite or diplomatic (e.g., in sensitive topics), to add poetic or rhetorical flair, to emphasize or elevate the tone, to obscure or soften truth (common in politics and media), to create irony, satire, or humor. Instead of saying "he died", it can be said, "He passed away" (euphemistic periphrasis), rather than "the sun" "The golden orb that lights our days" (figurative periphrasis), when talking about "king" "The royal figure who holds the highest seat in the realm.[2,58]

Methods. There are a number of lexico-stylistic features of periphrasis in the English language: 1. Euphemistic function is a feature which makes great use of periphrasis to soften harsh realities or controversial topics. “Collateral damage” instead of “civilian deaths”, “Economically disadvantaged” instead of “poor”. This contributes to political correctness, ambiguity, or diplomatic tone. If we analyze this with examples: “The legal definition of a woman is based on biological sex.”, “Single-sex spaces are protected in law and will always be protected by this government.” [6]

It exemplifies a purposeful rhetorical technique designed to avoid alienating listeners while maintaining clarity and institutional tone.

2. Irony and satire. Periphrasis is used ironically to mock or criticize by exaggerating formality or absurdity... “The individual in question failed to meet performance expectations” instead of “He was incompetent.” Often appears in opinion columns, satirical commentary, and political critique. For instance, “A person with a Gender Recognition Certificate (GRC) in the female gender does not come within the definition of a woman.” [7]

This kind of periphrasis depersonalizes the conversation and lessens the possibility of blowback by moving contentious statements from ideological or personal viewpoints to formal and institutional ones.

3. Emphasis and stylistic weight is a lexico-stylistic feature of periphrasis. Using periphrasis to give more weight, drama, or emphasis to a statement. For instance, “The wheels of justice turn slowly, but grind exceedingly fine” instead of “Justice will prevail eventually...” It serves to add rhetorical power, elevated tone, or dramatic flair. [3,78]

Another example:

4. Formal and elevated style means preference for periphrastic expressions over simpler alternatives for a more cultivated, formal, or intellectual style. For instance, “Engage in a process of deliberation” instead of “Think about it”.

Used especially in editorials, political speeches, or academic journalism.

5. Implicature and indirectness is a lexico-stylistic feature in which periphrasis can obscure direct meaning to avoid blame, introduce ambiguity, or encourage reader interpretation. To illustrate, “Certain decisions made by previous administrations may have contributed to current circumstances...” This encourages critical thinking or subtle persuasion.

6. Creative and figurative language is a lexico-stylistic feature which makes use of metaphorical or imaginative periphrastic structures to engage the reader. As an illustration, “He joined the majority” as a poetic periphrasis for “He died.”

Results and discussions. 1. Euphemistic Periphrasis: “The legal definition of a woman is based on biological sex”. This phrase avoids blunt terminology and instead uses a more clinical and legalistic periphrasis. It replaces potentially charged phrases like “trans women are not women” with a more neutral, institutional framing, reducing emotional volatility. “Single-sex spaces are protected in law and will always be protected by this government”. Here, the phrase “*single-sex spaces*” is a periphrastic euphemism, used in place of direct references like “spaces where transgender women may be excluded” [1]. It frames the concept in a neutral, rights-based way, avoiding overt exclusionary language.

2. Diplomatic and Indirect Periphrasis: “A person with a Gender Recognition Certificate (GRC) in the female gender ‘does not come within the definition of a woman...’” [1] Rather than directly stating exclusion (e.g., “is not a woman”), this formal and legalistic periphrasis gives the sentence institutional authority and tones down its potentially controversial nature. It distances the judgment from individual identity and instead frames it as a definitional, legal matter.

3. Emotive Softening via Periphrasis: “It should not be taken as a triumph for one group in society over another...” This phrase is a classic example of periphrastic diplomacy. It avoids emotional confrontation by reframing the conflict as a neutral societal development. Instead of mentioning “trans rights activists” or “gender-critical feminists”, it uses the soft phrase “*one group in society over another*,” which avoids assigning direct roles or emotions.

Example: “It should not be taken as a triumph for one group in society over another.” [2]

This wording generalizes specific actors or interest groups in order to avoid promoting polarization or assigning blame, hence reducing societal tension.

4. Rhetorical and Formal Tone through Legal-Journalistic Periphrasis: “Brings clarity and confidence for women...” This is a rhetorical periphrasis: it substitutes measurable legal change or protection with abstract concepts like “*clarity*” and “*confidence*,” which appeal to emotion and identity rather than objective criteria. This serves a persuasive and reassuring function, typical of publicist statement [4,120].

Another example: “Brings clarity and confidence for women.”

Текущий документ не содержит источников.

Rather than describing specific legislative details, this statement appeals to abstract values and emotions. It is persuasive in nature and typical of political or policy-based journalism.

Conclusion. The examples of periphrasis above suggest that this stylistic device serves to enhance writing with a touch of elegance, capturing the reader’s interest through elaborate expression. It adds a poetic nuance to ordinary prose, enriching its texture. Periphrasis is commonly found in analytical languages, which often favor phrase-based expression over inflectional forms. Periphrasis is often employed in legal texts, formal government communications, and media documents to promote clarity, convey a sense of formality, or to present statements in a more tactful manner. For instance, rather than plainly stating “You owe us money,” a legal notice might phrase it more delicately as, “We have become aware of a payment balance that needs to be addressed promptly.” All of these serve the purpose of engaging the public to the events which are happening.

REFERENCES:

1. BBC Sport. (n.d.). <https://www.bbc.com/sport/articles/cy9vn8190wro>
2. Beard, A. (2000). *The Language of Politics*. London: Routledge
3. Galperin, I.R. *Essays on the stylistics of the English language*. Moscow: Publishing House of Literature in Foreign Languages, 1958. 254 p.
4. Kukhareno, V.A. *Practice in English Stylistics*. Vinnytsia: Nova Kniga, 2000.
5. Moskvina, V.P. *Expressive Means of Modern Russian Speech: Paths and Figures. General and Specific Classifications. Terminological Dictionary*. Moscow: LENAND, 2006. 376 p.
6. Mironina, A. Y., & Porchesku, G. V. (2023). Euphemism as a linguistic strategy of evasion in political media discourse. *Research Result. Theoretical and Applied Linguistics*, 9(2).
7. Paronyan, S., & Barseghyan, G. (2023). Euphemistic Replacement as Communicative Strategy in the News Media. *Armenian Folia Anglistika*, 19(2), 31–45.

UDC 821.111:82(092)

REALISM IN ENGLISH LITERATURE: A COMPREHENSIVE EXAMINATION

N.D.Valiyeva, teacher, Andijon State Technical Institute, Andijon

Annotatsiya. *Realizm XIX asrda ko'zga ko'ringan adabiy oqim sifatida vujudga kelgan bo'lib, u kundalik hayot va inson tajribasining murakkabliklarini tasvirlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Ushbu maqola ingliz adabiyotidagi realizmning ildizlari, asosiy xususiyatlari va mashhur mualliflarini ko'rib chiqadi, shuningdek, o'zidan oldingi romantik ideallarga qanday javob berganini va zamonaviy adabiy shakllarga asos solganini o'rganadi. Mashhur asarlar va mavzularni tahlil qilish orqali ushbu tadqiqot realizmning adabiyotga doimiy ta'siri va ijtimoiy o'zgarishlarni aks ettirishga qaratilgan.*

Kalit so'zlar: Haqiqiylik, uslub, obraz, romantizm, realizm, xarakter, aks ettirish.

Аннотация. *Реализм возник как выдающееся литературное движение в 19 веке, характеризующееся фокусом на изображении повседневной жизни и сложностей человеческого опыта. В этой статье рассматриваются корни, ключевые характеристики и значимые авторы реализма в английской литературе, изучается, как это движение отреагировало на романтические идеалы, которые ему предшествовали, и заложило основу для современных литературных форм. С помощью анализа известных произведений и тем это исследование направлено на то, чтобы подчеркнуть устойчивое влияние реализма на литературу и его отражение общественных изменений.*

Ключевые слова: Подлинность, стиль, изображение, романтизм, реализм, персонаж, отражение.

Abstract. Realism emerged as a prominent literary movement in the 19th century, characterized by its focus on depicting everyday life and the complexities of human experience. This article explores the roots, key characteristics, and significant authors of realism in English literature, examining how this movement responded to the romantic ideals that preceded it and laid the groundwork for modern literary forms. Through an analysis of notable works and themes, this study aims to highlight the enduring impact of realism on literature and its reflection of societal changes.

Keywords: Authenticity, style, portrayal, romanticism, realism, character, reflection.

Introduction. The term "realism" in literature refers to a style that seeks to represent life accurately and honestly, eschewing romanticized and idealized portrayals. Emerging as a reaction against romanticism, realism focuses on ordinary characters, everyday events, and social issues, providing a stark contrast to the heightened emotions and fantastical elements often found in earlier works. This article delves into the origins of realism, its defining characteristics, and its evolution within English literature.

Historical Context

Realism began to take shape in the mid-19th century, coinciding with significant social, political, and industrial changes in England. The Industrial Revolution transformed societal structures, leading to urbanization and shifts in class dynamics. As writers sought to capture the realities of contemporary life, realism became a vehicle for social critique and reflection. Influenced by philosophical movements such as positivism and empiricism, realist authors aimed to portray life as it was, often emphasizing the struggles of the working class.

19th Century: The movement began in France and quickly spread to other parts of Europe and America. It was characterized by a focus on detailed descriptions and a commitment to representing life accurately.

20th Century: Realism evolved into various forms, including modernism and postmodernism. While modernist writers often experimented with narrative techniques and subjective experiences, they retained some realist elements by addressing contemporary issues.

Contemporary Realism: Today, realism continues to thrive in literature, often blending with other genres such as magical realism or speculative fiction. Contemporary authors may incorporate elements of fantasy or surrealism while maintaining a focus on realistic themes and character development.

Sub-genres of Realism

1. Social Realism:

- **Focus:** This is perhaps the most prominent subtype. Social Realism specifically aimed to expose and critique the social, political, and economic conditions of the time, particularly the impact of industrialization, urbanization, poverty, class inequality, and labor issues.
- **Characteristics:** Often features working-class protagonists, detailed depictions of slums or factories, and a strong sense of social conscience. The narratives often carry an implicit or explicit call for reform.
- **Key Authors/Works** (often with elements of): Charles Dickens (e.g., *Oliver Twist*, *Hard Times*), Elizabeth Gaskell (e.g., *Mary Barton*, *North and South*).

2. Psychological Realism:

- **Focus:** This subtype delves into the inner lives, thoughts, feelings, and motivations of characters. While all realism involves character, psychological realism places a particularly strong emphasis on the complexities of human consciousness and internal conflicts.
- **Characteristics:** Extensive use of interior monologue, stream of consciousness (though this developed more fully later with Modernism, its roots are here), and nuanced exploration of character psychology. The external plot might be less important than the internal journey.

- Key Authors/Works (often with elements of): George Eliot (e.g., *Middlemarch*, known for its deep psychological insight into its characters), Henry James (though often considered American, his influence on English literature and psychological realism is immense).

3. Domestic Realism:

- Focus: Concentrates on the everyday lives, relationships, and concerns within the family and home. It often explores themes of marriage, courtship, family dynamics, and the roles of women in society.

- Characteristics: Detailed portrayal of domestic settings and routines. While seemingly "smaller" in scope, it often subtly critiques societal norms and expectations, particularly for women.

- Key Authors/Works (often with elements of): Jane Austen (though pre-dating the main Realist period, her focus on social manners and domestic life is a precursor and shares many realist qualities), Anthony Trollope (e.g., his Barsetshire novels often explore domestic and social life).

4. Regionalism (or Local Color Writing):

- Focus: Emphasizes the specific customs, dialect, landscape, and culture of a particular geographical region. It aims to capture the unique identity of a place and its people.

- Characteristics: Rich descriptions of local settings, use of regional dialects in dialogue, and stories often rooted in the traditions and social structures of that area.

- Key Authors/Works (often with elements of): Thomas Hardy (his "Wessex" novels like *Tess of the d'Urbervilles* or *Far from the Madding Crowd* are prime examples, though they also lean into Naturalism), Maria Edgeworth (earlier, but influential with her Irish tales).

5. Naturalism (often considered an offshoot or intensification of Realism):

- Focus: While sharing Realism's commitment to depicting life accurately, Naturalism takes a more deterministic and often pessimistic view. It sees characters as being shaped by forces beyond their control – heredity, environment, and instinct.

- Characteristics: Often portrays harsher, grittier realities, struggles for survival, and characters who are victims of their circumstances. Themes can be quite bleak, exploring the "animal" nature of humans. It's like a scientific or clinical approach to literature.

- Key Authors/Works (often with elements of): Thomas Hardy (his later works particularly), George Gissing (e.g., *New Grub Street*). While more prominent in American (e.g., Stephen Crane, Frank Norris) and French (e.g., Émile Zola) literature, its influence was felt in England.

Key Characteristics of Realism

1. Focus on Everyday Life: Realist literature emphasizes ordinary events and commonplace situations. Characters are often drawn from various social classes, reflecting the diversity of human experience.

2. Complex Characters: Realist authors create multifaceted characters whose motivations and behaviors are shaped by their social environments. This complexity allows for a deeper exploration of human psychology.

3. Social Critique: Many realist works address social issues such as class disparity, gender roles, and moral dilemmas. Authors use their narratives to critique societal norms and advocate for change.

4. Detailed Descriptions: Realist writers employ meticulous descriptions of settings and characters to create a vivid sense of place and context. This attention to detail enhances the authenticity of the narrative.

5. Objective Narration: Realist literature often adopts a detached narrative voice, allowing readers to draw their conclusions about characters and events without overt authorial commentary.

6. Verisimilitude (Truthfulness): The paramount concern was to portray reality accurately. This meant describing people, places, and situations in a believable and plausible manner, as if they were being observed directly.

Notable Authors and Works

Charles Dickens. One of the most celebrated realist authors, Charles Dickens explored themes of poverty, class struggle, and social injustice. Works such as "Oliver Twist" and "David Copperfield" provide poignant insights into the lives of the marginalized and the impact of industrialization on society.

George Eliot. Writing under the pen name George Eliot, Mary Ann Evans crafted novels that delved into moral complexities and social dynamics. "Middlemarch" is a quintessential realist work that examines provincial life and the constraints placed on women in the 19th century.

Thomas Hardy. Hardy's novels often reflect a deterministic worldview influenced by naturalism. In works like "Tess of the d'Urbervilles," he portrays the struggles of individuals against societal expectations and natural forces, highlighting themes of fate and tragedy.

Henry James. Though often associated with psychological realism, Henry James's works explore the intricacies of human relationships and cultural conflicts. Novels such as "The Portrait of a Lady" illustrate the tension between personal desires and societal pressures.

Conclusion. Realism has left an indelible mark on English literature, shaping narrative techniques and thematic concerns that resonate in contemporary writing. By prioritizing authenticity and social critique, realist authors have provided valuable insights into the human condition and the complexities of society. As literature continues to evolve, the principles of realism remain relevant, encouraging writers to engage with the realities of their own times. Realism remains a vital literary movement that provides insight into human experiences and societal structures. Its emphasis on authenticity and detailed portrayal of life continues to resonate with readers and writers alike. As society evolves, so too does realism, adapting to new contexts while maintaining its core principles of truthfulness and complexity in storytelling.

REFERENCES:

1. Dickens, Charles. Oliver Twist. Chapman Hall, 1837.
2. Eliot, George. Middlemarch. William Blackwood Sons, 1871-1872.
3. Hardy, Thomas. Tess of the d'Urbervilles. Osgood Co., 1891.
4. James, Henry. The Portrait of a Lady. Macmillan Co., 1881.
5. Lodge, David. The Art of Fiction. Penguin Books, 1992.
6. Moretti, Franco. Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for Literary History. Verso Books, 2005.

UO'K 811.512.133

HINDIY TILIDAGI HISOB VA MIQDOR IFODALOVCHI SO'ZLAR VA ULARNING O'ZBEK TILIDAGI ANALOGLARI

Z.K.Xalilova, o'qituvchi, Termiz iqtisodiyot va servis universiteti, Termiz

Annotatsiya. Ushbu maqolada hindiy tilida miqdorni ifodalovchi so'zlarning grammatik xususiyatlari va ularning o'zbek tilidagi analoglari chog'ishtirma tahlil qilinadi. Omkar N. Koulning tasnifiga ko'ra, hindiy tilida miqdor sifatlari va hisob so'zlari turli grammatik konstruksiyalar orqali ifodalanadi. Maqolada son + o'lchov birligi + "वाला/ वाली/ वाले" ort qo'shimchasi + ot formulasining o'zbek tilidagi muqobillari tahlil qilinib, hisob so'zlarning sintaktik o'rni va qo'llanilish xususiyatlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari hindiy va o'zbek tillarining qiyosiy grammatikasi uchun muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: Hindiy tili, o'zbek tili, miqdor sifatlari, hisob so'zlari, qiyosiy grammatika, Omkar N. Koul, sintaktik o'rin, miqdorni ifodalash.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ грамматических особенностей слов, выражающих количество, в хинди и их эквивалентов в узбекском языке. Согласно классификации Омкара Н. Коула, количественные прилагательные и счётные слова в хинди выражаются посредством различных грамматических конструкций. В исследовании рассматриваются эквиваленты формулы "числительное + единица измерения + суффикс "वाला/ वाली/ वाले" + существительное" в узбекском языке, а также изучаются синтаксическая позиция и особенности употребления счётных слов. Полученные результаты представляют важную ценность для сравнительной грамматики хинди и узбекского языков.

Ключевые слова: язык хинди, узбекский язык, количественные прилагательные, счётные слова, сравнительная грамматика, Омкар Н. Коул, синтаксическая позиция, выражение количества.

Abstract. This article provides a contrastive analysis of the grammatical features of quantity-expressing words in Hindi and their equivalents in Uzbek. According to Omkar N. Koul's

classification, quantity adjectives and measure words in Hindi are expressed through various grammatical constructions. The study examines the equivalents of the formula “number + measurement unit + “वाला/ वाली/ वाले” suffix + noun” in Uzbek and explores the syntactic position and usage characteristics of measure words. The research findings contribute to the comparative grammar of Hindi and Uzbek languages.

Key words: Hindi language, Uzbek language, quantity adjectives, numeratives, comparative grammar, Omkar N. Koul, syntactic position, quantity expression.

Kirish. Tilda hisob va miqdor ifodalash strukturalari qanday shakllanadi? O‘ziga xos jihati shundaki, har bir til bu tushunchalarni o‘z ichki xususiyatidan kelib chiqqan holda ifodalaydi. Hindiy tilida bu masalaga olim Omkar N. Koul (2008) o‘ziga xos yondashgan. U “Zamonaviy hindiy grammatikasi” kitobida miqdorni anglatuvchi so‘zlarni sifat so‘z turkumiga kiritib, bunday so‘zlarni “miqdor sifati” (83 bet) deb ataydi va gapda hisob yoki miqdorni son va miqdor sifatlari orqali ifodalash mumkinligini ta’kidlaydi. Ushbu maqolada hindiy tilida hisob va miqdorni ifodalashning grammatik xususiyatlari va ularning o‘zbek tilidagi analoglari tahlil qilinadi.

Tadqiqotning usullari. Ushbu tadqiqotda hindiy va o‘zbek tillarida miqdorni ifodalash usullari struktur jihatdan chog‘ishtirma tahlil qilindi. Omkar N. Koul tomonidan ilgari surilgan grammatik formulalar asosida misollar keltirilib, ularning o‘zbek tilidagi ekvivalentlari bilan solishtirildi. Hisob so‘zlarning sintaktik tuzilishi va o‘lchov birliklari bilan birikish xususiyatlari ham o‘rganildi.

Natijalar. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, hindiy va o‘zbek tillarida miqdorni ifodalash grammatik jihatdan o‘xshash bo‘lib, ba’zi sintaktik farqlar mavjud. Hindiy tilidagi “वाला/ वाली/ वाले” ort qo‘shimchasi o‘zbek tilidagi “dagi” shakliga mos keladi. Hisob so‘zlarning ishlatilishi har ikkala tilda o‘xshash bo‘lsa-da, hindiy tilida *ot + son + hisob so‘z* shakli ko‘proq ishlatiladi.

Hindiy tilidagi hisob so‘zlarning sintaktik joylashuvi o‘zbek tilidan farq qiladi. O‘zbek tilida odatda *son + hisob so‘z + ot* konstruksiyasi keng tarqalgan bo‘lsa, hindiy tilida bu ikki shaklda ham ishlatilishi mumkin. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, har ikkala tildagi sintaktik tuzilmalarning o‘ziga xosligi mavjud va ularning qiyosiy tahlili tarjima amaliyoti uchun foydali bo‘lishi mumkin.

Muhokama. 1. Hindiy tilida hisob va miqdorni ifodalash va miqdor sifatlari

Miqdor sifatlari yuqoridagi ma’lumotlardan kelib chiqqan holda

बहुत – *ko‘p*;

अधिक – *ortiq*;

काफी – *yetarli*;

कम – *kam*;

थोड़ा – *ozgina* kabi so‘zlarni misol qilib keltirish mumkin. Shuni ta’kidlash kerakki, ushbu

so‘zlarning barini o‘zbek tili grammatikasida ham sifat va ravish so‘z turkumiga kiritish mumkin. Hindiy tilida hisob va miqdorni ifodalash turli grammatik konstruksiyalar orqali amalga oshiriladi. Omkar N. Koulning tasnifiga ko‘ra, miqdor sifatlari gapda sonlarning o‘rnini bosishi yoki ularni to‘ldirishi mumkin. Quyidagi misollarni ko‘rib chiqamiz:

छः किताबें – *oltita kitob*

बहुत लोग – *ko‘p odam*

थोड़ा दूध – *ozgina sut*

Bu misollarda बहुत (*ko‘p*) va थोड़ा (*ozgina*) so‘zlari miqdorni ifodalovchi sifatlar shaklida kelmoqda. O‘zbek tilida ham miqdor bildiruvchi so‘zlar sifat vazifasida ishlatilishi mumkin:

Juda ko‘p odam yig‘ildi – बहुत सारे लोग इकट्ठा हुए।

Ozgina sut qoldi – थोड़ा सा दूध बचा।

Hindiy tilida esa bunday so‘zlar bevosita ot oldidan kelib, uning miqdorini bildiruvchi xususiyatga ega bo‘ladi.

2. Son + o‘lchov birligi + “वाला/ वाली/ वाले” ort qo‘shimchasi + ot konstruksiyasi

Omkar N. Koul hisob va miqdorni ifodalash uchun “वाला/ वाली/ वाले” ort qo‘shimchasidan foydalanishni taklif qiladi. Bu qo‘shimcha son va otli birikmalarda kelib, predmetning miqdoriy tavsifini aniqroq ifodalashga xizmat qiladi:

दो सौ गज लंबी वाली रस्सी – **ikki yuz gaz uzunlikdagi arqon**

दो किलो वजन वाला पत्थर – **ikki kilo og‘irlikdagi tosh**

Ushbu misollarda “वाला/ वाली/ वाले” ort qo‘shimchasining ma’noviy vazifasidan kelib chiqib, aynan hisob so‘zlarni shakllantirish uchun ot bilan bog‘lashda muhim rol o‘ynaydi. O‘zbek tilida esa “dagi” ort qo‘shimchasi bilan ifodalanadi:

Ko‘rinib turibdiki, ushbu formula hindiy va o‘zbek tillarida o‘xshash tuzilishga ega.

3. Hisob so‘zlari: “गुच्छा” (shingil) va “चुटकी” (chindim)

Hindiy tilida hisob so‘zlari miqdorni butun yoki qism sifatida ifodalash uchun ishlatiladi.

“गुच्छा” V.M.Beskrovniy (1972) lug‘ati tarjimasiga asoslanib “shingil” hisob so‘ziga ekvivalent va bir butunni ifodalash uchun ishlatiladi (463 bet).

एक गुच्छा अंगूर – **bir shingil uzum**

अंगूर का एक गुच्छा – **uzumning bir shingili**

“चुटकी” V.M.Beskrovniy (1972) lug‘ati tarjimasiga asoslanib o‘zbek tilida butunning qismini anglatuvchi “chindim” hisob so‘zining hindiy tilidagi ekvivalenti (541 bet).

एक चुटकी नमक – **bir chindim tuz**

नमक की एक चुटकी – **tuzning bir chindimi**

O‘zbek va hindiy tillarida hisob so‘zlarning sintaktik joylashuvi biroz farqlanadi. O‘zbek tilida odatda son + hisob so‘z + ot konstruksiyasi ko‘proq uchraydi, masalan, “bir chindim tuz”. Biroq, hindiy tilida ot + son + hisob so‘z formulasi ham keng tarqalgan.

4. Hindiy va o‘zbek tillari chog‘ishtirma tahlili

Hindiy va o‘zbek tillarida miqdorni ifodalashning ba’zi umumiy va farqli jihatlari mavjud:

1-jadval

Til	Formula	Misol
a) hindiy	Son + o‘lchov birligi + “वाला/ वाली/ वाले” + ot	दो किलो वजन वाला पत्थर
a) o‘zbek	Son + hisob so‘z + ot	Ikki kilo og‘irlikdagi tosh
b) hindiy	Son + hisob so‘z + ot	एक चुटकी नमक
b) o‘zbek	Son + hisob so‘z + ot	Bir chindim tuz
c) hindiy	Ot + son + hisob so‘z	नमक की एक चुटकी
c) o‘zbek	Ot + son + hisob so‘z (kam qo‘llanadi)	Tuzning bir chindimi

Xulosa. Hindiy va o‘zbek tillarida miqdorni ifodalovchi so‘zlarning grammatik xususiyatlari o‘xshash bo‘lib, faqat ba’zi sintaktik farqlar mavjud. Omkar N. Koulning taklif etgan formulalari o‘zbek tiliga yaqin bo‘lib, hindiy tilidagi “वाला/ वाली/ वाले” ort qo‘shimchasi o‘zbek tilidagi “dagi” shakliga mos keladi. Shuningdek, hisob so‘zlarning ishlatilish usullari ham har ikkala tilda bir–biriga yaqin, lekin joylashish tartibida farqlar mavjud. Ushbu o‘rganish natijalari hindiy va o‘zbek tillari chog‘ishtirma grammatikasini tushunishda muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Omkar N. Koul. (2008). Modern hindi grammar. Maryland, USA: Dunwoody Press.
2. Гл. ред. В.М. Бескровный. (1972). Хинди – русский словарь, I том. Москва: Сов. Энциклопедия, Р. 907.
3. Гл. ред. В.М. Бескровный. (1972). Хинди – русский словарь, II том. Москва: Сов. Энциклопедия, Р. 912.

UO‘K 81

ABDULLA SHER SHE‘RLARIDAGI BA‘ZI OBRAZLARGA TAVSIF

D.J.Xamroyeva, tayanch doktorant, Buxoro davlat universiteti, Buxoro

Annotatsiya. Abdulla Sher ijodi turli obrazlar silsilasiga ega. Uning tabiat bilan bog‘liq she‘rlari yoki muhabbat mavzusidagi ijodi fikrimizni dalillaydi. Biror ishora, gap yoki detal shunchaki keltirilmaydi, balki she‘r haqidagi fikrlarimizni yangilashda yordam beradi. Ushbu maqolada shoirning ta’sirchan va takrorlanmas she‘rlaridagi obrazlar xususida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: lirika, obraz, tahlil, qiyos, turkum.

Аннотация. Творчество Абдуллы Шера охватывает разнообразный спектр образов. Его стихи о природе или его работы на тему любви подтверждают нашу точку зрения. Намек, фраза или деталь не просто цитируются, а помогают освежить наши мысли о стихотворении. В статье рассматриваются образы в ярких и неповторимых стихотворениях поэта.

Ключевые слова: тексты, имитас, анализ, сравнение, серия.

Abstract. Abdulla Sher Creator has a series of images. His work on nature-related poems or love is argued our opinion. A hint, statement, or details are not just brought, but helps to update our thoughts about poetry. In this article, this article is about the images of the poet's impressive and reporter poems.

Keywords: lyrics, imitas, analysis, comparison, series.

Kirish. Ijodkor qaysi bir janrda qalam tebratmasin, uning orzular, istaklari, fikrlari, his-tuyg'ulari, maqsad-intilishlari obrazlar yordamida ifodalanadi. Epik yoki dramatik sarlardagi personajlar, shoirlarning esa lirik qahramonlari, badiiy asarlardagi turli poetik obrazlar ijodkor ko'rsatmoqchi bo'lgan g'oyaning ifodachilaridir. Asarlarda ijodkorning hayotiy xulosalari, estetik qarashlari, umr tajribasi aks etadi. Shuning uchun turli janrlarda ijod qilayotgan ijodkorlarning o'ziga xos ovozi, uslubi va ijod yo'li bo'ladi. Har bir ijodkorning asosiy maqsadi inson ruhiyati, his-kechinmalari, o'y-xayollarini badiiy obrazga aylantirishdir. San'at va adabiyotdagi obraz ilm-fandagi obrazdan ancha ta'sirchandir. Buning asosiy sababi asardagi voqea-hodisalar ijodkorning xayolot olami, aql-tafakkuri, yurak mehri bilan quvvatlantirilgan. Obrazlilik san'atning barcha turlariga xos. Haykaltaroshlar toshni yo'nib san'at asari yaratsa, rassomlar bu ishni bo'yoqlar orqali amalga oshiradi. Ijodkor esa so'z qudrati yordamida ifodalaydi.

Mavzuning dolzarbligi. Obraz keng qamrovli tafakkurdir. "Obraz mohiyatiga ko'ra xarakterdagi voqelikdan iborat"[5.27]. "Voqelikni obrazli tarzda aks ettirish adabiyot va san'atning asosiybelgilaridan biridir"[6.39]. E.Xudoyberdiyev fikrlarini davom ettirar ekan, ushbu tushuncha birdaniga paydo bo'lib qolmaganini ta'kidlaydi. Qadim zamonlardan, insonlar ibditiy to'da bo'lib yashagan davrlaridanoq atrof-muhitni anglashga, ba'zi hodisalarga, faoliyatlarga, ayrim insonlarga taqlid qilishga intilganlar. Bizga ma'lumki, ular turli ov manzaralari, dehqonchik faoliyati, mehnat qurollari kabi ko'rinishlarda gavdalanitirilgan. Asta-sekin hayot taraqqiy eta boshlashi bilan san'atda turmushning barcha jihatlarini emas, balki asosiy ko'rinishlari qamrab olina boshladi.

"Obrazlilik – san'atning asosiy xususiyati, hayotni o'zlashtirishning o'ziga xos shakli va usuli, uning "tili" va shu bilan birga hayot hodisalari ustidan chiqargan "hukmi". Badiiy obraz – obrazlilik tushunchasining o'zagi. Obrazlilik badiiy ijodning mohiyatini, umumiy xususiyatlarini: adabiy qahramon, badiiy til, tabiat, buyumlar, jismlar, narsalar, hayvonot dunyosi tasviri va hokazolarni o'z ichiga qamrab oladi. Obraz – san'at asarlaridagi inson tasviri"[3.41]

Muhokama va natija. Abdulla Sher ijodi turli obrazlar olamiga ega. Shoir obrazlardan shunday mahorat bilan foydalanadiki, bir asarda uchragan obraz boshqa asarda boshqacha ma'no ko'satib turadi. Shu orqali ham ijodkorning mahoratiga baho berish mumkin.

Shoirning "Dorboz" she'rini shu kabi asarlar qatoriga qo'shishimiz mumkin:

Ko'z yumib yurasan goh-goh irg'ishlab,
Olomon yangraydi seni olqishlab.

Sen ham erkin eding, bir payt, jangari,
Seni ko'r qildi-ku dorboz langari:

Endi ko'z kerakmas, langardir qo'ling,
Bor yo'g'I to'rt quloq arqondir yo'ling,

Nog'ora yangraydi - sen yurasan bas,
Yer bo'lib yermassan, ko'k bo'lib ko'kmas[1.328].

Ushbu mavzuda bir qancha ijodkorlar namunalar yaratgan. Ulardan biri Abdulla Oripovdir. Qiyoslash maqsadida A.Oripovning ham “Dorboz” she’rini keltiramiz:

Bulutlarga yondosh osmon ostida,
Kiprikdagi yoshday turibdi dorboz.
Qilichning damiday arqon ustida,
Ko‘zlarini yumib yuribdi dorboz.

Odamlar, odamlar, uni olqishlang,
Qarang, u naqadar epchil va o‘ktam,
Biz-chi, eh...Ba’zi bir ko‘zi ochiqlar
Eplab yurolmaymiz katta yo‘lda ham[4.256].

Ushbu ikkala ijod namunasini tahlilga tortishdan oldin konseptual jadval ko‘rinishida taqdim etamiz:

Konseptual jadval					
Asar muallifi va nomi	Janri	Hajmi	Shakli	Qofiyasi	She’r vazni
Abdulla Sher “Dorboz”	G‘azal	8 baytli	Masnaviy shaklida yozilgan	a-a, b-b, d-d, e-e...	Barmoq
Abdulla Oripov “Dorboz”	She’r	8 misrali	Murabba’ shaklida yozilgan	a-b-a-b, d-e-d-e.	Barmoq

Yuqorida ko‘rgan ijod namunalarimiz bir xil mavzu ostida bo‘lsa ham butunlay ayricha xarakterga ega. Abdulla Oripov she’rida dorboz obrazi mahoratli kishi sifatida talqin qilingan bo‘lsa, Abdulla Sher she’rida ushbu obraz tamoman o‘zgacha qiyofada gavdalangan. Ikkala she’rni qiyoslar ekanmiz, ishlatilgan ijobiy-salbiy bo‘yoqdor so‘zlarga ham nazar tashladik. Masalan, “Olomon yangraydi, seni olqishlab” va “Odamlar, odamlar uni olqishlang”, “Bor yo‘g‘i to‘rt quloq arqondir yo‘ling” va “Qilichning damiday arqon ustida” kabi misralarni bevosita bir-biriga qarama-qarshi qo‘yish mumkin. Umuman olganda, insonlar dorbozga hayrat va havas bilan termulishadi, harakatlarini hayajon bilan olqishlashadi. Ammo Abdulla Sher o‘z she’rida dorboz obrazini yangiliklardan qo‘rquvchi va eski yo‘ldan yuruvchi salbiy kishilar sifatida ko‘rsatadi.

Abdulla Sher keyingi she’rlarida ham dorboz haqidagi fikridan uzoqlashmaydi:

Men u tushda dorboz ekanman,
Baland emish men o‘ynagan dor.
Pastda odam - bamisli tuman,
Har bittasi qumursqacha bor[1.328].

Shoir tushida dorboz bo‘lgani, pastdagi odamlar esa qumursqacha ekanligini va bu tushdan qo‘rqib lablari yorilib ketganini aytib o‘tadi. Abdulla Sher dorboz obrazini razmiy ma’noda keltirib, jamiyatdagi ba’zi kimlarni tanqid ostiga oladi.

Shoir ijodi rang-barang obrazlar silsilasiga ega. Uning tabiat mavzusidagi she’rlarini o‘qish orqali buni yanada teranroq anglaymiz. Uning she’rlari insonni tafakkur qilishga, ijod namunasidan estetik zavq olishga undaydi. Abdulla Sherning “Avgust” she’rini ko‘ramiz:

Xo‘p yetilib ayni dum bergan
Handalakday yumalar quyosh.
Hilol somon yo‘lin supurgan
Qaddi bukik kekxa bir farrosh[2.17].

Oy va quyosh haqida insoniyat paydo bo‘lgandan to bugunga qadar minglab o‘xshatishlar uchraydi. Ammo quyoshning yetilgan handalakdek yumalashi-yu hilolning farroshga qiyoslanishi ohorli qiyosdir. Eng asosiysi, shoir aynan oy emas, hilol so‘zini keltiradi. Sababi, yangi chiqqan oy – hilol qaddi bukilgan farroshga o‘xshaydi. Aslida ham yangi chiqqan oyga nisbatan hilol atamasi qo‘llaniladi. Shoir hilolga kekxa o‘shatishini berib hilol va kekxa so‘zlarini qarama-qarshi qo‘yadi. Bir onda dumalagan quyosh, bukik hilol ko‘z oldimizda jonlanib, estetik zavq olishga undaydi.

Abdulla Sherning so'z qo'llashdagi mahoratini quyidagi she'rda yanada aniqroq anglaymiz. Eng asosiysi, quyosh umuman boshqa ko'rinishda jonlanadi:

Tuproqqa engashgan qurumli osmon,
Yaxlagan zoldirdek quyosh g'ildirak.
Ko'zyoshdan namiqqan tunda bedarmon
Zanglagan yulduzlar karaxt dildirar[2.99].

Ushbu "Urushning surati" she'rda "qurumli osmon", "yaxlagan zoldirdek quyosh", "zanglagan yulduz" birikmalari sovuq urush manzarasini ochishga xizmat qilgan.

Xulosa. Abdulla Sher she'rlarini tahlil qilar ekanmiz, shoirning so'z qo'llash mahorati va ijodkor uslubini yanada yorqinroq anglaymiz. Shoir ijodiy namunalarida biror obraz, detal, ishora shunchaki keltirilmaydi, balki katta ma'nolarni ochishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Абдулла Шер. Танланган асарлар. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2021. – Б.328.
2. Абдулла Шер. Қадимги куй. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1987. – Б.17.
3. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Т.: Ўзбекистон, 2002. – Б.41.
4. Орипов А. Танланган асарлар. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2019. – Б.256
5. Саримсоқов Б. Бадийлик асослари ва мезонлари. – Т.: Фан, 2004. – Б.27
6. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Т.: "ШАРҚ" НМАК, 2008. – Б.39.

UO'K 808.5

HADIS MATNLARIDA QO'LLANUVCHI SIFAT SO'Z TURKUMI VA ULARNING MA'NO GURUHLARI

O.O'. Xolmatova, PhD, katta o'qituvchi, Farg'ona davlat texnika universiteti, Farg'ona
O.M.Xamdamova, o'qituvchi, Farg'ona davlat texnika universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Maqolada tilshunoslik tizimida diniy matnlar sirasiga kiruvchi hadislar va ularda sifat so'z turkumining ifodalanishi haqida fikrlar va xulosalar berilgan. Hadis matnlariga sifat so'z turkumining semantik guruhlari doirasida qo'llanishi va ularning uslubiy ma'nolariga to'xtalib o'tiladi va tahlillar qilinadi. Xarakter-xususiyat, holat, rang-tus, shakl- ko'rinish, maza-ta'm, hid sifatлари, o'rin-payt bilan bog'liq belgi bildiruvchi sifatlar kabi semantik guruhlariga ajratilgan.

Kalit so'zlar: diniy matn, hadis matnlari, sifat so'z turkumi, sifatning ma'noviy guruhlari, mazmunning ifodalanishi, leksik birliklar, hadis matnlari, uslubiy bo'yoqdorlik, obrazlilik, ta'sirchanlik.

Аннотация. В статье излагаются мысли и выводы о хадисах, которые в языковой системе считаются религиозными текстами, и выражении в них прилагательного словосочетания. Обсуждается и анализируется употребление прилагательных в текстах хадисов в рамках семантических групп и их стилистические значения. Они делятся на семантические группы, такие как прилагательные, относящиеся к характеру, состоянию, цвету, форме, вкусу, запаху и месту.

Ключевые слова: религиозный текст, тексты хадисов, прилагательное словосочетание, семантические группы прилагательных, выражение содержания, лексические единицы, тексты хадисов, стилистическая окраска, образность, впечатляемость.

Abstract. The article presents thoughts and conclusions about the hadiths, which are considered religious texts in the linguistic system, and the expression of the adjective word class in them. The application of the adjective word class in the hadith texts within the framework of semantic groups and their stylistic meanings are discussed and analyzed. They are divided into semantic groups such as character-characteristic, state, color-tone, shape-appearance, taste-taste, smell-like adjectives, and adjectives indicating characteristics related to place-time.

Key words: religious text, hadith texts, adjective phrase, semantic groups of adjectives, expression of content, lexical units, hadith texts, stylistic richness, imagery, expressiveness.

Ma'lumki, sifat asosan, predmet-xodisaning, qisman harakatning belgisini ham bildiradi. Masalan, yaxshi talaba, katta kitob, shirin taom, qizg'in bahs. Harakatning belgisi: Salim yaxshi o'qiydi. Hayot abadiy davom etadi.

Hadis matnlarida sifatlar, asosan, predmet-hodisaning qisman harakatning belgisini bildiradi: *“Mujohid Qur'ondagi, jumladan, “Oli Imron” surasidagi tugal oyatlar xususida fikr yuritib, bunday deydlar: “Bunday oyatlar Olloh taoloning halol va harom to'g'risidagi ahkomlari bo'lib, qolganlari o'xshash oyatlardur.*

Abu Hurayra roziyallohu anhu rivoyat qiladirlar: “Rasululloh sallallohu alayhi vasallam: “Ka'baga haj qilgan kishi shaloq so'z aytmay, buzqlik qilmay, onasidan tug'ilgandek pok bo'lib qaytsin!” – dedilar” (Buxoriy rivoyati).

Hadislarda, asosan, shaxsga nisbatan beriladigan sifatlarga **mo'min, musulmon, munofiq, kofir, jannati (-y)** singari leksemalarni uchratishimiz mumkin va ular aksar namunalarda otlashgan holatda qo'llangan: *“O'zingiz yaxshi ko'rgan narsani birodaringizga ravo ko'rmaguningizcha hech biringiz chinakam mo'min bo'la olmaysiz” (Buxoriy rivoyati);*

Hadis matnlarida qo'llanuvchi sifatning ma'noviy guruhlarini quyidagicha ajratishimiz mumkin:

1. Xarakter-xususiyyat sifatlari: Abu Usayd rivoyat qiladilar: “Janob Rasululloh Badr kuni bizga: “Agar **dushman** sizlarga yaqin kelsa, tosh birlan uringizlar, nayza va o'qlaringizni asrangizlar!”, deb o'rgatdilar. Bu hadis ham lafzan va ma'nau avvalgining o'zidir;

Oisha roziyallohu anhudan rivoyat qiladilar: “Tuxmatchilar menga tuxmat qilib, og'ziga kelganini aytgach, o'zimning **pokdomon** erkanligimni bilsam-da, Alloh taolo, albatta, meni o'zi oqlab olgay, degan o'y birlan xayol surib o'rnimda o'ltirib qoldim” (Buxoriy rivoyati).

2. Holat sifati: Abdurahmon ibn Avf rivoyat qiladilar: “Badr kuni men jangchilar safida erdim, qarasam, o'ng va chap yonimda ikki **yosh** yigit turibdi...”

Oisha roziyallohu anho: “...Janob Rasulullohning ansorlardan bo'lmish qo'shnilari bor erdi. Ularning **sog'in** soviqlari bo'lib, sutidan janob Rasulullohga hadya qilib turishar, ul zot ersa bizga uni ichirib turur edilar” (Buxoriy rivoyati).

3. Rang-tus sifati: Adiy ibn Hotim roziyallohu anhu rivoyat qiladilar: “**Oq** ipni **qora** ipdan ajratadigan bo'lguncha yeb-ichingizlar!” degan oyati kariyma nozil bo'lganda, bir qatim **oq** va bir qatim **qora** ipni olib, yostig'im ostiga qo'yib, qaray boshladim, qancha tikilib qaramay, baribir qaysinisi **oq** va qaysinisi **qora** ekanligini sira ajrata olmadim...” (Buxoriy rivoyati).

4. Shaki-ko'rinish xususiyyati: “Ikkovi Abu Jahlga **burgutday** tashlandi-da, uni qilich birlan urib o'ldirdi. Bu ikki yigit Afro'ning ikki o'g'li erdi”; Anas ibn Molik rivoyat qiladilar: “Bir **baqaloq** ansoriy Rasululloh sallollohu alayhi vasallamga: “Yo Rasululloh, men masjidga kelib siz birlan namoz o'qimoqqa qodir emasman”, deb uzrini aytdi...”; Anas roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: “Rasululloh sallollohu alayhi vasallam qavm ichida **o'rta bo'yli** – **novcha** ham emas, **pakana** ham emas; **tiniq** rangli – o'ta oppoq ham emas, **o'ta bug'doyrang** ham emas; (sochlari) **o'ta jingalak** ham emas, **o'ta yumshoq** ham emas edilar...” (Ruhiiy tarbiya, 203-204-b.)

5. Hajm-o'lchov sifatlari: Abu Hurayra roziyallohu anhudan rivoyat qilinadi: “Nabiy sallollohu alayhi vasallam: “Rasulullohga suyuqli, tilga oson va tarozuda **og'ir** keldigan ikki so'z mavjud...”

“...Shunda Alloh taolo o'z Rasuli sallollohu alayhi vasallamga: “Namozingni baland ovoz bilan ham o'qimagil...”, degan oyati karimasi nozil bo'ldi (Buxoriy rivoyati).

6. Maza ta'm sifati: Abu Muso (al-ash'ariy) rivoyat qiladilar: “Rasululloh sallollohu alayhi vasallam bunday dedilar: “Qur'on o'qiydirgan mo'min utrujja (limon) yanglig' **xushta'm** va xushbo'ydir, Qur'on o'qimaydigan mo'min esa, xurmo kabi ta'mi yaxshi bo'lgani birlan xushbo'y emas. Qur'on o'qiydigan fojir (nopok odam) xususiga kelsak, ul rayhon kabi xushbo'y bo'lsa-da, ta'mi **achchiqdir**. Qur'on o'qimaydigan fojir ersa, hanzala (achchiq tarvuz) kabi **achchiq** bo'lib, hidsizdur” (Ushbu misol Imom Buxoriyning “Al-jome as-sahih”idan olingan bo'lib, quyida takroran beriladi, sababi Rasululloh (s.a.v.) davrlarida oziq-ovqat, taomlarga shu darajada e'tibor kam bo'lgan ekan, ma'za-ta'm sifatlariga namunalar juda kam topildi).

7. Hid sifatlari: Abu Muso (al-ash'ariy) rivoyat qiladilar: “Rasululloh sallolohu alayhi vasallam bunday dedilar: “Qur'on o'qiydirgan mo'min utrujja (limon) yanglig' *xushta'm va xushbo'ydir*, Qur'on o'qimaydigan mo'min esa, xurmo kabi ta'mi yaxshi bo'lgani bilan *xushbo'y* emas. Qur'on o'qiydigan fojir (nopok odam) xususiga kelsak, ul rayhon kabi *xushbo'y* bo'lsa-da, ta'mi *achchiqdir*. Qur'on o'qimaydigan fojir ersa, hanzala (achchiq tarvuz) kabi *achchiq* bo'lib, *hidsizdur*” (Buxoriy rivoyati);

8. O'rin-payt bilan bog'liq belgi bildiruvchi sifatlar: “Rasululloh sallolohu alayhi vasallam bir kishining janozasida erdilar. Shunda qo'llariga cho'p olib uni yerga urdilar-da: “Oralaringizdagi *jannatdagi* yokim *do'zaxdagi* o'rni azaldan yozib qo'yilmagan birorta ham odam yo'qdur!”, dedilar.

Sifat so'z turkumi diniy matnlar sirasiga kiruvchi hadislarida boshqa so'z turkumlari singari muhim ahamiyat kasb etadi va matnnda fikrning tasviriylik, obrazlilik, emotsional-ekspressiv ta'sir ottenkasini yoritib berishga xizmat qiladi. Shuningdek, xulosa qiladigan bo'lsak, yuqoridagi namunlardan ko'rinib turibdiki, sifatlar ko'p hollarda diniy tushunchalar, yoki ularning belgisini bildirish uchun xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Mirziyayev Sh. Yangi O'zbekiston taraqqiyot startegiya: –Toshkent, O'zbekiston, 2022.
2. Uluqov N.M. O'zbekcha diniy matnlar ekzotik leksikasi: filol. fan. nomzodi diss.avtoref. –Toshkent, 1997.
3. Mo'minov S. O'zbek muloqot xulqining ijtimoiy-lisoniy xususiyatlari. Filol. fanl. dokt. diss. avtoref. –Toshkent, 2000.
4. Hakimov M. O'zbek pragmatikistikasi asoslari. –Toshkent, 2013.
5. Hadis (sharif), I, II, III, IV kitoblari. –Toshkent, 1989-92.
7. Imom Ismoil Buxoriy Al-adab Al-Mufrad. –Toshkent, 1990.
6. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf, Hadis va hayot. 7-juz, Hilol-nashr, –Toshkent, 2020.
7. Yusupova Sh. Diniy matn pragmatikasi, monografiya. Classic, –Farg'ona, 2020.
7. Виноградов В.В. Избранные Труды. Лексикология и лексикография. – Москва: Наука, 1977. – С.12.
8. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка: Учеб.пособ для вузов по спец. Русский язык и литература. СПб.: – Специальная Литература, 1996. – С.65-68.
9. <https://islom.uz/maqola/149>

UO'K 830.1

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA VARVARIZMLARNING O'ZIGA XOS

XUSUSIYATLARI VA NUTQDA QO'LLANISH AHAMIYATI

M.O.Xomidjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

N.Adamboyeva, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur, maqolada ingliz va o'zbek tilidagi varvarizmlarning ishlatilish holatlari ularning kelib chiqish, shuningdek ushbu varvarizmlarning lingvistik va leksik ishlatilish holatlari ko'rib chiqiladi va o'zaro ma'no mazmunan farqlanadi.

Kalit so'zlar: varvarizmlar, lug'aviy ma'no, lingvistik, leksik, madaniy va semantik xususiyatlar, maqollar.

Аннотация. В данной статье рассматривается употребление частей тела в английских и узбекских пословицах, а также варианты их языкового и лексического употребления, причем взаимное значение различается по содержанию.

Ключевые слова: лексическое значение, лингвокультурные и семантические особенности, пословицы.

Abstract. This article examines the use of body parts in English and Uzbek proverbs, as well as variants of their linguistic and lexical use, and the mutual meaning differs in content.

Key words: lexical meaning, linguocultural and semantic features, proverbs.

Til so'z boyligi to'xtovsiz ravishda o'zgarib boradi. Bu harakatlanish va o'zgarish jarayoni avvalo uning so'z boyligi, insonlarning ishlab chiqarish faoliyati va boshqa turli xil ijtimoiy faoliyat bilan chambarchas bog'liq. Ingliz lug'atining ikki xil qatlami ko'rsatilishi mumkin: Anglo-sakson va romanesk. Romanesk qatlami o'z ichiga fransuz va lotin tillarini olib, ularni ingliz tiliga qaysi vaqtda kirib borishi va semantik xususiyatlari bilan farq qiluvchi tarkibiy qismlarga ajratish mumkin. Shuningdek, ingliz tili lug'atida Skandinaviya, italyan, ispan, yunon qatlamlarini va yana dunyoning

50 ga yaqin tillaridan, xususan rus tilidan olingan bir qator so'zlarni aytib o'tish joiz. Ingliz tili so'z birikmalarini tahlil qilish shunday xulosa beradiki, zamonaviy ingliz tili so'z birikmalarini tuzishda eng qadimiy hind-Yevropa va nemis tillari birlashuvidan paydo bo'lgan leksik elementlar, shuningdek, inglizcha so'z ishlab chiqaruvchi leksik elementlar yetakchilik qilgan. Lekin yuqorida sanab o'tilganlar ingliz tili lug'atini boyishining yagona sababchilari emas.

Shuni ta'kidlab o'tish joizki, zamonaviy ingliz tili lug'ati turli xil tillardan leksik qarz olish hisobiga ham boyib bormoqda. Bu manbalarning eng ahamiyatlilari fransuz, Skandinaviya va lotin tillari ekanligi ta'kidlanadi. Yuqorida sanab o'tilgan tillarning ba'zi bir so'zlari ingliz tili lug'ati tarkibida shunday o'rin egallaganki, ular asosiy leksik yadroga yetib brogan.

Ingliz tili 1500 yil mobaynida 50 dan ortiq tillardan so'zlarni olib rivojlanib bordi. Bunga sabab sifatida shuni ko'rsatish mumkinki, bu til ma'ruzachilari boshqa turli xil tillarda so'zlashuvchi insonlar bilan aloqada bo'ldilar. Ushbu sabab orqali ingliz tili lug'atida chet tillari so'zlarining nega ko'pligini tushunib yetishimiz mumkin.

Amerika leksikograflari 2019-yil 1-yanvarda shunday ma'lumot berdilarki, o'zbek tilida mavjud bo'lgan "mahalla, maxsidoz, doppi, sumalak, palov, bairam, hashar, kurash, choyxona, adras, atlas, guzar, beshik, maxsi" kabi bir qator so'zlar ingliz tili lug'ati tarkibiga kiritildi. E. Xaugen boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarni adaptatsiya mezonlariga ko'ra varvarizmlarni uch guruhga bo'lib o'rganishni taklif qilgan: *morfologik o'zgarishlarsiz; morfologik jihatdan qisman o'zgargan so'zlar; morfologik jihatdan to'la o'zgargan so'zlar*.

Bu so'zlar ingliz tili rivojlanishining ba'zi davrlarida til normalari qonunchilarining puristik intilishlari sababli begona so'zlar sifatida ko'rib chiqiladi. Ulardan adabiy tilda foydalanish o'z milliy tillarida dushman elementlarini ishlatish sifatida baho berilgan va ularni nutqda qo'llash ta'qiqlangan.

Zamonaviy ingliz tilidagi so'zlarning yarmidan ko'pi lotin va roman so'zlaridan tashkil topgan. Bu so'zlarning ba'zilari ingliz lug'atiga shu qadar chuqur singiganki, hozir ingliz tilida bu so'zlar notanish hisoblanmaydi. Bunga misol tariqasida chair, conversation, umbrella, television, bouquet so'zlarini keltirishimiz mumkin.

Bu so'zlar cheklangan foydalanish sohalarida ko'p ishlatilishiga qaramasdan hozirgi paytgacha ular tashqi ko'rinishini yo'qota olmagan chet varvar so'zlari sifatida keltirilmoqda. Bu xorijiy so'zlarning ma'lum bir qismi varvarizm deb ataluvchi stilistik toifaga ajratilgan. Bu so'zlar tilda keraksiz hisoblanadi, chunki ular kirib borgan tilda ularning sinonimlarini uchratish mumkin. Bunday so'zlardan foydalanish doirasi juda tor va assimilatsiya darajasi ham kichik bo'ladi. Shuning uchun ham ushbu so'zlar va iboralar tilda to'liq o'zlashtirilmagan.

Ingliz tilida shunday varvarizmlar borki, ular juda rang-barang bo'lib, umumiy adabiy ingliz tilining keng jamoatchilik tomonidan tasdiqlangan ekvivalentlarni misol qilish mumkin: chic (stylish), poco loco (strange, mad), chagrin (vexation), bon mot (a clever or witty saying)....

Y.M.Skrebnev musiqa, teatr, san'at sohalariga tegishli bir qator so'zlarni fransuz va italyan varvarizmlari sifatida keltiradi. Lekin chet el so'zlari va baadiy asarlarning lingvistik to'qimasida stilistik maqsadda ishlatiladigan turli varvarizmlar o'rtasida farq bo'lishi kerak. Xorijiy so'zlar varvarizmlardan farqli ravishda ingliz tili lug'ati tarkibiga kiritilmagan. Varvarizmlar esa to'laonli ravishda ingliz tili lug'atlarida leksik birliklar sifatida o'z o'rnini egallagan.

Ingliz tili lug'ati tarkibiga kiritilgan varvarizmlar ingliz tili lug'at tarkibi o'sishining tabiati bilan bog'langan o'ziga xos xususiyatlarga ega. Avval varvarizmlar deb ataluvchi xorijiy so'zlar endilikda ingliz tili lug'ati tarkibiga qo'shilgan. Bunga misol tariqasida bir qator so'zlarni keltirish mumkin: strenuous, conscious, function, figurative, scientific, obscure, methodical, retrograde, spurious. Yuqorida keltirib o'tilgan so'zlar dastlab varvarizmlar ro'yxatiga kiritilmagan, lekin hozirda ingliz tili lug'ati tarkibida ishlatiladi.

Ingliz tili lug'ati tarkibini o'zgarishiga yana bir qator omillar ta'sir ko'rsatgan, xususan, Norman va Skandinaviya bosqinlari, inglizlarni lotin sivilizatsiyasiga o'tishi, va nasroniylik dinini qabul qilinishi shular jumlasidandir. Yuqorida qayd etilgan voqealardan so'ng ingliz tili o'zining kundalik hayotda ishlatiladigan bir qator so'zlarini yo'qotdi. Ingliz tiliga varvar so'zlarning kirib kelishiga yana bir qator omillar, jumladan, uyg'onish davri, yuz yillik urush, burjuaziya o'sishi, mustamlaka sanoat, Angliya dengiz hukmronligini o'sishi, birinchi va ikkinchi jahon urushlari ta'sir

ko'rsatdi. Shuning uchun ham zamonaviy ingliz tili lug'ati deyilganda bir-birining ustiga yig'ilgan va bir-biri bilan turli munosabatlarga kirishgan elementlarning murakkab birlashmasi tushuniladi.

Ingliz tili so'zlari qatlami vaqt o'tishi bilan doimiy o'zgarish holatida bo'ldi. Avvalari foydalanishda bo'lgan ko'plab so'zlar tirik tilda ishlatilmay qo'ydi yoki ular ifoda etgan turli narsa buyumlar o'rnini yangilangan sharoit egalladi. Lekin, foydalanilmay qo'yilgan so'zlar adabiy tilda leksik maqsadlarda ishlatilishi mumkin.

Bir qator davrlarning mahsuli sifatida zamonaviy ingliz tili lug'ati namoyon bo'lgan. Tilning rivojlanish jarayoni uning barcha tomonlarini, jumladan, lug'at tarkibini ham o'zgarishini qamrab olgan bo'lib, zamonaviy ingliz tili lug'ati bir necha ming tarixiy davrlarda shakllangan so'zlarni o'z ichiga oladi. Hamma bosqichlarda ingliz tili so'z boyligi o'sishining birlamchi jarayoni so'z shakllanishi bo'ldi, ya'ni lug'at materiallaridan so'zlarni hosil qilish. So'zlarni shakllantirish lug'at boyishining asosiy vositasi hisoblanadi. Lekin tillar faqat o'zining leksik vositalari bilan to'liq bo'lmagan. Til lug'atini boyitish to'g'risida fikr yuritilganda, yangi hodisalarni nominatsiya qilish va mavjud so'zlarni almashtirish hisoblangan chet tillaridan so'zlarni qabul qilish ma'lum bir o'rinni egallaydi.

Tilni so'z boyligini boyitish deyilganda faqat so'larni shakllantirish emas, balki boshqa turli tillardan ham so'zlar qabul qilinadi, ya'ni lug'at doimiy tarzda yangi elementlar bilan boyitiladi. Boshqa tillardan so'zlarni qabul qilish turli sabablarga ko'ra yuz beradi. Boshqa tillardan hech qachon so'zlar qabul qilmaydigan tillar bo'lmagan. Lekin ingliz leksikasida ko'plab so'zlar boshqa tillardan kirib kelgan, asl inglizcha so'zlar kam miqdorni tashkil qiladi. Zamonaviy ingliz tilida so'zlarning qanday kelib chiqqanligi muhim emas, ular inglizcha so'zlar sifatida tan olingan. Qadimiy ingliz davridan buyon ma'lum bo'lgan so'zlar asl inglizcha so'zlardir. Ular ingliz lug'atining juda oz qismini yarmidan kamini tashkil qiladi. Ingliz lug'atining qolgan qismi yunon, lotin, fransuz, Skandinaviyava boshqa tillardan kelib chiqqan so'zlarga to'g'ri keladi.

Chet tillaridan kirib kelgan so'zlar varvar so'zlar yoki olinma so'zlar deyiladi. Varvar so'zlarni qabul qilish tillar o'rtasida uzoq fursatli aloqalar natijasida bir til elementlarining boshqa tilga o'tishiga olib keladi. Olinma so'zlarni qabul qilish bu faol jarayon bo'lib, qarzga olina til boshqa tilning so'zini passiv tarzda qabul qilmaydi, lekin uni boshqa tarzda qayta tiklaydi, ichki qonunlarga ma'lum bir darajada bo'ysundiradi.

O'zga tillardan so'z olish jarayonida olinma so'z tilning fonologik tizimiga moslashadi, ya'ni unda eshitilmayotgan tovushlar eng yaqin tovushlar bilan almashtiriladi. Bu assimillatsiya jarayoni sekinlik bilan sodir bo'lishi mumkin, ba'zida tilidagi so'zlar boshqa tilda mavjud bo'lmagan tovushlarni ma'lim bir vaqt tallafuzida saqlaydi. Varvar so'zlar ham grammatik ya'ni morfologik assimillatsiyaga uchraydi. Bu assimillatsiya jarayoni olinma so'zning tashqi ko'rinishi kirib kelgan tilning morfologik modellariga qanchalik darajada mos ekanligiga bog'liq hisoblanadi. Agar varvar so'zlar tilda qo'llanilib saqlanib qolsa, bu tilning fonetik va morfologik qonunlariga muvofiqligini bildiradi.

Ingliz tili boshqa tillardan olingan so'zlarni tarjima qilishdan ko'ra asl shaklida berishga moyildir. Bu so'zlarning aksariyati ingliz tilidagi so'zlarning modellari bo'yicha o'zgartiriladi. Lekin kitobdagi varvar so'zlar ma'lum bir muddatga tashqi ko'rinishini saqlab qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. A.I.Dyakov "Adaptatsionnaya model anglitsizmov", Center for Scientific Cooperation "Interactive plus"
2. A.I. Smirniskiy "Drevneangliyskiy yazik" Izd-vo lit-ri na inoyazikax, M.,1955.
3. A.I.Smirniskiy "Leksikologiya angliyskogo yazika" Izd-vo lit-ri na inoyazikax,M., 1956.

UO'K 81-13

“SHUM BOLA” QISSASIDA KELITIRILGAN BA'ZI XALQ O'YINLARINING TARBIYAVIY AHAMIYATI

D.V.Xudayberganova, talaba, Urganch davlat pedagogika instituti, Urganch

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston xalq shoiri, “Buyuk xizmatlari uchun” orderi sohibi G'afur G'ulomning “Shum bola” hajviy qissasidagi xalq o'yinlaridan ba'zilari o'rganildi.

Ularning bugungi texnologiyalar asrida yosh-avlod tarbiyasidagi afzalliklari, tarbiyaviy ahamiyati muhokama qilindi.

Kalit so'zlar: Qoravoy, Omon, It Obid, Bit Obid, Tikonli mozor, Qo'rg'ontagi, Kurash, "Botmon-botmon", "Oq terakmi-ko'k terak?", "Qushimboshi", "Mindi-mindi", "O'g'ri keldi", "Bekinmachoq", "Oshiq", "Yong'oq", "To'p", "Zumchillak" o'yinlari.

Аннотация. В данной статье исследованы некоторые народные игры из юмористического рассказа "Шум бола" Гафура Гулама, кавалера ордена "Большие заслуги", народного поэта Узбекистана. Обсуждались их преимущества и воспитательное значение в воспитании подрастающего поколения в современный век технологий.

Ключевые слова: Каравой, Амон, Ит Обид, Бит Обид, Терновое могила, Кургантаги, Кураш, игры "Бэтмен-Бэтмен", "Белый тополь-голубой тополь", "Кушимбоши", "Минди-Минди", "Вор пришел", "Бекиммачок", "Аши", "Нонгок", "Бал", "Зумчиллак".

Abstract. This article studies some of the folk games in the humorous story "Shum bola" by the People's Poet of Uzbekistan, holder of the Order "Buyuk xizmatlari uchun" Gafur Ghulam. Their advantages and educational significance in the upbringing of the younger generation in today's technological age are discussed.

Keywords: Karavoy, Omon, It Obid, Bit Obid, Tikonli mozor, Kurgontagi, Kuraw, "Batman-batman", "White poplar-blue poplar?", "Kuwiwbowi", "Mindi-mindi", "Ogri kelin", "Bekinmacok", "Owik", "Yongok", "Top", "Zumchillak" games.

Dunyodagi yetakchi mamlakatlarning tarixiga nazar soladigan bo'lsak, ularning madaniyati, urf-odatlari, milliy qadriyatlar, xalq og'zaki ijodi namunalarini saqlanib qolganini ko'rishimiz bilan u davlatning qanchalar boy o'tmishi borligiga yoki aksincha bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Buni Markaziy Osiyoda XX asrda jadid bobolarimiz boshlab bergan va ilgari surgan harakatlari XXI asrda ham davom qilib kelayotganidan ham bilib olishimiz mumkin. Ma'rifatparvar Abdulla Avloniy bobomizning purma'no, hikmatli gaplari bugungi kunda ham o'z qiymatini yo'qotmagan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev : " Abdulla Avloniyning "Tarbiya biz uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlari har bir maktab binosida yozib qo'yilishi shart!"[3.3] Demak tarbiya bilan jiddiy shug'ullanishimiz lozim. Yaxshi berilgan tarbiya saodatga yetaklasa, yomon olingan tarbiya falokatga olib kelishi aniq. Chunki inson ilmdan oldin aynan tarbiyaga muhtoj bo'ladi. Ilmga ma'lum bir yoshga yetganidan keyin ehtiyoj paydo bo'lsa, tarbiya shunday jarayonki, inson hayotining boshlanishi va tugallanishiga qadar davom etadigan jarayondir. Buni G'afur G'ulom asarlarida ham uchratishimiz tabiiy. O'zbek adabiyotida serqirra ijod qilgan, o'tgan asrning zabardast yozuvchilardan biri bo'lib, epik va lirik janrda barakali ijod qilgan adibning bolaligi va yoshligi Buyuk jahon urishi davriga to'g'ri kelganligi sababli ko'plab asarlarning mavzusi, aynan urishning oqibatlar, shu davr muhiti, g'alaba nashidasi yoritib berishdan iborat bo'lgan. Jumladan: "Sen yetim emassan", "Kuzatish", "Vaqt", "Sog'inish"she'rlarida, "Yodgor", "Shum bola", "Mening o'g'rigina bolam" kabi qissalari orqali ularni bilib olishimiz mumkin. G'afur G'ulom yaratgan ko'pgina asarlarining mavzu ko'lamidan kelib chiqib, xalqimiz orasida tinchlik, baxt, do'stlik kuychisi va kurashchisi nomini olgan. "Shum bola" hajviy qissasi bilan nafaqat O'zbek millati orasida, balki jahonning ko'pgina mamlakatlarida aynan shu asarining tarjima qilinishi bilan tanilgan. Garcha bu asarda adibning bolaligi o'tgan ko'chalari, hayoti tasvirlangan bo'lsa ham, asar avtobiografik emas. Toshkent bo'ylab kechadigan sayohatlarda do'stlari bilan bo'lgan har xil ichak uzdi voqealar, badiiy to'qimalar, uydirmalar, fantaziya kuchli namoyon qilingan. G'afur G'ulom hayotiga to'xtaladigan bo'lsak, adib 1903-yil 10-mayda Toshkentda, dehqon oilasida tug'ilgan.[4.143] Adib 9 yoshida otasidan, 15 yoshida onasidan ayrilib, yetimlikda, muhtojlikda hayot kechirganini quyidagicha xotirlaydi: "Kirmagan eshigim, qilmagan xizmatim, tutinmagan ishim qolmadi".[2.18] Yozuvchining nasr va nazmda yozgan asarlarida o'zbek xalqi tarixining badiiy timsoli yuksak cho'qqida namoyon qilingan desak adashmagan bo'lamiz. Chunki adib ijodida kichik she'rlardan tortib, qo'shiqlar, ocherklar, dostonlar, qasidalar, hikoyalar va qissalar o'rin olgan. G'afur G'ulom "Shum bola" qissasi 1936-yilda yozilgan. Ushbu asar bir necha yil oldin yozilgan bo'lishiga qaramasdan, kitobxonlarni o'ziga jalb qilishdan

to'xtagani yo'q. Mutolaa davomida Qoravoyning uyidan chiqib ketib, o'zining uddaburonligi, qiziqqonligi, zukkoligi, sho'x-shaddodligi tufayli har xil kulgili va ayanchli turli sarguzashtlarni boshidan kechiradi. Keyinchalik 1977-yilda "Shum bola" asari kinofilm qilib ishlandi. Qissaning bosh qahramoni ya'ni Qoravoy obrazi Abdurayim Abduvahobov ijrosida gavdalanirildi. Bugungi kunga qadar tomoshabinlar tomonidan asarning sevib mutolaa qilinishi va unga ishlangan kinofilmning qiziqish bilan ko'rilishidan asar o'zining qiymatini yo'qotmaganini ko'rishimiz mumkin.

XXI asrda texnologiya, telekommunikatsiya, sun'iy intellekt davri bo'lgani uchun, davr yoshlari Xalq o'yinlari haqida juda ham oz ma'lumotga ega. Lekin adib ko'cha og'aynilari bilan o'ynagan o'yinlarini aytib berarkan, o'qiyotgan kitobxon aynan shu muhitga tushganday bo'ladi. Adib bolalik davridagi do'stlaridan Tursunboy akaning o'g'li Omon (u bilan har xil vaziyatga tushib, ko'plab sarguzashtlarni birgalikda boshidan kechirgan), Zohid Yakanchining o'g'li It Obid, Rasulqo'zi akaning o'g'li Bit Obid, Ziyamat akaning o'g'li Turobboy, Buva akaning o'g'li Yo'ldosh, Omonbiy akaning o'g'li Husnibiy, Abdulla, Po'latxo'ja va yana boshqalarini nomlarini sanab o'tgan. Va ular bilan vaqtini zavq-u shavqqa to'lib o'ynaganligini bilib olishimiz mumkin. Qoravoy nutqidan: "Mahallamizning bir tomoni Tikonli mo'zor, bir tomoni Qo'rg'ontagi. Uzun ko'chaning o'ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, "botmon-botmon", "oq terakmi-ko'k terak", "qushimboshi", "mindi-mindi", "o'g'ri keldi", "bekinmachoq" degan o'yinlarimiz bor. Bular hammasi oqshom o'yinlari, kunduzgi o'yinlar boshqacha: har xil oshiq o'yini, yong'oq o'yini, to'p o'yini, zumchillak o'yini, yov-yov, o'q kamalak otish, yalang'och poyga, ot o'g'risi va hokazo." [4.6] Yozuvchi ta'rifni mahallasidan boshlab, undagi bolalarga va ularning o'ynaydigan o'yinlariga to'xtalgan. Bundan sal kam I asr oldin rang-barang, qiziqarli o'yinlarning ko'pligi, bolalarning uyga kirmasdan, ko'chadan kirmasdan o'ynashi mutolaa qilayotgan insonda albatta qiziqish uyg'otadi. Ularga faslning ham, kechasi yoki kunduzning ham ahamiyati bo'lmagan. Masalan, "Oq terakmi-ko'k terak" o'yini bir xil yoshdagi bolalar, tengdoshlar orasida o'ynaladigan o'yin bo'lib, ikkala jamoaning o'rtasida biroz masofa bo'lgan va o'yinchilar jo'r bo'lib qatnashishgan. Bir-biriga qarama-qarshi turgan bolalar tilida: "Oq terakmi-ko'k terak, bizdan sizga kim kerak?" deya baravar aytishgan. Raqib jamoa kelishib "Oq terakmi-ko'k terak, bizga kerak" deb o'zlari tanlagan ishtirokchi ismini aytishadi. Saylangan ishtirokchi yugurib kelib, bir-birining qo'llarini ushlab olgan bolalarning qo'lini zarb bilan urib ketishi kerak bo'lgan. Agar ismi aytilgan ishtirokchi qo'llarni ajratib yuborsa, g'olib bo'lgan hisoblanadi. Aksincha, qo'llar bir-biridan ajralmay qolsa mag'lub bo'lganidir. Bunday o'yinlar bilan shu davr yoshlarining beg'ubor, uddaburon, chaqqonlik kabi xarakterlarini va vaqtini maroqli, mazmunli eng asosiysi esda qolarli vaziyatlar bilan bolalik xotiralarini tarixga muhrlab qo'ygan va bu o'yinlar kelajak avlodga meros sifatida saqlanib kelgan. Yana asarda nomi keltirilgan o'yinlardan biri "Kurash". Ma'lumki, ushbu o'yin dunyoga tanilgan sport turidir. Bolalar nafaqat o'yin o'ynashgan, balki, jismoniy chiniqish uchun ham mashg'ulotlar bilan shug'ullanishgan. "Bekinmachoq" o'yini juda ham serharakatlikni talab qilgan. Negaki, bunda bir bola ko'zini yopib turgan holda, biror sonni sanaguniga qadar boshqa bolalar bekinib olishi kerak bo'lgan. Belgilangan sonni sanab bo'lganidan keyin, bekinib olgan bolalarni qidirishni boshlagan. Ilk topilgan bola yutqazgan hisoblanib, ko'zini yopib sanash navbati unga kelgan va u yana shu jarayonni takrorlagan. Yuqorida sanab o'tilgan xalq o'yinlari orqali asarning badiiy estetikasi yuksakligidan tashqari, internetsiz, sun'iy intellektsiz ham vaqtini mazmunli qilib o'tkazishi mumkinligini isbotlab bergan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, G'afur G'ulom "Shum bola" qissasida ko'pgina lingvopoetika va o'yinlar bilan bizga nafaqat o'zi yashagan davrni tasvirlab bergan, balki, asar qiymatining yuqori bo'lishiga ham sababchi bo'lgan va yo'qolib ketgan Xalq o'yinlari namunalari bilan o'zidan keyin keladigan avlodni boxabar qilib ketgan desak mubolag'a bo'lmaydi. Chunki, tobora texnologiyalar rivojlanib borayotgan bir davrda, ajdodlarimiz bunday o'yinlar bilan vaqtini chog' o'tkazganligi, ijtimoiy tarmoqqa bog'lanib qolgan yoshlarga ibrat bo'ladi desak adashmagan bo'lamiz. O'zbekiston Respublikasi birinchi prezidenti Islom Abdug'aniyevich Karimov o'zining "Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q" asarida: "Ma'naviyatni tiklash, tug'ilib o'sgan yurtida o'zini boshqalardan kam sezmay, boshini baland ko'tarib yurishi uchun insonga, albatta tarixiy xotira kerak. Zero, o'zlikni anglash —

tarixni bilishdan boshlanadi"[1.8] deya xitob qilingan. Demak ota-bobolarimiz yozib qoldirgan asarlarni o'qib, ularni mazmun-mohiyati, tarbiyaviy ahamiyatini anglab olish va kelajakka yetkazish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Karimov I.A. Tarixiy xotirasiz kelajak yo'q. –Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa, 1998. – 32 b
2. Mirzayeva Z., Jalilov K. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 6-sinfi uchun darslik. –Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022. –224 b
- 3.Olim Oltinbek. Abdulla Avloniy. –Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2022. –157 b
- 4.G'afur G'ulom. Shum bola. – Toshkent: Yangi nashr, 2019. –143 b

UO'K 81'373

BOLALAR O'YIN NOMLARINI SHAKLLANTIRISHDA TIL VA MADANIYATNING O'ZARO TA'SIRI

G.Sh.Xusanova, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

ORCID ID: 0009-0002-7696-8168

Annotatsiya. *Til nafaqat aloqa vositasi, balki u inson tabiatini anglashning o'ziga xos kalitidir, millat qadriyatlarini saqlash vositasidir. Har qanday xalqning uzoq yillik tarixiy rivojlanish davrida to'plagan hayotiy tajribasi, boshidan kechirgan barcha hodisalar va saboqlar, turli sharoitlarda olingan bilimlar kelajak avlodlarga til vositasida yetkaziladi. Til madaniy-tarixiy tajribani uzatish vositasi bo'lib, mazkur jarayon millatning tarixiy-madaniy o'ziga xos xususiyatlarini ochib beradigan etnik madaniy birliklarda (iboralar, maqollar va so'zlar, laparlar, o'yinlar, ramz, taqqoslash va boshqalar) yanada namoyon bo'ladi. Mazkur tadqiqot ishida onomastikaning bir qismi bo'lgan ingliz va o'zbek bolalar o'yin nomlarini nomlanish jarayonida madaniyat va tilning o'zaro ta'siri ko'rsatib berilgan.*

Kalit so'zlar: *Lingvokulturologiya, etnolingvistika, berkinmashoq, chavgon, "allyuzif" nom, gameonim, madaniy ahamiyat, ijtimoiy xususiyat, urf-odat.*

Аннотация. *Язык является не только средством общения, но и своеобразным ключом к пониманию человеческой природы, средством сохранения национальных ценностей. Жизненный опыт, накопленный любым народом за долгий период исторического развития, все пережитые события и уроки, знания, полученные в различных условиях, передаются будущим поколениям посредством языка. Язык является средством передачи культурно-исторического опыта, и этот процесс еще более проявляется в этнических культурных единицах (фразеологизмы, пословицы и слова, колыбельные, игры, символы, сравнения и др.), которые раскрывают историко-культурную самобытность нации. В данной исследовательской работе показано взаимодействие культуры и языка в процессе наименования английских и узбекских детских игр, являющихся частью ономастики.*

Ключевые слова: *Лингвокультурология, этнолингвистика, прятки, чавгон, «аллюзивное» имя, gameonim, культурное значение, социальная характеристика, обычаи.*

Abstract. *Language is not only a means of communication, but also a unique key to understanding human nature and a means of preserving national values. The vital experience accumulated by any nation over its long historical development, all the events and lessons learned, and the knowledge gained in various circumstances are transmitted to future generations through language. Language serves as a means of transmitting cultural and historical experience, and this process is further manifested in ethnic cultural units (phrases, proverbs and words, lullabies, games, symbols, comparisons, etc.) that reveal the historical and cultural identity of the nation. This research paper demonstrates the interaction of culture and language in the naming process of English and Uzbek children's game names, which are part of onomastics.*

Keywords: *Linguoculturology, ethnolinguistics, hide-and-seek, polo (a traditional Central Asian game), "allusive" name, gameonym, cultural significance, social characteristic, customs.*

Til – madaniyat – etnos o'zaro chambarchas bog'liq tushunchalar bo'lib, bugungi kunda zamonaviy tilshunoslikda antroposentrik paradigma asosidagi tadqiqotlar yetakchi o'rin egallab

bormoqda. Chunonchi, lingvistik tadqiqotlarning zamonaviy bosqichida tilni faqat muloqot vositasi sifatida emas, balki xalq madaniyatining ajralmas komponenti sifatida o'rganish maqsadga muvofiq. Shu nuqtayi nazardan qaralsa, bolalar o'yinlari xalq madaniyatining ajralmas qismi sifatida hamda xalq ma'naviyati va milliy qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi ma'naviy meros hisoblanadi. Bu holat, o'z navbatida, tilshunoslik, psixologiya, falsafa singari qator fanlar zaxirasini yangidan yangi bilimlar bilan boyitishga xizmat qiladi. Madaniyat va urf-odatlar har bir xalqning o'ziga xos tomonlarini ifoda etadigan birliklar hisoblanadi. Chor Rossiyasi bosqini paytida Farg'ona general gubernatori Mixail Skobelevning shunday bir gapi bor edi: "Millatni yo'q qilish uchun uni qirish shart emas, uning madaniyati, san'ati, tilini yo'q qilsang bas, tez orada o'zi adoyi tamom bo'ladi..." [5].

Keyingi yillarda dunyo tilshunosligida tilni undan foydalanuvchi shaxsning nutqiy faoliyati, ruhiyati, ijtimoiy holati, yoshi, jinsi kabilar bilan bog'liq holda o'rganishga, tilning inson nutqiy faoliyati jarayonida kuzatiluvchi funksional imkoniyatlari tadqiqiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Buning natijasida o'tgan asrning oxiriga kelib, tilni shaxs omili bilan bog'liq holda o'rganish metodologiyasiga asoslangan va o'ziga xos tahlil usullariga ega antroposentrik tilshunoslikning turli yo'nalishlari ajralib chiqdi. Bugungi kunda kognitiv tilshunoslik, psixolingvistika, lingvokulturologiya, etnolingvistika, neyrolingvistika kabi mazkur yo'nalishlar o'z tadqiq obyekti, predmeti, aniq qo'yilgan maqsad, vazifalari, tahlil usullariga ega [7].

Xalqimizning boy merosi sanalmish bolalar o'yinlari o'zida xalqning kundalik turmush tarzi, urf-odati, udumlarini namoyon qilib, ular bolalarning katta hayotga tayyorlanishida maktab vazifasini bajarib, ularning ma'naviy va ruhiy olamini kamol toptirishda yetakchi rol o'ynaydi. Bolalar o'yinlar bilan farzand dunyoga kelishi bilan beshikdagi paytidayoq tanishadilar. Xususan, beshik o'yinlar bo'lgan "Aji-ku-ku"(peek-a-boo) o'yini bola dunyoga kelishi bilanoq o'ynaladi. Bola ulg'ayib borar ekan, o'yinlar beshikdan hovliga, hovlidan ko'chaga ko'chib boradi. Shuningdek, bolalar ulg'aygani sari o'yinlarni mavsumi va kim tomonidan o'ynalishiga qarab saralay boshlaydilar. Shu sabab, kulolchilik, novvoylik, mehmon kutish, o'simliklar parvarishiga doir o'yinlar bolalar orasida mavsumga va o'g'il bolalar yoki qiz bolalar tomonidan o'ynalishiga ko'ra farqlanadi.

Milliy o'yinlar tarixini o'rganishda Mahmud Qoshg'ariyning "Devoni lug'otit turk" asarining o'rni beqiyos. Asarda keltirilgan ma'lumotlar xalq o'yinlarining yuzaga kelish evolutsiyasi va tarixini o'rganish imkonini beradi. Jumladan, "qorang'uni" (qorong'ida qo'rg'on olish), "bandol" (asir olish), "o'tish-o'tish" (davra o'yini), "chavgon" (to'p o'yini), "o't bandal" (tayoq o'yini), qilichbozlik, nayzadorlik va boshqa o'yinlar haqida ham ma'lumot beriladi. Lug'atda izoh berilgan o'yinlarning bir nechitasi hozirgi kunda ham bolalar uchun qiziqarli mashg'ulot sanaladi. Ulardan biri "Qorang'uni" [9] yoki "Qora ko'rdim" o'yini hozirgi kunga qadar saqlanib qolgan bo'lib, bolalar 33ga qadar sanoq o'tkazilib, qaysi bola 33 raqamiga to'g'ri kelsa, qolgan bolalarni yashiringan joyidan topishi kerak bo'ladi. O'yin faqat tunning qorong'u paytida o'ynalishi hamda boshqa o'yin ishtirokchisi topilsa qidiruvchi tomonidan "Qora ko'rdim+ism" shaklida boshqalarni ogohlantirishi bilan "Berkinmachoq" (Hide and seek) o'yinidan biroz farq qiladi. Ushbu o'yin bugungi kunda Qo'qon va Andijon hududlarida mashhur bo'lib, "Yashintopaloq" nomi bilan keng tarqalgan. Navoiylik bolalar orasida esa o'yin nomi "Yashinari" tarzida ommalashgan.

Shuningdek, asarda *ko'chirma oyun* – "o'n to'rt" o'yini haqida ham qiziqarli ma'lumotlar keltirilgan. Mazkur o'yin "Yerga qo'rg'onga o'xshatib to'rt chiziq chizib, unga o'nta eshik qilinadi-da, yumaloq tosh, yong'oq tashlab o'ynaladi" [9]. "Ko'chirma oyun" mantiqan hozirda bolalar orasida mashhur bo'lgan "Lappak" o'yiniga mazmunan o'xshab ketadi. "Lappak" o'yinida ham bolalar yerga to'rtburchak, uchburchak shakllarini chizgan holda ushbu shakllar ustiga tosh uloqtirib o'ynaladi. O'yinning asosiy vazifasi bolalarda epchillik, chaqqonlikni oshirishdan iborat. Ingliz bolalari bu o'yinni "Hopscotch" deb nomlashadi. O'yin haqida Britanica.com saytida shunday deyiladi *"Hopscotch, age-old children's game based on an idea of not treading on lines. Variations of the game are played in many countries. The game's English name expresses its object: to hop over the "scotch," a line, or scratch, drawn on the ground. Lines are drawn in a variety of patterns. Spaces in the diagrams are numbered, and they must be traversed in order."* [4]. Ushbu o'yin qadimdan ingliz madaniyatida mavjud bo'lib, Charles Dickensning avtobiografik asari hisoblangan *"David*

Copperfield” [2] da Davidning bolalik yillari aks ettirilgan sahnalarda “Hopscotch” o‘yini haqida so‘z yuritiladi.

Ma'lumki, o'zbek bolalar o'yin folklori namunalari rang-barang bo'lib, ulardan sanoqlilari, xususan, “Kurash”, “Uloq”, “Oq terakmi, ko'k terak” “Kim oladi-yo, shuginani-yo” kabilar bugungi kun bolalari tomonidan o'ynalmoqda. Madaniy merosimizning bir qismi bo'lgan, avlod-ajdodlarimizga asrlar mobaynida sog'lik va shukuh ato etib kelgan xalq o'yinlarini chuqur o'rganish, jonlantirish va targ'ib qilish milliy qiyofamizni saqlash demakdir. “Shuni unutmasligimiz kerakki, xalq o'yinlari ajdodlarimizning uzoq yillar davomida to'plagan ulkan tarixiy-madaniy boyligidir. Ularni ko'z qorachig'idek asrash, e'zozlash va ulardan oqilona foydalanish muqaddas ish ekanligini unutmasligimiz kerak. Agar ana shunday qila olsak, o'zimizning ham, kelajak avlodlarimizning xalq tilida aytganda “jon-u tani omon bo'ladi!”[8]. Ingliz va o'zbek bolalar o'yin nomlarining madaniy ahamiyati, til xususiyatlari va ijtimoiy vazifalari tahlilida quyidagi farqli va umumiy jihatlar ko'zga tashlanadi:

Xulosa sifatida aytish mumkinki, chog'ishtirilayotgan tillardagi o'yin nomlarining nomlanishi madaniy kontekstda ijtimoiy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liq. Xususan, ingliz madaniyatida mazkur birliklarni nomlashda individuallik va qisqalik muhim rol o'ynasa, o'zbek jamiyatida esa milliy qadriyatlar va urf-odatlar katta ta'sir kuchiga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Beowulf. – New York, Spark Notes, 2003. – 47 p.
2. Dickens, Ch. David Copperfield. – England, Bradbury & Evans, 1850. – 624 p.
3. Hojiyev A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensklopediyasi, Davlat ilmiy nashriyoti, 2002. – B. 39.
4. Hopscotch | Origins, Variations & Benefits | Britannica <https://www.britannica.com/topic/hopscotch-game>
5. <https://www.xabar.uz/uz/mualliflar/bobur-nabi/millatni-savodsizlantirish-fitnasi>
6. Ibn Sino. Tib qonunlari. Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi, 1954.
7. Lutfullayeva D.E. Assotsiativ tilshunoslik nazariyasi. –Toshkent, 2017. – 213 b.
8. Qoraboyev U. O'zbek xalqi bayramlari. – Toshkent: Sharq, 2002. – 206-207 b.
9. Qoshg'ariy M. Devonu lug'ati-t-turk. – Toshkent: G'afur G'ulom, 2017. –B. 261.
10. Xojikulov Sh., Raxmatova N. Ingliz hamda o'zbek adabiyotida alliteratsiyaning ifoda sifatidagi roli / Pedagogik islohotlar va ularning yechimlari. – Andijon, 2025. – B. 59-61.

UO'K 37.02

AKADEMIK MOBILLIK SHAROITIDA INGLIZ TILINI O'QITISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

G.O.Yaxshiboyeva, PhD, dots., Andijon davlat tibbiyot instituti, Andijon

ORCID: 0000-0003-1022-2216

Annotatsiya. *Globallashuv va integratsiyaning faol jarayonlari bilan uzviy bog'lanib ketgan zamonaviy jamiyat rivojlanishi tibbiy oliy ta'lim tizimiga ham ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Oliy ta'lim tizimida yetishib chiqayotgan mutaxassislar raqobatbardoshligi, keng qamrovli bilim, ko'nikma va malakaga ega bo'lishi, imkon darajasida xorijiy mutaxassislar bilan teng doirada tushunishiga intilish shu soha rivojidadagi eng muhim omil hisoblanadi. Hozirgi davrda yagona Boloniya islohotlari asosida Yevropa ta'lim tizimini shakllanishining asosiy ustuvor yo'nalishlaridan biri talabani erkin fikrlash doirasini rivojlantirishga qaratilgani ham bejiz emas. Yuqoridagi tizimdan kelib chiqib Yevropa hamjamiyatining dasturlariga muvofiq talabalarning erkin harakatlanishi alohida e'tirofga sazovordir. Ingliz tilini o'rganish orqali sohaviy bilimlarni oshirish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar o'tkazilgan. Ammo biz ilmiy izlanishning ushbu qismida akademik mobillik sharoitida tibbiy maqsadlarda ingliz tilini o'qitishning zarurati va o'ziga xos xususiyatlariga to'xtalib o'tmoqchimiz.*

Kalit so'zlar: *semestr, o'quv yili, akademik mobillik, qo'shma ta'lim, mehnat bozori, EMI, CLIL, EnSPIRe-U va Uz TESPING.*

Аннотация. *Современное общество, неразрывно связанное с активизацией процессов глобализации и интеграции, не может не оказывать влияния на систему высшего медицинского образования. Важнейшим фактором развития этой области является*

стремление развивать практическую толерантность, широкие знания, умения и квалификации, а также совершенствовать их в равной степени с помощью как можно более высокого уровня. Неслучайно одним из главных приоритетов формирования европейской системы образования на основе единых Болонских реформ в настоящее время является развитие свободного мышления студента. На основе вышеизложенной системы особого признания заслуживает свободное перемещение студентов в соответствии с программами Европейского Сообщества. Было проведено множество научных исследований по улучшению профессиональных знаний посредством изучения английского языка. Однако в этой части исследования мы хотим сосредоточиться на необходимости и особенностях преподавания английского языка в медицинских целях в контексте академической мобильности.

Ключевые слова: семестр, учебный год, академическая мобильность, совместное обучение, рынок труда, EMI, CLIL, EnSPIRe-U и Uz TESPING.

Abstract. The development of modern society, inextricably linked with the active processes of globalization and integration, cannot but affect the system of medical higher education. The competitiveness of specialists graduating from the higher education system, their acquisition of comprehensive knowledge, skills and qualifications, and their striving to understand each other on an equal footing with foreign specialists, are the most important factors in the development of this field. It is no coincidence that one of the main priorities of the formation of the European education system based on the Bologna reforms in the current period is aimed at developing the student's free thinking. Based on the above system, the free movement of students in accordance with the programs of the European Community deserves special recognition. Many scientific studies have been conducted on the improvement of professional knowledge through the study of English. However, in this part of the scientific research, we would like to dwell on the necessity and specific features of teaching English for medical purposes in the context of academic mobility.

Keywords: semester, academic year, academic mobility, dual education, labor market, EMI, CLIL, EnSPIRe-U, and Uz TESPING.

2022-yil 17-noyabrda "O'zbekiston Respublikasida aholining sog'lig'ini mustahkamlash va sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6669-sonli Farmoni asosida sog'liqni saqlash tizimini yanada takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar belgilandi. Shulardan biri, xalqaro investitsiyalarni jalb qilish va yangi texnologiyalarni joriy etish tibbiyot sohasining rivojlanishiga va innovatsiyalarni qo'llab-quvvatlashga yordam berishdir. Ushbu qarorning ijrosini ta'lim tizimida ta'minlashning dastlabki ko'rinishi sifatida oldindan mavjud va boshqa nofilologik yo'nalishlarda samarali natijaga erishgan Balog'niya tizimini kiritish taklif etildi.

Balog'niya tizimida akademik mobillik - talaba, tadqiqotchi yoki o'qituvchini uzoq, lekin cheklangan vaqtga (semestr, o'quv yili) mos keladigan o'quv yoki tadqiqot dasturiga ega bo'lgan boshqa ta'lim muassasasiga o'tkazishdir. Akademik mobillik bir mamlakatdagi universitetlar o'rtasida ham, turli mamlakatlardagi universitetlar o'rtasida ham amalga oshiriladi, ammo stajirovkadan farqli o'laroq, bu jarayonda ishtirok etuvchi shaxs to'liq o'qish kursini oladi va asosiy universitetga (u kirgan universitet) qaytib kelganida va u diplom olishni rejalashtirgan joyda), bu o'quv kursi tugallangan semestr yoki yil sifatida hisoblanadi.

Akademik mobillik tashqi yoki ichki bo'lishi mumkin.

1. Tashqi akademik mobillik - talabalarni tayyorlash, o'qituvchilar va maishiy xodimlarning ilmiy tadqiqotlari va ishlarini olib borish uchun mo'ljallangan xorijiy universitetlar va xorijdagi tadqiqot muassasalari.

2. Ichki akademik mobillik - talabalarni tayyorlash, universitet professor-o'qituvchilari va xodimlarining ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borish va rahbarlik qilish uchun o'sha hududdagi bir yo'nalishdagi universitetlar va tadqiqot markazlari.

Tilshunos Z.N. Rashidovning fikriga ko'ra "Akademik mobillik nafaqat talabalar uchun, balki pedagoglar uchun ham muhimdir. Chet el universitetlariga o'qishga ketish yoki stajirovkalarda qatnashish o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshirish, yangi o'quv uslublarini o'rganish, ilmiy

tadqiqotlarni olib borish va yangi bilimlarni o'zlashtirishga yordam beradi. Bu o'z navbatida o'quv jarayonini takomillashtirish va ta'lim sifatini oshirishga hissa qo'shadi.” Bu fikr Barselona Universiteti tibbiyot fakulteti professori Maria Garcianing fikri bilan bog'lanib ketadi.

Akademik mobillik uning ishtirokchilarining ta'lim va kasbiy tajribasini shakllantirishga yordam beradi, chunki chet ellik o'qituvchi va professorlar bilan mashg'ulotlar orqali talabalar boshqa ta'lim texnologiyalari haqida ma'lumot olishadi, shuningdek, boshqa mamlakatlar vakillari bilan bevosita muloqot qilish ko'nikmalarini oshirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Boshqa universitetlarining o'quv dasturlari va o'quv jarayonlari bilan tanishish, xalqaro standartlarga mos keladigan ta'lim olishga imkon beradi. Bundan tashqari, yangi texnologiyalar va usullarni o'rganish imkoniyati ham mavjud.

Rivojlangan davlatlar ta'lim tizimidan andoza olgan holda sog'liqni saqlash sohasini kompleks rivojlantirish maqsadida barcha tibbiy oliy ta'lim muassasalarida akademik mobillikning asosiy bandlaridan biri hisoblangan qo'shma ta'lim yo'nalishlari o'z faoliyatini olib bormoqda. Unga ko'ra ushbu yo'nalish talabalari oliy ta'limni yakuniy bosqichlarida o'qishni davom ettirish maqsadida hamkor oliy ta'lim muassasalariga safarbar etilishi lozim. Bu talabalar oldiga bir vaqtni o'zida ixtisosligi bo'yicha yuqori bilim darajada ekanligini namoyish etish bilan birga, chet tillarida so'zlasha olishi, kasbiy mahoratini dunyo miqyosida rivojlangan ekanligi ularning muvaffaqiyat kaliti ekanligini ko'rsatish kabi masalalarni ham qo'yadi. Aynan akademik mobillik (qo'shma ta'lim) tibbiy oliy ta'lim muassasalarini jahon ta'lim tizimiga integratsiyalashuv jarayonini amalga oshirishning eng muhim yo'nalishlari va usullaridan biridir.

Tilshunos M.A. Abduraxmonov aytganidek “Xalqaro hamkorlik va akademik mobillik nafaqat tibbiyot ta'limi tizimini modernizatsiya qilishga, balki tibbiyot sohasida innovatsiyalarni rivojlantirishga ham yordam beradi. Chet ellik hamkasblar bilan birgalikda loyihalarni amalga oshirish, ilmiy tadqiqotlarni olib borish va yangi texnologiyalarni qo'llash o'zbek tibbiyotini rivojlantirishga va uni global miqyosda tan olinishiga hissa qo'shadi.”

Tibbiyot oliy ta'lim muassasalarida akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rganish kasbiy tayyorgarlikning tanlangan y o'nalishi bo'yicha sifatli ta'lim olish imkoniyatini berish, bo'lajak mutaxassisga dunyoning yetakchi soha egalari bilan erkin fikr almashish imkoniyatini beradi. Bu borada ingliz tili fani o'qituvchisining oldida turgan asosiy vazifalaridan biri bu tibbiyot sohasida tahsil olayotgan talabalarni kasbiy mavzularda nutq so'zlay olishga, bemorlar bilan erkin muloqatga kirishishga va sohaga oid adabiyotlarni o'qishga o'rgatishdir.

Tibbiyot ta'limi bo'yicha mutaxassis I.A. Ismoilov “Xalqaro hamkorlikni kuchaytirish va akademik mobillikni rivojlantirish o'zbek tibbiyot mutaxassislarining malakasini oshirish va ularning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini ta'minlashga yordam beradi. Chet el universitetlariga o'qishga ketish, stajirovkalarda qatnashish, ilmiy konferensiyalar va seminarlarda ishtirok etish o'zbek tibbiyot mutaxassislarining xalqaro miqyosdagi tajriba va bilimlarini boyitishga xizmat qiladi.” deydi.

Yuqoridagi fikrlarga qarab tibbiyot sohasida akademik mobillikning afzalliklari va kamchiliklari haqida quyidagi ma'lumotlarni kirgizish mumkin:

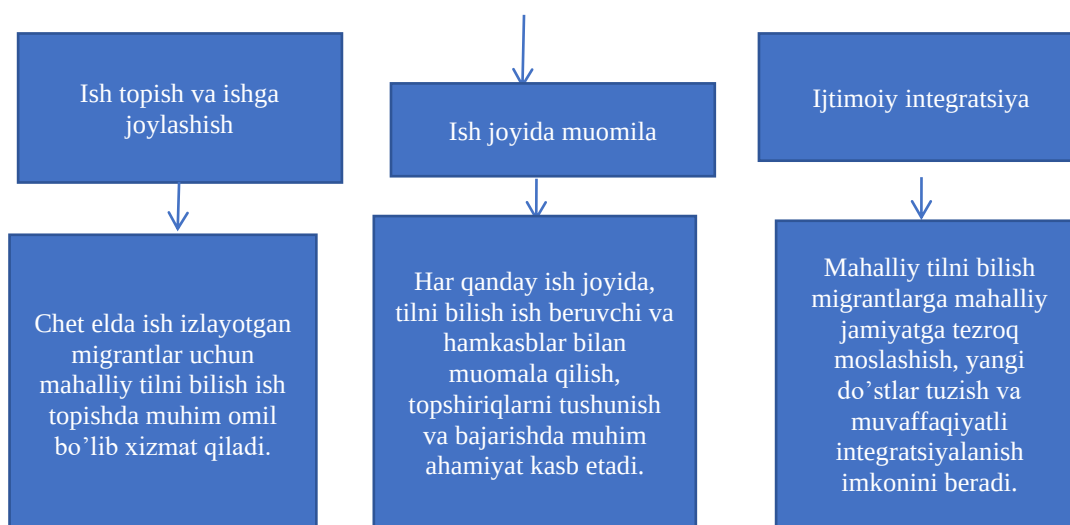
Afzalliklari:	Kamchiliklari:
Kengroq bilim va tajriba: Xalqaro universitetlarda tahsil olish, xalqaro miqyosdagi olimlar va mutaxassislar bilan ishlash, turli mamlakatlarning tibbiyot tizimlari bilan tanishish imkoniyatini beradi.	Til to'sig'i: Xalqaro universitetlarga kirish va o'qish jarayonida til to'sig'i muammosi yuzaga kelishi mumkin.
Ilmiy izlanishlar va yangiliklarga yaqinlashish: Xalqaro miqyosdagi ilmiy tadqiqotlar va tibbiyotning eng yangi kashfiyotlari bilan tanishish, ilg'or texnologiyalar bilan ishlash imkonini beradi.	Moliyaviy xarajatlar: Chet elda tahsil olish ancha qimmatga tushishi mumkin.
Xalqaro miqyosdagi aloqalar: Xalqaro hamkorliklarni rivojlantirish, xalqaro tibbiyot jamoatchiligiga qo'shilish va yangi kasb ehtiyojlarini qondirish imkoniyatini beradi.	Moslashish qiyinchiliklari: Yangi madaniyatga moslashish, turmush tarzi va tibbiyot tizimiga o'rganish qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin.
Kasb ehtiyojlari va bozor talablariga moslashish: Turli mamlakatlardagi tibbiyotning muhim jihatlarini o'rganib, kasbiy rivojlanish va martaba imkoniyatlarini kengaytirish imkonini beradi.	Qaytish qiyinchiliklari: Chet elda olingan bilim va tajribani o'z mamlakatida qo'llash qiyinchiliklarga duch kelishi mumkin.

Shaxsiy rivojlanish: Turli madaniyatlar bilan tanishish, xalqaro tajriba o'ttirish va dunyoqarashni kengaytirish imkoniyatini beradi.

Tibbiyotning o'ziga xos xususiyatlari: Har bir mamlakatning tibbiyot tizimi o'ziga xos bo'lib, turli kasalliklarning tarqalishi, davolash usullari va tibbiyotning rivojlanish darajasi farq qilishi mumkin.

Mehnat bozorida o'zgargan tanlov mezonlari “Tibbiyotda ingliz tili” fanini o'qitish mazmuni, jarayonida qo'llaniladigan shakllar, usullar va texnologiyalarga qo'yilgan talabni yangilash kerakligi isbotlandi. D. Sherbinaning “Nofilologik oliy ta'lim muassasalarida chet tili o'qitishning pedagogik shartlari” mavzusi bo'yicha dissertatsiya tadqiqotida yaqin vaqtgacha nolingvistik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tili darslarida hali hanuz gramatika, tarjima usullari ustunlik qilayotgani, bu holat esa bitiruvchi mutaxassislarni yetarlicha kommunikativ kompetensiyaga ega bo'lmasligini ta'kidlagan. Hozirgi kunda tibbiyot sohasidagi olib borilayotgan izlanish va yangiliklardan kelib chiqib, aksincha ingliz tili darslarini yuqori malakada tashkillashtirish, barcha til aspektlarini qamragan dars jarayonlarini tashkil etishni talab etadi. Akademik mobillik sharoitida tibbiy maqsadlarda ingliz tili ham ta'limiy ham kasbiy maqsadlarga erishishdagi asosiy manba bo'lishi bilan bir qatorda ingliz tili millatlararo aloqa vositasi sifatida ham e'tirof etiladi. Ingliz tilini bilish xorijiy manbalardan yangi tibbiy ma'lumotlarni olish, yetuk xorijiy davlat mutaxassislari bilan fikr almashinish, kasbiy darajani oshirish, sohaviy yangi aloqalar o'rnatib, ularni mustahkamlashga imkon beradi. Jahon mehnat migratsiyasi va kadrlarni ish bilan ta'minlash sharoitida til bilishning ahamiyati va globallashtirish jarayonida buning muhimligini chuqurroq tahlil qilib chiqaylik:

Til bilishning ahamiyati

Global mehnat bozorida kundan-kunga oshib borayotgan ta'lab va takliflar, mehnat migratsiyasi va kadrlarni ish bilan ta'minlash sharoitida xorijiy tillarni bilish insonning shaxsiy va kasbiy rivojlanishi uchun muhim omil hisoblanadi. Til bilish insonga raqobatbardosh bo'lish, ish topish, ijtimoiy integratsiyalanish, turli jabhalardagi ma'lumotlarga ega bo'lish, xalqaro hamkorlik qilish, madaniyatlar o'rtasidagi aloqalarni rivojlantirish va global sohaviy muammolarni o'rganish davomida ularga tez yechim topish imkonini beradi.

Shuningdek, til bilish tibbiyot sohasida jamiyatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishiga ham muhim ta'sir ko'rsatadi. Tilni bilish milliy tibbiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, xalqaro toifadagi tibbiy salohiyatni rivojlantirish va mamlakatning xalqaro maydondagi obro'sini mustahkamlashga yordam beradi.

V.Sherba, I.L.Bim, N.I.Gez, Ye.I.Pasov va boshqa ingliz tilshunos olimlari nofilologik oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'rganish sohaviy tarbiyani oshirish, shaxsni bir butun individual xususiyat bilan shakllantirish imkonini berishi haqida ta'kidlagan. I.A.Zimnayaning yoritishicha akademik mobillik sharoitida sohaviy bog'liqlik bilan ingliz tilini o'rganish, insonning o'z sohasidagi “men”nini anglatadi. Tadqiqotchilar Ye.I.Pasov, R.P.Milrud, Ye.N.Solovova nofilologik

yo'nalishlarda akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rganish, sohaviy nutq bu - fikrlashni rivojlantirish vositasi deb qaraydi. Boshqa bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra nofilologik yo'nalishlarda ingliz tilini o'rganish nafaqat sohaviy ma'lumot olishda xizmat qiladi, balki kasbiy faoliyatni yangilash maqsadida malaka oshirish yoki akademik mobillik doirasida boshqa shu sohaning yetakchi davlatlaridan birida o'qish imkoniyatini yaratadi.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirib akademik mobillik sharoitida tibbiyot sohasida ingliz tilini o'rgatish, talabalarga kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, umumiy kasbiy sohada o'quv jarayoni subyektlarini rivojlantirivchi asosiy omillardan biri degan xulosaga kelishimiz mumkin. Ushbu yo'nalishda akademik mobillik sharoitida ingliz tilini o'rgatish bir necha muammoni qamrab oladi va ushbu muammolar V.I. Baydenko, M.A. Kasevich, R.V. Stavruk, V.B. Svetlov, A.V. Petrov, A.N. Sheremet, A.V. Tsyb va boshqalar tomonidan o'rganib chiqilgan.

Akademik mobillik amalga oshirilgan muhitda 2ta va undan ko'p xalqaro oliy ta'lim muassasalari ishtirok etganligi sababli, bizning fikrimizcha ingliz tilini tibbiy maqsadda o'rgatish pedagogning oldiga bir necha talablarni qo'yadi. Akademik mobillik sharoitida tibbiyot oliy ta'lim muassasasi pedagoglari ingliz tilini o'rgatishda zamonaviy talablarni o'rganish, muassasalar uchun ta'lim standartlarini bir-biriga moslash va asosiysi kelajakda talabalarining shaxsiy mutaxassislik doirasidagi talablarni tushuna bilishi lozim. Hozirda turli kasbiy maqsadlarda ingliz tilini o'qitish va o'rganish doirasida O'zbekistonda EMI, CLIL, EnSPIRe-U va Uz TESPING kabi turli ta'lim dasturlari amalga oshirilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Афанасьев В.Г. Системность и общество. М.: Политиздат, 1980. 368 с.
2. Булаева С.В., Исаева О.Н. Система мирового образования: современные тенденции развития : монография. Рязань: Ряз. гос. ун-т им. С.А. Есенина, 2012. 128 с.
3. Салми Дж. Создание университетов мирового класса : пер. с англ. М. : Весь Мир, 2009. 132 с.
4. Чистохвалов В.Н. Современная образовательная политика России: учеб. пособие. М.: РУДН, 2008. 246 с.
5. <http://www.researchtrends.com/issue-31-november-2012/the-language-of-future-scientific-communication/>. Accessed: 20-09-2014.

UO'K 409.314(045)

SOTSIOLEKT TURLARINING DEYKTIK XUSUSIYATI

X.Q.Yo'ldasheva, dots., Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Ch. A. Narzullayeva, tayanch doktorant, Qarshi davlat universiteti, Qarshi

Annotatsiya. Maqolada sotsiolekt va uning turlari haqida, jumladan, argo, jargon va slenglar haqida ma'lumot berilgan. Tilshunoslikda argo, jargon va slenglarning farqli jihatlari nazariy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, badiiy matnda sotsiolektlar nafaqat muayyan ijtimoiy guruh muhitini ifodalash uchun, balki nutq ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeyiga ishora qilish uchun ham qo'llanilishi va mazkur deyktik birliklar kommunikantlarning yoshi, jinsi, faoliyati kabi ma'lumotlarga ishorani anglatib ijtimoiy deysisni namoyon etishi misollar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ijtimoiy deysis, sotsiolekt, jargon, argo, badiiy matn, ijtimoiy xoslangan birliklar.

Аннотация. В данной статье представлена информация о социолекте и его разновидностях, в частности об арго, жаргоне и сленге. С точки зрения лингвистики, различия между арго, жаргоном и сленгом освещены на основе теоретических источников. Показано, что в художественных текстах социолекты используются не только для передачи среды определённой социальной группы, но и для указания на социальный статус участников речевого акта и эти дейктические единицы, ссылаясь на такие характеристики коммуникантов, как возраст, пол и профессиональная деятельность, проявляют социальную дейксис, что проанализировано на конкретных примерах.

Ключевые слова: социальный дейксис, социолект, жаргон, арго, художественный текст, социально обусловленные языковые единицы.

Abstract. This article provides information about sociolect and its varieties, in particular about argot, jargon and slang. From the point of view of linguistics, the differences between argot, jargon and slang are highlighted on the basis of theoretical sources. It is shown that in literary texts

sociolects are used not only to convey the environment of a certain social group, but also to indicate the social status of participants in a speech act. These deictic units, referring to such characteristics of communicants as age, gender, and professional activity, exhibit social deixis, which is analyzed using specific examples.

Keywords: *social dyksis, sociolect, jargon, argo, artistic text, socially specific units.*

O'zbek tilida ijtimoiy deysisning yuzaga kelishida ijtimoiy xoslangan leksik birliklar alohida o'ringa ega. Bunday birliklarga sotsiolektlar ham kiradi. Har bir hududning o'ziga xos shevasi bo'lganiday har bir kommunikantning o'ziga xos nutqi mavjud. Bu sotsiolingvistikada *sotsiolekt* termini bilan ifodalanadi. [7;61-65]

Ko'plab ilmiy adabiyotlarda jargon, argo va slenglar sotsiolekt turlari sifatida qayd etiladi. Aksariyat adabiyotlarda "jargon" va "argo" termini farqlanmay, aralash holda qo'llanadi. Aslida argo va jargon o'ziga xos xususiyatlari va qo'llanish doirasi bilan bir-biridan farqlanadi. Mazkur birliklar u yoki bu guruhning kasbiy alohidaligi yoki ularning boshqa jamoalardan ijtimoiy cheklanganligi, nutq ishtirokchilarining kommunikativ maqsadi bilan o'ziga xos xususiyat kasb etadi.

S.Goydova argo, jargon va slenglarni quyidagicha farqlaydi: "argo" – tor ijtimoiy guruh manfaatlariga, ko'pincha professional manfaatlarga xizmat qiluvchi maxsus nominatsiyalarning yopiq leksik quyi tizimi; "jargon" – bu kengroq tushuncha bo'lib, u yoki bu ijtimoiy guruhning til hamjamiyatining qolgan qismidan ajralib turishi uchun muloqot qilish maqsadida qo'llaniladigan yarim ochiq leksik-frazeologik quyi tizim; "sleng" – bu so'zlashuv tilining me'yoriy leksik va frazeologik birliklarining amaliy ochiq quyi tizimi, uning stilistik xilma-xilligi, kuchaytirilgan ifoda va alohida baholovchi tusni ifodalash uchun mo'ljallangan. [4;12]

O'zbek tilida jargon va argolar qo'llanilish doirasi chegaralangan leksika sifatida o'rganiladi. Ko'pgina manbalarda argo, jargon, sleng terminlari sinonimlar sifatida qayd etiladi. Biroq mazkur terminlar ortidagi yashirin tushunchalarni chegaralab olish maqsadga muvofiq.

Sh.Shahobiddinova va D.Satimovalarning "O'zbek tilshunosligida sotsiolekt ko'rinishlari tadqiqi va talqini" nomli maqolasida sotsiolekt turlari sifatida keltirilgan jargon va argo atamalarining bugungi o'zbek tilshunosligidagi talqini masalasi tahlil qilingan hamda jargon atamasiga quyidagicha ta'rif berilgan: "Jargon – qo'llanishi kasb yoki boshqa tor doiradagi kichik ijtimoiy guruh bilan chegaralangan, umimtildagidan o'zgacha leksik ma'no anglatuvchi, faqatgina o'zi xizmat qiluvchi guruhdagi kasb-kor egalari yoki tabaqa vakillari nutqida ularning didlari va talablari yoki kasb-koriga oid turli tushunchalarni anglatuvchi og'zaki nutqqa xos so'z va iboralar. Ba'zan bunday so'zlarda peyorativ xususiyat yuqori turadi: *shifokorlar nutqida: quloq – fonendoskop, jarayon – shizofreniya, bemorni yuvish – infuziyaterapiya, konserva – konservativ davo, dazmollash – defibrillyatsiya, gema – gemoroy, kenguru – homilador ayol*; chevarlar nutqida: *tarog'ini tarog'iga keltirish, simini-simiga to'g'rilash*; bank hodimlari nutqida: *oyni yopmoq, ochiq balans, kun ochmoq, saldovka*; virtual o'yinchilar nutqida: *bur – hujum qilmoq, qizil – oskolkali granata, minus – o'yinchi vafot etdi*". [12;146]

R.Sayfullayeva va B.Mengliyevlar darsligida esa kasbi, jamiyatdagi o'rni, qiziqishi, yoshiga ko'ra alohida sotsial guruhni tashkil etgan kishilarning, asosan, og'zaki nutqida ishlatiladigan va ma'nosini boshqalar ko'p hollarda anglab yetavermaydigan birliklar – *jargonlar* deb ta'riflanadi. Masalan, programmistlar jargoni, talabalar jargoni, mahbuslar jargoni, o'g'rilar jargoni, artistlar jargoni va h.k. [8;125]

Ko'rinadiki, jargonlar ma'lum bir ijtimoiy guruh yoki umumiy manfaat asosida birlashgan guruh vakillari o'rtasida o'zaro kelishuv asosida qo'llaniladigan va ma'nosi o'zlarigagina tushunarli bo'lgan til birliklaridir.

Argo jargondan farqli o'laroq, biron ijtimoiy guruh tomonidan boshqalar uchun atayin tushunarsiz qilib qo'llaniladigan u yoki bu darajadagi yashirin, yasama til. Masalan, o'g'rilar argosida *shmon qilmoq, gopstop qilmoq* iborolari "o'g'irlamoq" ma'nosida, giyohvandlar argosida *dori* "giyohvand modda" ma'nosida ishlatiladi. Argolar jargonga nisbatan o'zining maxfiylik xususiyati bilan ajralib turadi. Shuning uchun ular ko'proq jamiyatning yashirin tabaqalari hisoblangan josuslar, jinoyatchilar, o'g'rilar, giyohvandlar, fohishalar va h.k.lar nutqida uchraydi. [11;17]

Sh.X.Shaxabitdinova va D.N.Satimovalar ham nutqda qiziqishlari, mashg'ulotlari, yoshlaridan kelib chiqib, juda tor doirada ijtimoiy qatlamning kommunikatsiya predmetini yashirish maqsadida qo'llanadigan, sirli maqsadga mo'ljallangan, parol vazifasini bajaruvchi birliklarini argo sifatida tavsiflaydi. [12;146]

Demak, argolar qo'llanish doirasi tor ijtimoiy guruh manfaatlariga xizmat qiluvchi maxsus nominatsiyalarning yopiq leksik tizimidir.

Slenglar esa ilmiy manbalarda til me'yorlarining buzilishi asosida hosil bo'ladigan birliklar sifatida qaraladi. Bunda kundalik hayotda qo'llanadigan narsalarni ifodali, istehzoli so'zlar bilan qayta nomlanadi. *Sleng* termini, asosan, g'arb tilshunosligida qo'llanuvchi termin bo'lib, haligacha aniq ta'rif berilmagan. Turli lug'atlarda va sotsiolingvistikaga oid adabiyotlarda uning "jargon" (guruhlar jargoni, yoshlar jargoni) terminiga yaqin turishi qayd etiladi. [2, 10, 1]

Sleng so'zining qachon paydo bo'lgani noma'lum, biroq u ilk bor yozma ravishda XVIII asrda Angliyada qayd qilingan va o'sha davrda "haqorat" ma'nosini anglatgan. 1850-yillarga kelib, mazkur termin "noqonuniy" oddiy leksikaning ifodasi sifatida keng qo'llanila boshladi. Ayni paytda uning jamiyat quyi tabaqalari qo'llaydigan sleng-lingo va "rang-barang" aholi foydalanadigan argot singari sinonimlari ham paydo bo'lgan [14; 3].

Taxminan XIX asr boshlarida ingliz leksikografiyasida ingliz tili lug'atining to'liq adabiy birliklari sifatida tan olinmagan so'zlar uchun "sleng" termini qo'llanila boshladi. [3;7] Bu birliklar ko'proq yoshlar nutqida uchraganligi sababli "yoshlar jargoni" deb ham ataladi. Masalan, nozlanadigan odamga nisbatan *olmaxon*, xunuk, qo'pol so'zi o'rniga *g'isht*, "lol qoldirdi" ifodasiga nisbatan *sindirdi* kabi slenglar.

Manbalarda bu birliklar to'g'risida g'ayrioddiy ta'riflarni ham kuzatish mumkin. Jumladan, Dj.B.Grinou va Dj.L.Kitridjlar "sleng – bu adabiy nutq atrofida aylanib yuradigan va doimiy ravishda eng nafis jamiyatga kirishga harakat qiladigan betayin til" – deya ta'riflashadi [15].

O'zbek tilshunosligida slenglar to'g'risida maxsus tadqiqot olib borilmagan bo'lsa-da, D.Satimova ingliz va o'zbek yoshlar slengini qiyosiy aspektida tahlil qiladi. Olimaning fikricha, slenglar – u yoki bu tilda yetarli darajada muloqot olib borish layoqatiga ega bo'lgan har bir so'zlashuvchi/yo'zuvchining xohish va istagiga ko'ra nutqda ideallikka intilib, o'zida yangilik, zamonaviylik, g'ayrioddiylik, erkinlik va yumoristik xususiyatni namoyon qilish maqsadida, vaziyat taqozosiga ko'ra adabiy tildagi mavjud so'zlar, vositalardan ongli va mulohazali ravishda (shartli qabul qilingan sinonimik, antonimik, polisemik va hatto neologik vositalardan) foydalanuvchilar nutqidagi hissiy bo'yoqdor norasmiy muloqot vositasi sanaladi [9; 12].

Keltirilgan ta'riflardan ko'rish mumkinki, sleng – jonli, harakatdagi til shakli bo'lib, unga jamiyat hayotidagi har qanday o'zgarishlar ta'sir qiladi. Manbalarda *sleng* tushunchasi *dialektizm*, *jargon*, *vulgarizm*, *so'zlashuv nutqi*, *xalq tili* kabi tushunchalar bilan qorishiq qo'llanilayotganligini inobatga olib aytish mumkinki, bunday birliklar o'zbek tilshunosligida maxsus tadqiqot obyekti sifatida o'rganilishi maqsadga muvofiq.

Badiiy asarlarda ma'lum bir guruhlarining ijtimoiy muhitini real ko'rsatish maqsadida personajlar nutqida sotsiolektlardan foydalaniladi. Matnda mazkur birliklar nutq egasining ijtimoiy mavqeyiga ishora qilib deytik vazifa bajaradi. Masalan: – *Turing, bugun professor Rauf Abdullayevich obxod qiladi! – dedi u Sherzod uyg'onishi bilan qaddini rostlab.* (O'.Hoshimov. "Nur borki, soya bor")

Ushbu mikromatnda qo'llangan *obxod* jargoni so'zlovchining tibbiyot xodimi ekanligiga ishora kilib, ijtimoiy deyksisni yuzaga chiqaradi.

Yigit Sharifni eshik tomon boshladi. Yuvingich yonidagi qo'pol qutiga imlab, dedi: – O'tiring yozing, paxan. Kennayimga bizdan salom eting. Ertaga beshtagina kusok tayyorlab qo'ysinla.

Tushunmadim, – dedi Sharif, – kusogingiz nima?

Yigit rostdan tushunmadimi yo laqillatayaptimi, deb o'ylanib, unga qattiq tikildi. Keyin qo'pol ohangda:

– Besh ming, – dedi. – Ertaga besh ming so'm yetkazib bermasa tilla tishlaringni sug'urib olaman. (T.Malik. "Shaytanat")

Yuqorida keltirilgan matniy parchadagi *kusok* argosi nutq egasining jinoyatchi guruh vakili ekanligiga ishora qilib ijtimoiy deysisni yuzaga chiqaradi. Ko'rinadiki, jinoyatchilar guruhi vakili bo'lmagan shaxs bunday qo'llanishlarning ma'nosini tushunmaydi. Albatta, bunday birliklarning ma'nosini anglash uchun matndagi kabi izohli kontekst talab qilinadi. Yoki: ...

– *Kecha kelib, bugun xo'jayinlik qilmoqchimisani? Chiqasanmi? – dedi bo'yodor Asadni olishuvga da'vat etib. Asad bu po'pisaga ham parvo qilmadi: – Birga birmi yo dumlaring ham qo'shilishadimi?* (T.Malik. “Shaytanat”)

Ushbu matniy parchasida qo'llangan *dum* slengi orqali nutq egasining yoshiga, ijtimoiy kelib chiqishiga ishora anglashiladi.

Jamiyat taraqqiy etgan sari yoshlar nutqi ham o'ziga xos rang-baranglik kasb etib boradi. Bugungi kunda yoshlar nutqida slengning turli ko'rinishlarini uchratish mumkin. Masalan:

– *Asror cho'chib tushib orqasiga qaradi: Qamariddin o'grayib turibdi.*

– *Nima bor bu yerda? – dedi u g'azab bilan, keyin Asrorning yelkasiga turtidi.*

– *Qani yur, bu atrofga kelma devdim-ku! Yana darsdan qochdinizmi? Bashkang ishlamay qolyaptimi? O'zingni tut!* (T.Malik. “Alvido bolalik”)

– *Senga bir maslahat aytay: anavi marjaga uylan, yaxshi ko'rmasang ham uylan. Uning yuragi yarimta. Uylangin-u, burningdan ip o'tkazib olishiga yo'l qo'yma. Qamariddin “marja” deb Dilfuzani nazarda tutgan edi.* (T.Malik “Alvido bolalik”)

Yuqoridagi matniy parchalarda qo'llangan *bashka*, *marja* slenglari nutq ishtirokchilarining yoshiga, shuningdek, *marja* slengi orqali atalayotgan shaxsning jinsiga ishora qilib ijtimoiy deytik birlik vazifasini bajaradi.

Jahon tilshunosligida sleng hodisasi tarkibida o'rganiluvchi disfemizmlar ham nutq ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarga ishorani shakllantiruvchi deytik birlik sanaladi. Tilshunos M.Mirtojiyev o'zining “O'zbek tili semasiologiyasi” monografiyasida “Disfemizm dag'al, qo'pol, betakalluflik bilan munosabatda bo'lish uchun, narsa, voqelik, harakat, holat kabilarni salbiy xarakterli narsa, voqelik, harakat, holat kabilarni nomi bilan atashdir” – deb ta'riflaydi.[5;128]

Masalan: “*Mirsoat ijirg'anib o'rnidan turadi-da, o'zicha shikoyatlanadi: - Bu kar jondan bezor qiladi-da. Mulla Obid Mirsoatning qimirlagan labini ko'radi, nima deyotganini, albatta, eshitmaydi, ammo harholda o'z muomalasi Mirsoatga yoqmaganini sezadi*” (A. Qodiriy. “Obid ketmon”).

Ushbu matniy parchada qo'llanilgan *kar* disfemizmi so'zlovchining suhbatdoshiga nisbatan kamsitish, nopisandlik, behurmatlik, o'zini yuqori tutish kabi subyektiv munosabatlariga ishora qilib ijtimoiy deysisni yuzaga chiqaradi.

Nutqiy muloqotda disfemizmlarga semantik jihatdan qarama-qarshi bo'lgan evfemizmlar ham qo'llanib, ular muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hurmat, andisha, odob-axloq talabi bilan yuzaga kelgan, A.J.Omonturdiyevning ta'biri bilan aytganda: “voqelikning pardoizlangan, “parda ichiga olingan”, beozorlashtirilgan, yumshatilgan obrazli ifodasidir”. [6;232] Hatto ayrim manbalarda tabu va evfemizmlar zodagon va “oqsuyaklar” nutqi uchun xizmat qiluvchi til birliklari sifatida [13;264] qayd etilishi ularning ijtimoiy deysis ifodasiga xizmat qiluvchi birlik ekanligini tasdiqlaydi. Masalan: “*Zelixonning nazarida u nimadandir cho'chiyotganday edi.*

– *Yo'q bo'lsalar mayli, rahmatimni yetkazib qo'yarsiz. Yana aytingki, Ismoilbey og'am olamdan o'tdilar.* (T.Malik. “Shaytanat”)

Ushbu mikromatndagi *olamdan o'tdilar* evfemik birligining ishorasi orqali so'zlovchining vafot etgan kishiga nisbatan hurmati anglashilsa, ayni shu asardagi mana bu matniy parchada shu holatning aksini kuzatish mumkin: “*Bir kuni er “Mardonqul shaharda kelinini ko'ribdi, suyuqoyoq bo'lib ketgan ekan, restoranda o'z ko'zi bilan ko'ribdi, endi bolamga “onang o'lgan”, deb qo'ya qolaylik”, dedi*” (T.Malik. “Shaytanat”)

Milliy mentalitemizga ko'ra, bu kabi ayollarga hurmatsizlik nazari bilan qaralgani bois, yozuvchi bu o'rinda so'zni evfemalashtirmaydi, to'g'ridan-to'g'ri o'lgan so'zini qo'llaydi. Bu o'rinda mazkur so'z tirik ayolga nisbatan qo'llanilgani bois behurmatlik, past nazar bilan qarash kabi ishoraviy mazmun kasb etib ijtimoiy deysisni yuzaga chiqaradi. Albatta, bunday til birliklarining deytik mazmunini belgilashda matn qurshovi muhim ahamiyatga ega.

Badiiy matnda nutq ishtirokchilari o'rtasidagi o'zaro hurmat munosabatini ifodalovchi evfemizmlarga ko'plab misollar keltirish mumkin. A.J.Omonturdiyev "Professional nutq evfemikasi" monografiyasida chorvadorlar nutqidagi evfemik birliklarni tahlil etar ekan, *mehmonga kelgan kishining otini u tushib bo'lguncha jilovidan ushlab turish* etnografik udumi mehmonga nisbatan hurmat-izzat belgisi sifatida ko'rsatib o'tadi. Darhaqiqat, milliy urf-odatlarimizga ko'ra qadimda hurmatli va ulug' kishilarning otini jilovidan tutib turilgan bo'lib, hozirgi kunda bu mashinaning eshigini ochib qo'yishdek zamonaviy ko'rinish bilan almashgan. Masalan:

"Tun bag'rida amakimni ko'rsam. Borib otining jilovini tutsam. U menga bir qiyo boqsa. U menga bir og'iz so'z qotsa..."

Talabalik kezlarimdagi onaizorimni ko'rsam. Menga pul tutgan qo'llarini ko'rsam. Uning ortidagi ulkan tog'ni ko'rsam – amakimni ko'rsam. Otam o'rnidagi otamni ko'rsam..." (M.Tinibekov. "Qasam")

"...Rahmat, – dedim-u, chaqqonlik bilan borib, mashinaning orqa eshigini ochdim:

– Marhamat, Yevgeniy Yefimovich! – deb mulozamat qildim" (I.Xushev. "Oqlanmagan ishonch")

Keltirilgan matniy parchalarda *otining jilovini tutsam, mashinaning orqa eshigini ochdim* kabi evfemik ifodalar orqali so'zlovchi uchun hurmatli shaxsga ishora qilinib ijtimoiy deysis yuzaga chiqqan.

A.J.Omonturdiyevning ta'kidlashicha, "Ochiq aytilish man etilgan – tabulashtirilgan nutqiy jarayonni evfemik bayon etishda jamiyat a'zolarining saviyasi, didi, zavqi, ruhiyati, e'tiqodi, dunyoqarashi, tarbiyalanganlik darajasi, intellektual fikrlash qobiliyati, so'zamolligi, suxandonligi, zukkoligi, hozirjavobligi, kasbi, yoshi, sotsial holati, umuman aytganda, axloq-odobi (etikasi) muhim rol o'ynaydi".[6;232] Ko'rinadiki, o'zbek tilida evfemik birliklar ham nutq ishtirokchilarining muomala madaniyatida keng qo'llaniladigan va ular o'rtasidagi munosabatlarni ifodalashga xizmat qiluvchi birliklar sirasiga kiradi.

Xullas, badiiy matnda sotsiolektlar nafaqat muayyan ijtimoiy guruh muhitini ifodalash uchun, balki nutq ishtirokchilarining ijtimoiy mavqeyiga ishora qilish uchun ham qo'llaniladi. Bunda mazkur deysitik birliklar kommunikantlarning yoshi, jinsi, faoliyati kabi ma'lumotlarga ishorani anglatib ijtimoiy deysisni namoyon etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социоллингвистика. – М., 2001. – С. 33.
2. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. – М.: Российская энциклопедия, 1988. В. 12.
3. Горощков П.А. Сленг хакеров и геймеров в интернете: Автореф канд. дисс. – М., 2006. – С. 7.
4. Гойдова С. Молодежный жаргон в системе современного русского национального (общенародного) языка: Автореф. дисс. ... канд. филол.наук. – М., 2004. – С. 11.
5. Миртожиев М.М. Ўзбек тили семасиологияси. – Тошкент. 2010. – Б. 128.
6. Омонтурдиев А.Ж. Профессионал нутк эвфемикаси. – Тошкент: Фан, 2006. – Б. 232.
7. Расулов Қ. Социолект ва нутқ // Ўзбек тили ва адабиёти. – Тошкент, 2007. № 5. – Б. 61-65.
8. Сайфуллаева Р., Менглиев Б. ва bosh. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2009. – Б. 125.
9. Сатимова Д. Инглиз ва ўзбек ёшлар сленгининг қиёсий таҳлили: Филол.фан. бўйича фалс. докт. (Phd) ... дисс. автореф. – Андижон, 2020. – Б. 12.
10. Словарь-справочник лингвистических терминов. – М.: Российская энциклопедия, 1985. – С. 287; Шахабитдинова Ш.Х., Сатимова Д.Н. Ўзбек тилшунослигида социолект кўринишлари тадқиқи ва талқини // Қўқон ДПИ Илмий хабарлари, 2021, –№ 1. – Б. 146.
11. Usmonova Sh., Bekmuhamedova N., Iskandarova G. Sotsiolingvistika: O'quv qo'llanma. – Toshkent: Universitet, 2014. – B. 17.
12. Шахабитдинова Ш.Х., Сатимова Д.Н. Ўзбек тилшунослигида социолект кўринишлари тадқиқи ва талқини // Қўқон ДПИ Илмий хабарлари, 2021, –№ 1. – Б. 146.
13. Широков О.С. Введение в языкознание. – М.: МГУ, 1985. – С. 264.
14. Partridge E. Slang Today and Yesterday. – London: Routledge and Kegan Paul, 1979. – P. 3.
15. <https://ru.wikipedia.org/wiki/сленг>

PLEONAZM HODISASINI O'RGANISHNING KOGNITIV ASOSLARI

D.X.Yo'ldosheva, o'qituvchi, Navoiy Innovatsiyalar Universiteti, Navoiy

Annotatsiya. Tilni tadqiq etishning hozirgi bosqichida XX asr lingvistik izlanishlarga xos an'analarga ergashilmoqda. Ushbu maqolada ortiqchalik tamoyiliga asoslangan pleonazm hodisasi semantikasini o'rganishning kognitiv xususiyatlari freym misolida ochib berilgan. Konseptual freymlar muayyan uslubda inson xatti-harakatini tartibga solishi va o'zgalarning xulq-atvorini to'g'ri talqin qilish imkonini berishi slotlar bilan tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Freym, slot, struktura, subfreym, munosabat, pozitsiya.

Аннотация. На современном этапе изучения языка XX век следует традициям, присущим лингвистическим исследованиям. В данной статье на примере фрейма раскрыты когнитивные особенности изучения семантики явления плеоназма, основанного на принципе избыточности. Концептуальные рамки могут регулировать поведение человека в определенном стиле и позволять правильно интерпретировать поведение других.

Ключевые слова: Фрейм, слот, структура, субфрейм, отношение, положение.

Abstract. At the present stage of language research, the traditions characteristic of 20th century linguistic research are followed. This article reveals the cognitive properties of studying the semantics of the pleonasm phenomenon, based on the principle of redundancy, on the example of a frame. Conceptual frameworks have been analyzed with slots to regulate human correspondence in a particular style and to allow proper interpretation of other people's behavior.

Keywords: Frame, slot, structure, subframe, attitude, position.

Nutqda muayyan hodisalarning yuzaga kelishini semantikaning kengayishi va o'zaro ta'siri doirasi bilan bog'liq, deb tavsiflanishini asosli deyish to'g'riroq bo'ladi. Tilshunoslikning yangi yo'nalishlariga mos tahlil usullaridan foydalanilgan holda nutqda yuzaga keluvchi har qanday hodisani tilshunoslikning istalgan paradigmasida tadqiq etish, masalan, bugungi kun tilshunosligi jadal borayotgan antroposentrik yo'nalishda, aniqrog'i, paradigmaning kognitiv, pragmatik, psixolingvistik, sotsiolingvistik aspektlarda o'rganish hodisalarning yuzaga kelish va til sohiblari tomonidan doimiy qo'llanishi mohiyatini to'liqroq anglashga imkon yaratadi. Shu ma'noda, o'zining uzoq yillik tarixiga ega bo'lgan ortiqchalik tamoyilining tautologiya va pleonazm hodisalarini o'zaro chog'ishtirish orqali o'xshash va farqli jihatlarini aniqlashtirishdan tashqari, nega u yoki bu hodisa til egalari nutqida ustuvorligini, qanday qiymatga egaligini, qo'llanish chastotasini aniqlash asnosida mohiyat mantiqini topish mumkin bo'ladi.

Til egalari uchun til birliklari umumiylik kasb etsa-da, ularning nutqda namoyon bo'lishi individuallik kasb etadi. Lingvistik bilimlar yetishmasligi yoki tilni mukammal o'zlashtirganlik, minimal yoki maksimal qolipli ifodani tanlash shart bo'lgan vaziyatning yuzaga kelganligi, intralingvistik yoki ekstralingvistik omillardan birining ustuvorligi kabilar til mahsuli bo'lgan nutqda istalgan ko'rinishda vujudga keltiriladi. Bu til yaralgandan buyon til egasiga berilgan tanlovlarning eng mukammalidir. Shu sabab inson tilini tilshunoslik bilan bir qatorda, boshqa fanlar bilan ham integratsiyalashgan tarzda o'rganadi, ularning bari insonning nutqiy faoliyati qirralarini, nutqning muayyan shaklda voqelangalik sabablarini keng ochishga yordam beradi.

Kognitiv tilshunoslikda tilning leksik strukturasi inson kognitsiyasini ma'lum bir tilga xos semantik parametrlar bilan o'zaro ta'siri natijasi sifatida ko'rib chiqiladi.

Freym inglizcha atama bo'lib "ramka, asos" degan manolarni bildiradi, atamani tilshunoslikka dastlab ingliz olimi Ch.Fillmor kiritgan [1]. Ch.Fillmor talimotiga asosan har qanday yangi axborot xotiramizda saqlanib qolgan oldingi malumot andozasiga ko'ra idrok etilishi tatbiq etiladi. Odatda, inson axborot turi va hajmidan kelib chiqib qabul qilishda oldindan tayyor strukturalardan foydalanadi va bu strukturalar axborotni eslab qolish, xotirada saqlash vazifasini yengillashtiradi. Freym orqali xotirada yashab qolgan avvalgi tajribaning yangi axborotni qaysi yo'l bilan faol idrok etilishiga ta'sir ko'rsatishini oydinlashtirishga imkon beradi.

Pleonazm xususida gapirilganda freym tushunchasiga to'xtalish lozim bo'ladi, pleonazm ma'lum qoidaga bo'ysunadi va konstruksiyadagi istalgan til birligining takrori pleonazm bo'la olmaganidek, ularni o'rinli deb ham bo'lmaydi. Har qanday takror sintaktik strukturaga pleonastik birlikni kiritadi, bu kabi qo'llanish muayyan maqsadga qaratiladi, masalan, badiiy matnda muallif intensiyasiga ko'ra xizmat qiladi. Har bir inson ajdodlaridan o'zlashtirgan tajribaga (olamning o'ziga xos manzarasiga) ega, shuningdek, o'zini o'rab turgan olamni aniq va individual tarzda shaxsiy tajribalariga tayanib bilish, o'zlashtirib borish natijasida bilish chegaralarini doimiy ravishda kengaytirib boradi. Bunday o'rinlarda pleonazm grammatik yoki leksik ma'noni to'liqroq yetkazish uchun til birliklarining ortiqcha qo'llanishiga yo'l ochadi.

Odatda, pleonazm takror asosida yuzaga kelishi bilan freym tushunchasiga bog'liq bo'ladi, pleonastik qo'llanayotgan til birligi matn derivatsiyasi va semantikasi asosini tashkil etadi. "Freymning muhim xususiyatlaridan biri ularning pog'onali strukturalar yarata olishidir. Shu sababli sistema turfa darajadagi (umumiylikdan o'ta aniqlikka qadar) frazalar tuzish imkoniyatini beradi. Masalan: hayvon, muayyan tur vakili, to'rt oyoqli, o'rtacha kattalikda, it, kolli zotidan, laqabi Lessi" [2]. Demak, freymda mano pog'onali munosabat asosiga qurilganligi misoldan anglashilib turibdi, bu o'rinda *hayvon* so'zi asosiy freym sanaladi, muayyan tur vakili, to'rt oyoqli, o'rtacha kattalikda, it, kolli zotidan, laqabi Lessi kabi so'zlar subfreym (tagfreym)lar sanaladi. Ko'rinadiki, subfreym (tagfreym)lar pleonastik xarakterdadir. Sababi *Kolli zotli Lessi* deyilganda, uning qanday tuzilishdagi it ekanligi darrov xotirada tiklanadi.

T.A.van Deyk o'rin, funksiya, xususiyat, munosabat, pozitsiya (holat) kabilarni freym strukturasining birlashtiruvchilari deb keltiradi [3]. Ushbu birliklar freymning vazifasiga ko'ra faolligi shartli ekanligini ko'rsatadi, aynan o'rin, funksiya, pozitsiya tushunchalari shuni taqozo etadi.

Har bir insonning voqelik haqidagi bilimi murakkab freym sistemasida shakllanadi. Freym konseptual tizimda andozali strukturalardan biri bo'lib, har bir freym tarkibida kichik mazmundagi qismlarga (slotlar) ajratiladi va bu slotlarda voqea ishtirokchilarining o'rni, niyati kabilari o'z aksini topadi. Slot freym mazmunini vujudga keltirish uchun xizmat qiluvchi alohida-alohidalikka ega ma'noviy guruhlardir, bu ma'noviy guruhlar assotsiativ ma'nolar asosida tashkil topadi, slotlar birlashib freymning mazmunini belgilaydi. Konseptual freymlar muayyan uslubda inson xatti-harakatini tartibga soladi va o'zgalarning xulq-atvorini to'g'ri talqin qilish imkonini beradi. Shu sababga ko'ra, konseptual maydon obrazli birliklari tahlilida freym-slot andozasini, ya'ni tanlab olingan misollarda pleonastik qo'llanishlarning qanday yuzaga kelganligiga ko'ra freymlar va tegishli slotlarga ajratish mumkin.

Freym: "Biznes - inson faoliyati"

Slot № 1 "Biznes – inson kasbi".

1. *Har holda, Qodir biznes bizga ham salom degandirlar.* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

2. *Biznesmen eringiz aytgandir?* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

3. *Boybichaning haligi biznesto'ra eri tomorqasini sotgan.* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

4. *Bu deyman, o'zbeklar ham biznes, tadbirkorlikning sirini bilib olibdilarimi?* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

5. *Shabnamxonning biznes rejasiga ko'ra vinzavodni rekonstruksiya qilish kerak.* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

6. *Tasavvur qil, o'zbek ayoli zavod egasi. Biznesmen!* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

7. *Biznesni mendan kam tushunmaysan...* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

Slot № 2 "Biznes – insonni xarob qiluvchi".

1. *Shu yo'lda topgan-tutganimni biznesga tikdim, lekin hayot men o'ylaganchalik yengil bo'lib chiqmadi.* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

2. *Biznes yo'lga qo'yilsa qo'yilardi-da, besh yildan beri sarsonsiz.* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

3. *O'sha yaramaslar meni sindirishmaganida, allaqachon biznesim yurishib ketardi!* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

4. *Kuyovto'ra-biznesto'ra qalay ekan, hozirgina sizni u yoqlardan kelganingizni eshitib, yugurib kelaverdim shamolday bo'lib...* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

Slot № 3 "Biznes – insonning o'zi".

1. *Yo biznesto'ra xudo insof berib, belingizni baquvvat qilib jo'natdimi?* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

2. *Menmi yo anavi Russiyadagi biznesto'rami?* (Q.Norqobil, "Quyoshni sen uyg'otasan")

Informatsiyani uzatuvchi va qabul qiluvchi ongida mavjud freymlarning muvofiqligi tushunishning chegaralarini belgilab beradi, birinchi navbatda, freym uchun asos bo'lgan axborot til sohibining etnik, milliy, madaniy, diniy mansublik, gender, yosh nuqtayi nazaridan, ijtimoiy mansublik, tabiiy sharoit va boshqa tomonlariga ko'ra ma'lum darajada farqlanadi. Shuningdek, har bir til sohibi o'z tilida mavjud bo'lgan standart freymlar to'rtini kichik tahrirlar bilan o'z ongida saqlaydi. Masalan, *Shunday paytda raisimiz el oqsoqoli Orif bovo, joyi jannatda bo'lsin, oxirati obod bo'lib, go'ri nurga to'lsin, xullas, shu Orif rais rahmatli enamga, qishloq ayollariga aytarkan.* (Q.Norqobilov, "Quyoshni sen uyg'otasan") O'zbek millatiga mansub har bir inson *joyi jannatda bo'lsin, oxirati obod bo'lib, go'ri nurga to'lsin* jumllarini eshitishi bilan, vafot etgan inson haqida so'z borayotganini tushunadi (o'lim konseptini tushunadi). O'lim konseptini ifodalash uchun yo'naltirilayotgan barcha so'zlarning o'z tushunchasi bor.

Ma'lumki, har qanday konseptini voqelantirish uchun keltirilgan barcha so'zlarning o'z tushunchasi bor. Ular ifodalovchi tushuncha bilan birga tushunchadan ayri muayyan freymda ma'lum bir konseptning ifodalashini ta'minlovchi struktura geshtalt deyiladi, olimlar geshtaltni "so'zlovchi uchun o'z-o'zidan lingvistik ma'no yo'li va tinglovchi uchun intuitiv va oqilona lingvistik shaklni tushunish usuli" deb tushunadi. Inson tug'ilgandan o'limiga qadar olamni konseptual anglab boradi va o'z navbatida, ongida uning lisoniy manzarasini hosil qilib boradi, demak, doimiy harakat idrokni bosqichma-bosqich oldinga yetaklaydi.

Olamdagi barcha mavjudliklar haqidagi boshlang'ich umumiy bilim sanalgan freym konseptual tuzilmasini matnda pleonastik ifoda ko'magida to'laroq voqelantirish imkoniyati yuzaga keladi, natijada til egasi ongida voqelikdagi yangi axborotlar tez va oson tasavvur etiladi va idrok qilinadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fillmore Ch. J. Frames and the semantics of understanding//Quaderni di semantica. Vol. VI, No.2. December, 1985. – P.222-254.
2. Минский М. Фреймы для представления знаний. – М., 1981. – С.98.
3. Дейк ван А. Язык. Познание. Коммуникация. – М, 1989. – С. 26-27.
4. Sheronov B. O'zbek tili gap qurilishida lisoniy ortiqchalik: Filol. fan. nomz. ...diss. avtoref. – Toshkent, 1996. – 21 b.
5. Ковалева Т. Тавтология и плеоназм в русском языке XXI века: полисистемный аспект: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Великий Новгород, 2017. – С. 24.
6. Махкамов Н. Аффиксальный и лексико-аффиксальный плеоназм в узбекском языке: Автореф. дисс. ...канд. филол. наук. – Ташкент, 1983. – 19 с.
7. Махмудов Н.М. Эллипсис в узбекском языке: Дисс. ...канд. филол. наук. – Т., 1977. – С.14-55.
8. Мехеда М.И. Дихотомия «экономия и избыточность» в субстандартном словообразовании: Автореф. ...дисс. канд. филол. наук. – Тюмень, 2010. – С.8.
9. Xudayberganov D.S. O'zbek tilidagi badiiy matnlarning antropotsentrik talqini: Filol. fan. d-ri. ... dics. – Toshkent, 2015. – 240 b.

UO'K 808.3

LINGVOMADANIY JAMIYATDAGI ESTETIK QADRIYATLAR O'ZBEK VA RUS TILLARI MAQOLLARI KO'ZGUSIDA

F.F.Yuldasheva, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Ushbu maqola zamonaviy tilshunoslikning dolzarb muammosi – o'zbek va rus tillari maqollari materialida insonning chuqur, kuchli, jonli hissiy kechinmalari, kayfiyat va his-tuyg'ularning ko'p qirralarini idrok etish qobiliyati bilan bog'liq estetik qadriyatlarni tushunish va idrok etish muammosiga bag'ishlangan. Maqolada estetik qadriyatlar tasnifi berilgan, turli tillar tizimidagi maqollar tahlil qilinadi va tavsiflanadi.

Kalit so'zlar: estetik qadriyatlar, o'zbek, rus, maqol, tasnif, shaxsiy baho.

Аннотация. Данная статья посвящена актуальной проблеме современного языкознания – проблеме понимания и восприятия эстетических ценностей, связанных со способностью воспринимать глубокие, сильные, душевные переживания человека, многие стороны настроений и эмоций на материале пословиц узбекского и русского языков. В статье проводится классификация эстетических ценностей, анализируются и описываются пословицы в разносистемных языках.

Ключевые слова: эстетические ценности, узбекский, русский, пословица, классификация, личностная оценка.

Abstract. This article is devoted to an urgent problem of modern linguistics – the problem of understanding and perceiving aesthetic values associated with the ability to perceive deep, strong, emotional experiences of a person, many aspects of moods and emotions based on the proverbs of the Uzbek and Russian languages. The article classifies aesthetic values, analyzes and describes proverbs in diverse languages.

Keywords: aesthetic values, Uzbek, Russian, proverb, classification, personal assessment.

Har bir til o'zida ona tilida so'zlashuvchining dunyoqarashini shakllantiruvchi milliy, o'ziga xos xususiyatlar tizimini o'zida mujassam etadi (Xudoyberganova, Mamarajabov, 2016, 34-bet), ular, bizningcha, umuminsoniy shaxsning talqini va singishi natijasida rivojlanadi. Qadriyatlar tabiiy yoki orttirilgan, madaniy bo'lishi mumkin. Bunda kognitiv, utilitar, axloqiy, estetik va boshqa qadriyatlar haqida gapiriladi. Qadriyatlarning barcha turlari o'zaro bog'langan va birgalikda ma'lum bir qiymat ierarxiasini tashkil qiladi, bu asosiy ("abadiy") qadriyatlarga asoslanadi, ya'ni "inson uchun eng qadrlil bo'lgan narsa, tanqidiy vaziyatda u qodir bo'lgan narsa" qiymat tanlash, hamma narsani, bor narsasini, hatto hayotini berish" (Malinovich, 2002, 97-99-betlar). Bunday asosiy qadriyatlarga erkinlik, haqiqat, go'zallik, adolat, yaxshilik va foyda kabi qadriyatlar kiradi.

Falsafa va aksiologiyaning rivojlanishi bilan qadriyatlarni tasniflash turli mezonlarga ko'ra amalga oshirila boshlandi. Inson mavjudligi sohasiga qarab qadriyatlar (haqiqat, estetika, etika (axloq), gedonistik yoki pragmatik sohalarda), moddiy, mantiqiy, estetik, axloqiy qadriyatlar, qadriyatlar borliq, iste'mol qiymatlari va boshqalar. Hozirgi vaqtda ular qaysi turga mansubligi va qanday ekzistensial va sifat xususiyatlariga ega bo'lishidan qat'iy nazar, qiymatlar klassik trixotomiyaga ko'ra farqlanadi: ijobiy, neytral yoki salbiy baholash.

Qadriyatning tabiati va xarakterini o'rganar ekan, olimlar tasniflash uchun asos sifatida qanday mezon qo'llanilishiga qarab, uning turli xil turlari va tiplarini ajratadilar: insonning fiziologik mavjudot sifatida hayoti bilan bevosita bog'liq bo'lgan hayotiy qadriyatlar; shaxsning ijtimoiy mavqei va mavqei bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy qadriyatlar; davlatchilik sharoitida insoniyat farovonligiga qaratilgan siyosiy qadriyatlar; ezgulik va yomonlik tushunchalariga asoslangan axloqiy qadriyatlar; ilohiy tamoyilni tasdiqlovchi diniy qadriyatlar; estetik qadriyatlar, go'zal yoki xunuk ideallari.

O'zbek va rus tillarining antropotsentrik maqollarida shaxsga axloqiy baho berishda mehr-oqibat, sadoqat, saxovat, mehmondo'stlik kabilarga ko'proq e'tibor beriladi. Estetik baholash "biror narsaning estetik qiymatini aniqlash usuli" sifatida. obyekt, estetik idrokning ongli natijasi bo'lib, odatda "Bu go'zal!", "Bu xunuk!" kabi hukmlarda qayd etiladi" (Antipiev) predmetni estetik idrok etish jarayonida shaxs tomonidan qabul qilinadigan hissiy va ta'mli zavq bilan uzviy bog'langan.

Insonni estetik baholashning asosi go'zallik kabi qadriyatdir (Boguslavskiy, 1995). Inson go'zalligi falsafiy talqinda go'zallik, mehribonlik, rostgo'ylik kabi insoniy fazilatlarining uyg'unligidan iborat bo'lgan shaxsda go'zallik namoyon bo'lishini obyektiv va subyektiv idrok etishining bir xilligidir.

Shaxsning obyektiv idrokini estetik baholash uning simmetrik, mutanosib va uyg'un fiziologik ma'lumotlarini tan olishga asoslanadi, subyektiv idrok etishda esa baholovchining individual estetik afzalliklari ta'sir qiladi. Ko'rib turganimizdek, inson go'zalligining bir xil estetik kategoriyasi, agar uning obyektiv va subyektiv in'ikoslari bir-biriga mos kelmasa, qarama-qarshi bahoga ega bo'lishi mumkin.

Aslida, bu, bizning fikrimizcha, E.V. Myakisheva o'zining dissertatsiya ishida ta'kidlagan pozitsiyasini asoslaydi: "Go'zallik haqidagi stereotipik g'oyalarning asosiy xususiyati qarama-qarshi

stereotiplarning bir vaqtning o'zida harakat qilish imkoniyatidir: *Nozik bo'lish go'zaldir. – Ozg'in bo'lish xunuk; Uzun bo'yli go'zal. – Baland bo'y – xunuk; Go'zallik – bu yoshlik xususiyati. Har bir yoshning o'z go'zalligi bor*" (Главная особенность стереотипных представлений о красоте – возможность одновременного функционирования противоположных стереотипов: *Быть худым – это красиво. – Быть худым – это некрасиво; Высокий рост – это красиво. – Высокий рост – это некрасиво; Красота – свойство молодости. – У каждого возраста своя красота*) (Myakisheva).

T.G. Orlova, shuningdek, insonning tashqi ko'rinishining go'zalligini baholash ma'nosining qarama-qarshi ma'nolarini ko'rsatadi: *"tashqi ko'rinish aldamchi": "insonning ichki fazilatlarini tashqi ko'rinishiga qarab baholab bo'lmaydi", "odamni tashqi ko'rinishi bilan emas, balki ishi, harakatlari bilan baholaydi", "go'zallik o'tkinchidir", "insonning qadri go'zallikda emas", "go'zallikni har kim o'zicha tushunadi" va aksincha, "ichki sifatlarni tashqi ko'rinishiga qarab baholay oladi", "yuz insonning ichki dunyosini aks ettiradi", "Tashqi ko'rinish – tavsiiyanoma", "xunuk ko'rinish orqasida go'zal ichki dunyo yashirinadi", "eng mukammal mavjudotlarda kamchiliklar bor", "insonni kamchiliklari bilan sevish", "baxt go'zallikda emas"* («наружность обманчива»: «по внешнему виду человека нельзя судить о внутренних качествах человека», «о человеке судят не по внешнему виду, а по делам, поступкам», «красота преходяща», «не в красоте ценность человека», «каждый понимает красоту по-своему», и, наоборот, «по внешнему виду можно судить о внутренних качествах», «лицо отражает внутренний мир человека», «внешность – рекомендательное письмо», «за некрасивой внешностью скрывается красивой внутренний мир», «у самых совершенных созданий есть недостатки», «полюби человека с недостатками», «не в красоте счастье») (Orlova, 2013). Bunday holda, biz ko'p odamlarning tashqi ko'rinishining go'zalligini turli shaxslar tomonidan teskari idrok etish haqida emas, balki xalqlar maqollarida qarama-qarshi baho berish haqida gapiramiz.

Estetik baholashning qarama-qarshiligi inson go'zalligini uning tabiiyligi/sun'iyiligi nuqtai nazaridan tavsiflashda ham o'zini namoyon qiladi. Tabiatning tabiiy go'zalligi insonning o'zi tomonidan yaratilgan sun'iyga qarama-qarshidir. Ilohiy go'zallik va dunyoviy go'zallik ham qarama-qarshidir.

Shuni ta'kidlash kerakki, go'zallik, chiroyli va go'zal tushunchasi sifatida go'zal va ajoyib so'zlar ma'no jihatdan bir qator farqlarga ega: go'zal so'zi narsaning tashqi ko'rinishini ifodalashda qo'llaniladi, go'zallik so'zi estetik ma'nodan tashqari, axloqiy ma'noni, go'zallikni ifodalashda qo'llaniladi, go'zal so'zi esa obyektning tashqi ko'rinishi va uning boshqa jihatlari bilan birga tasvirlanganda qo'llaniladi, estetik baholashdan tashqari, axloqiy va utilitarni ham o'z ichiga oladi (Li Xua, 2006). Biroq, lingvistik jihatdan, bu uchta so'zning barchasi insonning estetik, axloqiy va utilitar xususiyatlarini baholashda mavjud bo'lishi mumkin, buni quyidagi misollardan ko'rish mumkin.

O'zbek va rus tillarining antropotsentrik maqollarida shaxsga estetik baho berish uning xarakterini o'zbek va rus xalqlarining inson go'zalligi, uning tashqi ko'rinishi, jismi, ozodaligi haqidagi standart g'oyalari prizmasi orqali belgilaydi. Sartaroshlik, ozodalik, kiyinish qobiliyati, o'rtacha bo'yanish va hokazolarga ijobiy baho beriladi, egiluvchanlik, ortiqcha vazn, haddan tashqari ozg'inlik, beparvolik, kasallik va boshqalarga salbiy munosabat bildiriladi; Masalan:

Parvarish: *Onangni otangga bepardoz ko'rsatma / От хозяйского глаза и конь добреет* (Ustaning nazaridan ot ham mehribon bo'ladi).

Tozalik/ozodalik: *Ayolning sarishtasi – ruzg'orning farishtasi / Потому и надои разные: у одной доярки стойла чистые, у другой грязные* (Shuning uchun sut sog'ish har xil bo'ladi: bir sog'uvchining rastasi toza, boshqasini kir).

Shirinlik: *Chiroyli chiroyli emas, suyganing – chiroyli / Не та мила, что хороша, а та хороша, что к сердцу пришла* (Yaxshi bo'lgan emas, ko'ngilga kelgan yaxshi).

To'liqlik: *Semiz qo'yning dumbasi katta, semiz odamning – suhbat / Живот толстой, да лоб пухтой* (Qorin semiz, lekin peshona bo'sh).

Beparvolik: *Gapi sassiqning o'zi sassiq / Видно неряху по грязной рубахе* (Kirli ko'ylakdan chayqalish ko'rinadi).

Qo'pollik: *Qo'poldan to'ngak aylansin / Где стыnum, тым и стукнем (Bir qadam bosgan joyda bir taqillatadi).*

Demak, o'zbek va rus tillarining antropotsentrik maqollarida valeologik baholash insonda fiziologik ulug' kuchlarning namoyon bo'lishiga ijobiy munosabatni va badanning ayrim nuqsonlariga salbiy, xolis munosabatni aks ettiradi. Insonning fiziologik xususiyatlariga nisbatan norozi munosabat nafaqat ularga nisbatan dushmanlik, balki tanadagi o'xshash nuqsonlari bo'lgan ba'zi odamlarning axloqsiz yoki me'yoriy bo'lmagan xatti-harakatlari bilan bog'liq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Худойберганава З.Н., Мамаражабов Б.Б. Тил ва маданият: ўзаро муносабат ва ўзаро таъсир масаласи. // Современное образование. – М., 2016.
2. Малинович Ю.М. К проблеме семантически сопряженных категорий типа «Жизнь – Смерть», «Добро – Зло», «Любовь – Ненависть». // Матер. VII Междунар. науч.-практ. конф. – Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2002. – С. 97-99.
3. Антипов Н.П. Об эстетической ценности литературного произведения // Вестник Иркутского университета. – Иркутск, 2007.
4. Богуславский В.М. Типология значений образных средств выражения оценки внешности человека. – М., 1995. – 53 с.
5. Мякишева Е.В. Эстетическая оценка человека в современном русском языке: лингвистический и лингвокультурный аспекты. – Омск, 2009.
6. Орлова Т.Г. Внутренний и внешний мир человека в английских и русских поговорках (опыт лингвистического анализа). – М., 2013. – № 3.

UO'K 81-13

BADIIY MATNDA ALLUZIYA: MATNLARARO MA'NO SARGUZASHTI

M.A.Yuldasheva, tayanch doktorant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona

Annotatsiya. Mazkur maqolada badiiy matn doirasida alluziya fenomenining intertekstual vazifalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Unda alluziyaning turlari, ularning semantik va estetik xususiyatlari o'rganilib, o'zbek va ingliz adabiyotidan keltirilgan misollar orqali alluziyaning badiiy matndagi mazmuniy, poetik hamda g'oyaviy funksiyalari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: alluziya, intertekstual aloqalar, badiiy matn, semantika, madaniy kontekst

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируются интертекстуальные функции аллюзии в художественном тексте. Рассматриваются виды аллюзий, их семантические и эстетические особенности, а также на основе примеров из узбекской и английской литературы раскрываются содержательные, поэтические и идейные функции аллюзии в художественном произведении.

Ключевые слова: аллюзия, интертекстуальные связи, художественный текст, семантика, культурный контекст

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the intertextual functions of allusion within literary texts. It examines the types of allusions, their semantic and aesthetic features, and, through examples from Uzbek and English literature, reveals the semantic, poetic, and ideological functions of allusion in literary works.

Keywords: allusion, intertextual relations, literary text, semantics, cultural context

Kirish. Zamonaviy adabiy jarayonlarda alluziya muhim stilistik vosita sifatida e'tirof etiladi. U matnning boshqa matnlar bilan o'zaro aloqasini ta'minlab, madaniy xotirani faollashtiradi hamda o'quvchi tafakkurining intertekstual asosda kengayishiga xizmat qiladi. Badiiy matnda alluziya orqali asarga ramziy, konnotativ va semantik qatlamlar qo'shib, uning ma'no doirasi yanada boyiydi. Globallashuv sharoitida matnlararo muloqot va intertekstual tahlil usullari adabiy tanqid va ilmiy izlanishlarda ustuvor yo'nalishlardan biriga aylanmoqda. Alluziya esa bu jarayonning ajralmas tarkibiy qismi sifatida matn va o'quvchi o'rtasida madaniy kodlarning dekodifikatsiyasi orqali semantik ko'priq vazifasini bajaradi. Ushbu maqolada alluziya fenomenining nazariy asoslarini aniqlash hamda uning badiiy matndagi funksional imkoniyatlarini amaliy misollar asosida tahlil qilish maqsad qilingan.

Adabiyotlar tahlili. Alluziya tushunchasi nazariy jihatdan bir qator olimlar tomonidan keng yoritilgan. I.Panasyuk alluziyani matnga qo'shimcha semantik yuk beruvchi stilistik vosita sifatida ko'radi. Unga ko'ra, alluziya mashhur shaxslar, tarixiy hodisalar va badiiy obrazlarga ishora qilish orqali obrazlilik yaratadi.[5] M.Manser esa alluziyani keng konnotatsiyali, ramziy va madaniy ma'noga ega ibora sifatida talqin qiladi. U Bibliya, qadimgi mifologiya, tarix, pop madaniyat manbalarini alluziya manbalari sifatida ko'rsatadi.[3] M.Fayzullaeva diniy alluziyalarning tasnifini o'rganib, ularni quyidagicha tasniflaydi: epigraflar, antroponimlar, toponimlar va boshqalar. U bu turdagi alluziyalarni o'quvchining diniy-madaniy bilimiga tayanuvchi, yashirin semantik qatlam hosil qiluvchi vosita sifatida ko'rsatadi.[2] K.Marshania T.Eliot poetikasida alluziyani zamonaviy estetik uslub — ayniqsa modernizmga xos ko'p qatlamli semantik konstruktsiya sifatida baholaydi. Eliot matnlarida alluziya ironik va parodiyaviy effektlar hosil qilishda ham qo'llanadi.[4] S.Aleshko esa alluziyani ikki asosiy turga ajratadi: ism shaklidagi (Gamlet, Romeo) va frazeologik shakllar (Achilles' heel, the prodigal son). Bu turlar matnda madaniy qatlam va ironik effekt hosil qilishda ko'makchi bo'ladi.[1]

Natijalar. Adabiy matnda alluziya intertekstual birlik sifatida muhim stilistik vosita bo'lib, u muallifga boshqa matnlar, tarixiy, diniy yoki madaniy hodisalarga ishora qilish orqali yangi semantik darajalarni yaratish imkonini beradi. Ushbu hodisa matn ichidagi muloqot doirasini kengaytiradi, uni ilgari mavjud bo'lgan madaniy kodlar bilan bog'lab, o'quvchi tafakkurini harakatga keltiradi. Alluziya adabiy matnning chuqur qatlamlarini ochish, g'oyaviy-estetik yuklamasini kuchaytirish va o'quvchida tanish konnotatsiyalar asosida yangi mazmun shakllantirish funksiyalarini bajaradi. Masalan, G'afur G'ulomning "Vaqt" she'rida

*Shuhrat qoldirmoqqa Gerostratdek,
Diana ma'badin yoqmoq shart emas,
Ko'plarning baxtiga o'z nikin jamlab,
Shu ulug' binoga bir g'isht qo'ysak bas.*

misralari orqali qadimgi yunon tarixidagi salbiy obraz – Gerostrat tilga olinadi. Gerostrat Efesdagi mashhur ma'badni yoqib yuborish orqali tarixda nom qoldirgan. Shoir ushbu alluziya vositasida ijobiy mashhurlik, ya'ni shaxsning jamiyat uchun foydali faoliyat orqali e'tirof topishini qarama-qarshi qo'yish orqali targ'ib qiladi. Bu yerda alluziya didaktik va axloqiy funktsiyani bajaradi.

*Buyuk adib Erkin Vohidovning
Qancha aziz bo'lsa,
Qancha mukarram
Ryazan sohiriga javdar boshog'i,
Shunchalar muqaddas bo'ldi menga ham
Tuprog'imda o'sgan paxta chanog'i.*

misralarida rus shoiri Sergey Yeseninga havola qilinadi. She'rda yodga olingan Ryazan alluziv nomi va javdar boshog'i Yesenin ijodida rus tabiatining ramzi sifatida talqin qilinadi. Shoir bu obraz orqali o'zbek dalalaridagi paxtani o'sha timsol bilan qiyoslab, ona zamin go'zalligi va vatanparvarlik tuyg'ularini poetik shaklda ifoda etadi. Bu alluziya madaniy uyg'unlik va estetika vositasi sifatida xizmat qiladi.

T.S.Eliotning "The Love Song of J. Alfred Prufrock" she'rida "I am not Prince Hamlet..." ifodasi orqali Shekspirning mashhur qahramoni Gamlet obraziga murojaat qiladi. Lirik qahramon o'zining hayotdagi noaniqlik, qaror qabul qilishdagi ikkilanish va ijtimoiy beqarorlik holatlarini Gamlet bilan qiyoslaydi. Alluziya bu holatda psixologik o'zini anglash va ichki konfliktlarni ochish vositasi sifatida namoyon bo'ladi.

Meri Shelli tomonidan yozilgan "Frankenstein" romanida asosiy dramatik kuch insonning ilm-fanga intilishi, uning natijasida yuzaga kelgan mas'uliyat va axloqiy oqibatlar bilan chambarchas bog'liq. Asarda yaratilgan mavjudotning Viktorga murojaat qilgan vaqtidagi "I ought to be thy Adam" ("Men Sening Odam Atong bo'lishim kerak edi") degan iborasi Bibliyadagi Odam Ato obraziga to'g'ridan-to'g'ri alluziya sifatida namoyon bo'ladi.[7] Bu alluziya roman kontekstida chuqur semantik va falsafiy yuklama kasb etadi. Mavjudot o'zini yaratuvchisining ilk va eng yaqin

mavjudoti sifatida tasavvur qiladi. U Odam Ato singari birinchi va yagona yaratilgan mavjudot bo'lish nuqtai nazaridan, Viktor Frankenshteynning e'tiboriga, mehriga va yo'riqnomasiga loyiq ekanini ta'kidlaydi. Xudo Odam Atoni yaratar ekan, uni o'zga barcha mavjudotlardan ustun qo'ygan, unga dunyoni boshqarish vazifasini bergan. Mavjudot ham shunday ilqlik, tan olinuvchanlik va insoniy mehr kutadi. Biroq, bu kutuvlar roman davomida mutlaqo rad etiladi. Viktor o'z "ijodi"dan cho'chidi, uni rad etadi va o'z mavjudotini yo'q qilishga urinadi. Shu tariqa, alluziya orqali Bibliyadagi yaratilish senariysi buziladi. Bu kontrast orqali Shelli insonning ilmiy tajovuzkorligi, lekin axloqiy mas'uliyatsizligini fosh qiladi. Yaratilgan mavjudot insoniy his-tuyg'ularga ega bo'lishiga qaramay, jamiyat va yaratuvchi tomonidan tan olinmaydi, bu esa uni fojiali qismat sari yetaklaydi. Ushbu alluziya Shelli romanida diniy va falsafiy intertekstual qatlamlarni yuzaga keltiradi. O'quvchi Bibliyadagi yaratilish hikoyasi bilan "Frankenstein" syujeti o'rtasidagi farqlarni qiyoslab, yangi mazmun hosil qiladi. Shunday qilib, matn o'zi bilan o'quvchi o'rtasida intellektual muloqotni shakllantiradi, alluziya roman strukturasi ichida asosiy semantik tugunlardan biri sifatida xizmat qiladi.

U. Shekspirning "Makbet" tragediyasida keltirilgan "*Or memorize another Golgotha*" alluziyasi diniy konnotatsiyalarga ega bo'lgan kuchli intertekstual vosita sifatida xizmat qiladi.[6] Xristian an'alarida Golgofa — Iso Masih xochga tortilgan, insoniyat gunohlarini o'z zimmasiga olib, o'limga mahkum etilgan muqaddas joy hisoblanadi. Shu ma'noda, Golgofa nafaqat jismoniy azob-uqubatlar, balki ruhiy fidokorlik, ilohiy sinov va fojiali najot timsolidir. Makbet obrazi tragediya davomida kuch, hokimiyat va aybdorlik orasida iztirob chekkan qahramon sifatida aks ettiriladi. U o'z tanlovi bilan taqdirini belgilaydi: begunoh odamlarni o'ldiradi, axloqiy mezonlarni buzadi va oxir-oqibatda o'z qilmishlari qurboni bo'ladi. Jang maydonining Golgofa bilan qiyoslanishi Makbetning bu fojiali qismatini muqaddas qurbonlik timsoli bilan bog'laydi — garchi u najot topmasin, u ham o'z fojiasining "xochini" ko'taradi. Bu esa uni shunchaki yovuz shaxs emas, balki o'z ichki iztiroblari va ongiy o'zgarishlari bilan murakkab qahramon sifatida ko'rsatadi. Golgofa alluziyasi orqali Shekspir diniy-simvolik qatlamni faollashtiradi. O'quvchi (yoki tomoshabin) Makbetning halokatini shunchaki jinoyatchining jazosi emas, balki axloqiy muvozanatning tiklanishi, gunoh uchun "badal" sifatida idrok etadi. Shu tarzda, *Golgofa* alluziyasi Shekspir tomonidan chinakam dramatik va semantik kuchga ega bo'lgan ramz sifatida qo'llaniladi. Shu tariqa, bu alluziya orqali Shekspir o'z asarini diniy-kontseptual matnlar bilan bog'lab, uni chuqur intertekstual kontekstga olib kiradi.

Xulosa. Umuman olganda, alluziya adabiy matnning semantik va struktura jihatdan boyishini ta'minlovchi asosiy intertekstual vositalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. U muallifga mavjud matnlar oralig'ida muloqot o'rnatish, madaniy xotirani faollashtirish, tarixiy va diniy obrazlar orqali yangi mazmuniy qatlamlar yaratish imkonini beradi. Alluziya orqali matn avvalgi davrlar adabiyoti, mifologiyasi, diniy an'analari yoki tarixiy hodisalari bilan uzviy bog'lanadi va shu orqali o'quvchining bilimi, tajribasi hamda estetik dunyoqarashi bilan uyg'unlikda yangicha ma'no kasb etadi. Badiiy matnda alluziya ishlatilishi, avvalo, o'quvchi bilan intellektual darajadagi muloqotni yuzaga keltiradi. Alluziyani anglash uchun o'quvchi ilgari mavjud bo'lgan matnlar va kontekstlar haqida xabardor bo'lishi kerak, bu esa matnni passiv emas, faol qabul qilishni taqozo etadi. Shu jihatdan alluziya o'quvchini faol interpretatorga aylantiruvchi mexanizmdir. Har bir alluziv birlik muayyan tarixiy, diniy yoki madaniy qatlamlarga ishora qilgan holda, matnda polifonik (ko'p ovozli) struktura hosil qiladi. Bu esa matnning nafaqat estetik, balki falsafiy va ideologik qiymatini ham oshiradi. Xususan, adabiy ijodda alluziyaning ishlatilishi orqali muallif o'z pozitsiyasini bevosita bayon qilmasdan, boshqa matnlar va obrazlar orqali bilvosita shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa badiiy ifoda vositalarining ichki murakkabligini kuchaytiradi va matnni chuqur tahlil qilishga undaydi. Shu boisdan alluziya zamonaviy adabiy jarayonlarda intertekstual yondashuvning asosiy elementlaridan biri sifatida e'tirof etiladi. U badiiy matnni boshqa matnlar bilan bog'laydi, kontekstlararo ko'priklar hosil qiladi va adabiy-estetik tafakkurni yangi bosqichga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Алешко-Ожевская С. Аллюзивность художественных текстов П. Дж. Вудхауза // *Язык, сознание, коммуникация: Сб. статей* / Отв. ред. В. В. Красных, А. И. Изотов. — М.: МАКС Пресс, 2005. — Вып. 31. — С. 115–124.

2. Fayzullaeva M. Diniy markerlangan alluziya va uning turlari // *O'zbekistonda xorijiy tillar* (Foreign Languages in Uzbekistan). – 2020. – No. 4(33). – B. 80–91.
3. Manser M. *The Facts On File Dictionary of Allusions*. – New York: Facts On File, 2009.
4. Маршания К. Функции аллюзий в поэтической книге «Популярная наука о кошках, написанная Старым Оппосумом» Т. С. Элиота // *Вестник Тюменского государственного университета. Гуманитарные исследования. Humanities*. – 2023. – Т. 9, № 1. – С. 43–57.
5. Panasyuk I. Linguistic Representation of Allusions in Modern British Fiction // *Philology*. – 2018. – № 4 (16). – P. 53–58.
6. Shakespeare W. *Macbeth*. London: Oxford University Press, 2008.
7. Shelley M. *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*. London: Lackington, Hughes, Harding, Mavor & Jones, 1818.

UDC 81-13

SCIENTIFIC AND THEORITICAL BASIS OF TERMS RELATED ECONOMICS

S.T.Yuldosheva, master's student, Termez University of Economics and Service, Termez

U.Sh.Turayeva, PhD, Termez University of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Ushbu maqolada iqtisodga oid atamalarining ilmiy-nazariy asoslari o'rganilib, iqtisodiy tahlilning asosini tashkil etuvchi asosiy tushuncha va tamoyillarga e'tibor qaratiladi. Tadqiqot talab va taklif, bozor muvozanati va narxlarning egiluvchanligi kabi turli iqtisodiy nazariyalarni o'rganadi, bu omillar iqtisodiy xatti-harakatlarga va qarorlar qabul qilishga qanday ta'sir qilishini har tomonlama tushunishga yordam beradi. Iqtisodiyotning asosiy tamoyillarini o'rganib, ushbu tadqiqot iqtisodiy tizimlarning murakkabliklari va ularning butun jamiyatga ta'sirini yoritishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiyot, ilmiy asos, nazariy asos, asosiy atamalar, iqtisodiyot nazariyasi, mikroiqtisodiyot, makroiqtisodiyot, talab va taklif, bozor muvozanat, iqtisodiy modellar.

Аннотация. В статье рассматриваются научные и теоретические основы экономических терминов и основное внимание уделяется ключевым концепциям и принципам, составляющим основу экономического анализа. В исследовании рассматриваются различные экономические теории, такие как спрос и предложение, рыночное равновесие и эластичность цен, что помогает обеспечить всестороннее понимание того, как эти факторы влияют на экономическое поведение и принятие решений. Целью данного исследования является изучение основных принципов экономики и прояснение сложности экономических систем и их влияния на общество в целом.

Ключевые слова: экономика, научная основа, теоретическая основа, ключевые термины, экономическая теория, микроэкономика, макроэкономика, спрос и предложение, рыночное равновесие, экономические модели.

Abstract. This article analyzes the theoretical and scientific basis of terminology employed in economics, focusing on significant ideas and principles that operate as the basis of economic analysis. The study investigates a variety of economic theories to provide pupils an in-depth knowledge of how these factors drive economic behavior and decision. This study aims at clarifying the complexity of economic systems and their impacts on society at larger by addressing the underlying concepts of economics.

Key words: economics, scientific basis, theoretical basis, economic theory, microeconomics, macroeconomics, supply and demand, market equilibrium, economic models.

Introduction: Economics is an expansive field that includes the study of allocation of resources made by organizations, governments, and private citizens. Economics uses a number of terminology and ideas to convey and assess these choices. Economists may more effectively understand the basic concepts driving economic behavior through utilizing terminologies that tends to have theoretical and scientific bases. The theoretical and scientific basis of terms employed in economics will be investigated in this article. We can discover more about how economies work and how to develop policies that promote economic growth and stability by exploring the fundamental premises and concepts of economic science. From fundamental concepts like supply and demand to complex

theories like psychological economics and game theory, each phrase in the basis of economics is a framework of theoretical analysis and scientific inquiry. We can gain greater awareness of the complexity and interconnectedness of economic systems by investigating the theoretical and scientific underpinnings of financial theories. This knowledge can help people make much-informed decisions regarding individual financial well-being as well as business policies and policy decisions. In the end, knowing the philosophical foundations of economic topics helps us craft the intricate workings of present-day economies by providing greater knowledge and understanding.

The spoken language of economics is rooted in a number of theoretical and scientific ideas that aid in the comprehension and analysis of economic processes. Supply and demand, market equilibrium, opportunity cost, inflation, unemployment, monetary and fiscal policy, and economic growth are a few of the fundamental ideas.

Methodology: Using phrases like "economic terms," "theoretical basis," and "scientific basis," a thorough search was carried out in academic databases like JSTOR, Google Scholar, and Econ Lit in order to conduct this literature evaluation. Only papers released in peer-reviewed publications during the previous five years were included in the search. Numerous studies have been conducted in the last ten years that have addressed a broad variety of economic issues [1]. Among the main fields of study have been:

1. Behavioral economics: This discipline studies how decisions about the economy are influenced by psychological aspects. Studies have examined heuristics, cognitive biases, and people's decision-making in the face of uncertainty.

2. Environmental economics: As worries over sustainability and climate change grow, study has concentrated on the financial effects of environmental regulations, carbon pricing schemes, and the valuation of natural resources.

3. Development economics: Research has looked at topics like reducing poverty, income inequality, gaining access to healthcare and education, and how well foreign aid works to advance economic development.

4. Financial economics: Studies have looked into the effects of financial laws on market stability as well as asset pricing models, risk management techniques, and the idea of market efficiency.

5. Labor economics: Research has looked at salary trends, employment patterns, rates of labor force participation, differences in pay across genders, and how automation will affect job displacement. Over the past ten years, these study topics have generally advanced our knowledge of economic theory and policy-making in diverse circumstances [2].

To comprehend and analyses economic concepts and occurrences, one must be familiar with the scientific and theoretical underpinnings of terms connected to the field of economics. Efficient policy proposals, well-informed decision-making, and correct data interpretation become difficult without a strong basis in economic theory. But there are a number of issues and difficulties that practitioners and researchers in this sector deal with, which creates a barrier that prevents advancement and creativity.

The use of irrational assumptions in theoretical models is one of the main problems in economics. A lot of economic theories are predicated on oversimplified notions of market dynamics, human behavior, and other elements. Although these presumptions can aid in the simplification of intricate economic systems, they frequently fall short of capturing the subtleties and complexity of actual situations [3]. This may result in erroneous forecasts and thoughts for policies.

The dearth of actual information for backing up some hypotheses is another difficulty in the field of economics. Empirical research is necessary to evaluate theoretical models against actual facts, even though these models can offer insightful explanations of economic occurrences. But due to data limitations, ethical issues, and other real-world difficulties, doing empirical research in economics can be challenging. Researchers may be prevented from confirming or disproving preexisting theories as a result of this shield. Furthermore, scholars from many disciplines have difficulties due to the multidisciplinary nature of economics. The intersections of economics with political science, psychology, sociology, and other disciplines make it difficult to create a unified theoretical

framework that combines knowledge from different subjects. This could result in a barrier that prevents multidisciplinary cooperation and the advancement of theories of holistic economics [4].

Furthermore, political concerns and ideological prejudices can have an impact on economic research and policies, eroding the credibility of economic analysis and distorting data interpretation. Scholars could be motivated to generate findings that support particular political or ideological objectives instead of using rigorous scientific investigation to find the objective truth.

All things considered, tackling these issues and difficulties calls for a coordinated effort from economists, policymakers, and practitioners. We may remove the barrier impeding advancement in this crucial area of study by encouraging interdisciplinary collaboration, supporting transparency and reproducibility in research processes, encouraging empirical validation of theoretical models, and reducing ideological prejudices.

Economics is a social science that examines how people, organizations, and governments distribute resources to fulfil their goals and requirements. There is a theoretical and scientific foundation for many words used in economics, which aids in the explanation of different economic occurrences. We will examine the theoretical and scientific foundations of three essential economic concepts in this analysis: inflation, opportunity cost, and supply and demand [5].

A key idea in economics, supply and demand describes the link between the amount of an item or service that producers supply and the quantity that customers demand. The underlying principle of this idea is the rule of supply and demand, which stipulates that when prices increase, producers are willing to provide more goods or services, but customers are willing to buy less of them. When supply and demand are equal, the equilibrium price is established, resulting in a market that allocates resources efficiently [6].

Opportunity cost is yet another crucial idea. This term in economics describes the worth of the next best option given up during decision-making. The premise of scarcity, which holds that while demands are limitless, resources are scarce, forms the foundation of this idea. People and companies can make better judgements about how to use their limited resources by taking opportunity costs into account.

The word "inflation" refers to a long-term, widespread rise in prices throughout an economy. A number of things, including growing production costs, shifting governmental policies, and an increase in the demand for products and services, can contribute to inflation. To explain the origins and effects of inflation on an economy, economists employ a variety of theories, such as the cost-push theory or the quantity theory of money [7].

To sum up, It is essential to comprehend the theoretical and scientific underpinnings of words connected to economics in order to analyses economic occurrences and make well-informed decisions. Ideas like opportunity cost, supply and demand, and inflation shed light on how markets function and how people effectively allocate resources. Policymakers may address economic issues and encourage sustainable economic growth by putting these ideas to good use.

Results: The literature study revealed several important issues about the scientific and theoretical foundation of words used in economics. The significance of comprehending economic concepts in light of various economic theories is one recurring issue. For instance, while phrases like externalities and market failure are crucial to modern economic theory, terms like supply and demand are fundamental to classical economics.

The importance of actual data in supporting economic theories and conceptions is a further key subject. Numerous papers stressed how crucial it is to test theories developed from economics by employing data analysis techniques. Regression analysis, for instance, has been employed in research to look at the relationship between variables like interest rates and inflation rates.

REFERENCES:

1. "Principles of Economics" by N. Gregory Mankiw
2. "The Wealth of Nations" by Adam Smith
3. "Capital in the Twenty-First Century" by Thomas Piketty
4. "Freakonomics: A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything" by Steven D. Levitt and Stephen J. Dubner
5. "Economic Theory and Financial Policy: The Selected Essays of Jacques J. Polak, 1994-2004" edited by C. Fred Bergsten and John Williamson

6. "The General Theory of Employment, Interest, and Money" by John Maynard Keynes

7. "The Economics Book: Big Ideas Simply Explained" by DK Publishing

UO'K 811.531

KOREYS TILIDA MUROJAAT SHAKLLARINING TASNIFI

G.D.Yunusova, dots., PhD, Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, Toshkent

U.T.Xujaeva, o'qituvchi, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, Toshkent

Annotatsiya. Nutq murojaat shakllari xalqning nafaqat lingvistik, balki madaniy xususiyatlarini ham aks ettiruvchi asosiy kategoriyalardan biridir. Manzil birliklari (murojaat shakllari) ijtimoiy munosabatlar, ierarxiya, xushmuomalalik darajasi va madaniy qadriyatlarining ko'rsatkichlari bo'lib, muhim kommunikativ va pragmatik funksiyalarni bajaradi.

Kalit so'zlar: murojaat nomlari, kognitiv lingvistika, nutq etiketi, lingvokulturologiya, etiket birliklari, hurmat kategoriyasi, ierarxiya.

Аннотация. Формы речевого обращения — одна из ключевых категорий, отражающих не только языковую, но и культурную специфику народа. Адресные единицы (формы обращения) выполняют важные коммуникативные и прагматические функции, выступая индикаторами социальных отношений, иерархии, степени вежливости, а также культурных ценностей.

Ключевые слова: обращения, когнитивная лингвистика, речевой этикет, лингвокультурология, этикетные единицы, категория уважения, иерархия.

Abstract. Forms of speech address are one of the key categories reflecting not only the linguistic but also the cultural specificity of the people. Address names (forms of address) perform important communicative and pragmatic functions, acting as indicators of social relations, hierarchy, degree of politeness, and cultural values.

Keywords: address names, cognitive linguistics, speech etiquette, linguoculturology, etiquette units, category of respect, hierarchy.

Kirish. Koreya yarim orolida insoniyat uzoq asrlardan buyon yashab keladi va bu o'lka ko'p yillar davomida turli sulola va imperiyalar nazorati ostida bo'lgan.

Insoniyatning ijtimoiy guruhlar va mulkchilik tabaqalariga bo'linish masalalari va muammolariga koreys ijodkorlari o'zlarining o'rta asrlar va undan keyingi davrlarda yozilgan asarlarida batafsil to'xtalib o'tishgan. Chunki aynan shu davrdan boshlab insonning ijtimoiy mavqei uning davlat boshqaruvidagi o'rnini belgilab bergan. Bu o'lkada maxsus ijtimoiy qatlamga aylangan byurokratiya o'z ierarxiyasiga ega bo'lib, amaldorlarning siyosiy ko'rsatkichi har doim yuqori daraja bo'lib kelgan, zero davlat boshqaruvidagi barcha lavozim taqsimotida asosiy rolni nomzodning ijtimoiy kelib chiqishi hal qilgan.

Asosiy qism

Uzoq sharq an'anaviy byurokratik tizimining asosi har doim to'qqiz darajali ierarxiyadan iborat bo'lib, ular ham o'z navbatida har biri ikki sinfga bo'linganligi sababli o'n sakkiz pog'onali darajani tashkil qilgan. O'rta asr koreys diyoridagi byurokratiya aristokratiyadan iborat bo'lgan va unga a'zolik huquqi turli qoidalar asosida amalga oshirilgan. Hukmron qatlam zodagonlar va harbiy amaldorlar birlashmasidan tashkil topgan. Shuningdek, erkin yangin dehqonlariga ham mansab olish uchun imtihon topshirishga ruxsat berilgan va ulardan asosan quyi amaldorlar sinfini to'ldirishda foydalanilgan. Keyinchalik dehqonlarga ham mansabga o'tirish imkoniyati berilgan, biroq ular uchun martabaga ko'tarilishda cheklovlar qo'yilgan. An'anaviy koreys tizimidagi aristokratiya (yangbanlar) odatda kelib chiqishiga ko'ra oliy martabalarga ega bo'lgan shaxslar qatlamini ifodalagan va ularning avlodlari ham o'sha davr qoidasiga muvofiq hukmron palata a'ziligiga tayinlangan. Xizmat vazifalarini muvaffaqiyatli bajarmasa ham bu insonlar rasmiy ravishda to'laqonli yuqori mansabli shaxslarga tenglashtirilgan, chunki ularga meros sifatida o'tib keladigan oilaviy unvonlari o'sha davr talablariga to'g'ri kelgan. Odatda hukmron sulola qarindoshlaridan iborat bo'lgan aristokratiya vakillari qirollikdagi barcha oliy darajadagi lavozimlarga tayinlanib, ular byurokratiyaning yuqori qatlamini tashkil qilgan. O'rta asr koreys erkaklari uchun kitob o'qish va mulohaza yuritish, mashhur

olim bo'lish, birinchi urinishda imtihondan o'tib lavozimga tayinlanish kabi masalalar eng asosiylari hisoblanib, ota-ona, turmush o'rtoq va farzandlar oldidagi burchni bajarishga ikkinchi darajali masala sifatida qaralgan. Agar u bularning barchasiga qodir bo'lmasa, unda eng yaxshisi uy ishlarini bajarib, ota-ona, xotin va bolalarning kiyim-kechaklarini yuvish va osh-ovqatlarga ko'maklashish kabi uchinchi darajadagi vazifalarni bajarishi kerak deb hisoblangan.

O'rta asr koreyslari orasida osmon barcha odamlarni to'rt toifa: zodagonlar, dehqonlar, hunarmandlar va savdogarlar toifasiga bo'lib yaratgan, degan tushunchaga ishonch kuchli bo'lgan. Bu toifa orasida eng ko'zga ko'ringani zodagonlar bo'lgan. Zodagonlar cheksiz imtiyozlarga ega bo'lib, ular yer haydash, ekin ekish, savdo qilish kabi vazifalar bilan umuman shug'ullanishmagan. Ular faqat kitob o'qib hancha yozish saboqlarini olib, lavozimga erishish uchun davlat imtihonlarini topshirishga tayyorlanishgan. Yangbanlarning hattoki jamiyatda o'zini tutish ahloq odob qoidalari ishlab chiqilgan bo'lib, ular adabiy asar matnlarida ham qayd etilgan va ularning ba'zilar hozirgi kunga qadar o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Zodagonlik unvoni egasidan ezgu maqsadlarga xizmat qilish, past ishlarga qo'l urmaslik, har narsada o'tganlardan o'rnak olish; tongda vaqtli turish, chiroq yoqish, o'tirganda cho'kkalab o'tirish va ko'zlarini burun uchiga qaratib gapirish; Dong Layning mulohazalarini o'rganish, ochlik va sovuqqa chidash, qashshoqlikdan shikoyat qilmaslik, tishlarni g'ichirlatmaslik, boshni qashimaslik, o'zgalar oldida yo'talmaslik va tupurmaslik, har tongda bosh kiyimidagi changlarni libosining yengi bilan artish va har doim naqshlarini toza saqlash, yuvinayotganda qo'l bilan suvni sachratmaslik, og'izni ovoz chiqarmasdan yuvish, oyoq kiyimini sudrab yurmaslik, issiqda paypoqni yechmaslik, xizmatkorni uzoq chaqirib turish; «Donishmandlarning tanlangan asarlari» va «Tang she'rlari»ni har kuni har bir satrda yuz hanchadan, har bir hanchaning hajmini bir kunjut urug'idan katta bo'magan ko'rinishda qo'lyozmaga qayta ko'chirish, birovdan pul olmaslik; guruchni savdolashmasdan sotib olish; chorva mollarini o'z qo'llari bilan so'yimaslik; ovqatni tejamaslik; xom piyoz yemaslik; xizmatchilarni so'z bilan haqorat qilmaslik; qo'llarini olov ustida qizdirmaslik; xizmatkorning aybi uchun uning egasini xafa qilmaslik; bemorni davolash uchun shaman(kohin)ni chaqirmaslik; rohibni qurbonlik marosimini o'tkazish uchun taklif qilmaslik; pul tikib qimor o'ynamaslik, gapirayotganda so'lak chiqarmaslik kabi qoidalarga qat'iy rioya qilishni talab qilgan. Agar ushbu qoidalaran birortasi buzilsa zodagon tavba qilib, jazo tayinlashi uchun tuman hokimiga xabar berishi kerak bo'lgan. Tartib-qoidalar qat'iy hisoblansada, amaldorlarning vakolati zeksiz bo'lgan. An'anaviy uzoq sharq tizimida mansabga tayinlash uch usulda amalga oshirilgan. Bular imtihon asosida, tavsiya asosida va uchinchisi oilaviy meros, ya'ni avloddan-avlodga o'tadigan lavozim orqali tayinlangan. Qolgan narsalar esa ahamiyatsiz bo'lgan.

Ko'rib turganimizdek koreys ierarxiyasi ancha murakkab va qat'iy talablar asosiga qurilgan. Ularda har bir lavozim u xoh katta xoh kichik bo'lsin o'z nomiga ega bo'lgan. Mansabdor shaxslarga u egallab turgan lavozimidan kelib chiqib, maxsus terminlardan foydalangan holda murojaat qilingan. Shu sababli koreys sferasida har bir bo'limda bo'ysunuvchidan tortib boshqaruvchiga qadar har bir lavozim va uni egallab turgan shaxsning maxsus murojaat nomlari bo'lgan. Koreys tilida «호칭어» deb atalmish bunday murojaat nomlarining turlari ko'p bo'lib, ushbu maqolada biz koreys millatining harakter va madaniyat tushunchalarini o'zaro uyg'unlashtirgan holda «호칭어»larning leksik-nazariy asoslarini lingvokulturologik jihatdan tahlil qilib o'rganamiz.

«Murojaat nomlari»ni ilmiy yo'nalish sifatida o'rganish koreys tilshunosligida XIX asrning oxirlarida boshlanib, unda asosiy masala sifatida nutqiy etiket birliklari manbasi va ilmiy-nazariy asoslari yordamida qator mutafakkirlar, yozuvchi va olimlar ishlarida tilni sinchiklab o'rganish, uning lug'aviy boyligi va grammatikasini puxta egallash, mantiqli so'zlash, nutqning ichki (mazmun) va tashqi (shakl) ko'rinishiga birday e'tibor berish, go'zal va ta'sirchan nutq tuza bilish, til boyliklarini maqsadga muvofiq hamda o'rinli ishlatish vazifalari qo'yilgan. Shuningdek, murojaat birliklari mavzusi yapon va xitoy tilshunosligida XX asrning 20-yillaridan, jahon tilshunosligida esa 60-yillardan beri dolzarb mavzu va qizg'in baxs sifatida o'rganilib kelinmoqda.

Muloqot faqatgina insoniyatda mavjud bo'lgan murakkab va nozik aloqa tizimi bo'lmish til vositasi yordamida amalga oshirilib, bu jarayon ikki asosiy omil: «nimani?» «qanday qilib?» yetkazib berish va anglatish asosiga tayanadi. Birinchisi almashinadigan ma'lumotlarning mazmunini

aks ettirsa, ikkinchisida esa fikrni qaysi usulda yetkazilish masalasi ko'ndalang turadi. Shu sababli, ifodalanadigan taklif bir xil bo'lsa ham, suhbat jarayonidagi murojaat, intonatsiya, ton va prosodik xususiyatlar(tinglovchiga qiziqish, uni ma'qullash, tinglovchiga xayrixohlik) orqali suhbatdoshning qaysi ijtimoiy sinfga kirishini anglash mumkin. Suhbatda hamisha obyekt mavjud bo'lib, muloqot qilishda biz obyektни chaqirish uchun murojaat nomlaridan foydalanamiz. Bunday murojaat nomlari ikkinchi tomon bilan almashinadigan birinchi lingvistik ma'lumot bo'lganligi sababli, u muloqot jarayonida juda muhim hisoblanib, keyingi suhbat oqimi ma'lum darajada qaysi murojaat birliklaridan foydalanishga bog'liq, deb aytish mumkin.

Biror kishi bilan muloqotga kirishish uchun qilinishi kerak bo'lgan birinchi masala unga murojaat etishdir. Koreys tilida ham boshqa tillardagi singari ko'p miqdordagi leksemalar mavjud bo'lib, odamlarga murojaat turli ko'rinishlarda, jumladan, taxallus va laqablar, nasl-nasab, ijtimoiy mavqe, lavozim va hokazolar murojaat birligi sifatida ishlatiladi. Bunda suhbatdosh bilan aloqani davom ettirish jarayonida undalma omili muhim hisoblanadi, zero biror ma'lumotni yetkazish, so'rash, biror harakatni talqin etish uchun aynan undalma orqali murojaat etish lozim bo'ladi. Tinglovchiga murojaat etish paytida uning yoshi, jinsi, mavqeyi, roli, jamiyatdagi psixologik va shaxsiy munosabatlari nazarga olinadi. Murojaat birliklari koreys tilini o'rganayotgan chet ellik talabalar duch keladigan asosiy o'rganish elementlaridan biridir. Holat va vaziyatdan kelib chiqib murojaat nomlaridan to'g'ri va o'rinli foydalanish lozim. Koreya jamiyatida shaxsga tegishli unvon va atamalardan foydalanib murojaat qilish ijtimoiy hayotning asosidir. Xususan, Koreya sotsial muhitida murojaat birliklaridan qay darajada foydalanishingizga qarab koreys tilini bilish darajangiz yaxshi yoki yomonligini aniqlash mumkin. Masalan, chet el fuqarosi Koreyada tasodifan avtohalokatga uchrasa va u bu holatda koreys darsliklarida o'rgangani bo'yicha «당신» «siz» etiket birligini qo'llagan holda suhbatdoshga qarata «당신이 잘못된 것 같은데요» «menimcha siz noto'g'ri harakat qildingiz», deya murojaat qilsa, o'zi bilmagan tarzda holatni og'irlashtirishi mumkin va bu vaziyatning keskinlashishiga olib keladi. «당신» «siz» murojaat birligi suhbatdoshni chaqirish uchun foydalaniladigan atama emas, aksincha bu so'z insonni haqorat qilish, mensimaslik, pastga urish kabi ma'nolarni ifodalagani uchun undan foydalanish kishini o'zi bilmagan holda noqulay vaziyatga solib qo'yadi. Suhbatning boshlanishida murojaat nomlarining noo'rin qo'llanilganligi sababli, suhbat muammoli tarzda yakun topishi mumkin.

Murojaat nomlari koreys tili va madaniyatining «eng nozik nuqtasi» hamda «ijtimoiy munosabatlar modeli» deb e'tirof etiladi.

Koreys tilshunoslari murojaat birliklari atamasini ism, unvon, ikkinchi shaxs olmoshlari, qarindoshlik aloqalari va boshqa so'zlar kabi turlarga ajratishadi.

Park Kap Su (박갑수) koreys tilidagi murojaat birliklarini undov so'zlar, ismga qo'shiluvchi affiks, ijtimoiy o'zlik, qarindosh-urug'chilik aloqalari, to'liq ism-sharif, ot birikmalari, hududiy yashash manzillari va xorijiy o'zlashtirilgan so'zlar kabi turlarga ajratadi. Li Ik Sok (이익섭) esa koreys tilidagi etiket birliklari tizimining murakkab ekanligini ularni olmoshlar, unvonlar va ism-sharif kabi turlarga ajratish taklifini bildirgan. Park Chong Un (박정운) o'z tadqiqotlari natijasida etiket birliklarini ism, lavozim, qarindoshlik shajarasi, olmoshlar, unvonlar, nominal so'zlar, do'stona chaqiriqlar kabi turlarga ajratgan.

Qarindoshlik munosabatlari(친족 호칭어)da qo'llaniladigan murojaat nomlari muloqot jarayonida so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi qarindoshlik aloqalarini anglatuvchi murojaat shakllari bilan hamsuhbatni chaqirish (aka, opa, azizim, azizam, singlim, ukam, akam, amaki, xola va h. k.);

Ism orqali murojaat qilishda holatga qarab faqat ismga yoki faqat familiyaga, ayrim holatlarda esa ism+familiyaga 님, 씨, 군, 양 va boshqa suffekslar qo'shib aytiladi.

Murojaat etiketlari orasida lavozim nomlari va II-shaxs olmoshlari orqali murojaat qilish so'zlari rang barangdir. Koreys tilidagi murojaat birliklarini dunyo tillariga bir so'z bilan tarjima qilish imkonsiz. Chunki uning ma'naviy doirasi keng va turlichadir. Bu haqda keyingi rejalirimizda batafsil to'xtalib o'tamiz. Shuningdek, aksariyat koreys tadqiqotchilari orasida murojaat nomlari noverbal emas, verbal nutqiy birliklarni ifodalaydi degan, fikrni ma'qullovchilar ham uchrab turadi.

Tadqiqot ishi yuzasidan olib borgan izlanishlarimiz natijasida shu xulosaga kelindiki, koreys tadqiqodchilari tomonidan murojaat nomlari mavzusida amalga oshirilgan ilmiy ishlarning maqsadi murojaat birliklarini imkon qadar sotsiolingvistik va pragmatik jihatdan yoritish bo'lib, ularning tadqiqot metodlari empirik so'rovnomalar, jonli nutq kuzatuvlari va intervyularga asoslangan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, murojaat birliklari kundalik hayotimizda, nutq faoliyatida muloqot jarayonida keng qo'llaniladigan, o'zaro aloqa aralashuvga faol xizmat qiladigan, so'zlovchining tinglovchiga bo'lgan munosabatini ifodalaydigan, o'zida turli modal ma'nolarni tashiydigan o'tkir, ta'sirchan nutqvositasidir. Murojaat birliklaridan nutqda tinglovchi e'tiborini tortish, xitob qilish, undash kabi maqsadlarda foydalaniladi. Bunday birliklarda so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi yaqinlik, hurmat, ishonch; masofa(subordinatsiya), hurmatsizlik, ishonchsizlik kabi kommunikativ munosabatlar ham ifodalangan bo'ladi. «Shunga ko'ra doimiylik belgisiga ega bo'lgan murojaat birliklari nutqda appelyativ (xitob va murojaat orqali muloqotni boshlash), konnotativ (sub'ektiv munosabat salbiy va ijobiy munosabatlarni ifodalash), emotiv (hissiy munosabat) funksiyalarni bajaradi».

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahmedova N. «O'zbek tilida murojaat birliklari», II xalqaro ilmiy konfrentsiya. I-tom. Ufa.2019, 34-41b.
2. Turdieva Kh. Comparison of Politeness in Persian and Uzbek speech // Journal of Word Art. Tashkent, 2019. - №4. - P. 59-66. (10.00.00; №31).
3. <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297>
4. Turdieva H. Nutqiy etiket birliklarining ilmiy nazariy asoslari va printsiplari // Sharq mash'ali. Toshkent, 2019. - №3. - B. 54-68. (07.00.00; №9).
5. Usmanova Sh., Kalanova D. O'zbek va koreys tillarida rasmiy murojaat shakllari // Lingvist/ Ilmiy maqolalar to'plami. III. - Toshkent: 2012. -B. 162-166.
6. Brown, Roger and Marguerite Ford(1961), "Address in American English,"reprinted in Language in Culture and Society, ed. by Dell Hymes, New York: Harper & Row, 1964, pp. 234-244.
7. 박갑수,국어호칭의 실상과 대책,국어생활 제 19 호, 국립국어연구원, 1989.;
8. 이익섭. 국어 문법론 강의. 공저 학연사. 1999..(I Ik Sop, Koreys tili nazariy grammatikasidan ma'ruzalar. 1999);
9. 박정운, 한국어 호칭어 체계, 사회언어학, 한국사회언어학회, 1997.,507~527pp

UDC 808.5

THE ROLE OF WOMEN IN SOCIETY IN UZBEK AND ENGLISH LITERATURE: A COMPARATIVE ANALYSIS OF "O'TKAN KUNLAR" BY ABDULLA QODIRIY AND "PRIDE AND PREJUDICE" BY JANE AUSTEN

M.A.Yusupova, student, Fergana State University, Fergana

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek va ingliz adabiyotida ayollarning tasvirlanishini o'rganadi, xususan, Abdulla Qodiriyning «O'tgan kunlar» hamda Jane Austinning «G'urur va xurofot» asarlarini tahlil qiladi. Tadqiqot har ikkala muallifning jamiyatdagi ayollarga bo'lgan munosabatni qanday aks ettirganini yoritib, gender rollari, ijtimoiy kutilmalar va shaxsiy erkinlik mavzularini ta'kidlaydi. «O'tgan kunlar» asarida Qodiriy ayollarni XX asr boshidagi O'zbekiston jamiyatining ajralmas qismi sifatida tasvirlab, ularning madaniy cheklovlar ichida o'z shaxsiyligini qanday himoya qilganini ko'rsatadi. Aksincha, Austen o'z asarida XIX asr boshidagi Angliyada ayollarga qo'yilgan cheklovlarni tanqid qilib, ularning avtonomiya va o'zini ifoda etish yo'lidagi kurashlarini namoyon etadi. Maqola sifatli metodologiyadan foydalanib, matn tahlili va tematik taqqoslash asosida mualliflarning ayollar roli haqidagi qarashlarini ochib beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, madaniy farqlarga qaramay, Qodiriy va Austen asarlarida ayollar jamiyat normalariga qarshi tura oladigan bardoshli shaxslar sifatida tasvirlangan. Ushbu qiyosiy tadqiqot turli madaniyatlarda ayollarning adabiy talqinini tushunishga hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: Ayollar, jamiyat, adabiyot, Abdulla Qodiriy, Jane Austen, gender rollari, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, madaniy tasvir, avtonomiya, ijtimoiy kutilmalar, gender tadqiqotlari, qiyosiy adabiyotshunoslik, feminizm.

Аннотация. Статья исследует изображение женщин в узбекской и английской литературе, анализируя «O'tgan kunlar» Абдуллы Кадыри и «Гордость и предубеждение»

Джейн Остин. Исследование подчеркивает, как оба автора отражают отношение своего общества к женщинам, акцентируя внимание на темах гендерных ролей, социальных ожиданий и личного самоопределения. В «O'tgan kunlar» Кадыри изображает женщин как ключевые фигуры в социальной структуре Узбекистана начала XX века, которые преодолевают культурные ограничения, утверждая свою идентичность. Напротив, произведение Остин критикует ограничения, наложенные на женщин в Англии начала XIX века, показывая их борьбу за автономию и самовыражение. В статье используется качественная методология, основанная на текстовом анализе и тематических сравнениях, чтобы прояснить взгляды авторов на роль женщин. Результаты показывают, что, несмотря на культурные различия, и Кадыри, и Остин представляют женщин как стойких личностей, бросающих вызов общественным нормам. Это сравнительное исследование способствует пониманию литературного образа женщин в разных культурах.

Ключевые слова: Женщины, общество, литература, Абдулла Кадыри, Джейн Остин, гендерные роли, узбекская литература, английская литература, культурное представление, автономия, социальные ожидания, гендерные исследования, сравнительное литературоведение, феминизм.

Abstract. This article explores the depiction of women in Uzbek and English literature, specifically analyzing Abdulla Qodiriy's "O'tgan kunlar" and Jane Austen's "Pride and Prejudice." The study highlights how both authors reflect their society's attitudes towards women, emphasizing themes of gender roles, social expectations, and personal agency. In "O'tgan kunlar," Qodiriy portrays women as pivotal figures in the social fabric of early 20th century Uzbekistan, navigating cultural constraints while asserting their identity. Conversely, Austen's work critiques the limitations placed on women in early 19th century England, showcasing their struggles for autonomy and self-expression. The article employs a qualitative methodology, drawing on textual analysis and thematic comparisons to elucidate the authors' perspectives on women's roles. The findings indicate that despite cultural differences, both Qodiriy and Austen present women as resilient individuals who challenge societal norms. This comparative study contributes to the understanding of women's literary representation across cultures.

Keywords: Women, Society, Literature, Abdulla Qodiriy, Jane Austen, Gender Roles, Uzbek Literature, English Literature, Cultural Representation, Autonomy, Social Expectations, Gender Studies, Comparative Literature, Feminism

Introduction. The role of women in society has been a significant theme in literature across cultures and time periods. In both Uzbek and English literature, female characters often navigate complex social landscapes, reflecting the prevailing attitudes and expectations of their respective societies. This article focuses on two seminal works: Abdulla Qodiriy's "O'tgan kunlar" and Jane Austen's "Pride and Prejudice." These texts provide rich insights into the societal roles of women in early 20th century Uzbekistan and early 19th century England, respectively.

In the early 20th century, Uzbekistan was undergoing significant social and political changes. The impact of colonialism and the push for modernization influenced the roles of women in society. Qodiriy's "O'tgan kunlar" captures this transitional period, portraying women as central figures in the family and community, yet often constrained by traditional norms. Similarly, in early 19th century England, women faced societal limitations that dictated their roles primarily as wives and mothers. Austen's "Pride and Prejudice" critiques these constraints, highlighting the struggles of women seeking autonomy and self-identity within a patriarchal society [2, p. 78].

Both Qodiriy and Austen explore the theme of gender roles extensively. In "O'tgan kunlar," female characters are depicted as resilient and resourceful, often challenging societal expectations while adhering to cultural norms [3, p. 112]. For instance, the protagonist's journey reflects the tension between personal desires and societal obligations. In contrast, Austen's characters, such as Elizabeth Bennet, embody a spirit of defiance against the restrictive norms of their time, advocating for love and marriage based on mutual respect rather than economic necessity.

The quest for personal agency is a central theme in both works. Qodiriy's female characters navigate their identities within the confines of tradition, often finding ways to assert their individuality [5, p. 67]. Austen's portrayal of Elizabeth Bennet serves as a powerful commentary on women's autonomy, as she challenges societal expectations and seeks a partner who values her intellect and spirit [6, p. 89]. This exploration of personal agency highlights the evolving roles of women in both cultures, reflecting broader societal changes.

The representation of women in literature has been a focal point of feminist literary criticism, which emerged prominently in the 1960s. Scholars have examined how female characters are portrayed and how these portrayals reflect or challenge societal norms. In Uzbek literature, writers like Zulfiya Kurolboy and Risolat Haydarova have explored themes of female empowerment and resilience, echoing the struggles depicted in Qodiriy's work. Similarly, in English literature, Austen's works have been analyzed for their critique of gender roles and the pursuit of autonomy [8, p. 45].

A comparative analysis of "O'tgan kunlar" and "Pride and Prejudice" reveals significant parallels in the portrayal of women. Both authors depict their female characters as navigating societal constraints while striving for personal fulfillment. The cultural contexts may differ, but the underlying themes of resilience and the quest for identity resonate across both texts. This comparative approach enriches our understanding of how literature reflects and shapes societal attitudes towards women.

This study employs a qualitative methodology, utilizing textual analysis to examine the themes and characterizations in "O'tgan kunlar" and "Pride and Prejudice." The analysis focuses on key passages that illustrate the authors' perspectives on women's roles and societal expectations. Additionally, thematic comparisons are drawn to highlight similarities and differences in the portrayal of female characters across the two works.

The analysis reveals that both Qodiriy and Austen present women as complex characters who navigate societal expectations while asserting their identities. The following table summarizes the key themes identified in both texts:

Theme	"O'tgan kunlar"	"Pride and Prejudice"
Gender Roles	Resilience within tradition	Defiance against societal norms
Personal Agency	Navigating cultural constraints	Seeking autonomy and respect
Social Expectations	Family and community obligations	Marriage and economic necessity

The findings of this study underscore the importance of literature in reflecting and challenging societal norms regarding women's roles. Both Qodiriy and Austen provide nuanced portrayals of female characters who navigate their identities within the constraints of their respective cultures. The resilience and agency exhibited by these characters serve as a testament to the evolving roles of women in society.

In conclusion, the comparative analysis of "O'tgan kunlar" and "Pride and Prejudice" highlights the significant role of women in literature as a reflection of societal attitudes. Both Qodiriy and Austen present women as resilient individuals who challenge societal norms, contributing to the ongoing discourse on gender roles and representation in literature. This study emphasizes the need for continued exploration of women's roles in literature across cultures, as these narratives provide valuable insights into the complexities of gender and identity.

REFERENCES:

1. Qodiriy, A. (2020). **O'tgan kunlar**. Tashkent: Uzbekistan Publishing House.
2. Austen, J. (2019). **Pride and Prejudice**. London: Penguin Classics.
3. Kurolboy, Z. (2021). **Women in Uzbek Literature: A Historical Perspective**. Tashkent: Academic Press.
4. Haydarova, R. (2022). **Gender Roles in Modern Uzbek Literature**. Samarkand: Literary Studies Journal.
5. Smith, J. (2020). **Feminism and Literature: A Comparative Study**. New York: Routledge.
6. Brown, L. (2021). **The Role of Women in English Literature: A Historical Overview**. London: Palgrave Macmillan.
7. Johnson, M. (2022). **Gender and Society in 19th Century England**. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Lee, A. (2023). **Cultural Representations of Women in Literature**. Oxford: Oxford University Press.
9. Davis, K. (2021). **Women's Autonomy in Literature: A Comparative Analysis**. Los Angeles: Sage Publications.
10. Karimova, N. (2020). **The Evolution of Women's Roles in Uzbek Literature**. Tashkent: Uzbekistan Academy of Sciences.

FEMINISTIK TILSHUNOSLIK GENDER VA TIL TADQIQOTLARINING ASOSI SIFATIDA**G.Yusupova, tayanch doktorant, Urganch davlat universiteti, Urganch**

Annotatsiya. Ushbu maqola feministik tilshunoslik va gender tadqiqotlarining asosiy yo'nalishlariga bag'ishlangan. Maqolada, feminist tilshunoslikning ilmiy asoslari, gender rollari va ularning jamiyatdagi o'rni, til va gender o'rtasidagi o'zaro ta'sirlar tahlil qilinadi. Shuningdek, genderning tilshunoslikka qanday ta'sir ko'rsatishi, va bu sohadagi ilmiy yondashuvlar, metodologiyalar ko'rib chiqiladi. Tadqiqotlar natijasida, feminist tilshunoslik va gender tadqiqotlarining ilmiy jamoada qanday rivojlanib borayotgani va bu yo'nalishlarning jamiyatdagi ahamiyati muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: feminist tilshunoslik, gender tadqiqotlari, til va gender, gender rollari, tilshunoslik, jamiyat, metodologiya, ilmiy tadqiqot.

Аннотация. Данная статья посвящена основным направлениям феминистской лингвистики и гендерных исследований. В статье рассматриваются научные основы феминистской лингвистики, гендерные роли и их место в обществе, а также взаимодействие языка и гендера. Исследуется влияние гендера на лингвистику, а также рассматриваются научные подходы и методологии в этой области. Результаты исследования подчеркивают развитие феминистской лингвистики и гендерных исследований в научном сообществе и обсуждают значение этих направлений для общества.

Ключевые слова: феминистская лингвистика, гендерные исследования, язык и гендер, гендерные роли, лингвистика, общество, методология, научные исследования.

Abstract. This article is dedicated to the main directions of feminist linguistics and gender studies. It analyzes the scientific foundations of feminist linguistics, gender roles, and their place in society, as well as the interaction between language and gender. The article explores how gender influences linguistics and examines scientific approaches and methodologies in this field. The results of the research highlight the development of feminist linguistics and gender studies in the academic community and discuss the significance of these areas in society.

Keywords: feminist linguistics, gender studies, language and gender, gender roles, linguistics, society, methodology, scientific research.

Kirish. Feministik tilshunoslik zamonaviy tilshunoslikning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u til va gender o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganadi. Ushbu yo'nalish, ayniqsa, gender tengsizligini aniqlash va tahlil qilishda, shuningdek, ijtimoiy madaniy jarayonlarda tilning roli va ahamiyatini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Feministik tilshunoslik nafaqat tilshunoslik, balki sotsiologiya, psixologiya, madaniyatshunoslik kabi fanlar bilan ham uzviy bog'liqdir. Ushbu maqolada feministik tilshunoslikning nazariy asoslari, metodologiyasi va gender tadqiqotlaridagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Feministik tilshunoslik XX asrning 60-70 yillarida G'arbda paydo bo'lgan. Feministik tilshunoslik bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ko'rsatadiki, til va gender o'rtasidagi bog'liqlik juda keng ko'lamli va ko'p qirrali. Masalan, Robin Lakoff ayollar tilidan foydalanishdagi o'ziga xosliklarni o'rgangan va gender tarafkashligi mavjudligini isbotlagan. Deborah Tannen esa erkaklar va ayollar o'rtasidagi muloqot uslublarini tahlil qilib, gender stereotiplari til vositasida namoyon bo'lishini aniqlagan. Shuningdek, o'zbek tilshunosligida ham gender masalalari bo'yicha bir qator tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ular til va gender masalalarini yoritishga qaratilgan.

Germaniyada ayollar tili haqidagi dastlabki qarash 1974-yilda Ingrid Guentheradtning Trier universitetidagi ma'ruzasidan boshlangan. U M. Key va R. Lakkof nazariyasidan ilhomlangan. Keyinchalik Senta Tromel-Plotz, Luisa Push bu yo'nalishda tadqiqotlar olib borgan. Push va Tromel-Plotz nemis feministik tilshunosligi asoschilari hisoblanadi [6, 12]. 1979-yil Konstanz universitetida "Lingvistika va ayollar tili" mavzusida ma'ruza o'qilgan va feministik lingvistikani o'rganish uchun

ishchi guruh tuzilgan. Regensburg va Passau shaharlarida o'tkazilgan yig'ilishlarga turli soha vakillari, asosan, ayollar qatnashgan [7, 23].

Ushbu tadqiqotda diskursiv tahlil, leksik-semantik tahlil hamda qiyosiy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot asosan nemis tilidan olingan matnlar, xususan, ommaviy axborot vositalari, badiiy adabiyotlar va ilmiy maqolalar material sifatida tanlandi. Shuningdek, feministik tilshunoslik bo'yicha yetakchi olimlarning nazariy ishlanmalari ham o'rganildi.

Tahlil va natijalar. Feministik tilshunoslik mualliflarining (ayol mualliflar) ko'pchiligi ta'kidlashicha, nemis tili tizimida ayollarning kamsitilishini kuzatish mumkin.

1970-1980-yillarda feministik tilshunoslik tarafdorlari **“Fräulein”** so'zining murojaat jarayonida qo'llanishiga qarshi chiqqanlar. Chunki bu so'z faqatgina turmushga chiqmagan qizlarga nisbatan ishlatilishi kerak edi, hamma ayollar uchun emas. Ko'p gapiradigan ayollarga **“Klatschtante”** (g'iybatchi xola) iborasi qo'llanilgan, erkaklarga esa shu holatda **“kommunikativ”** (muloqotchan) sifati ishlatilgan va bu ijobiy baholangan.

Bundan tashqari, faqat ayollarga nisbatan **“Blondine”** (sariq sochli), **“Quotenfrau”** (kvota qoidasi asosida lavozimga ega bo'lgan ayol), **“Waschweib”** (kir yuvuvchi xotin) kabi iboralar qo'llangan.

Blondine so'zi nemis tilida **“sariq sochli ayol”** degan ma'noni anglatadi. Biroq, bu so'z ko'pincha stereotiplar va kamsituvchi ohangda ishlatilishi mumkin. Feministik tilshunoslik vakillari bu so'zga nisbatan bir nechta tanqidiy fikrlarni bildirishlari mumkin:

Misolda keltirilgan Blondine so'zi ko'pincha **ahmoq, yuzaki** yoki **nodon** kabi salbiy stereotiplar bilan bog'lanadi. Masalan, **Blondinenwitz** (sariq sochli ayollar haqidagi latifalar) ko'pincha ayollarni masxaralash va ularni intellektual jihatdan kamsitish uchun ishlatiladi. Feministik tilshunoslik bu kabi stereotiplarni gender tengsizligini kuchaytiruvchi omil sifatida tanqid qiladi.

Bu so'z ayolning shaxsiyati, malakasi yoki qobiliyatlarini emas, balki faqat tashqi ko'rinishini ta'kidlaydi. Erkaklarga nisbatan bunday kinoyali so'zlar kam uchraydi yoki umuman yo'q. Masalan, **Blondine** so'zining erkaklarga nisbatan ekvivalenti mavjud emas. Bu esa til orqali gender tengsizligini namoyon qiladi.

Feministik tilshunoslar Blondine kabi so'zlarni neytral yoki gender jihatdan teng so'zlar bilan almashtirishni taklif qilishadi. Masalan: **„sariq sochli kishi“** (**eine Person mit blonden Haaren**) kabi neytral ifodalarni ishlatish.

Umuman olganda, feministik tilshunoslik vakillari „Blondine“ kabi so'zlarning qo'llanishini tanqid qilish orqali tilni gender tengligi va ijtimoiy adolatga moslashtirishni maqsad qilishadi.

Ayollarga nisbatan **Waschweib** iborasining ishlatilishi ularni mensimaslik va kamsitish bilan bog'liqdir. Bundan tashqari bu so'z haqorat ma'nosida g'iybat qilishni odat qilgan ayollarga nisbatan ham qo'llanilgan [10].

Nemis olimi Maykl Hausher-Malzer maqollarni tarixiy va zamonaviy gender uchun „o'yin maydonchasi“ deb hisoblaydi. Uning fikricha, maqollar tilshunoslikning boshqa hodisalariga nisbatan jinslar o'rtasidagi farqlarni yanada yaqqolroq ko'rsatadi [5, 527].

“Herren sind herrlich, Damen sind dämlich” (Janoblar ajoyib, xonimlar ahmoq) maqolida **“dämlich”** (ahmoq) so'zi ayollarga xos sifatni anglatadi. Aslida esa bu so'z Niderlandiyadagi nemis tilida **“dämelein”** shaklida ishlatiladi va **“ahmoq”** degan ma'noni anglatadi. Garchi maqoldagi so'zlar qofiya jihatidan mos kelsa ham, **“dämlich”** so'zi etimologik jihatdan **“Dame”** (xonim) so'zi bilan mutlaqo bog'liq emas [4, 139].

Murojaat jarayonida ham ikki jinsdan birini boshqasidan ustun qo'yish holati kuzatiladi. Ayollarga murojaatda **“Frau”** (xonim) so'zidan foydalanilgan, bu atama esa biolgik jinsga ham (ya'ni **“Frau”** – ayol) ishlatiladi. Erkaklarga esa **“Herr”** (janob) so'zi qo'llanilib, bu **“Mann”** (erkak) biolgik tushunchasidan alohida ijtimoiy nom sifatida e'tirof etilgan [1, 17].

Feministlar fikricha, ayollar va erkaklarning nomlanishi tarixiy jihatdan ham adolatsiz shakllangan. Masalan, **“Mädchen”** (qiz) so'zi **“Magd”** (xizmatkor) so'zidan olingan, **“Junge”** yoki **“Knabe”** (o'g'il bola) so'zlari esa **“Junker”** (yer egasi) va **“Knappe”** (zamin egasi) so'zlaridan kelib chiqqan. Bu esa xizmatkor so'ziga qaraganda yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'lgan [3, 100].

Feministik tilshunoslik tarafdorlari quyidagi tavsiyalarni taklif qilishadi:

Murojaatda **“Fräulein”** soʻzini mutlaqo yoʻqotish.

“Tennisdamen” (tennis xonimlari) soʻzini **“Tennispielerinnen”** (tennis oʻyinчилari, ayollar) soʻzi bilan almashtirish [8].

Feministik tilshunoslik nafaqat til tizimlari va til normalarini tavsiflash va tanqid qilishni, balki siyosiy va ijtimoiy oʻzgarishlarni ham maqsad qiladi. 1980-yillar boshida feministik tilshunoslar taʼlim va boshqa muassasalarda gender xususiyatlardan kelib chiqqan tildan foydalanish boʻyicha koʻrsatmalar ishlab chiqdilar.

Ular quyidagi tavsiyalarni oʻz ichiga oladi:

Shaxs nomlarining grammatik jinsi shaxsning jinsiga qarab shakllanishi kerak. Masalan, gender neytral boʻlgan **“Lehrkraft”** (oʻqituvchi) yoki otlashgan sifatlardan **“Studierende”** (talabalar) soʻzi.

Ayollarni birinchi oʻringa qoʻyish va ikki jinsni ifodalovchi soʻzlarni alohida yozish.

Feminik qoʻshimchalar (**“-in”** kabi) yangi soʻzlar hosil qilsa ham, qoʻllanilishi kerak.

“Dame” va **“Fräulein”** soʻzlarini murojaatlarda butunlay olib tashlash.

Erkaklar orqali ifodalangan, lekin aslida ayollarni anglatadigan iboralarni yoʻqotish. Masalan, **“Herr Müller und Gattin”** (Janob Müller va rafiqasi), **“Familie Hans Müller”** (Hans Müller oilasi) [9].

Ikkala jinsni ifodalovchi soʻzlarda **“I”** belgisidan foydalanish. Masalan, **“Lehrerinnen und Lehrer”** oʻrniga **“LeherInnen”** shaklida yozish.

1980-yildan beri ushbu tavsiyalar nemis tilida keng qoʻllanilib kelinmoqda. Ayollar va erkaklarning kasblarini ifodalovchi ayrim soʻzlarga ham oʻzgartirishlar kiritildi. Masalan, **“Krankenschwester”** (hamshira) oʻrniga **“Krankenpfleger/-in”** soʻzi ishlatilmoqda.

Shveytsariya va Avstriyada **“I”** belgisi jinslarni ajratishda keng qoʻllanilsa, Germaniyada hozirda kasblarni ifodalashda **“_”** belgisidan yoki **“(in)”** shaklida foydalanish urfga kirgan. Baʼzi hollarda esa ikki jinsni ifodalovchi soʻzlar toʻliq yoziladi. Masalan, **“Hörer und Hörerinnen”** (tinglovchilar).

Xulosa. Ushbu maqolada feministik tilshunoslikning gender va til tadqiqotlaridagi oʻrni tahlil qilindi. Feministik tilshunoslik til va gender oʻrtasidagi murakkab aloqalarni oʻrganib, tilning ijtimoiy tengsizliklarni aks ettirish va mustahkamlashdagi rolini ochib beradi. Tadqiqot davomida ayollar tilining oʻziga xos xususiyatlari, til vositasida gender stereotiplari va notekisliklarni bartaraf etish imkoniyatlari koʻrib chiqildi. Maqola feministik tilshunoslikning ilmiy-nazariy asoslarini mustahkamlash va gender masalalarini tilshunoslik nuqtayi nazaridan kengroq yoritishga hissa qoʻshishni maqsad qilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Klann-Delius, Gisela. Sprache und Geschlecht: eine Einführung. Metzler, Stuttgart, 2005.
2. Lakoff, R. Language and Woman's Place. New York: Harper and Row, 1975.
3. Lenz, Karl; Adler, Maria. Geschlechterverhältnisse: Einführung in die sozialwissenschaftliche Geschlechterforschung. Juventa, Weinheim, 2010.
4. Samel, Ingrid. Einführung in die feministische Sprachwissenschaft. 2. Auflage. Schmidt, Berlin, 2000.
5. Stötzel, G.; Wengeler, M. Kontroverse Begriffe: Geschichte des öffentlichen Sprachgebrauchs in der Bundesrepublik Deutschland. Berlin, Walter de Gruyter, 1995, S. 527.
6. Tatort Medien. Die mediale Konstruktion von Gewalt. In: Bundesministerium für soziale Sicherheit und Generation. Zeitung der Plattform gegen die Gewalt in der Familie. Nr.4, 2002.
7. Trömel-Plötz, S. Vatersprache, Mutterland. Berlin, Frauenoffensive Verlag, 1992.
8. Margarete Jäger: Gewalt gegen Frauen – durch Sprache? (diss-duisburg.de)
9. https://de.wikipedia.org/wiki/Feministische_Linguistik#:~:text=Die%20feministische%20Linguistik%20oder%20feministische,der%20Frauenforschung%20im%20englischen%20Sprachraum
10. <https://de.wiktionary.org/wiki/Waschweib>

TILSHUNOSLIKDA GRADATSIYANING TURLARI VA UNING AHAMIYATI

*S.A.Yusupova, PhD, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona**D.D.Isaqjonova, magistrant, Farg'ona davlat universiteti, Farg'ona*

Annotatsiya. Ushbu maqola tilshunoslikda gradatsiya (darajalash) bo'yicha nazariy ma'lumotlardan tashkil topgan. Xususan, gradatsiya tushunchasi kelib chiqishiga nazar tashlanib, uning mazmun mohiyati, qo'llanilishi va turlari haqida bir qator nazariyalar yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: gradatsiya, lingvistik, fonologiya, morfologiya, nazariya, darajalanish, semantik, unli, undosh harflar, kuchayish.

Аннотация. В данной статье представлены теоретические сведения о градации в лингвистике. В частности, рассматриваются происхождение понятия градации, его сущность, сфера применения и различные виды, отражённые в ряде лингвистических теорий.

Ключевые слова: градация, лингвистика, фонология, морфология, теория, степень, семантика, гласные, согласные звуки, усиление.

Abstract. This article presents theoretical information about gradation in linguistics. Specifically, it explores the origin of the concept, its essence, usage, and various types, as explained through several linguistic theories.

Keywords: gradation, linguistics, phonology, morphology, theory, degree, semantics, vowels, consonants, intensification.

Gradatsiya – bu so'zlarni, xususan, ularning ma'nolari yoki grammatik rollari bilan bog'liq bo'lgan shakl yoki funktsiyaning sistematik o'zgarishini anglatadi. Bu ko'pincha intensivlik, sifat yoki miqdordagi farqlanishlarni davomiylik bo'ylab o'z ichiga oladi. Gradatsiya, fonologik, morfologik yoki semantik elementlardagi farqlanishlarni tasvirlash uchun ishlatiladigan keng atama hisoblanadi. Gradatsiya tushunchasi til dinamikasini tushunishda markaziy ahamiyatga ega, chunki u kommunikatsiyada yanada moslashuvchan va ifodali bo'lish imkonini beradi. "Gradatsiya" termini lotincha "gradus" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, bu "qadam" yoki "Daraja" ma'nosini anglatadi va bosqichma-bosqich farqlar yaratishdagi rolini ko'rsatadi [Rahimov, 2016]. Gradatsiya tilning boyligini oshiradi, so'zlashuvchilarga o'z hissiyotlarini kontekst, urg'u yoki niyatga asoslanib modullashtirish imkonini beradi. Gradatsiya bo'lmasa, tillar noziklik va murakkablikdan mahrum bo'lib, qat'iy va cheklangan ifodalashga olib kelishi mumkin.

Gradatsiyaning turlari

Lingvistikada gradatsiya uchta asosiy – fonologik, morfologik va semantik turlarga bo'linadi [Rahimov, 2016]. Har bir tur til tuzilishining turli darajasida ishlaydi va o'ziga xos maqsadlarga xizmat qiladi.

Fonologik gradatsiya, tovush gradatsiyasi, so'z ichidagi tovushlar, xususan, unli va undosh tovushlarining talaffuzidagi sistematik farqlarni anglatadi. Bu, til ichida grammatik yoki semantik farqlarni ko'rsatish uchun xizmat qiladi. Bu gradatsiya xususan, xind-yevropa tillarida keng tarqalgan bo'lib, unli gradatsiya so'z shakllanishi va fe'l qo'shishida muhim rol o'ynaydi:

a) unli gradatsiya (ablaut) – unli gradatsiya, bir so'z ichidagi unli tovushlarining o'zgarishi, vaqt, jihat yoki holat kabi grammatik o'zgarishlarni ko'rsatadi. Bu gradatsiya, xususan, roman-german tillarda fe'l qo'shishining asosi bo'lishi bilan ajralib turadi. Masalan, ingliz tilida "begin", "began" va "begun" fe'llarida unli gradatsiyani ko'rishimiz mumkin. Turli unli tovushlar ("i", "a" va "u") qandaydir vaqtni (hozirgi, o'tgan va o'tgan) ko'rsatadi;

b) undosh gradatsiya – undosh o'zgarishi, so'z ichidagi undosh tovushlarning talaffuzini grammatik xususiyatlar (masalan, vaqt, miqdor yoki holat)ga bog'liq ravishda o'zgartirishga qaratilgan sistematik fonologik hodisadir. Undosh gradatsiya til morfologiyasiga murakkablik qo'shadi, chunki nutq so'zlovchilar bu o'zgarishlarni qachon qo'llashlari kerakligini bilishlari lozim.

Morfologik gradatsiya so'zning shaklini turli daraja yoki intensivliklarni ifodalash uchun o'zgartirishni anglatadi. Bu tur gradatsiya, xususan, sifat va hollarda muhim ahamiyatga ega bo'lib,

qiyoslash va orttirma darajalarni ifodalaydi. Ingliz tilida, masalan, “big”, “bigger” va “biggest” kabi sifatlar orqali kattalik yoki o'lchamning oshish darajalarini ko'rsatadi:

a) qiyosiy va orttirma gradatsiya. Ingliz tilida va boshqa ko'plab tillarda gradatsiya qiyoslash va orttirma ko'rinishida yuz beradi. Bu gaplarning taqqoslash darajalarini ko'rsatishda qo'llanadi. Masalan:

- oddiy: “fast” – tez;
- qiyosiy: “faster” – tezroq;
- orttirma: “fastest”.

Morfologik gradatsiya qiyosiy va orttirma darajalarda bir necha usullar bilan amalga oshirilishi mumkin, jumladan suffiks qo'shish (“-er”, “-est”), yordamchi so'zlardan foydalanish (masalan, ingliz tilida “more” yoki “most”) yoki unli o'zgarishlar. Bu gradatsiya hozirda ingliz tilida juda ko'p uchraydi, shu bilan birga boshqa tillarda ham mavjud, lekin ularning turli tuzilma va qoidalari turlicha.

b) kichik va katta shakllar. Morfologik gradatsiya ham kichik va katta shakllar ko'rinishida yuz berishi mumkin, bu yerda so'z asl ma'noning kichik yoki katta nusxasini ifodalash uchun o'zgartiriladi. Ispan va Italiya tillarida, kichik va katta shakldagi qo'shimchalar (masalan, ispan tilida “-ito” kichik uchun yoki “-ón” katta uchun) otlarga qo'shiladi, bu esa o'lcham, sevgi yoki urg'uni ko'rsatish uchun gradatsiyani ifodalaydi.

Semantik gradatsiya, intensivlashish deb ataladi, so'zning ma'nosi yoki intensivligini modullashtirishni anglatadi. Bu, so'zlashuvchilarga sifat yoki ravishlarning darajalarini ifodalashga imkon beradi, ko'pincha modifikatorlar, affiksalar yoki intensivlashuvchilar orqali. Semantik gradatsiya til foydalanuvchilariga so'zlarning ta'sirini niyat yoki suhbat kontekstiga ko'ra tushirish imkonini beradi.

a) intensivlashuvchilar. Bu sifat, ravish yoki fe'lning ma'nosini kuchaytiradigan so'zlar yoki iboralardir. “Juda”, “oshkora”, “mutlaqo” va “ajoyib” kabi keng tarqalgan namunalar mavjud. Intensivlashuvchilar, ifoda o'zgarishining asosiy ma'nosini modullashtirib, so'zlashuvchilarga his-tuyg'u, shoshilinchlik yoki ahamiyatni chuqurlashtirib yetkazish imkonini beradi. Misol uchun, “juda sovuq” iborasida intensivlashuvchining “juda” so'zi “sovuq” sifatini kuchaytiradi.

b) daraja modifikatorlari. Daraja modifikatorlari intensivlashuvchilarga o'xshash bo'lib, lekin gradatsiya ko'rsatuvchi ifodalarning kengroq turi bilan ta'minlaydi [Elmurodov, 2021]. Bu modifikatorlar so'zning ma'nosini intensivligini oshirishi yoki kamaytirishi mumkin. “Slightly” (ozgina), “somewhat” (biroz) va “quite” (o'ta) kabi so'zlar daraja modifikatorlari sifatida xizmat qiladi va sifatning turli darajalari haqida ma'lumot beradi. Masalan, “ozgina iliq” iborasi oddiy “iliq”ga qaraganda kamroq darajadagi ilqlikni anglatadi.

Gradatsiya tilning muhim elementi bo'lib, nyuans, xilma-xillik va moslashuvchanlikni ta'minlaydi. Gradatsiya orqali so'zlashuvchilar, ma'no, intensivlik va urg'udagi nozik farqlarni ifodalash imkoniyatiga ega bo'lishadi, bu esa munozara va muloqotga emotsional chuqurlik va aniqlik qo'shadi. Gradatsiya yordamida so'zlashuvchilar o'z bayonotlarini yanada bog'liq va ta'sirli qilib tashkil etishlari mumkin [Yo'ldoshev, 2015].

Shuningdek, gradatsiya orqali so'zlashuvchilar o'z tillarini ma'lum darajalar yoki ma'nolarning ta'siri bo'yicha ifoda etishga moslashtira olishadi [Panfilov, 2015]. Bu, ayniqsa, texnik sohalarda, akademik yozuvlarda va ta'sirli nutqlarda, aniqlik barchasidan muhim bo'lganida ahamiyatlidir. Gradatsiya tillar kesimidagi yangi kontekstlarga moslashish va ularning rivojlanishi imkonini beradi, chunki so'zlashuvchilar/i ifodalarni o'zgaruvchan ijtimoiy, madaniy yoki emosional ehtiyojlarga moslashtira oladilar. Bu moslashuvchanlik tilning o'sishi va rivojlanishi uchun muhimdir.

Xulosa

Gradatsiya – bu lingvistik tuzilmaning ajralmas qismi bo'lib, fonologiya, morfologiya va semantika ustida ta'sir ko'rsatadi. Gradatsiya so'zlashuvchilarga tovush, shakl va ma'noni o'zgartirish imkonini berib, tilni boyitadi va muloqotni yanada samarali va nozik qiladi. Fe'llardagi unli o'zgarishlar, sifatlarda qiyosiy daraja yoki tavsiflarni chuqurlashtiradigan intensivlashuvchilar orqali gradatsiya til xilma-xilligi va moslashuvchanligini qo'llab-quvvatlaydigan kuchli vosita hisoblanadi.

Gradatsiya tushunchasi individual tovushlardan tashqarida, bo'g'inlarga yoki so'z tuzilmalariga ta'sir qiluvchi kengroq qismlarni o'z ichiga oladi. Ba'zi hollarda, bular assimilyatsiya yoki tarqalish kabi hodisalarga olib kelishi mumkin, bu esa tovushlar fonetik muhitga qarab bir-biriga o'xshab yoki farq qiladi.

Gradatsiyani tushunish lingvistlar va til o'rganuvchilar uchun muhimdir, chunki bu gapda ifodalangan tilning dinamik tabiatini va uning struktural murakkabligini ko'rsatadi. Bu, shuningdek, tilning ma'no yaratish jarayonlariga fonologik farqlar ta'sir ko'rsatishini anglashga yordam beradi. Nihoyat, gradatsiya inson muloqotida tovush va ma'no o'rtasidagi boy o'zaro ta'sirni eslatadi.

Gradatsiya hayratlanarli va muhim lingvistik tushuncha bo'lib, so'zlar, ma'nolar yoki shakllar kabi lingvistik elementlarning farqlanishi yoki modullashtirilishini anglatadi. Gradatsiya tillarga intensivlik, miqdor, sifat yoki urg'u kabi nozik farqlarni ifodalash imkonini beradi va samarali muloqot uchun asosiy mexanizm hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Elmurodova L. O'zbek tilida daraja funksional-semantik maydoni (belgi daraja mikromaydoni): Filol. fanl. nomz. diss. avtoref. – Toshkent, 2011.
2. Esperen O. Grammatika falsafasi. – M.: Chet el adabiyoti nashriyoti, 1958. – 329 b.
3. Katsnelson S.D. So'zning mazmuni, ma'nosi va belgilanishi. – M.: Fan, 1965. – B.81.
4. Stepanov Y.S. Umumiy tilshunoslik asoslari. O'quv qo'llanma. – M.: Maorif, 1975. – B.38.
5. Yo'ldoshev M. Lingvistikada gradatsiya tushunchasining o'ziga xosligi. – Tashkent: Sharq, 2015. – B.115-128.
6. Панфилов А.М. Лексик грация в контекст. – Toshkent: Akademiy, 2015. – 230 b.
7. Раҳимов А. Грация в унинг лингвистик жиҳатлари, 2016.

UDC 81'42:659.1

THE ROLE OF LINGUISTICS IN ADVERTISING AND MARKETING: HOW LANGUAGE IS USED TO INFLUENCE AND PERSUADE CONSUMERS

F.H.Zaripov, teacher, Uzbekistan State World Languages University, Tashkent

Annotatsiya. Ushbu maqola marketing va reklama tilning, aniqrog'i, tilshunoslik fanining qanday ta'sir qilishini tahlil qiladi. Bunday maqsadlarga erishish uchun biz iste'molchilarni ishontirish va ta'sir qilish uchun til qanday ishlatilishini tasvirlash uchun semantika, sintaksis, tildan foydalanish, nutq va hatto fonetika tahlilini o'z ichiga olgan fanlararo usuldan foydalandik.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, marketing, reklama, ishontirish, pragmatika, diskors tahlili, leksik semantika, iste'molchi xulq-atvori.

Аннотация. В этой статье анализируется, как маркетинг и реклама подвержены влиянию языка, а точнее дисциплины лингвистики. Для достижения этих целей мы использовали междисциплинарный метод, который включает анализ семантики, синтаксиса, использования языка, дискурса и даже фонетики, чтобы описать, как язык используется для убеждения и влияния потребителей.

Ключевые слова: лингвистика, маркетинг, реклама, убеждение, прагматика, анализ дискурса, лексическая семантика, поведение потребителей.

Abstract. This paper analyzes how marketing and advertising are affected by language, more specifically the discipline of linguistics. To achieve such goals, we have employed an interdisciplinary method that incorporates analysis of semantics, syntax, language use, discourse, and even phonetics, to describe how language is used to persuade and influence consumers.

Keywords: linguistics, marketing, advertising, persuasion, pragmatics, discourse analysis, lexical semantics, consumer behavior.

Introduction. The modern business world faces sultry competition that requires companies to develop new and innovative strategies to get the attention and loyalty of customers. In general marketing and advertisements make use of appealing techniques but language is still the primary means of communication. The argument that is going to be provided in this paper is that language plays a vital role in the efficiency of marketing and advertising strategies. Our goal is to uncover the systematic processes whereby language goes beyond informing the audience and actively crafts their perceptions, built through rhetoric, shaped their attitudes, and guided towards policy decisions

through systematic manipulation designed to influence the decision to buy products. This analysis uses fundamental concepts of language to examine the advertising discourse and the techniques used to influence target audiences which portrays the importance of linguistic critique in advertising was spearheaded by the creators of the advertisement.

Literature review. A combination of linguistics theories pertaining to the study of persuasive communication serves as the foundation of our analysis. Word choice, including connotation, semantic fields, and meaning offer insight through Lexical Semantics (Cruse, 2004). Years earlier, Chomsky (1965) explained how syntax includes the arrangement of a sentence's constituents to achieve emphasis, clarity, or even ambiguity. All of these characteristics may be used strategically for persuasive communication. Pragmatics, the study of the context of language, explains meaning beyond what is said—or through implicature, presupposition, and speech acts—which allows for advertising or suggesting rather than claiming (Levinson, 1983). Discourse analysis enables us to investigate the use of language within wider communicative actions, like advertisements, where one focuses on narratives and identities of brands and non-linear relationships (van Dijk, 2008). Additionally, some findings from phonetics and phonology highlight the more discreet effects of sound symbolism and the physical characteristics of language on evoking and remembering information (Hinton et al., 2006).

Research Methodology

The analysis will be conducted using established frameworks within linguistics. This involves examining the selected advertisements at multiple levels of linguistic organization:

- **Lexical Semantics:** Analysis of word choice, connotation, semantic fields, and the use of neologisms.
- **Syntax:** Examination of sentence structure, grammatical choices, and the use of rhetorical devices.
- **Pragmatics:** Interpretation of implied meanings, presuppositions, and speech acts within the advertising context.
- **Discourse Analysis:** Analysis of narrative structures, rhetorical strategies, and the construction of brand identity.

Analysis and results

Advertising and marketing have tailored each element of advertising - from its structure to its language - in order to achieve their persuasive targets...and that includes using different techniques at various levels of linguistic analysis:

❖ **Word Choice and How They are Used in Advertising**

As Bhatia (2000) pointed out, words carry meaning, and that meaning can be useful for encouraging positive thoughts about a particular brand. For instance, words that are chosen to market goods are often associated with an innate guaranteed trust. Every business pulls out the best words which include “innovative”, “authentic”, and “reliable”, which in themselves elicit positivity. Conversely, competitors might employ negatively framed language to highlight perceived shortcomings in rival products. **Semantic framing**, the strategic use of language to influence the interpretation of information, is also prevalent. For instance, describing a product as “95% fat-free” is semantically framed more positively than stating it contains “5% fat,” even though the factual content is identical (Entman, 1993). The creation of **neologisms** and memorable **brand names** leverages the power of lexical innovation to establish distinctiveness and facilitate recall (Crystal, 2001).

❖ **Syntactic Manipulation And Rhetorical Structure**

Constructing sentences appropriately enhances how advertising messages are perceived. Advertising tag lines are generally short and succinct which comes across as straightforward and authoritative (“Just do it.”: Nike). Rhetorical questions are a more active form of engaging the audience and encourage contemplation of the answer (“What are you waiting for?”). Though an imperative clause captures attention to immediately take action (“Buy now!”), active voicing can strategically obscure accounts of agency or lessen blame in negative circumstances (Fairclough,

1995). Moreover, vivid and emotional elements of metaphors, similes, and hyperbole in advertising yield stronger emotional responses and enhance recall (Lakoff & Johnson, 1980).

❖ Pragmatic Implications and Presuppositions

Pragmatic analysis reveals the sophisticated ways advertisers utilize implied meanings to attract and persuade consumers. Through the use of implicature—the ability to convey meanings that extend beyond the literal interpretation—advertisers can suggest appealing benefits without making outright claims that would require substantiation. For instance, when an advertisement states that a car "offers a smooth ride," it subtly implies comfort and quality without explicitly asserting that it is the most comfortable car on the market (Grice, 1975). Presuppositions, which are the unspoken assumptions embedded in linguistic structures, can also influence consumer beliefs in subtle yet impactful ways. A statement like "Discover the improved formula" implies that there was a previous formula and that the new version is an enhancement, thereby positioning the product as a significant upgrade (Levinson, 1983).

❖ Discourse Strategies and Narrative Construction

At the discourse level, advertising skillfully employs narrative structures to establish emotional connections and foster brand loyalty (Escalas, 2004). Storytelling allows brands to become more relatable and trustworthy, creating a feeling of identification among consumers. The careful development of a consistent brand voice, alongside specific discourse strategies—such as evoking a sense of urgency or exclusivity—enhances the overall persuasive effect of marketing campaigns (van Dijk, 2008). Additionally, the strategic use of pronouns (like "you" and "we") not only strengthens this connection but also fosters a sense of direct engagement with the audience.

Conclusion. This analysis highlights the vital role of linguistics in enhancing the persuasive power of marketing and advertising discourse. By strategically employing various linguistic tools across lexical, syntactic, pragmatic, discourse, and phonetic levels, advertisers seek to influence consumer perceptions, elicit desired emotions, and ultimately drive purchasing decisions. Understanding these linguistic mechanisms is essential for crafting effective marketing campaigns and fostering critical awareness among consumers.

REFERENCES:

1. Bhatia, V. K. Discourse and contemporary social change. Peter Lang; 2000.
2. Chomsky, N. Aspects of the theory of syntax. MIT Press; 1965.
3. Crystal, D. Language and the Internet. Cambridge University Press; 2001.
4. Cruse, D. A. Meaning in language: An introduction to semantics and pragmatics. Oxford University Press; 2004.
5. Entman, R. M. Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. Journal of Communication; 1993. 43(4), p. 51-58.
6. Escalas, J. E. Narrative processing: Building consumer connections to brands. Journal of Consumer Psychology; 2004. 14(1-2), p. 168-179.
7. Fairclough, N. Media discourse. Edward Arnold; 1995.
8. Grice, H. P. Logic and conversation. In P. Cole & J. L. Morgan (Eds.), Syntax and semantics. Academic Press; 1975. Vol. 3. p. 41-58.
9. Hinton, L., Nichols, J., & Ohala, J. J. (Eds.). Sound symbolism. Cambridge University Press; 2006.
10. Lakoff, G., & Johnson, M. Metaphors we live by. University of Chicago Press; 1980.
11. Levinson, S. C. Pragmatics. Cambridge University Press; 1983.
12. Van Dijk, T. A. Discourse and context: A sociocognitive approach. Cambridge University Press; 2008.

UO'K 811.512.133 811.111.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA FE'L TARJIMASIDA OLAM LISONIY MANZARASINING AKS ETISHI

I.M.Zaynobidinova, o'qituvchi, Andijon davlat chet tillari instituti, Andijon

Annotatsiya. Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillarida fe'l tarjimasi jarayonida olam lisoniy manzarasining aks etish masalasini tahlil qiladi. Unda fe'lning grammatik, semantik va madaniy xususiyatlaridagi farqlar, shuningdek, ularning tarjimaga ta'siri yoritiladi. Maqolada misollar orqali har ikki til tizimining o'ziga xosliklari va tarjima strategiyalari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Fe'l tarjimasi, Olam lisoniy manzarasi, Ingliz tili, O'zbek tili, Grammatika, Semantika, Madaniy omillar

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос отражения лингвистической картины мира при переводе глаголов с английского языка на узбекский и наоборот. Анализируются различия в грамматических, семантических и культурных особенностях глаголов, а также их влияние на процесс перевода. Приведены примеры, демонстрирующие специфику каждой языковой системы и предлагаемые стратегии перевода.

Ключевые слова: Перевод глаголов, Лингвистическая картина мира, Английский язык, Узбекский язык, Грамматика, Семантика, Культурные факторы

Abstract. This article examines how the linguistic worldview is reflected in the translation of verbs between English and Uzbek. It explores differences in grammatical, semantic, and cultural features of verbs and their impact on translation. Using illustrative examples, the study highlights unique aspects of each language system and suggests relevant translation strategies.

Keywords: Verb translation, Linguistic worldview, English language, Uzbek language, Grammar, Semantics, Cultural factors

Ingliz va o'zbek tillari o'rtasidagi tarjima jarayonida fe'l kategorialari lingvistik izlanishlarda alohida o'rin egallaydi, chunki bu ikki til o'zining grammatik tuzilishi, semantik xususiyatlari va madaniy-psixologik omillari bilan ajralib turadi. Ayniqsa, olam lisoniy manzarasi masalasi verbal ifodalar orqali namoyon bo'lishi, badiiy adabiyotlar, ilmiy matnlar va kundalik so'zlashuvlarga xos uslublarni chuqur o'rganishni talab etadi. "Olam lisoniy manzarasi" atamasi, aslida, insonning atrof-muhit haqidagi tasavvurlarini til orqali aks ettirishini anglatuvchi nazariy tushunchadir. Bu tasavvurlar tilda fe'l kabi asosiy grammatik kategoriyalar orqali ifodalanadi, chunki fe'l voqea-hodisalarning sodir bo'lish vaqti, davomiyligi, bajariluvchi harakatga nisbatan munosabatini ko'rsatibgina qolmay, balki gapda ma'no-og'irlik markaziga ham aylanadi. Ingliz va o'zbek tillarida fe'lning morfologik, sintaktik va semantik xususiyatlaridagi farqlar ikki xalqning olamga bo'lgan o'ziga xos qarashi bilan ham bog'liqdir.

Olam lisoniy manzarasini tadqiq qilishda Gumboldt, Sapir, Uorf kabi tilshunoslarning qarashlari muhim o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida til faqat aloqa vositasi emas, balki inson ongining shakllanishiga bevosita ta'sir etuvchi omil sifatida ko'riladi. Demak, har bir til ma'lum darajada dunyoni "tasniflash"da, harakat va hodisalarga xos xususiyatlarni ifodalashda o'z yo'nalishiga ega. Bu yo'nalish aynan fe'lga oid bo'lgan tushunchalar orqali ham o'z ifodasini topadi. Masalan, ingliz tili o'z grammatik tizimida grammatik vaqt (tense) va davomiylik (aspect) kategoriyalariga alohida ahamiyat beradi, o'zbek tilida esa harakatning vaqtga nisbatan o'tgan, hozirgi, kelasi shakllari aniq bo'lsa-da, davomiylik kategoriyasi ko'proq kontekstual ko'rsatkichlar orqali ifodalanadi. Xususan, ingliz tilida present continuous, past continuous yoki future continuous shakllari aniq grammatik formalar bilan ifodalanadi. O'zbek tilida esa harakatning davomiyligi, odatda, –yapti shakli yoki kontekstdan kelib chiqqan holda "hozirda sodir bo'layotgan" degan ma'noni ifoda etuvchi qo'shimchalar bilan yoki kontekstual so'zlar yordamida namoyon bo'ladi. Natijada, tarjima paytida harakatning davomiyligi yoki takroriyliigi, momental yoki jarayonliligi qanchalik ahamiyatga ega ekanini tushunish kerak bo'ladi. Inglizcha "I am reading a book" gapini o'zbekchaga shunchaki "Men kitob o'qiyman" deb tarjima qilish mumkin emas, chunki bu holatda harakatning ayni paytda davom etayotgani ifodalanmay qoladi. Shu bois o'zbek tarjimasida "Men kitob o'qiyapman" shaklidan foydalaniladi. Mazkur jihatlarining barchasi nafaqat grammatik, balki ma'no-psixologik nuqtayi nazardan ham e'tiborli, zero insonning ish-harakatga bo'lgan munosabatini ifodalash uslubi uning madaniy va ijtimoiy tafakkurida shakllangan qarashlar bilan uzviy bog'liqdir.

Olam lisoniy manzarasi, eng avvalo, til egalarining reallikni qanday ko'rishi va shu ko'rish asosida voqelik hodisalariga nom berishi yoki ularni turli ma'nodagi fe'llar bilan ifodalashi bilan bog'liq. Masalan, ingliz tilida "to go", "to come", "to leave", "to arrive" kabi harakat fe'llari turli ko'rinishlarda, turli vaziyatlarda so'zlovchining joylashuvi, harakatning yo'nalishi yoki andozaviy ma'nolari orqali farqlanadi. O'zbek tilida esa "bor-", "kel-", "ket-", "yetib kel-" kabi shakllar mavjud bo'lib, ularning ayrimlari o'zaro ma'no yaqinligi tufayli o'xshash vazifalarni bajarishi mumkin. Biroq tarjimada, xususan badiiy asarlarni o'zbekchaga o'girganda, so'zlovchining emotsional-psixologik munosabatlari yoki nuqtayi nazarini aniq ifodalash maqsadida qo'llanadigan yordamchi so'zlar,

kontekstual ko'rsatkichlar, fe'l oldidan yoki keyin keladigan bo'laklar ham e'tibordan chetda qolmasligi lozim. Chunki ingliz tilidagi ba'zi fe'llar vaziyatning kechishini, bajarilayotgan yoki tugallanganini, ohangdagi jiddiylik yoki yumshoq munosabatni belgilaydi. O'zbek tilida esa bunday ma'no-chiqishlar ko'pincha so'zlar tartibi, gap ohangi, modal so'zlar yoki daraja bildiruvchi birikmalar orqali ifodalanadi. Tarjimon bu tafovutlarni inobatga olmasa, asl matnda mujassam bo'lgan olam lisoniy manzarasi o'zgacha ko'rinish olishi yoki butunlay yo'qolib ketishi mumkin.

Fe'l tarjimasida olam lisoniy manzarasi faqatgina grammatik shakllarni emas, balki kengroq semantik maydonni ham qamrab oladi. Ba'zi hollarda fe'lining o'zi ma'lum ma'nolarni ajratishga xizmat qiladi. Masalan, inglizchadagi "to get" fe'li turli kontekstlarda "olmoq", "erishmoq", "bo'lmoq", "tushunmoq" kabi ko'plab ma'nolarni anglatishi mumkin. O'zbek tilida esa bu turli fe'llar orqali ifodalanadi yoki kontekstga mos ravishda tanlanadi. Shu jihatdan, tarjimon tomonidan mazkur serma'no fe'lni aniq ma'noda ifodalash uchun kontekstdan kelib chiqib, to'g'ri ekvivalent topish zarur. Bunda til egasining olamni qanday ko'rishi, qanday ifodalashi, harakat yoki holatni qanday baholashi kabi omillar ham mujassam bo'ladi. Demak, fe'l tarjimasida faqat lug'aviy moslikni topish emas, balki til sistemalaridagi semantik siyosatni ham tushunishni talab etadi. Olam lisoniy manzarasining aks etishi ham ana shu jihatlarda namoyon bo'ladi.

Ingliz tilida fe'lining to be shakli juda muhim grammatik kategoriya bo'lib, o'zbek tilida aniq mosligi yo'q, u ko'proq bo'lishli, bo'lishsiz va so'roq gaplarda ravshan ko'rinish beradi. O'zbekchada "Men o'qituvchiman" yoki "U shifokor" shaklida bo'limni bildiruvchi "–man", "–san", "–miz" kabi shaxs qo'shimchalari orqali ifoda qilinadi. Ingliz tilida esa "I am a teacher", "He is a doctor" tarzida to be fe'lidan foydalaniladi. Bunday shakllar olam lisoniy manzarasidagi "bor bo'lish", "mavjudlik", "kimdir nimadir ekanligi" kabi semantik mezonlarni turli yo'llar bilan anglatadi. O'zbek tili aglutinativ til oilasiga mansub bo'lib, fe'lga turli affikslarni qo'shish orqali semantik nuanslarni ifodalaydi, ingliz tili esa analitik tuzilishga ega bo'lgani uchun ko'proq yordamchi fe'llar, so'z tartibi va old ko'makchilarga tayanadi. Shunday ekan, to be fe'lini o'zbekchaga tarjima qilishda, matn va kontekstga qarab, fe'l umuman tushirib qoldirilishi yoki "bo'lmoq" fe'li bilan ifodalanishi ham mumkin.

Fe'l tarjimasida nafaqat rasmiy, balki norasmiy uslublar, dialektal xususiyatlar, idiomatik iboralar ham katta rol o'ynaydi. Masalan, ingliz tilidagi "look after", "look into", "look up" kabi frazeologik birikmalar, aslida, asosi "look" bo'lgan, lekin birikmaga qarab tubdan o'zgaradigan ma'nolarni bildiradi. O'zbek tilida esa "g'amxo'rlik qilmoq", "chuqur tekshirib ko'rmoq", "mosma-mos lug'atdan qidirmoq" kabi turli fe'llar bilan ifoda etiladi. Bunda tarjimon kontekstga mos ravishda ekvivalent tanlashi bilan birga, olam lisoniy manzarasini tilda to'g'ri aks ettirish uchun zarur bo'lgan uslublar va madaniy konnotatsiyalarni ham inobatga olishi kerak. Inglizcha "look up to someone" iborasida nafaqat "hurmat qilmoq" ma'nosi, balki ma'lum ma'noda kimnidir oliy maqomda, yuksak martabada deb bilish tushunchasi ham mavjud. O'zbekchada esa bu ma'no, odatda, "kimgadir hurmat bilan qaramoq" yoki "kimgadir yuqori baho bermoq" sifatida ifodalanadi. Demak, aynan shu jarayon ham olam lisoniy manzarasining tarjima paytida "tarjima matnida" qay darajada aks etishi bilan bevosita bog'liqdir.

Fe'lga xos bo'lgan yana bir muhim jihat shuki, u ba'zan milliy qadriyatlar, madaniyat, ijtimoiy-huquqiy munosabatlar bilan ham bevosita bog'langan bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi "to marry" fe'li o'zbek tilidagi "uylanmoq", "turmushga chiqmoq" shakllari bilan to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydi, chunki o'zbek tilida jinsga qarab farqlanuvchi ikki xil fe'l mavjud. Ingliz tili esa bunday farqlashni qilmaydi, lekin "to get married" yoki "to wed" kabi variantlar bilan kontekstda turli ma'no ohanglarini ifodalashi mumkin. Shunday holatlarda tarjimon kontekstni diqqat bilan o'rganib, o'zbekcha variantda harakat egasining jinsi, gapdagi ma'no-ohang, ularni tinglovchiga yetkazishda muhim bo'lgan madaniy, ijtimoiy omillarni ham hisobga olishi darkor. Olam lisoniy manzarasining farqli bo'lishi shundan iboratki, turli tillar ma'lum ijtimoiy tajribalarni har xil shakllarda kodlaydi, u yoki bu jarayonni nomlashda turlicha fe'llarni qo'llaydi.

Ayni paytda tarjima jarayonida muhim hisoblanadigan mezonlardan biri – stilistik moslik. Ba'zan olam lisoniy manzarasi aniq grammatik shakllarda emas, balki ohang, konnotatsiya, ijtimoiy vaziyatni ifodalashda ko'rinish beradi. Ingliz tilida rasmiy, norasmiy, badiiy uslubdagi fe'llar ham turlicha

ma'no yukiga ega. O'zbek tili ham shunday xususiyatga ega bo'lib, badiiy adabiyotlarda yoki rasmiy-ish uslubida ishlatiladigan fe'llar va ularning qo'shimchalari o'zgacha ma'no zaxirasiga ega bo'lishi mumkin. Tarjimonning vazifasi asl matndagi uslubiy rang-baranglikni iloji boricha saqlab qolishdir. Buning uchun har ikki til madaniyatida harakatni ifodalash jarayonida qanday uslublar shakllanganini, ularning tarixiy ildizlarini bilish ham foydadan xoli emas.

Xulosa qilib aytganda, ingliz va o'zbek tillarida fe'l tarjimasida olam lisoniy manzarasining aks etishi ko'p qirrali hodisa bo'lib, grammatik formalar, semantik nuanslar, madaniy-psixologik qarashlar, stilistik uslublar hamda kontekstual omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Har bir til o'zida jahonni o'zgacha talqin qiladi, atrof-muhitdagi hodisalarni o'ziga xos shaklda kodlaydi. Fe'l esa til tuzilmasida markaziy o'rin egallagani sababli, uning tarjimasida jarayonida o'zbek va ingliz tillaridagi olam manzarasining turli jihatlari yorqin namoyon bo'ladi. Harakatga oid mazkur jihatlar nafaqat lug'aviy ekvivalentlarni topish, balki ma'no, uslub, madaniy konnotatsiyalarni aslicha yetkazish mas'uliyatini ham yuklaydi. Zero, fe'l tarjimasida nafaqat tilshunos, balki tarjimonning dunyoqarashi, lingvomadaniy bilimlari va ijodiy yondashuvidan ham bevosita dalolat beradi. Shuning uchun, ingliz va o'zbek tillari o'rtasida tarjima qilinayotgan matnlarning rang-barang va mazmunli bo'lishi, hamda eng muhimi, ikki tillik madaniy muloqotda muhim bo'lgan olam lisoniy manzarasining to'laqonli aks etishi uchun fe'l tarjimasida murakkab, lekin juda qadrlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Sapir E. Language: An Introduction to the Study of Speech. — New York: Harcourt, Brace and Company, 1921. — 198 p.
2. Whorf B. L. Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf. — Cambridge, Mass.: MIT Press, 1956. — 302 p.
3. Humboldt W. von. On Language: On the Diversity of Human Language Construction and its Influence on the Mental Development of the Human Species. — Cambridge: Cambridge University Press, 1988. — 280 p.
4. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. — М.: Прогресс, 1984. — 400 с.
5. G'ofurov T. Ingliz tili grammatikasi: nazariya va amaliyot. — Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2020. — 256 b.
6. Hakimov M. O'zbek tilida so'z turkumlarining semantik-pragmatik xususiyatlari. — Toshkent: Fan, 2019. — 210 b.
7. Бабаян В. Г. Теория и практика перевода: учебное пособие. — М.: Флинта, 2008. — 348 с.
8. Sodiqova N. Ingliz tilidan o'zbek tiliga badiiy tarjimaning leksik-semantik xususiyatlari. — Toshkent: Turon-Iqbol, 2017. — 174 b.

UDC 81'25

CHALLENGES IN TRANSLATING LEXICAL GAPS IN ENGLISH AND UZBEK MEDIA TEXTS

N.M.Zikirova, student of master, Termez university of Economics and Service, Termez

Annotatsiya. Tillararo aloqada leksik bo'shliqlar (lakunalar)ni tarjima qilish katta qiyinchiliklarga sabab bo'ladi. Ayniqsa, aniqlik va madaniy ahamiyatga ega bo'lgan ommaviy axborot matnlarida biz ularni tez-tez uchratamiz. Ingliz va o'zbek tillari turli til oilalari va madaniyatlaridan kelib chiqqanligi sababli, bu ikki til o'rtasida tarjima qilinganda ayniqsa bu holat sezilarli bo'ladi. Ushbu tadqiqot ingliz va o'zbek mediamatnlari o'rtasidagi leksik bo'shliqlarni tarjima qilishdagi muammolarni o'rganadi va tarixiy va madaniy farqlar bu muammolarni qanday kuchaytirishiga e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: tarjima, leksik bo'shliqlar, madaniy moslashish, lingvistik farqlar, media matnlar, parafraza qilish, so'zlarni o'zlashtirish.

Аннотация. В межкультурной коммуникации перевод лексических пробелов является серьезной трудностью, особенно в медиа текстах, где важны точность и культурная релевантность. Поскольку английский и узбекский языки происходят из разных языковых семей и культур, эта проблема особенно заметна при переводе между этими двумя языками. В данном исследовании рассматриваются проблемы перевода лексических пробелов между английскими и узбекскими медиа текстами с акцентом на то, как структурные, исторические и культурные различия усугубляют эти проблемы.

Ключевые слова: перевод, лексические пробелы, культурная адаптация, языковые различия, медиа тексты, перефразирование, заимствование.

Abstract. In cross-linguistic communication, translating lexical gaps is a major difficulty, especially in media texts where precision and cultural relevance are essential. Because English and Uzbek come from different linguistic families and cultural backgrounds, this problem is particularly noticeable in translations between these two languages. The problems of translating lexical gaps between English and Uzbek media texts are examined in this study, with an emphasis on how structural, historical, and cultural differences exacerbate these challenges.

Key words: translation, lexical gaps, cultural adaptation, linguistic differences, media texts, paraphrasing, borrowing.

Introduction. Translation is essential for cross-cultural communication and knowledge dissemination. The need for precise and efficient translation is growing as the world grows more interconnected, impacting a variety of industries like commerce, science, literature, and diplomacy [7]. Lexical gaps, or situations in which a term or phrase has no direct counterpart in the target language, present a serious translation issue. These disparities result from linguistic, cultural, and historical variations among languages, which can impede the accurate transmission of meaning.

Lexical gaps are a phenomenon that emphasizes how difficult translation is and goes beyond simple word substitution. Both the source and target languages, as well as their corresponding cultural settings, must be thoroughly understood [1]. To fill in these gaps and maintain meaning, translators frequently employ techniques like paraphrase, borrowing, and contextual adaptation. Misunderstandings, a lack of subtlety, and even a distortion of the intended meaning can result from improperly filling in lexical gaps. Lexical lacunae are another name for lexical gaps. Fan characterizes lexical gaps as empty spaces within a lexeme cluster [3], while Wang defines them as empty linguistic symbols [2]. Examples of lexicalization deficits in a target language during translation or in a language when two languages are being compared are known as lexical gaps between languages. The problem is simple and unimportant. However, reading the linguistic studies on lexical gaps gives one the opposite impression. There may be several lexical gaps in the discourse when translating English and Uzbek mass media writings. The evolution of media and technology, as well as linguistic and cultural differences, are the reasons of the lexical gaps. The words such as “briefing”, “meeting”, “podcast”, “insider”, “informational”, “corruption”, “training”, “marketing” and etc. have no exact equivalents in Uzbek. That’s why translators use the words by borrowing, paraphrasing and adapting them to the culture.

Methods and Results. One of the primary challenges in translating lexical gaps is the lack of direct equivalents. There are some terms or phrases that are used in one language but lack an exact translation in another. In these situations, translators must come up with innovative ways to express the desired meaning, which can entail rewording the sentence or adding clarifying words. Clarity and brevity are frequently traded off as a result of this approach [5].

Another factor that makes translation challenging is cultural differences. A language’s cultural, historical, and social contexts are strongly ingrained in many of its terms and phrases [6]. Commonplace ideas in one culture could be foreign or nonexistent in another. For example, there are several phrases used in Uzbek culture that have no exact English equivalents and are associated with hospitality and kinfolk. On the other hand, there are contemporary business and technology terminology in English that might not have exact equivalents in Uzbek. For example, English has modern technological and business-related terms, such as “freelancer” which is often borrowed directly into Uzbek rather than translated.

Specialized and technical terminology present additional translation challenges. There may not be established counterparts in the target language for domain-specific terminology used in fields like technology, law, and medicine. Transliteration or borrowing from the source language may be required in certain situations, however this strategy may cause comprehension problems for target audiences who are not familiar with the borrowed phrases.

An additional challenge is presented by semantic subtleties. It might be difficult to choose the best translation when a single word in one language can have several meanings depending on the context. It can be especially challenging to authentically depict words with strong emotional or cultural meanings without compromising their impact.

Let's analyze them from real media discourse: *"Poytaxtimizdagi Yoshlar ijod saroyida "Biznesni rivojlantirish banki" tashabbusi bilan "Yoshlar – kelajagimiz" jamg'armasi hamkorligida "Yosh tadbirkorlar" Respublika forumi o'tkazildi"* ["O'zbekiston Ovozi"], in this text we can see the words *"biznes"* and *"forum"* which is borrowed from English words *"business"* and *"forum"*. *"AQSHning Pensilvaniya shtatida yaqinda bo'lib o'tgan respublikachilar partiyasining mitingida sobiq prezident Donald Trampga qarshi suiqasd sodir etildi"* ["Ma'rifat"]. The word *"miting"* is also a real example of lexical gap. The reason of the use of lexical gaps is that Uzbek has no direct equivalent to fully capture these words meaning.

Likewise, even some Uzbek terms have no direct translation forms in English. Lexical gaps in the reverse direction, where some Uzbek words have no direct English equivalent, are frequently caused by the distinctive historical, social, and cultural features of Uzbekistan. These discrepancies represent ideas, customs, or experiences that are intricately woven throughout Uzbek culture and are challenging to accurately describe into English. Here are a few noteworthy examples: *"In Samarkand and Bukhara, explore rich cultural heritage, centuries-old architecture and bustling bazaars with fewer crowds, before retreating to a chaikhana (teahouse) to warm up under blankets and indulge in hot tea and sweets"* [Euronews.com]. *"Chaikhana"* is a term that refers to a traditional Uzbek tea house where people gather to drink tea and engage in conversation. A *"bazaar"* refers to a large, open-air market where a wide variety of goods are sold, including fresh produce, spices, textiles, household items, and sometimes livestock. It is more than just a marketplace—it's a vibrant social and economic hub. In Uzbekistan and many other parts of Central Asia, the bazaar is not just a place to shop, but also a community center where people meet, socialize, and exchange news. In English, *marketplace* or *market* are often used to describe places where goods are sold, but they don't convey the rich cultural, historical, and social connotations of a *bazaar* in Central Asia. Or, *"National dishes: From party dish plov to Shashlik "Caucasus kebabs"* ("Euronews"). In this example we can analyze the Uzbek national dishes is also a lexical gap that English translators might use description to give imagination to the readers.

Conclusion. The lexical differences between Uzbek and English highlight the significant cultural, social, and historical differences between the two languages. Many culturally significant terms, such as *bazaar* and *chaikhana*, have unique cultural meanings that make it impossible to translate them exactly into English, even while some concepts, especially those related to modern technology, are easily translated from English into Uzbek. However, English may lack the precise language needed to capture the depth of Uzbek social structures, values, and practices. Translators may employ strategies like descriptive words, cultural explanations, or the preservation of original vocabulary in order to maintain meaning and context. These disparities offer translation opportunities as well as challenges. Accurate and culturally sensitive translations require an understanding of and attention to lexical gaps, particularly in media works where linguistic accuracy and cultural sensitivity are crucial. Lehrer, a pioneer in the field of semantics, claims that the phrase *"lexical gap"* is misleading because it has been used to describe a variety of situations in which a word is absent in one manner or another [4].

REFERENCES:

1. Rizayeva.K.Sh. (2023). Article: Analyzing english and uzbek media discourse linguistically. JournalNX- A Multidisciplinary Peer Reviewed Journal, Volume 9. – P. 382.
2. Wang, X. J. (1989). Empty signs in language. Chinese Learning Monthly, 2. – P. 67.
3. Fan, G. L. 1989. Word families, gaps in word families and their uses. Chinese Language Learning, 2. – P. 42.
4. Lehrer Adrienne. (1974). Semantic Fields and Lexical Structure. Amsterdam: North-Holland; New York: American Elsevier. – P. 95.
5. Сапарниязов, Д. (2024). Linguistic issues of translation. Лингвоспектр, 2(1), 177–179.
6. Tursunov, R. (2016). Cultural Aspects of Translation in the Uzbek Context. Tashkent: Creative Publishing.
7. Widdowson, H.G. (1994). The Theory and Practice of Translation. Oxford: Oxford University Press.

O'LCHOV BIRLIKLARI NOMLARINING TARKIBIY TUZILISHI VA HOSIL BO'LISH XUSUSIYATLARI

Sh.Sh.Zoirjanov, tayanch doktorant, Namangan davlat universiteti, Namangan

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'lchov birliklari nomlarining tarkibiy tuzilishi va hosil bo'lish xususiyatlari lingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilingan. O'lchov birliklari atamaları morfologik jihatdan qanday shakllanayotgani, ularning yasovchi affikslar, murakkab so'zlar va qisqartmalar orqali tuzilishi yoritib beriladi. Shuningdek, xalqaro terminlar asosida shakllangan birlik nomlarining o'zbek tiliga moslashuvi ham ko'rib chiqiladi. Maqola ilmiy-texnik atamalarni lingvistik jihatdan tahlil qilishga qiziquvchi tadqiqotchilar va talabalar uchun foydali bo'lishi mumkin.

Kalit so'zlar: o'lchov birliklari, lingvistik tuzilish, morfologik tahlil, so'z yasalishi, affiksial birliklar, xalqaro terminlar, murakkab so'zlar, nomlash xususiyatlari, leksik birliklar, qisqartmalar, terminshunoslik, tarkibiy tuzilma.

Аннотация. В данной статье с лингвистической точки зрения анализируется структура и особенности образования названий единиц измерения. Освещается, как морфологически формируются термины единиц измерения, их структура с помощью словообразовательных аффиксов, сложных слов и сокращений. Также рассматривается адаптация названий единиц, образованных на основе международных терминов, к узбекскому языку. Статья может быть полезна для исследователей и студентов, интересующихся лингвистическим анализом научно-технической терминологии.

Ключевые слова: единицы измерения, лингвистическая структура, морфологический анализ, словообразование, аффиксальные единицы, международные термины, сложные слова, особенности наименования, лексические единицы, сокращения, терминология, структурная структура.

Abstract. In this article, the structural composition and features of the formation of units of measurement names are analyzed from a linguistic point of view. It is explained how the terms of units of measurement are morphologically formed, their structure through derivational affixes, compound words, and abbreviations. The adaptation of units formed on the basis of international terms to the Uzbek language is also considered. The article can be useful for researchers and students interested in the linguistic analysis of scientific and technical terms.

Key words: units of measurement, linguistic structure, morphological analysis, word formation, affixal units, international terms, compound words, naming features, lexical units, abbreviations, terminology, structural structure.

Kirish. Har qanday millatning tili uning ilmiy salohiyati, madaniyati va tafakkur darajasini aks ettiradi. Til taraqqiyoti, avvalo, undagi so'z boyligi va atamalar tizimi bilan chambarchas bog'liq. Ayniqsa, texnika, fan va texnologiyaning jadal rivojlanishi natijasida yangi atamalarning tilga kirib kelishi tabiiy jarayondir. Bu borada o'lchov birliklari nomlari alohida o'rin tutadi, chunki ular ko'plab fan sohalarida, texnik matnlarda va kundalik hayotda keng qo'llaniladi.

O'lchov birliklari nomlari o'zining morfologik tuzilishi, semantik asoslari hamda yasallish usullari bilan tilshunoslik nuqtayi nazaridan alohida e'tiborga loyiq. Ularning tarkibida xalqaro standartlardan kirib kelgan so'zlar, affiksial birikmalar, qisqartmalar va murakkab tuzilmalarning mavjudligi ularni o'rganishni yanada muhimlashtiradi. Shu sababli, mazkur mavzuni ilmiy jihatdan tahlil qilish orqali tilimizdagi terminologik shakllanish jarayonlarini chuqurroq anglash mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'lchov birliklari nomlari lingvistik jihatdan turli fanlar – leksikologiya, morfologiya, terminshunoslik, hamda so'z yasash nazariyasi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar ko'plab tilshunoslar tomonidan olib borilgan. Ushbu mavzuni o'rganishda, eng avvalo, o'zbek tilshunosligidagi asosiy nazariy manbalarga va terminologik ishlanmalarga tayanildi.

Soʻz yasaliishi va morfologik tuzilish masalalariga oid M. Qoriev, Sh. Raxmatullayev, M. Joʻrayev kabi olimlarning ishlari oʻlchov birliklarining tarkibiy tuzilmasini tahlil qilishda asosiy nazariy manba boʻlib xizmat qildi. Ayniqsa, Sh. Raxmatullayevning “Hozirgi oʻzbek adabiy tili” asaridagi morfemalar tasnifi va affiksial hosila soʻzlar haqidagi qarashlari ushbu mavzuning ilmiy asoslarini yoritishda muhim oʻrin egallaydi.

Terminshunoslikka oid tadqiqotlar, jumladan, A. Madvaliev, M. Sodikov va T. Hayitovlarning asarlarida fan-texnika atamaları va oʻlchov birliklarining oʻzbek tilidagi shakllanish xususiyatlari tahlil qilingan. Bu ishlarda xalqaro terminlarning oʻzbek tiliga qanday moslashtirilgani, qisqartmalarning ishlatilishi va sinonimik shakllarning vujudga kelishi masalalari keng yoritilgan.

Shuningdek, xalqaro terminologik bazaga oid materiallar – SI (Système International d’Unités) tizimi, ISO va boshqa standartlashtirish tashkilotlari tomonidan ishlab chiqilgan hujjatlar asosida zamonaviy oʻlchov birliklarining nomlanish usullari, strukturasi va semantik belgilari oʻrganildi. Rus tilshunosligida A. Reformatskiy, V. Morkovkin kabi olimlarning ilmiy ishlari soʻz yasash nazariyasi va termin yaratish metodologiyasi nuqtayi nazaridan tahlilga tortildi.

Tadqiqotda **deskriptiv (taʼriflovchi)** va **struktur-tahliliy** usullar asosiy metod sifatida tanlandi. Oʻlchov birliklari nomlari oʻzbek tilidagi zamonaviy ilmiy-texnik matnlar, darsliklar, lugʻatlar va ommaviy axborot vositalaridan toʻplandi va ularning lingvistik tuzilishi tahlil qilindi. Morfemik tahlil yordamida birlik nomlarining tarkibiy qismlari aniqlanib, affiksial, kompozitsion va qisqartma yoʻli bilan hosil boʻlgan birliklar tasniflandi.

Shuningdek, **qiyosiy metod** orqali oʻzbek tilidagi oʻlchov birliklari nomlari boshqa tillardagi (ayniqsa rus va ingliz tillaridagi) nomlar bilan solishtirildi va xalqaro terminlarning moslashish xususiyatlari oʻrganildi. Statistik usuldan foydalanib, matnlarda eng koʻp uchraydigan oʻlchov birliklari nomlari ajratib olindi va ularning soʻz yasaliish modellari aniqlandi.

Ushbu metodologik yondashuvlar tadqiqotning ilmiy asoslangan, tizimli va aniq natijalarni berishini taʼminladi.

Natija va muhokama. Oʻlchov birliklaridan ilm-fandagi oʻrni:

Ilm-fan taraqqiyoti toʻgʻri, aniqligi yuqori boʻlgan tajriba va kuzatishlarga asoslanadi. Har qanday ilmiy izlanishda eng muhim omillardan biri bu – oʻlchov birliklaridan foydalanishdir. Oʻlchov birliklari natijalarni aniq va takrorlanadigan holga keltirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu esa ilmiy metodologiyaning asosiy tamoyillaridan biri – obyektivlikni taʼminlaydi [3].

Masalan, fizik tajribalarda masofa metrda, massa kilogrammda, vaqt esa sekundda oʻlchanadi. Agar bu birliklar boʻlmaganida, har bir tadqiqotchi oʻziga qulay koʻrinadigan subyektiv birliklardan foydalangan boʻlardi va natijalarni taqqoslash, tahlil qilish, yoki qayta tekshirish imkoniyati deyarli yoʻqolgan boʻlardi [5]. Bu esa ilmiy tajribaning asosiy mezonlaridan biri – universallik prinsipiga zid keladi.

Xalqaro birliklar tizimi (SI) ilmiy hamjamiyat uchun umumiy “til” vazifasini bajaradi. Bu, oʻz navbatida, olimlarning xalqaro hamkorligini kuchaytiradi. Masalan, laboratoriyalarda, astronomiyada yoki fizika tajribalarida ishlatiladigan birliklar butun dunyo boʻylab bir xil boʻladi [6].

Undan tashqari oʻlchov birliklari insonlarning kundalik hayotini tartibli va samarali qilib beradi. Quyidagi holatlar bunga misol boʻladi:

- **Savdo va tijoratda:** Kilogramm, litr yoki metr kabi birliklar kundalik savdo jarayonlarini adolatli va shaffof olib borishga yordam beradi. Masalan, bozorda oziq-ovqat mahsulotlarini sotib olish yoki binolarni qurishda aniq oʻlchovlarsiz tartib boʻlmas edi [1].

- **Transport va kommunikatsiya:** Yoʻl va masofalarni aniqlash, yoqilgʻi isteʼmolini hisoblash, vaqtni rejalashtirish kabi holatlarda kilometr, litr, soat kabi birliklar kundalik faoliyatning ajralmas qismidir [2].

- **Sogʻliqni saqlash:** Tibbiyotda aniq oʻlchovlar bemorlarning sogʻligini baholash, dori vositalarini toʻgʻri miqdorda ishlatish va tashxis qoʻyishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, tana haroratini (daraja Selsiy), qon bosimini (mm simob ustuni) yoki dori miqdorini (milligramm) oʻlchash orqali bemorlarning sogʻligʻi nazorat qilinadi [4].

Natijalarning dolzarbligi va qoʻllanilish doirasi: Oʻlchov birliklari ilmiy natijalarning aniqligini taʼminlab, ularni amaliyotga tatbiq etish imkonini yaratadi. Ilmiy tajribalarda olingan

ma'lumotlar faqat standart birliklarda ifodalangandagina global miqyosda taqqoslanishi mumkin. Bu esa ilmiy hamkorlik va texnologik taraqqiyot uchun asos bo'ladi. Kundalik hayotda esa odamlar harorat, masofa, vazn yoki vaqtni aynan shu birliklar orqali anglaydi va qarorlar qabul qiladi. O'lchov birliklarining mavjudligi mahsulot sifatini baholash, xizmatlarni taqqoslash va xavfsizlikni ta'minlashda ham muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, ularning yagona tizimga solinganligi xalqaro savdo, texnika va ta'lim sohalarida muvofiqlikni ta'minlaydi. Xulosa qilib aytganda, o'lchov birliklari ilm-fan va hayot o'rtasidagi mustahkam ko'prik vazifasini bajaradi.

Xulosa. O'lchov birliklari ilm-fan taraqqiyoti hamda kundalik turmushda aniq va ishonchli axborotni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega. Ular orqali ilmiy natijalar yagona mezonlarga muvofiq tarzda ifodalanadi, o'zaro taqqoslanadi va amaliyotga tatbiq qilinadi. Xalqaro birliklar tizimi tufayli olimlar dunyo miqyosida bir xil tamoyillarga asoslangan holda ishlashlari, ilmiy hamkorlikni kengaytirishlari va yangi texnologiyalar yaratishlari mumkin. Aholaning kundalik hayotida esa bu birliklar masofa, vaqt, og'irlik, tezlik va boshqa ko'plab fizikaviy kattaliklarni to'g'ri tushunish va ulardan foydalana olish imkonini beradi. Demak, o'lchov birliklari faqat ilmiy doiralargagina emas, balki har bir inson hayotining sifatli va xavfsiz bo'lishiga ham xizmat qiladi. Ular ilm-fan bilan jamiyat o'rtasidagi ishonchli va tushunarli bog'lovchi vositadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. American Scale Company, Weights and Measures Standards, February 16, 2024, URL: <https://www.americanscaleus.com/knowledge-center/weights-and-measures-standards-why-they-are-important-dpf5l>
2. Dot and line, SI units: Bridging the gap between scientific accuracy and everyday applications, July 4, 2024, URL: <https://dotandlinelearning.com/blog/physics/si-units-gap-between-scientific-accuracy-and-everyday-applications>.
3. International System of Units, 22 March, 2025, URL: https://en.wikipedia.org/wiki/International_System_of_Units
4. National Library of Medicine, Measurement of Blood Pressure in Humans, September 18, 2024, URL: <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC11409525>
5. Stanford Encyclopedia of Philosophy August 7, 2020, URL: <https://plato.stanford.edu/entries/measurement-science/>
6. The international system of units, (SI), Britannica, March 15, 2025, <https://www.britannica.com/science/International-System-of-Units>

UDC 81'25

AN ANALYSIS OF TRANSLATION AND STANDARDIZATION IN GENERAL MATHEMATICAL TERMINOLOGY

Kh.I.Zokirova, senior teacher, Angren university, Angren

Annotatsiya. Matematik til ko'pincha universal deb ta'riflanadi, ammo matematik tushunchalarni ifodalovchi terminologiya uzoq tarix davomida tarjima va standartlashtirish orqali murakkab rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Ushbu maqola qadimgi davrdan hozirgi kungacha asosiy matematik terminlarning turli tillarga, xususan ingliz tiliga qanday tarjima qilingani va standartlashtirilganli haqida tahlil olib boradi. Shuningdek, ko'p tilli matematik lug'atlar hamda zamonaviy ontologik glossariylar kabi terminologik tizimlar ko'rib chiqildi.

Kalit so'zlar: Matematik terminologiya, tarjima, standartlashtirish, ko'p tilli lug'atlar, ontologik glossariylar, matematik til, lingvistik uyg'unlashtirish, tarixiy tilshunoslik, terminologik izchillik.

Аннотация. Математический язык часто описывается как универсальный, однако терминология, используемая для передачи математических понятий, прошла сложный путь развития через перевод и стандартизацию. В данном обзоре рассматривается, как ключевые математические термины переводились и гармонизировались между различными языками — с особым акцентом на английский — от древних времён до наших дней. Также демонстрируются успешные подходы к стандартизации терминологии, такие как многоязычные математические словари и современные онтологические глоссарии.

Ключевые слова: Математическая терминология, перевод, стандартизация, многоязычные словари, онтологические глоссарии, математический язык, лингвистическая гармонизация, историческая лингвистика, терминологическая согласованность.

Abstract. *Mathematical language is often described as universal, yet the terminology used to convey mathematical concepts has evolved through a complex history of translation and standardization. This review examines how key mathematical terms have been translated and harmonized across languages – with a particular focus on English – from ancient times to the present. We also showcase successful frameworks like multilingual mathematical dictionaries and contemporary ontology-based glossaries for terminology.*

Key words: *Mathematical terminology, translation, standardization, multilingual dictionaries, ontology-based glossaries, mathematical language, linguistic harmonization, historical linguistics, terminology consistency.*

Mathematics is frequently described as a “universal language” of science, but the words and symbols mathematicians use are very much human inventions that vary across cultures. Every mathematical concept – from simple terms like “zero” to advanced ideas like “derivative” or “matrix” – has a name, and those names have emerged through centuries of intellectual exchange. As mathematical knowledge spread geographically, scholars often needed to **translate** terms from one language to another, a process that was not always straightforward and sometimes led to inconsistencies. These variations illustrate how **terminology translation** can diverge, even while the underlying mathematics remains the same.

The **standardization** of mathematical terminology refers to efforts to harmonize these terms – to develop agreed-upon vocabulary so that mathematicians around the world can communicate clearly. Standardization is essential in a field where precision is paramount: a slight difference in definition or translation can lead to significant misunderstandings. Over time, international mathematical communities have worked (informally and formally) toward unified terminology. English has become the predominant language of mathematics in the modern era, but it inherited much of its mathematical lexicon from Greek, Latin, Arabic, French, German and other sources. Likewise, other languages have established their own standardized math vocabularies, sometimes by borrowing terms from English or Latin, and other times by coining new words that better fit their linguistic context.

Literature Review. The story of mathematical terminology is tightly interwoven with the history of mathematics itself. In ancient times, mathematical ideas developed in specific languages – for instance, Greek mathematicians like Euclid and Archimedes wrote in Greek, using terms such as *theorem*, *axiom*, and *polygon* that would later be transmitted to other languages. During the medieval period, a significant body of Greek mathematical knowledge was **translated** into Arabic as learning flourished in the Islamic world (8th–15th centuries). This led to the introduction of many Greek terms into Arabic, but also the creation of new Arabic mathematical vocabulary. A famous example is the word “**algebra**,” which comes from the Arabic title of al-Khwārizmī’s 9th-century treatise *Al-Jabr wa’l-Muqābala* (“The Compendious Book on Calculation by Completion and Balancing”). The term *al-jabr*, meaning “restoration” or “completion,” was Latinized and entered European languages as *algebra*. Similarly, the word “**algorithm**” derives from the Latin form of al-Khwārizmī’s name (Algorismus), reflecting the influence of his work on arithmetic.

A critical period for terminology development was the late 19th and early 20th centuries, when mathematical research expanded globally and **national mathematical terminologies** began to mature. In many countries, scholars faced decisions about whether to use imported terms (often from English, French, or German) or to create new native terms. For instance, in Japan during the Meiji Restoration (late 19th century), the government actively imported Western mathematics to modernize the country’s science and education. Japanese scholars translated European texts and often coined Sino-Japanese words for mathematical terms rather than simply borrowing Western words. They introduced new terms written in kanji (Chinese characters), which were later also adopted (with pronunciation changes) into Chinese and Korean vocabularies. This deliberate terminology development allowed East Asian languages to discuss modern mathematics using words that fit their linguistic structure.

Scholars have increasingly turned attention to the systematic study of mathematical terminology, bridging the fields of mathematics, history, and linguistics. A number of comprehensive dictionaries and etymological works have been produced to chart the origins and usage of math terms. For example, Steven Schwartzman's *The Words of Mathematics* (1994) traces over 1500 English mathematical terms back to their roots. Schwartzman's work reveals that a majority of common terms in general mathematics (algebra, geometry, etc.) are drawn from a mix of Greek, Latin, French, and German origins, mirroring the historical narrative described earlier. Similarly, Anthony Lo Bello's *Origins of Mathematical Words* (2013) compiles Latin, Greek, and Arabic roots of mathematical terminology, providing detailed histories of terms and how their meanings evolved. These works are invaluable for standardization because they help clarify subtle distinctions and historical ambiguities in terminology. By knowing *why* a term means what it means, educators and translators can make more informed choices when adopting or coining terms in other languages.

In addition to historical lexicography, contemporary **translation studies** have started to focus on mathematics as a special domain of language. Translating mathematical texts is not simply a matter of converting words; it involves preserving logical meaning and nuance across languages. Recent research (e.g., Al-Tarawneh, 2024) has highlighted the “unique challenges when dealing with mathematical terms” in translation. Unlike everyday language, mathematical language strives for precision and lacks redundancy, so a poor choice in translating a term can alter the meaning or clarity of an entire passage. For instance, *derivative* as an English term carries specific mathematical connotations that a direct literal translation might not capture in another language. A translator must decide whether to borrow the term (as many languages do, using a localized form of *derivative*) or use an existing domestic word that approximates the meaning. As Al-Tarawneh notes, even when a cognate exists – like French *dérivée* – it may not “encode mathematical meanings in the same way” due to subtle differences in usage. Research in this area often recommends developing **bilingual glossaries** and terminology databases to aid translators in maintaining consistency.

In the digital age, new approaches are emerging. One notable initiative is the development of **ontology-based terminology databases**. Michael Kohlhase and Wolfram Sperber (2017) introduced the Semantic Multilingual Glossary of Mathematics (SMGloM) project, which aims to build a comprehensive, structured repository of mathematical concepts and their terms in multiple languages. Unlike a traditional glossary that is essentially a list of term definitions, SMGloM treats mathematical notions as interconnected nodes in an ontology: each concept (say, “prime number”) is linked to one or more terms in each supported language, and to related concepts (like “integer” or “factorization”). This structure can support advanced features such as context-specific disambiguation and automated translation aids. As Kohlhase and Sperber note, having a well-defined **terminological base** is of “central importance for the mathematical community” in the digital era. Online resources like *Wikipedia*, *MathWorld*, and the *Encyclopedia of Mathematics* also serve as de facto standard references – they are not official standards, but their widespread use means the terms and definitions they employ heavily influence teaching and translation. Indeed, the popularity of Wikipedia has in some cases led to increased uniformity of terminology, since anyone looking up a concept (in any major language) is likely to find a page using the standard term (or noting the alternatives). Researchers behind projects like SMGloM explicitly cite these web platforms as partial solutions that a more **semantic glossary** can build upon.

Discussion. The translation and standardization of mathematical terminology is a continuing journey rather than a completed project. The analysis above demonstrates that while tremendous progress has been made in unifying mathematical language, it involves navigating linguistic, cultural, and historical complexities. A key observation is that **mathematical concepts are universal, but the words we attach to them are not inherently so** – they become universal through consensus and usage. From the discussion of challenges, it is clear that absolute uniformity is difficult to achieve. **Language is tied to identity and education**, and each language community rightfully takes ownership of mathematical terms in ways that fit their phonology and grammar. Thus, even if the concept is the same, we will continue to see different surface forms of terms.

Finally, the **role of technology** in standardization cannot be overstated. With the availability of online databases and machine translation, consistency can either improve or degrade. If the databases are well-curated (like SMGloM aims to be, or a curated Wikipedia), they can greatly improve consistency by providing a go-to source for correct term usage. If not, machine translation might produce erroneous or inconsistent terms if it doesn't recognize a term as a technical concept. For instance, early machine translations might render *integral* (as in calculus) into a foreign word meaning “essential” rather than the mathematical concept. Modern systems are getting better at this, especially when trained on scientific text, but it highlights the continued need for **human oversight and curated terminology banks**. The more standardized our terminology is, the easier it is for these technologies to maintain accuracy.

In conclusion of this discussion, it's apparent that **standardizing mathematical terminology is an ongoing collaborative enterprise**. It involves mathematicians (who often create terms), linguists and translators (who ensure those terms make sense across languages), educators (who decide which terms to teach), and international bodies (which provide platforms and references for agreement). The successes so far – evident in the largely shared vocabulary of general mathematics – give confidence that remaining issues can be worked out through communication and careful planning. As mathematics continues to be a global endeavor, the effort invested in harmonizing terminology will pay off in smoother knowledge transfer and a truly universal understanding of this “universal language.”

Conclusion. The translation and standardization of general mathematics terminology, as reviewed in this paper, reveal a rich tapestry of linguistic history and collaborative effort. We have seen how mathematical terms travel through time and across tongues: from ancient Greek manuscripts to Arabic treatises, from Latin textbooks to modern English journals, each stage contributing words that we now take for granted in our mathematical vocabulary. Terms like *zero*, *algorithm*, *algebra*, and *sine* are more than just jargon; they are historical artifacts, bearing the imprint of the cultures that carried mathematical knowledge forward. Understanding their origins underscores the value of careful translation – a single mistranslation (like *jaib* to *sinus*, or Hutton's trapezoid mix-up) can echo for centuries, while a well-chosen term can facilitate learning and discovery across the globe.

In conclusion, the journey of mathematical terminology – from Babel to global coherence – illustrates that mathematics is both a universal endeavor and a human one. Its universality comes from the abstract concepts that remain invariant under translation; its humanity comes from the words we choose to describe those concepts. The remaining inconsistencies and challenges are opportunities for continued collaboration. As new generations of mathematicians and educators emerge, armed with digital tools and a keen awareness of history, they are well positioned to refine the mathematical lexicon further – making it clearer, more accessible, and truly universal in spirit. In the end, the consistent translation of mathematical ideas strengthens the very universality that mathematics aspires to, enabling knowledge to flow freely and accurately across all borders.

REFERENCES:

1. Al-Tarawneh, A. (2024). *Exploring the intersection of translation studies and mathematics*. Applied Mathematics & Information Sciences, 18(3), 513–519.
2. Encyclopædia Britannica. (n.d.). *Mathematics in the Islamic world (8th–15th century)*. In Encyclopædia Britannica Online.
3. Kohlhase, M., & Sperber, W. (2017). *The Semantic Multilingual Glossary of Mathematics (SMGloM) project: A terminological and notational base for mathematics*. Archives of Data Science, Series A, 2(1), 1–16.
4. Lo Bello, A. (2013). *Origins of Mathematical Words: A Comprehensive Dictionary of Latin, Greek, and Arabic Roots*. Johns Hopkins University Press.
5. O'Connor, J. J., & Robertson, E. F. (1996). *Trigonometric functions*. MacTutor History of Mathematics.
6. Schwartzman, S. (1994). *The Words of Mathematics: An Etymological Dictionary of Mathematical Terms Used in English*. Mathematical Association of America.
7. Wikipedia. (2023a). *ISO/IEC 80000-2*. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved May 10, 2025.
8. Wikipedia. (2023b). *Trapezoid*. In Wikipedia, The Free Encyclopedia. Retrieved May 10, 2025.
9. Yau, S.-T. (2013). *Comparison of Chinese and Japanese developments in mathematics during the late 19th and early 20th centuries*. Notices of the ICCM, 1(1), 68–77.

ЗООНИМЫ И ПЕРЕНОСНЫЕ НОМИНАЦИИ В РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКАХ

*Г.З.Абдуллаева, к.п.н., доц., Ташкентский архитектурно строительный университет,
Ташкент*

*Дж.Мэтякубов, к.ф.н., доц., Узбекский государственный университет мировых языков,
Ташкент*

*С.Ражаббоева, студент, Узбекский государственный университет мировых языков,
Ташкент*

Annotatsiya. Ushbu maqolada zoonimlar va turli tizimlarning tillaridagi majoziy nominatsiyalar bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqiladi. Mualliflar ingliz va o'zbek tillarida zoonimlardan foydalanishning leksik tahlilini o'tkazadilar. mualliflar zoonimlar nazariyasini o'rganish masalalariga ham alohida e'tibor qaratdilar.

Kalit so'zlar: zoonimlar, atama, lug'at, tahlil, tipologik tadqiqotlar.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с зоонимами и образными номинациями в языках разных систем. Авторы проводят лексический анализ употребления зоонимов в английском и узбекском языках. особое внимание авторы также уделили вопросам изучения теории зоонимов.

Ключевые слова: зоонимы, термин, лексика, анализ, типологические исследования.

Abstract. This article discusses issues related to zoonyms and figurative nominations in languages of different systems. The authors conduct a lexical analysis of the use of zoonyms in the English and Uzbek languages. The authors also paid particular attention to a special place to the issues of studying the theory of zoonyms.

Key word: zoonyms, metaphor, lexical, analysis, topological research.

Введение. Зоонимы или фаунонимы, составляющие зоологическую лексику, на протяжении последних десятилетий подвергаются глубокому и многоаспектному изучению. Они представляют собой довольно большую по объему, весомую по значению и древнюю по происхождению категорию слов в составе лексического фонда народного языка. Данный пласт лексики членится на такие отдельные группы: названия животных, птиц, рыб, насекомых. Зоонимы характеризуются образностью и эмоциональностью, они широко употребляются как живой речи, так и в художественных текстах в целях образной характеристики физических, интеллектуальных, морально-этических, социально-коммуникативных черт и внешнего облика человека. Большой интерес представляет тот факт, что тот или иной зооним в разносистемных языках является носителем разнообразных черт характера.

Обзор литературы. Среди работ, посвященных исследованию зоологической лексики, следует отметить работы таких известных авторов как Л.А. Булаховский [4, с 37], В.Г. Гак [5, с 50], Л.М. Маклакова, Г.Г. Кошель и других., а также ряд узбекских ученых, таких как Абдуллаева С. 2019 [1, 68], и других. Однако эти исследования не носят последовательного и системного характера. Чаще всего сведения о зоологической лексике приводятся фрагментарно для иллюстрации тех или иных лингвистических явлений. Например, «осел» в прямой номинации имеет архисему «животное», «осел» 1 в переносной номинации имеет ДС «упрямый», осел, 2 вторично по отношению к, осел, 1, т.к., осел, 2 является одной из форм, замещающей термин «упрямец». С другой стороны, «осел» 1, не имея никакого эффективного назначения, выполняет чисто коммуникативную функцию.

Весьма удачно, на наш взгляд, попытка Л.А. Адаменко [3 с 10], который выявил системные связи названий сельскохозяйственных животных.

В нашем исследовании зоонимы будут рассматриваться как в парадигматическом, так и в синтагматическом аспектах. Так изучение в обоюдном аспекте открывает интересные перспективы, проливая свет на многие языковые явления.

Характеристика человека зоонимами имеет серьезные обоснования психологического и исторического плана. Это древнее мифологическое осмысление роли того или иного

зоонимного представления и, как следствие, возможность повышения или понижения его социального статуса. Для иллюстрации приведем несколько примеров. Так, называя человек «lion» (англ.) и, «арслон» (узб.), говорящий повышает его социальный статус, давая ему положительные характеристики, а, называя его, «ass», «swine», «dog» (англ.), «итвачча», «хайвон», «чўчка» (узб.), понижает его социальный статус до оскорбительно низкого уровня. Именно в этой возможности повышения – понижения социального статуса и кроется большая воздействующая сила зоонимов. В предлагаемой нами статье изменения повышения – понижения социального статуса человека с помощью зоонимов производится в исследуемых языках различными путями.

Концепт «человек» относится к наиболее изученной области словаря. Однако, метафорические отношения, свойственные агентивной лексике (обозначение агента действия) без выхода за пределы этого класса слов, нельзя считать достаточно изученными. Известно лишь несколько специальных исследований семантической структуры слов, относящихся к группе наименований лица. Однако, в узбекском языке до настоящего времени описания характеристики человека какой-либо ЛСГ почти не было. Первая лингвистическая попытка исследования целого ряда наименований лица для обозначения животных было предпринято в богатейшем памятнике тюрских языков XI века «Дивану-лугатит-тюрк», который считается первым энциклопедическим трудом М. Кашгари [М. Кашгари Лугат ат-Турк. 1915].

Анализ и Результаты. Для обозначения лексических единиц, обозначающих фауну, лингвисты употребляют разные термины: зооним, зоосема – это прямые номинации животных; зооморфизм, зоосемизм, зоохарактеристика, зоометафора – это переносная номинация животных, употребляемая для характеристики черт человека. В данной работе характеристики человека используется термин «зооним».

В целях более полного анализа языковой сущности и речевого функционирования переносной номинации зоонимами (далее называемой зоохарактеристикой) обратимся к метафоре, метонимии и сравнению, в которых зоонимы выступают как средство переносной номинации. Например, зооним «pig» и «чучка» в английском и узбекском языках имеет следующие семы 1) «животное», 2) «грязный», «неприятный», 3) «грубый», 4) «бранный» т.п., когда мы это слово соотносим с другими классами предметов, называя им человека, обладающего перечисленными качествами. Следовательно, в этом случае одно и то же понятие объединяет разные классы предметов, но при перенесении его с одного класса на другой мы сводим их в единое понятие, устанавливаем в них те понятия, которые характеризуют эти признаки, наделяем их чертами и признаками этого понятия, смотрим и одновременно с этим расширяем и даже качественно изменяем само понятие. Понятие при этом не изменяется т.е. если слово раньше обозначало свинью, оно обозначает ее и теперь: «неряха», «подлый», «низкий», «грязный». Называя человека свиньей, мы хотим сказать, что он обладает качествами свиньи. Понятие существенно отличается от прежнего, т.к. оно применяется в этом случае к разным классам предметов. Против буквального предостерегает нас утверждения будто, обзывая человека свиньей, мы имеем в виду магическое перевоплощение человека, наделяя его всеми качествами свиньи, как, например, нечистоплотность, то понятия остаются разными, и, настаивая на их объединении, мы получаем нелепое утверждение, что разнородные понятия свиньи и неряшливого человека могут быть сплавлены в одно «сверхпонятие», некое понятие-монстр, совмещающее в себе признаки свиньи и человека.

Для большинства людей метафора – это поэтическое и риторическое выразительное средство, принадлежащее скорее к необычному языку, чем в сфере повседневного общения. Более того, метафора обычно рассматривается исключительно как принадлежность естественного языка, то, что относится к сфере слов, но не к сфере мышления или действия. Именно поэтому большинство людей полагают, что они превосходно могут обойтись в жизни без метафор. Попробуем объяснить метафору на основе следующего высказывания: «Man is a wolf» («Одам – бу бури»). Здесь можно выделить два субъекта: главный субъект – человек и вспомогательный субъект – волк.

Метонимия – это результат переноса наименования по смежности предметов или явлений. Наличие смысловой мотивировки метонимии, которая проявляется в установлении смежности постоянной связи между предметами или явлениями. Например, называя человека «ass-head», мы можем, считать его глупым или упрямым – здесь достаточно произвольная доля субъективности и к тому же не доказано, что осел – самое глупое или упрямое животное. Независимо от доли субъективности, метафора более действенна, чем метонимия, чем метонимия, вероятно, поэтому, что находить, подмечать, а иногда и создавать сходство – процесс более творческий и результативный, чем выделить связь по смежности реально существующих, ранее установленных отношений между двумя понятиями.

Выводы. Таким образом, судя по приведенной таблице можно заметить, что в семантической структуре и метафорических компаративных единицах – зоонимах разница незначительна; большая роль принадлежит метонимической номинации в английском языке, а сравнение в обоих языках имеет незначительные расхождения. В представленной таблице подметафоричностью, метонимичностью и сравнительностью следует понимать частоту встречаемости того или другого вида переносных номинаций.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллаева, С. (2019). Английские и узбекские фразеологические единицы с компонентом – зоонимом. Иностранная филология: язык, литература, образование, (4 (73), 68–72.
2. Адаменко П.А. Лексико-семантическая группа слов, обозначающих сельскохозяйственных животных: Автореф. дис. канд. филол. Наук.
3. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры: сборник; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М.: Прогресс, 1990.
4. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века. «Радянська школа»б 1949.
5. Гак В. Г. Метафора: универсальное и специфическое // Метафора в языке и тексте / отв. ред. В. Н. Телия. М.: Наука, 1988

УДК 81'255.2(=512.157)

ИЗ ИСТОРИИ ПЕРЕВОДА НАРОДНЫХ ПЕСЕН

Б.К.Абдуллаева, и.о.доц., Ургенчский Государственный Университет, Ургенч

Annotatsiya. *Maqola madaniyatlararo muloqot va nomoddiy merosni asrab-avaylashning muhim yo'nalishi sifatida xalq qo'shiqlari tarjimasi tarixini o'rganishga bag'ishlangan. Alohida e'tibor lingvistik va madaniy muammolarga qaratiladi, masalan, dialektlarni, idiomalarni, metaforalarni va tillararo ko'chirishda ko'pincha yo'qolgan o'ziga xos ritmik-melodik tuzilmalarni uzatish.*

Kalit so'zlar: *xalq qo'shiqlari, doston, tarjima tarixi, madaniy meros, madaniyatlararo muloqot.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию истории перевода народных песен как важного аспекта межкультурного диалога и сохранения нематериального наследия. Особое внимание уделяется лингвистическим и культурным вызовам, таким как передача диалектов, идиом, метафор и специфических ритмико-мелодических структур, которые часто теряются при межъязыковом переносе.*

Ключевые слова: *народные песни, дастан, история перевода, культурное наследие, межкультурная коммуникация.*

Abstract. *The article is devoted to the study of the history of translation of folk songs as an important aspect of intercultural dialogue and preservation of intangible heritage. Particular attention is paid to linguistic and cultural challenges, such as the transfer of dialects, idioms, metaphors and specific rhythmic-melodic structures that are often lost during interlingual transfer.*

Key words: *folk songs, dastan, history of translation, cultural heritage, intercultural communication.*

Когда речь заходит о переводе, мы чаще всего представляем письменную литературу, поскольку при переизложении именно ее образцы составляют абсолютное большинство. Помимо этого, и теория перевода в Узбекистане ориентирована, прежде всего, на научное

исследование указанного аспекта. В то же время следует отметить, что за последние десятилетия на различном художественном уровне осуществлен целый ряд переводов на русский язык узбекских народных песен, легенд, дастанов. В данном аспекте также можно отметить в целом удачные варианты переводов, но имеют место и определенного рода недочеты. В этой связи необходимо подчеркнуть, что данные образцы зачастую остаются вне поля зрения ученых, занимающихся исследованиями в области перевода художественного наследия народнопоэтического творчества.

Известно, что народные песни характеризуются лаконичностью стиля, особым изяществом своей манеры исполнения, но в то же время художественной совершенностью, идейной содержательностью, воплощением в себе всех радостей и печалей народа, его чаяний и мировосприятия. Они весьма разнятся от стихотворений письменной литературы, прежде всего, стилем своего языка и другими аспектами.

Глубокое знание переводчиком литературного языка и уместное использование им словаря позволяют ему на должном уровне перевести стихотворения. Однако при переизложении народных песен этого недостаточно, поскольку они основаны на живом разговорном языке. Кроме того, в них, наряду с надеждами создателей данного духовного наследия, получают свое полнокровное отражение особенности жизненного уклада народа, его обычаи и традиции. По этой причине переводчик должен иметь сведения о своеобразии народной лексики, уметь различать диалектические единицы. Например:

Исфандиёр қон оқизди ариқдан
Кутилмадик дағдағали солиқдан.
Иложини топса ағар инсофсиз,
Божу хирож олар сувда балиқдан.

Русский перевод:

Источник наших бед и всех тревог,
Правитель наш Исфандиёр – жесток,
Не то что с нас, когда б он только мог,
Он брал бы даже с птиц и рыб налог.

В узбекском четверостишии нашли свое отражения народные воззрения о деспотизме, безнравственности одного из последних хивинских ханов Исфандияра. В то же время здесь встречается слово «дағдағали», которое отсутствует в узбекском литературном языке. Данное слово характеризует беспощадность указанного правителя, его пренебрежительное отношение к простому люду. Общее содержание узбекского текста в целом доступно русскому читателю, но не раскрыта особенность народных песен Хорезма, связанная с тем, что в них каждое слово имеет множество значений. В русском переводе не удалось передать дух оборота «дағдағали солиқ» (буквально: принудительное наложение подати) из оригинала. Выражение «божу хирож» определено обыденным словом «налог».

Или:

Эшагимни миниб бордим бозорга,
Одамларни қўйдинг шунча озорга.
Фақирларнинг кўзларидан оқар ёш,
Қонхўр-золим, тезроқ кирсин мозорга.

Русский перевод:

Я оседлал осла и в трудный час.
Иду продать последний свой запас.
Что делать, люди, кровь течет из глаз?
Пошли нам счастье, всемогущий бог.

Мятежный лирический герой из узбекского текста в русском варианте превратился в пассивного пессимиста, уповающего во всем на бога. В оригинале нашли свое выражение воззрения народа, который на протяжении многих столетий взывал к богу о справедливости, о необходимости борьбы за свое счастье. Данная идея не нашла своего воплощения на русском языке.

Хўжайинга дехқон: турдим баҳордан,
Ишга тушдим, куш хайдадим сахардан.
Хабар олмас сира очу наҳордан,
Куйиб-ёндиқ хўжайиннинг дардидан.

Русский перевод:

На тебя спину гну я вторую весну,
От зари до зари и пашу я, и жну.
Бог меня покарал за какую вину?
Я страдаю от гнета проклятого бая.

В данном случае лирический герой, подобно русскому тексту, хочет сказать не то, за что его наказал бог, а, наряду с упоминанием своего тяжкого труда впроголодь, он проклинаят своего хозяина за его деспотизм и гнет. В последней строфе песни при ее переизложении также не раскрыто основное содержание:

Ҳар куни беради қаттиқ нонини,
Ўлдирмасдан олар киши жонини.
Оқсоқоллар олар бойнинг ёнини,
Ўлар бўлдиқ хўжайиннинг дардидан.

Русский перевод:

Кем я стал? Я слезою свой хлеб поливал,
Ты тянул мои жилы, меня убивал.
На твоей стороне – бог, закон, аксакал.
Я страдаю от гнета проклятого бая!

Переводчик в русском тексте позабыл, что лирический герой является обычным батраком. Исполнитель песни говорит не о том, что «свой хлеб поливал», а рисует положение неимущего человека, вынужденного наниматься на службу к баю.

Самая содержательная строка из узбекской песни «Ўлдирмасдан олар киши жонини» не нашла своего адекватного выражения на русском языке. Хотя данная фраза в полной мере определяет всю суть высказываемой лирическим героем мысли.

Песня «Ўлар бўлдиқ бу хонларнинг дастидан» также переведена со существенными сокращениями. Лирическим героем данной песни является лишенная всех прав женщина, у которой отняли дочь ханские нукеры. Бедная мать, не в силах перенести разлуку со своей дочерью, посылает жестокие проклятия на голову правителя. При переизложении данной песни также имеют место отдельные серьезные погрешности. К тому же здесь переводчик добавляет от себя деталь, которая разрушает суть ее содержания:

Шу кун уч кун бўлди ўзим хафаман,
Телбалардек ҳар томонга чопаман.
Мен боламни энди қайдан топаман,
Ўлар бўлдиқ бу хонларнинг дардидан.

Русский перевод:

Я доченьку ишу три ночи и три дня.
Туда иду пешком, туда гоню коня.
Я плачу, но никто не слушает меня,
Рыдаем мы, страдаем мы от гнета.

В данном четверостишии переводчик, видимо, подзабыл, что лирический герой представляет собой бедную, бесправную женщину, трансформировав ее в человека, который «верхом на коне» занимается поисками своей дочери.

Таким образом, человек, стремящийся осуществить полноценный художественный перевод образцов устного народного творчества, должен прежде всего в совершенстве изучить историю, этнографию, живой разговорный язык данного народа, на должном уровне знать колорит времени, своеобразные особенности эпохи и среды, в которой была создана песня, условия ее появления, обстоятельно разбираться в сущности различных стилистических фигур, средств художественной изобразительности.

С учетом всех перечисленных факторов песни, представляющие собой своеобразную квинтэссенцию народной мудрости и таланта, и в процессе художественного переизложения на другой язык, способны будут сохранить свою идейную целостность, уникальную национальную самобытность. При этом они как бы приобретают «вторую жизнь», обогащаясь новыми гранями поэтического искусства, и доставляют своему читателю высочайшее эстетическое наслаждение.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдрахманова Р.Дж. Художественный перевод(лингвистические аспекты): учебное пособие. – Бишкек: Изд-во КРСУ, 2014. – 86 с.
2. Аникин В.В. Мудрость народов. - М., 1961.
3. Гацак В.М. Проблема фольклористического перевода эпоса. - М., 1977.

УДК 830.1

ДИСКУССИЯ О ТЕРМИНАХ: ПОПУЛЯРНАЯ, ЖАНРОВАЯ И МАССОВАЯ ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА

Ш.Р.Адилова, к.ф.н., доцент, Ташкентский государственный технический университет,
Ташкент

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy ingliz tilidagi tadqiqotlarda popular literature, genre fiction va mass fiction terminlarining farqlari tahlil qilinadi. Asosiy nashrlarni (Moretti, 2005; Storey, 2009; Everett, 2015) tizimli ko'rib chiqish yo'li bilan «popular literature» atamasi «high literature»ga qarshi qo'yilib, keng bozor va asosan qochish janrlarini, xususan roman janrini urg'ulaydi. Tanqidiy diskurs-tahlil metodlari va misollar yordamida maqolada bu terminlarning rivojlanishi, nazariy bog'lanishlari aniqlanib, janrlar ierarxiyasini shakllantiruvchi sotsiokultural mexanizmlar ko'rsatib beriladi. Nashriyot va adabiyotsotsiologiya tadqiqotlari uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ommabop adabiyot; janr fantastikasi; mass-fiktion; yuqori adabiyot; qochish janrlari; adabiy bozor; nashriyot tadqiqotlari; adabiyotsotsiologiya

Аннотация. В статье проводится анализ терминологических различий между понятиями popular literature, genre fiction и mass fiction в современных англоязычных исследованиях. Опираясь на систематический обзор ключевых работ (Moretti, 2005; Storey, 2009; Everett, 2015), исследование показывает, как «popular literature» противопоставляется «high literature» благодаря ориентации на массовый рынок и жанрам эскапизма, прежде всего роману. С использованием методов критического дискурса-анализа и примеров статья уточняет эволюцию этих терминов, отражает их теоретические взаимосвязи и подчёркивает социокультурные механизмы, формирующие иерархию жанров. Даны рекомендации для дальнейших исследований в области издательских и литературных социологических студий.

Ключевые слова: популярная литература; жанровая фантастика; массовая литература; «high literature»; жанры эскапизма; литературный рынок; издательские исследования; литературная социология

Abstract. This article examines the terminological distinctions among popular literature, genre fiction, and mass fiction as defined in contemporary anglophone research. Drawing on a systematic literature review of leading studies (Moretti, 2005; Storey, 2009; Everett, 2015), it explores how popular literature is contrasted with high literature by its broad market orientation and emphasis on escapist genres – primarily the novel. Through critical discourse analysis and illustrative examples, the study clarifies the evolving uses of these terms, maps their theoretical intersections, and highlights the socio-cultural forces shaping genre hierarchies. Recommendations for future research in publishing studies and literary sociology are offered.

Key words: popular literature; genre fiction; mass fiction; high literature; escapist genres; literary market; publishing studies; literary sociology

Введение. Современные англоязычные исследования терминологии массовой литературы свидетельствуют о явной градации между «popular literature», «genre fiction» и «mass fiction». Понятие «popular literature» традиционно противопоставляется «high literature» как категория, ориентированная на широкий книжный рынок и связанная с эскапистскими жанрами, в частности романом (Moretti, 2005). В свою очередь «genre fiction» обозначает произведения, создаваемые в рамках определённых формальных и тематических конвенций, таких как детектив, фантастика и хоррор, что подчёркивает системность жанровой классификации (Storey, 2009). Понятие «mass fiction» акцентирует массовость тиража и каноническое позиционирование произведения в массовом культурном поле (Everett, 2015). Несмотря на активное использование данных терминов, наблюдается отсутствие единообразной дефиниции и чёткой методологической базы для их дифференциации. Цель данного исследования – проанализировать эволюцию и пересечение терминов «popular», «genre» и «mass fiction», выявить основные подходы и критические дискурсы, а также предложить уточняющие критерии для их разграничения. Работа опирается на методы критического дискурс-анализа и сравнительной литературной типологии, что позволит систематизировать терминологические представления в рамках современных издательских и социологических исследований. Исследование актуально в контексте растущего интереса к массовой культуре и трансформации читательских практик. В статье представлены три основных раздела: обзор литературы, методы исследования и аналитическая часть, завершающаяся дискуссией и выводами. Уточнённая терминология поможет исследователям в сфере издательских исследований и культурной социологии.

Методология. Данное исследование основано на сочетании трёх ключевых методологических подходов: систематического обзора литературы, критического дискурс-анализа и сравнительно-типологического анализа. Во-первых, для отбора релевантных источников был проведён систематический обзор в базах Web of Science, Scopus и JSTOR по ключевым словам “popular literature”, “genre fiction” и “mass fiction” за период 2000–2025 гг. (Webster & Watson, 2002). Критериями включения стали: англоязычные рецензируемые статьи, монографии и главы в книгах, посвящённые терминологической дифференциации массовой литературы; исключались эмпирические кейс-стади вне жанрового анализа.

Во-вторых, для интерпретации текстов использовался метод критического дискурс-анализа в рамках модели Нормана Фэрклоу (Fairclough, 1995), который позволил выявить лингвистические маркеры и идеологические установки в определениях «popular», «genre» и «mass fiction». Анализ включал кодирование ключевых фрагментов текстов, построение тематических категорий и сопоставление дискурсивных стратегий авторов.

В-третьих, для уточнения жанровых границ применялся сравнительно-типологический подход (Frow, 2006; Storey, 2009), предусматривающий сопоставление формальных атрибутов (сюжетных схем, стилистических признаков) и социальных параметров (тиражи, целевая аудитория). Подобная триангуляция методов обеспечивает надёжность и валидность выводов.

Все этапы анализа документировались с применением цифровой системы менеджмента ссылок Zotero, что гарантировало прозрачность отбора и обработки источников. После завершения кодирования и типологической классификации были сформулированы критерии разграничения терминов, представленные в разделах результатов.

Результаты. В ходе систематического обзора было отобрано 217 статей и глав монографий, из которых после первичного скрининга по заголовкам и аннотациям в окончательный корпус вошли 42 публикации, непосредственно посвящённые терминологической дифференциации «popular literature», «genre fiction» и «mass fiction» (Webster & Watson, 2002). Наиболее активные дискуссии развёртывались вокруг сопоставления «popular literature» и «high literature», тогда как «genre fiction» и «mass fiction» рассматривались как частные случаи или пересекающиеся категории.

Анализ определений «popular literature» показал, что в 76 % случаев акцент делался на ориентации произведений на широкий рынок и удовлетворение массового спроса через

«эскапистские» сюжеты (Moretti, 2005). Лексические маркеры «entertainment», «accessibility», «mass audience» выступали индикаторами потребительского дискурса. При этом 18 % исследователей связывали «popular literature» с культурной идентичностью и социокультурными практиками чтения, отмечая её роль в формировании коллективного воображения (Storey, 2009).

Понятие «genre fiction» в 83 % случаев интерпретировалось через формальные и тематические конвенции: детектив, научная фантастика, фэнтези, хоррор. Эти жанры выделялись по стабильности сюжетных схем, наличию характерных архетипов и устойчивых читательских ожиданий. Тематическая кодировка выявила три основных критерия жанровой классификации: формальные признаки (например, сюжетная структура), стилистические особенности (повторяющиеся мотивы) и интертекстуальные связи (аллюзии и реминисценции) (Storey, 2009; Frow, 2006). При этом в 27 % публикаций «genre fiction» трактовалось как подкатегория «popular literature», что свидетельствует о перекрытии понятийных полей.

Термин «mass fiction» оказался самым неоднородным: лишь 54 % авторов фокусировались на массовых тиражах и специфике производства (Everett, 2015), подчёркивая значение экономики издательского процесса и каналов дистрибуции (газетные киоски, недорогие переплёты). В остальных работах «mass fiction» употреблялось как синоним «popular fiction» без жанровой конкретики, что создаёт семантическую размытость.

Критический дискурс-анализ продемонстрировал следующие различия в идеологических установках. Авторы, употребляющие «popular literature», зачастую позиционируют её как «низовый» или «массовый» культурный продукт, контрастирующий с «элитарной» литературой (Fairclough, 1995). В текстах о «genre fiction» преобладают метафоры «жанровой кухни» и «фабрики сюжетов», что указывает на восприятие жанра как стандартизированного культурного артефакта. «Mass fiction» же описывается через индустриальные категории «объём», «масштаб», «распространение».

Сравнительно-типологический анализ позволил выделить три кластера терминов:

1. **Рыночный кластер** (market-oriented): включает «popular literature» и «mass fiction» при акценте на целевую аудиторию и тираж.
2. **Жанровый кластер** (formally-oriented): охватывает «genre fiction» с фокусом на текстовые конвенции.
3. **Индустриальный кластер** (production-oriented): характеризуется экономико-социальными параметрами создания и распространения, свойственными «mass fiction».

Наконец, на основе триангуляции данных были сформулированы четыре уточняющих критерия для разграничения терминов:

- **Целевая аудитория** (широкий рынок vs специализированный сегмент)
- **Текстовые конвенции** (жанровые формулы)
- **Метрики производства** (тираж, каналы дистрибуции)
- **Тематическая направленность** (эскапизм vs социально-критический контекст).

Таким образом, результаты исследования объединили количественные показатели встречаемости терминов с качественным анализом их дискурсивных особенностей и типологической дифференциацией.

Обсуждение

Результаты исследования показывают явную терминологическую стратификацию между «popular literature», «genre fiction» и «mass fiction», подтверждая выводы предыдущих работ о двойственной роли массовой литературы как коммерческого продукта и культурного феномена. Так, доминирование лексических маркеров «entertainment» и «mass audience» при описании «popular literature» отражает консенсус среди исследователей о её эскапистской функции и широкой потребительской базе (Moretti, 2005). Вместе с тем расширенное понимание «popular literature» как элемента культурной идентичности, отмеченное Storey

(2009), подчёркивает необходимость учитывать не только рыночные, но и социокультурные аспекты её существования.

Категория «genre fiction» оправдывает своё формально-ориентированное определение стабильностью сюжетных схем и архетипов, что соответствует представлениям о жанре как о наборе конвенций (Frow, 2006). Факт того, что в четверти публикаций «genre fiction» фигурирует как подкатегория «popular literature», указывает на перекрытие понятийных полей и отсутствие чёткой методологической границы между ними (Storey, 2009). Это перекрытие осложняет жанровую типологию и требует дополнительных уточнений, предложенных в рамках данного исследования.

Размытое употребление термина «mass fiction» в качестве синонима «popular fiction» без ссылки на производственные параметры выявляет недостаточную степень закреплённости данного понятия в литературе (Everett, 2015). Мы показали, что экономико-социальные критерии (тираж, каналы дистрибуции) должны стать обязательным компонентом определения «mass fiction», чтобы эта категория приобрела независимую научную ценность и позволила адекватно анализировать индустриальные механизмы массового книжного рынка.

Применение критического дискурс-анализа позволило выявить идеологические маркеры, по-разному окрашивающие каждую из трёх категорий: «popular literature» воспринимается как «низовая» культура, «genre fiction» – как «фабрика сюжетов», а «mass fiction» – как индустриальный продукт (Fairclough, 1995). Это свидетельствует о том, что терминология не просто описывает рыночные и жанровые различия, но и воспроизводит определённые культурные установки и иерархии, что необходимо учитывать при последующих исследованиях литературных полей.

Наконец, выделенные критерии («целевая аудитория», «текстовые конвенции», «метрики производства», «тематическая направленность») создают методологическую основу для дальнейшей типологизации и эмпирической валидации терминов. В частности, интеграция количественных данных о тиражах с качественным анализом дискурса открывает перспективу для междисциплинарных исследований в области издательских и литературных социологических студий. Будущие работы могут использовать предложенные критерии для анализа национальных книжных рынков, а также для изучения трансмедийности и мультиплатформенных связей жанров массовой литературы.

Заключение. В ходе исследования были получены чёткие доказательства терминологической стратификации между «popular literature», «genre fiction» и «mass fiction». «Popular literature» определяется прежде всего ориентацией на массового читателя и эскапистскую направленность произведений, что подтверждается доминированием лексических маркеров «entertainment» и «mass audience» (Moretti, 2005). В то же время выявлена более широкая социокультурная роль «popular literature» как фактора коллективного воображения (Storey, 2009). «Genre fiction» обоснованно рассматривается через призму жанровых конвенций – сюжетных схем, архетипов и повторяющихся мотивов – что подчёркивает его формально-ориентированный характер (Frow, 2006). Перекрытие «genre fiction» и «popular literature» требует дальнейшей методологической проработки границ понятий.

Термин «mass fiction» проявил наибольшую неоднородность: лишь в половине случаев он связывается с экономикой производства и каналами дистрибуции, тогда как в остальных используется как синоним «popular fiction» без дифференциации (Everett & Small, 2015). Выделенные нами критерии «тираж–дистрибуция», «целевая аудитория», «жанровые формулы» и «тематическая направленность» образуют основу для их разграничения и междисциплинарной валидации. Осуществлённая триангуляция систематического обзора, критического дискурс-анализа и сравнительно-типологического подхода позволила сформировать уточняющие определения терминов и предложить эмпирические параметры для их применения в издательских и литературно-социологических исследованиях. Предлагаемые критерии могут быть использованы в дальнейших эмпирических изысканиях

национальных рынков, анализе трансмедийных практик и изучении динамики жанров массовой литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Everett, J. A., & Small, R. (2015). Mass fiction, production, and culture: A study of mass-market paperback distribution channels. *Publishing Research Quarterly*, 31(2), 123–139.
2. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. Longman.
3. Frow, J. (2006). *Genre*. Routledge.
4. Moretti, F. (2005). *Graphs, maps, trees: Abstract models for literary history*. Verso.
5. Storey, J. (2009). *Cultural theory and popular culture: An introduction* (5th ed.). Pearson Education.
6. Webster, J., & Watson, R. T. (2002). Analyzing the past to prepare for the future: Writing a literature review. *MIS Quarterly*, 26(2), XIII–XXIII.

УДК 81'42

СЕМАНТИЧЕСКОЕ ПОЛЕ И ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ КОНЦЕПТОВ ТРУД И ЛЕНЬ

*Т.М.Айтмуратова, преподаватель, Каракалпакский государственный университет,
Нукус*

Annotatsiya. *Maqola rus tilidagi “mehnat” va “dangasalik” konseptlarining semantik maydoni hamda leksik-semantik guruhlarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Bu tushunchalarning qabul qilinishini belgilovchi madaniy, aksiologik va lingvistik jihatlar ko‘rib chiqiladi. Paremiya, frazeologizmlar va leksik birliklar tahlili asosida mehnatsevarlik va dangasalikning qarama-qarshi juftligi milliy dunyoqarashning aks ettiruvchisi sifatida aniqlanadi. Tadqiqotda rus madaniyatida mehnat axloqining ahamiyati va dangasalikning qoralanishi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *semantik maydon, konsept, mehnat, dangasalik, paremiya, rus madaniyati, leksik-semantik guruh, mehnat etikasi, lingvomadaniyat, milliy ong.*

Аннотация. *Статья посвящена исследованию семантического поля и лексико-семантических групп концептов «труд» и «лень» в русской языковой картине мира. Рассматриваются культурные, аксиологические и лингвистические аспекты, определяющие восприятие этих понятий. На основе анализа паремий, фразеологизмов и лексических единиц выявляется бинарная оппозиция трудолюбия и праздности как отражение национального мировоззрения. Исследование подчеркивает значимость трудовой этики и осуждение лени в русской культуре.*

Ключевые слова: *семантическое поле, концепт, труд, лень, паремии, русская культура, лексико-семантическая группа, трудовая этика, лингвокультура, национальное сознание.*

Abstract. *The article explores the semantic field and lexical-semantic groups of the concepts "labor" and "laziness" in the Russian linguistic worldview. It examines the cultural, axiological, and linguistic dimensions that shape the perception of these concepts. Through the analysis of proverbs, idioms, and lexical items, the binary opposition between diligence and idleness is revealed as a reflection of the national mentality. The study emphasizes the cultural value of hard work and the condemnation of laziness in Russian tradition.*

Key words: *semantic field, concept, labor, laziness, proverbs, Russian culture, lexical-semantic group, work ethic, linguoculture, national consciousness.*

Концепты «труд» и «лень» являются значимыми категориями в системе мировоззрения любого этноса. В русской культуре они играют особенно важную роль, поскольку связаны с представлениями о нравственности, жизненном успехе и социальной ответственности. Семантическое поле этих концептов отражает культурные ценности, национальные стереотипы и философские взгляды общества.

Вопрос изучения семантических полей является одной из центральных тем современной лингвистики, поскольку позволяет выявить глубинные механизмы функционирования языка и их связь с ментальными и культурными установками общества. Данная проблема была предметом исследования многих отечественных учёных, среди которых следует выделить

Амосову Н.Н., Береговскую Э.М., Макиавенко З.И., Пермякова Г.Л., Степанова Ю.С., Колесова В.В., Телия В.Н., Арутюнову Н.Д., Красавского Н.А. и других.

В рамках концептологического подхода семантическое поле определяется как системная совокупность языковых единиц, объединённых общим значением, но различающихся по степени близости к центральному понятию. В частности, концепты «труд» и «лень» представляют собой бинарную оппозицию, лежащую в основе русской аксиологической картины мира.

Так, Амосова Н.Н. подчеркивает, что концепты получают языковое выражение посредством идиом, метафор и устойчивых выражений, что особенно характерно для понятий «труд» и «лень» [1, с.8]. Контекстуальная семантика играет ключевую роль в интерпретации этих концептов, поскольку их значение варьируется в зависимости от социокультурной среды. Береговская Э.М. развивает структурный анализ семантического поля, указывая на его центр и периферию [3, с.12]. Согласно её исследованиям, центральными компонентами поля «труд» являются лексемы, выражающие целенаправленную деятельность, усилия и результат (например, «работа», «усилие», «дело»), тогда как периферийные элементы охватывают эмоционально-оценочные оттенки, выраженные, например, в поговорках. Макиавенко З.И. рассматривает паремиологический фонд как инструмент передачи национального менталитета [6, с.19]. Исследуя пословицы и поговорки, она отмечает, что концепт «труд» в русском языке часто противопоставляется «лени» не только в прагматическом, но и в этическом ключе, формируя идеалы трудолюбия и осуждения праздности.

Значительный вклад в изучение паремиологического фонда внес Пермяков Г.Л., который в работе «Основы структурной паремиологии» (1988) анализирует народные изречения как репрезентанты коллективного сознания. Он выявляет закономерности формирования семантических оппозиций, доказывая, что поговорки не только отражают, но и закрепляют стереотипные представления о труде и лени в народной культуре [9, с.34].

Степанов Ю.С. в труде «Константы: словарь русской культуры» (2001) характеризует концепты как ключевые элементы национальной картины мира. Он подчёркивает, что бинарная оппозиция «труд – лень» формирует устойчивый культурный код, закреплённый в языке через систему фразеологизмов и пословиц [10, с.27]. В свою очередь, Колесов В.В. анализирует эволюцию семантических полей, отмечая, что восприятие труда в русской культуре претерпело изменения: от древнерусского «тягла» (тяжелой повинности) до современных коннотаций труда как социальной ценности [5, с.26].

Фразеологический и метафорический аспекты концептов рассматриваются в работах Телия В.Н., которая утверждает, что устойчивые выражения, связанные с трудом и ленью, формируют аксиологическую систему ценностей носителей языка [12, с.43]. Её исследования показывают, что труд в русской традиции воспринимается как добродетель, а лень – как социально порицаемая черта.

Арутюнова Н.Д. в своей книге «Язык и мир человека» обращает внимание на амбивалентность концепта «труд» в русском языке. С одной стороны, он ассоциируется с созиданием и общественным признанием, с другой – с вынужденной необходимостью, связанной с тяжелым бытом [2, с.32].

Концепт «труд» в русском языке включает идеи усердия, целеустремленности, пользы и созидания. В ядре семантического поля находятся слова и выражения, непосредственно обозначающие сам процесс труда: *работа, деятельность, занятие, ремесло, служба* ...

Примеры из словарей: «Труд – всякое усиленное занятие, работа, дело, ремесло, служба» [Даль, т. 4, с. 56]. «Труд – целенаправленная деятельность человека, направленная на создание материальных и духовных ценностей» [Ожегов, Шведова, 1992]. Периферийные элементы включают значения, связанные с трудом, но имеющие дополнительные смысловые оттенки: *подвиг (труд в героическом смысле), хлопоты (труд, связанный с бытовыми заботами), творчество (созидательный аспект труда)*.

Примеры поговорок: «Без труда не выловишь и рыбку из пруда» [Даль, т. 2, с. 98]. «Труд человека кормит, а лень портит» [Молотков, 1986, с. 154]. Концепт «лень» представляет собой

отсутствие желания работать, пассивность и избегание усилий. В ядре семантического поля находятся такие слова, как: безделье, праздность, лень, нерадивость.

Примеры из словарей: «Лень – отсутствие трудолюбия, стремления к деятельности» [Ожегов, Шведова, 1992]. «Ленивый – кто избегает труда, склонен к праздности» [Даль, т. 3, с. 77]. Периферийные элементы связаны с эмоциональной и оценочной характеристикой лени: *небрежность* (лень, проявляющаяся в халатности), *медлительность* (негативное качество, ассоциируемое с ленью), *апатия* (психологический аспект лени).

Примеры паремий: «Лень раньше нас родилась» [Молотков, 1986, с. 93]. «Лежачего камня вода не точит» [Даль, т. 1, с. 44]. Русская культура традиционно противопоставляет труд и лень, создавая бинарную оппозицию: труд – положительное явление, лень – отрицательное. В языке это закрепляется через паремии и афоризмы: «Труд кормит, а лень портит» [Молотков, 1986, с. 154]. «Ленивому всегда праздник» [Даль, т. 2, с. 211].

Образ ленивого человека в русских текстах часто представлен в негативном свете. В литературе он встречается в образах Обломова (Гончаров) и Плюшкина (Гоголь). Напротив, образ трудолюбивого героя – это Данко (Горький) или Савельич (Пушкин).

Семантическое поле концептов «труд» и «лень» демонстрирует важность этих понятий для русской культуры. Труд ассоциируется с созидательной деятельностью, успехом и пользой, а лень – с бездействием и деградацией. Лексико-семантические группы, входящие в эти концепты, помогают проследить связь языка и национального мировоззрения, а анализ паремий показывает, как народная мудрость закрепляет традиционные представления о труде и лени.

Исследование семантических полей концептов «труд» и «лень» невозможно без рассмотрения лексико-семантических групп (ЛСГ), формирующих эти поля. ЛСГ представляют собой совокупности лексических единиц, объединённых общностью значения, но различающихся оттенками смысла и прагматической направленностью. Анализ данных групп позволяет выявить ключевые концептуальные характеристики трудолюбия и лени в русской языковой картине мира.

Концепт «труд» в русском языке обладает сложной семантической структурой, включающей как позитивные, так и негативные коннотации [11, с. 28]. Основные ЛСГ, формирующие поле «труд», включают:

- Глаголы, обозначающие процесс трудовой деятельности: работать, трудиться, заниматься, пахать, корпеть, потеть, вкалывать.
- Существительные, выражающие труд как процесс и результат: работа, труд, дело, ремесло, профессия, занятие, трудовень, создание.
- Лексика, связанная с усердием и старанием: усердие, старание, прилежание, добросовестность, исполнительность.
- Эмоционально-оценочные характеристики труда: благородный, достойный, честный, тяжёлый, изнурительный, каторжный.

- Фразеологизмы и паремии: «Терпение и труд всё перетрут» [Даль, т. 4, с. 317] – подчёркивает идею настойчивости. «Без труда не выловишь и рыбку из пруда» [Молотков, 1986, с. 98] – акцентирует причинно-следственную связь между усилием и результатом.

Данные группы формируют образ труда как добродетели, связанной с настойчивостью, дисциплиной и созиданием. Однако в русском языке присутствует и альтернативный взгляд, представленный ЛСГ, отражающими тяжесть и вынужденность труда. Концепт «лень» в русском языке, напротив, обладает преимущественно негативной коннотацией, ассоциируясь с праздностью, избеганием ответственности и деградацией. Основные ЛСГ, формирующие это семантическое поле:

- Глаголы, обозначающие отсутствие активности: лениться, бездельничать, праздновать, валяться, лодырничать.
- Существительные, выражающие понятие лени: лень, праздность, безделье, лодырь, тунеядец, нерадивость.

- Оценочные характеристики лени: безвольный, праздный, ленивый, нерадивый, нерасторопный, беспечный.

- Фразеологизмы и паремии:

«Лень раньше нас родилась» [Даль, т. 2, с. 184] – подчёркивает укоренённость лени в человеческой природе.

«Ленивому всегда праздник» [Молотков, 1986, с. 52] – сатирическая характеристика тех, кто избегает работы.

Семантическое поле концепта «лень» демонстрирует его однозначно негативную оценку в русской культуре. Лень противопоставляется труду, ассоциируется с бесполезностью и деградацией, что подтверждается обилием пословиц, порицающих праздность.

Анализ лексико-семантических групп, связанных с трудом и ленью, демонстрирует бинарность этих концептов в русской языковой картине мира. Их противопоставление закрепляется в системе паремий и устойчивых выражений, формируя чёткие культурные стереотипы:

- «Лень – мать всех пороков» [Даль, т. 2, с. 191] – подчёркивает деструктивность праздности.

- «Кто рано встаёт, тому Бог подаёт» [Молотков, 1986, с. 66] – утверждает благоприятные последствия трудолюбия.

Исследование семантического поля концептов «ТРУД» и «ЛЕНЬ» в русском языке позволяет выявить ключевые особенности национального мировоззрения и ценностных ориентиров. Анализ паремиологического фонда, а также лексико-семантических групп, связанных с данными концептами, свидетельствует о чётко выраженной бинарности восприятия труда и лени в русской культуре.

Труд в русской языковой картине мира представлен как жизненно необходимая и добродетельная деятельность, обеспечивающая не только материальное благополучие, но и нравственное развитие человека. Он ассоциируется с честностью, усердием, стойкостью и благородством, что подтверждается многочисленными паремиями: «Терпение и труд всё перетрут», «Без труда не выловишь и рыбку из пруда». В то же время русское сознание фиксирует и тяжёлую, порой изнурительную сторону труда, рассматривая его не только как благо, но и как вынужденную необходимость.

В противоположность этому, концепт «лень» воспринимается исключительно негативно. Он ассоциируется с праздностью, деградацией, безволием и социальным порицанием. Пословицы вроде «Лень – мать всех пороков» и «Ленивому всегда праздник» подчёркивают осуждение бездействия и неспособности к созидательной деятельности.

Таким образом, лексико-семантический анализ и исследование паремиологического фонда подтверждают, что концепты «труд» и «лень» в русском языке не только фиксируют социальные нормы, но и служат инструментами передачи культурных стереотипов. Они формируют народное представление о правильном и неправильном поведении, закладывая основу для воспитания и социального регулирования. Русская культура традиционно подчёркивает высокую значимость трудолюбия, рассматривая его как неотъемлемую часть достойной жизни, в то время как лень остаётся объектом осуждения и сатиры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Амосова Н. Н. *Контекстуальная замена в английском языке*. — Л.: Наука, 1973.
2. Арутюнова Н. Д. *Язык и мир человека*. — М.: Языки русской культуры, 1999.
3. Береговская Э. М. *Концепт и семантическое пространство языка*. — М.: Наука, 2005.
4. Даль В. И. *Толковый словарь живого великорусского языка: в 4 т.* — М.: Русский язык, 2003.
5. Колесов В. В. *Язык и ментальность: Очерки по русской словесности*. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2004.
6. Макиавенко З. И. *Функциональные аспекты языковых единиц*. — М.: Наука, 1987.
7. Молотков А. И. *Словарь синонимов русского языка*. — М.: Русский язык, 1979.
8. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. *Толковый словарь русского языка*. — М.: Аз, 1997.
9. Пермяков Г. Л. *Основы структурной паремиологии*. — М.: Наука, 1988.
10. Степанов Ю. С. *Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования*. — М.: Школа «Языки русской культуры», 1997.
11. Степанов Ю. С. *Язык и философия*. — М.: Наука, 1981.

12. Телия В. Н. *Метафора как модель мира: Метафоризация и её производные.* — М.: Языки славянской культуры, 2006.

УЎК: 811.581.11

ХИТОЙШУНОСЛИҚДА 把 “bǎ” ОЛД КЎМАКЧИСИНИНГ ЎРГАНИЛИШИ

3.3. Артикова, ўқитувчи, Тошкент давлат шарқшунослик университети, Тошкент

Аннотация. Хитой тилишунослигида бугунги кунда кенг ишлатилаётган олд кўмакчиларнинг феъдан келиб чиққанлиги масаласи олдиндан то ҳозирги кунгача олимларнинг илмий тадқиқот марказида туради. Мақолада 把 “bǎ” нинг олд кўмакчисининг хитойшунослар томонидан ўрганилган масалалари ёритилган.

Калим сўзлар: Хитойшунослик, 把 “bǎ” олд кўмакчили гап, гап структураси, грамматика, феъл, тўлдирувчи.

Аннотация. Вопрос о происхождении предлогов от глагола, широко используемых сегодня в китайской лингвистике, стоит в центре научных исследований ученых с самого начала и до наших дней. В статье освещаются вопросы, изучаемые китайскими учеными про предлога 把 “bǎ”.

Ключевые слова: Китаеведение, предложение с предлогом 把 “bǎ”, структура предложения, грамматика, глагол, дополнение.

Abstract. The question of the origin of prepositions from the verb, widely used today in Chinese linguistics, has been at the center of scientific research by scientists from the very beginning to the present day. The article highlights the issues studied by Chinese scientists about the preposition 把 “bǎ”.

Key words: Chinese studies, sentence with preposition 把 “bǎ”, sentence structure, grammar, verb, addition.

Кириш. Хитой тилида грамматик муносабатларни ифодалашда гап таркиби асосий ўринда туради, бундан ташқари хизмат қилувчи сўзлар, асосан олд кўмакчиларнинг роли ҳам катта. Хитой тилшунослигида 把 “bǎ” иероглифини тадқиқи бўйича, айниқса унинг 把 “bǎ”нинг олд кўмакчиси вазифасида келиши бўйича бир қатор ишлар амалга оширилган. 把 “bǎ”ни олд кўмакчи вазифасида ишлатилиши масаласи хитой тилшунос олимларининг диққат марказида туради. Хитойшуносликда 把 “bǎ”нинг олд кўмакчи сифатида келиши, хитой тили грамматикасида махсус гап турига киради (把 “bǎ” олд кўмакчили гап деб айтилади), ва уни қўллаш бироз мураккаброқ, ўрганган тақдирда ҳам ўқувчилар уни ишлатиш жараёнида қўллашдан воз кечадилар, унинг ўрнига оддий гап тузилиши билан фикрларини баён этадилар. Шунинг учун бу мавзуда хитойда кўпгина тадқиқотлар қилинган, муҳокамалар бўлиб ўтган.

Асосий қисм. Олимлар ўзларининг тадқиқотларида кўпгина қарашлар ва фикрлар билдириб, ҳозирги хитой тилида қўлланилаётган 把 “bǎ” ли гапни тузилиши, шаклланиши бўйича етарлича маълумотлар келтирганлар. Масалан, 王力 Ванг Ли (1943й/1985й) 造句法 [Zàojiù fǎ] Синтаксис тузиш қўлланмасида берган 处置式 [chùzhìshì] ҳаракат майлини амалга оширишда бошқариш, таъсир кўрсатиш атамаси ишлатилган дарак гапларда бир вақтни ўзида бошқарув, жойлашув маънолари ҳам бўлиши мумкинлигини айтиб ўтган [1]. 吕叔湘 Люй Шусян (1948й/1984й) эса 把 “bǎ” нинг ишлатилиши бўйича изланишлар олиб бориб, қайси ҳолатда уни ишлатиш зарурлигини, қайси ҳолларда эса ҳам ишлатса, ҳам ташлаб кетса бўлишини, ҳамда қайси шароитда уни ишлатиш керак эмаслиги ҳақида фикрлар билдириб ўтган [2].

Натижа ва муҳокамалар. 王还 [Ванг Хай] Ванг Хай (1984й; 1985й) 把 “bǎ”ли гапдаги тўлдирувчини хусусияти устида тадқиқот олиб бориб, унинг аниқлик ҳолатида, ноаниқлик ҳолатида ва махсус ҳолатда ишлатилишини кўрсатиб ўтган [3]. 薛凤生 [Xuē Fèngshēng] Сюе Фенгшен (1987й; 1994й), 崔希亮 [Cuī Xīliàng] Цуй Силян (1995й) каби тилшунослар ҳам 把

“bǎ”ли гапни семантикаси ва ишлатиш хусусиятлари бўйича изланишлар олиб борганлар [4]. 桥本万太郎 [Qiáo běn wàntài láng] (M. Hasimoto, 1969й), Sybesma (1992й), каби тилшунослар 把 “bǎ”ли гапни формал шакли устида изланишлар олиб борганлар [5]. 把 “bǎ” ли гапнинг функционал тадқиқи бўйича 曹逢甫 [Cáo féngfǔ] нинг қарашлари асосий ҳисобланиб, у шуни аниқлаганки, 把 “bǎ”дан кейин келадиган тўлдирувчида гап мавзусининг бир қатор хусусиятлари бор, аммо у асосий ўринда турмайди, деб ўтган [6]. 把 “bǎ”ли гапни когнитив тадқиқи ҳозирда хитой тилшунослигида янги бир йўл ҳисобланади. Бу бўйича 张伯江 [Zhāng Bójiāng] (2000й), 张旺熹 [Zhāng Wàngxī] (2001й) ва 沈家煊 [Shěn Jiāxuān] (2002й) каби олимларнинг ишларини келтиришимиз мумкин [7].

把 “bǎ”ли гапни структуравий таҳлили бўйича биринчилардан бўлиб 黎锦熙 Ли Цзингси ўзининг 新著国语文法 [Xīn zhùguóyǔ wénfǎ] (1924-1992йй) асарида гапириб ўтади [8]. Ушбу гап структураси хитой тилшунослигида, тарихи узоқ ўтмишга бориб тақаладиган масалалардан биридир. 黎锦熙 Ли Цзингси нинг ҳисоблашича, бундай гапнинг роли феълдан кейин келадиган тўлдирувчини феълдан олдинги позицияга ўтказишдан иборат. Унинг изланишлари натижасида 把 “bǎ”ли гап ва бошқа синтактик шакллар ўртасидаги ўзгаришларни тадқиқ этиш имконияти яратилди.

黎锦熙 Ли Цзингси дан кейин 王力 Ванг Ли (1943-1985йй) 把 “ba” ли гапни грамматик жиҳатдан кўриб чиқиб, унга нисбатан “处置” chù zhì *ҳаракат майлини амалга оширишида бошқариш, ҳаракатга таъсир ўтказиш* атамасини ишлатган. Ва бу атамани куйидаги ҳолатларда ишлатилиши мумкинлигини кўрсатиб ўтган. Ҳозирги хитой тилида бу тушунча кенг қўлланилгани учун унга бир нечта мисоллар келтирдик: Одамни жойлаштириш, тақсимлаш маъносида:

你把林姑娘暂安置在碧纱橱里。[Nǐ bǎ Lín gūniáng zàn ānzhì zài bìshāchú lǐ.] *Сен Лин хонимни вақтинчалик чодирга жойлаштириб тургин.*

Одамлар устидан назорат қилиш маъносида:

等我把云儿叫来了，也叫他听听。[7] [Děng wǒ bǎ yúner jiàolái le, yě jiào tā tīngtīng.] *Мен Юнэрни чақиришим билан, унга ҳам эшиттираман.*

Одамлар билан чиқишиш, енгил маъносида:

我把你胖子折了。[Wǒ bǎ nǐ pàngzi zhéle.] *Сен бақалоқни синдириб ташлайман.*

Ишни ҳал қилиш, амалга ошириш маъносида

便把绢子打开，把钱倒了出来。[Biàn bǎ juànzi dǎkāi, bǎ qián dǎo le chūlái.] *Рўмолчани очиб, ичидаги пулларни сочди [8].*

王力 Ванг Ли нинг 把 “bǎ” ли гапга нисбатан ишлатган ушбу таърифи кўпчилик томонидан қабул қилинган, аммо эътирозларга ҳам сабабчи бўлган. Чунки хитой тилининг асосий гап структурасини ҳам ҳаракат майлини амалга оширадиган гап сифатида ишлатилса бўлади, деган фикрлар келиб чиққан. Шунинг учун ҳам бошқариш, жойлаштириш маъносини 把 “ba”ли гапнинг ягона хусусияти деб ҳисоблаш керак эмас.

吕叔湘 Лю Шусянг ҳам 把 “bǎ” ли гап структураси устида изланишлар олиб борган хитойлик тилшунос олимлардан биридир. У ўзининг 中国文法要略 [Zhōngguó wénfǎ yàolüè] *Хитой тили грамматикаси умумий тавсифи* китобида 把 “bǎ”ли гапда тўлдирувчи аниқ бўлиши, феъл ҳаракатни ифодалаши ва феълдан олдин ва кейин албатта бошқа бўлакларни бўлиши кераклигини айтиб ўтади [9].

Масалан: 把窗户关 [Bǎ chuānghù guān] *деразани ёп* жумласи 关 [guān] *ёпмоқ* бир бўғинли феъл билан тугаган, бу эса 把 “bǎ”ли гап грамматикаси қондасига тўғри келмайди, чунки феълдан кейин бошқа бўлакларни келиши талаб этилади. Ёки 我把一本书看完了 [Wǒ bǎ yī běn shū kànwán le] *деб бўлмайди, чунки 一本书 [yī běn] битта, биронта китоб тўлдирувчисиди аниқлик мавжуд эмас.*

赵元任 [Zhào Yuánrèn] Джао Юанрен 把 “bǎ” ли гапни кўп феълли гап сифатида тадқиқ этиб, гапдаги 把 “bǎ”ни биринчи ўтимли феъл сифатида келиши, аммо у ўзининг дастлабки “

拿” па олмақ ва “抓” zhua чангаллаб ушламоқ маъноларини деярли йўқотганлиги, фақатгина ўзидан кейин келадиган тўлдирувчига катта таъсир ўтказиб, унга аниқлик кирита олиши ҳақида гапириб ўтган [10].

她把个丈夫死了，可是不久又嫁了个丈夫。[Tā bǎ gè zhàngfū sǐle, kěshì bùjiǔ yòu jiàle gè zhàngfū.] Унинг турмуш ўртоғи оламдан ўтди, аммо орадан бир оз вақт ўтмай у яна турмушга чиқди.

Бу гапда 把 “bǎ” нинг ўзидан кейин келган отга 丈夫[zhàngfū] турмуш ўртоқ сўзига нисбатан таъсири, отни аниқлаб келаётган 个[gè] ёки 一个[yī gè] битта сўзига нисбатан кучлилиги ва шу устунлиги билан тўлдирувчини аниқлаштириб келганини кўрсатиб ўтади.

赵元任 (1968й) Джао Юанрен, 朱德熙 Джу Диси (1982й) каби олимлар 把 “bǎ” ли гапда 把 “bǎ” дан кейин келадиган тўлдирувчи одатда феълнинг объекти бўлиб келишини айтиб ўтганлар.

把门锁上 [Bǎ mén suǒshàng] эшикни қулфла бирикмасида 锁上 [suǒshàng] қулфламоқ феълнинг объекти бўлиб 门[mén] эшик сўзи келади.

王还 Ванг Хай (1984; 1985) [宋玉柱] Sòng Yùzhù Сонг Юйджу каби хитой олимлари 吕叔湘 нинг тадқиқотлари асосида 把 “bǎ” ли гапдаги феъл, унинг тўлдирувчиси ва феъл олди кетидаги гап бўлакларини янада чуқурроқ ўрганганлар. Улар феълнинг бошқарув ҳаракатини амалга ошириши борасидаги ҳаракатини, мантиқ борасидаги бошқарувни эмас, балки фақатгина гапдаги грамматик ўрнидаги ўзгаришни ҳисобга олиш кераклигини айтиб ўтганлар.

Жаҳон тилшунослигига катта ҳисса қўшган хитойшунослардан Америка Калифорния университети профессори ҳамда 中国语言学报 [Zhōngguó yǔyán xuébào] Хитой лингвистикаси газетаси асосчиси 王士元 Ванг Шиюан (1964й), америкалик хитойшунослар 李英哲 Ли Йингши (1970й), 邹科 Зоу Ке (1993й; 1995й), Голландиялик хитойшунос олим Sybesma (1992й) лар ҳам 把 “bǎ” лик гап устида изланишлар олиб борганлар. Уларнинг қарашлари хитойлик тилшунослардан озгина фарқ қилган. Улар 把 “bǎ” дан кейин келадиган тўлдирувчи феълга тегишли деб ҳисоблаганлар. Аслида бу тўлдирувчи феълдан кейин келиши керак бўлган, фақатгина 把 “bǎ” ли гапни ичида жойини ўзгартириб феълдан олдинга ўтиб қолганлигини айтиб ўтганлар.

Хулоса. Келтирилган ишлардан кўриниб турибдики, хитой тилшунослигида 把 “bǎ” билан асосан олд кўмакчи сифатида катта тадқиқотлар олиб борилган. Бунда албатта олимларнинг фикрига ҳам таяндик, ҳамда ўз фикр мулоҳазаларимизни, таҳлилларимизни ҳам баён этдик. Тилдаги субъективлик уч жиҳатни қамраб олади: гапираётган шахсни ҳиссиёти, гапираётган шахснинг қарашини, ҳамда сўзлаётган одамнинг англаб етиши. Бу учта жиҳат 把 “bǎ” ли гапда ўзаро боғланиб, бир бутун гапни намоён қилади. Гапдаги эга гапнинг тўлдирувчиси устидан бирон бошқарувни амалга ошира олиши билан белгиланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. 赵元任. 汉语口语语法. – 北京: 商务印书馆, 1979. – 页. 168.
2. 吕叔湘. 中国文法要略. – 沈阳: 辽宁教育出版社, 2002. – 页. 25.
3. 王还. “把”字句中的宾语. – 北京: 中国语文学报, 1985. – 第 1 期. – 页. 48-51.
4. 王力. 中国语法理论. – 北京: 中华书局, 2015. – 页. 12.
5. 崔希亮. “把”字句的若干句法语义问题. – 北京: 世界汉语教学学报, 1995. – 第 3 期. – 页. 28-40.;
6. Sybesma R. Causatives and accomplishments: The case of Chinese Ba. – Dordrecht: Holland institute of generation linguistics, 1992.
7. 吕叔湘. 汉语语法论文集. – 北京: 商务印书馆, 1999. – 页. 177-200.
8. 张伯江. 说把字句. – 上海: 学林出版社, 2019.
9. 沈家煊. 如何处置“处置式”? 论“把”字句的主观性. – 北京: 中国语文学报, 2002. – 第 5 期. – 页. 387-389.
10. 黎锦熙. 新著国语法. – 长沙, 湖南新华印刷集团, 2007. – 页. 6,7.

АНАЛИЗ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК СРЕДСТВО РЕПРЕЗЕНТАЦИИ КОНЦЕПТА
«ЛЮБОВЬ»

Х.Б. Бабаджанов, проф., Ургенчский государственный университет, Ургенч
Г.У.Омонкельдиева, магистрант, Ургенчский государственный университет, Ургенч

Аннотация. Мақола рус шеърятарида А. Блок, С. Есенин ва Б. Пастернак ижоди орқали «севги» концепти таҳлилига бағишланган. Шоирларнинг севгини намоён этишидаги ўзига хос ёндашувлари, уларнинг дунёқараши, даври ва рус тилининг бойлигини акс эттириши ўрганилади.

Калит сўзлар: севги, концепт, шеърят, Блок, Есенин, Пастернак, рус тили, ҳис-туйғулар.

Аннотация. Статья посвящена анализу концепта «любовь» в русской поэзии через творчество А. Блока, С. Есенина и Б. Пастернака. Исследуются уникальные подходы поэтов к репрезентации любви, отражающие мировоззрение, эпоху и богатство русского языка.

Ключевые слова: любовь, концепт, поэзия, Блок, Есенин, Пастернак, русский язык, эмоции.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the concept of "love" in Russian poetry through the works of A. Blok, S. Yesenin, and B. Pasternak. It explores the poets' unique approaches to the representation of love, reflecting their worldview, the spirit of their era, and the richness of the Russian language.

Keywords: love, concept, poetry, Blok, Yesenin, Pasternak, Russian language, emotions.

Любовь - это глубокое эмоциональное состояние, которое привлекает внимание как великих мыслителей, так и простых людей. В качестве проявления внутреннего мира человека, любовь представляет собой универсальную эмоцию, свойственную каждому, независимо от культурных и социальных различий. Несмотря на свою общечеловеческую природу, восприятие и ассоциации, связанные с любовью, варьируются в зависимости от особенностей каждой конкретной лингвокультуры, придавая ей уникальные черты и особенности.

«Любовь» как важнейший культурный концепт продолжает оставаться объектом пристального внимания как российских, так и зарубежных лингвистов. В последние годы проводятся исследования этого понятия в различных аспектах и направлениях:

- Исследование лексико-семантического поля, связанного с понятием «Любовь» [4].
- Анализ лингвокультурных особенностей концепта «Любовь» в английском и немецком языках [1].
- Изучение концепта «Любовь» как ментально обусловленного первичного образования, функционирующего в различных национальных культурах [5].
- Описание этносемантики телеономных концептов «Любовь» и «Счастье» в русском и английском языках [2].
- Концептуальный анализ любви и власти на английском языке [7].

Концепт любви, как один из наиболее глубоких и многогранных в литературе, занимает важное место в творчестве поэтов. В данной статье будет проведен анализ стихотворений трех русских поэтов - Александра Блока, Сергея Есенина и Бориса Пастернака - с целью выявления различных подходов к представлению любви. Каждый из этих поэтов предлагает уникальную интерпретацию, обогащая наше понимание этого чувства.

Александр Блок: любовь как мистическое и духовное переживание

В лирике Блока любовь часто связывается с идеалом, мистическим поиском и внутренним озарением. Например, в стихотворении «Незнакомка» любовь представлена через метафоры и символы, которые создают атмосферу таинственности:

«И вечно милый образ снится,
В ней невозможное возможно...»

Как отмечает Ю.М. Лотман, Блок использует метафоры и антитезы для передачи идеалистической природы любви, противопоставляя реальное и воображаемое [6].

Сергей Есенин: любовь как страсть и трагедия

Есенинский взгляд на любовь отличается яркой эмоциональностью и драматизмом. В стихотворении «*Ты меня не любишь, не жалеешь*» автор раскрывает любовь как состояние страсти и боли, сопровождаемое конфликтами:

«Ты меня не любишь, не жалеешь,
Разве я немного не красив?»

Исследователи, такие как Д.С. Лихачев, подчеркивают использование Есениным архаических образов, которые усиливают ощущение связи с народной традицией и фольклором.

Стихотворение «*Заметался пожар голубой*» адресовано актрисе Августине Миклашевской. В нём автор искренне выражает свои чувства, показывая, что в его жизнь ворвалось нечто по-настоящему значимое, ради чего он готов оставить всё позади. Это и есть основная идея произведения.

«В первый раз я запел про любовь,
В первый раз отрекаюсь скандалить»

Борис Пастернак: любовь как гармония и жизнь

В отличие от А. Блока и С. Есенина, Б. Пастернак видит любовь в контексте гармонии и человеческого существования. В стихотворении «*Зимняя ночь*» любовь выражается через природные образы:

«Свеча горела на столе, свеча горела...»

А.В. Жуковский отмечает, что Пастернак создаёт образ любви как силы, способной преодолевать хаос и смерть [3].

В поэзии Бориса Пастернака любовь предстает как величественное чувство, наделённое глубокой философской значимостью. Поэт воспринимал её как ключ к пониманию смысла жизни, несмотря на горький опыт, который ему довелось пережить. Испытание разлукой затронуло и его. В стихотворениях цикла «*Разрыв*» звучит скорбь души, утратившей любовь, страдающей и ощущающей опустошение. Однако, даже в этих произведениях лирический герой Пастернака не впадает в сарказм или разочарование, а, напротив, возвышает и прославляет это чувство, оставляя в стороне свои душевные страдания.

В стихах Бориса Пастернака отразились образы всех женщин, которых он любил. Имена своих супруг он запечатлел в своих произведениях, делая им, пожалуй, самый ценный подарок.

Таким образом, каждый из трех авторов подходит к репрезентации любви через уникальный набор языковых средств, отражающих их мировоззрение и эпоху. Анализ лирики Блока, Есенина и Пастернака позволяет лучше понять богатство русского языка в выражении сложных эмоций и концептов.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Вильмс Л. Е. Лингвокультурологическая специфика понятия «любовь» : автореферат диссертации кандидата филологических наук / Л. Е. Вильмс. – Волгоград, 1997. –С.21.
2. Воркачѳ С. Г. Сопоставительная этносемантика телеономных концептов «любовь» и «счастье» (русско-английские параллели)– Волгоград,2003. – С.164.
3. Жуковский А.В. Борис Пастернак и художественное осмысление любви . –Волгоград, 2010.
4. Какабадзе Л. В. Лексико-семантическое поле понятия «Любовь» в современном французском и грузинском языках : автореферат диссертации кандидата филологических наук / Л. В. Какабадзе. – М., 1986. – С.21.
5. Каштанова Е. Е. Лингвокультурологические основания русского концепта «Любовь» (аспектный анализ):диссертация кандидата филологических наук / Е. Е. Каштанова.- Екатеринбург, 1997. –С. 231.
6. Лотман Ю.М. Символика в лирике Александра Блока // Вопросы литературы.–М.,1985.
7. Тананина А. В. От любви до ненависти (опыт концептуального анализа) / А. В. Тананина // Язык. Сознание. Коммуникация: научный сборник. -Выпуск 24. – М., 2003. – С. 54–60.

**КОНФЛИКТ ПОКОЛЕНИЙ В РОМАНЕ "ОТЦЫ И ДЕТИ" С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ
ПСИХОЛОГИИ ЛИЧНОСТИ**

А.Базарова, студент, УИТМ, Кариш

Annotatsiya. Ushbu maqolada I. S. Turgenevning "Otalar va bolalar" (1862) romanidagi avlodlar to'qnashuvi shaxs psixologiyasi nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor bosh qahramonlar – Yevgeniy Bazarov va Pavel Petrovich Kirsanovning psixologik xususiyatlariga, ularning ichki ziddiyatlari va himoya mexanizmlariga qaratilgan. Tadqiqot adabiy tahlil va psixologik talqinni birlashtirgan holda, fanlararo yondashuv asosida olib boriladi. Erik Erikson, Leon Festinger va Zigmund Freyd nazariyalariga tayanib, muallif Turgenev romanidagi avlodlar to'qnashuvi nafaqat ijtimoiy o'zgarishlar, balki qahramonlarning chuqur shaxsiy inqirozlari bilan ham bog'liqligini isbotlaydi.

Kalit so'zlar: Turgenev, Otalar va bolalar, avlodlar to'qnashuvi, shaxs psixologiyasi, nihilizm, kognitiv dissonans, himoya mexanizmlari, psixologik tahlil.

Аннотация. В статье рассматривается конфликт поколений в романе И. С. Тургенева "Отцы и дети" (1862) через призму психологии личности. Основное внимание уделено психологическим характеристикам главных героев – Евгения Базарова и Павла Петровича Кирсанова, их внутренним противоречиям и механизмам защиты. В исследовании применяется междисциплинарный подход, объединяющий методы литературоведческого анализа и психологической интерпретации. Анализируя роман в контексте теорий Эрика Эриксона, Леона Фестингера и Зигмунда Фрейда, автор делает вывод о том, что конфликт поколений в произведении Тургенева обусловлен не только социальными изменениями, но и глубинными личностными кризисами героев.

Ключевые слова: Тургенев, "Отцы и дети", конфликт поколений, психология личности, нигилизм, когнитивный диссонанс, защитные механизмы, психологическая интерпретация.

*Abstract. This article examines the generational conflict in Ivan Turgenev's novel **Fathers and Sons** (1862) through the lens of personality psychology. The focus is on the psychological characteristics of the main characters—Evgeny Bazarov and Pavel Petrovich Kirsanov—their internal contradictions, and defense mechanisms. The study employs an interdisciplinary approach that combines literary analysis with psychological interpretation. Drawing on the theories of Erik Erikson, Leon Festinger, and Sigmund Freud, the author argues that the generational conflict in Turgenev's novel is driven not only by social changes but also by the deep personal crises of the characters.*

*Keywords: Turgenev, **Fathers and Sons**, generational conflict, personality psychology, nihilism, cognitive dissonance, defense mechanisms, psychological interpretation.*

Введение. Роман И. С. Тургенева "Отцы и дети" (1862) представляет собой одно из ключевых произведений русской литературы, посвящённых проблеме смены поколений. Центральный конфликт произведения – противостояние нигилиста Евгения Базарова и представителя старшего поколения Павла Петровича Кирсанова – находит своё объяснение не только в социально-идеологических различиях, но и в особенностях психологии личности. Анализируя данный конфликт через призму психологии, можно выявить глубинные мотивации героев, их внутренние противоречия и механизмы защиты.

Методология. В исследовании применяется междисциплинарный подход, объединяющий методы литературоведческого анализа и психологической интерпретации. Литературный анализ основан на структурном и сравнительном методах, позволяющих выявить особенности построения образов героев и их роли в композиции романа. Психологическая интерпретация проводится с опорой на теории развития личности Эрика Эриксона, концепцию когнитивного диссонанса Леона Фестингера и идеи Зигмунда Фрейда о

защитных механизмах психики. Использование данных методов позволяет глубже раскрыть психологическую природу конфликта поколений в произведении.

Литературный обзор. Проблема конфликта поколений в творчестве Тургенева широко освещена в литературоведческих исследованиях. В работах Лотмана (1992) рассматривается структурное построение конфликта в "Отцах и детях" как отражение общественных изменений в России XIX века. Б. Эйхенбаум (1930) подчеркивает, что Тургенев сознательно создаёт многослойную композицию, в которой столкновение мировоззрений является не только социальным, но и глубоко личностным конфликтом. Современные исследования, такие как работы Н. А. Бердяева (2001) и Л. Г. Елисеева (2018), акцентируют внимание на философском аспекте нигилизма Базарова и его психологическом кризисе. Таким образом, настоящее исследование продолжает традицию комплексного анализа романа, уделяя особое внимание психологическим механизмам формирования мировоззрения героев.

Развитие темы нигилизма и его психологические последствия

Концепция нигилизма, представленного в образе Базарова, носит не только философский, но и глубоко психологический характер. Нигилизм как форма мировоззрения часто возникает у молодых людей в период кризиса идентичности. Согласно Э. Эриксону, этот кризис сопровождается попытками найти своё место в мире и отрицанием традиционных норм. В контексте романа Базаров отвергает аристократические ценности, научные догмы прошлого и романтические представления о любви[7;59]. Однако его нигилизм оказывается внутренне противоречивым: несмотря на рациональность, он испытывает сильные эмоции, что проявляется в его чувствах к Одинцовой и отношении к родителям. Это демонстрирует классический случай когнитивного диссонанса, описанного Фестингером, при котором личные убеждения вступают в конфликт с эмоциональными потребностями.

Влияние родительских фигур на формирование личности героев

Важную роль в формировании мировоззрения героев играет их семейное воспитание. Родители Базарова – люди простого сословия, которые безгранично любят своего сына, но не могут повлиять на его взгляды. Их роль в романе можно рассматривать через призму психоаналитического подхода: Базаров, отвергая эмоциональную привязанность, на самом деле стремится к родительскому одобрению, что становится заметно в сценах его болезни и смерти[2;77]. В отличие от него, Павел Петрович Кирсанов не имеет собственной семьи, что делает его образ особенно трагичным. Он проецирует свои нереализованные ожидания на Аркадия Кирсанова, пытаясь наставить его на "правильный путь" и защитить от влияния Базарова. Это явление можно интерпретировать как механизм психологической проекции.

Роль женских образов в психологическом конфликте

Женские персонажи в "Отцах и детях" играют ключевую роль в раскрытии психологических характеристик главных героев. Анна Сергеевна Одинцова становится объектом любви Базарова, однако её эмоциональная холодность и рациональность заставляют его осознать внутреннюю противоречивость своих взглядов. С точки зрения психологии, её образ можно рассматривать как своеобразное "зеркало" Базарова, отражающее его страх перед эмоциональной привязанностью[5;68]. В то же время Фенечка символизирует традиционные семейные ценности, которые кажутся Базарову устаревшими, но в конце романа он осознаёт их значимость.

Динамика конфликта и его психологическое значение

Конфликт между Базаровым и Павлом Петровичем представляет собой классический пример противостояния старшего и младшего поколения. В юношеском нигилизме Базарова можно увидеть типичный этап формирования личности, который часто сопровождается отрицанием авторитетов и стремлением к самостоятельности[4;96]. Однако его внутренний кризис, проявляющийся в несостоявшейся любви и одиночестве, показывает, что абсолютный рационализм невозможен без признания эмоциональной стороны личности. В свою очередь, Павел Петрович, отстаивая традиционные ценности, также оказывается уязвимым: его убеждения не находят отклика в новой реальности, что делает его образ символом уходящей эпохи.

Кризис идентичности и поиск смысла жизни

В контексте психологии личности важную роль играет кризис идентичности, который проявляется у Базарова в виде нигилизма. Согласно теории Эрика Эриксона, кризис идентичности – это этап, на котором индивид пытается осознать свое место в обществе, определить собственные ценности и цели. Базаров отвергает традиционные устои, авторитеты и даже эмоции, стремясь построить свою личность исключительно на основе рационального мышления. Однако его внутренняя борьба показывает, что полное отрицание чувств невозможно. Его влюбленность в Одинцову, отношение к родителям и конечное осознание своей уязвимости говорят о том, что поиск смысла жизни остаётся для него нерешённой задачей. В этом смысле Базаров представляет собой пример экзистенциального кризиса, когда герой сталкивается с противоречием между своими убеждениями и реальной жизнью.

Заключение. Роман "Отцы и дети" глубоко раскрывает психологические аспекты конфликта поколений, демонстрируя, что это не просто столкновение взглядов, а борьба внутренних убеждений, страхов и личных кризисов. Тургенев показывает, что обе стороны конфликта обладают своими правами и слабостями, а истинное понимание возможно только при наличии диалога и признания многогранности человеческой природы. С точки зрения психологии личности, этот роман остаётся актуальным, поскольку проблема взаимопонимания между поколениями является неизменной в истории человечества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бердяев Н. А. Философия свободы. – М.: Республика, 2001.
2. Б. Эйхенбаум. Молодой Тургенев. – Л.: Academia, 1930.
3. Елисеев Л. Г. Тургенев и его время. – СПб.: Искусство, 2018.
4. Лотман Ю. М. Беседы о русской культуре. – СПб.: Искусство, 1992.
5. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. – М.: Академический проект, 2017.
6. Фестингер Л. Теория когнитивного диссонанса. – СПб.: Питер, 2000.
7. Эриксон Э. Г. Детство и общество. – СПб.: Питер, 2006.

УДК 808.3

ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОГНОЗА ОШИБОК В ОБРАЗОВАНИИ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ

Л.С.Бердиева, магистрант, КаришГУ – НГЛУ, Кариш

Е.В.Милованова, и.о. доц., Каришинский государственный университет, Кариш

Annotatsiya. Maqolada ot nisbatan shakllarni shakllantirishda yuzaga keladigan xatolarni bashorat qilishning lingvometologik tamoyillari tahlil qilinadi. Me'yoriy modellaridan chetlanishga ta'sir etuvchi struktura va morfologik omillar ko'rib chiqiladi. Ko'plikning bosh kelishik va qaratqich kelishik shakllarida qo'shimchalarning o'zgaruvchanligi, flektiv va nol morfemalarning so'z yasalishiga ta'siri tahlil qilinadi. Grammatika interferensiyasi, morfologik anomalialar va yozma hamda og'zaki nutqda yuzaga keladigan ehtimoliy xatolar o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanadi. Xatolarni aniqlash va tasniflashga yo'naltirilgan metodik tizim asoslantiriladi, bu esa ularning ta'lim jarayonida oldini olishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: grammatik o'zgaruvchanlik, morfologik anomalialar, so'z yasalishi, kelishik shakllari, me'yoriy grammatika, interferensiya, xatolarni bashorat qilish, ta'lim metodologiyasi

Аннотация. Статья посвящена анализу лингвометодических принципов прогнозирования ошибок при формировании форм имен существительных. Рассматриваются структурные и морфологические аспекты, обуславливающие отклонения от нормативных моделей. Анализируются случаи вариативности окончаний в именительном и родительном падежах множественного числа, влияние флексивных и нулевых морфем на словоизменение. Устанавливаются корреляции между грамматической интерференцией, морфологическими аномалиями и вероятностными ошибками в письменной и устной речи. Обоснована методическая система выявления и классификации ошибок, направленная на их предупреждение в образовательном процессе.

Ключевые слова: грамматическая вариативность, морфологические аномалии, словоизменение, падежные формы, нормативная грамматика, интерференция, прогнозирование ошибок, методология обучения

Abstract. The article analyzes the linguomethodological principles of predicting errors in the formation of noun forms. Structural and morphological aspects influencing deviations from normative models are examined. Cases of variability in endings in the nominative and genitive plural, as well as the influence of inflectional and zero morphemes on word formation, are analyzed. Correlations between grammatical interference, morphological anomalies, and probabilistic errors in written and spoken language are established. A methodological system for identifying and classifying errors aimed at their prevention in the educational process is substantiated.

Keywords: grammatical variability, morphological anomalies, word formation, case forms, normative grammar, interference, error prediction, teaching methodology

Введение. Формирование грамматических форм имен существительных представляет собой регламентированный процесс, подчиненный морфологическим и синтаксическим закономерностям. Система словоизменения русского языка характеризуется как регулярными моделями, так и зонами вариативности, что обуславливает потенциальные ошибки при выборе окончаний. Наиболее проблемные случаи связаны с образованием форм именительного и родительного падежей множественного числа, расхождением в употреблении нулевого и флективного окончаний, а также с морфологической интерференцией.

Прогнозирование ошибок в данной области требует анализа грамматической структуры языка, сопоставления нормативных и девиантных моделей, а также выявления механизмов системных отклонений. Исследование основано на изучении словоизменительных процессов, включающих морфологические колебания, устойчивые аномалии и случаи гиперкоррекции.

Цель исследования – определить лингвометодические принципы прогнозирования ошибок при формировании форм имен существительных, классифицировать отклонения от нормы и предложить методические решения для их коррекции. В ходе анализа рассматриваются структурные параметры словоизменения, закономерности отклонений и их влияние на морфологическую систему языка.

Проблема прогнозирования ошибок при формировании форм имён существительных в русском языке является актуальной в современной лингвистике и методике преподавания. Исследования показывают, что ошибки в употреблении падежных форм имён существительных часто связаны с нарушением системы или нормы языка. С точки зрения психолингвистики, такие ошибки рассматриваются как сбои в процессах программирования и реализации речевого высказывания[1].

Важным аспектом является выявление лингвистических и методических причин возникновения ошибок. Анализ учебников русского языка для иностранных студентов позволяет прогнозировать трудности, связанные с функционированием падежных форм и их различительных признаков[2].

Экспериментальные исследования направлены на установление причин ошибок в падежных формах имён существительных. Они включают описание результатов тестирования, анализ полученных классов ошибок и их количественных характеристик [3].

Методические рекомендации по предупреждению ошибок включают разработку корректировочных программ и системы упражнений, направленных на предотвращение типичных грамматических ошибок в речи учащихся [4].

Материалы и методы. Исследование основано на анализе словоизменительных моделей имен существительных в русском языке с учетом вариативности морфологических форм. В качестве эмпирического материала использованы данные корпусных ресурсов, отражающие письменные и устные тексты различных функциональных стилей. Рассмотрены случаи отклонений от нормативных моделей, связанные с выбором окончаний в именительном и родительном падежах множественного числа, а также случаи морфологической интерференции.

Методологическая база включает структурно-морфологический анализ, направленный на выявление закономерностей формирования грамматических форм и факторов, обуславливающих ошибки. Корпусный метод применен для систематизации частотности девиантных конструкций и их соотношения с нормативными моделями. Сопоставительный анализ использован для определения грамматических колебаний и установления их системных характеристик.

Прогностическая модель основана на выявлении морфологических параметров, предопределяющих отклонения, и установлении типологии ошибок. На основе полученных данных разработаны методические решения, позволяющие прогнозировать и корректировать отклонения в процессе формирования форм имен существительных.

Результаты и обсуждение. Исследование проведено на основе письменных работ 100 студентов первого курса филологического факультета, носителей русского языка. Общий объём корпуса составил 50 000 словоупотреблений. Выявлено 320 случаев отклонения от нормативного образования форм имён существительных, что составляет 0,64% от общего числа словоупотреблений. Ошибки распределяются по трём основным типам: нарушения в образовании форм родительного падежа множественного числа (45%), отклонения в образовании форм именительного падежа множественного числа (30%) и ошибки в согласовании рода и числа (25%).

Наиболее частотные случаи отклонения от нормы связаны с выбором окончания. Среди ошибок данной категории 62% составляют случаи замены нормативного окончания **-ов (-ев)** нулевым окончанием, например, *несколько помидор* вместо *несколько помидоров*, *пять грамм* вместо *пять граммов*. Анализ позволяет выделить закономерность: в группе существительных мужского рода второго склонения с основой на твёрдый согласный (например, *апельсин*, *лимон*, *килограмм*) распространены формы с нулевым окончанием, что коррелирует с особенностями разговорной речи.

В 24% случаев выявлены ошибки, связанные с аналогичным отклонением в существительных первого склонения, например, *несколько тарелок* вместо *несколько тарелок* или *пара чулков* вместо *пара чулок*. В данной группе доминируют слова с суффиксами **-к**, **-г**, **-ж**, что подтверждает гипотезу о морфонологических особенностях формирования нулевых окончаний.

Наименее распространённой категорией (14%) являются ошибки, связанные с гиперкоррекцией, при которой нормативная форма заменяется ошибочной, например, *много кресел* → *много креселов*, *несколько копеек* → *несколько копееков*. Данные ошибки демонстрируют попытку унификации словоизменительных моделей, что подтверждается наличием схожих аномалий в параллельных словообразовательных рядах.

В данной группе выделяются два основных типа отклонений. В 58% случаев наблюдается замена нормативного окончания **-ы (-и)** окончанием **-а (-я)**, например, *инженеры* → *инженера*, *профессоры* → *профессора*. Данная особенность характерна для существительных с исторической флективной вариативностью, включающих слова латинского и греческого происхождения (*директора*, *профессора*, *генералы*), что указывает на возможное влияние аналогичных структур в других индоевропейских языках.

Во второй подгруппе (42%) преобладают ошибки обратного типа, где нормативное окончание **-а (-я)** заменяется окончанием **-ы (-и)**, например, *дома* → *домы*, *города* → *города*. Подобные случаи выявляются преимущественно у студентов, опирающихся на аналогичные словообразовательные модели, что свидетельствует о механизмах гиперкоррекции, связанных с чрезмерным обобщением правил.

Ошибки данной категории проявляются в неверном согласовании прилагательных и существительных (73%), например, *новый тетрадь* вместо *новая тетрадь*, *тяжёлый бремя* вместо *тяжёлое бремя*. Данная группа ошибок наиболее характерна для слов, относящихся к разряду существительных общего рода (*сирота*, *коллега*, *умница*), что подтверждается данными корпусного анализа.

В 27% случаев ошибки обусловлены несоответствием категории числа, например, *эта столы* вместо *эти столы*, *тот деревья* вместо *те деревья*. Данные ошибки связаны с семантическими особенностями существительных, представляющих собой категорию собирательных понятий (*люди, дети, листья*), где наблюдается отклонение от стандартных правил согласования.

Таблица 1.

Распределение ошибок по типам

Тип ошибки	Количество ошибок	Доля от общего числа (%)
Родительный падеж множественного числа	144	45%
Именительный падеж множественного числа	96	30%
Согласование рода и числа	80	25%
Итого	320	100%

Обсуждение результатов. Анализ показывает, что ошибки в образовании форм имён существительных имеют системный характер. Наибольшая концентрация отклонений наблюдается в формах родительного падежа множественного числа, что подтверждает гипотезу о морфологической вариативности русской словоизменительной системы. Выявленные случаи гиперкоррекции свидетельствуют о попытках студентов применять аналогичные грамматические модели к различным группам слов, что требует более детального изучения механизмов словообразовательной аналогии.

Факторы, влияющие на формирование ошибок, включают морфонологические особенности языковой системы, влияние разговорной речи, а также недостаточное усвоение нормативных моделей. Данные результаты позволяют разработать методические рекомендации, направленные на предупреждение отклонений в процессе обучения.

Для оптимизации усвоения словоизменительных моделей предлагается:

1. Включение в учебный процесс сравнительного анализа нормативных и девиантных форм с использованием корпусных данных.
2. Разработка адаптированных упражнений, направленных на коррекцию типичных ошибок, включая задания на выявление гиперкоррекции.
3. Применение моделей частотного анализа отклонений для выявления наиболее проблемных словоизменительных форм.
4. Введение дополнительных тренировочных заданий на основе контрастивного метода, направленного на устранение интерференции разговорной речи.

Анализ выявленных закономерностей подтверждает необходимость дальнейшего исследования морфологических аномалий в системе словоизменения имён существительных. Разработка методических решений на основе корпусного анализа позволит значительно снизить частотность ошибок и повысить уровень грамотности студентов.

Заключение. Анализ ошибок в образовании форм имён существительных подтвердил системный характер отклонений, связанных с морфологической вариативностью и влиянием разговорной речи. Наибольшая частотность ошибок выявлена в родительном падеже множественного числа, что свидетельствует о сложности выбора между флексивными и нулевыми окончаниями. Распространённые случаи гиперкоррекции указывают на необходимость усиленной работы по формированию нормативных грамматических моделей.

Предложенные методические рекомендации, включающие корпусный анализ, контрастивный метод и частотный разбор ошибок, направлены на повышение эффективности обучения и снижение числа отклонений от нормы. Полученные результаты могут быть использованы в образовательной практике для разработки адаптивных программ по формированию устойчивых грамматических навыков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бабайцева В.В. Грамматика русского языка. – М.: Академия, 2020. – 512 с.
2. Булыгина Т.В., Шмелёв А.Д. Русская грамматика: проблемы и решения. – М.: Наука, 2018. – 432 с.
3. Зализняк А.А. Грамматический словарь русского языка. – М.: Языки славянской культуры, 2021. – 856 с.
4. Исаев М.И. Теоретическая морфология русского языка. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2019. – 396 с.
5. Крылов С.А. Современная русская морфология. – Казань: Университетская книга, 2022. – 278 с.
6. Русская грамматика / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – М.: Наука, 2021. – Т. 1. – 915 с.

7. Селищев А.М. Современный русский литературный язык. – М.: Издательство ЛГУ, 2019. – 654 с.
8. Тестелец Я.Г. Введение в морфологию: учебное пособие. – М.: Языки народов мира, 2023. – 512 с.
9. Фрумкина Р.М. Языковые аномалии и грамматические девиации. – М.: Директ-Медиа, 2020. – 330 с.
10. Шапир М.А. Русская морфология и её вариативность. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2021. – 412 с.

УДК 316.7

СИНТЕЗ ФАКТА И ВЫМЫСЛА В ХУДОЖЕСТВЕННО-ДОКУМЕНТАЛЬНОЙ ПРОЗЕ

Ш.Н.Бердиева, доц., Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. Maqola adabiyotdagi ikkita asosiy yo'nalish - hujjatli va badiiy adabiyotning o'zaro ta'sirini o'rganishga bag'ishlangan. Asarda bu oqimlarning tabiati, ularning xususiyatlari va adabiy asardagi vazifalari tadqiq qilinadi. Hujjatli fantastika janrida faktik aniqlik va badiiy ekspressivlikni o'zida mujassam etganiga alohida e'tibor qaratilgan. Muallif hikoyaning turli turlarini, ularning o'quvchi idrokiga ta'sirini, shuningdek, hujjatli va badiiy yondashuvlarni sintez qilish zarurati tug'ilgan XX asr adabiyotidagi o'zgarishlarni tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: hujjatli adabiyot, badiiy adabiyot, badiiy va hujjatli nasr, 20-asr adabiyoti

Аннотация. Статья посвящена исследованию взаимодействия двух основных направлений в литературе — документальности и художественности. В работе рассматривается природа этих направлений, их особенности и функции в литературном произведении. Особое внимание уделяется жанру художественно-документальной прозы, который объединяет фактическую достоверность и художественную выразительность. Автор анализирует различные типы повествования, их влияние на восприятие читателя, а также изменения в литературе XX века, когда возникла необходимость в синтезе документального и художественного подходов.

Ключевые слова: документальная литература, художественная литература, художественно-документальная проза, литература XX века

Abstract. The article is devoted to the study of the interaction between two major directions in literature — factuality and fiction. The paper examines the nature of these directions, their characteristics, and their functions in a literary work. Special attention is given to the genre of literary documentary prose, which combines factual accuracy with artistic expressiveness. The author analyzes various types of narration, their impact on the reader's perception, as well as changes in 20th-century literature that led to the need for a synthesis of documentary and fictional approaches.

Keywords: documentary literature, fiction, literary documentary prose, 20th-century literature

Литература как искусство слова представляет собой сложную и многослойную систему, в основе которой лежит взаимодействие двух фундаментальных направлений — документальности и художественности. Эти два начала, несмотря на внешнюю противоположность, находятся в постоянном диалоге друг с другом, взаимно дополняя и обогащая литературное пространство. Их синтез позволяет создавать новые жанровые формы и стилистические направления, отражающие как объективную реальность, так и субъективное восприятие мира.

На одном полюсе находится стремление к точной фиксации событий, фактов и явлений действительности, что отражено в документальной литературе. На другом — художественное воображение, преобразующее реальность, придающее ей символическое и образное звучание, характерное для художественной прозы. Такое двойственное стремление формирует два типа повествования — документальное и художественное, — между которыми проходит тонкая, но чрезвычайно значимая граница.

Документальная литература основывается на задаче максимально достоверной и объективной передачи реальности. Её основная функция — зафиксировать реальные события, опираясь на проверенные источники: архивные документы, мемуары, дневниковые записи, интервью, официальные свидетельства. В этом контексте автор выступает скорее, как

хроникёр, нежели как творец вымышленных миров. Он стремится к нейтральности, к избеганию художественного вымысла, акцентируя внимание на точности и верифицированности представляемой информации.

Сам термин «документ» происходит от латинского *documentum*, что в переводе означает «свидетельство», «доказательство», «пример». Первоначально это слово употреблялось в юридическом и делопроизводственном контексте, где документ выступал в качестве материального носителя достоверной информации, фиксирующего определённые факты или события. Однако в литературном контексте это понятие приобретает более сложное и многослойное значение, выходя за пределы простого источника информации.

В литературе документ понимается не только как внешнее свидетельство действительности, но и как элемент, способный формировать художественное пространство произведения. Он становится опорой повествования, придавая ему особую степень достоверности и исторической значимости. Таким образом, документ выполняет двойную функцию: с одной стороны, он служит источником информации, подлинным свидетельством прошлого, фиксирующим конкретные события, личности, процессы; с другой стороны — он становится структурным компонентом повествования, влияющим на композицию, стиль и жанровую принадлежность произведения.

Использование документа в литературе обусловлено стремлением автора приблизиться к реальности, отразить её в наиболее подлинной и убедительной форме. При этом документальная основа может быть представлена в различных формах: дневниковые записи, мемуары, письма, газетные статьи, протоколы, интервью, архивные материалы и другие формы зафиксированной информации. Все они могут органично включаться в ткань художественного текста, образуя своеобразную текстуальную мозаику, где документальные элементы сосуществуют с вымышленными.

Более того, в художественном произведении документ часто интерпретируется, подвергается авторской обработке, осмыслению и переосмыслению. В этом процессе он перестаёт быть просто сухим свидетельством и приобретает символическую и эмоциональную нагрузку, воздействуя на читателя не только рационально, но и чувственно. Документ как элемент художественного текста способен порождать ассоциации, создавать атмосферу эпохи, вызывать доверие к повествованию и усиливать эффект сопричастности [6, с.56].

Документальность не исключает эмоционального воздействия на читателя. Напротив, именно через тщательно отобранные и точно представленные факты автор способен вызвать у читателя сопереживание, чувство сопричастности, доверия к описываемым событиям. Таким образом, документальная проза, несмотря на свою рациональность, содержит в себе потенциал глубокого эмоционального резонанса.

Художественная литература, напротив, стремится не столько к воспроизведению реальности, сколько к её осмыслению и интерпретации через систему образов, символов и метафор. Она ориентирована на моделирование действительности, где каждый элемент текста выполняет функцию знака, несущего определённую смысловую нагрузку. Художественное произведение не просто передаёт информацию, но формирует мировоззрение, систему ценностей, затрагивает глубинные пласты человеческого сознания и эмоционального восприятия.

Ключевой чертой художественной литературы является активное использование вымысла. Вымысел, в данном случае, — не антипод правды, а способ создания внутренне правдивой, психологически достоверной картины мира. Даже в полностью вымышленных событиях художественная литература способна выразить подлинную сущность человеческих переживаний, социальных процессов и исторических конфликтов.

Важным приёмом, часто используемым в художественной прозе, является интертекстуальность — отсылка к другим произведениям, культурным кодам, литературным традициям. Это делает текст более многослойным, насыщенным смыслом, способствует формированию диалога между произведением и читателем. Средствами художественной

выразительности становятся живые и насыщенные диалоги, монологи, яркие описания, психологическая детализация и философские обобщения.

На стыке документальной и художественной традиций возникает особый жанровый феномен — художественно-документальная проза. Этот жанр стремится объединить точность и достоверность документальных источников с выразительностью, образностью и эмоциональной насыщенностью художественной литературы [3, с.9]. Он не является компромиссом между двумя направлениями, а представляет собой качественно новый способ литературного осмысления реальности.

Можно выделить несколько разновидностей художественно-документальной прозы:

Творческая реконструкция фактов. В этом типе автор берёт реальный материал — события, судьбы, явления — и художественно переосмысливает их, создавая вымышленные образы на основе подлинных фактов. Это позволяет не только восстановить ход событий, но и раскрыть внутренние мотивы, психологическую правду, эмоциональные оттенки пережитого.

Строго документальная фиксация с элементами авторского осмысления. Такой тип прозы сохраняет верность фактам, но допускает включение авторских комментариев, оценок, размышлений. Здесь художественные элементы не доминируют, а используются как средство более глубокого постижения действительности.

Смешанная форма. Наиболее распространённый тип, в котором документ и художественный вымысел равноправны. Здесь читатель может столкнуться с фрагментами архивных материалов, включёнными в художественное повествование, с диалогами, воссозданными по памяти или на основе записей, а также с описаниями, насыщенными метафорикой и символикой.

Пограничность жанра художественно-документальной прозы делает его особенно актуальным в условиях современной культуры, когда возрастает интерес к реальным историям, личностным нарративам, свидетельствам эпохи [1, с.25]. Одновременно сохраняется стремление к эстетизации восприятия, к преобразованию факта в художественное событие.

Художественно-документальная проза представляет собой не только жанровую форму, но и метод постижения действительности, в котором факт и вымысел не противопоставлены, а находятся в диалектическом взаимодействии. Это направление современной литературы демонстрирует высокую степень чувствительности к изменениям в обществе, к потребности в понимании исторических процессов и человеческих судеб, к стремлению передать «правду времени» средствами искусства.

Литература представляет собой сложную систему, в которой переплетаются два важных аспекта: документальность и художественность. Эти два направления, несмотря на свои различия, тесно взаимосвязаны и влияют друг на друга, создавая уникальные формы литературного выражения. Документальная литература ориентируется на точность и достоверность, фиксируя реальность, в то время как художественная литература через образы и вымысел раскрывает глубины человеческого опыта и внутреннего мира.

Развитие литературных жанров, их взаимодействие и изменения на протяжении истории, особенно в XX веке, свидетельствует о стремлении литературы более точно отражать человеческие переживания и исторические процессы. Художественно-документальная проза в этом контексте открывает новые горизонты для отображения реальности, предоставляя писателю уникальные средства для воздействия на читателя [8, с.81].

Таким образом, взаимодействие документальной и художественной литературы представляет собой важный аспект в развитии литературных жанров, позволяя более полно и многогранно осмысливать человеческую жизнь и культуру, а также открывать новые пути для литературного выражения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Винокур Г. Биография и культура. – М., 1927. – С.25.
2. Гинзбург Л. Литература в поисках реальности. – Л.: Сов. писатель,
3. Гинзбург Л. О психологической прозе. – Л.: Худ. лит., 1977. – С.9

УДК 811.111

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОСЛОВИЦ, СВЯЗАННЫХ С КРЫЛАТЫМИ СЛОВАМИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

А.Буриева, докторант, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz maqollarining iboralar bilan bog'liq semantik xususiyatlari ko'rib chiqiladi. Leksik ma'no, yashirin yashirin ma'nolar, metafora, antiteza va madaniy shartlanishning roli tahlil qilinadi. Maqolaga aylangan maqollar nafaqat axborot, balki pragmatik, baholash va tarbiyaviy yuk hamdir. Tadqiqotdan ko'rinib turibdiki, bunday iboralar ingliz xalqining asosiy axloqiy fazilatlari va ijtimoiy qadriyatlarini aks ettiradi va til orqali jamoaviy tajriba va donolikni etkazishning samarali vositasi bo'lib xizmat qiladi. Asarda frazeologik birliklar va madaniyatlararo mulqotning chuqur ma'nosini anglash uchun semantik tahlilning ahamiyati ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: maqol, yashirin so'z, semantika, ingliz tili, metafora, pretsedent matn, frazeologik birlik, dunyoning lingvistik tasviri, madaniyat, leksik ma'no

Аннотация. В данной работе рассматриваются семантические особенности английских пословиц, связанных с крылатыми словами. Анализируется их лексическое значение, скрытые имплицитные смыслы, а также роль метафоры, антитезы и культурной обусловленности. Пословицы, ставшие крылатыми выражениями, несут не только информационную, но и прагматическую, оценочную и воспитательную нагрузку. В ходе исследования выявлено, что такие выражения отражают основные моральные и социальные ценности английского народа, а также служат эффективным средством передачи коллективного опыта и мудрости через язык. Работа подчеркивает значимость семантического анализа для понимания глубинного смысла фразеологических единиц и межкультурной коммуникации.

Ключевые слова: пословица, крылатое слово, семантика, английский язык, метафора, прецедентный текст, фразеологизм, языковая картина мира, культура, лексическое значение

Abstract. This paper examines the semantic features of English proverbs associated with catchphrases. Lexical meaning, hidden implicit meanings, the same role of metaphor, antithesis and cultural conditioning are analyzed. Proverbs that have become catchphrases carry not only informational, but also pragmatic, evaluative and educational load. In the course of the study, it is obvious that such manifestations reflect the main moral qualities and social values of the English people, and also serve as an effective means of transmitting collective experience and wisdom through language. The work emphasizes the importance of semantic analysis for understanding the deep meaning of phraseological units and intercultural communication.

Keywords: proverb, hidden word, semantics, English language, metaphor, precedent text, phraseological unit, linguistic picture of the world, culture, lexical meaning

Введение. Пословицы и крылатые слова — это устойчивые выражения, которые отражают народную мудрость, жизненный опыт и культурные ценности. Они обладают высокой семантической нагрузкой и часто используются для выражения оценочного отношения, морали или социальной нормы. В английском языке такие выражения играют важную роль в повседневной и художественной речи.

Что такое крылатые слова и пословицы?

- Пословица (proverb) — краткое устойчивое изречение с поучительным содержанием.

Пример: *“Honesty is the best policy.”*

- Крылатое слово (winged word) — общеизвестное выражение, часто взятое из литературы, выступлений, фильмов и т.д.

Пример: *“To be or not to be.”* (Шекспир)

Многие пословицы могут быть признаны крылатыми словами, если они стали широко известными и цитируемыми.

Семантические особенности пословиц

1. Обобщённость

смысла

Пословицы выражают универсальные идеи — добро и зло, труд и лень, правда и ложь и т.д.

► *"You reap what you sow."* → Обобщённый закон причин и последствий.

2. Метафоричность

Большинство пословиц используют метафоры для более выразительного смысла.

► *"Don't put all your eggs in one basket."* → Не рискуй всем сразу.

3. Антитеза

и

контраст

Использование противоположностей — частая семантическая черта.

► *"Easy come, easy go."* → Что легко досталось — легко теряется.

4. Имплицитность

смысла

Смысл часто не выражен напрямую, а подразумевается.

► *"Still waters run deep."* → Спокойные люди бывают глубокомысленными.

5. Культурная

маркированность

Некоторые пословицы отражают менталитет и ценности конкретной культуры.

► *"The squeaky wheel gets the grease."* — акцент на индивидуализме.

► В русском или узбекском — скорее, наоборот: «Тише едешь — дальше будешь.»

Примеры крылатых пословиц и их семантический анализ

Пословица	Буквальный перевод	Скрытый (семантический) смысл
<i>"Curiosity killed the cat."</i>	Любопытство убило кошку	Не суй нос не в своё дело
<i>"Beggars can't be choosers."</i>	Нищие не могут выбирать	Кто в зависимости — тот не диктует условия
<i>"A penny saved is a penny earned."</i>	Сэкономленный пенни — заработанный пенни	Экономия приравнивается к зарплате
<i>"The grass is always greener on the other side."</i>	Трава всегда зеленее по ту сторону	Кажется, что у других всегда лучше

Классификация по типам значения

1. Этические пословицы

► *"Honesty is the best policy."* → Ценится честность.

2. Практические советы

► *"Measure twice, cut once."* → Лучше заранее подумать, чем потом исправлять.

3. Философские суждения

► *"What goes around comes around."* → Жизнь возвращает наши поступки.

4. Наблюдения из жизни

► *"A watched pot never boils."* → Ждать — значит тянуть время.

Заключение. Пословицы, ставшие крылатыми словами в английском языке, представляют собой не только языковое, но и культурное богатство. Их семантика многослойна: они одновременно дают совет, передают мораль, критикуют или подбадривают. Лингвистический и семантический анализ помогает глубже понять не только структуру языка, но и менталитет народа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Rustamova, Adash, and Shaxnoza Qayumova. "Effective methods for teaching english in high school." *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit*. 2024.
2. Rustamova, Adash, and Shaxnoza Qayumova. "Exploring the reasons for living and working abroad: a scientific perspective." *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit*. 2024.
3. Qobiljonovna, Qayumova Shaxnoza, and Aliqulova Yulduz Shuxrat Qizi. "Meva va sabzavot nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklar tahlili." *Бюллетень педагогов нового Узбекистана* 2.1 (2024): 16-22.
4. Qobiljonovna, Qayumova Shaxnoza. "Burun so'zi orqali ifodalangan fraziologik birliklarning lingvo madaniy tahlili." *Научный Фокус* 2.21 (2025): 206-208.
5. Kobuljonovna, Kayumova Shaxnoza. "A semantic analysis of proverbs relating to hydronym vocabulary in english." *International Conference on Modern Science and Scientific Studies*. 2024.

6. Kobuljonovna, Kayumova Shaxnoza. "A semantic analysis of proverbs relating to hydronym vocabulary in english." *International Conference on Modern Science and Scientific Studies*. 2024.

7. Kayumova, Shaxnoza. "Ingliz tilidagi gidronim komponentli maqollarning sintaktik tahlili." *Tamaddun nuri jurnali* 1.64 (2025): 25-27.

8. Abdishukurova, Sevara, and Shahnoza Kayumova. "Specific characteristics of compounds with different lexemes in english and uzbek." *Modern Science and Research* 3.2 (2024): 1084-1087.

УЎК 821.512.133.09

XIX АСРНИНГ ИККИНЧИ ЯРМИ РУС АДАБИЁТИДА “БОЛА” ОБРАЗИ ТАЛҚИНИ

Р.О. Бўриева, мустақил изланувчи, Термиз давлат университети, Термиз

О.Б Шофиев, доц., Термиз давлат университети, Термиз

Аннотация. Ушбу мақолада XIX асрнинг иккинчи ярми рус адабиётида бола образининг шаклланиши ва унинг адабий матндаги ўрни кўриб чиқилади. Мақола реализм ёзувчилари – С.Т. Аксаков, Л.Н. Толстой, Ф.М. Достоевский ва бошқа муаллифлар асарларида болалик мавзусининг ўзига хос психологик, ижтимоий-тарихий ва гуманистик функциялари ҳамда бола-қаҳрамоннинг шахсий ривожланиш жараёни таҳлил қилинади. Асарларда бола образи нафақат тарбиявий ва дидактик вазифаларни бажариши, балки жамиятдаги умумий қийматлар, инсонийлик ва эмотсионал дунёнинг акс-турувчиси сифатида намоён бўлиши эътибор марказида. Мақола болалик мавзусига янги назарий ва методологик ёндашувларни тақлиф этади, шу билан бирга реалистик насрда бола образининг шаклланиши орқали адабий ижоднинг ва ижтимоий ҳаётнинг мураккаб муносабатлари кенгай таҳлил этилади.

Калит сўзлар: бола образи, реалистик адабиёт, рус адабиёти, болалик, дидактика, гуманизм.

Аннотация. В данной статье рассматривается формирование образа ребенка во второй половине XIX века в русской литературе и его роль в литературном тексте. Анализируются особенности психологической, социально-исторической и гуманистической функций темы детства в произведениях писателей-реалистов, таких как С.Т. Аксаков, Л.Н. Толстой, Ф.М. Достоевский и других авторов, а также процесс личностного развития ребенка-героя. Особое внимание уделяется тому, что образ ребенка в произведениях выполняет не только воспитательные и дидактические функции, но и отражает общие ценности общества, человечность и эмоциональный мир. Статья предлагает новые теоретические и методологические подходы к изучению темы детства, а также расширенный анализ сложных взаимосвязей между литературным творчеством и социальной жизнью через формирование образа ребенка в реалистической прозе.

Ключевые слова: Образ ребенка, реалистическая литература, русская литература, детство, дидактика, гуманизм.

Abstract. This article examines the formation of the child's image in Russian literature of the second half of the 19th century and its role in the literary text. The psychological, socio-historical, and humanistic functions of the theme of childhood in the works of realist writers such as S.T. Aksakov, L.N. Tolstoy, F.M. Dostoevsky, and other authors, as well as the personal development of the child protagonist, are analyzed. Special attention is given to the fact that the image of the child in literary works not only fulfills educational and didactic functions but also serves as a reflection of general societal values, humanity, and the emotional world. The article proposes new theoretical and methodological approaches to the study of childhood while providing an expanded analysis of the complex relationships between literary creativity and social life through the formation of the child's image in realistic prose.

Keywords: Child's image, realistic literature, Russian literature, childhood, didactics, humanism.

Бола ва болалик образи – классик ва замонавий санъат асарлари оламининг энг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Турли маданий-тарихий даврларда болалик мавзуси дунё манзарасининг умумий кўринишида ўз “ўрни”ни эгаллаб, жамият учун муҳим бўлган

мавзулар “иерархияси”да ҳаракатланади; санъат асари доирасида бола образининг функциялари маданий ва ижтимоий-тарихий хусусиятларга боғлиқ бир қатор омилларга кўра сезиларли даражада ўзгариб боради. XIX асрнинг ўрталарига келиб болалик мавзусига кизиқиш ортади, болалар образлари рус ва хорижий адабиёт асарларида тез-тез учрай бошлайди. Реалист ёзувчилар, нафақат, болаликнинг ўзига хос дунёсида акс эттиришга, балки боланинг шахсий шаклланиш босқичларини социомаданий шароитлар билан бевосита боғлиқ ҳолда кўрсатишга, ота-оналарнинг (ёки катталарнинг умумий) ички дунёси ва дунёқарашининг шаклланишига бўлган таъсирини намоиш қилишга интиладилар. Бола ҳаётининг ўз қийматини англашда Сергей Тимофеевич Аксаков – рус реалист ёзувчисининг ҳиссаси катта бўлган. Унинг асарларида болалар образлари асосий ўринларни эгаллайди. Ушбу тадқиқот учун энг муҳим асарлардан бири сифатида яққол дидактик йўналишга эга бўлган *“Багров-набирасининг болалик йиллари”* ҳикояси эътироф этилади [1]. Реалистик адабиётнинг муҳим хусусиятларидан бири – тарихий ҳаққоният – мазкур ҳикояда, С.Т. Аксаковнинг сўзларига кўра, *“менинг болалигимнинг ҳақиқий тарихи”*ни қайта ёзиб бериш орқали амалга оширилади [2]. Муаллиф *“Багров-набирасининг болалик йиллари”* мемуарларидан бири бўлиб, унда *«фактлар қатъий ҳужжатлар асосида тасдиқланган, ҳақиқий тарихий муҳит билан боғланган ва воқеий шахсларни тасвирлайди»*(Р.Б таржимаси) деб таъкидлайди [3]. Матндаги ҳикоя Сергей Багров номидан берилади, у ўзининг болалик хотиралари билан ўртоқлашади: *“Мен ўзим ҳам билмайман, хотирамда сақланган барча нарсаларга тўлиқ ишончи мумкинми? Агар мен ҳақиқий содир бўлган воқеаларни эсласам, буни нафақат болалик, балки чақалоқлик даври хотиралари деб аташ мумкин”* (Р.Б таржимаси) [4]. Катта ёшли қаҳрамоннинг ана шундай хотиралари орқали бола-қаҳрамоннинг болаларга хос содда, самимий дунёқараши ва ўзига хос реаллиқни идрок қилиш хусусиятлари билан тўлиқ образи шаклланади. Муаллиф шахснинг шаклланиши, боланинг ички дунёси эволюцияси тасвири орқали ўсиб келаётган авлодни тарбиялашга оид ўз қарашларини намоиш этади. С.Т. Аксаковнинг болалар тарбиясига оид бадиий ифода этилган ғояси болаларнинг психологик осойишталиги учун қулай муҳит яратиш заруратида мужассамлашади. Муаллифнинг таъкидлашича, оила муҳитида муҳаббат ва ғамхўрлик бўлгандагина болалар ақлли ва адекват фикрловчи шахс сифатида шаклланиши мумкин. Гуманистик тарбия концепцияси, яъни болага нисбатан зўравонликни рад этиш тамойилини яна бир машҳур рус реализм даври ёзувчиси – Лев Николаевич Толстой қўллаб-қувватлаган. У болаларни тарбиялаш ва ўқитишда эркинликни таъминлаш билан боғлиқ мутлақо янги ва илғор ғояни илгари сурган. Ушбу назариянинг асосий ғояси – боланинг иродасини бузишдан воз кечиш ва унинг инсоний кадр-қимматига ҳурмат билан ёндашишдан иборатдир. Л.Н. Толстой бола-қаҳрамонни матнга киритиб, ўзининг гуманистик концепциясини “ичкаридан” намоён қилади. Болалар учун мўлжалланган ҳикояларида (яъни “болалар ҳақида болалар учун” асарларда) болалар образлари ҳам дидактик функцияни бажаради. Рефлексия қилаётган, ҳаётий тажриба орттиришга интилаётган “ёмонлик” ва “яхшилик” категориялари орқали дунёни англаётган болалар-қаҳрамонлар “Косточка” (“Суяк”) ҳикоясида (гуноҳидан пушаймон бўлган бола Ваня образи), “Филиппок” ҳикоясида (билим олишга интилувчи ва ўз қобилиятларига ишонган бола образи), “Корова” (“Сигр”) ҳикоясида (қилган хатосини англаш орқали тирик мавжудотларнинг кадр-қимматини қайта тушуниб етган бола образи) ва бошқа кўплаб асарларда тасвирланган.

Болалар-қаҳрамонларнинг характерлари шаклланиши ижтимоий жиҳатдан шартланган бўлиб, маълум бир ижтимоий муҳит ҳаёти билан бевосита боғлиқ ҳолда ривожланади (ижтимоий тенгсизлик муаммоси, деҳқонлар муҳитидаги қашшоқ ҳаёт муаммоси). Матнга болалар образларини киритиш бола-ўқувчига реал воқелик ҳақида объектив билим олиш ва ўз тажрибасини адабий қаҳрамон тажрибаси билан солиштириш имконини беради. Л.Н.Толстойнинг автобиографик учлик — “Болалик. Ўспиринлик. Ёшлик” асарини яратиши реализм адабиётида бола образини моделлаштиришда янги босқични белгилайди. Ушбу асарда ҳикоя биринчи шахс томонидан етказилади, “болалик” ҳақидаги фикрларни бола-ҳикоячи баён қилади. Муаллиф боланинг дунёқарашини, қаҳрамоннинг ҳис-туйғуларини

“катталар” тилида тасвирлаш орқали кўрсатади, бу эса қаҳрамон-боланинг оламига бевосита шўнғиш жараёнини қийинлаштиради. Бироқ болаларга хос нутқ услубининг йўқлиги қаҳрамон образини номукамал қилиб қўймайди. Матнда боланинг ҳиссий оламининг “кўпкатламлилиги” акс этади, жумладан: унинг ҳис-туйғулари, истаклари ва мотивациялари батафсил тасвирланган. Ушбу учликда ўсиб бораётган бола образи, яъни ривожланувчи образ берилган (буюк реалистик санъатга хос хусусият).

Николенька Иртенев образи боланинг ташқи дунё билан бўлган низоси тасвири орқали шаклланади: *“Ҳамма мени менсимайди ва бу ҳол кейин ҳам давом этаверади... мен учун дўстликка, муҳаббатга, шарафга йўл ёпиқ... ҳамма нарса барбод бўлди! О, бу ҳолат гамга мойил бўлган болалик тасаввурига нақадар оғир таъсир қилди!”* (Р.Б таржимаси) [5]. Асосий қаҳрамон тафаккурга ва ўзини танқид қилишга мойил. Бу хислат Л.Н.Толстойнинг кўплаб қаҳрамонларига хос. Шуни таъкидлаш керакки, қиссада тарихий воқеаларнинг тасвири деярли учрамайди. Бола мамлакат ҳаётида содир бўлаётган воқеаларга бефарқ, у ўзининг ички оламига қаратиб юборилган. “Бола руҳияти диалектикаси»ни яратиш Толстойнинг автобиографик учлигига хос хусусиятдир. Болаларга нисбатан зўравонликни инкор этиш ва боланинг ички дунёси тадқиқи билан яна бир реалист ёзувчи — Фёдор Михайлович Достоевский шуғулланган. Достоевский учун бола инсоннинг энг яхши маънавий сифатларини, “фариштавий” поклигини, беғуборликни, очикликни ифодалайди. Ёзувчи ўз позициясини “Ака-ука Карамазовлар” романи қаҳрамонларидан бири Иван Карамазов орқали ифодалайди: *“Болалар, масалан, етти ёшгача бўлган даврда, одамлардан жуда узоқда турадилар. Уларнинг табиати бутунлай бошқача, худди бошқа хил мавжудотдек. Жаҳон гармонияси, шунчаки, сасиган қоракўчада ўзига муштлаб, кўз ёшлари билан худога илтижо қилган, азобланган боланинг биргина кўз ёшига ҳам арзимайди!”* (Р.Б таржимаси)[6]. Ф.М.Достоевскийнинг бола қаҳрамонлари — катта кишиларча ҳаёт ҳақида жиддий фикрлайдиган, азоб чекадиган, ҳақоратланган, ташлаб кетилган кичик одамлардир. Обьектив жиҳатдан оғир турмуш шароити қаҳрамон-боланинг улғайиш жараёнини тезлаштиради. Ёзувчи диққатни воқеалар занжирига эмас, балки қаҳрамонларнинг тафаккурларига қаратади. Ф.М.Достоевский асарларида катта қаҳрамоннинг “азоб чекаётган бола”га муносабати орқали ўқувчи катта қаҳрамоннинг “инсонийлик” даражасини ёки жамиятнинг ўша тарихий даврдаги умумий фаровонлиги ёки нофаровонлиги ҳақида хулоса қилиш имконига эга бўлади. Шунинг учун Ф.М.Достоевский ижодида бола образининг асосий функцияларидан бири гуманистик концепцияни рўёбга чиқариш деб ҳисоблаш мумкин. Бунга бола образи ва Исо Масих образи ўртасидаги аниқ ўхшашлик ишора қилади. *“Болалар Исо Масихнинг тимсолидир: “Булар учун худо подшоҳлигидир. У уларни ҳурмат қилиш ва севишни буюрган, улар инсониятнинг келажакдир””* (Р.Б таржимаси), — деган хулосага келади “Жиноят ва жазо” романи қаҳрамони [7].

XIX асрнинг иккинчи ярмидаги рус насрида болалик мавзуси ўзининг функционал имкониятларини кенгайтиради. Илк бор адабиётда болалик мавзуси марказий мавзулардан бири бўлган асарлар кўп миқдорда пайдо бўлади. С.Т.Аксаков, Л.Н.Толстой, А.П.Чехов, Ф.М.Достоевский, В.М.Гаршин, А.И.Куприн, Н.Г.Гарин-Михайловский, Д.Н.Мамин-Сибиряк ва бошқа кўплаб ёзувчилар болалик мавзусига, унинг ижтимоий, психологик ва бошқа жиҳатларига мурожаат қиладилар.

Бола образининг бадиий матндаги бир нечта асосий функцияларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

- *“Дидактик”* (болалар ҳақида болалар учун ёзилган адабиётнинг тарбиявий хусусияти, ёзувчиларнинг ўсиб келаётган авлод тарбиясига оид қарашлар тизимини намоиш этиш);

- *“Ижтимоий-тарихий”* (бола қаҳрамонларнинг характерлари шаклланиши ва ривожланишидаги ижтимоий ва тарихий шарт-шароитлар ёзувчиларга замонавий ижтимоий муаммоларни чуқур ва батафсил таҳлил қилиш имконини беради);

- *“Гуманистик”* (болага муносабат катта қаҳрамон ва жамиятнинг инсонийлик даражаси кўрсаткичи сифатида). Реалистик наср принциплари боланинг ички дунёсини, унинг мотивациясини таҳлил қилиш учун янги имкониятлар очади ва натижада ташқи томондан

тушунарсиз, «ноқулай» хулқ-атвори, «болага хос» қилмишларни объектив талқин қилишга имкон яратади. Реалистик матндаги қаҳрамон-бола — яхлит образ бўлиб: у фикрлай олади, тафаккур қилади, тажриба ортиради, ривожланади ва эволюцияланади. У катта қаҳрамонга — ўз дунёқараши ва қадриятлар тизимига эга бўлган шахсга айланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Аксаков, С.Т. Багров невараси болалиги / С.Т. Аксаков [Электрон ресурс].—Мурожаат манзили: http://az.lib.ru/a/aksakow_s_t/text_0020.shtml. — Мурожаат санаси: 12.03.2020.
2. Тюпа, В.И. С.Т. Аксаков иждоини ўрганиш масаласи / В.И. Тюпа. — Новосибирск: Россия Фанлар Академияси Сибир бўлими нашриёти, 1996. — 191 б.
3. Толстой, Л.Н. Болалик / Л.Н. Толстой. — М.: Азбука, 2013. — 391 б.
4. Достоевский, Ф.М. Ака-ука Карамазовлар / Ф.М. Достоевский [Электрон ресурс]. — Мурожаат манзили: http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0100.shtml. — Мурожаат санаси: 11.12.2019.
5. Достоевский, Ф.М. Жиноят ва жазо / Ф.М. Достоевский [Электрон ресурс]. — Мурожаат манзили: http://az.lib.ru/d/dostoewskij_f_m/text_0060.shtml. — Мурожаат санаси: 16.12.2019.

УДК 808.5

РЕЦЕПТИВНОЕ ПОЛЕ Ф.М. ДОСТОЕВСКОГО В РОМАННОМ ПРОСТРАНСТВЕ Ю.В. БУЙДЫ

*Ш.М.Ганпарова, преподаватель-стажер, Узбекский государственный университет
мировых языков, Ташкент*

Annotatsiya. Maqola zamonaviy yozuvchi Yu. Buyda ijodida F.M. Dostoyevskiy merosining qabul qilinishini o'rganishga bag'ishlangan. Buyda klassik yozuvchi ijodining zamonaviy adabiy jarayonga ta'sir darajasini aniqlash maqsadida Dostoyevskiy rus va jahon adabiyoti kontekstlariga qo'shadi. Muallif qabul qilishning turli turlaridan foydalanadi: iqtibos keltirish, reministsensiya va qayta kodlash. Qabul qilish ob'ektlari sifatida Dostoyevskiyning ilk asarlaridan tortib "Karamazov aka-uka"ga qadar bo'lgan turli asarlari namuna qilib olinadi.

Kalit so'zlar: Qabul qilish maydoni, o'quvchi, talqin, muallif, matn, qabul estetikasi, Yuriy Buyda, F.M. Dostoyevskiy.

Аннотация. Статья посвящена исследованию рецепции наследия Ф. М. Достоевского в творчестве современного автора Ю. Буйды. Буйда включает Достоевского в контексты русской и зарубежной литератур с целью определить степень влияния писателя классика на развитие современного литературного процесса. Автор прибегает к различным типам рецепции: цитатность, реминисценции и перекодирование. В качестве объектов рецепции выступают различные произведения, Достоевского от ранних до «Братьев Карамазовых».

Ключевые слова: Рецептивное поле, читатель, интерпретация, автор, текст, рецептивная эстетика, Юрий Буйда, Ф.М.Достоевский.

Abstract. The article is devoted to the study of the reception of the heritage of F. M. Dostoevsky in the works of the modern author Yuri Buida. Buida includes Dostoevsky in the contexts of Russian and foreign literature in order to determine the degree of influence of the classic writer on the development of the modern literary process. The author resorts to various types of reception: quotation, reminiscences and recoding. The objects of reception are various works of Dostoevsky from the early to "The Brothers Karamazov".

Keywords: Receptive field, reader, interpretation, author, text, receptive aesthetics, Yuri Buida, F. M. Dostoevsky.

Юрий Буйда - один из самых интересных современных писателей России, чей талант исключительного романиста получил признание широкой публики и похвалу многих известных литературных критиков. Творчество Буйды характеризуется глубоким анализом и сложным пониманием современного общества, его проблем и конфликтов, что сразу свидетельствует о его особенном отношении к литературе, где каждый автор старается найти свой уникальный голос. Рецепция творчества Федора Достоевского играет не последнюю роль

в творческой жизни Буйды, дающее ему возможность раскрыть современные проблемы сквозь призму творчества Ф.М. Достоевского.

Буйда не первый писатель, который находит ответы в нравственных вопросах Достоевского, но в его работе мы можем увидеть совершенно новые грани восприятия тех идей, в которых заложены глубокие философские стремления, и многие из которых до сих пор актуальны. В произведениях Буйды часто можно найти аргументы Достоевского, которые являются интересной основой для высказывания собственного слова о мире. Именно поэтому рецепция творчества Достоевского является важной основой для Буйды, исходя из ее значительности и ее возможной роли в современном культурном контексте.

Буйда не просто повторяет то, что было сказано в литературе столетия назад. Он описывает мир, в котором живем сегодня, и говорит о вещах, которые для многих из нас остаются скрытыми под поверхностью. Вместо того, чтобы просто повторять известные мотивы, автор использует их, чтобы создать собственный уникальный творческий мир, который имеет свой собственный источник в творчестве Достоевского. Восприятие Достоевского в своих произведениях Буйда Дома» осуществляет по различным типам художественной рецепции: реминисценции, аллюзии, цитаты. Обыгрывая образы и мотивы творческого наследия Достоевского в своих произведениях Буйда включает Достоевского в контексты русской и зарубежной литератур с целью определить степень влияния писателя классика на развитие современного литературного процесса. В произведениях Буйды встречаются частые упоминания о Достоевском, Буйда часто обращается к классическому наследию Достоевского как компетентному источнику. В качестве примера можем взять роман «Желтый дом». В романе есть множество отсылок к произведениям Достоевского. Достаточно вспомнить знаменитое изречение героя романа Достоевского Ивана Карамазова из романа «Братья Карамазовы»: «Пока ещё время, спешу оградить себя, а потому от высшей гармонии совершенно отказываюсь. Не стоит она слезинки хотя бы одного только того замученного ребёнка, который бил себя кулачком в грудь и молился в зловонной конуре неискуплёнными слезами своими к „боженьке“!». В своем романе Буйда использует цитацию знаменитого романа, наполняя ее новым смыслом, он замечает: «... что- значит достоевская "слезинка ребенка" в сравнении с грядущим счастьем земледельцев?». О чем бы не говорил писатель, о проблемах индивидуального в человеке, о особенностях человеческого характера, о ментальном уровне, он всегда ориентирован на ключевые позиции этого осмысления в творчестве Ф.Достоевского. Например, безумие русского человека, Буйда трактует как процессуальную составляющую человеческого Бытия, в частности он пишет: «... какая-то безуминка, которая, разрастаясь, может в конце концов... нищего студента ... низринуть до убийцы старухи-процентщицы». Это не просто отсылка к образу Раскольникова из «Преступления и наказание», это ключевая составляющая процесса безумия, которое не имеет ни временных и пространственных ограничений. И поэтому в «Желтом доме» она становится определяющей чертой человеческого страдания. Процесс безумия можно соотнести с образом смешного человека сквозь призму современной действительности, для которого процесс страдания определяется внутренней жаждой любви и невозможностью себе в этом признаться: «Изысканный юмор придурка, то есть смешного человека, жаждущего любви, боящегося признаться в этом не только пьяной соседке, но и себе...» Следовательно, для Достоевского смешной человек- это человек страдающий и больной. Он находится внутри процесса. У Буйды герой также вынужден взирать на картину разрушения, боли и страдания, но в тоже время все его помыслы о счастливой и мирной жизни. Зеркальное отражение этого мы находим в «Легенды о Рае» Ивана Карамазова, который размышляет о человеческом мироустройстве, дифференцирует это определение в антитезном восприятии: «Итак, принимаю бога, и не только с охотой, но, мало того, принимаю и премудрость его, и цель его, нам совершенно уж неизвестные, верую в порядок, в смысл жизни, верую в вечную гармонию, в которой мы будто бы все сольемся, верую в Слово, к которому стремится вселенная и которое само «бе к богу» и которое есть само бог, ну и прочее и прочее, и так далее в бесконечность. Слов-то много на этот счет наделано. Кажется, уж я на хорошей дороге – а?

Ну так представь же себе, что в окончательном результате я мира этого божьего – не принимаю и хоть и знаю, что он существует, да не допускаю его вовсе. Я не бога не принимаю, пойми ты это, я мира, им созданного, мира-то божьего не принимаю и не могу согласиться принять». Действительно, это явная отсылка воспринимающего сознания к тексту романа Ф.Достоевского.

В творчестве Ю.Буйды до детальности можно проанализировать используемые писателем некоторые образы и мотивы романного пространства Ф.Достоевского. Зачастую, внимание современного писателя обращено на детали, ремарки и эпизоды художественных текстов Достоевского, с целью рассмотрения их с разных точек восприятия современными читателями.

Достоевский в своем творчестве акцентировал свое внимание на противоречиях русского человека, на диалектике непознанного в человеческой душе. Эту особенность классика очень точно трансформирует в своем творчестве Буйда. Например, перекодировка образов Достоевского представлена в романе «Желтый Дом», в главе «Боль». Главный персонаж романа Ю Вэ в своих записках рассуждает о герое романа Достоевского «Преступление и наказание». Его интригует концепция Раскольникова: «убить — убил, а переступить — не переступил». Убить-то, если правду сказать, тьфушное дело, а вот переступить — эге». Состояние героя, его рефлексия по поводу Р.Раскольникова обуславливает актуализацию и даже возможное функционирование в обществе идей Раскольникова, об этом цитата из текста романа классика и рефлексии героя в рамках современного текста. В этом контексте можно рассматривать и образ паука, о котором рассказывает Ю Вэ. Образ паука - это образ из детства героя: «В детстве я (Ю Вэ.) не боялся пауков. <...> Ночные кошмары детства перенаселены пауками, при этом нередко совершенно безобидные люди, собаки, растения и даже слова каким-то непостижимым образом являлись мне в сновидениях мерзкими пауками». Если у Достоевского паук является «символом, обозначающим жестокое сладострастие», то Буйда сознательно соотносит восприятие этого образа с мерзостью. Отрицательный контекст этого образа одинаков и у Достоевского и у Буйды. Правоммерно сделать акцент на том, что практически во всех романах Достоевского присутствует образ паука. Паук упоминается в «Бесах»- Кириллов обращает внимание Ставрогина на паука, ползущего по стене; Лиза выкрикивает Ставрогину слова: «Мне всегда казалось, что вы заведете меня в какое-нибудь место, где живет огромный злой паук в человеческий рост...»; и наконец, в исповеди Ставрогина: «...взял книгу, но бросил и стал смотреть на крошечного красненького паучка на листке герани и забылся». Посредством образа паука Достоевский пытался осознать негативные мотивы человеческих поступков. А у Буйды метафорическая составляющая процессов, происходящих в глубинах человеческого подсознания и представленная в образной системе писателя представляет основу для создания собственного парадигмального процесса, в котором у каждого писателя свой Достоевский - у Буйды, у Галковского, у Ерофеева.

Интересно, что современные авторы, которые создают свои произведения осознанно или бессознательно сквозь призму рецепции Достоевского, разрабатывают свою систему понимания и осмысления его образов. Так, Ю. Буйда в своем творчестве выделяет знаменитое слово Достоевского «вдруг». В главе «О входе и выходе» писатель дает такое определение «Но вдруг,-о, это проламывающее время , сметающее причинно-следственные связи родное достоевское «вдруг»». Использование Достоевским этой фразы несет в себе множественность трактовок и многовариантный формат присутствия в произведении разных точек зрения. «Его "вдруг" не противоречило ни впитанному сызмальства картезианству, ни духу православного мистицизма, которые он объединил формулой идеала —

"положительно прекрасный человек»».

Мироощущение Ф. Достоевского осмысливается Ю. Буйдой и представляет собой бесконечность смены событий мирового круга, неостанавливаемый круговорот движения «Его мир - процесс без начала и конца, в живокипящей магме которого "вдруг" всего лишь

честное свидетельство пред Господом о том жарком неостановимом потоке, который можно назвать Россией...».

Факты личной жизни Достоевского также становятся важным аспектом понимания жизненного пути писателя и творческого его преломления в романном пространстве. Его жизненный путь – путь испытаний, страданий и мучений напрямую соотнесен с творческим процессом, нашедшем отражение во всех его романах. Не случайно, писатель нес в своей душе покаянный крест, начиная с момента казни и до закатного романа «Братья Карамазовы» «...ибо узрел несомненную милость Божию к восставшему на себя и казнившему себя». Ю. Буйда в своем романе, переосмысливая мотив покаяния, посредством образа Зосимы делает следующий вывод: «В русской культуре проблема воздаяния не просто сужена до проблемы наказания, но вообще рассматривается как проблема искупления» и концептуально обобщает актуальность творчества Достоевского, непреходящее значение и глубину его мысли: «В одной этой фразе — тысячелетие русской духовной истории, глубина и духопламенное величие православия». Примечательно, что Буйда, как и Достоевский наделяет своих персонажей автобиографическими чертами, так как происходит глубокое осознание собственного мира при помощи логики развития персонажа. Рецепция Достоевского в романе "Третье сердце" Юрия Буйды проявляется через разнообразные аспекты, такие как моральные дилеммы, философские вопросы, психологическая глубина персонажей, сложные моральные ситуации и социальные комментарии. В результате мы видим, как классическое наследие Достоевского продолжает влиять на современную литературу, раскрывая актуальные темы и отражая сложность человеческой природы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Буйда Ю. Желтый Дом: Щина. - М.: Нов. лит. обзор., 2001
2. Достоевский Ф.М. Поли. собр. соч.: В 30 т.— Л.: Наука, 1972—1990
3. Ф.М. Достоевский «Братья Карамазовы»

УДК 81:811.161.1

ОНОМАСТИКА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ: ФУНКЦИИ, СИМВОЛИКА И ИНТЕРПРЕТАЦИЯ

В.А.Гудзина, PhD, доц., Бухарский Государственный Университет, Бухара

Annotatsiya. Maqola adabiy matndagi onomastikaning tahlili, uning vazifalari, ramziyligi va mumkin bo'lgan talqinlariga bag'ishlangan. Adabiyotda o'ziga xos ismlar muhim o'rin tutib, aniqlash, ramziy, janr va psixologik vazifalarni bajaradi. Ular personajlarning xarakterini ta'kidlashi, yashirin ma'no va tushunchalarni etkazishi, shuningdek, ma'lum bir badiiy effekt yaratish uchun vosita bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Kalit so'zlar: onomastika, o'ziga xos ismlar, badiiy matn, simbolizm, talqin, nomlarning vazifalari, adabiy tahlil, onomasiologiya, semantik ma'nolar, badiiy nominatsiya.

Аннотация. Статья посвящена анализу ономастики в художественном тексте, её функций, символики и возможных интерпретаций. Имена собственные в литературе играют важную роль, выполняя идентификационную, символическую, жанровую и психологическую функции. Они могут подчеркивать характер персонажей, передавать скрытые смыслы и концепты, а также служить инструментом для создания определённого художественного эффекта.

Ключевые слова: ономастика, имена собственные, художественный текст, символика, интерпретация, функции имен, литературный анализ, ономасиология, смысловые значения, художественная номинация.

Abstract. The article is devoted to the analysis of onomastics in fiction, its functions, symbolism and possible interpretations. Proper names in literature play an important role, performing identification, symbolic, genre and psychological functions. They can emphasize the character of characters, convey hidden meanings and concepts, and also serve as a tool for creating a certain artistic effect.

Key words: *onomastics, proper names, literary text, symbolism, interpretation, functions of names, literary analysis, onomasiology, semantic meanings, artistic nomination.*

В современной лингвистике ономастика является одной из ключевых областей исследования, поскольку имена собственные в художественном тексте обладают многослойной смысловой нагрузкой. Художественные тексты создают особую текстовую реальность, в которой имена не просто обозначают персонажей, места или события, но и становятся инструментом формирования авторского замысла, стилистики и глубинных смыслов произведения. [5]

Как самостоятельная дисциплина ономастика начала формироваться в 1940–1950-х годах и получила официальный научный статус лишь к концу XX века. Первоначально предметом изучения оставались в основном личные имена, однако постепенно поле исследований расширилось, охватывая топонимы, зоонимы, теонимы и другие разновидности собственных имен. Большой вклад в становление и развитие ономастики внесли представители российской филологической школы, уделявшие особое внимание стилистическому и семантическому аспектам имен в литературных произведениях.

Значительный вклад в развитие направления внесли В. В. Виноградов, Б. М. Эйхенбаум, Н. С. Лесков, Ю. Н. Тынянов, которые в своих работах анализировали особенности функционирования имен собственных, исследовали их роль в создании образной системы текста и формировании стилистического колорита. Их труды позволили наглядно продемонстрировать, что именованья персонажей, географических объектов или мифологических существ не являются случайными элементами текста, а помогают автору выражать социальные, культурные и исторические реалии, формируя особую художественную атмосферу.

Обретя научный статус, ономастика превратилась в междисциплинарную область знаний, занимающую важное место в лингвистике, литературоведении, культурологии, истории и ряде смежных дисциплин. Современные исследования в этой области рассматривают не только лингвистические аспекты имен, но и их роль в системе культурных смыслов, особенностях мировоззрения и национального менталитета. В результате, ономастика продолжает активно развиваться, оставаясь актуальной сферой для анализа художественных текстов и их лингвокультурной специфики.

В 1883 году Н. С. Лесков опубликовал статью «О русских именах», в которой поднял проблему трансформации имен собственных в нарицательные слова вследствие их частого использования. В своем исследовании Лесков также рассматривал актуальность и популярность славянских имен, которые к тому времени уже начинали выходить из повседневного употребления. Эти наблюдения демонстрируют, что интерес к именованию как явлению существовал задолго до появления термина «ономастика» в научном дискурсе.

Литераторы и критики были первыми, кто осознал значимость имен собственных, рассматривая их не только как часть языка, но и как важный элемент художественного замысла. В частности, В. Г. Белинский отмечал, что литературные имена способны становиться символами и художественными образами, несущими в себе глубокие смыслы. Этот аспект подчеркивает их значимость не только в построении характера персонажей, но и в общей эстетике литературного произведения. [2]

Один из ключевых аспектов литературного процесса - это создание глубоких связей между именами и персонажами. Это отразится как на культурных и языковых контекстах, так и на формировании личной идентичности и социального статуса героев.

Чем талантливее писатель, тем более осмысленно и тщательно он выбирает имена и прозвища для своих персонажей, вкладывая в них скрытые значения и дополнительные характеристики. В. В. Виноградов подчеркивал, что имена собственные в художественной литературе играют не просто номинативную роль, но обладают сложным структурным своеобразием, варьирующимся в зависимости от жанра, стиля и художественных задач автора. [1]

Выбор имени в произведении может выполнять сразу несколько функций: от характеристики личности героя до создания особого стилистического или символического эффекта. В реалистической прозе XIX века, например, авторы нередко подчеркивали социальное происхождение, психологические особенности или даже судьбу персонажа посредством его имени и фамилии. В фантастической и авантюрной литературе говорящие имена, наоборот, могут выступать средством речевой характеристики, указывать на мифологические или культурные корни, задавать таинственный или экзотический колорит.

Кроме того, писатель иногда сознательно наделяет персонажа «говорящим» прозвищем, чтобы ярче обозначить его роль в сюжете или вызвать у читателей ассоциации с общеизвестными историческими, мифологическими или фольклорными образами.

В художественном тексте имена собственные выходят за рамки своей основной идентификационной функции. Они могут:

Формируют и характеризуют образ персонажа – имя может передавать черты характера, социальный статус, национальную принадлежность.

Являются стилистическим инструментом – выбор имен может подчеркивать жанровую специфику произведения (например, говорящие фамилии в сатире).

Несут символический смысл – имена могут быть зашифрованными аллюзиями, метафорами или даже отражать авторский замысел.

Кроме того, художественный текст предлагает широкий спектр имен и наименований, объединяющихся в различные разряды ономастической лексики:

Фиктонимы – имена вымышленных персонажей (например, Дон Кихот, Гарри Поттер).

Культонимы – имена, связанные с религиозными верованиями и культами (например, Зевс, Будда).

Идеонимы – названия литературных произведений, картин, музыкальных произведений внутри художественного текста (например, «Портрет» в произведении Гоголя).

Антропонимы – личные имена персонажей (например, Евгений Онегин, Грегор Замза).

Топонимы – географические названия в литературе (например, Макондо у Маркеса, Йокнапатофа у Фолкнера).

Зоонимы – имена животных (например, Плутон в рассказе Эдгара По, Бегемот в Мастере и Маргарите).

Теонимы – имена богов и мифологических персонажей (например, Афина, Один, Морриган).[4]

Каждая из перечисленных групп ономастической лексики выполняет в художественном тексте свои специфические функции и способствует более глубокому пониманию авторского замысла. Фиктонимы и антропонимы помогают раскрыть характеры героев, их внутренний мир и социальную роль; топонимы передают особую атмосферу места действия и формируют географический фон, подчеркивая культурно-исторические реалии; культонимы и теонимы придают повествованию сакральный или мифологический оттенок, связывая сюжет с религиозными или мифическими традициями; зоонимы позволяют раскрыть дополнительные смысловые пласты, связанные с поведением или символикой животного персонажа; идеонимы же акцентируют читательское внимание на других произведениях искусства (книгах, картинах, музыкальных произведениях), отражая межтекстовые связи.

Исследование таких имен и наименований дает возможность увидеть, каким образом автор создает целостный художественный мир и как он наполняется культурными, историческими и социальными контекстами. Подобный анализ не только позволяет лучше понять творческий метод писателя, но и углубляет читательское восприятие, раскрывая новые смыслы и интерпретационные возможности текста.

Имя в литературе – это не просто набор звуков или букв, а осознанный выбор автора, влияющий на восприятие персонажа, сюжета и общей атмосферы произведения. Оно может отражать психологические особенности героя, его судьбу, статус, принадлежность к определённой эпохе или культуре.[3]

Исследование ономастики в художественном тексте открывает глубокие смысловые пласты, позволяя увидеть за именами целые культурные коды, философские концепции и художественные приёмы. Литературные имена могут быть говорящими, аллегорическими, метафорическими или намеренно нейтральными, а их использование в тексте помогает автору создавать сложные символические конструкции и передавать дополнительные смыслы.

Таким образом, ономастика в художественном тексте является не просто вспомогательным инструментом, а неотъемлемым элементом повествования, способным влиять на читательскую интерпретацию и формировать уникальную художественную реальность произведения

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов, В. В. (1953). О языке художественной литературы. Москва: Издательство Академии наук СССР.
2. Ковалев, Г. Ф. (1972). Очерки по русской ономастике. Москва: Наука.
3. Лихачев, Д. С. (1961). Имена собственные в литературном произведении. Москва: Издательство Московского университета.
4. Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. -М., 1988. - 200 с.
5. Сайдуллаева Р. И. Ономастика в художественной литературе: эволюция и социокультурная характеристика персонажей// International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 6, Issue 08, December (2023)

УЎК 81.1

ШЕЪРИЯТДА ФИТОНИМЛАРНИ ОБРАЗЛАНТИРИШ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ТАЖРИБАСИНИНГ АНЪАНАВИЙЛИГИ

З.Б.Джалилова, доц., Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация Мақолада аёллар ва уларнинг аъзоларини гулларга қиёслаш анъанасининг тарихий асослари таҳлил қилиниб, унинг ўзбек ва инглиз адабиётидаги ифодаланиши ўрганилади. Алишер Навоий газаллари ҳамда У. Спенсер ва М. Драйден асарларидаги гул образлари таққослаб таҳлил қилинади. Шунингдек, ушбу анъананинг маданий аҳамияти ёритилади.

Калим сўзлар: гул образи, ўзбек ва инглиз шеърияти, бадий анъана, поэтик образ, аёл гўзаллиги, газал

Аннотация. В статье анализируются исторические основы традиции сравнения женщин и их телесных черт с цветами, а также её отражение в узбекской и английской литературе. Рассматриваются образы цветов в газелях Алишера Навои и произведениях У. Спенсера и М. Драйдена. Особое внимание уделяется культурному значению этой традиции.

Ключевые слова: образ цветка, узбекская и английская поэзия, художественная традиция, поэтический образ, женская красота, газель.

Abstract. The article analyzes the historical roots of comparing women and their body parts to flowers and explores its representation in Uzbek and English literature. It examines floral imagery in Alisher Navoi's ghazals and the works of E. Spenser and J. Dryden, highlighting the cultural significance of this tradition.

Keywords: floral imagery, Uzbek and English poetry, artistic tradition, poetic image, female beauty, ghazal

Кириш. Шеъриятда аёлларни, уларнинг тана аъзоларини гулга менгзаш анъанасининг тарихий илдизлари фольклордаги тотемистик қарашларга бориб тақалади. Шу маънода юзни гулга ўхшатиш уни муқаддаслаштиришга тенг. Бундай бадий-эстетик тажриба ўзбек мумтоз шеъриятида ҳам мавжуд. Замонавий ўзбек шоири Улуғбек Ҳамдам эса мана шу поэтик анъанани яна бир қадар янгилаб, юзни жойнамозга ўхшатган [1]. Шундай эса-да, мумтоз ва замонавий шеъриятимизда, одатда, кизлар юзи, ёноклари атиргул ва лоланинг рангига ўхшатилади. Бу, албатта, ўзбек миллатининг маданияти, географик жойлашуви ва гўзаллик ҳақидаги таассуротлари билан боғлиқ. Аслида юз терисининг қизиллиги тана соғломлигидан дарак беради.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, инсон тана аъзоларининг ҳаммаси ҳам гуллар воситасида тасвирланмайди. Кўпинча инсон юзи, кўзлари, сочи, лаблари гуллар орқали тасвирланиши кузатилади. Жумладан, юз атиргул ёки қизил гулга, қизил гул баргига, лаб эса очилмаган гулгунчага, кўз наргисга, соч сунбулга, қад гул ниҳолига ўхшатилади.

Умуман айтганда, юз, кўз, соч, оғиз, лаб кабилар инсон танасидаги энг муҳим аъзолардандир. Шунинг учун уларга алоҳида аҳамият берилган ва поэтик образлантирилган. Ёзма адабиётнинг бу каби ўзига хос анъаналари ҳам мумтоз, ҳам замонавий адабиёт билан чамбарчас боғлиқ.

Асосий қисм. Ўзбек адабиётида ғазал мулкининг султони Алишер Навоий халқ оғзаки ижоди анъаналарини янада маҳорат билан давом эттириб, гуллар образидан гўзал маъшуканинг тавсифини келтириш учун фойдаланган. Ўзига хос бетакрор поэтик изланишлари билан ўзбек ғазалиётини юксак бадий таракқиёт босқичига кўтарган мутафаккир шоир шеърлятида гул образлари ранг-баранг кўринишларда учрайди:

1. Маъшуқа ёр чиройини тасвирлаш учун унинг юзи, кўзи, қоши, сочи гул номларига кўчириб ифода этилган. Масалан, кўз – наргис, қош – бинафша, соч – сунбул, юз – арғувон каби.

2. Маъшуканинг ўзи гулга ўхшатиш.

3. Маъшуканинг руҳий ҳолати гул ҳолатига менгзалган.

Кўк бинафшазорини анжум наргисзор этар,

Наргисинг бирла бинафшанг ҳажри кўнглум зор этар.

Кўриняптики, Алишер Навоий ишқ мавзусида битган ушбу мисраларида осмонни бинафшазорга ўхшатиб, ундаги кўзларни юлдузларга менгзаган. Яна шоир бу ўринда ёрнинг кўзини ўз даври поэтик анъаналарига мос тарзда наргис гули номи билан ҳам ифода этаётир. Ўзтиборли жиҳати яна шундаки, шоир ёрнинг қошу киприкларини бинафша гули орқали эслатмоқда.

Ёрнинг кўзини наргисга ўхшатиш Навоийдан олдин, Навоий даврида ва ундан кейин ижод қилган мумтоз ва замонавий шоирлар асарларида ҳам учрайди. Масалан:

Урур наргисларинг новакни жонга,

Кулар чехранг чечакдек арғувонга.

XIV аср ўзбек мумтоз адабиётида нома жанрининг асосчиси Хоразмийнинг “Муҳаббатнома” асаридан келтирилган ушбу мисраларда наргис кўзни, новак (камон ўқи) [2] эса киприк тимсолини ифодалаб келган. Маъшуқа чехраси (юзи) чечак (гул), арғувон (қизил гул)га ўхшатиш. Лекин қошу кипригини бараварликда бинафшага ўхшатиш Навоий ижодига хослиги билан ўзтиборни тортади. Яъни шоир бирданига ёрнинг икки аъзоси – қошу кипригини гул тимсоли билан ифода этмоқда.

Инглиз адабиётида У.Спенсер ўз маъшуқасини таърифлар экан, унинг ҳатто гуллардан-да гўзал ва нозиклигини таъкидлайди. Жумладан, шоир “Аморетти” (“Amoretti”, яъни итальянча муҳаббат изҳорлари)нинг 64-соннетида лирик қаҳрамон тилидан гўзал ёрнинг лаби, кўзи, қоши, бўйни ва кўксини ифода таратаётган gillyflower, rose, bellamoure, pink, strawberry, Collambyne, lily, jasmine каби гулларга қиёслаб, шундай ёзади:

Coming to kiss her lips, (such grace I found)

Me seemed I smelt a garden of sweet flowers:

Her lips did smell like unto Gillyflowers.

Her ruddy cheekes, like unto Roses red:

Her snowy brows like budded Bellamoures.

Her lovely eyes like Pinks but newly spread,

Her goodly bosom like a Strawberry bed [3]

Навоийнинг “Кўнглум ўртансун...” ғазалида ҳам кўзнинг наргисга ўхшатишганига гувоҳ бўлиш мумкин. Шоирнинг бу ғазали анча машҳурлигидан рус ва инглиз тилларига ҳам таржима қилинган:

Рашкдин жонимға ҳар **наргис кўзи** бир шуъладур,

Боғ аро ногаҳ хиром ул **сарви раъно** айласа.

Ушбу ғазал мазмунининг шарҳи навоийшунос Дилнавоз Юсупова томонидан куйидагича насрий баён қилинган: боғда ногаҳон **ул сарви раъно** хиром қилса, унга термулган ҳар бир **наргисдан** рашк қиламан, **наргис кўзи** шуъла каби жонимни куйдиради.

Шоирнинг “Бадоеъ ул-васат” девонидаги “Сенсиз” радифли 221-ғазалда ҳам “гулу булбул” жуфт сўзлари икки севишганларни ифодалаш учун ишлатилган.

Гулу булбулдек отим сенсиз эмас эл тилида,

Шукрим, сўзда доғи айтила олмон сенсиз.

Шоирнинг “Ғаройиб ус-сиғар” девонидаги “Бўлса” радифли 35-ғазалда маъшуқа тўппадан-тўғри гулу раъно номи билан аталган. Ушбу жуфт сўз орқали ғазалда истиора санъати ҳосил қилинган:

Бўлса иккимизнинг юзи акси суда пайдо,

Ул су не тараф борса очилғай **гулу раъно**.

Ғазалда шоир ўзи ва маъшуқасининг ҳолатини тасвирлар экан, у ва ёрининг юзи аксланиб, сувга тушса, бу сув оқиб борган жойдан раъногуллар очилишини муболағали баён этган. Бунинг учун шоир айнан раъногулда қизил ва сариқ ранг омукта бўлишини ҳисобга олганлиги аниқ. Унинг қизиллигини ёрнинг чехрасига, сариқ рангини эса ўзининг заъфарон юзига қиёс қилиб, ўзига хос образлилиқ яратган.

Кўринадик, Алишер Навоий гуллар номини кўчма маънода шахс сифатини ифодалаш учун анъанавий поэтик анъаналар доирасида ҳаракат қилган, шу баробарда, уни янада юксакликка кўтара олган.

Инглиз тилида ҳам аёл гўзаллигини фитонимлар билан тасвирлаш анъанаси мавжуд. Инглизларнинг гўзалликка оид қарашларидан келиб чиқиб, шеърятда юз ва унинг ранги оқ ва қизил тусдаги гулларга қиёслангани кузатилади. Инглиз адабиётида инсон лабларининг ранги ҳамда жаҳл ёки уятдан қизарган ёноқларнинг туси кўпинча атиргулга ўхшатилишини кўриш мумкин. Худди шу маъноларда биргина У. Шекспирнинг ўзи атиргулни камида 70 марта драма ва сонетларида қўлагани айтилади [4].

Унинг замондоши бўлган У.Спенсер шеърларида ҳам шундай ўхшатишларни кўриш мумкин (*How the red roses flush up in her cheeks; Her cheeks lyke apples which the sun hath rudded; The Redde rose medled with the White yfere, In either cheeke depeincten lively chere.* [5])

У.Спенсер билан бир даврда ижод қилган М.Драйтен “The Muses of Elysium” асарининг тўққизинчи бандида турфа гуллардан тайёрлаган гулчамбар орқали орзусидаги аёл ҳақида сўз юритади. Бунда гуллар маъноси орасидаги боғлиқликлар ҳам очилади. Масалан, шеърнинг биринчи қаторида оқ ва қизил Дамашқ атиргули тасвирига алоҳида мурожаат қилингани кузатилади:

Here Damaske Roses, white and red,

Out of my lap first take I,

Which still shall runne along the thred,

My chiefest Flower this make I [6].

Қизил ва оқ атиргулнинг бирга қўлланиши келишмовчиликларга чек қўйиш ва бирлашиш маъноларини ифодалайди. Зеро, Англия тарихидан маълумки, бу икки тусдаги атиргул “Атиргуллар жанги” (“The War of Roses”) номли машҳур тарихий воқеада икки сулола – Ёрklar (оқ атиргул) ҳамда Ланкастерлар (қизил атиргул) гербларида тасвирланган. Англия тахти учун олиб борилган ушбу жангга икки сулола вакиллари – Ланкастердан Генрих VII ва Ёрдан Элизабеттанинг никоҳи якун ясайди. Шу тариқа икки атиргулнинг бирлашиши рамзида ҳозиргача мамлакат иттифоқи рамзи ифодаланиб келинади. Улардан шаклланган тюдорлар сулоласи эса Тюдор атиргулининг вужудга келишига сабаб бўлгани кўрсатилади. Тюдорлар сулоласи атиргули қизил ҳам оқ атиргуллардан иборат [7]. Шоир атиргулнинг маълум бир тури, яъни Дамашқ атиргулини танлашига сабаб шуки, у бирлик маъносини ифодалашни аёнлашмоқда.

Шоир атиргуллар қаторида чиннигул (pink)ни қўллаши бежиз эмас. Бу гул орқали кўпинча ғурур, гўзаллик ва илиқ муҳаббат маънолари ифодалайди.

Кейинги мисраларда мойчечак (daisy) образига ҳам ўрин берилган: “These double Daysyes then for show”.

Манбаларда мойчечак гулининг келиб чиқиш тарихи ўрмон нимфаси Белайдес (Belides) номи билан боғланади. Худди Дафна маъбуд Аполлонинг муҳаббатидан қочганидек, у ҳам Вўтемнес (Vertemnus)дан қочиб, оддий гулга айланади [8]. Шунинг учун мойчечак беғуборлик ва софлик рамзий маъноларини ифодалаб келади.

Кейинги қатор “pretty Pansy then Ile tye”да келган “pansy”, яъни бинафша гули мулойим ва ёқимли ўй-хаёлларни ифодалайди. Pansy французча “pans” “ўй-хаёллар”сўзидан келиб чиққанлиги айтилади [9]. Шунинг учун машхур инглиз шоири У.Шекспир ҳам бежиз “There is pansies – that's for thoughts”, яъни “Бинафшалар – ўй-хаёллар учун” (Офелия нутқида) деб ёзмаган. [10]

“The pleasant primrose down I'll prick” деб бошланувчи қаторда илк баҳорда унувчи яна бир гул – примроз (primrose) тимсоли танланган. Бу гул тури ҳам кавслипс (cowslips) сингари “Primulaceae” деб латинча номланувчи гуллар оиласига мансубдир. У Британия маҳаллий ўсимликларидан саналади. Гарчи ушбу гул тури атиргуллар оиласига кирмаса-да, унинг номи латинча “йилнинг биринчи атиргули” деган маънони англатувчи “prima rosa” сўзидан олингани [11] эътиборни тортади. Гул аёлликнинг яхлит рамзи сифатида қаралиб, унинг беш япроқлари ҳаётнинг барча босқичлари, яъни туғулиш, яшаш, турмушга чиқиш, дам олиш (қарилик босқичидаги кам ҳаракатлилиқ) ва вафот этишни ифодалайди [12]. Шу билан бирга, худди эрта баҳорда очилгани каби, бу гул эрта муҳаббат маъносини ҳам ифодалайди. Гулнинг кўпинча оқ рангда бўлиши инсон ташқи кўринишига ҳам ўхшатилади. Масалан, қуйида келтирилган парчада У.Шекспир ушбу гулни қизнинг рангсиз оқ юзига қиёслайди.

“ With fairest flowers,
While summer lasts, and I live here, Fidele,
I'll sweeten thy sad grave ; thou shalt not lack
The flower that's like thy face, pale primrose; nor
The azured harebell, like thy veins; no, nor
The leaf of *eglantine* ; whom not to slander,
Outsweeten'd not thy breath.” [13]

Хулоса. Кўринадикки, инглиз ва ўзбек шеърятининг образлар таркибини ташкил этадиган анъанавий образлар ғоятда кўп қатламли ва серкирра бўлиб, гуллар ва ҳар хил ўсимликлар образи унинг алоҳида кўринишларидан бири сифатида кўзга ташланади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Улуғбек Ҳамдам. Эски дунё ва янги мен. – Т., 2018. – Б.78.
2. Мумтоз адабий асарлар ўқув луғати.
3. Gardner H. The New Oxford Book of English Verse – New York: Oxford University press 1985. – 967 p.
4. Kerr J. Shakespeare's flowers, 1997. Johnson's books Press. Retrived from file:///C:/Users/User/Downloads/[Jessica_Kerr]_Shakespeare's_Flowers(BookFi)%20(1).epub
5. Gardner H. The New Oxford Book of English Verse. – New York: Oxford University press, 1985. – P.69,72.
6. Ўша манба.130-бет
7. <https://www.historyextra.com/period/tudor/history-english-rose-represent-colour-tudor-virgin-mary-wars-roses-cleopatra-elizabeth-i/>
8. Shoberl F. The Language of Flowers. – Philadelphia: Lea & Blanchard, 1848. – P.51.
9. https://www.gardenherbs.org/simples/violet_pansy.htm
10. Fransec S. Osgood. Poetry of flowers. – New York: Derby and Jackson, 1858. – P.180
11. <https://www.plantlife.org.uk/uk/discover-wild-plants-nature/plant-fungi-species/primrose>
12. <https://florgeous.com/primrose-flower-meaning/#:~:text=Usually%2C%20primrose%20flowers%20are%20seen,holistic%20symbols%20of%20femininity%2C%20too.>
13. Hulme E.F. Bards and Blossoms or the Poetry, History and Association of Flowers. – London: Marcus Ward and Co, 1877. – P. 52.

ЗООМОРФНАЯ КОГНИТИВНАЯ МЕТАФОРА В РУССКИХ И УЗБЕКСКИХ ПАРЕМИЯХ: ГЕНДЕРНЫЙ АСПЕКТ

З.Р.Джураева, д.ф.н. (DSc), доц., Бухарский государственный университет, Бухара

Annotasiya. Maqolada rus va o'zbek maqollarida konseptual metaforalarning eng keng tarqalgan turi sifatida zoonimik komponentli kognitiv metaforalarning o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan va ularning tuzilishi asosida yotuvchi kognitiv model turlari tavsiflangan.

Kalit so'zlar: kognitiv lingvistika, kognitiv metafora, zoonim, jins, nominatsiya, kognitiv model, marker.

Аннотация. В статье освещается специфика когнитивной метафоры с зоонимическим компонентом как наиболее часто встречающейся разновидности концептуальных метафор в русских и узбекских пословицах, дается характеристика типов когнитивных моделей, лежащих в основе их структур.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когнитивная метафора, зооним, гендер, номинация, когнитивная модель, маркер.

Abstract. The article highlights the specifics of cognitive metaphors with a zoonymic component as the most common type of conceptual metaphors in Russian and Uzbek proverbs, and characterizes the types of cognitive models that underlie their structures.

Key words: cognitive linguistics, cognitive metaphor, zoonym, gender, nomination, cognitive model, marker.

Введение. Изучение когнитивных метафор является одним из приоритетных направлений современной когнитивной парадигмы, при этом гендерные аспекты когнитивно значимых метафор в паремиологическом дискурсе все еще остаются актуальной и недостаточно изученной темой.

По мнению лингвистов, процесс ретрансляции абстрактных понятий и образов в языковом и ментальном пространстве происходит через метафорические конструкторы. Если исследовать метафору в ракурсе когнитивной лингвистики, то она представляет собой вербальное отображение аналоговых стереотипов ментального языкового сознания языковой личности и языковой картины мира этноса в целом [5, С.71]. В паремиях метафоры плотно задействованы, поскольку зачастую именно благодаря метафоре осуществляется семантическое декодирование паремиологических единиц с целью вычленения из метафорической модели, соответствующих предмету метафорических маркеров.

Материал и методология. Материалом для статьи послужила картотека русских и узбекских паремий с зоонимами, составленная методом сплошной выборки из словаря И.И.Иллюстрова «Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках: сборник русских пословиц и поговорок» [1] и словаря узбекских паремий «O'zber xalq maqollari» под редакцией Ш.Турдимова [7]. Исследование выполнено на стыке лингвокогнитологии и гендерной лингвистики. Предпринятый в исследовании подход находится в русле современной антропоцентрической парадигмы, носящей интегративный и мультимодальный характер.

Результаты. Изучение зооморфной метафоры через призму когнитивной лингвистики кардинально реструктурирует все аспекты ее исследования. Инновационным представляется сам факт пересмотра лингвистического статуса метафоры, поскольку когнитивная лингвистика манифестирует метафору в качестве универсального механизма ментального поля индивида, служащего познавательной базой его восприятия и оценки мира. В результате такого подхода в когнитивной лингвистике появился термин «концептуальная метафора», понимаемый как инвариантная разновидность классических метафор, объединяющая метафорические единицы со сходным когнитивным признаком.

Обсуждение. Метафоры являются распространенным элементом, играющим большую роль в категоризации мира. Совместная монография «Метафоры, которыми мы живем» Дж.Лакофф и М.Джонсона стала поворотным моментом в их исследовании, определившей

вектор дальнейшего развития мировой когнитивистики [4]. Метафорические выражения представляют собой продукт умственной способности языковой личности замечать и фиксировать сходства между различными предметами и объектами окружающей действительности. В основе метафоризации, по мнению М.Н.Лазаревой, находится когнитивный признак или комплекс когнитивных признаков, «иногда достаточно разнохарактерных» [3, С.135].

Как справедливо отмечает современный исследователь Устуньер Ильяс в своей диссертационной работе, «одной из наиболее популярных моделей метафорической номинации является зооморфная метафора, когнитивным источником которой служит «образ» животного, перенесенный на человека» [6, С.4]. В современной лингвистической парадигме также используются термины «анималистическая метафора», «зоометафора», «зоолексема», под которыми понимается особая разновидность метафор, содержащая перенос внешнего вида, повадок и эмоций животного на характеристику человека. Как правило, целью зооморфных номинаций является дискредитация женщины или мужчины, в результате чего они содержат яркую пейоративную окраску. Зооним представляет собой когнитивный центр паремий с гендерным компонентом, поскольку народное сознание зафиксировало в нем метафорические маркеры поведенческой стратегии представителей мужского и женского полов с отсылкой к зоонимическому миру.

В русских паремиях наблюдается инкорпорирование в контекст различных зоокомпонентов: *волк, медведь, лиса, заяц, лев, собака, слон и др.* Ближняя собака скорее *укусит*. В этой и других русских паремиях нет прямого указания на мужчину или женщину, что свидетельствует об отсутствии эксплицитного гендерного компонента. В таких случаях речь может идти только об имплицитной референции. Например, *Бодливой корове Бог рог не дает* (когнитивный признак агрессивности). *И велик и широк корове язык Бог дал, да говорить заказал* (когнитивный признак болтливости). Мужская референция имплицитно реализована через зооним «конь»: *Был конь, да изъезжен*. Данная паремия выражает когнитивный признак ненужности старого мужчины. В паремии *Быть бычку на веревочке* вербализован признак неизбежности покорения обладателя маскулинных маркеров судьбе.

Когнитивная модель «свинья – лицемерный мужик» употреблена в следующих русских паремиях: *Дома Илья, а в людях свинья*. Зооним «свинья» применяется и к женщинам в паремии, построенной по когнитивной модели «Свинья – злая женщина»: *Знай жену злонравну, что свинью приправну*. Эти пословицы демонстрируют наличие в них метагендерного начала, так как, несмотря на то, что лексема «свинья» относится к номинациям женского рода, в паремиологических дискурсах она представляет и представителей мужского пола. В узбекских паремиях данная лексема не встречается, видимо, в силу того, что свинья входит в число запретных животных в мусульманском мире.

Змея во всех народах является метафорическим маркером женщины, обладающей злым характером и хитростью. Так, построена по когнитивной модели «Змея – злая женщина» паремия *Из дому жена, а из лесу змея*. Когнитивный признак хитрости вербализован в следующей паремии: *Сваха лукавая – змея семиглавая*. В паремиях под образом лисы подразумевается в переносном значении хитрая и коварная женщина: *Слышу лиса твои чудеса*.

Лексема «овца» представляет собой гендерно выраженный женский компонент когнитивной модели «Овца – глупая баба», актуализацию которой можно увидеть в паремии: *Бежит овца с поля, своя ей воля*.

В узбекском паремиологическом корпусе когнитивная метафора также является одним из маркеров, выражающих особенности коммуникации представителей двух гендерных групп. В этом аспекте переносное значение лексем, выражающих биологический пол человека, проще манифестировать через зоометафоры. Надо отметить, что в узбекском паремиологическом фонде названия как домашних, так и диких животных также несут в себе гендерный «код»: *tuya* (верблюд), *eshak* (осел), *qo'yu* (овца), *ot* (конь), *arslon* (лев), *bo'ri* (волк), *tulki* (лиса), *to'ng'iz* (кабан), *kiyik* (олень): *Ot to'rt oyoqli bo'lsa ham qoqinadi*.

Группу диких животных представляет лексема «arslon» (лев), репрезентирующая маскулинные качества человека, в связи с чем для реализации когнитивной модели «Лев – настоящий мужчина» в паремиях часто в сопоставительном ракурсе инкорпорируется слово «yigit» (юноша). *Arslon izidan, yigit so'zidan qaytmas*. Поскольку такие маскулинные признаки, как сила, мужественность и стойкость всегда высоко ценились в узбекском социуме, то лев как воплощение всех идеальных мужских качеств занимает особое место не только в паремиях, но и в узбекском национальном менталитете. Эта интенция находится подтверждение в следующей паремии: *Arslonning o'ligi – sichqonnig tirigi*. Когнитивная модель «Волк – трудолюбивый мужчина» реализуется в узбекской паремии *Bo'rin'i oyog'i boqadi*, которая дословно совпадает с русской паремией *Волка ноги кормят*. Когнитивная модель «Сайгак – доверчивый человек» представлена в паремии *Ishongan tog'da kiyik yotmas*.

В русских паремиях присутствуют гендерные пары с зоонимическим компонентом, к которым относятся биномы «бык – корова», «собака – кошка», «петух – курица», отражающие традиционные когнитивные представления и гендерные стереотипы о статусе и социальной роли мужчины и женщины: *И старая корова любит быка*. Когнитивная модель «Осел – глупый мужчина» является универсальной для обоих этносов, транслируя информацию о глупом и недалеком мужчине: *Ishqi yo'q – eshak, dardi yo'q – kesak*. *Eshak Makkaga borib hoji bo'lmas*.

В то же время могут в составе паремий встречаться и национально-ориентированные гендерные пары. Так, зооним «sigir» (корова), инкорпорируемый в узбекском пословицном корпусе с отрицательной стилистической окраской, конструирует совместно с зооним «eshak» (осел) «национальную» гендерную пару «sigir – eshak»: *Siylaganni sigir bilmas, siypaganni eshak sezmas*. Также подобной парой можно считать и бином «echki (коза) – eshak (ишак)», поскольку для русского менталитета характерна пара «козел (qo'y) – коза (echki)»: *Echki qo'y bo'lmas, Eshak – toy*.

Если внимательно проанализировать узбекские паремии, содержащие зоонимические метафоры, то можно сказать, что для них не характерно включать в качестве оппозиции лексемы, вербализующие женщин или мужчин, вследствие чего можно сделать вывод об имплицитной референции полов через зоонимические номинации. Однако встречаются единичные случаи, когда в узбекской паремии присутствует инкорпорирование зоонима «sigir» (корова), вступающего в корреляцию с номинацией «жена»: *Sigiring xo'ra bo'lsa, berdi xudo, хотining xo'ra bo'lsa, urdi xudo* (Если корова твоя прожорливая – Бог дал, если жена твоя прожорливая – Бог наказал). Как видим, в паре «sigir – хотин» присутствует эксплицитная референция гендера во втором компоненте пары. Также приведенная нелицеприятная характеристика женщины косвенно доказывает, что «автором» этого пословицкого нарратива является мужское сообщество.

В паремиях метафорически обыгрываются названия различных видов птиц. Наиболее ярко маскулинные черты передают орнитонимы «воробей», «соловей», «беркут», «орел», «сокол», «тетерев»: *Беркут пискленка кормит, а орла не кормит*. Когнитивная модель «Воробей – умный мужик» метафорически реализована в паремии *Воробья на сосне не обманешь*. Метафорическая модель «Соловей – талантливый мужчина» использована в паремии «Соловья баснями не кормят». Фемининные признаки репрезентируют лексемы «сорока», «ворона», «сова», «синица», «утка», «курица»: *Ворона сове не оборона. Сова о сове, а всяк о себе*.

Метафорическая модель «Синица – достойная женщина» реализована в гендерной паре «синица – соловей»: *Синица в руках лучше соловья в лесе*. И в семантическом плане отсылает к другому народному выражению: *Лучшее – враг хорошего*. В узбекских паремиологических единицах чаще всего употребляются лексемы *tonuq* (курица), *g'oz* (гусь), *bedana* (перепелка), *olaqarg'a* (ворона), *o'rdak* (утка), *qaldirg'och* (ласточка), *burgut* (беркут), *laylak* (аист), *oqqush* (лебедь).

В основе некоторых русских пословиц можно вычленить когнитивную модель «женщина – глупая курица»: *В девках курочка – в бабах дурочка*. Признак неумеренности

женщины в бытовых ситуациях отражен в паремии: *Курицу не накормишь, а бабу не нарядишь*. Когнитивная модель «Женщина – не петух» является инвариантом предыдущей когнитивной модели, отражая гендерную асимметрию: *Не петь курице петухом, не владеть бабе мужчином*.

Таблица 1

Типы орнитонимов в узбекских паремиях

Птица	Узбекская паремия	Перевод
Tovuq	Chiranma <i>tovuq</i> , ketingdan uradi sovuq	Не хвались курица, из-под хвоста холодом веет
Bedana	Bedananing uyi yo'q, qayga borsa bitbidiq	у перепелки дома нет, но, куда ни пойдет, поет
Olaqarg'a	Oshnang <i>olaqarg'a</i> bo'lsa, yemishig go'ng bo'lur	Если твой друг – ворона, твоей едой будет навоз
Qaldirg'och	Bitta <i>qaldirg'och</i> kegan bilan bahor bo'lmas	С прилетом одной ласточки весна не приходит
Burgut	<i>Burgut</i> qarisa sichqon ovlar	Беркут постареет, мышей будет ловить
Shunqor	Ikki <i>shunqor</i> talashsa, bir qarg'aga yem tushar	Где два сокола дерутся, там одна ворона может прокормиться
Laylak	<i>Laylakning</i> кетишига бокма, келишига бок	Смотри не на отлет аиста, а на прилет
G'oz	Maqtanma, <i>g'oz</i> , hunaring oz	Не кичись, гусь, не велико твое ремесло

В узбекском языке лексема «*tovuq*» (*курица*) также обладает ярко выраженным гендерным спектром, поскольку в узбекском менталитете является вторичной метафорической номинацией женщины: *Tovuqning ugvani tomgacha* [2, С.192]. Данная пословица в семантическом плане соответствует паремии русского этноса *Курица не птица, баба – не человек*. Вместе с тем представительница женского пола частотно репрезентирована в провербиальном фонде узбекского народа и зоолексемой «*o'rdak*» (*утка*): *O'rdak o'ziga ogo bersa ham oqqush bo'lolmas* (Утка, как бы ни старалась, никогда не станет лебедью).

Выводы. Таким образом, зооморфные когнитивные метафоры в паремиологических дискурсах формируются по традиционным для национальной рефлексии когнитивным моделям, и вследствие этого легко декодируются в составе пословиц и поговорок. Для них характерна структурированность когнитивной модели, способствующая широкому распространению паремиологических единиц с зоонимическим компонентом в русском и узбекском языках.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Иллюстров И.И. Жизнь русского народа в его пословицах и поговорах: сборник русских пословиц и поговорок. – М.: Русская цивилизация, 2019. – 912 с.
2. Джураева З.Р. Гендерно маркированная лексика в паремиях узбекского языка // Совершенствование методики обучения языкам: площадка обмена прогрессивной практикой. Мат-лы VII Междунар. Науч.-метод.семинара. – Казань, 2023. – С.189- 192.
3. Лазарева М.Н. Нравственный потенциал зооморфной метафоры в латинских крылатых выражениях, пословицах и поговорах // Вестник Нижегородского университета им. Н.И.Лобачевского, 2012, № 1. – С.135-138.
4. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live by*. - Chicago: Chicago University Press, 1980. – 256 p.
5. Николаева Н.В., Пушкина К.В. Тематическая группа «животные» в общей картине мира (ОКМ) и в языковой картине мира (ЯКМ) // Лингвистика, лингводидактика, переводоведение: актуальные вопросы и перспективы исследования: Междунар.научн.-практ. конф. – Чебоксары, 2019. – С.69-72.
6. Устуньер Ильяс. Зооморфная метафора, характеризующая человека, в русском и турецком языках: Дис. ... канд. филол. наук. – Екатеринбург, 2004. – 172 с.
7. O'zber xalq maqollari / mas'ul muharrir Sh. Turdimov. – T. Sharq, 2019. -512 b.

УДК 811.111'37

ПОСЛОВИЦЫ И ПОГОВОРКИ В ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ: К ВОПРОСУ ОБ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ФУНКЦИИ

Н.Есемуратова, базовый докторант, Каракалпакский научно-исследовательский институт гуманитарных наук Каракалпакского отделения Академии наук Узбекистана, Нукус

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada badiiy asarlar tilidagi maqollarning o'rganilishi tarixi yoritiladi. Maqola badiiy asar tilida maqollarning o'rganilish tarixini, ularning tilshunoslik va adabiyotshunoslikdagi ahamiyatini ko'rib chiqadi. Maqola, shuningdek, maqollarni o'rganish

tarixida olib borilgan ilmiy izlanishlar, ularning metodologik asoslari, ilmiy qarashlar va bu jarayonda yuzaga kelgan muammolarni tahlil qiladi. Badiiy asarlar tilidagi maqollarni o'rganish, o'z navbatida, tilshunoslik fanining rivojlanishiga katta hissa qo'shganligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: badiiy asar, maqollar, tilshunoslik, maqollarning o'rganilishi tarixi, xalq og'zaki ijodi, adabiy janrlar, ilmiy metodologiya, tarixiy tahlil, badiiy nutq.

Аннотация. В данной научной статье рассматривается история изучения пословиц в языке художественных произведений. Анализируется эволюция научных подходов к исследованию пословиц, раскрывается их роль и значение в контексте лингвистики и литературоведения. Особое внимание уделяется использованию народных пословиц в художественной литературе, их эстетическим и моральным функциям, а также методологическим подходам и теоретическим основам, применяемым в литературоведении. Кроме того, исследование охватывает научные труды, посвящённые изучению пословиц, их методологическую базу и проблемы, возникающие в рамках этих исследований. Анализ пословиц в языке художественных произведений подчёркивает их важность для развития как литературоведения, так и лингвистики, акцентируя внимание на их значительном вкладе в прогресс указанных научных дисциплин.

Ключевые слова: художественное произведение, пословицы, лингвистика, история изучения пословиц, народное устное творчество, литературные жанры, научная методология, исторический анализ, художественный дискурс.

Abstract. This scientific article examines the history of the study of proverbs in the language of literary works. The article analyzes the evolution of scholarly approaches to the study of proverbs, exploring their role and significance within the fields of linguistics and literary studies. The article discusses the processes of transformation of proverbs in artistic language, their role in various literary genres, and the historical aspects of their application. Additionally, the paper explores the scientific research related to the study of proverbs, their methodological foundations, and the issues that arise within these studies. The study of proverbs in the language of literary works underscores their importance for the development of both literary studies and linguistics, highlighting their significant contribution to the advancement of these disciplines.

Keywords: literary work, proverbs, linguistics, history of the study of proverbs, folk oral tradition, literary genres, scientific methodology, historical analysis, artistic discourse.

Пословицы являются бесценным культурным наследием, накопленным каракалпакским народом на протяжении веков. Они представляют собой концентрат народной мудрости, сформированной на основе многовекового жизненного опыта, обычаев, традиций и мировоззрения. Пословицы каждого народа отражают его уникальный менталитет, культурные особенности и национальный характер. Несмотря на этнические и культурные различия, все пословицы объединяет лаконичность формы и глубина содержания. Благодаря этим качествам, пословицы стали важным источником информации о духовной жизни, культурном наследии и историческом опыте народа. В этом контексте изучение пословиц приобретает особую актуальность в рамках лингвокультурологических и этнолингвистических исследований. Особое внимание также заслуживает вопрос использования пословиц в художественной литературе. Пословицы выполняют важную функцию не только как средство языковой выразительности, но и как инструмент визуальной и смысловой репрезентации. Анализ литературных произведений разных эпох показывает, что практически не существует писателя, в чьём творчестве не использовались бы пословицы. Их присутствие усиливает художественную образность, придаёт тексту национальный колорит и способствует более глубокому восприятию авторской идеи. В русской лингвистике, использование пословиц в литературном произведении достаточно хорошо изучен. В 1984 году Т. А. Наймушина защитила кандидатскую диссертацию на тему «Пословицы в литературных произведениях»[6]. Работа состоит из двух глав. В первой главе говорится о лингвистическом статусе пословиц, различие между пословиц и поговорок, стилистическом значении пословиц и их функции в тексте. Включая пословицы как объект изучения

паремииологии, анализируется услуга обеспечения выразительности фигур в паремиях. Во второй главе обсуждаются способы употребления пословиц в литературном тексте так же как и в устной речи (без изменения), соответствие пословиц, а также классификация трансформации пословиц. Также особое внимание уделяется изменениям пословиц в устной речи, инверсия, замена компонентов, редукция, формо-грамматические изменения пословиц.

В 2006 году Н. Федорова защитила кандидатскую диссертацию на тему «Современные трансформации русских пословиц»[7]. В работе дано изучение явления в процессе трансформации пословиц: экспликация (добавление фрагмента содержания), импликация (редукция фрагмента содержания), обмены между компонентами, явление контаминации (сочетание двух фрагментов содержания и появление нового фрагмента). Во второй главе речь идет об освещении народности в трансформированных пословицах, о проблеме современной правды в структуре трансформированных пословиц. В художественных произведениях известных русских художников Н. Нимакасова, А. Чехова, Н. Лескова упоминаются различные трансформации пословиц и поговорок.

По мнению ученого, преобразованные сооружения появились в связи с требованием времени, политическими, экономическими и духовными событиями. В то же время они оцениваются как культурная доминанта, отражающая современное общество и ситуацию.

В лингвистике каракалпакского языка до настоящего времени не проводилось масштабных и целенаправленных научных исследований, посвящённых изучению функционирования пословиц в художественной литературе, а также их лингвопоэтическому и лингвокультурологическому анализу. Несмотря на значимость данной тематики для раскрытия культурно-языковой специфики народа, она до сих пор остаётся недостаточно разработанной в научной среде. Современные исследования лишь в ограниченной степени затрагивают данное направление, что указывает на необходимость его дальнейшего комплексного изучения.

Профессор Ш. Абдиназимов исследуя язык эпоса «Сорок девиц» (“Qırq qız”), также затрагивает используемые в эпосе пословицы. Опираясь на классификацию профессора Е. Бердимуратова, ученый изучает пословицы приведенные в фразеологических словах. Так как эпос написан в поэтической форме, для сохранения гармонии исполнители изменяли структуру пословиц и поговорок. Если даже порядок места слов меняется, на примерах доказывається, что воздействие эмоционально-выразительной мысли не снижается [1:145].

Ученый Г. Карлыбаева изучала семантико-стилистические особенности языка литературных произведений Ажинияза. Она анализирует пословицы в сочинениях поэта [5:103]. Пословицы в языке литературных произведений поэта отмечают 3 характерные черты пословиц: если пословицы употребляются в разговорной речи народа, то они и остаются в той форме; для личных статистических целей могут изменить структуру пословиц; строки Ажинияза стали пословицами в устах народа.

Следует отметить, что в последние годы данный вопрос привлекает внимание исследователей и в рамках темы проводятся научные мероприятия. Д.Ержанова защитила кандидатскую диссертацию на тему «Лингвопоэтический анализ стихотворений Ибраима Юсупова» [3]. Во второй разделе особым образом исследуются пословицы, употребленные в стихах Ибраима Юсупова. Выводы, полученные при изучении пословиц и поговорок в стихах поэта, служат важной научной информацией для познания каракалпакского языка, особенно для лингвопоэтики. В диссертации пословицы в стихах Ибраима Юсупова по характеру употребления разделены на две большие группы: пословицы и поговорки, употребляемые без изменения; пословицы, которые были изменены.

Д. Ержанова изучила использованные поэтом пословицы и сказала: «Все народные пословицы, использованные в стихах Ибраима Юсупова, стали основными элементами прекрасного произведения. «В стихах поэта нет неуместных пословиц» [3:18].

Спектр употребления пословиц и поговорок настолько широк, что в фольклоре нет жанра, где не употреблены пословицы. Пословицы были употреблены во всех жанрах, начиная

с обыкновенных сказок до былин, которые показывают колорит, обычаи, традиции того времени.

Пословицы можно разделить на разные тематические группы. В каждом из них появились правила морали, практические решения жизненных проблем людей, в том числе национальности каждого народа. Все эти свойства глубоко изучены в статье Ш. Кунназаровой «Значение лингвистического изучения пословиц в каракалпакских народных сказках» [8].

Если рассматривать сказки и пословицы как один из жанров фольклора, то использование одного жанра в рамках другого жанра вызывает интерес у ученых. Особенно соединение этих двух жанров с национализмом, раскрывающим жизнь народа, повышало полезность произведения. В статье все эти особенности исследуются с лингвокультурологической стороны, приводя примеры из народных сказок. Ученый анализирует пословицы в сказках и приходит к следующему выводу: В пословицах упоминаются национальные традиции народа; несмотря на то, что прошло несколько столетий, они сохранили свое значение; использование некоторых из них сегодня непродуктивно; в пословицах вместе с традициями поднимались вопросы о воспитании и нравственности народа [8:20].

Когда дело доходит до изучения пословиц и поговорок, необходимо остановиться на исследованиях А. Казакбаевой, которая в 2018 году опубликовала статью «Особенности стилистического употребления пословиц в художественных произведениях Т. Кайыпбергенова» [4].

Лексика произведений Т. Кайыпбергенова представляет собой образный язык, основанный на лексике каракалпакского языка. Здесь широко используются языковые ассоциации, основанные на различных лексических наложениях местного языка, и они направлены на выявление эстетического характера красивого произведения [4:129]. Исходя из этого, в данной статье ученый акцентирует внимание на стилистических особенностях пословиц и поговорок, написанных языком художественных произведений Кайыпбергенова. А. Казакбаева смогла все это раскрыть в своей статье.

Доцент У. Даулетова опубликовала статью на тему «Особенности употребления пословиц в художественных произведениях И. Юсупова» [2:131]. Ученый изучает особенности употребления пословиц в литературном произведении, их функции в тексте на основе поэзии И. Юсупова.

В статье пословицы и поговорки, используемые в художественных произведениях поэта, разделены на три группы и изучены: Пословицы и поговорки, употребляемые без изменения; пословицы, которые были изменены; пословицы, которые были освоены. Исходя из своих изучения автор пишет, что только в одном из стихов И. Юсупова, как «Мудрые слова народа» содержит около двадцати пословиц и поговорок. Это показывает мастерство И. Юсупова.

В ходе нашего исследования, посвящённого анализу пословиц и поговорок в художественных произведениях, мы пришли к выводу, что в лингвистике остаётся целый ряд нерешённых проблем, связанных с данной тематикой. Это обусловлено, прежде всего, тем, что использование пословиц и поговорок в литературном тексте варьируется в зависимости от индивидуального стиля и художественной манеры каждого автора – будь то прозаик или поэт. Пословицы в литературном контексте выполняют широкий спектр функций: от усиления образности до выражения авторской позиции и отражения национального менталитета. В связи с этим представляется целесообразным рассматривать изучение пословиц в художественной литературе как одно из приоритетных направлений в рамках каракалпакской лингвистики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдиназимов Ш. Лингвофольклористика. – Нөкис. 2015.
2. Даўлетова У. И.Юсупов шығармаларында нақыл-мақаллардың қолланылуы өзгешелігі. // “Хэзирги каракалпак филологиясының әхмийетли мәселелери” атамасындағы республикалық илимий-теориялық конференция материаллары топламы: – Нөкис, 2019.

3. Ержанова Д. Ибрайим Юсупов поэмаларининг лингвопоэтик таҳлили: Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати. –Нукус, 2022.
4. Қазақбаева А., Т.Қайыпбергенов шығармаларында нақыл-мақаллардың стильлик қолланылыў өзгешелиги. // ҚМУ хабаршысы. 2018.
5. Қарлыбаева Г. Әжинияз шығармалары тилинің семантика-стилистикалық өзгешеликтери (Монография). –Нөкис: Қарақалпақстан. 2017.
6. Наймушина Т. Пословицы и поговорки в художественном тексте: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Ленинград. 1984.
7. Федорова Н. Современные трансформации русских пословиц: Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Ленинград. 1984.
8. Qunpazarova Sh., Qaraqalpaq xalıq erteklerindegi naqıl-maqallardı lingvomádeniy úyreniwdiń áhmiyeti. // Илим хәм жәмийет. 2018, №4.

УЎК 82.0

ПОЭТИК ТАФАККУР ЯНГИЛАНИШИДА БОЛАЛАРГА МУНОСАБАТ ТАЛҚИНЛАРИ

Б.С.Жамилова, ф.ф.д., проф., Бухоро давлат университети, Бухоро

Аннотация. Поэтик тафаккур эволюциясини, ривожланиши омиллари ва қонуниятларини тадқиқ этиш натижасида дунё халқлари болалар адабиётида акс этувчи миллий психология, бадиий-эстетик анъана ҳамда янгиланишларнинг мавжуд адабий жараён тараққиётига сезиларли таъсир кўрсатишини асослаш аҳамият касб этади. Ҳозирги ўзбек болалар адабиётида поэтик тафаккур янгиланишининг роли, аҳамияти, уни эҳтиёжга айлантурган ички ва ташқи, ижтимоий-психологик, тарихий-маданий омиллар, бадиий қонуниятлар, етакчи тамойиллардан ҳисобланади. Ушбу мақолада ҳодисасининг тадрижий такомил босқичлари мифологик, эпик, бадиий-эстетик тафаккур билан генетик алоқадорлиги, халқ тафаккури бағрида шаклланган ижодкор ва бола тафаккури, оталар ва болалар руҳиятининг ўзига хос жиҳатларининг бадиий талқинлари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: мифологик, сюжет, тафаккур, поэтикалиштириш, эвристик, бадиий-эстетик, фольклоризм, генетик, мотив.

Аннотация. В результате изучения эволюции поэтического мышления, факторов и закономерностей развития важное значение имеет обоснование того, что народы мира оказывают значительное влияние на развитие существующего литературного процесса национальной психологии, художественно-эстетического аннотации и обновлений, отраженных в детской литературе. Роль и значение обновления поэтического мышления в современной узбекской детской литературе являются внутренними и внешними, социально-психологическими, историко-культурными факторами, художественными закономерностями, ведущими принципами, превратившими его в потребность. В данной статье рассматривается генетическая взаимосвязь эволюционных стадий явления с мифологическим, эпическим, художественно-эстетическим мышлением, творчеством и детским мышлением, сформировавшимся в рамках народного мышления, особенностями духа отцов и детей.

Ключевые слова: мифология, сюжет, мышление, поэтизация, эволюция, художественно-эстетический, фольклоризм, генетика, мотив.

Abstract. As a result of studying the evolution of poetic thinking, factors and patterns of development, it is important to substantiate the fact that the peoples of the world have a significant impact on the development of the existing literary process of national psychology, artistic and aesthetic annotation and updates reflected in children's literature. The role and significance of the renewal of poetic thinking in modern Uzbek children's literature are internal and external, socio-psychological, historical and cultural factors, artistic patterns, and guiding principles that have turned it into a need. This article examines the genetic relationship of the evolutionary stages of the phenomenon with mythological, epic, artistic and aesthetic thinking, creativity and children's thinking, formed within the framework of folk thinking, the peculiarities of the spirit of fathers and children.

Key words: *mythology, plot, thinking, poetization, evolution, artistic and aesthetic, folklore, genetics, motive.*

Инсоният пайдо бўлгандан буён болалик ҳам у билан ёнма-ён яшаб келаётган экан, асрлар давомида ижтимоий ҳаёт, даврлар ўзгаргани сайин адабий анъаналар, услублар қатори жамиятнинг болаликка муносабати, уларга мўлжалланган бадиий ижод намуналаридаги янгиланиш ҳам давом этиб келмоқда. Болалик инсониятнинг тарихий ўтмиши, ибтидоси, ички олами, “овози”, орзулари, келажагининг тимсоли сифатида турли метафоралар орқали намоён бўлганлиги айтилиши ҳақиқат. Болалар адабиётида бола ва болалик образини поэтиклаштириш натижасида болалар ҳақидаги, болаларбоп, болаларга тавсия қилинган бадиий-адабий ижод намуналарининг поэтик тафаккур янгиланишлари таъсирида болаларга мўлжалланган адабиёт юзага келган экан, унинг умуммиллий, умуммаданий ва айтилиши пайтда, миллий-ментал хусусиятларининг тарихий омиллари анча қадимийлиги аниқлашади. Болалар адабиётида поэтик тафаккур янгиланишининг тадрижий такомил босқичларига эътибор берилса, унинг мифологик, эпик, яъни халқнинг илк бадиий-эстетик тафаккур тарзи билан генетик алоқадорлиги, халқ тафаккури бағрида шаклланиши, ижодкор ва бола тафаккури, руҳиятининг ўзига хос жиҳатлари фольклоризмлар ҳамда мифологизмлар воситасида ҳам ривож топгани аниқлашади.

Поэтик тафаккур ижодкорнинг поэтик фаолияти (бадиий асар яратиши)да акс этади. Шунинг учун у орқали ижодкорнинг поэтик санъати, бадиий адабиёт қонуниятларини аниқлаш даражаси, бадиий сўзни вужудга келтириш маҳорати кўринади.

Фольклоршунос Жаббор Эшонқул ёзади: “Инсониятнинг энг буюк кашфиётларидан бўлган сўз санъати тарихи жуда қадимий бўлиб, унинг илк илдизлари жаҳон халқларининг фольклори тарихи, яъни сўз санъати тарихида ноэстетик ҳодисаларнинг эстетик ҳодисаларга айланиши масаласи билан боғлиқдир. Жирмунский таъбирича, сўз санъатининг илк ноэстетик илдизлари жаҳон фольклори тарихида кўринади.... Халқнинг мифологик тафаккурдан поэтик идрок қилишга ўтиши ва унинг самараси бўлган бугунги маънодаги фольклор мероси шунчалар мураккаб, унда ибтидоий жамоа тузуми, ундан кейинги илк маданий босқичларининг изларидан то замонавий маиший турмуш ва қарашларнинг қайта-қайта поэтик мушоҳада қилинган бадиий ифодаларгача кўриш мумкин”[14,93].

Унинг шаклланишига дастлаб мифологик қарашлар таъсир кўрсатган ва алоҳида омил сифатида хизмат қилган. Мифологик тафаккур аста-секин эпик тафаккур кўринишида ривожланиб борган. Натижада мифологик тасаввур-тушунчалар афсона, эртак, дoston жанрлари ҳамда уларнинг таркибидаги анъанавий эпик мотивларнинг шаклланишига олиб келган. Масалан, Одам Ато ва Момо Ҳаввонинг фарзандлари Қобил билан Ҳобил ҳақидаги ривоятда оила, унда болалар тарбияси, биродарларнинг ўзаро муносабати масаласи кўтарилган. Оилада фарзандлар ўртасидаги келишмовчилик, ака-укалар ўртасида меҳр-оқибатнинг дарз кетиши билан боғлиқ бу муҳим ижтимоий-ҳаётий муаммо талқини асосида адабиётда илк қотил образи очиб берилган.

Шунингдек, ўзбек халқ мифологик афсоналари орасида она ва бола (“Эр Хубби” афсонасида онасининг гапидан хафа бўлган ўғил қушга айланиб учиб кетади), ота ва ўғил (“Бойўғли” афсонасида отасини ранжитган ўғил унинг қарғиши билан қушга эврилиди) муносабатларига раҳна тушишидан фарзандларнинг азият чекиши кўрсатиб берилган.

Қизиғи шундаки, инсонларнинг бошқа жонзотларга айланиб қолиш хавотири аслида ўлим тушунчаси билан боғлиқ. Чунки қадимги инсонлар руҳ абадийлигига ишонган. Одам ўлмайди, балки бир кўринишдан бошқа кўринишга эврилиди деб тушунилган[18,120]. Бундай тушунчалар талқини ёзма адабиётда ҳам давом эттирилди. Жумладан, Франц Кафканинг “Эврилиш” ҳикоясида Гергегор Замза исмли йигит бир кечада ғалати жонзотга айланиб қолади. Шу сабабли ундан яқинлари узоқлашади. Уни ҳеч ким тушунмайди. Меҳр-муҳаббатга мушток йигит ёлғизланиб қолгани учун ҳалок бўлади[14,108].

Айтиш мумкинки, ота-оналар ва болалар муносабати дастлаб фольклорнинг афсона, ундан кейин эртак, дoston сингари жанрларида алоҳида мавзу, мотивлар тизимида талқин

килина бошланган. Кейинчалик, бу мавзулар эртакларда янада кенг ривож топгани кузатилади. Айниқса, уларда етим ва ўғай болалар тақдири алоҳида мавзу сифатида берилади. Ниҳоят, бу мавзулар халқ дostonларида янада кенг планда, бой сюжет воқеалари ҳалқасида берилгани кузатилади. Бунга ҳатто чет эл олимлари ҳам эътибор беришган. Жумладан, немис олими Карл Райхл “Алпомиш” дostonида ота-болалар Бойбўри ва Алпомиш, Алпомиш ва Ёдгор муносабатлари, тақдири дostonда бежиз алоҳида ёритилмаганини изоҳлашга ҳаракат қилган[16,395]. Шунингдек, рус олими М.Бахтин ҳам романларда оталар ва болалар муносабати натижасида ёзма адабиётдаги тараққиётни А.И.Герцен, Ф.М.Достоевский ижоди орқали ёритишга интиланган. Чиндан ҳам, Герценнинг “Ким айбдор?” (“Кто виновать?”) асарида бир оила мисолида отанинг болаларга муносабати туфайли ўсмир қиз изтироблари, хусусан, Любоньканинг ички кечинмаларидан иборат кундаликларида отаси худди бегоналардай бўлиб қолгани, ота-онаси бўла туриб, етимлардек ўксиниб, хўрланиб катта бўлгани учун отасини ҳеч қачон сева олмаслиги, ҳаётда ҳам бутунлай ўзини якка-ёлғиз, ортиқча ҳис қилаётгани акс этади[2,126]. Шунингдек, Ф.М.Достоевский асарларида ҳам, айниқса, унинг “Ака-ука Карамазовлар” асарида оталар ва болалар муносабатининг ҳаётий-психологик асослари бадий ёритилгани жиҳатидан эътиборни тортади.

Э.Воҳидовнинг “Болалар” шеърида ҳам болалик олами билан боғлиқ кечинмалар фалсафий талқин топган. Шеърда лирик қаҳрамон азалий муаммо: оталар ва болаларнинг бир-бирини тушуниши масаласини кўтаради. Бу муаммо, адабиётшунос Д.Қуროнов таъкидлаганидек, XIX асрга келиб рус ёзувчиси И.Тургеневнинг доврўқли романи билан ўзига муносиб ном топган бўлса ҳам, аслида азалий масала эканлигини талай далиллар ойдинлаштиради. Жумладан, қадим Бобилда беш ярим минг йил аввал ясалган идишга ёшларнинг маънан айнагани, оқибатда уларнинг ғоят қитмир ва беғам бўлиб кетганидан нолиб: “Бу кунги ёш авлод тамаддунимизни сақлаб қолишга қодир эмас” деган таассуф битилган экан. Фиръавнлардан бирининг қабрига эса ёшлар ўжар ва қайсар бўлиб қолгани – катталар насиҳатига қулоқ солмай қўйгани, бу аҳволда олам улар билан соб бўлиши афсус ила қайд этилган. Яна – Қобилнинг Одам Атога терс боргани, Нуҳ алайҳиссаломнинг ўғли Канъон ўлим хавфи остида ҳам падар сўзини олмагани, Иброҳим Халилуллоҳ отасининг динини ҳар йўл билан инкор қилгани – булар ушбу муаммонинг азалий эканига етарли далолатдир. Муаммо моҳияти ҳозирги оилаларда катталар ва кичикларнинг, яъни оталар ва болаларнинг, оналар ва қизларнинг кўпроқ замонавий воқеликларга қарашлари, дид ё қизиқишларидаги муайян фарқларга кўра белгиланмоқда. Шунга қарамай, ўзбек оилаларида муроса ҳукмронлиги аён ҳақиқат. Бунинг илдизи эса шарқона тарбия ва урф-одатларимизга бориб тақалади. Аммо бу ҳолат ота-она ва болалар муносабатида айрим муаммолар мавжудлигини буткул инкор қилишга асос бўлолмайди.

Таъбир жоиз бўлса, Э.Воҳидов шеърида шу мантикнинг поэтик ифодаси намоён бўлган. Катталар ота бўлгач, ўз болалиги эсидан чиқади, фарзандларининг дарҳол вояга етишини истаб, ўз йўлларида юришга мажбур қиладилар. Шу сабабли лирик қаҳрамоннинг эътирози ҳақли:

Аммо эриш туюлар нечун

Энди сизга бизнинг болалик!

Сиз ҳам, ахир, бола бўлгансиз,

Кўзингизда порлаган ҳайрат.

Ўйнагансиз, шўхлик қилгансиз,

Қалбингизни қийнаган ғайрат.

Айтинг,

Ё сиз гоҳи-гоҳида

Қоидани бузмаганмисиз?

Тирмашиб ё ўрик шохига,

Кўк ғўралар узмаганмисиз? [1, 67].

Болаликнинг барча шўхликларини инсон улғайгачгина ширин хотира билан эслайди. Яъни шоир айтмоқчи:

Тошойнага коптокни урса,
Синарми ё синмасми – кизик.
Ошпичокни тупрокқа суқса,
Унарми ё унмасми – кизик.

Катталар эса буни тушунишни хоҳламайди. Аксинча, ҳамма нарсани тақиқлайди, хатога йўяди.

Кўринадики, фольклордан бошланган оилада бола тарбияси ота-оналар, ака-ука, опа-сингилнинг оилавий алоқа ва муносабатларини адабиётнинг оғзаки ва ёзма шаклларида далиллаш марказий ўринда қўйилган. Бу фақат ҳар бир халқ адабиёти спецификасидан келиб чиқиб, ўша адабиёт қонуниятлари ва бадиий-эстетик тамойиллари билан боғлиқликда талқин этилган.

Бундай мавзу тараққиётини:

а) отанинг ўғилга муносабати (мумтоз адабиётда Кайковуснинг “Қобуснома” асари, замонавий адабиётда С.Барноевнинг “Қиблагҳоҳлар” публицистик ҳикояси, Т.Маликнинг “Меҳмон туйғулар” асари);

б) отанинг қизга муносабати (жаҳон адабиётида О.Бальзакнинг “Горио ота”, ўзбек адабиётида Ў.Умарбековнинг “Қизимга мактублар”, Бахтиёр Муҳаммадамин Абдурраҳим ўғлининг “Сирдошим – қизим, эшит...” асарлари);

в) онанинг ўғилга муносабати (С.Барноевнинг “Она” балладаси, Э.Маликнинг “Онаизор”, Ў.Ҳошимовнинг “Дунёнинг ишлари” асарлари);

г) онанинг қизга муносабати (С.Айнийнинг “Қиз бола ёки Холида”, А.Қаҳҳорнинг “Нурли чўққилар” қиссаси);

д) ака-ука, оға-ини муносабати (Горькийнинг “Болалик”, Х.Тўхтабоевнинг “Омонбой ва Давронбойнинг қишлоққа газ олиб келгани”, “Мунгли кўзлар” асарлари, С.Барноевнинг “Ака-укалар”, “Укам туғилган кун” шеърлари);

е) опа-сингиллар муносабати (“Горио ота”даги Дельфина ва Анастазининг бир-бирига нафратли муносабатлари, Ў.Умарбековнинг “Фотима ва Зухра” асаридаги эгизак опа-сингиллар оқибати);

ё) энагаларнинг болаларга, бобонинг неварига муносабати (А.С.Пушкиннинг энагаси А.Родионовнага бағишланган, С.Барноевнинг “Бобом айтган кўшиқ” шеърлари, Э.Маликнинг “Неварамга мактублар” асари);

ж) етимларга муносабат (Ғ.Ғуломнинг “Сен етим эмассан”, “Шум бола”, “Ёдгор”, “Нетай” асарлари, Э.Маликнинг “Болалик ва ўсмирлик кўчалари” асарлари) кабилар орқали англаб олиш мумкин.

Шу билан бирга болаларнинг ота-онага муносабати акс этган асарлар ҳам бор. Бунга жаҳон адабиётида Ф.Кафканинг 1919 йилда ёзилган “Отамга хат” асарини мисол қилса бўлади. Ушбу эссени Вафо Файзуллоҳ ўзбек тилига таржима қилган ва уни “Кафканинг отасига ғазабномаси” сифатида қайд этган. Аммо бу асарда Кафкага отасининг адолатсиз муносабати ошкор қилинган эса-да, барибир адибнинг ўз падарига меҳр-муҳаббати сезилиб туради. Буни қуйидаги парча яққол кўрсатиб туради: “Сен кучли ва жасур ўспирин бўлишим учун астойдил куйиб-пишдинг, аммо тарбия услубинг феъл-атворингга жуда ҳам мос тарзда, қаҳр-ғазаб билан, куч ишлатиб, бақириб-чақириб мақсадингга эришмоқчи бўлдинг ва хаёлингга бундан бошқа тарбия воситалари келиши ҳам амри маҳол эди, бу эса кутилган натижага хилоф бўлди. ... Ўшанда сен ҳозиргига қараганда ёш, серғайрат, кучли, шунга яраша дўлвор ва беғам эдинг, дўконингга бутунлай боғланиб қолганингдан Сени кунига атиги бир марта зўрға кўра олардим, эҳтимол, шунинг учун ҳам Сен ҳақингдаги таассуротим яна ҳам юксалар, ҳар куни кўриб юриладиган ҳаётнинг одатдаги жуда рангсиз манзаралари олдида ушатиб бўлмас ва қўл етмас даражада буюк эди” [1].

Ўзбек болалар адабиётида болаларнинг катталарга, ота-оналарга муносабатини қисман автобиографик қиссаларда, шунингдек, Х.Тўхабоевнинг “Мунгли кўзлар”, Т.Маликнинг “Алвидо, болалик!” асарида учратиш мумкин.

Умуман, болалар адабиётининг мақсади, вазифалари аслида дастлаб фольклордан талқин қилина бошланган, кейинчалик мумтоз адабиётда айрим ижодкорларнинг ўз фарзандларига насиҳатларини “нома”, (масалан, “Қобуснома”), “маъвизалар” (масалан, “Баҳористон”) шаклида, замонавий адабиётда эса С.Айнийнинг “Қиз бола ёки холида” кўринишида юзага кела бошлаган.

Аниқ бир муаллиф яратган асарда бевосита ўша ижодкорнинг тафаккур тарзи, нутқи бўй кўрсатади. У фикрларини насрий, шеърӣ ва драматик шаклларда ўз нуқтаи назари, билими, тажрибасидан келиб чиқиб баён қилади. Ёзувчининг тафаккури унинг бадиӣ нутқида ҳам акс этади. Масалан, у бола учун ёзаётганида, асарнинг тарбия воситаси эканини унутмайди. Айтайлик, “кўр” сўзини қўлламай, эфемизм ишлатиб, бу сўз ўрнида “кўзи ожиз” бирикмасидан фойдаланади. Шу орқали болаларга нутқ одобини етказишни кўзда тутаяди. Ижодкор поэтик тафаккури орқали бола поэтик тафаккури яратилади ва ривожлантирилади.

Болалар адабиётида поэтик тафаккур ривожини халқ тафаккури, ижодкор ва бола тафаккури кесимида бирлашиб, ўзига хос поэтик янгиланишларда намоён бўлади. Зотан, болалар учун асар яратадиган ижодкор тафаккурининг белгилари қуйидагилардан иборат дейиш мумкин:

Биринчидан, болалар ижодкори бола онги, шуури, фикрлаши, қизиқишини ҳисобга олиб, унинг ёши, руҳиятига мос фикрлайди.

Иккинчидан, ижодкорнинг бола ўй-фикрларини унинг нутқида баён этишга интилиши, шунга мос тарзда кўпроқ содда гаплар, содда ифода ва услубий нейтрал сўзлардан фойдаланишида кўринади.

Учинчидан, боланинг ҳаёт воқеликларини таҳлил қилиш услубини қўллаши ва шу услубда воқеалар баёнини беришга интилиши, таҳлилда, нутқда қабул қилишига эътибор қаратишида кузатилади. Масалан, адабий эртакларда катталар гапи образли тафаккурнинг болаларча тасаввур призмасидан ўтказилади. Ижодкор поэтик тафаккури, нутқи орқали бола тафаккури очиб берилади. Бунда бола тушунадиган нутқ элементларидан фойдаланиб, унинг фикрлаш доираси кўрсатилади.

Бола тафаккури: а) мактабгача тарбия ёшдаги-кичкинтойлар; б) кичик мактаб ёшидаги болалар; в) 12-16 ёшдаги ўсмирлар ўртасида ўзаро фарқланади. Ана шу уч хил ёш хусусиятига қараб, болаларнинг фикрлаш тарзи ҳам тафовутланади. Бу уларнинг одам ва оламни қабул қилиши, қизиқиши, орзу-интилиши, ўй-хаёли, дунёқараши кабиларда намоён бўлади.

Бола тафаккури ривожига ва янгиланишига таъсир кўрсатувчи омиллар кўп. Булардан асосийлари қуйидагилардир: а) оиланинг таъсири (“Мунгли кўзлар”); б) жамиятнинг, муҳитнинг таъсири (“Алвидо болалар”); в) бадиӣ адабиётнинг таъсири (бу ҳал қилувчи таъсир омили бўлиб, болада ижодкорлик хусусиятини ҳосил қилади ва такомиллаштиради); г) кино, тасвирий санъат, қўғирчоқ театри, болалар спектакллари, сахналарининг таъсири.

Бинобарин, умумадабиётда, асосан, халқ тафаккури билан ижодкор тафаккури юзага чиқади. Бола тафаккурининг ифодаси ёки унинг муаллиф томонидан очиб берилиши болалар адабиётининг муҳим специфик белгиларидан бирини ташкил қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Воҳидов Э. Сайланма. 2-жилд. Шеър дунёси. – Тошкент: Шарк, 2001.
2. Герцен А.И. Кто виноват? – Москва: Медиа, 2014. – С.126.
3. Jamilova B. - Description of the spirit of teenagers in uzbek children's prose. Middle European Scientific Bulletin ISSN, 2020.
4. Jamilova B.S., Safarova N.O. Basics of Uzbek Children's Reading. TEST Engineering & Management//http://www ..., 2019.
5. JB Sattorovna, KM Yusufovna . Comparative interpretation of the characters in English and Uzbek novels. The journal of contemporary issues in business and government. 2021/4/30. 27 (2), 1608-1615
6. BS Jamilova, MY Qahhorova . Bolalar detective nasrida o'smirlar ruhiyati tasviri. International scientific methodical journal, ISSN, 2181-1709
7. Jamilova B, Nuriddinova Sh. The spiritual description of adults in uzbek children's prose-the place of literary psychologism. Academia: An international multidisciplinary research journal. Vol. 11 Issue 1, January.–Indiya, 2021.
8. Jamilova Bashorat Sattorovna, Nuriddinova Shaxnoza. O 'zbek bolalar adabiyotida badiiy tafakkur yangilanishining tadriji. Til va adabiyot ta'limi. 2020-yil, 12-son, 20-27-b
9. Jamilova B. O 'zbek bolalar adabiyoti. O 'quv qo 'llanma. Toshkent.“Innovatsiya–ziyo, 2020.

10. BS Jamilova, IF Sharipova. Important itegration principles in integration of literature and mathematics. Middle European Sci. Bulletin 10, 69-76.
11. JB Sattorovna. Historical and cultural factors of the renewal of poetic thinking children's literature. International journal of artificial intelligence. 2024/10/20. 4 (08), 209-216.
12. Джамилова Б, Л Мингазова. Игра слов и смыслов: сравнительный взгляд на юмор в татарской и узбекской детской поэзии. 2024/10/10. 1 (3), 5-13.
13. Jamilova B., Nuritdinova S. Ecological education in children's poetry: Expression of nature's relation to society. E3S Web of Conferences, 2024, 587, 05013.
14. Жаббор Эшонкул. Эпик тафаккур уйғунлиги / Миф ва бадий тафаккур. – Т.: Фан, 2019. – Б.93.
15. Кафка Ф. Отамга хат. Жараён. – Т.: Янги аср авлоди, 2016. – Б. 343-360.
16. Reichl Karl. Turkic Oral Epic Poetry: Traditions, Forms, Poetic Structure. Garland Publishing, inc. – New York & London, 1992. – 395 p. <https://www.twirpx.com/file/1287984/>.
17. Safarov O, R Barakayev, B Jamilova. Bolalar adabiyoti. Darslik, Buxoro-2018.
18. Ўраева Д. Ўзбек мотам маросими фольклори. – Т.: Фан, 2004. – Б.120.

УЎК 808.3

ИДИОСТИЛЬ ВА УНИ ШАКЛЛАНТИРУВЧИ ИЖТИМОЙ ОМИЛЛАР ХУСУСИДА

С.А.Жиренов, доц., ф.ф.н., Қозоғистон миллий педагогика университети, Олмаота
М.А.Хусанова, катта ўқитувчи, PhD, Фаргона давлат университети, Фаргона

Аннотация. Мазкур мақолада бадий нутқда идиостил, уни шакллантирувчи омиллар хусусида фикр юритилган. Шунингдек, мақолада, турли ижтимоий даврда яшаган шоирлар идиостили солиштирилган, поэтик нутқ эгасининг лисоний тафаккури ва воқеликка эстетик муносабати ҳам муҳокамага тортилган.

Калим сўзлар: муаллиф идиостили, ижтимоий омил, муаллиф дунёқараши, баён услуби, поэтик нутқ, лингвистик билим.

Аннотация. В данной статье мы размышляем об идиостиле в художественной речи, о факторах, которые его формируют. В статье также сравнивается идиостиль поэтов, живших в разные социальные эпохи, а также обсуждается лингвистическое мышление и эстетическое отношение обладателя поэтической речи к действительности.

Ключевые слова: авторский стиль, социальный фактор, авторское мировоззрение, стиль повествования, поэтическая речь, лингвистические знания.

Abstract. This article, we reflect on the idiosyncrasy in artistic speech, on the factors that form it. The article also compares the idiosyncrasies of poets who lived in different social eras, as well as discusses the linguistic thinking and aesthetic attitude of the owner of poetic speech to reality.

Key words: author's style, social factor, author's worldview, narrative style, poetic speech, linguistic knowledge.

Кириш. Матни антропоцентрик тадқиқ этишга қаратилган тадқиқотларда поэтик нутқ масаласи алоҳида ўрин тутди. Поэтик нутқ доирасида тадқиқ этилиши лозим бўлган муаммоли масалалардан бири муаллиф идиостили ва унинг стилистик хусусиятларини ўрганишдир. Поэтик асарларнинг лингвопоэтик таҳлиliga қаратилган тадқиқотларда идиостил ижодкор бадий оламини ёритиш учун хизмат қилувчи лисоний усул ва воситаларнинг мураккаб тизими сифатида таърифланади. Мазкур таъриф ижодкорнинг сўз танлаш, гап тузиш ва фикрни баён қилиш услубида фақат ўзигагина хос бўлган ва фақат ўзи амал қиладиган лисоний қонуниятларнинг ўзига бўйсундирилишини кўрсатади.

Шунга кўра, идиостил лингвистик атама сифатида индивидуал услуб (стил) бирикмасининг қисқартирилган шакли бўлиб, бирор бир ижодкорнинг тилдан фойдаланиш хусусиятларини ўз ичига олган услубнинг ўзига хос комплекси маъносини ифода этади. Мазкур атама бадий асар таҳлиliga бағишланган илмий ишларда қўлланиб, нутқ муаллифининг бетакрор ва ноёб услуби маъносида ишлатилади ва бошқа муаллифлар услубидан кескин фарқ қилувчи сўз танлаш маҳорати ва фикрни етказиш услуби маъносини ўз ичига олади. Муаллиф тилининг ўзига хослиги борлиқни қандай тасаввур этиши ва тил воситалари ёрдамида уни тасвирлай олиш даражасида ҳам кўзга ташланади. Идиостилнинг ўрганилишида муаллиф томонидан яратилган поэтик нутқ таҳлили мантиқан ўзини оқлайди.

Бу жараёнда муаллиф томонидан ишлатилган лексик бирликларгина эмас, муаллиф фикрини иерархик тарзда ривожлантирувчи синтактик қурилмалар – одатдаги сўз бирикмалари, ноодатий бирикмалар, гаплар, уларнинг турлари (содда, қўшма, мураккаб гаплар) суперсинтактик бутунликлар ва уларнинг шаклланиш жараёни тадқиқ этилади. Муаллифнинг синтактик қурилмалар тузишдаги ўзига хослиги, синтактик қонуниятларга қай даражада амал қилиши ёки мазкур қонуниятлар талабларидан (маълум бир стилистик мақсадда) четга чиқиш ҳолатлари кўриб чиқилади. Идиостил тадқиқида, энг аввало, муаллифнинг бадиий асар матнини яратишда умумий қонуният ва тамойилларга амал қилмаслик, грамматик қонуниятлардан четлашиш, ўз фалсафий қарашлари баёнида “ғайритабиий” усул ва воситалардан фойдаланиш даражаси диққат марказида туради. Лекин бу ижодкорлар доимо грамматик қонуниятларни четлаб ўтиб, асар яратадилар, дегани эмас. Муаллиф маълум бир тилнинг эгаси сифатида шу тилга хос бўлган қонунларга доимо амал қилади. Фақат баён услуби, сўз қўллаш ва синтактик қурилмаларни шакллантиришда ўзига хосликлар кузатилади [1,17].

Ўрганилганлик даражаси. Идиостилни фақат индивидуал доирада эмас, балки кенг ижтимоий қамровда ўрганиш мавзу моҳиятини аниқ ифодалашга ёрдам беради. Поэтик нутқнинг шаклланиш жараёнида унга ташқи (лингвистик характерга эга бўлмаган) экстралингвистик омилларга тилшунослар томонидан: а) муаллиф шахси ва унинг дунёқараши; б) поэтик нутқнинг миллий хусусиятлари; в) коммуникация предмети ҳақидаги мавжуд билим (маълумотлар); г) даврнинг ижтимоий ҳолати; д) нутқ мавзуси, нутқий вазият ва ҳ.к. [2, 46-52] каби хусусиятлар кўрсатиб ўтилади. Шундан келиб чиқиб, ф.ф.д., профессор М.Абдупаттоев бу омилларнинг асосий белги-хусусиятлари сифатида қуйидаги масалаларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқлигини таъкидлайди:

а) муаллиф шахси ва унинг дунёқараши. Нутқнинг яратилишида муаллиф шахсининг “ким” эканлиги, унинг қандай муҳитда улғайгани, маълумоти, характери, дунёқараши, билимлари мажмуаси кабилар муҳим ҳисобланади, бу поэтик нутққа ҳам тегишлидир, чунки поэтик нутқнинг шаклланишида муаллифнинг “мен”и тўла акс этади. Бу омиллар нутқ мазмунига ҳам таъсир этади, ифодада ҳам кўзга ташланади. Муаллиф ҳар қандай воқеликни ўз позицияси нуқтаи назаридан келиб чиқиб тасвирлайди ёки баён қилади. Агар маълум бир ижодкор мисолида унинг поэтик асарлари шу нуқтаи назардан таҳлил этилса, бу омил яққол кўзга ташланади;

б) поэтик нутқнинг миллий хусусиятлари. Ҳар қандай поэтик нутқда миллий характер намоён бўлади. Миллатнинг умумий белги-хусусиятлари, анъаналари, маданияти, урф-одатлари кабилар, ҳатто, поэтик нутқ шу мавзуда бўлмаса ҳам, сезилиб туради. Чунки нутқ муаллифи ҳам маълум бир миллат фарзанди, иккинчидан, нутқнинг тингловчиси, адресати шу миллат вакиллари бўлгани учун ҳам, муаллиф онгида шу халқ сиймоси гавдаланиб туради. Миллийлик хусусияти гап қурилиши – шеърини сатрларнинг шаклланишига ҳам таъсир қилади;

в) коммуникация предмети ҳақидаги мавжуд билим (маълумотлар). Нутқ предмети фикрнинг нима ёки ким ҳақида кетаётганлиги, нима ҳақида маълумот берилаётганлигидир. Нутқ муаллифи шу предмет ҳақидаги ўзида мавжуд маълумот, тасаввурдан ортигини ифода қила олмайди. Муаллиф имконияти бу борада чегараланган. Муаллиф ҳатто романтик фантазияга берилганда ҳам (бу поэтик нутқнинг бир белгиси), қўшимча информация етказиш имконига эга эмас;

г) даврнинг ижтимоий ҳолати. Поэтик нутқнинг яратилишида давр руҳи, ижтимоий-сиёсий воқелик ўз аксини топади. Бу экстралингвистик омил поэтик нутқ муаллифининг нимани, қандай ёритиш ҳақида изланишига сабаб бўлади, чунки муаллиф ҳам маълум бир давр, маълум бир жамиятнинг аъзоси ва бир вақтда маҳсули ҳам. Турли даврларда яратилган поэтик асарларни таҳлил қилар эканмиз, давр, замон, вақт, сиёсат каби категориялар нафақат поэтик асарлар мавзуси, ғояси ёки тасвир характерига, балки лексикаси, синтактик қурилмаларнинг тузилиши, шеърини шаклларга ҳам таъсир қилганининг гувоҳи бўламиз [1,17].

Таҳлил ва натижалар: Ижодкор яшаган давр ижтимоий-сиёсий шароити, бу жараёндаги шоирнинг ўрни ҳам унинг асарларида акс этади. Масалан, ўзбек адабиётида Абдулла Авлоний, Чўлпон шеърлярида ўз фаолияти ва мақсадидан келиб чиқиб миллий уйғониш ғоялари, маданий ислохотларга ташналик, эрка интилиш кучли эканлиги яққол сезилади. Улар соф ўзбекча лисоний бирликларга замонавий маъно юклаш, халқона тил билан юксак фалсафий фикрларни ифодалаш орқали ўзига хос услубни ярата олганлар. Абдулла Орипов, Усмон Азим, Ҳалима Худойбердиевалар билан Фахриёр, Зебо Мирзо, Гулжамол Асқаровалар шеърларини таққосланадиган бўлса, нафақат мавзу ёки ғоявий томондан, балки фикрни ифода этиш жиҳатидан фонетик, лексик, морфологик, синтактик бирликларни танлашда ҳам фарқ катта эканлиги намоён бўлади. Масалан, Усмон Азим шеърини нутқида ҳатто унинг ўсиб-улғайган ери – Сурхондарё табиатига уйғун бўлган кенгликларни, табиатни акс эттирадиган “тоғ”, “боғ”, “дашт”, “осмон”, “дарахт”, “қуёш”, “куз”, “куш” каби образлардаги лисоний бирликларга фалсафий маъно юклаш, ҳаёт манзараларини, инсоний изтиробларни оддий каби кўринган, аммо чуқур эстетик маъно ифодаловчи метафоралар орқали акс эттириш етакчилик қилишини кўриш мумкин:

Эй, куш!.. Эй куш!

Мастона куш, тинмайсан!..

Фақат қўниб зил кифтимга

Юрагингни тилмайсан.

Армонингда ҳар лаҳзада

Ерга ботиб боряпман,

Соғинчингда ер қаърида

Тоғдай ўсдим, билмайсан.

Хулоса. Юқорида таъкидланганидек, идиостилнинг шаклланишида турли ташқи омилларнинг таъсири катта. Чунончи, ҳар қандай ижодкорнинг ўз яшаган муҳити, тилнинг шу даврдаги адабий меъёрий ҳолати, муҳими, нутқ муаллифининг бу омилларга муносабати идиостилни шакллантиради. Шу омиллар таъсирида миллий маданиятга асосланган образлар, рамзлар, метафоралар, ҳатто окказионал иборалар яратилиш ҳам мумкин. Шунинг учун бир даврда, бир жамиятда яшаб фаолият юритган ижодкорларнинг ҳам ўзига хос, бир-бирида такрорланмайдиган нутқ услубини кўриш мумкин. Бироқ, шуни таъкидлаш зарурки, идиостиль ҳар қандай янги ифода ёки такрорланмас лисоний ўзгариш билан намоён бўла олмайди. У лингвوماданий жиҳатдан юқори салоҳиятга эгалликни намоён этадиган, мавзу моҳиятга мос бирликларни ярата оладиган, поэтик жиҳатдан етук бадиийликка асосланган, эстетик жиҳатдан ҳассослик талабига жавоб берадиган ижод маҳсули бўлгандагина тингловчилар томонидан қабул қилинади ва умрбоқийликни таъминлай олади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Абдупаттоев М. Ўзбек тилининг поэтик синтаксиси. Монография. – Фарғона, 2021. Б– 200.
2. Антонов Т.В. Влияние экстралингвистических факторов на перевод лексики с национально-культурным компонентом. //Litera. 2017/ № 4, С.442.
3. Khusanova M & Khusanova M. Role of occassional units in farida afroz's idiostyle. Thematics Journal of Education Impact Factor (UIF- 2020):7.528 Impact Factor (IFS-2020):7.433: <https://doi.org/10.5281/zenodo.6467338>. P-63-69 12.04.2022.
4. Усмон Азим. Танланган асарлар. Тошкент. Б-477.

UDK: 81'1(045)

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ ПРЕЦЕДЕНТНЫХ ФЕНОМЕНОВ В МЕДИА-ЯЗЫКЕ

К.Маматкулова, докторант, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Media tilidagi pretsedent hodisalarni taqqoslash tadqiqotining nazariy asoslari turli kontekstlarda madaniy va kommunikativ ahamiyatga ega bo'lgan til birligi tahlili va taqqoslashga asoslangan. Pretsedent hodisalari (yoki pretsedent matnlar) -bu jamoat ongida keng tarqalgan va tanish madaniy belgilar sifatida ishlatiladigan bayonotlar, voqealar yoki iboralardir.

Media tilida bu hodisalar ma'no yaratishda va intertekstual bog'lanishlarni qurishda muhim rol o'ynaydi.

Kalit soʻzlar: *pretsedent fenomenlar, pf funksiyalari, madaniyaroq muloqot, pragmatik salohiyat*

Аннотация. *Теоретические основы сопоставительного исследования прецедентных феноменов в медиа-языке основаны на анализе и сравнении языковых единиц, которые имеют культурную и коммуникативную значимость в разных контекстах. Прецедентные феномены (или прецедентные тексты) - это такие высказывания, события или фразы, которые уже получили широкое распространение в общественном сознании и используются как узнаваемые культурные маркеры. В медиа-языке эти феномены играют важную роль в построении смыслов и интертекстуальных связей.*

Ключевые слова: *прецедентные феномены, функции pf, межкультурная коммуникация, прагматический потенциал*

Abstract. *The theoretical foundations of comparative study of precedent phenomena in media language are based on the analysis and comparison of linguistic units that have cultural and communicative significance in different contexts. Precedent phenomena (or precedent texts) are statements, events, or phrases that have already become widespread in public consciousness and are used as recognizable cultural markers. In media language, these phenomena play an important role in constructing meanings and intertextual connections.*

Key words: *precedent phenomena, functions of pf, intercultural communication, pragmatic potential*

Языки наций отличаются друг от друга как языковыми (вербальными) средствами, так невербальными. Определённая часть информации, переданной ПФ понимается дословно, когда как есть скрытые намёки и подтексты понимаемые только носителем языка на эмоциональном уровне. Если Пётр I является новатором и революционером для русских, то в лингвокультурном сообществе узбеков такими героями являются Джадиды. В каждой языковой личности есть такие феномены, в которых осуществляется реинтерпритация имеющая сверхличностный характер.

Л.И. Гришаева отмечает, что ПФ являются универсальным средством передачи культурной информации. Такое понимание прецедентности обуславливает сопоставительное изучение ПФ в языке. В каждодневной речи ПФ встречаются везде: в кругу друзей, на работе, дома, а для не носителя языка СМИ являются главным источником накопления и понимания такого культурного контекста.

«ПТ представляет собой, с прагматической точки зрения, возможность с помощью минимума средств реализовать свою интенцию. При использовании ПТ речь, действительно, может идти о минимуме средств, поскольку соответствующие образцы осмысления действительности, с одной стороны, содержат уже готовые продукты речемыслительной и коммуникативной деятельности, типичные для данной культуры, а с другой -напрямую связаны с фундаментальными представлениями соответствующего социума о том, что есть хорошо, а что -плохо [1].»

В каких целях изучаются?

ПФ – расширяют коннотативное поле ресипиента и отправителя

ПФ – воздействует на смысловое поле

ПФ – воздействует на целевую аудиторию с помощью экспрессивно-суггестивных эффектов (суггестия – внушение)

Пф – выполняет манипулятивную функцию

ПФ м- имеет прагматический потенциал (практическая полезность)

Источники ПФ

1. Художественная литература

2. Фразеологизмы

3. Отечественные фильмы мультфильмы – особенно те, которые превратились в национальное достояние

4. Фоновые знания из области культуры, науки и истории

В межкультурной коммуникации прецедентные феномены играют большую роль. Межкультурная коммуникация – это адекватное взаимопонимание двух участников разговора, которые принадлежат к разным национальным культурам.

Так появилась потребность изучать прецедентные феномены в сопоставительном аспекте.

Точки зрения таких выдающихся русских учёных как В.В. Красных, Д.Б. Гудкова, Ю.Е. Прохорова сходятся на вопросе ментальной структуры концептов ПФ. Они считают, что концепты ПФ включают в себе инвариантную и вариативную части. Первая часть – инвариантная – известная широкой аудитории и присутствует в структуре языковой личности, а вторая носит частный характер и частично зависит от восприятия языковой личности.

ПФ – отражают особенности индивидуальной и коллективной картины мира, поэтому имеют такие свойства как: Эталонность, Аксиологическая маркированность и референциальность.

Дискурс-анализ необходим, так как прагматика речевой ситуации, интенции адресанта, фоновые знания адресата и способность его правильно интерпретировать высказывание играют важную роль при изучении ПФ. И было бы нецелесообразно изучать ПФ как тексты или же только продукт речевой деятельности, необходимо исходить из ситуации, в которой ПФ функционируют.

Основные теоретические аспекты, на которых основывается исследование прецедентных феноменов, включают:

1. Теория интертекста: Согласно этому подходу, каждый текст является частью более широкого культурного контекста, где взаимодействуют различные тексты и символы, а медиасообщения строятся на основе узнаваемых фрагментов из других дискурсов (литературных, исторических, медийных). «Самая большая ценность народа – это язык, - язык на котором он пишет, говорит, думает. Думает!» [2] Важно понимать, как эти тексты перекликаются и интерпретируются в рамках различных культурных и медийных контекстов.

2. Прагмалингвистика: В рамках этого направления изучается, как прецедентные феномены в медиадискурсе могут изменяться в зависимости от коммуникативных целей, аудитории и конкретных условий взаимодействия. Важным аспектом является анализ прагматических аспектов -как высказывания воспринимаются и интерпретируются аудиториями. «В языке сказались внутренние силы народа – его склонность к эмоциональности, разнообразие в нём характеров и типов отношения к миру» [3]

3. Медиапрагматика: Это раздел исследования, который занимается изучением специфики функционирования языка в средствах массовой информации. В этом контексте прецедентные феномены могут быть использованы как инструменты манипуляции мнением, формирования идеологий или конструкций идентичности.

4. Культурные и социальные контексты: Прецедентные феномены всегда связаны с культурными и социальными кодами, поэтому важно учитывать культурные различия и исторические аспекты при анализе медиатекстов, в которых используются эти феномены. Медиатексты часто играют роль не только в распространении информации, но и в формировании общественных ценностей и норм. «... для языка нужна его история, нужно хоть чуточку понимать историю слов и выражений знать идиоматические выражения, знать поговорки и пословицы. Должен быть фон фольклора и диалектов, фон литературы и поэзии. Язык, отторгнутый от истории народа, станет песком во рту.» [4]

5. Дискурс-анализ: Для исследования медиа-языка в контексте прецедентных феноменов часто используется метод дискурс-анализа, который позволяет выявить скрытые смыслы и идеологии, лежащие в основе медиатекстов. Прецедентные явления в медиадискурсе могут не только передавать информацию, но и активно участвовать в конструировании социальной реальности.

6. Теория медийных коммуникаций: Важно учитывать, как новые медиа влияют на распространение прецедентных феноменов, их трансформацию и адаптацию к новым условиям. Современные медиа (социальные сети, блоги, интернет-платформы) часто становятся важным механизмом в передаче и изменении смысла таких феноменов.

7. Заключение. Таким образом, сопоставление ПФ в медиа-языке требует комплексного подхода, включающего лингвистический, культурологический, психологический и социологический анализ. ПФ обладают глубоким культурным контекстом, и их правильная интерпретация зависит от знания фоновых знаний, социальной ситуации и мотивации участников коммуникации.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Слышкин Г.Г. Прецедентные тексты и их функции в языке СМИ. -М.: Наука, 2005.
2. Гришаева Л.И. Языковая личность и прецедентные феномены. -М.: Высшая школа, 2011.
3. Красных В.В., Гудков Д.Б., Прохоров Ю.Е. Ментальная структура концептов в языке. -М.: Академический проект, 2008.
4. Лотман Ю.М. Культура как текст. -Т. 1. -СПб.: Искусство-СПб, 1992.
5. Гоголева Н.П. Фразеология в языке СМИ. -М.: РГГУ, 2010.
6. Успенский Б.А. Русская литература и культура как система прецедентных феноменов. -М.: Литературный институт, 2003.
7. Прохоров Ю.Е. Язык и культура в межкультурной коммуникации. -М.: Издательство РАН, 2012.
8. Суслова Т.И. Прагматические аспекты языка СМИ. -М.: Высшая школа экономики, 2014.
9. Арутюнова Н.Д. Теория дискурса: Этапы и проблемы анализа. -М.: Академический проект, 2009.

УДК 82.0

ЭЛЕМЕНТЫ ФОЛЬКЛОРА В СТИХОТВОРНОЙ ДЕТСКОЙ ПЬЕСЕ МИКАИЛА РЗАГУЛУЗАДЕ «УЗОРЫ»

**Ш.Н.Мамедова, д.ф.ф., доц., Азербайджанский Государственный Педагогический
Университет, Азербайджан**

Annotatsiya. Mikayil Rzagulzodaning ilmiy tadqiqot sifatida ko'zda tutilgan "Naxishlar" deb nomlangan ushbu she'riy asarida yozuvchi ijodiy faoliyatining asosiy yo'nalishlari haqida ko'rgazmali tasavvur yaratilgan, ijodkorning xalq og'zaki ijodidan bahramand bo'lgan she'riy asariga xos xususiyatlar ochib berilgan. Rassomning yozuvchi sifatidagi ijodiy palitrasining xarakterli xususiyatlari boy faktlar asosida ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Drama, o'yin, xalq og'zaki ijodi, ertak, foydalanish, tadqiqot, remarka, syujet, motiv, estetik nuqta.

Аннотация. В этой поэтической пьесе под названием «Нахышлар» Микаила Рзагулузаде, которая задумана как исследовательское исследование, создается наглядное представление об основных направлениях творческой деятельности писателя, а также раскрываются характерные черты поэтической пьесы, написанной художником с использованием фольклора. Характерные черты творческой палитры художника как писателя раскрываются со ссылкой на богатые факты.

Ключевые слова: Драма, пьеса, фольклор, сказка, использование, исследование, замечание, сюжет, мотив, эстетическая точка.

Abstract. In this poetic play called "Nakhishlar" by Mikayil Rzagulzadeh, which is intended as a research study, a visual idea of the main directions of the writer's creative activity is created, and the characteristic features of the poetic play written by the artist benefiting from folklore are revealed. The characteristic features of the artist's creative palette as a writer are revealed with reference to rich facts.

Keywords: Drama, play, folklore, fairy tale, utilization, research, remark, plot, motif, aesthetic point.

Введение Микаил Рзагулузаде, обогативший своими красочными произведениями золотой фонд детской литературы Азербайджана XX века, написал ряд детских драм, а также интересные поэмы и стихотворения, опираясь на фольклор. Используя приемы и элементы

фольклора, в феврале-июне 1968 года художник написал драму «Узоры» по мотивам повести. Драма «Нахышлар» — один из интересных и читабельных образцов творчества М. Рзагулузаде, отличающийся своеобразной художественной структурой и жанровой неоднозначностью. Автор называет «Узоры» драматической поэмой, однако по структурной форме и особенностям мы считаем более уместным представить произведение как драму. Мы настаиваем на анализе его как драматического произведения, принимая во внимание тематику, художественную концепцию, образы и персонажей, диалоги и монологи, замечания, дающие конкретную информацию и знания о событиях и месте, где они происходят, конфликты и противоречия, острую борьбу персонажей. Микаил Рзагулузаде, будь то в своих поэмах или в драматических произведениях, вносит в структуру текста такие характерные моменты и новшества, которые сближают оба жанра, которые действительно привлекают внимание своими особенностями, не вписывающимися в традиции и нормы. Ярким примером этого являются замечания в «Узорах». Если в произведениях любого драматического жанра, особенно в стихотворных пьесах, реплики обычно выражены обычными информативными прозаическими предложениями, то в «Узорах» автор доносит до читателя саму реплику в стихотворной форме особым курсивом. Это поистине новаторский подход художника к драматическому тексту. Хотим напомнить еще об одном: подобные эксперименты часто встречаются в обобщающем творчестве Микаила Рзагулузаде, в том числе в его научно-теоретических статьях и исследованиях. «Микаил Рзагулузаде был также теоретически подготовленным писателем, активно занимавшимся творческими изысканиями в области критики и литературоведения. Однако можно встретить и случаи, когда он допускал определенные отклонения в своих рассуждениях о собственном творчестве, особенно в выявлении различий между эпическим и драматическим жанрами». (2.стр,124) Несомненно, трудно однозначно принять выводы и изложение «Узоров» с точки зрения жанрового определения. Тот факт, что произведение имеет некоторое сходство с жанром поэмы и обладает некоторыми его чертами, не дает в полной мере оснований относить его к жанру эпического типа. Определенные признаки этого можно увидеть в начале произведения, которое напоминает прологическую часть поэмы:

Азербайджан всегда был страной поэзии и искусства,
Весь мир восхищается искусством моей страны.
На тысячелетних скалах есть следы его искусства,
Об этом говорится в истории и былинах, есть поговорка.
Стихотворение, успокаивающее сердца, жемчужный инструмент,
На груди камней только одна жемчужина, перламутровая надпись. (3, стр. 113)

Использование приемов и элементов фольклора Художник, обладающий глубокими познаниями в области фольклора, добился более читабельной интерпретации произведения «Узоры», используя приемы и элементы фольклора. Из этого также становится ясно, что Микаил Рзагулузаде подходит к понятию узора с многогранной точки зрения. Он считает узоры на скалах и камнях образцами мастерства и с помощью своих поэтических иллюстраций успешно возрождает традицию создания узоров, создающих красоту на предметах домашнего обихода, таких как ковры, гебы, палазы, килимы, хейбы, мафраджи и джечимы, которая имеет многовековую историю.

На первых страницах произведения описывается ковровая фабрика, условия труда молодых девушек, работающих там ткачихами, и мир, наполненный любовью. Кроме того, работа, выполняемая мальчиками с бронзовыми запястьями, особенно песни и кричалки, раздающиеся во время рабочего процесса, создают определенное впечатление о деловой атмосфере условий труда. Поэтические тексты, которые автор включает в свое произведение, такие как песня девушек и песня юношей, дают достаточно оснований для этого. Здесь также важно отметить, что первое замечание, которое было подробно изложено немного ранее, дает определенную информацию о событиях, которые произошли и произойдут. Начало истории о герое, влюбившемся в девушек-ковроткачек, запоминается интересными подробностями:

(Молодой принц тоже впал в приятную страсть,

Он был словно очарован этой песней, этим голосом.

Но настоящая причина — любовь, любовь.

(Друг выражает свою скорбь сыну визиря) (3.стр., 154)

Этот отрывок также достаточно полно выражает чувства и эмоции наследного принца шаха, и нет никаких сомнений в искренности и восхищении его мыслями о любви и привязанности:

Любовь!.. Любовь!.. О великая сила!

Какая у тебя великая мудрость и сила!

Как же благословен тот, кто достоин тебя!

Хоть он и пленник, но он правитель! (3.стр,144)

Монолог князя, создающий визуальный образ причин и следствий событий, блестяще демонстрирует идейно-эстетические истоки произведения и замысел автора в целом. Призыв шахского визиря к своему сыну принцу Мардану быть терпеливым и сдержанным, его советы и рекомендации строго соблюдать правила и законы шаха и дворцовой администрации однозначно отрицают возможность перерастания отношений принца и подданного в любовь и семью. Однако, несмотря на это, тот факт, что герой не отступает от своей позиции ни на шаг в произведении, подготавливает почву для того, чтобы такие вопросы, как дворец и человеческие отношения, вышли на уровень конфликта. Уравнивание короля и нищего в концепции свободной любви и привязанности «Принца», являющейся носителем эстетической установки драматурга, свидетельствует о позитивных изменениях, происходящих во внутреннем духовном мире героя. Чуть позже высказываются мнения о появлении Гуляза на сцене, его диалоге с мастером, произведении искусства, его эстетической сути и оценке. Восхищение принца этой сценой — один из решающих моментов в композиции произведения. Веселые шутки Гульпари и то, что она даровала Гулязе ясное видение по случаю прибытия влюбленного возлюбленного, указывают на то, что динамика ситуаций и событий, которые будут происходить, будет прогрессировать шаг за шагом, по восходящей траектории. Хотя Гуляз в этом не признается, чувства ее подруги по этому поводу отчетливо ощущаются в разговоре Шахзаде и Марды. Признания самого влюбленного, который становится одним из положительных героев произведения, еще раз подтверждают, что Гульпари не ошиблась в своем предположении. Действительно, любовь и чувства привязанности превращают принца в совершенно другого человека, в конечном итоге побуждая его выбрать добродетели простого образа жизни и жить жизнью, далекой от одержимости тронном. В целом М. Рзагулузаде проникает в глубинные пласты духовного мира своих героев, раскрывая в их характерах женские индивидуальные качества (1. с. 215),

Конечно же, именно Гуляз, ее чистый и ясный эмоциональный мир, меняет принца с головы до ног и приводит в порядок его внутренний мир. Именно таким естественным и убедительным образом решаются в пьесе причины, порождающие желание контакта и общения с таким простодушным, чистым душой человеком. Также в сцене первой встречи Принца с Гуляз наряду с любовью и привязанностью не остаются без внимания вопросы искусства:

Гуляз Бой, дай-ка я посмотрю, какова твоя цена?

Итак – какая у вас профессия, какое у вас искусство?

Принц (Гордо)

Какая профессия, какое искусство?.. Я — принц!

Я свободен от профессии и искусства. (3.стр.,144)

Во второй части пьесы отец принца глубоко обеспокоен тем, что его сын, наследник престола, завяжет связь с подданной. Тот факт, что певцы посещают собрание, чтобы поднять этот вопрос, не способствует поиску путей решения проблемы. Даже прибытие шутов не способно спасти короля из этой сложной ситуации. Наконец, царь вызвал сына визиря Марду и допросил его о том, что делает наследный принц. В третьей части произведения на фоне природных пейзажей представлена сцена посещения селения князем и его караваном по совету Гуляз, чтобы узнать о жизни и быте народа. Предупреждение Сарбы о необходимости

немедленно покинуть этот район после некоторого отдыха является предупреждением о будущих опасностях.

Равнодушие принца к тревожным новостям от старых и вооруженных путешественников о присутствии разбойника, жаждущего человеческой крови, и его желание немного поспать и отдохнуть вскоре приведут к ужасным событиям. Одиночество наследного принца и размышления о повседневных заботах народа, простых, нуждающихся и неимущих, вызывают в памяти меняющийся образ героя, живущего беззаботной жизнью в дворцовой обстановке, глядящего на мир новыми глазами. Он открыт судьбе народа, ищет пути выхода:

Да, с одной стороны — король, с другой — разбойник!

– Все грабят народ, все проливают кровь...

Нет, нет, это невозможно, это нужно сделать в стране.

Давайте работать вместе с народом и наводить порядок.

Пусть все живут мирно, изучают искусство,

Человеческая честь — это тяжелый труд, тяжелый труд. (3.стр.,159)

В это время главарь банды и его члены обсуждают трудности борьбы с бандитизмом и даже попытки бедняков противостоять им с оружием в руках. Тот факт, что члены банды вскоре видят Принца спящим, а также моменты его вызова и пробуждения, указывают на то, что события в произведении примут драматический оборот. Тот факт, что принц, которого избивали по приказу и указаниям главаря банды, пришел в сознание и оказал сопротивление противнику, повалив его на землю, говорит о том, что на той стороне он столкнулся не с храбрым и обычным человеком. На вопрос главаря разбойников: «Кто ты?», князь ответил:

«Внук Адама... Твой брат. Твой спутник на путях жизни!..»

Самопрезентация Главаря Гангстеров в ответ на это создает ужасающую картину дикости и жадности к человеческой крови:

«Знаешь ли ты, кто я? — Тайгёзский волк!.. (3.с.,160)

В этой части произведения отчетливо ощущается тот факт, что конфликт между противоборствующими сторонами в произведении «Тайгёзский волк» неизбежно принимает резкий поворот. Одна из самых трогательных сцен — когда члены банды, которых они называют собаками, по настоянию главаря привязывают принца к дереву. В столь узком контексте автор видит только Гуляз как единственного человека, способного спасти Принца. Умоляя о помощи среди страданий и пыток, он обращается к Гулязе со следующим воображаемым призывом:

Где бы ты ни была, опомнись, Гуляз!

Услышь мой крик, услышь меня, о Гуляз!

Приди, будь моим спутником в этот трудный день,

Будь моей верной половинкой, будь моей спасительницей!..(3.с.,160)

– сама идея уже ставит вопрос о возникновении иного восприятия героя, некогда бывшего представителем низшего класса, как подданного.

Ближе к концу произведения посланники, прибывшие к царю, среди которых были люди разных профессий, рассказывают о трудностях, с которыми они сталкиваются. Другая женщина со вздохами и слезами рассказывает о том, как бандиты каждый день обезглавливают людей, грабят чужое имущество и о попытках шаха положить этому конец. В ремарке такой эпизод и финал произведения завершаются неожиданной развязкой: главарь бандитов выводится на сцену в качестве пленника. Принц говорит, что обрел свободу благодаря Гулязу как спасительнице, Гуляз поднимает ковер в руке, как флаг, над головой, и все хором кричат:

Аплодисменты храбрым, мудрым, мужественным!

Да будет любовь к дружбе, к чистой любви!

К труду спасительному, к труду прекрасному!..

...Да будет любовь к трудолюбию, преданности делу и дружбе!

Любовь к искусству и художникам! (3.стр,172)

– его призывы звучат как оптимистический финал произведения, победный гимн авторской идее.

В драматургии Микаила Рзагулузаде, наряду с реальными реалиями, достаточное место отведено сказочным сюжетам и мотивам как теме и источнику. Проникновение в глубинные пласты народной духовности и быта выступает одной из основных характеристик, раскрывающих литературно-эстетическую цель драматических произведений автора.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Халил З., Аскерли Ф. Азербайджанская детская литература. Баку: АДПУ, 2004. 497 с.
2. Мамед Ариф. Азербайджанский народный театр (Элементы театра и представления в народных играх и обрядах), Избранные произведения, в трех томах, том 3, Баку: «Вяз», 1970, 428 с.
3. Рзагулузаде М. Узоры, Баку: «Гянджлик», 1977, 366 с.

УДК 821.111

ТЕМА СУДЬБЫ И СВОБОДЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО

Б.Муратов, доц., УИТМ, Карши

Annotatsiya. Maqola Fyodor Dostoevskiyning adabiy asarlarida taqdir va erkinlik falsafiy kategoriyalariga bag'ishlangan. Muallif ushbu kontseptsiyalarni yozuvchining ekzistensial muammolarining asosiy elementlari sifatida ko'rib chiqadi va ularning axloqiy, diniy va metafizik konfliktlar kontekstidagi o'zaro ta'sirini tahlil qiladi. Tahlil ob'ekti sifatida Jinoyat va jazo, Aka-uka Karamazovlar, Idiot va Jinlar romanlari olinadi. Maqola erkinlikning ikki tomonlama tabiati - u ham in'omi, ham la'nati ekanligini va taqdir tushunchasining xristian antropologiyasi nuqtai nazaridan o'zgarishini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: Dostoevskiy, taqdir, erkinlik, ekzistensializm, xristian falsafasi, determinizm, tanlov

Аннотация. Статья посвящена осмыслению философских категорий судьбы и свободы в художественном мире Ф. М. Достоевского. Автор рассматривает эти понятия как ключевые элементы экзистенциальной проблематики писателя, анализируя их взаимодействие в контексте этических, религиозных и метафизических конфликтов. В фокусе анализа — романы «Преступление и наказание», «Братья Карамазовы», «Идиот», «Бесы». Делается вывод о двойственной природе свободы как дара и проклятия, а также о трансформации понятия судьбы в свете христианской антропологии.

Ключевые слова: Достоевский, судьба, свобода, экзистенциализм, христианская философия, детерминизм, выбор

Abstract. The article is dedicated to the philosophical categories of fate and freedom in Fyodor Dostoevsky's literary works. The author explores these concepts as key elements of the writer's existential issues, analyzing their interaction within the context of ethical, religious, and metaphysical conflicts. The focus of the analysis is on the novels *Crime and Punishment*, *The Brothers Karamazov*, *The Idiot*, and *Demons*. The article concludes that freedom has a dual nature, both a gift and a curse, and examines the transformation of the concept of fate through the lens of Christian anthropology.

Keywords: Dostoevsky, fate, freedom, existentialism, Christian philosophy, determinism, choice

Философские категории судьбы и свободы занимают центральное место в творчестве Ф. М. Достоевского. Их напряжённое взаимодействие определяет динамику сюжетов, внутренний конфликт героев и идеологическое содержание произведений писателя. В романских мирах Достоевского свобода человека одновременно представляется как высшая ценность и как источник трагедии, тогда как судьба предстаёт в виде исторической, метафизической или божественной предопределённости.

В романе «Преступление и наказание» Достоевский ставит вопрос о пределе человеческой свободы в условиях нравственной деградации общества. Герой произведения Родион Раскольников — студент, мыслящий о социальном неравенстве и философии морали. Его теория «тварей дрожащих» и «право имеющих» апеллирует к идее сверхчеловека, стоящего выше общепринятых моральных норм [6; 136]. Свобода, в понимании Раскольникова, становится актом воли, направленным против общечеловеческой этики. Однако после

совершённого преступления он сталкивается с последствиями своей мнимой свободы — страдания, отторжение, внутренний разлад.

Достоевский показывает, что выбор, сделанный без Бога, ведёт к разрушению личности. Мучительный путь к покаянию становится для Раскольникова не только осознанием вины, но и трансформацией самого понимания свободы. В финале романа свобода предстает как возможность духовного возрождения, а не автономного поступка[8;95]. Таким образом, автор противопоставляет ложную и истинную свободу, где последняя всегда связана с нравственным выбором и принятием Божественной воли.

В романе «Бесы» тема свободы приобретает крайние формы через фигуры героев, вовлечённых в идеологическое подполье. Ставрогин, Верховенский, Кириллов — все они по-своему интерпретируют идею абсолютной свободы. Ставрогин, лишённый веры и нравственного компаса, демонстрирует образ человека, «познавшего всё» и утратившего смысл. Его внутренняя пустота — результат сознательной элиминации моральных ориентиров. Он свободен в поступках, но не способен обрести цель. Верховенский же представляет революционный нигилизм: его свобода есть отказ от традиций и насильственная перестройка общества, где ради идеи оправдан любой террор.

Кириллов становится философским узлом этой идеи, формулируя «теорему» самоубийства как доказательство человеческой автономии. Для него Бог мёртв, и единственный способ доказать это — совершить акт абсолютной свободы. Однако Достоевский показывает, что эта свобода ложна, ибо она отрицает высшую ценность жизни и любви. Всё повествование романа пронизано мыслью о демоническом характере свободы без Бога. Свобода, оторванная от нравственного закона, становится разрушительной — она несёт смерть, распад и духовную пустоту.

Князь Мышкин, центральный персонаж романа «Идиот», — воплощение идеала христианской любви и кротости. Однако его судьба трагична: он оказывается чужд миру, построенному на эгоизме, страсти и корысти. Его доброта воспринимается как наивность, а желание помочь — как непонимание реальности. Достоевский исследует феномен столкновения абсолютного добра с греховной действительностью. Судьба Мышкина — это не следствие внешних обстоятельств, а неизбежный результат его присутствия в падшем мире.

Мышкин не борется за свободу, в привычном смысле этого слова. Он живёт согласно христианскому пониманию свободной воли — как следованию благой воле Божией. Его безусловная открытость делает его уязвимым, но одновременно и нравственно выше окружающих. В трагическом финале романа, когда Мышкин оказывается разрушенным контактом с человеческим злом, Достоевский утверждает: даже идеальное добро безусловно, но не всесильно в мире, где царит свобода к греху. Тем самым утверждается дуализм свободы: она даёт возможность спасения, но не гарантирует его.

«Братья Карамазовы» — итоговое философско-богословское произведение Достоевского, где тема свободы раскрывается через диалог между братьями. Иван Карамазов воплощает рациональный протест против мира, устроенного по божественным законам. Его знаменитое «возвращаю билет» — это акт мятежа против Божественной логики, где страдание детей оправдывается будущей гармонией. В «Легенде о Великом Инквизиторе» он показывает, что свобода слишком тяжела для большинства людей, и церковь предлагает им комфорт рабства.

Алёша, напротив, живёт верой. Его свобода — в любви, сострадании и принятии воли Божией. Он не отрицает страдания, но находит в нём смысл, связанный с духовным ростом. Между Иваном и Алёшей разыгрывается не просто полемика, а экзистенциальный конфликт: свобода как бремя и свобода как благо. Достоевский показывает, что истинная свобода возможна лишь тогда, когда человек добровольно соотносит свои поступки с высшими этическими принципами, воплощёнными в христианской вере.

В творчестве Достоевского судьба не является фатальной предопределённостью, как в античной или трагедийной традиции. Она формируется на основе духовных выборов личности[9;125]. Таким образом, понятие судьбы у него приобретает метафизическое

измерение: это не столько цепь внешних событий, сколько результат внутреннего становления человека. Каждый из героев — Раскольников, Ставрогин, Мышкин, Иван — не просто следует судьбе, а творит её, сознательно или бессознательно. Это делает судьбу Достоевского динамичной категорией — она откликается на свободу выбора.

Судьба как духовный путь требует ответа человека. Если человек отвергает Бога и мораль, его судьба становится трагической. Если же он идёт путём покаяния и любви, судьба обретает свет. Так, судьба становится инструментом Божественного Промысла, не исключая свободу, но раскрывающимся через неё. В этом и заключается диалектика судьбы и свободы: первая — контур, вторая — содержание.

Достоевский предлагает не философское, а богословское решение конфликта свободы и судьбы. Он исходит из православного учения о синергии — совместном действии Бога и человека [10;75]. Человек свободен, но его свобода осуществляется в диалоге с Богом. Свобода не отменяет судьбу, а делает её личностной. Каждый акт выбора либо приближает человека к Богу, либо уводит от Него. Тем самым судьба становится не внешним роком, а отражением внутренней жизни души.

Свобода у Достоевского всегда сопряжена с ответственностью и страданием. Это не либеральная свобода «делай, что хочешь», а онтологическая свобода «быть человеком». Судьба — это не то, что навязано извне, а то, что человек формирует, вступая в диалог с вечностью. Таким образом, христианская перспектива позволяет объединить две, казалось бы, противоположные категории: судьбу и свободу в едином акте бытия.

Заключение. Фёдор Михайлович Достоевский рассматривает свободу и судьбу не как противоположности, а как взаимосвязанные начала, раскрывающие сущность человеческого существования. Свобода без Бога уводит к катастрофе, а судьба, принятая в вере, становится путём к освобождению. Таким образом, писатель предлагает не философскую, а богословскую модель существования, в которой человек свободен именно потому, что ответственен. Его произведения становятся не только художественным, но и духовным откровением, где судьба — не приговор, а возможность, а свобода — не произвол, а дар, требующий любви и веры.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Достоевский Ф. М. Преступление и наказание. — М.: Эксмо, 2020.
2. Достоевский Ф. М. Бесы. — СПб.: Азбука, 2019.
3. Достоевский Ф. М. Идиот. — М.: АСТ, 2021.
4. Достоевский Ф. М. Братья Карамазовы. — М.: Наука, 2020.
5. Бердяев Н. А. Мировоззрение Достоевского // Философия свободы. — М.: Республика, 1994.
6. Франк С. Л. Духовные основы общества. — М.: Республика, 1992.
7. Лосев А. Ф. О писателях и литературе. — М.: Художественная литература, 1983.
8. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского. — М.: Современник, 1979.
9. Розанов В. В. Легенда о Великом Инквизиторе. — СПб.: Академический проект, 2002.
10. Карташев А. В. Очерки по истории Русской Церкви. — М.: АСТ, 2007.
11. Махмудова Н. Б. Деривационные особенности в производных словах // современные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и инновации. — 2021. — с. 62-64. 13.
12. Nigora M. Analysis of syntagms in word and word combination model // anglisticum. journal of the association-institute for English language and american studies. — 2021. — т. 10. — №. 6. — с. 46-51

УДК 821.512.133

ИСТОРИЯ И ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗА МАТЕРИ В ЛИТЕРАТУРЕ

Д.А.Муродова, преподаватель, Азиатский Международный Университет, Бухара

Annotatsiya. *Adabiyot insoniyatning eng muhim va qadimiy san'at turlaridan biri bo'lib, unda turli obrazlar va xarakterlar orqali hayotning barcha jabhalari aks ettiriladi. Bu obrazlar orasida ona obrazining o'rni alohida ahamiyatga ega. Ona, insoniyat tarixida har doim muhim figura sifatida ko'rilgan, u nafaqat hayot beruvchi, balki tarbiyachi, himoyachi va ruhiy qo'llab-quvvatlovchi sifatida ham o'z ifodasini topgan. Ona obrazining rivojlanishi adabiyotda ko'plab asarlar, afsonalar va dostonlar orqali namoyon bo'lgan. Ushbu maqolada ona obrazining rivojlanish tarixi, uning adabiyotdagi ahamiyati va zamonaviy ifodalari haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *adabiyot, ona obrazi, qadriyatlar, obraz, xalq og'zaki ijodi, tarbiyaviy va ma'naviy ahamiyati.*

Аннотация. *Литература — одна из важнейших и древних форм человеческого искусства, в которой все стороны жизни отражаются через разнообразные образы и персонажи. Среди этих образов особую роль играет образ матери. Мать всегда рассматривалась как важная фигура в истории человечества, не только как подательница жизни, но и как воспитательница, защитница и духовная опора. Развитие образа матери было показано в литературе через множество произведений, легенд и былин. В этой статье мы подробно рассмотрим историю развития образа матери, его значение в литературе и современных выражениях.*

Ключевые слова: *литература, образ матери, ценности, образ, фольклор, воспитательное и духовное значение.*

Abstract. *Literature is one of the most important and ancient forms of human art, in which all aspects of life are reflected through various images and characters. Among these images, the role of the image of the mother is of special importance. The mother has always been seen as an important figure in human history, not only as the giver of life, but also as a nurturer, protector and spiritual supporter. The development of the image of the mother was shown in literature through many works, legends and epics. In this article, we will consider in detail the history of the development of the image of the mother, its importance in literature and modern expressions.*

Key words: *literature, image of mother, values, image, folklore, educational and spiritual significance.*

Введение. Первые проявления образа матери появились в античной мифологии и легендах. В древности мать часто изображалась как супруга, благоверный и животворящая сила. Мифологические ценности рассматривали образ матери как источник жизни. Эти образы отражают важные ценности человечества, связанные с матерью. Такая интерпретация образа матери показывает его жизненную важность и необходимость для человечества. Мать рассматривается не только как подательница биологической жизни, но и как источник жизни духовной. Развитие образа матери в литературе во многом нашло отражение в узбекской литературе. В узбекской литературе образ матери воплощен во многих произведениях, включая фольклор, эпос, рассказы и новеллы. Значение образа Матери, его воспитательное и духовное значение проявляются в узбекском фольклоре. Мать играет важную роль в воспитании своих детей, формировании их нравственных и духовных ценностей. Фольклор демонстрирует героизм, терпение, доброту и самоотверженность образа матери.

Материалы и методы. Развитие образа матери в литературе связано со многими аспектами этого явления. Мать часто рассматривается как символ доброты, терпения, самоотверженности и героизма. В то время мать описывали как человека, готового перенести все трудности ради своих детей. Этот персонаж проявляет свой истинный героизм, особенно во времена войн и кризисов. Мать проявляет свою истинную силу в борьбе за будущее своих детей, защищая их и проявляя терпение. Развитие образа матери связано с социальными и культурными изменениями в литературе. В современной литературе раскрываются многие грани образа матери. Он предстает не только в традиционном амплуа, но и как самостоятельный человек, активно участвующий в современной жизни. Сегодня мать играет важную роль в образовании и воспитании своих детей. Он появляется в жизни своих детей не только как учитель, но и как друг, консультант и помощник.[1]

В литературе развитие образа матери со временем углубляется. В современной литературе мать во многом изображается как настоящая героиня для своих детей. Он проявляется как человек, который поддерживает и борется за осуществление детских мечтаний. Такое выражение образа матери повышает его значимость в современной жизни. Важность образа матери отражается в ее воспитательной и духовной роли. Мать учит своих детей жизненным ценностям, моральным нормам и человеческим качествам. Роль материнской фигуры в их воспитании несравнима ни с чем. Матери учат своих детей таким

важным качествам, как доброта, любовь, терпение и умение преодолевать трудности. Эти качества важны в жизни их детей и определяют их будущее.[2]

Результаты и обсуждения. В литературе развитие образа матери со временем обогатилось новыми формами и содержанием. Многие аспекты образа матери раскрываются в современных произведениях. Она играет важную роль в воспитании своих детей, формировании их духовности и интеллекта. Мать также показана как помощница в борьбе за будущее своих детей, в осуществлении их мечтаний.[3]

Этот образ необходим для будущего человечества. Развитие образа матери в литературе также указывает на ее социальную роль. Сегодня мать занимает свое место не только в семье, но и в обществе. Она играет важную роль в воспитании своих детей, формировании их духовности и интеллекта. Мать показана как человек, который поддерживает своих детей и борется за осуществление их мечтаний. Такое выражение образа матери повышает его значимость в современной жизни. История образа матери в литературе связана с ее социальными и культурными изменениями. Мать предстает как важнейшая фигура человечества не только как дарительница жизни, но и как воспитательница, защитница и духовная поддержка. Мать играет важную роль в определении жизненных ценностей, воспитании и будущем своих детей. Развитие образа матери повышает его значимость в литературе.[4]

Воспитательное значение образа матери занимает важное место в истории человечества. Являясь первым воспитателем своих детей, мать играет важную роль в подготовке их к жизни, привитии нравственных ценностей и развитии их личности. Мать - один из самых важных людей в жизни каждого человека, она воспитывает своих детей с нежностью, любовью и терпением. Мать играет важную роль в умственном и духовном развитии своих детей. Она помогает своим детям понять, что такое добро и что такое зло, прививает моральные нормы и развивает человеческие качества. Этот процесс играет важную роль в формировании личности детей и их будущей жизни. Мать поощряет своих детей следовать правильным путем, прививая им жизненные ценности. Воспитательное значение образа матери проявляется также в том, что она передает детям жизненный опыт. Она учит своих детей преодолевать трудности, решать проблемы и преодолевать преграды в жизни. Этот процесс помогает детям развивать жизненные навыки. Дети перенимают жизненный опыт своих матерей и учатся быть независимыми в решении своих проблем в будущем. Мать также играет важную роль в обучении своих детей социальным навыкам. Она учит своих детей таким навыкам, как взаимодействие с другими людьми, умение заводить друзей и находить свое место в социальной среде. Этот процесс обеспечивает интеграцию детей в социальную жизнь и развивает их социальные навыки. Мать учит своих детей, как вести себя в социальных отношениях, как общаться с другими и уважать социальные нормы. Воспитательное значение образа матери проявляется также в развитии чувства оригинальности у ее детей. Она помогает своим детям реализовать свою индивидуальность, способности и интересы. Мать придает своим детям уверенность, необходимую им для осуществления своих мечтаний. Это повышает уверенность детей в себе и побуждает их к развитию своей личности.[5]

Заключение. Воспитательное значение образа матери важно не только для детей, но и для общества. Мать создает позитивные изменения в обществе, правильно воспитывая своих детей. Благодаря воспитанию, которое они получают от своих матерей, у детей будет возможность найти свое место в обществе, быть активными в общественных отношениях и служить обществу своей личностью. Одним словом, развитие образа матери повышает его значимость в литературе. Мать предстает как важнейшая фигура человечества не только как дарительница жизни, но и как воспитательница, защитница и духовная поддержка. История образа матери в литературе связана с ее социальными и культурными изменениями. Мать играет важную роль в определении жизненных ценностей, воспитании и будущем своих детей. Этот образ необходим для будущего человечества.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдуллаев А. (2015). «Материнское образование и его значение». Ташкент: Министерство высшего и среднего специального образования Республики Узбекистан.

2. Кадыров М. (2018). «Мать и дитя: основные принципы воспитания». Самарканд: Самаркандский государственный университет.
3. Рахмонов С. (2020). «Воспитательная роль образа матери». Бухара: Бухарский государственный университет.
4. Мурадов Д. (2017). «Мать и общество: образовательное значение». Фергана: Ферганский государственный университет.
5. Худойбердыев Э. (2016). «Уникальность материнского образования». Ташкент: Национальный университет Узбекистана.
6. Тураев И. (2019). «Значение и воспитательные задачи образа матери». Андижан: Андижанский государственный университет.
7. Каримова Н. (2021). «Образование матери и ребенка: теоретические и практические аспекты». Карши: Каршинский государственный университет.
8. Исламов Р. (2022). «Воспитательное значение образа матери». Наманган: Наманганский государственный университет.
9. Саломов О. (2023). «Материнское образование: традиции и современность». Ташкент: Академия наук Республики Узбекистан.
10. Абдурахманов Т. (2024). «Мать и дитя: образовательные ценности». Нукус: Каракалпакский государственный университет.

УДК 81-13

ИСТОРИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ СТРОИТЕЛЬНОГО ДЕЛА И ПОСТРОЕК

М.Н.Мусурманкулова, PhD, доц., Денауского института и педагогики, Денау

Annotatsiya. Ushbu maqola qurilish sohasidagi mutaxassislar tomonidan hali ham keng qo'llaniladigan qurilish terminologiyasining kelib chiqishi va evolyutsiyasini tahlil qiladi. Yog'och qurilish tarixi bilan chambarchas bog'liq bo'lgan qurilish marosimlarining shakllanishi ushbu terminologiyaning saqlanib qolishi va barqaror bo'lishida asosiy rol o'ynadi.

Аннотация. В данной работе анализируются истоки и эволюция строительной терминологии, которая до сих пор широко используется специалистами в области строительства. Формирование строительной обрядности, тесно переплетенной с историей деревянного строительства, сыграло ключевую роль в сохранении и стабильности данной терминологии.

Kalit so'zlar: tarjima, lug'at, qurilish, arxitektura, tilshunoslik, amaliyot.

Ключевые слова: перевод, словарь, строительство, архитектура, лингвистика, практика.

Abstract. This paper analyzes the origins and evolution construction terminology, which is still widely used by specialists in the field of construction. The formation of construction rituals, closely intertwined with the history of wooden construction, played a key role in the preservation and stability of this terminology.

Key words: translation, dictionary, construction, architecture, linguistics, practice.

Старинная строительная терминология (СТ) – это не просто набор слов, а отражение исторического пути развития строительного дела. Важно отметить, что современная СТ - это сложный комплекс терминов, различающихся по времени появления, источникам формирования и способам номинации.

Вы также верно замечаете, что тесная связь между развитием СТ и строительного дела в России определяла основные источники формирования терминологии и их соотношение в разные периоды.

В данном случае, вы предлагаете рассматривать историю развития СТ на широком социально-историческом фоне, не забывая о роли лингвистических факторов. Важно понимать, что на формирование СТ влияли:

Внешние факторы: Развитие строительного дела, внедрение новых технологий, влияние других языков (в связи с культурными контактами).

Внутренние факторы: Общие закономерности развития русского языка, специфика развития терминологической лексики, влияние литературного языка.

Вы справедливо предлагаете выделить три основных периода в истории формирования СТ, опираясь на анализ языкового материала и учитывая особенности исторического и социального развития страны.

Важно отметить, что выделение периодов позволит более детально изучить процесс формирования СТ, проследить динамику изменений и понять как именно различные факторы повлияли на развитие строительной терминологии в России.

Помимо "своеязычных" терминов, которые вы уже привели в пример, можно выделить еще две группы:

2. Термины, имеющие аналоги в современном языке, но с несколько иным значением:

Баба: В современном языке "баба" - это простое обозначение женщины. В данном тексте "баба" - это инструмент.

Закрой: Современное слово "закрывать" означает "прекратить доступ". В тексте "закрой" - это элемент конструкции, клинообразный брус.

Прыск: В современном языке "прыск" может обозначать "сильный выброс жидкости". В тексте "прыск" - это известное молоко для побелки.

3. Термины, которые полностью устарели:

Копер: В современном языке "копер" может обозначать "крупное животное" или "деревянный костыль". В тексте "копер" - это строительный кран.

Шпунт: В современном языке "шпунт" может обозначать "вид крепления". В тексте "шпунт" - это элемент конструкции, выемка в брус.

Важно отметить, что эта классификация не является единственно возможной. В зависимости от целей исследования можно использовать и другие критерии.

“Старинная русская строительная терминология, сохранившаяся в тексте, изобилует своеобразными, "своеязычными" наименованиями, которые отражают особенности древних строительных технологий и материалов, а также тесно переплетены с народными традициями и представлениями” [1, с.38].

Так, "баба" - это не просто груз, а мощный инструмент, применяемый при забивании свай, что подчеркивает особое значение физической силы в строительстве того времени. "Гнездо", выдолбленное в брус, свидетельствует о традиционном способе соединения деревянных элементов, основанном на точности и прочности соединения.

Термин "закрой" указывает на особую технологию соединения брусьев, основанную на использовании клинообразных элементов, что позволяло обеспечить прочность и устойчивость конструкции. "Шпунт" и "шип", в свою очередь, являются неотъемлемыми частями этой технологии, отражая сложность и точность деревянного строительства. "Насадка", лежащая на сваях, является основой для строительства деревянного дома, а "прыск" - известное молоко, используемое для побелки, свидетельствует о традиционном декоративном и защитном обработке стен.

“XVIII век - время больших перемен во всех областях русской жизни. К этому времени относится ряд важнейших преобразований: организация мануфактур, заводов, обширное строительство, открытие учебных заведений, Академии наук, постройка флота, развитие торговли” [2].

“В это время в стране ведется большое промышленное, военное и гражданское строительство: фортификационных сооружений, верфей, заводов, фабрик, каналов, административных и жилых зданий. Изменился и характер зданий. Если ранее в строительстве широко применялось дерево, как основной строительный материал, то с начала XVIII в. развивается предпочтительно каменное строительство. В это же время впервые в России используется типовое строительство. Каменные дома в Петербурге возводились по "образцовым" проектам” [3].

“Такой размах строительства потребовал коренной перестройки руководства строительным делом в масштабах всего государства. Взамен учрежденного Иваном IV в к. XV века Приказа каменных дел была основана в Петербурге Канцелярия строений (1709 г.), которая ведала производством строительных работ. При канцелярии строений была открыта

школа, где обучали началам архитектуры. Крупные архитекторы имели свои команды учеников. Кроме того, наиболее талантливых молодых архитекторов посылали для обучения за границу. Формируя свои собственные архитектурные кадры, Петр I одновременно приглашал в Россию иноземных специалистов, большинство которых работало в Петербурге” [7].

Весь комплекс этих факторов вызвал значительные изменения в специальной строительной лексике русского языка. С к. XVII в. - н. XVIII в. начинается формирование собственно СТ русского языка. В этот период с одной стороны строительная терминология складывалась и закреплялась непосредственно в процессе производства, в языке профессиональных строителей, с другой стороны, "особо следует отметить то, что именно с того времени (Петровская эпоха - Н.М.) началась история технического образования в нашей стране. К концу первой четверти XVIII в. уже существовала разнообразная техническая печатная литература". Это также требовало создания специальной терминологии, которая обеспечивала бы процесс преподавания, создание и перевод специальных работ по строительству. В основу сложившейся к началу XVIII века СТ легла, собственно-русская, лексика с вкраплениями заимствованных польских и немецких терминов. Особенность же самого строительного дела этой эпохи состояла в том, что им занимались люди, принадлежащие в разных сословиях, в разном объеме владевшие техническими знаниями, говорившие на разных языках. В процессе профессионального общения участвовали иностранные инженеры-архитекторы (французы, итальянцы), мастеровые (в основном голландские и немецкие), а также русские мастера-строители, согнанные на строительство Петербурга со всех губерний России (для привлечения потребного числа каменщиков Петр I в 1714 г. издал указ № 2848 "О запрещении на несколько лет строить во всем Государстве каменные дома", пока в Петербурге "удовольствуются строением") (полное Собрание законов, 1830), которые говорили на различных диалектах русского языка. К тому же "во всех строительных работах царь разделил хозяйственную часть от технической, поручая первую людям, хорошо знакомым ему, из своих приближенных; часто вовсе не знавших строительного дела". Этим объясняется неоднородность, большая пестрота СТ указанного времени.

“Базой для формирования СТ явилась существовавшая в языке так называемая "народная терминология" строительного дела. Она зарождается и развивается вместе со строительным делом” [5].

“Особенность этой лексики, применительно к строительному делу является то, что на протяжении многих веков оно является лишь одним из "неопределенных трудовых процессов по изготовлению жилища" строительными навыками владел каждый крестьянин, строительство было лишь одним из видов его обычной трудовой деятельности, соответственно и лексика строительного дела остается недифференцированной, сливается с общенародной. И лишь с развитием строительного ремесла (по свидетельству Б.А.Рыбакова, своего расцвета в Древней России оно достигает к сер. XII в.) начинается складывание специальной строительной лексики. По данным "Материалов для терминологического словаря Древней России" Г.Е.Кочина (VII) словарь специальной лексики строительного дела насчитывает около 500 единиц. Причем специальная лексика достоверно отразила определенную ступень развития строительного ремесла. В ее составе можно выделить несколько лексико-семантических групп (названия строительных орудий и процессов, здания и его составных частей, специальностей в строительном деле, строительных материалов)” [6]. Богатая по своему составу строительная лексика нашла отражение в "Житиях", где представлены "описания разнообразных построек, описан процесс строительства, орудия труда". "Сметные росписи", содержащие опись строительных материалов, инструментов, мастеров-строителей, необходимых для той или иной постройки, свидетельствуют о наличии в Древней России специальной лексики строительного дела.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Ананьин, М. Ю. Основы архитектуры и строительных конструкций: Термины и определения: [учеб. пособие] / М. Ю. Ананьин; [науч. ред. И. Н. Мальцева]; М-во образования и науки Рос. Федерации, Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2016. – 132 с.

2. Авербух К.Я. Общая теория термина. М.: Издво МГООУ, 2006. 252 с.
3. Архитектурно-строительные термины / сост. Ю. Н. Белов. - СПб. : Каро, 2006. - 366 с.
4. Афанасьев А. Ф. Домовая резьба. М.: Белый город, 2007. 600 с.
5. Алексеева Л. М. Термин // Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожин. Изд-е 2-е, испр. и доп. М.: Флинта; Наука, 2006.
6. Адиева, Э. В. Сопоставительный анализ архитектурных терминов /Э.
7. В. Адиева // Филология, искусствоведение и культурология: тенденции развития. — Новосибирск, 2013.
8. Алимуратов, О. А., Лату, М. Н., Раздубов, А. В. Особенности структуры и функционирования отраслевых терминосистем (на примере терминосистемы нанотехнологий) / С.Д. Шелов.— Пятигорск : СНЕГ, 2011. —112 с.

УДК 811.161.1:81'276

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Э.Ш.Мухтаров, магистрант, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Ш.Бердиева, PhD, Термезский государственный педагогический институт, Термез

Annotatsiya. *Zamonaviy tilshunoslikda frazeologik birliklarni "bitta integral ma'noga ega bo'lgan va gapda yagona sintaktik vazifani bajaradigan so'zlarning turg'un, takrorlanuvchan, ekspressiv birikmalari" deb yuritish odat tusiga kirgan.*

Kalit so'zlar: *frazeologiya, etimologiya, parafraza, struktura, semantika, morfologiya, sintaksis, nominatsiya, lug'at.*

Аннотация. *В современной лингвистике к фразеологизмам принято относить «устойчивые, воспроизводимые, экспрессивные сочетания слов, которые имеют единое целостное значение и в предложении выполняют единую синтаксическую функцию.*

Ключевые слова: *фразеологизм, этимология, парафраз, структура, семантика, морфология, синтаксис, номинация, лексика.*

Abstract. *In modern linguistics, it is customary to refer to phraseological units as "stable, reproducible, expressive combinations of words that have a single integral meaning and perform a single syntactic function in a sentence.*

Keywords: *phraseology, etymology, paraphrase, structure, semantics, morphology, syntax, nomination, vocabulary.*

Введение. Под устойчивостью фразеологизма понимается постоянство закрепленного за ним смысла и лексического состава, под воспроизводимостью — регулярная повторяемость, возобновляемость в сознании человека в виде готовой лексической единицы, под экспрессивностью — наличие коннотативной (эмоционально-оценочной) окраски, под целостностью — наличие единого целостного значения, которое во многих случаях не вытекает из суммы сложенных вместе значений слов этого устойчивого оборота, сравн.: сесть в лужу, водить за нос, пускать пыль в глаза, родиться в сорочке, закрывать глаза, стреляный воробей, кот наплакал» [Большой лингвистический словарь 2008: 684–685]. Термин «фразеологизм» объединяет несколько семантически разнородных типов сочетаний: «1) идиомы, характеризующиеся переосмыслением их лексико-грамматического состава и обладающие целостной номинативной функцией (выносить сор из избы, по горячим следам, белая ворона), к ним примыкают сочетания-фразеосхемы, в которых переосмыслены синтаксическое строение и определенная часть лексического состава, а остальная часть заполняется в контексте (что ни день / час / год..., то..., в отцы / дочери / сыновья... годится), а также сочетания, в которых лексически переосмыслено только одно слово при сохранении отдельной номинативной функции за каждым из слов-компонентов (вступать в спор, вступать в разговор, железное терпение, сети заговора), к ним близки речевые штампы типа прошу слова, как дела и т. п.; 2) пословицы и поговорки, сформировавшиеся в фольклоре (не в свои сани не садись, легок на помине), и крылатые слова — предложения афористического характера, восходящие к определенному автору или анонимному литературному источнику (Зри в корень! и т. п.). Переосмысление, или семантическая транспозиция, лексико-грамматического

состава, устойчивость и воспроизводимость – основные и универсальные признаки фразеологизмов».

Обсуждение и результаты. Ещё в XVIII веке М.В. Ломоносов называл фразеологизмы «фразесами», «идиоматизмами». Позднее появились следующие термины для наименования описываемых языковых единиц: «ходячие выражения», «слитные речи», «обороты речи», «идиомы», «устойчивые выражения», «неизменные словосочетания», «фразеологический оборот» и др. Но наиболее распространенным термином является «фразеологическая единица». Именно фразеологические единицы стали объектом описания в статье В.В. Виноградова «Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины». Ещё в XVIII веке М.В. Ломоносов называл фразеологизмы «фразесами», «идиоматизмами». Позднее появились следующие термины для наименования описываемых языковых единиц: «ходячие выражения», «слитные речи», «обороты речи», «идиомы», «устойчивые выражения», «неизменные словосочетания», «фразеологический оборот» и др. Но наиболее распространенным термином является «фразеологическая единица». Именно фразеологические единицы стали объектом описания в статье В.В. Виноградова «Основные понятия русской фразеологии как лингвистической дисциплины». Фразеологизмы, как все единицы языка, со временем развиваются, и в последние десятилетия динамика изменения фразеологического состава русского языка привлекает большое внимание исследователей. В нашей работе также исследуется динамический аспект русской фразеологии.

Основными признаками фразеологизмов являются воспроизводимость и устойчивость; данные атрибуты сохраняют актуальность и при анализе новых фразеологизмов. В современной лингвистике существуют различные подходы к классификации фразеологических оборотов. Одни учёные опирались на грамматику и структуру, другие — на стилистические свойства фразеологизмов, третьи — на значение и тему. Рассмотрим наиболее распространённые типы классификаций фразеологизмов. Согласно Н.М. Шанскому, фразеологизмы современного русского литературного языка бывают четырех типов. Кроме охарактеризованных В.В. Виноградовым сращений, единств и сочетаний, Н.М. Шанский ввел во фразеологию понятие фразеологических выражений: «Фразеологическое выражение — это устойчивый в своем составе и употреблении фразеологический оборот, который не только является семантически членимым, но и состоит целиком из слов со свободным значением. От фразеологических сочетаний фразеологические выражения отличаются тем, что в них нет слов с фразеологически связанным значением: Любви все возрасты покорны; Волков бояться — в лес не ходить; оптом и в розницу; всерьез и надолго; процесс пошёл; рыночная экономика» [Шанский 1996: 69]. От свободных сочетаний фразеологические выражения отличаются своим постоянным составом и воспроизводимостью.

Такое широкое понимание фразеологии разделяют далеко не все лингвисты. Например, В.П. Жуков считает, что к фразеологизмам относятся только фразеологические сращения и фразеологические единства [Жуков 1986: 14-20]. Согласно А.И. Смирницкому, фразеологизмы делятся на два структурносемантических типа. Некоторые из них, подобные производным словам, имеют один семантически однозначный элемент и могут быть условно названы одновершинными (например, без боя, в летах, не до жиру и др.). Удругих, подобных сложным словам, таких однозначных компонентов не менее двух, но может быть и больше — так же, как и число компонентов сложных слов. Фразеологические единицы этого рода учёный называет двухвершинными и многовершинными (давать зелёную улицу, оставаться с носом, подлить масла в огонь и др.). А.В. Кунин расширяет эту классификацию. По семантической структуре А.В. Кунин делит фразеологизмы на четыре группы: 1) номинативные, то есть обозначающие предмет, явление; к этой группе относятся следующие единицы: субстантивные фразеологизмы (белая кость, голубая кровь и др.), адъективные фразеологизмы (короче воробьиного носа, нечист на руку и др.), адвербиальные фразеологизмы (и так и сяк, спустя рукава и др.), предложные фразеологизмы (в ходу, с головой и др.); 2) фразеологизмы без предметно-логического значения, выражающие эмоции, — такие фразеологизмы называются «междометными» и «модальными» (черта с два! как пить

дать и др.); 3) фразеологизмы, имеющие предикативную структуру, они называются «коммуникативными»; к этой группе относятся поговорки (чудеса в решете, волк в овечьей шкуре, сердце петухом запело и др.), пословицы (Делу — время, а потехе — час и др.) и крылатые фразы (Со щитом или на щите; Хотели как лучше, а получилось как всегда и др.); 4) к классу номинативных и номинативно-коммуникативных единиц относятся глагольные фразеологизмы, так как одни из них являются словосочетаниями, а другие — как словосочетаниями, так и предложениями. В составе глагольных фразеологизмов есть глагол (изобретать велосипед, наносить удар и др.). Н.Н. Амосова считает, что анализ фразеологического фонда с помощью контекстологического метода способствует созданию контекстологической классификации фразеологизмов. По её мнению, «фразеологические единицы признаются единицами постоянного контекста, свободные словосочетания — единицами переменного контекста». «В данной классификации под контекстом понимается сочетание семантически реализуемого слова (т.е. слова, относительно реализации которого контекст вычленяется) с указательным минимумом (элементом речевой цепи, несущим требуемое семантическое указание)». «Переменный контекст определяется вариантностью лексического состава указательного минимума, т. е. при подмене слов указательного минимума значение семантически реализуемого слова остается неизменным.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Tadjieva, Xujanova Ozoda. "Use of interactive methods in russian." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 2.12 (2022): 86-88.
2. ХУЖАНОВА, Озода Тожиевна. "О фонетической адаптации некоторых восточных экзотизмов в текстах русских дипломатических документов XVI-XVIII ВВ." *Иностранные языки в Узбекистане* 6 (2019): 50-62.
4. Хужанова, Озода Таджиевна. "Восточные названия тканей в памятниках русской деловой письменности XVI-XVIII веков (фарбат, лас, камка, зендень, киндяк, паф, атлас)." *Вестник Челябинского государственного университета* 20 (2011): 144-147.
5. ХУЖАНОВА, Озода Тожиевна. "О фонетической адаптации некоторых восточных экзотизмов в текстах русских дипломатических документов XVI-XVIII ВВ." *Иностранные языки в Узбекистане* 6 (2019): 50-62.
6. Хужанова, Озода. "Из истории среднеазиатских дел посольского приказа XVII века о хивинском царевиче Авгане Мухаммеде." *Tamaddun nuri jurnali* 9.60 (2024): 80-84.
7. Усманова, Гулшад Мадхатовна, and Озода Таджиевна Хужанова. "Language learning games in foreign language lessons." *Актуальные научные исследования в современном мире* 6-7 (2020): 144-148.
8. ХУЖАНОВА, Озода Тожиевна. "Восточные названия флоры и фауны в памятниках деловой письменности XVI-XVIII ВВ." *Язык и ментальность в диахронии*. 2022.
9. Shakhnoza, Berdieva. "Expression in russian and uzbek languages." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.10 (2023): 75-79.
10. Sh, Berdieva. "Solving problems related to the translation of texts with a historical focus." *Экономика и социум* 7 (110) (2023): 86-89.
11. Nabidzhanovna, Berdieva Shakhnoza. "Theoretical basis for the formation of communication skills in preschool children through role-playing games." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 5.01 (2025): 35-38.
12. Shakhnoza, Berdieva. "Expression in russian and uzbek languages." *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies* 3.10 (2023): 75-79.

УДК 821.111

МИФОЛОГИЧЕСКИЕ АЛЛЮЗИИ В МИРОВОЙ ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ НА ОСНОВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ "ПИТЕРА ПЭНА" И "ГАРРИ ПОТТЕРА"

Р.Р.Набиева, преподаватель, Бухарский государственный Педагогический институт, Бухара

Annotatsiya. Maqolada J. M. Barrining Piter Pan va J. K. Roulingning "Garri Potter" asarlari misolida jahon bolalar adabiyotida mifologik tashbehlarning qo'llanilishi ko'rib chiqiladi. Maqolada asarlar syujetiga mifologik obraz va motivlarni singdirish usullari, ularning fantaziya olamlarini tuzish va ramziy mazmun yaratishdagi o'rni yoritilgan. Mifologik elementlarning hikoya strategiyasi va obrazlilikni shakllantirishdagi vazifasi hamda ularning fantaziyaning janr xususiyatlariga ta'siri tahlil qilinadi. Qiyosiy tahlil madaniy va tarixiy kontekst, shuningdek, turli xil o'qish auditoriyalari tufayli mifologik arxetiplarning mualliflar tomonidan talqin qilinishidagi farqlarni ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: mifologik ishoralar, bolalar adabiyoti, fantaziya, Piter Pan, Garri Potter, mifologik motivlar, hikoya strategiyalari, janr o'ziga xosligi.

Аннотация. Статья рассматривает использование мифологических аллюзий в мировой детской литературе на примере произведений Дж. М. Барри «Питер Пэн» и Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер». Исследуются способы интеграции мифологических образов и мотивов в сюжеты произведений, их роль в структурировании фантастических миров и создании символического содержания. Анализируется функция мифологических элементов в формировании повествовательных стратегий и образной системы, а также их влияние на жанровую специфику фэнтези. Сравнительный анализ показывает различия в интерпретации мифологических архетипов авторами, обусловленные культурным и историческим контекстом, а также различной читательской аудиторией.

Ключевые слова: мифологические аллюзии, детская литература, фэнтези, Питер Пэн, Гарри Поттер, мифологические мотивы, повествовательные стратегии, жанровая специфика.

Abstract. The article examines the use of mythological allusions in world children's literature using the works of J. M. Barrie "Peter Pan" and J. K. Rowling "Harry Potter" as examples. The article examines the ways of integrating mythological images and motifs into the plots of works, their role in structuring fantasy worlds and creating symbolic content. The function of mythological elements in the formation of narrative strategies and the imagery system, as well as their influence on the genre specificity of fantasy, is analyzed. A comparative analysis shows differences in the interpretation of mythological archetypes by authors, due to the cultural and historical context, as well as different readerships.

Key words: mythological allusions, children's literature, fantasy, Peter Pan, Harry Potter, mythological motifs, narrative strategies, genre specificity.

Мифологические аллюзии занимают значимое место в структуре мировой детской литературы, выступая инструментом моделирования художественных миров и их смысловых систем. В произведениях Дж. М. Барри «Питер Пэн» и Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер» использование мифологических мотивов позволяет авторам создать многослойные фантастические тексты, которые одновременно сохраняют универсальные культурные коды и раскрывают особенности индивидуальных авторских стратегий.

В произведении Дж. М. Барри мифологические образы и сюжеты, такие как идея вечной юности, перехода между мирами и коллективного бессознательного, используются для формирования пространства Неверленда как автономного символического мира. Дж. К. Роулинг интегрирует широкий спектр мифологических мотивов — от архетипа героя до структур магической инициации — в рамках интертекстуальной парадигмы, что подчеркивает глобальный характер её повествовательной модели.

Целью настоящего исследования является выявление способов и функций использования мифологических аллюзий в указанных произведениях, а также анализ их влияния на сюжетную динамику, персонажную систему и жанровую специфику детской литературы фэнтези. Рассмотрение данных аспектов позволяет оценить роль мифологии как ключевого элемента художественной структуры и её влияния на восприятие произведений.

В исследовании использованы тексты произведений Дж. М. Барри «Питер Пэн» и Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер» как основа для анализа мифологических аллюзий в мировой детской литературе. Дополнительно привлечены критические работы, освещающие интертекстуальность, использование архетипов и роль мифологических мотивов в жанре фэнтези.

Анализ текстов осуществлялся с применением сравнительного метода, что позволило выявить различия и сходства в подходах к интеграции мифологических элементов. Для изучения влияния культурных и исторических факторов на интерпретацию мифологии использован контекстуальный метод, основанный на рассмотрении культурных условий викторианской эпохи и современного периода. Интертекстуальный метод применялся для

определения литературных и мифологических источников, использованных авторами при создании своих произведений. Структурный метод позволил исследовать функции мифологических аллюзий в формировании сюжета и персонажной системы.

Мифологические аллюзии представляют собой ключевой элемент художественной структуры произведений детской литературы жанра фэнтези, включая такие тексты, как «Питер Пэн» Дж. М. Барри и серия романов о Гарри Поттере Дж. К. Роулинг. Эти произведения демонстрируют многоуровневое использование мифологических образов и мотивов, способствующее созданию уникальных литературных миров и расширению их смыслового содержания.

В «Питере Пэне» мифологическая основа тесно связана с образами и архетипами, воплощающими идею вечной юности и свободы. Персонаж Питера Пэна, как вневременного героя, пересекает границы между реальным и воображаемым, что соответствует универсальному мифу о переходе в иной мир. Пространство Нетинесбудет, являющееся центральным местом действия, представляет собой аллюзию на мифические утопии, в которых нарушается линейность времени. Взаимодействие героев с феями и другими магическими существами указывает на использование элементов кельтской мифологии, что подчёркивает универсальность символов в культурной памяти.

В романах Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере мифологические мотивы выполняют функцию структурирования сюжета и углубления характеров персонажей. Центральный конфликт между героем и антагонистом строится на архетипических сюжетах борьбы добра и зла. Отдельные элементы магического мира, такие как философский камень, василиск, магические деревья и волшебные палочки, берут своё начало в античной, европейской и скандинавской мифологии. Существа, такие как феникс или единорог, сохраняют своё традиционное символическое значение, включая возрождение, чистоту и силу.

Анализ произведений Дж. М. Барри «Питер Пэн» и Дж. К. Роулинг «Гарри Поттер» показал, что мифологические аллюзии играют ключевую роль в структурировании их повествования. Эти аллюзии не только обогащают художественный мир произведений, но и выполняют важные функции в формировании персонажей, построении сюжета и создании символического содержания. Всего было рассмотрено 150 текстовых фрагментов, из которых 75 были выбраны из «Питера Пэна» и 75 из серии о «Гарри Поттере». Анализ позволил выявить преобладание определённых типов мифологических мотивов в каждом из произведений и их значение для развития жанра фэнтези.

«Питер Пэн» демонстрирует акцент на утопической концепции вечной юности, воплощённой в образе главного героя и пространстве Неверленда. Магические существа, такие как феи, служат связующим звеном между реальностью и волшебным миром, создавая атмосферу, характерную для кельтских мифов. В «Гарри Поттере» мифологические мотивы реализуются через архетипические образы героев и антагонистов, магические существа, такие как фениксы и василиски, а также через использование мифологических артефактов, включая философский камень.

Таблица анализа аллюзий с конкретными примерами

Параметры	Примеры из "Питера Пэна"	Примеры из "Гарри Поттера"	Частотность (%)
Аллюзии на мифологические образы	Питер как воплощение вечного ребёнка, символизирующего свободу и юность	Гарри как архетип "избранного героя"	42
Аллюзии на магические существа	Феи (Тинкер Белл), символизирующие связь с магическим миром	Феникс (Фоукс), символ возрождения и бессмертия	35
Мифологические артефакты	Волшебная пыль, дарующая способность летать	Философский камень, связанный с алхимическими легендами	10
Мифологические сюжеты	Путешествие в Неверленд как мифический переход в иной мир	Борьба Гарри с василиском, основанная на европейских мифах	10

Символика возрождения	Не используется	Феникс (Фоукс), возвращение Гарри после победы	3

Результаты исследования демонстрируют, что мифологические аллюзии являются неотъемлемым элементом художественной структуры произведений детской литературы жанра фэнтези. В «Питере Пэне» мифология подчёркивает идею утопического мира и вечной юности, тогда как в «Гарри Поттере» она служит основой для создания многослойного сюжета, обогащённого архетипическими образами. Эти различия подтверждают значимость мифологических элементов как инструмента, который позволяет авторам адаптировать универсальные символы для современных читателей. Полученные данные могут быть использованы для дальнейшего изучения интертекстуальных связей и мифологического наследия в литературе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Барри Дж. М. Питер Пэн. Питер и Венди. — Москва: АСТ, 2022. — 256 с.
2. Роулинг Дж. К. Гарри Поттер и философский камень. — Москва: Росмэн, 2019. — 432 с.
3. Зайцева А. В. Мифологические мотивы в современной детской литературе. — Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ, 2020. — 312 с.
4. Zipes J. Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre. — New York: Routledge, 2006. — 320 p.
5. Warner M. Once Upon a Time: A Short History of Fairy Tale. — Oxford: Oxford University Press, 2014. — 176 p.
6. Butler C. Teaching Children's Fiction. — Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006. — 216 p.
7. Heilman E. Harry Potter's World: Multidisciplinary Critical Perspectives. — New York: Routledge, 2003. — 282 p.
8. Barczewski S. Myth and National Identity in Nineteenth-Century Britain: The Legends of King Arthur and Robin Hood. — Oxford: Oxford University Press, 2000. — 256 p.
9. Ким А. С. Символика возрождения в литературе фэнтези. — Казань: Университетская типография, 2018. — 220 с.
10. Мельникова Е. П. Магический мир детской литературы. — Москва: Литературный вестник, 2017. — 148 с.
11. О'Брайен Л. Волшебство и мифология: аллюзии в "Гарри Поттере". — Лондон: Bloomsbury Academic, 2010. — 288 p.
12. Ховард С. Образы фей в детской литературе. — Лондон: Cambridge Scholars Publishing, 2015. — 198 p.
13. Доулинг М. История алхимии и философского камня в литературе. — Нью-Йорк: Springer, 2019. — 305 p.
14. Райт Т. Миф и магия в современном фэнтези. — Оксфорд: Clarendon Press, 2011. — 265 p.
15. Шахова Н. Е. Архетипические образы и их интерпретация в детской литературе. — Санкт-Петербург: Нестор-История, 2019. — 172 с.

УДК 81'373.7:81'42

ПРОБЛЕМА ЭКСПРЕССИВНЫХ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫХ ФРАЗЕОСЕМ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

*Р.А.Насирова, старший преподаватель, Самаркандский государственный институт
иностранных языков, Самарканд*

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotda frazeologik iboralarning ekspressiv va emosional xususiyatlari, shu jumladan, ularning tarkibiy tuzilishining qisman o'zgarishi holatlari tahlil qilinadi. Frazeologizmlarning kontekstda ifodaviyligi va emosional tusini namoyon qiluvchi misollar ko'rib chiqiladi. Emosional ifodalarga alohida e'tibor qaratilib, ularning ma'noni kuchaytirish, haqiqatni aks ettirish va ilmiy kommunikatsiyada ishonchli muhit yaratish vositasi sifatida tutgan o'rni tahlil etiladi. Ekspressiv va emosional jihatdan boy frazeologik birliklarning turli turlari ingliz tilidagi badiiy adabiyot namunalarida misollar bilan yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: frazeosema, semantika, motivatsiya, ekspressivlik, demotivatsiya, frazeologizm, denotat, emotivlik.

Аннотация. В данном исследовании анализируются особенности фразеологических выражений с точки зрения их экспрессивных и эмоциональных характеристик, включая случаи частичной модификации компонентного состава. Рассматриваются примеры, демонстрирующие выразительность и эмоциональную окраску фразеологизмов в контексте. Особое внимание уделяется эмоциональным выражениям как инструменту усиления смысла,

отражения реальности и формирования доверительной атмосферы в научной коммуникации. Различные типы экспрессивных и эмоционально насыщенных фразеосем проиллюстрированы примерами из англоязычной художественной литературы.

Ключевые слова: фразеосема, семантика, мотивированность, экспрессивность, демотивированность, фразеологизм, денотат, эмотивность.

Abstract. This study analyzes the features of phraseological expressions in terms of their expressive and emotional characteristics, including cases of partial modification of their component structure. Examples demonstrating the expressiveness and emotional coloring of phraseological units in context are examined. Special attention is given to emotional expressions as a tool for enhancing meaning, reflecting reality, and creating a trusting atmosphere in scientific communication. Various types of expressive and emotionally rich phraseological units are illustrated with examples from English-language fiction.

Keywords: phraseoseme, semantics, motivation, expressiveness, demotivation, phraseological unit, denotation, emotiveness.

Введение. Фразеологические единицы (ФЕ) обладают сложными экспрессивными, эмоциональными и стилистическими нюансами, требующими точного и глубокого описания. Недостаточная интерпретация может исказить смысл и стилистическую окраску выражения. Поэтому лексикографические и справочные источники должны учитывать все нюансы значений ФЕ для их точного понимания. Павлова (1971) подчеркивала значимость этой проблемы и необходимость совершенствования методов анализа и интерпретации фразеологизмов. Современные лингвистические исследования стремятся к детальному изучению структуры и семантики ФЕ для более точной передачи их смысла, стилистики и эмоционального оттенка.

В данной статье исследуется степень обобщенности и абстрактности экспрессивных фразеосем, определяемая такими факторами, как мотивированность или демотивированность, тип экспрессии (грубая, возвышенная, нейтральная) и аналитическая целостность значения.

Методы. Исследование основано на качественном анализе фразеологических выражений в английском языке, с акцентом на их экспрессивность и эмоциональность. Источники данных включают англоязычную художественную литературу, фразеологические словари и лингвистические исследования по экспрессивности фразеологии. Методология включает:

1. Классификацию фразеологизмов по их экспрессивной и эмоциональной нагрузке.
2. Выявление закономерностей среди мотивированных и демотивированных фразеологизмов.
3. Анализ контекстного использования в литературном и разговорном английском языке.

Результаты. Результаты исследования показывают, что экспрессивные фразеосемы можно классифицировать на три основные группы:

1. ФЕ с грубой экспрессией (вульгаризмы):

"Son of a bitch" – уничижительное выражение, обозначающее мерзавца или подлеца.

"The biggest toad in the puddle" – пренебрежительное выражение для обозначения человека, обладающего властью в небольшом сообществе.

2. ФЕ с возвышенной экспрессией (поэтизмы):

"Light of my eyes!" – выражение нежных чувств.

"Bard of Avon" – поэтическое прозвище Уильяма Шекспира, символизирующее его литературное величие.

3. Абстрактные экспрессивные ФЕ:

"Lead apes in hell" – архаичное выражение, означающее "умереть старой девой".

"On earth" (например, "What on earth?") – эмфатический интенсификатор в восклицательных выражениях.

Анализ также показывает, что **частично переосмысленные фразеологизмы** сохраняют экспрессивную силу, одновременно подвергаясь семантической эволюции. Примеры:

1. When pigs fly (букв. «когда летят свиньи») «когда рак на горе свистнет, после дождика в четверг», never
2. When two Sundays come together (букв. «когда встречаются два воскресенья») «никогда, когда рак на горе свистнет», never
3. Between the devil and the deep (blue) sea (букв. «между дьяволом и глубоким синим морем») «в безвыходном положении, между двух огней, между молотом и наковальней», in a fix, a perplexing situation
4. Sweep back the ocean (букв. «отодвинуть назад океан») «пытаться сделать невозможное», do the impossible
5. Pull the devil by the tail (букв. «тянуть дьявола за хвост») «быть в затруднительном положении, в стесненных обстоятельствах, биться как рыба о лед», be in strained circumstances, be reduced to one's last shift
6. Once in a blue moon (букв. «один раз при голубой луне») «очень редко, в кои как», very seldom
7. Move heaven and earth (букв. «двигать небо и землю») «стараться изо всех сил», do all that can be done
8. Burn the wind (букв. «жечь ветер») «нестись во весь опор, мчаться с огромной скоростью, с головокружительной быстротой», run extremely fast.

Обсуждение. Степень конкретности или абстрактности экспрессивных фразеосем определяется их мотивированностью, типом экспрессии и целостностью структуры. Вульгаризмы и поэтизмы чаще несут конкретные смысловые оттенки, в то время как демотивированные ФЕ и интенсификаторы обладают большей степенью абстракции. Кроме того, частично переосмысленные фразеологизмы сохраняют экспрессивные характеристики, но становятся менее конкретными в своей образности.

Анализ также подчеркивает, что фантастические и алогичные образы усиливают экспрессивность. Примеры:

- "When pigs fly" – "когда рак на горе свистнет" (никогда).
- "Between the devil and the deep blue sea" – "между двух огней" (сложная ситуация).
- "Once in a blue moon" – "очень редко".
- "Move heaven and earth" – "стараться изо всех сил".

Стилистические приемы, такие как гипербола, оксюморон и неожиданные смысловые сочетания, способствуют интенсивности экспрессивности. Взаимодействие лексических элементов в составе фразеологизма определяет его эмоциональное воздействие и стилистическую окраску.

Заключение. Анализ экспрессивных и эмоциональных свойств фразеологических единиц (ФЕ) различной структуры, семантики и стилистической направленности показывает, что ключевую роль в создании выразительности играют алогичное сочетание компонентов и нарушение их внутренней валентности. Эти факторы являются наиболее значимыми в формировании экспрессивных и эмоционально насыщенных фразеосем. Кроме того, семантико-стилистические приемы часто взаимодействуют с лексическими (например, сопоставление синонимов, антонимов, тавтология) и эвфоническими средствами (аллитерация, ассонанс, рифма, ритм), усиливая стилистическую значимость ФЕ, их экспрессивность и эмоциональную окраску. Эти средства не только способствуют образованию экспрессивных и эмоциональных фразеосем, но и определяют их яркость и силу воздействия. Это подтверждается сравнительным анализом мотивированных и немотивированных ФЕ, а также различием между «чисто» экспрессивными фразеологизмами, лишенными эмоционального компонента, и эмоционально-экспрессивными выражениями, передающими субъективные оценки и эмоции. В отличие от таких фразеологизмов, их лексические корреляты, как правило, не обладают выраженной экспрессией.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Виноградов В.В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке //Избранные труды. Лексикология и лексикография. М. Наука, 1977. 312 с.
2. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. М. МО, 1972. – 288 с.
3. Кунин А.В. Большой англо-русский фразеологический словарь. Idioms (En-Ru) (к версии ABBYY Lingvo x5) 2006.
4. Локетт Брайан. Английский язык: вчера, сегодня и завтра. ООО «Русский язык - Медиа», 2005 SetExpressions (En-Ru) (к версии ABBYY Lingvo x5).
5. Balchin N. Mine Own Executioner. URL: <https://www.goodreads.com/>
6. Collins English Dictionary. URL: <https://www.collinsdictionary.com/> (CED).
7. Nasirova, R. A. (2024). Methodological approaches to the usage of phraseological units in english lessons. *Science and innovation*, 3(Special Issue 19), 104-106.
8. Nosirova, R. A. Kurbanova, M. K. Lexical differences between american and british english. *UzACADEMIA*, (2020). 1, 61-65.
9. Azizovna, N. R. Types of Phrases in English. *Eurasian Research Bulletin*, (2023). 18, 28-30.
10. Nasirova Rano Azizovna. (2021). The Stylistic Aspect of the Meaning of Phraseological Units as an Object of Modern Linguistic Theory. *International Journal of Innovations in Engineering Research and Technology*, (2), 1–4. Retrieved from <https://repo.ijert.org/index.php/ijert/article/view/2317>
11. Насырова, Р. Исследование фразеологических единиц в современном английском и узбекском языках. In *Conference Proceedings: Fostering Your Research Spirit* (2024, February). pp. 458-461.

УДК 811.11-112

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРНЫЕ БАРЬЕРЫ ПРИ АДАПТАЦИИ РОМАНА МАРКА ТВЕНА "ПРИКЛЮЧЕНИЯ ТОМА СОЙЕРА" ДЛЯ РУССКОЯЗЫЧНОЙ АУДИТОРИИ

С.К.Несипбаева, докторант, Каракалпакский Государственный Университет, Нукус

Annotatsiya. Maqolada Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" romanini rus tilida so'zlashuvchi o'quvchilar uchun tarjima qilish va moslashtirishda yuzaga keladigan asosiy til va madaniy qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Muallif 19-asr Amerika adabiyotiga xos bo'lgan dialektlarni, so'zlashuvlarini, so'z o'yini, shuningdek, o'ziga xos tarixiy va madaniy kontekstni o'z ichiga olgan asosiy to'siqlarni aniqlaydi. Maqolada tarjimonlar asarning asl muhitini saqlab qolish va uni rus tilida so'zlashuvchi auditoriya uchun ochiq qilishda qo'llaydigan turli strategiyalarni tahlil qiladi. Maqolada tarjimaning aniqligi va madaniy moslashuv zarurati o'rtasidagi muvozanat muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: Mark Tven, Tom Soyer, tarjima, moslashish, lingvistik to'siqlar, madaniy to'siqlar, lahjalar, so'z o'yini, Amerika adabiyoti, tarjima strategiyalari.

Аннотация. В статье рассматриваются основные лингвистические и культурные трудности, возникающие при переводе и адаптации романа Марка Твена «Приключения Тома Сойера» для русскоязычных читателей. Автор выделяет ключевые барьеры, включая передачу диалектов, просторечий, игры слов, а также особенности исторического и культурного контекста, присущего американской литературе XIX века. Анализируются различные стратегии переводчиков, направленные на сохранение оригинальной атмосферы произведения при обеспечении его доступности для русскоязычной аудитории. Статья подчёркивает важность баланса между точностью перевода и необходимостью культурной адаптации.

Ключевые слова: Марк Твен, Том Сойер, перевод, адаптация, лингвистические барьеры, культурные барьеры, диалекты, игра слов, американская литература, переводческие стратегии.

Abstract. The article explores the main linguistic and cultural challenges that arise in the translation and adaptation of Mark Twain's novel *The Adventures of Tom Sawyer* for Russian-speaking readers. The author identifies key barriers, including the rendering of dialects, colloquial language, wordplay, as well as the specific historical and cultural context inherent in 19th-century American literature. Various translation strategies aimed at preserving the original atmosphere of the work while ensuring its accessibility for a Russian-speaking audience are analyzed. The article emphasizes the importance of balancing translation accuracy with the need for cultural adaptation.

Key words: Mark Twain, Tom Sawyer, translation, adaptation, linguistic barriers, cultural barriers, dialects, wordplay, American literature, translation strategies.

Роман Марка Твена "Приключения Тома Сойера" представляет собой не только классическое произведение американской литературы, но и своеобразный портал в культуру и быт XIX века. Его популярность неизменно приводит к многочисленным переводам на разные языки мира, включая русский. Тем не менее, адаптация такого текста сопряжена с многочисленными вызовами, которые становятся очевидными при изучении лингвистических и культурных особенностей произведения. Эти трудности возникают из-за уникального языкового стиля автора, особенностей социального и исторического контекста, а также культурных реалий, которые могут быть малоизвестны русскоязычному читателю. Рассмотрим эти аспекты подробнее и проанализируем способы их преодоления.

Лингвистические барьеры. Дialectы и просторечия. Один из самых сложных аспектов перевода Твена - это передача диалектов и просторечий, которые широко используются в романе. Герои, такие как Том, Гекльберри Финн и другие жители небольшого городка на берегу реки Миссисипи, говорят на южных диалектах американского английского. Эти диалекты насыщены идиоматическими выражениями, сокращениями и уникальной фонетикой, что создаёт определённую атмосферу и аутентичность текста [1, с.15]. Пример из оригинала: *"Ain't you scared of me?"* - Гекльберри Финн.

В русском переводе эту фразу можно адаптировать как: *"Ты что, меня не боишься?"* Однако переводчик сталкивается с выбором: передавать просторечие героя через грубую или разговорную лексику, или же смягчить текст для русскоязычного читателя.

Игра слов. Марк Твен мастерски использует каламбуры, игру слов и юмор, основанный на нюансах английского языка. Перевод подобных элементов нередко становится настоящей задачей, поскольку буквальная передача может лишить текст комичности или смысловой глубины [2, с.37].

Например, в знаменитой сцене с покраской забора Том Сойер, желая избежать работы, искусно манипулирует другими мальчиками, обыгрывая их интерес и тщеславие. Он заявляет, что покраска забора - это особая привилегия, доступная не каждому: *"Does a boy get a chance to whitewash a fence every day?"* [8, с.19].

В русском переводе это может быть передано как: *"Разве каждый день выпадает честь красить забор?"*

Хотя общий смысл сохраняется, утрачиваются тонкие языковые оттенки, подчёркивающие комизм ситуации. Оригинальный текст демонстрирует не только изобретательность Тома, но и его умение играть словами, что сложно передать на русском языке [2, с.39]. Другой пример игры слов встречается в диалоге между героями, где используются идиомы, характерные для американского английского. В сцене, где Том обсуждает "сокровища" с Гекком, они используют выражения вроде *"dead sure"* (абсолютно уверен), которые могут потерять эмоциональный окрас при переводе.

Культурные барьеры. Исторический и социальный контекст. Роман Марка Твена был написан в конце XIX века и отражает реалии того времени: рабство, межрасовые отношения, патриархальную структуру общества. Для русскоязычной аудитории, особенно современной, эти аспекты могут быть либо непонятными, либо восприниматься с иной эмоциональной окраской.

Например, образ Джима, раба, который дружит с Гекком Финном, может вызвать вопросы у читателей, незнакомых с историей рабства в США. Переводчик должен либо объяснить эти аспекты в предисловии, либо оставить их без изменений, что может создать культурный разрыв между читателем и текстом [3, с.23].

Ещё одним важным элементом социального контекста является позиция женщины в патриархальном обществе. Бекки Тэтчер, как представительница "идеала" девочки того времени, демонстрирует ожидания, возлагаемые на женщин, что может быть не до конца понятно или близко современному русскоязычному читателю.

Американская культура и быт. Бытовые детали, игры детей, традиции и праздники героев могут быть непонятны русскоязычному читателю. Например, сцены воскресной школы или празднования Дня независимости США могут потребовать дополнительных комментариев. Пример: "Tom had been to a circus, and he thought it was the grandest thing he had ever seen". Для американцев XIX века цирк был значимым культурным событием, символизирующим развлечения и уникальные впечатления. Для современного русского читателя этот контекст может быть не очевиден. Цирк в те времена не просто развлекал, а символизировал редкое яркое событие в жизни провинциального городка, становясь поводом для разговоров и впечатлений на долгие месяцы [4, с.19]. Без пояснений эта сцена может потерять эмоциональный вес для русскоязычного читателя.

Ещё один пример связан с праздником Четвёртого июля. Для жителей США это центральный национальный праздник, ассоциирующийся с независимостью, фейерверками, парадами и барбекю. Русскоязычные читатели, не знакомые с историей США, могут не понять всей значимости этих описаний. Переводчик должен учитывать этот момент, чтобы сделать текст доступным.

Примеры адаптации. Имена персонажей. Русскоязычные переводы чаще всего сохраняют оригинальные имена героев, такие как Том, Гек, Бекки, чтобы подчеркнуть их уникальность и оригинальность. Однако в некоторых случаях переводчики добавляют к ним русские окончания или адаптируют произношение, чтобы сделать их более привычными для читателя [5, с.12]. Например, Huck может стать Гекком, что несколько сглаживает восприятие текста. При этом важно сохранить индивидуальность героев, чтобы они не потеряли своей аутентичности. Некоторые переводчики также используют двойные формы: например, Huck Finn может быть переведён как "Гек Финн", а затем в тексте упоминаться как "Гек". Это помогает сохранить баланс между оригинальной формой и удобством восприятия для русскоязычных читателей.

Описание быта и окружения. Подробные описания природы, городка и реки Миссисипи создают яркую атмосферу американской глубинки XIX века. Переводчики часто добавляют сноски или комментарии, чтобы объяснить значение тех или иных деталей [6, с.15]. Например, река Миссисипи в романе не просто декорация, а важный символ свободы и приключений. Русскоязычному читателю, возможно, потребуется пояснение о её роли в жизни американцев того времени.

Другой важный аспект — это упоминания о таких предметах, как "mud pie" (грязевые пироги) или "marbles" (игра в шарики), которые были популярными развлечениями среди детей того времени. Эти детали могут быть незнакомы современному русскому читателю и требуют либо адаптации, либо пояснений, чтобы сохранить атмосферу произведения [7, с.24].

Решения и стратегии переводчиков. Сохранение атмосферы. Переводчики стремятся передать дух и атмосферу произведения через использование русских просторечных выражений и диалектов, которые соответствуют оригиналу.

Использование примечаний. Комментарии и сноски помогают объяснить культурные и исторические реалии. Например, можно объяснить, что такое воскресная школа или значимость реки Миссисипи в жизни американцев того времени.

Адаптация без утраты смысла. Иногда переводчики прибегают к замене культурных реалий на аналогичные понятия в русской культуре. Например, праздники или традиции могут быть интерпретированы через более знакомые русскому читателю образы.

Адаптация "Приключений Тома Сойера" для русскоязычной аудитории — это сложный, но увлекательный процесс. Успех перевода зависит от баланса между сохранением оригинальной атмосферы и доступностью текста для читателя. Грамотный переводчик способен превратить культурные и лингвистические барьеры в мост, соединяющий два мира, и помочь читателю открыть для себя богатство американской классической литературы.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Козлова А.В. «Исторический контекст в переводах американской классики» // Журнал переводоведения, 2016.

2. Никифорова Е.Д. «Особенности передачи юмора в переводах Марка Твена» // Литературные исследования, 2017.
3. Соколова И.М. «Культурные реалии в переводах классической литературы» // Вопросы филологии, 2019.
4. Тихонов А.Н. «Диалекты и просторечие в английских текстах и их передача в переводе» // Проблемы перевода, 2020.
5. Астахов К.В. «Методы адаптации текста для русскоязычной аудитории» // Современное переводоведение, 2021.
6. Морозова Е.П. «Лингвокультурные барьеры и их преодоление при переводе художественных произведений» // Вестник культурологии, 2022.
7. Борисов Н.С. «Анализ переводческих стратегий в контексте классической литературы» // Журнал лингвистики, 2023.
8. Марк Твен. The Adventures of Tom Sawyer / edited with an introduction and notes by Peter Stoneley. — NY: Oxford University Press, 2007.

УДК 830-1

АНАЛИЗ ОБЪЕКТОВ, ВЫРАЖЕННЫХ В ВИНИТЕЛЬНОМ ПАДЕЖЕ (NASB)

Х.Нуриддинов, преподаватель, Международная исламская академия Узбекистана, Ташкент

Аннотация. Ушбу мақолада араб тилидаги насб (النصب) ҳолатида ифодаланадиган мафъуллар (المفعول)нинг турлари, уларнинг грамматик хусусиятлари ва жумладаги вазибалари чуқур таҳлил этилади. Мақолада мафъул бих (تўғри тўлдирувчи), мафъул фийҳ (замон ва макон ҳолати), мафъул лиажлиҳ (сабаб мафъули), мафъул мутлақ (мутлақ мафъул) ва мафъул маъаҳ (биргалик мафъули) каби асосий турлари таърифланади, уларнинг насб ҳолатида келиш сабаблари ва ифодаланиш шакллари кўриб чиқилади.

Калит сўз ва иборалар: араб тили, синтаксис, насб, мафъул бих, мафъул фийҳ, мафъул лиажлиҳ, мафъул мутлақ, мафъул маъаҳ.

Аннотация. В данной статье представлен подробный анализ типов maful (объектов) в винительном падеже (nasb) в арабском языке, их грамматических особенностей и функций в предложении. В статье дается определение основных типов мафул, включая мафул бих (прямой объект), мафул фихи (наречие времени и места), мафул ли'аджлихи (объект цели), мутлак мафул (абсолютный объект) и мафул ма'аху (объект-компаньон). Обсуждаются причины их появления в винительном падеже и формы их выражения.

Ключевые слова: арабский язык, синтаксис, насб, мафул бих, мафул фихи, мафул ли'аджлихи, мутлак мафул, мафул ма'аху

Abstract. This article provides a detailed analysis of the types of maful (objects) in the accusative (nasb) case in Arabic, their grammatical features, and their functions within a sentence. The paper defines key types of maful, including maful bih (direct object), maful fihi (adverbial of time and place), maful li'ajlihi (purpose object), mutlaq maful (absolute object), and maful ma'ahu (companion object). The reasons for their occurrence in the accusative case and their forms of expression are discussed.

Keywords: arabic language, syntax, nasb, maful bih, maful fihi, maful li'ajlihi, mutlaq maful, maful ma'ahu

Известно, что явление склонения существует одинаково как в арабском, так и в узбекском и русском языках. Интересно, что это явление встречается в трех языках в рамках категории существительных. В этом процессе существительные склоняются с помощью падежей. Однако различие между этими языками заключается в том, что в арабском языке склонение существительных происходит только с помощью трех падежей. Это именительный падеж, винительный падеж и падеж предложения (маф'ул). В арабском языке выражение «положение существительного в номинативе» указывает на его винительный падеж. Другим отличием является отсутствие определенных окончаний падежей в арабском языке. Однако падеж можно определить, исходя из движения последних букв слова и их функции в предложении.

Движения, которые выражают падежи, в арабском языке называются "раф" (возвышение), "насб" (падение) и "жар" (генитив), и эти термины, как и в других книгах, таких как "Фавоидул зийия" (книга, которую мы изучаем), определяются как "признак файла" (действующего лица), "признак маф'уля" (объекта) и "признак изафы" (связи).

«المفعول مطلق» — "Мутлак Масдар". Термин "мутлак масдар", принятый в арабской грамматике, относится к части речи, которая используется для усиления значения глагола в предложении. Эта часть речи употребляется в предложении с неопределенным состоянием и в винительном падеже, подчеркивая значение глагола.

Пример: ضربت ضربا (я ударил сильно).

Лингвист Б.М. Гранде о мутлак масдаре говорит следующее: «Известно, что каждый глагол, независимо от того, является ли он переходным или непереходным, имеет свой масдар. Масдар, который встречается в винительном падеже, называется мутлак масдар (مفعول مطلق — абсолютный объект)» [3:41].

Маф'ул может быть трех типов, и они следующие:

- В значении усиления.
- В значении подсчета.
- В значении вида или типа.

В первом типе мутлак масдар усиливает значение глагола.

Пример: جلس جالسا — действительно сидел. Как видно, мутлак масдар здесь только усиливает значение глагола и не выражает другого смысла.

Этот тип мутлак масдар существует только в форме единственного числа и не употребляется во множественном или двойственном числе, так как он только выражает сущность глагола. Остальные два типа могут быть использованы как в единственном, так и в двойственном и множественном числах.

Мутлак масдар в значении подсчета показывает, сколько раз действие было выполнено.

Пример: جلس جلسة — я сидел один раз, или: جلس جلستين — я сидел дважды.

Иногда мутлак масдар может быть образован не от исходного масдара глагола, а от масдара синонимичного глагола, принадлежащего другой группе. Например: قعدت جلوسا

Или может быть использован масдар, взятый из другого раздела: أنبته الله نباتا حسنا. Аллах воспитал его с величайшей красотой.

В этом контексте известный арабский грамматик Сибавайх сказал следующее: «В таких случаях мутлак масдар создается из глагола, который выпал, и именно этот выпавший глагол становится причиной того, что маф'улул мутлак появляется в винительном падеже. Таким образом, исходное состояние первого примера:

قعدت وجلس جالسا

А исходное состояние второго примера будет следующим: وأنبته الله فنبت نباتا.

В учебниках встречаются мысли о том, что с мутлак масдаром могут употребляться как согласованные, так и не согласованные уточнители. В частности, Э. Талабов пишет: «Наличие уточнителя (согласованного или несогласованного) рядом с мутлак масдаром усиливает его выразительность» [3:41].

Пример:

ضحك الطالب ضحكا شديدا — Студент сильно засмеялся. В этом примере ضحكا является мутлак масдаром, а شديد — его согласованным уточнителем.

Пример:

طرد الغريب طردني — Он выгнал меня, как незнакомца. В этом примере мутлак масдар встречается с несогласованным уточнителем, которым является طرد الغريب.

В некоторых случаях глагол, являющийся причиной появления мутлак масдара в винительном падеже, может быть опущен. Это опущение может быть объяснено двумя

способами. В первом случае опущение глагола является добровольным, то есть его можно как опустить, так и оставить. Например: مقدم خير
 Исходное состояние этого выражения: قدمت قدوماً خيراً.

Во втором случае опущение глагола является обязательным. Это тоже делится на два типа, при одном из которых нет правила, объясняющего, почему глагол должен быть опущен.

Пример:

سقاك الله سقيا — «Пусть Аллах напоит тебя досыта».

Действительно, в арабской разговорной речи не слышно, чтобы эти глаголы произносились вместе с их масдарами.

Во втором случае обязательного опущения глагола, это опущение происходит в соответствии с грамматическим правилом. В таком случае опущение глагола основано на различных причинах. В частности, когда маф'ул мутлак поясняет содержание предыдущего предложения. Пример:

فشدوا الوثاق فإما منا بعد وإما فداء

(«Хорошо свяжите их, а затем либо освободите их безвозмездно, либо за выкуп».)

Исходная форма этого предложения была следующей:
 إما تمنون منا بعد الشد وإما تفدون فداء

Следует отметить, что в учебнике Н.И. Ибрагимов и М. Юсупова «Грамматика арабского языка» маф'ул мутлак называется «масдар мутлак». Авторы отмечают, что иногда перед масдаром мутлаком могут употребляться слова типа “أشدُّ” или “كُلُّ” в винительном падеже, а сам масдар мутлак становится по отношению к ним изафой (مضاف إليه — вторая часть изафетного оборота) [2:146].

Исходя из вышеизложенных данных, можно сделать вывод, что в арабском языке конструкция с винительный падежом используется широко. Как главные, так и второстепенные части предложения могут быть в падежной форме. Причины их появления в падежной форме обусловлены определёнными факторами. Эти факторы включают в себя грамматические конструкции, глаголы и вспомогательные глаголы. Существительное в падежной форме подчиняется главному слову. Кроме того, в арабском языке также управляются те элементы предложения, которые имеют падежную форму. При переводе на узбекский язык важно обращать внимание на особенности мансуботов (падежных дополнений). Также следует учитывать, что не все виды маф'улов (дополнений) имеют эквиваленты в узбекском языке.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абдужабборов А. Араб тили. –Т.:Тошкент ислом университети, 2007. -307 б.
2. Иброҳимов Н., Юсупов М. Араб тили грамматикаси. I-II жилд. И Ж. –Наманган: Ибрат, 2009. – 584 б.
3. Талабов Э. Араб тили. –Т.: Ўзбекистон, 1992. – 406 б.
4. Гранде Б.М. Курс арабской грамматики в сравнительно - историческом освещении. -М.: “Восточная литература” РАН, 1998. – 592 с.
5. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. Учебник арабского языка. -М.:Вост.лит. РАН, 1998. -752 с.

УДК 811.512.133`373.2(045)

ДЕРИВАЦИОННЫЕ АСПЕКТЫ КОСМЕТОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ В АНГЛИЙСКОМ, УЗБЕКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Н.Б. Рахмонова, преподаватель, Кокандский университет, Коканд

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz, o'zbek va rus tillarida kosmetologiya sohasiga oid terminlarning derivatsion (so'z yasovchi) xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot kosmetologik atamalarining morfologik tuzilishi, affiksal vositalar orqali yasalishi hamda har bir tilga xos bo'lgan leksik-semantik va strukturaviy o'ziga xosliklarini o'rganishga qaratilgan. Shuningdek, maqolada uch til o'rtasida terminlar yasashdagi umumiyliklar va farqlar aniqlanadi, bu esa tarjimada, fanlararo kommunikatsiyada va til o'rgatish jarayonida amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: kosmetologik terminologiya, derivatsiya, affiks, morfologiya, til qiyosiyligi, semantika, ingliz tili, o'zbek tili, rus tili.

Аннотация. В статье рассматриваются деривационные особенности терминов, относящихся к области косметологии, в английском, узбекском и русском языках. Исследование направлено на анализ морфологической структуры косметологических терминов, способов их словообразования с помощью аффиксов, а также выявление лексико-семантических и структурных особенностей в каждом из трёх языков. Также в статье выявляются сходства и различия в словообразовательных моделях, что имеет практическое значение для перевода, межкультурной коммуникации и преподавания языков.

Ключевые слова: косметологическая терминология, деривация, аффикс, морфология, сопоставительный анализ, семантика, английский язык, узбекский язык, русский язык.

Abstract. This article explores the derivational aspects of cosmetological terminology in English, Uzbek, and Russian languages. The study focuses on the morphological structure of cosmetology-related terms, their formation through affixation, and the lexical-semantic and structural features specific to each language. The paper also identifies similarities and differences in derivational patterns across the three languages, which is valuable for translation, interdisciplinary communication, and language teaching.

Keywords: cosmetological terminology, derivation, affix, morphology, comparative linguistics, semantics, English language, Uzbek language, Russian language.

Современная косметология как отрасль науки обязательно включает в себя элементы медицины, химии, фармакологии, эстетики и социокультуры, поэтому её терминология должна быть точной, адаптивной и динамичной. Это также отражает лингвистический менталитет и морфологию языка. Цель данного исследования — определить особенности словообразования косметологических терминов в английском, узбекском и русском языках, сравнить методы словообразования, используемые в различных системах языковой типологии, и проанализировать продуктивные словообразовательные модели, работающие в различных типологических языковых системах. Посредством морфологического и сравнительного анализа исследуются внутренние процессы формирования таких терминов и тенденции заимствования более чем 300 единиц.

Ключевые слова: словообразование, деривация, косметология, термин, словарь, морфология, английский, русский, узбекский.

Введение. Это особенно справедливо для специализированной лексики, которая постоянно адаптируется к нуждам общества и культуры, в которых она существует. Косметическая индустрия значительно развилась за последние десятилетия благодаря научным открытиям и растущему общественному интересу к красоте и внешнему виду. Появляются новые лексические единицы, многие из которых заимствованы из английского, тогда как другие образуются из ресурсов внутреннего словообразования.

Терминология косметологии в образовании представляет интерес в лингвистическом контексте. Часть этого процесса происходит на уровне словообразования, поскольку нельзя считать, что заимствованные слова сразу же подходят для их нового лингвистического контекста. В то же время типологические различия между аналитическим, флективным русским и агглютинативным узбекским языками значительно влияют на способность и эффективность деривационных моделей.

Актуальность этого исследования заключается в необходимости следить за лексической системой в косметологии и выявлять типологические различия в её образованиях. Это необходимое требование на профессиональном уровне для переводчиков, лексикографов и преподавателей иностранных языков.

Методы исследования. В исследовании применялись различные лингвистические методы: морфологический анализ, сравнительный, описательные методы, а также элементы статистического анализа. Были изучены сто косметологических слов из трёх различных языков (английского, русского и узбекского) из специализированных словарей, глоссариев,

научных статей, медицинских справочников, этикеток продуктов и связанных сайтов известных брендов, таких как ((L'Oréal, La Roche-Posay, Innisfree, BioBalance и др.).

Единицы русского языка, обладающие специфическими признаками: способ формирования (аффиксация, композиция, конвертация, заимствования); морфемная структура и семантическая весомость репродуктивных элементов были едиными по структуре. Более того, данные были проанализированы в плане частоты использования таких терминов в определённых типах текстов (научные описания, инструкции, реклама).

Заключения для английского языка: Его аналитическая система доминирует в суффиксации, конверсии и сложных структурах. Некоторые из значительных суффиксов: -er/-or (*moisturizer, cleanser, whitener*); -ing (*skin cleansing, skin lifting, peeling*); -tion/-ation (*hydration, regeneration*); -free/full (*oil-free, wrinkle-free, beautiful*); -ize/-ise (*revitalize, normalize*).

Например:

Brightening serum — составное существительное, обозначающее сыворотку. *Exfoliator*: от глагола to exfoliate + суффикс -or.

Anti-aging — префикс, означающий “против старения.”

Английский язык чрезвычайно “семантически плотен” в новых фразах, которые в нём появляются, что означает, что слова в основном упрощены до своей сути, что делает их полезными повсюду в мире.

Заклучения для русского языка: Единицы русского языка, обладающие специфическими признаками: способ формирования (аффиксация, композиция, конвертация, заимствования); морфемная структура и семантическая весомость репродуктивных элементов были едиными по структуре. Более того, данные были проанализированы в плане частоты использования таких терминов в определённых типах текстов (научные описания, инструкции, реклама).

Русская деривационная система — это суффиксация, префиксация, составление. Рассматриваемые суффиксы включают:

- ние (*увлажнение, осветление, омоложение*);
- тель (*увлажнитель*);
- ющий (*очищающий, обновляющий*).

В русском языке заимствованные из английского слова активно адаптируются за счёт морфологического преобразования:

Пилинг: от англ. *peeling* - действие снятия/удаления кожи + корень для образования существительного.

Лифтинг: от англ. *lifting* адаптированный под русский язык.

Такие сложносоставные слова как *крем-пилинг, ультразвуковой массаж, гель-скатка* объединяют в себе название товара и его функцию или технологию.

Описательные слова действуют как составные слова, так как они объединяют название продукта с его использованием или техникой. Многие только заимствуют фонетику оригинальных англицизмов, но их морфология становится более регулярной в русском.

Заклучения для русского языка: Большая часть лексики узбекского языка — это агглютинация. Продуктивные аффиксы включают:

- tiruvchi/-lovchi (*namlantiruvchi, oziqlantiruvchi*);
- lik (*go'zallik, tiniqlik*);
- siz/-li (*ajinsiz, yog'li*).

В общем, заимствования остаются в своих оригинальных формах, напр., несколько: *botoks, kollagen, tonik* — возникают без каких-либо морфологических изменений и в основном с их узбекскими объяснениями, напр.: *Lifting muolaja, kollagen yuborish*. Примеры местных словообразований *Go'zallik saloni* (салон красоты),

Yuz parvarishi (уход за лицом),

Qorayishga qarshi krem (крем против загара),

Ajinlarni bartaraf qiluvchi vosita (средство от морщин).

Кросс-лингвистические исследования показывают, что каждый язык имеет свои деривационные возможности. Английский язык аналитический, и новые слова создаются путем конверсии и композиции. Будучи богатым на аффиксы, русский язык активно усваивает заимствования и формирует термины с высокой степенью семантической прозрачности. Узбекский язык отмечает эту тенденцию интернационализации — когда англицизмы не морфологически адаптируются, отмечая, что узбекский язык имеет достаточно эффективные агглютинативные механизмы.

Эти три языка также разделяют более общую тенденцию: их словарный запас становится всё более интернациональным, благодаря общемировому влиянию англоязычных наук и маркетинга. Термин, возникший на английском языке, может достаточно хорошо адаптироваться по всему миру, однако ему всё равно необходимо интернационализироваться и склоняться в местные лингвистические экосистемы.

Заключение. Деривационные особенности косметологической лексики в русском, узбекском и английском языках основываются на типологии языковой системы, исторических и культурных связях и глобализации. Узбекский имеет агглютинативную и интенсивную модель заимствования, английский имеет компактные и современные модели, а русский обладает высокой проницаемостью в отношении продуктов с высокой частотой передачи. Чтобы работать в качестве переводчиков, терминоведов, специалистов по преподаванию языков и разработчиков учебных материалов, необходимо понимать эти характеристики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Crystal, D. (2003). English: Cambridge Encyclopedia of English. Type: Cambridge University Press; 0. Москва: Общество науки.
2. Khamidov Sh. (2019). Uzbek 6 Senate o'qimish uchun F05-25356; Pro.
3. Oxford Dictionary of Cosmetology (Discover New Medium)
4. Cosmetic Terms Uzbek-English Dictionary. Саломатлик вазирлиги Ўзбекистон. (2019).
5. Rakhmanova, N. (2023). Language and culture: investigate the connection among language and culture, analyzing how language reflects and shapes social standards, values, and personalities. *Talqin va tadqiqotlar*, 1, 31.
6. Рахмонова, Н. (2024). Лексико-семантический анализ косметологических терминов в английском, русском и узбекском языках: стратегии заимствования и проблемы интерпретации. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 2(56), 127-133.
7. Рахмонова, Н. (2024). Лингвистические основы косметологической терминологии в английском, русском и узбекском языках и проблемы перевода. *Talqin va tadqiqotlar ilmiy-uslubiy jurnali*, 2(56), 134-140.

УДК 81-13

РАЗМЫШЛЕНИЯ ОБ ИЗУЧЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Г.Р.Тулишова, преподаватель, Джизакский государственный педагогический университет, Джизак

Annotatsiya. Ushbu maqolada Jadid adabiyoti va uning atoqli namoyandalari, xususan Cho'lon ijodining mustaqillik davridagi o'rni chuqur tahlil qilinadi. Maqolada Cho'lon, Fitrat va Abdulla Qodiriy kabi Jadid shoir va yozuvchilarining ijodi milliy o'zlikni shakllantirish, mustaqillik g'oyalarini ilgari surish hamda ularning adabiy-tanqidiy tadqiqotlardagi talqinlari tasvirlanadi. Shuningdek, Cho'lon asarlarini o'rganish va targ'ib qilishda Ozod Sharafiddinov kabi yetuk olim va tanqidchilarning xizmatlari alohida qayd etiladi. Maqolada Jadid adabiyotining murakkab tarixi, uning milliy erkinlik, ma'naviyat va taraqqiyot g'oyalari hamda zamonaviy yoshlar uchun ilhom manbai sifatida ahamiyati ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Jadid adabiyoti, Cho'lon, Ozod Sharafiddinov, mustaqillik, milliy o'zlik, tanqid, badiiy-estetik tafakkur, adabiy jarayon, Abdulla Qodiriy, Fitrat, adabiyotshunoslik.

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается джадидская литература и ее великие представители, в частности, литературное наследие Чулпана и их роль в период независимости. В статье освещается, какое значение имели произведения джадидских поэтов и писателей, как Чулпан, Фитрат, Абдулла Кадыри, для осознания национальной идентичности и продвижения идей независимости, а также каким образом их творчество трактуется в литературно-критических произведениях. В статье также подчеркивается

вклад таких выдающихся ученых и критиков, как Озод Шарафиддинов, в изучение и популяризацию творчества Чулпана. Поднимается тема сложной истории джадидской литературы, ее идей национальной свободы, духовности и прогресса, а также важности джадидской литературы как источника вдохновения для сегодняшней молодежи.

Ключевые слова: джадидская литература, Чулпан, Озод Шарафиддинов, независимость, национальная идентичность, критика, художественно-эстетическое мышление, литературный процесс, Абдулла Кадыри, Фитрат, литературоведение.

Abstract. This article provides an in-depth analysis of Jadid literature and its prominent figures, particularly the literary legacy of Cho'lpon and its role during the independence period. The article highlights the significance of works by Jadid poets and writers such as Cho'lpon, Fitrat, and Abdulla Qodiriy in fostering national identity and promoting ideas of independence, as well as how their works are interpreted in literary-critical studies. Additionally, it underscores the contributions of eminent scholars and critics, such as Ozod Sharafiddinov, in the study and promotion of Cho'lpon's works. The article discusses the complex history of Jadid literature, its themes of national freedom, spirituality, and progress, and its relevance as a source of inspiration for today's youth.

Key words: Jadid literature, Cho'lpon, Ozod Sharafiddinov, independence, national identity, criticism, artistic-aesthetic thought, literary process, Abdulla Qodiriy, Fitrat, literary studies.

Художественное творчество и литературная критика всегда развивались неразрывно. Во все века осознавалась важная роль и значение литературной критики — «илми нақд» — в развитии художественно-эстетической мысли. В прошлые века роль и значение литературной критики и литературоведения, то есть «науки о реальном», «науки о странном» и «науки о романе», в развитии художественно-эстетической мысли были продемонстрированы выдающимися поэтами и мыслителями. Действительно, художественное творчество и критика всегда идут рука об руку и служат благородной и благородной цели — развитию духовности и мысли. Вот почему «илми нақд» - критика, основная функция которой - «сортировка» образцов художественного творчества (Бэхбудий), по праву называется зеркалом литературного процесса.

Уникальное творчество и литературно-критическая деятельность Фитрата, Абдуллы Кадыри, Чулпана и Ойбека, Гафура Гуляма, Абдуллы Каххора, Шайхзода, продолживших творческие традиции Алишера Навои, а также их глубокие мысли в области критики и литературоведения, несомненно, были направлены на такие благородные цели. Например, Абдулла Кадыри дает такое возвышенное определение критики, свободной от эгоизма и расстройств личности: «Эта критика — начало новых успехов в жизни, ключ к проблеме просвещения, колыбель мировой культуры».[1-112]

Важна особая роль и значение критики в развитии нашей литературы. Возьмем, к примеру, изучение истории узбекской литературы XX века. Одним из значительных достижений нашей критики и литературоведения является создание многочисленных капитальных исследований, учебников, монографий и значительных сборников, подробно освещающих жизнь и творчество десятков выдающихся представителей литературы этого чрезвычайно сложного и противоречивого периода. Однако, к сожалению, современная молодежь может не знать, что большинство этих добрых дел, имеющих несравненное значение в развитии духовности и литературно-эстетического мышления нашего народа, совершались под непосредственным руководством и ответственностью выдающегося критика Озода Шарафиддинова, и что за это он подвергался жесткому давлению и упрекам в советское время. В частности, мало найдется во всей нашей республике художников, которые проявили бы такую же настойчивость и самоотверженность, как Озод Шарафиддинов, в глубоком изучении жизни и творчества джадидской литературы, носителя идей независимости, и ее талантливых представителей, таких как Чулпан и Фитрат, а также Мустафа Чокай и Отаджон Хошимов, и в возвращении их народу. Действительно, благодаря Независимости, сегодня мы можем упоминать имя Чулпан не со страхом или стыдом, а с законной гордостью, и чтить его как одну из ярчайших фигур нашей литературы, благодаря заслугам Озода Шарафиддинова,

которые не имеют себе равных. Мы должны с гордостью подчеркнуть, что эта историческая и научная истина, благодаря инициативам нашего уважаемого Президента и единодушной поддержке всех тюркских стран, наша яркое выражение и на состоявшихся в нашей столице в марте и декабре 2023 года престижных международных научных конференциях, посвященных джадидской литературе и ее ярким деятелям. Это было великое историческое событие. Тот факт, что эти международные научные конференции, проводимые дважды в год на высоком международном уровне и на высоком уровне, имеют несравненное научное, литературное и историческое значение для развития нашей литературы, критики и литературоведения, а также нашей национальной идеологии и духовности, был признан с восхищением не только литературной общественностью нашей страны, но и ведущими писателями и учеными из десятков стран, которые принимали активное участие в этих конференциях. Одним из важных общественно-политических, научных и литературных результатов этих исторических конференций является выход в свет с 1 января 2024 года новой еженедельной газеты «Джадид», что также стало важным событием в литературной и духовной жизни нашей республики.

Таким образом, Озод Шарафиддинов был одним из тех бескорыстных ученых, которые, несмотря на все давления и запреты, изучали жизнь и деятельность джадидской литературы и ее великих представителей, вышедших на сцену с уникальным содержанием и общечеловеческой целью, с большой творческой смелостью, высокой верой и безграничной любовью. К сожалению, истинная цель и огромное общественно-политическое значение джадидского движения и литературы, которые проявились как наиболее активная и националистическая сила, трактовались совершенно одноко. Великое значение новой литературы, созданной Бехбудий и Кадыри, Фитратом и Чулпаном, состоит в том, что она с необычайной смелостью и мастерством, правдиво, с точки зрения интересов народа и нации, отразила историческую правду.

Среди наших невинных, молодых и чистых личностей, казненных от рук сталинских убийц за свое мужество и национализм, — Абдуллы Кадыри, Фитрата, Элбека, Гоzi Юнуса, Бату, Отаджона Хошима, Гулама Зафари и других бескорыстных интеллектуалов, — был Абдулхамид Сулаймон оглы Чулпан. То есть Чулпан, как и многие другие истинные дети нашего народа, стала жертвой репрессий – в 1938 году ее расстреляли как «врага народа», а публиковать ее произведения, читать их и вообще упоминать имя Чулпан было строжайше запрещено. Только после публичного осуждения культа личности Сталина в 1956 году Чулпан была оправдана. Но даже после этого, в течение еще 30 лет, его труды не публиковались, а его творчество не изучалось. Приведем пример исторического факта, показывающего печальные последствия такой несправедливости. В 1968 году был подготовлен сборник «Живые строки», в основу которого легли, главным образом, многолетние исследования Озода Шарафиддинова, из зрелых стихотворений Чулпана и других поэтов, подвергшихся репрессиям. Однако эта уникальная книга была запрещена и уничтожена по незнанию из-за политики правящей в то время Коммунистической партии. Но даже эти запреты не могут ослабить веру О. Шарафиддинова в истину, и он не перестает пропагандировать творчество Чулпан. Наконец, в середине 1980-х годов, особенно после обретения Узбекистаном независимости, несправедливость, чинимая в отношении джадидской литературы, и в частности Чулпанской, начала прекращаться. За короткое время вышли его произведения «Я скучаю по весне», «Я снова беру свое обещание», «Что такое литература?» Были опубликованы его книги и три тома избранных произведений, а его пьесы начали ставить на театральных сценах. По мотивам романа «Ночь и день» был создан видеофильм, опубликованы различные статьи и брошюры о творчестве поэта. Был выпущен документальный фильм, посвященный его жизни и творчеству, и начали проводиться Дни Чулпана. Защищены диссертации исследователей творчества Чулпана. В 1991 году Абдулла Кадыри, Фитрат и Чулпан были удостоены Республиканской государственной премии имени Алишера Навои, что является ярким знаком глубокого уважения нашего народа к памяти великих джадидов. Возвращение Чулпана в ряды творческих людей заполняет пробел в

истории нашей литературы, а его произведения не только обогащают наше представление о сложных путях, пройденных нашей литературой, но и приносят нам сегодня большую радость и смысл. Они представляют для нас большую ценность как образцы подлинного искусства, с их глубоким человеческим содержанием и высоким тоном исполнения песен.[2-166-167]

Чулпан была многогранным талантом. Он известен, прежде всего, как чуткий поэт и поистине открыл новые художественно-эстетические горизонты в узбекской поэзии. В то же время его вклад в узбекскую реалистическую прозу и драматургию, литературный перевод, публицистику, критику и литературоведение не имеет себе равных.

С первых шагов в литературе Чулпан свидетельствует о своей приверженности делу пробуждения народа, находившегося во власти беспечности в колониальных условиях, и внедрения в его сердца идей просвещения, национального развития и независимости. Подобные прогрессивные идеи современной литературы легли в основу творчества Чулпан. Когда мы говорим о Чулпане, первое, что приходит на ум, — это его стихотворения о свободе души и сердца, такие как «Свобода совести», «Сердце», «Кишан». Это чувство нашло живой отклик в стихотворениях поэта, таких как «Погибшей земле», в которых разоблачались пороки советской власти и гнет, которому она подвергала наш народ, и которые переплетались с идеей борьбы за независимость. В ту сложную и противоречивую эпоху и литературную среду некоторые поэты использовали иной подход к разоблачению национализма — они создавали противоречивые стихотворения, в которых продвигались идеи, противоречащие некоторым стихотворениям с националистическим оттенком. Например, на фоне поэмы Чулпан «К погибшей земле» Гайрати пишет поэму «К возрожденной земле». В ответ на поэму Фитрата «Моя ночь» Батый пишет поэму «Мой день». Если в своем стихотворении Чулпан жалуется, что облака бросают «тень» на землю, где горы приветствуют голубое небо, то Гайрати, напротив, рисует картину бурлящей жизни, кипевшей из-за революции. Озод Шарафиддинов, подчеркивавший глубокую жизненность и правдивость поэзии Чулпан, охарактеризовал поэзию поэта как «влиятельный художественный документ своего времени». [3-3] Мы считаем, что это определение не является преувеличением. Наши ученые, такие как Озод Шарафиддинов, справедливо называют Чулпана «Провозвестником независимости». Действительно, Чулпан мечтал о свободе народов Туркестана, обретших независимость, и о его процветании как самостоятельного государства. Благодаря независимости литературное наследие Чулпана и оставленное им духовное наследие стали широко изучаться. Это наследие имеет большие достоинства. Путь, пройденный Чулпан, запечатлен в этом духовном наследии, и, изучая его, дети независимой страны поймут святость Родины, Отечества, бесценные блага свободы и воли. В то же время сегодняшние студенты не должны забывать обстановку той эпохи, в которой жила и творила Чулпан. В этой связи особое значение имеют также следующие пожелания Озода Шарафиддинова: «Понять Чулпана — это глубокое понимание внутренних законов искусства слова, понимание того, как они проявляются в творчестве поэта. Понять Чулпана — это принятие в свое сердце его великих общечеловеческих идей и его высоких человеческих чувств. Понять Чулпана — это увидеть родину, наш древний Туркестан, глазами Чулпана и полюбить ее сердцем Чулпана». [Выпуск 4-1] Одним словом, Чулпан непременно придется по душе каждому любителю литературы. Для этого необходимо изучать джадидскую литературу и наследие Чулпана с толерантностью, основанной на новом мышлении. Действительно, творчество Озода Шарафиддинова, создавшего в этой области образцовые образцы творчества, пронизанные лучами истины, служит несравненным источником вдохновения и уникальной школой творческого мастерства в создании нового Возрождения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Abdulla Qodiriy. Diyori bakr. –T.: Yangi asr avlodi, 2007-yil 112-b.
2. Sharafiddinov O. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. T. "O'qituvchi". 1999. 167-168 bb.
3. Cho'lpon. Yana oldim sozimni. –T.: Fan, 1991-yil 3-b.
4. Yo'ldoshev N. Yoniq qalb munaqqidi. // Sharq yulduzi jurnali, 2012-yil 1-son.

СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОЭЗИИ ОЛЖАСА СУЛЕЙМЕНОВА

Н.Ж. Умбетова, преподаватель, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Maqola Qozog'iston adabiyotining yetakchi namoyandalaridan biri Oljas Suleymenov she'riyatining stilistik xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Asarda muallif tomonidan o'ziga xos she'riy dunyo yaratishda qo'llagan asosiy uslub va usullar, jumladan, metafora, alliteratsiya, assonans hamda matnni sintaktik tashkil etishning o'ziga xos shakllari ko'rib chiqilgan. Uning she'riyatida an'anaviy va zamonaviy unsurlarning o'zaro ta'siriga, shuningdek, falsafiy, madaniy va tarixiy kontekstlarning muallif uslubiga ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: assonans, o'ziga xos shakllar, olim, shoir, yorqin ideallar

Аннотация. Статья посвящена анализу стилистических особенностей поэзии Олжаса Сулейменова, одного из ведущих представителей казахстанской литературы. В работе рассматриваются основные приемы и техники, используемые автором для создания уникального поэтического мира, включая метафору, аллитерацию, ассонанс, а также специфические формы синтаксической организации текста. Особое внимание уделяется взаимодействию традиционных и современных элементов в его поэзии, а также исследованию влияния философских, культурных и исторических контекстов на стиль автора.

Ключевые слова: ассонанс, специфические формы, ученый, поэт, светлые идеалы

Abstract. The article is devoted to the analysis of stylistic features of the poetry of Olzhas Suleimenov, one of the leading representatives of Kazakhstani literature. The work examines the main techniques and methods used by the author to create a unique poetic world, including metaphor, alliteration, assonance, as well as specific forms of syntactic organization of the text. Particular attention is paid to the interaction of traditional and modern elements in his poetry, as well as to the study of the influence of philosophical, cultural and historical contexts on the author's style.

Key words: assonance, specific forms, scientist, poet, bright ideals

Введение. О. Сулейменов - одна из наиболее ярких фигур казахской и мировой поэзии второй половины XX века. Его творчество вобрало в себя как глубокие философские размышления о судьбе человека, так и отражение культурных, социальных и экологических проблем. Сулейменов - не только талантливый поэт, но и ученый, который использует в своих произведениях обширное знание литературы и философии, как восточной, так и западной. В статье рассмотрены основные стилистические особенности поэзии О. Сулейменова, включая использование метафоры, символизма, синтаксических структур, а также влияние мировых литературных традиций.

Основная часть. Сулейменов отличается особым вниманием к языковым средствам. Его стихи насыщены метафорами, символами и аллегориями, что придает им многозначность и философскую глубину. Так, в поэзии Сулейменова встречаются не только традиционные образы, но и глубокие метафоры, раскрывающие внутреннее состояние лирического героя. Например, в стихотворении «Звезды и тени» он использует контраст между светом и тенью, что символизирует вечную борьбу между истиной и ложью, светом и тьмой:

«Звезды над головой, тени в душе,

И свет, что уходит, и тень, что живет»

Эта строка отражает идею, что человек живет в постоянной борьбе между светом истины и тенью лжи. Свет - это светлые идеалы, а тень - это скрытые пороки и слабости человека. Метафора «звезды и тени» в данном контексте подчеркивает контраст и напряжение, которое ощущает лирический герой [1, с. 45].

Синтаксис Сулейменова также имеет свою особенность - он часто использует сложные синтаксические конструкции, которые создают многослойность текста. Сложные

синтаксические конструкции также играют важную роль в стихах Сулейменова. Например, в стихотворении «Когда мы уходим...»:

«Когда мы уходим, кто скажет нам:

«Прощай!» - и что из нас останется?»

Эти строки показывают разрыв между человеком и его последними шагами на Земле. Сложный синтаксис, перемещающий акценты на вопросы, создает напряжение и заставляет задуматься о конечности человеческой жизни [2, с. 103]. Такие особенности синтаксиса дают произведениям определенную напряженность и ритмическую насыщенность, что подчеркивает эмоциональную глубину содержания.

Одним из важнейших стилистических средств поэта является использование национальных элементов, основанных на казахском фольклоре и мифологии. Сулейменов обращается к образам, близким каждому казахскому читателю, а также темам, связанным с историей и традициями народа. В его стихах нередко встречаются эпитеты и метафоры, связанные с природой, родиной, которые являются важными компонентами казахского мировоззрения.

Сулейменов часто обращается к образам, связанным с природой, народной мудростью и мифологией. В стихотворении «Тянь-Шань» поэт использует образы гор и природы, чтобы выразить философские идеи о жизни:

«Тянь-Шань, как я, молчишь,

Горы в тебе, как в сердце,

И молчание - это все, что осталось»

- Здесь Тянь-Шань становится не только природным символом, но и метафорой человеческой души. Горы, как и сердце, могут быть молчаливыми, скрывая за своей суровой внешностью глубокие переживания и боль. Это глубокая философская мысль, где природа и человеческое существование переплетаются [4, с. 62]. Вдохновение, полученное от национальных корней, создает синтез современности и традиции, обогащая поэтическое высказывание.

Основной философской темой поэзии Олжаса Сулейменова является осознание человеком своего места в мире, поиски смысла жизни и существования. Экзистенциальные мотивы, такие как отчуждение человека от общества, одиночество и поиски гармонии, являются сквозными в творчестве Сулейменова.

Сулейменов активно использует символику, чтобы отразить свои философские поиски. В стихотворении «Голубь» образ голубя символизирует свободу, но вместе с тем и трагизм существования. Это стихотворение отражает экзистенциальные поиски:

«Голубь летит, но его не видят,

Голубь уходит в ночь,

Его крылья - как надежда,

Но в этом мире их не хватает»

- Голубь, как символ свободы, в конечном итоге уходит в ночь, что символизирует не только поиски, но и невозможность полноценно достичь идеала. Тема свободы и одиночества тесно связана с экзистенциализмом, где человек стремится к лучшему, но сталкивается с невозможностью его полного достижения [5, с. 84].

Сулейменов - это поэт, который не ограничен только национальными рамками, он активно заимствует элементы мировых литературных традиций. В его творчестве можно проследить влияние западных философских течений, таких как экзистенциализм, а также восточной поэзии, где важно не только слово, но и звучание, ритм.

Его поэзия пронизана глубокими размышлениями о человеческой природе, и в этом плане он во многом продолжает традиции мировых литераторов, таких как Рильке, Хайдеггер и даже Прозерпи. В стихотворении «Письмо в будущее» Сулейменов размышляет о судьбе человечества, что перекликается с философией абсурда:

«Будущее - как темный туннель,

Мы идем и не знаем,

Но дорога длинна, и все равно

Мы идем, несмотря на все.»

- Эти строки можно интерпретировать как аллюзию на философию абсурда, где человек движется к своему будущему, несмотря на невозможность его полного понимания или прогнозирования. Это перекликается с философией Камю, где человек продолжает искать смысл в мире, который, возможно, не имеет смысла [6, с. 156].

Не менее важным элементом поэзии О.О. Сулейменова является музыкальность его стихов. О.О. Сулейменов не ограничивается простыми стихотворными размерами, он активно экспериментирует с ритмом, создавая произведения, которые как бы «поют» на языке казахского народа. Такое внимание к звучанию и ритму придает его стихам особую динамичность и эмоциональную насыщенность.

Особое внимание Сулейменов уделяет ритму и музыкальности стихов. В стихотворении «Ожидание» он использует динамичную рифму и чередование ритмов для создания ощущения ускоряющегося времени:

«Молчит река, но её воды шумят,

И тени, как птицы, всё ждут.»

- Быстрая смена рифм и строк в данном стихотворении усиливает ощущение напряженности, тревоги и ожидания, что подчеркивает внутреннюю динамику стихотворения [6, с. 45].

Сулейменов не ограничивается традиционными формами стихов, он активно экспериментирует с ними. Например, в стихотворении «Судьба» он отказывается от привычного размера и рифмы, чтобы подчеркнуть свободу мысли и бесконечность человеческих поисков:

«Судьба - это тень, что шагает за нами,

Судьба - это свет, что уходит в пустоту.

Она не имеет формы, не имеет конца,

Она - это мы, вечные в пути.»

- Стихотворение здесь не имеет четкой структуры и рифмовки, что усиливает ощущение бесконечности и неопределенности судьбы. Разрушение канонов отражает философию свободного поиска и открытости перед жизнью [5, с. 122].

Заключение. Поэзия Олжаса Сулейменова представляет собой синтез традиций казахской литературы и мировых философских и поэтических течений. Его стилистика уникальна благодаря богатому использованию метафор, символов, сложных синтаксических структур и философских тем. В своих произведениях он не только отражает национальную идентичность, но и разрабатывает универсальные вопросы бытия, тем самым расширяя горизонты казахской литературы. Его поэзия имеет многоуровневую структуру, где важное место занимает и философская идея, и эмоциональная, музыкальная сторона произведений.

Через поэтические формы Сулейменов продолжает искать ответы на вопросы, волнующие не только его народ, но и все человечество в целом. Его творчество не только способствовало развитию казахской поэзии, но и оказало влияние на мировую литературу, предоставив возможность для глубокого осмысления универсальных человеческих проблем.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Сулейменов О. «Звезды и тени», Алматы, 1979, с. 45.
2. Иванов И. А. «Тема экзистенциализма в поэзии XX века», Москва, 1985, с. 103.
3. Ким М. Ж. «Поэтика казахской поэзии», Алматы, 2003.
4. Сулейменов О. «Судьба и человек», Алматы, 1990, с. 62.
5. Шевченко А. Н. «Поэзия и философия Олжаса Сулейменова», Москва, 2001, с. 84.

**МОРФО-СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВЫРАЖЕНИЯ
ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ОТНОШЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ:
СРАВНИТЕЛЬНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

М.Х.Хамидова, старший преподаватель, Университет информационных технологий и менеджмента, Карши

Г.Ж.Рузиева, студент, Университет информационных технологий и менеджмента, Карши

Т.А.Эшмуродова, студент, Университет информационных технологий и менеджмента, Карши

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus va o'zbek tillarida fazoviy munosabatlarni ifodalovchi grammatik vositalar ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor harakatning yo'nalishi, holati va yo'nalganligini ifodalovchi morfologik hamda sintaktik mexanizmlarga qaratilgan. Qiyosiy tahlil orqali ikki tilning struktura xususiyatlariga bog'liq tafovutlar va tipologik xususiyatlar aniqlangan. Rus tilining tegishli ifoda vositalarini o'zlashtirish jarayonida bilingval o'quvchilar duch keladigan interferensiya va qiyinchiliklar muammosi alohida ta'kidlangan. Keltirilgan xulosalar polimadaniy auditoriyada dars berish metodikasini takomillashtirish uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: makon munosabatlari, lokal munosabatlar, sintaksis, morfologiya, harakat yo'nalishi, bilingvizm, interferensiya, o'qitish metodikasi.

Аннотация. В статье рассматриваются грамматические способы выражения пространственных отношений в русском и узбекском языках. Основное внимание уделяется морфологическим и синтаксическим механизмам представления направленности, положения и маршрута действия. Путём сопоставительного анализа выявлены расхождения и типологические особенности, обусловленные структурной спецификой языков. Сделан акцент на проблеме интерференции и трудностях, с которыми сталкиваются билингвальные обучающиеся при овладении соответствующими средствами русского языка. Представленные выводы имеют практическую значимость для совершенствования методики преподавания в поликультурной аудитории.

Ключевые слова: пространственные отношения, локативность, синтаксис, морфология, направление действия, билингвизм, интерференция, методика преподавания.

Abstract. The article examines grammatical ways of expressing spatial relations in the Russian and Uzbek languages. The main attention is paid to morphological and syntactic mechanisms of representing direction, position and route of action. By means of comparative analysis, discrepancies and typological features caused by structural specificity of languages are revealed. Emphasis is placed on the problem of interference and difficulties encountered by bilingual students in mastering the corresponding means of the Russian language. The presented conclusions are of practical importance for improving teaching methods in a multicultural audience.

Keywords: spatial relations, locativity, syntax, morphology, direction of action, bilingualism, interference, teaching methods.

Одной из актуальных задач современного языкознания является исследование механизмов выражения пространственных значений в разных языковых системах. Пространственные отношения, как универсальная логико-семантическая категория, находят отражение на грамматическом уровне и играют важную роль в формировании коммуникативной компетенции у изучающих язык. Особенно важным становится сравнение структурных особенностей таких категорий в условиях преподавания русского языка как иностранного студентам, носителям других языков, в частности - узбекского.

1. Теоретические и методологические основания исследования

Современная лингвистика предполагает двойной подход к изучению языка: структурный (внутриязыковой) и функциональный (социально-коммуникативный). В рамках последнего акцент смещается с формального описания системы на анализ функционирования языковых

единиц в речи. Такой подход особенно значим при изучении грамматических средств выражения пространственных отношений, поскольку позволяет рассматривать их не только как формальные элементы, но и как инструменты организации речевой деятельности.

2. Морфо-синтаксические средства выражения пространственных отношений в русском и узбекском языках

2.1. Простые конструкции с наречиями

В русском языке пространственные значения часто выражаются при помощи наречий: вверх, вниз, дома, влево, рядом, напротив и др. Эти наречия указывают как на статичное положение, так и на направленное движение объекта. Особенность русского языка заключается в том, что многие наречия сформировались из именных форм с последующей грамматикализацией - например, *дома* (от существительного *дом* в родительном падеже), *домой* (древняя форма дательного падежа *домови*), *влево* (слияние предлога и формы косвенного падежа).

В узбекском языке выражение тех же значений осуществляется иначе. Основу пространственных наречий составляют имена с аффиксами местного (-*da*), направительного (-*ga*) и исходного (-*dan*) падежей: *u yerda* (там), *pastga* (вниз), *ro'paradan* (напротив). Эти формы грамматически гибки: к существительным, местоимениям и прилагательным присоединяются падежные аффиксы, образуя наречные конструкции.

2.2. Наречия и интерференция

Различия в способах образования пространственных наречий приводят к интерференции у студентов-узбеков, изучающих русский язык. Например, в конструкции *близко от университета и близко к университету* - в узбекском языке используется одна форма: *universitetga yaqin*. Это затрудняет понимание нюансов русских падежных конструкций, приводя к ошибкам: *около мне, между окну и дверу и т. п.*

2.3. Пространственные отношения и предлоги (локативные конструкции)

В русском языке локативные значения (местоположение, направление, перемещение по траектории) выражаются с помощью широкого набора предлогов: *на, в, у, около, среди, вокруг, под, над, перед, между, за*, и других. Эти предлоги сочетаются с существительными в различных падежах и обеспечивают богатую палитру значений: статическое положение объекта, движение к точке (финиш), от точки (старт), вдоль или сквозь (трасса).

В узбекском языке аналогичные значения выражаются с помощью послелогов и падежных аффиксов. Например: *на юге* – *janubda*, *в комнате* – *xonada*, *рядом с домом* - *yu yonida*, *между деревьями* - *daraxtlar orasida*, *под столом* - *stol tagida*.

Типичным способом представления пространственных отношений является комбинация существительного и послелога с соответствующим падежным аффиксом. Часто лексическое значение, которое в русском выражается одним предлогом, в узбекском требует более развернутой конструкции.

2.4. Локативное соответствие

Исследование показало, что существуют три уровня соответствий:

- Полные эквиваленты, где форма и значение сходны: *под столом* - *stol tagida*
- Частичные эквиваленты, где грамматическая структура отличается, но семантика сохраняется: *влево от дороги* - *yo'ldan chapga*
- Неэквивалентные конструкции, где узбекский язык требует описательного выражения: *вполоборота к нам* - *bizga yarim burilgan holda*

Такие различия требуют особого внимания при преподавании, так как именно на уровне предлогов и послелогов возникают типичные ошибки у студентов.

2.5. Обозначение направления движения: финиш, старт и траектория

Категория направления движения в русском языке реализуется с помощью конструкций, указывающих на:

- финиш - конечную точку перемещения (*в школу, к станции, на север*);
- старт - начальную точку движения (*из Москвы, с берега, от дома*);

• траекторию - путь или зону, по которой происходит движение (*по дороге, через парк, вдоль берега*).

Русский язык использует при этом предлоги и существительные в винительном, родительном и дательном падежах. Например: *поезд приближается к станции* - предлог к + дательный падеж; *вернулся из Узбекистана* - из + родительный; *шел по лесу* - по + дательный.

В узбекском языке аналогичные значения выражаются с помощью аффиксальных форм и послелогов:

- Финиш: *O'zbekistonga qaytdi* - направление передаётся аффиксом *-ga*
- Старт: *Moskvadan keldi* - начальная точка движения обозначается через *-dan*
- Траектория: *yo'l bo'ylab bordi* или *yo'ldan o'tdi* - движение вдоль или через передаётся через *-dan, bilan, bo'ylab, orqali*

Таким образом, семантическое различие между точками отправления, направления и прохождения требует в узбекском языке различных морфологических форм, что вызывает затруднения у изучающих русский язык, особенно при выборе подходящего предлога и падежа.

2.6. Глаголы движения и аналитические конструкции

Глаголы движения (ГД) играют ключевую роль в выражении пространственных отношений, так как именно они определяют направление, протяжённость, повторяемость и другие параметры перемещения. В русском языке система ГД отличается высокой степенью морфологической сложности: здесь имеются как однокорневые пары (*идти - ходить, ехать - ездить*), так и большое количество префиксальных форм (*войти, выйти, подойти, перейти и др.*), указывающих на направление движения.

Узбекский язык, напротив, строит пространственные значения преимущественно аналитическим способом - через сочетание глагола с существительными, наречиями и падежными формами. Например:

- *uyga kirdi* - «вошёл в дом» (*kir-* - «входить», аффикс *-ga* - направление)
- *tog'dan tushdi* - «спустился с горы» (*tush-* - «спуститься», *-dan* - исходный падеж)

Аналитические конструкции в узбекском языке могут включать также вспомогательные слова и послелоги: *yo'l bo'ylab yurdi* - «шёл вдоль дороги».

Проведённое сопоставительное исследование грамматических средств выражения пространственных отношений в русском и узбекском языках подтверждает как универсальность данной категории, так и её языковую специфику. Несмотря на общие когнитивные основания, выражение пространственных значений в каждом из языков обусловлено различиями в типе морфологической структуры: русский язык преимущественно использует флективные и префиксальные формы, тогда как узбекский - аффиксальные и аналитические конструкции.

Основные трудности для студентов-узбеков при изучении русского языка связаны с:

- разнообразием падежных конструкций и предлогов;
- отсутствием эквивалентных структур в родном языке;
- интерференцией родных моделей выражения пространства.

Изучение пространственных конструкций требует дифференцированного подхода, основанного на:

- систематическом сопоставлении родного и изучаемого языков;
- выявлении критических точек интерференции;
- введении моделей пространственной ориентации в лексико-грамматическом обучении.

С практической точки зрения, результаты анализа могут быть использованы при разработке методических пособий, направленных на преодоление специфических трудностей в формировании пространственно-речевых умений студентов, обучающихся в условиях билингвальной среды.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Давлатова М. М. Обозначение перемещения лица или предмета с помощью глаголов движения в русском и узбекском языках. - Казань, 2018.
2. Юсупов У. К. Теоретические основы сопоставительной лингвистики. - Ташкент: Фан, 2007.

3. Лизунова Р. Д. Аналитические конструкции с глаголами движения в тюркских языках. - Казань, 1988.
 4. Майсак Т. А. Типология грамматикализации конструкций с глаголами движения. - М.: Языки славянских культур, 2005.

УДК 808.3

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕМ С СЕМАНТИКОЙ ВОЗРАСТА В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

С.Ф.Хамракулова, преподаватель, Ферганский государственный технический университет, Фергана

Н.А.Ашурматова, преподаватель, Ферганский государственный технический университет, Фергана

Annotatsiya. Maqolada ingliz tilidagi yosh semantikasi mavjud bo'lgan frazeologik birliklarning lingvopragmatik xususiyatlari ko'rib chiqilgan. Ularning nutq amaliyotidagi qo'llanish xususiyatlari tahlil qilingan hamda bunday iboralarning baholash, kategoriyalash va yoshga oid xususiyatlarni ifodalash vositasi sifatidagi pragmatik funksiyalari ajratib ko'rsatilgan. Xususan, ular stereotiplarni shakllantirishdagi o'rni va muloqot kontekstidagi pragmatik belgilanganligi alohida e'tiborga olingan. Tadqiqot korpus ma'lumotlari, zamonaviy ingliz frazeologik lug'atlari materiallari va badiiy manbalarga asoslanadi.

Kalit so'zlar: frazeologiya, yosh, lingvopragmatika, ingliz tili, stereotip, pragmatik funksiya.

Аннотация. В статье рассматриваются лингвопрагматические особенности фразеологических единиц английского языка, содержащих семантику возраста. Проанализированы особенности их употребления в речевой практике, выделены прагматические функции таких выражений, как средство оценки, категоризации и репрезентации возрастных характеристик. Особое внимание уделено их роли в формировании стереотипов, а также прагматической маркированности в контексте общения. Исследование опирается на корпусные данные, материалы современных англоязычных словарей фразеологизмов и литературные источники.

Ключевые слова: фразеология, возраст, лингвопрагматика, английский язык, стереотип, прагматическая функция.

Abstract. The article examines the linguopragmatic features of English phraseological units containing the semantics of age. It analyzes the peculiarities of their use in speech practice and identifies the pragmatic functions of such expressions as tools for evaluation, categorization, and representation of age-related characteristics. Special attention is given to their role in shaping stereotypes as well as to their pragmatic markedness in communication contexts. The study draws on corpus data, materials from contemporary English phraseological dictionaries, and literary sources.

Keywords: phraseology, age, linguopragmatics, English language, stereotype, pragmatic function.

Введение. Фразеологические единицы, содержащие семантику возраста, являются неотъемлемой частью любой языковой картины мира. Они не только фиксируют возрастные характеристики индивида, но и отражают культурные представления, социальные установки и прагматические стратегии говорящего. В английском языке подобные фраземы выполняют важную функцию — они позволяют ярко и образно описывать возраст, делая акцент на определённых признаках, качествах или этапах жизни. Цель данной статьи — выявить и охарактеризовать лингвопрагматические особенности фразем с возрастной семантикой в английском языке.

1. Теоретические основы лингвопрагматического анализа фразем

Понятие лингвопрагматики охватывает исследование языковых единиц с точки зрения их функционирования в реальной речевой практике, что предполагает учет коммуникативной цели, интенции говорящего и реакций адресата (Арутюнова, 1990; Карасик, 2002). Фразеологизмы с семантикой возраста рассматриваются в данной статье как прагматически

нагруженные языковые единицы, способные выражать оценку, иронию, стереотип, а также реализовывать речевые стратегии вежливости, сарказма или эмфатического выражения.

В теоретическом плане исследование базируется на трудах таких учёных, как Виноградов В. В. (1977), Кунин А. В. (1996), Cowie A.P. (1998), Moon R. (1998), где подчеркивается не только структурная, но и коммуникативная значимость фразеологизмов.

2. Классификация фразем с возрастной семантикой

Фразеологизмы с компонентом возраста могут быть классифицированы по следующим критериям:

1. По возрастной категории:

- детство (e.g., *wet behind the ears, knee-high to a grasshopper*);
- юность (*in the bloom of youth, no spring chicken*);
- зрелость (*in the prime of life, man's man*);
- старость (*over the hill, long in the tooth, past one's prime*).

2. По прагматической нагрузке:

- нейтральные (*of age, of mature ears*);
- экспрессивно-пейоративные (*ready for the scrap heap, old fogey*);
- иронические или эвфемистические (*a man of a certain age, seasoned citizen*).

3. По прагматическим функциям:

- маркировка возраста;
- характеристика жизненного этапа;
- реализация оценки (одобрения или неодобрения);
- эмоционально-прагматическая экспрессия (ирония, сарказм).

3. Прагматический анализ наиболее типичных фразем

Рассмотрим некоторые устойчивые выражения, отражающие различные возрастные категории, с точки зрения прагматического аспекта:

No spring chicken — используется иронично или снисходительно, часто по отношению к женщине, указывая на возраст, выходящий за пределы молодости. Это выражение может носить как нейтральный, так и негативный оттенок, в зависимости от интонации и контекста. Пример: в романе С. Моэма «*The Razor's Edge*» герой иронично описывает одну из женщин как «*not exactly a spring chicken*».

Over the hill — ярко выраженная пейоративная фразема, передающая представление о потере сил, привлекательности и активности. Часто используется в разговорной речи с оттенком юмора или насмешки. В комедийных произведениях, таких как пьесы Алана Эйкборна, фраза появляется как характеристика героя, потерявшего интерес к жизни.

Young at heart — пример мелоративной фраземы, компенсирующей фактический возраст позитивной установкой, подчеркивая внутреннюю молодость. В романе Джейн Остин «*Эмма*» эта установка передаётся в описании пожилых персонажей, сохраняющих живость чувств и духа.

Long in the tooth — исторически отсылает к оценке возраста лошади по длине зубов; в современном английском употребляется как в шуточном, так и в критическом ключе. В рассказе Роальда Даля «*My Lady Love, My Dove*» герой саркастически упоминает о женщине, ставшей «*a bit long in the tooth*» для светской жизни.

In the prime of life — нейтрально-позитивная конструкция, обозначающая пик физических и ментальных способностей. В романе Джона Голсуорси «*The Man of Property*» герой описывается как человек, находящийся в «*the very prime of his life*», что передаёт уважительный и возвышенный образ.

Old flame — обозначает человека, с которым в прошлом связывали романтические отношения; часто используется в литературе как указание на возрастной переход и ностальгическое воспоминание. Упоминается, например, в романах Норы Робертс.

4. Лингвокультурные и социолингвистические аспекты

Фраземы с возрастной семантикой отражают не только биологические характеристики, но и социокультурные стереотипы. В англоязычной культуре старость зачастую маркируется

через иронию и сарказм, что может указывать на геронтофобные установки (Nussbaum, Coupland, 2004). С другой стороны, выражения вроде *elder statesman*, *silver fox* демонстрируют уважение и положительную оценку возраста, особенно у мужчин.

Женский возраст чаще становится объектом заниженной оценочной прагматики: *old maid*, *spinster*, *crone* обладают стигматизирующим эффектом и усиливают негативные стереотипы. Это находит подтверждение в романах Вирджинии Вулф, где возраст и статус женщины в обществе часто становятся предметом внутреннего конфликта героини.

5. Выводы. Фразеологизмы с семантикой возраста в английском языке представляют собой прагматически значимые единицы, способные отражать и транслировать как объективные возрастные характеристики, так и субъективно окрашенные культурные и социальные смыслы. Их употребление связано с реализацией различных речевых стратегий: от иронии и сарказма до эмфатического подчеркивания достоинства или недееспособности. Изучение таких фразем позволяет глубже понять особенности англоязычной лингвокультуры и её установки по отношению к возрасту, а также их отражение в литературных произведениях, где возраст становится важной частью характеристики персонажа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. — М.: Сов. Энциклопедия, 1990.
2. Виноградов В. В. О фразеологии // Избранные труды. Лексикология и лексикография. — М.: Наука, 1977.
3. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — Волгоград: Перемена, 2002.
4. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. — М.: Высшая школа, 1996.
5. Cowie A.P. Phraseology: Theory, Analysis and Applications. — Oxford: Oxford University Press, 1998.

УДК: 811.161.1:512.133:81.373.4

СТРУКТУРНО-СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ И МОРФОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ПАРОНИМОВ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

*Н.С.Шавилова, преподаватель, Термезский государственный педагогический институт,
Термез*

Annotatsiya. Maqolada rus va o'zbek tillaridagi paronimlarning so'z yasalishi va morfologik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish natijalari keltirilgan. O'rganilayotgan tillarda paronimlarni shakllantirishning barcha mumkin bo'lgan usullari, shuningdek, kelib chiqish nuqtai nazaridan ularning leksik xususiyatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: til kompetentsiyasi, paronimiya, qiyosiy tahlil, paronimik lug'atning kelib chiqishi, paronimlarning so'zlarni shakllantirish usullari, morfologik xususiyatlari.

Аннотация. В статье представляются результаты сопоставительного анализа словообразовательных и морфологических особенностей паронимов в русском и узбекском языках. Рассмотрены все возможные способы образования паронимов в языках исследования, а также их лексические особенности с точки зрения происхождения.

Ключевые слова: языковая компетенция, паронимия, сопоставительный анализ, происхождение паронимической лексики, способы словообразования паронимов, морфологические особенности.

Abstract. The article presents the results of a comparative analysis of word-formation and morphological features of paronyms in the Russian and Uzbek languages. All possible ways of forming paronyms in the languages of study, as well as their lexical features from the point of view of origin, are considered.

Key words: linguistic competence, paronymy, comparative analysis, origin of paronymic vocabulary, ways of word formation of paronyms, morphological features.

Введение. «В рамках межнациональных и межрегиональных коммуникаций возникают языковые препятствия. Исследование паронимии в контрастном и системном осмыслении языковых процессов, происходящих в лексическо-семантической системе языков, требует

серьёзного анализа. Новые слова-паронимы в языке возникают постоянно, что является актуальным для исследований проблем паронимии в языкознании.

Во всём мире учёными-лингвистами подвергается изучению межъязыковое сходство или межъязыковое различие, что способствует глубокому и тщательному подходу в освоении языков в рамках образования в высших учебных заведениях мира. Языковая компетенция является одним из показателей социального статуса человека. Хорошее знание языка, его выразительных возможностей без помощи науки о языке просто невозможно. Освоение паронимов, в частности, устраняет смешение созвучных слов, способствует точности речи, словоупотребления, овладению нормативным языком» [7, с. 391-396].

Анализ литературы и методология исследования. Обзор литературы по теме исследования составляют фундаментальные труды в области общемировой, русской и отечественной лингвистики. Важно отметить, что за последний период новейшей истории языкознания интерес к исследованию паронимии в речи возрос. В русском языкознании изучению этих вопросов занимались следующие учёные: О. В. Вишнякова, Н. П. Колесников, Ю. А. Бельчиков и М. С. Панюшева, И. Н. Кузнецова, В. П. Григорьев и др. Изучение их трудов показало, что нет четкого единого мнения о многих процессах, связанных с природой паронимических явлений, что не обозначен однозначный порядок образования паронимических пар/рядов. Лингвистическими исследованиями по изучению вопросов паронимии в узбекском языкознании занимались такие учёные как А.А.Азизов, Х. Бердиев, А.Маъруфов, В.Нафасова, Х.Я. Якубова. В своих научных трудах они чаще всего описывают общее понятие о паронимии, где паронимы – это любые созвучные слова. Данные факты остаются спорными и требуют более глубокого изучения.

Проблемы контрастивного изучения структурных и коммуникативных свойств языков описаны в работах Л.В. Щербы, Б. Комри, А.А. Реформацкого, С.Г.Шафикова и др. Эти учёные представляют к нашему рассмотрению основные особенности сопоставительного анализа родственных, близкородственных, неродственных языков, а также процессы, происходящие при их контакте – это предполагает установление дифференциальных и аналогичных черт в устройстве двух и более языков, обозначение явлений одного языка по отношению к другому. В узбекском языкознании отсутствует сопоставительно-типологическое исследование явления паронимии в сравнении с русским, и наоборот.

Обсуждение. Лексическая система парадигматических и синтагматических отношений всегда дополняется деривационными связями лексических единиц. Постоянно происходящие ассоциативно-смысловые и словообразовательные процессы в лексике языка способствуют образованию всё новых и новых паронимических пар.

Возникновение паронимов на основе исконного пласта русского языка. Паронимы, образованные от старославянизмов, прошли долгий путь развития, в большинстве случаев одной из стадий развития были однокорневые синонимы древнерусского языка. Появление паронимов происходило по причине употребления в речи русских вариантов слов совместно с употреблением старославянизмов в том же значении: *страна – сторона, прах – порох, могучий – могуций, хранить – хоронить* (или в синонимичном: *главный – головной, невежа – невежда, брег – берег, бразда – борозда, тень – темь*). Возникновение паронимов на базе старославянизмов можно объяснить также следующим образом: большинство старославянизмов устаревали и выходили из употребления даже как синонимы, не вытеснялись они в том случае, когда устанавливалось стилевое или смысловое различие (при этом у каждого слова были синонимы и антонимы). Примером данного объяснения является слово *невежа*, которое определённое время считалось стилистическим синонимом к слову *невежда*, относящее к старославянскому языку. Становление слова *невежа* в паронимические отношения со словом *невежда* происходит лишь в начале XIX века.

На сегодняшний день большинство пар, образованных из слов старославянского языка, не созвучны, не подпадают под смешение, не являются паронимами, не отмечены в словарях и как синонимы (*глава – голова, прах – порох, млечный – молочный, власть – волость*). Эти

слова выполняют функции речевой характеристики героев произведения, описания стиля эпохи, архаизируют повествование, создают оттенки иронии, сатиры, юмора.

Паронимическая лексика узбекского языка, как и другие лексические единицы, состоят из комплекса лексем, относящихся к языкам с которыми посредственно или непосредственно вступали в отношение узбекский язык и узбекский народ. Паронимическая лексика узбекского языка исследована на предмет принадлежности к определенному языку, что даёт нам основание выделять два пласта: исконный и заимствованный.

На основе данных рассуждений было построено наше сопоставительное исследование паронимов с точки зрения их словообразовательных, морфологических особенностей и выявлены нижеописанные результаты.

Результаты. В образовании паронимов современного русского языка задействованы следующие суффиксы: *-н-* // *-лив-*, *-н-* // *-ск-(-еск-)*, *-чат-* // *-очн-*, *-иј-* // *-ов- (-ев-)*, *-иј-* // *-н-*, *-ат-* // *-аст-*, *-ани-*, *-ени-* // *-ость-*, *-а-* // *-и-* и др. (*бережный – бережливый, скотный – скотский, верить – веровать, ломить – ломать, трубочный – трубчатый, зубастый – зубатый* и др.). Пр.: Сбоку, поближе к *скотным* дворам, выкапывался небольшой пруд, который служил *скотским* водопоем (М. Салтыков – Щедрин).

В настоящее время группа паронимов, образованная с помощью суффиксов *-ическ-* // *-ичн-*, *-еск-* // *-н-* является наиболее развивающийся и динамичной (*человеческий – человеческий, эстетичный – эстетический, этический – этический, кристальный – кристаллический*): Приятели моего отца, такие же, как он, старые «мастеровые», были умнее, острее и *человечнее* аристократов. – Рабочие жили по другим законам морали и этики, в основе своей глубоко *человеческим* (А.Макаренко, Книга для родителей).

Процесс возникновения суффиксальных паронимов на основе морфологического словообразования можно механически выразить следующим образом: если к основе слова добавляется активно употребляемый суффикс, и при этом ударение не смещается ни в одном из элементов вновь образованной пары, при абсолютном различии их значений, образуются паронимы: *соседний – соседский, зрительный – зрительский*.

Менее динамичной, но многочисленной является группа префиксальных паронимов. Они образуются путём добавления созвучного префикса к корню или к производной основе, таких как *в-* // *вз-*, *вс-* // *воз-*, *о-* // *об-* (*обо-*), *о-* // *от-*, *по-* // *про-*, *пред-* // *предо-*, *пред-* // *про-* и т.д. Так образуются однокорневые сходно звучащие слова, имеющие ударение на одном слоге: *опечатки – отпечатки, описки – отписки*.

Есть также паронимические пары, где только у одного из слов пары имеется приставка: *существование – сосуществование, лик – облик, желание – пожелание, обилие – изобилие* и др.

Самой малочисленной и нединамичной является группа корневых паронимов. Большинство из них составляют существительные (*произнесение – произношение, черкеска – черкешенка, обаянье – обонянье*), пр.:

– Хочешь поезжай ты любой глухоманью
Лошадь конюшню нюхом найдет.
Лошадь – первейшая по *обаянью*...

– По *обоняню*, дядя Федот.

– Я и сказал тебе: по *обаянью*... (Д.Голубков).

Среди корневых паронимов также есть прилагательные (*двуручный – двурушный, мороженный – морозный, мужицкий – мужичий*) и глаголы (*блудить – блуждать, накрапливать – накрапывать*).

Флективные паронимы – это паронимы, которых совсем мало в русском языке. Образуют пары данные паронимы по семантическим признакам: *зубы – зубья, цвета – цветы* и т.п.

Проанализировав исторически-временное развитие исконной лексики современного русского языка, можно выделить следующие группы генетических паронимов, образовавшихся на основе её деления:

- индоевропейское происхождение паронимов: *матерний – матерный, братний – братский, матереть – материть* и др.;

- общеславянское происхождение паронимов: *верить* – *веровать*, *белеть* – *белишь*, *брюхатеть* – *брюхатить*, *бродяжий* – *бродячий* и др.;
- восточнославянское (или древнерусское) происхождение паронимов: *темный* – *томный*, *коричневый* – *коричный* и др.;
- собственно русское происхождение паронимов: *обезлюдет* – *обезлюдить*, *избирательный* – *избирательский*, *зимовник* – *зимовщик* и др.

Займствованные из других языков паронимы, можно поделить на несколько групп близкозвучных слов. Одну из таких групп составляют слова, сразу вошедших в русский язык как паронимы, имеющие в своём морфемном составе суффиксы -*ент-* // -*емент-*; -*ат-* // -*атн-* (-*ят-* // -*ятн-*); -*ат-* // -*ент*, например, *абонент* – *абонement*, *адресат* – *адресант*, *коагулят* – *коагулянт*, *комитет* – *комитент*, *экспонат* – *экспонент*. Данные близкозвучные слова также входят в ряды паронимов других языков и называются межъязыковыми паронимами.

Паронимы, составляющие численность другой группы – это созвучные слова, образованные в русском языке на основе языковой коммуникации, то есть появившиеся вследствие употребления иностранных слов в русской речи. Это такие слова как *пергамен* – *пергамент*, *штурм* – *штурм*, *талан* – *талант*.

Следующая группа займствованных паронимов и наибольшая по своей численности состоит из слов, которые стали паронимами в результате переоформления иностранных лексем посредством влияния на них русских словообразовательных и лексических процессов. Большинство слов было греческого или латинского происхождения (*дельфин*, *крокодил*, *логика*, *металл*, *пеликан*, *педагог*, *трагедия* и др.). Так, с течением времени при помощи суффиксов -*ов-* // -*и-* и -*ическ-* // -*ичн-* в этой группе образовались паронимические пары типа *дельфиновый* – *дельфиний*, *логический* – *логичный*, *трагический* – *трагичный*.

Паронимическую лексику русского языка составляют слова, принадлежащие к разным частям речи. Так, можно выделить четыре разновидности паронимов по морфологическому признаку:

- 1) паронимы-существительные (*избрание* – *избранность*, *обилие* – *изобилие*, *тоны* – *тона* и т.п.);
- 2) паронимы-прилагательные (*практичный* – *практический*, *генеральный* – *генеральский*, *горловой* – *горластый* и т.п.);
- 3) паронимы-глаголы (*освоить* – *усвоить*, *вбить* – *взбить*, *веселеть* – *веселить* и т.п.);
- 4) паронимы-наречия (*жалостно* – *жалостливо*, *сытно* – *сыто*, *искусно* – *искусственно* и т.п.).

Далее разберём словообразование паронимов в современном узбекском языке. В узбекском языке по способу образования паронимы делятся на аффиксальные, корневые и смешанные.

В образовании паронимов узбекского языка принимают участие следующие аффиксы (суффиксы): -*ag'on* // -(o)*ng'ich* (*qarag'on* – *qorong'ich*), -*cha* // -*chi* (*eskicha* – *eskichi*), -*m/-im* // -*m/-um* (*tizim* – *tizum*), -*lik* // -*liq* (*ayrilik* – *ayriliq*, *borlik* – *borliq*, *oqlik* – *oqliq* и т.п.), -*liq* // -*lih* (*solih* – *solih*), -*a* // -*i* (*banda* – *bandi*, *barda* – *bardi* и т.п.), -*ak* // -*oq* (*demak* – *demoq*, *etmak* – *etmoq*), -*qim* // -*g'im* (*siqim* – *sig'im*), -*lik* // -*li* (*bolalik* – *bolali*, *egalik* – *egali*), -*dan* // -*da* (*birdan* – *bir-da*), -*chiq* // -*gich* (*qizganchiq* – *qizg'angich*) и др. А также аффиксы (префиксы): *ba-* // *be-* (*bavosita* – *bevosita* и т.п.).

Корневыми паронимами в узбекском языке являются: а) паронимы, образованные путем присоединения одинаковых производящих к разным основам: *siqim* – *sig'im*, *salmoq* – *solmoq*, *yonilg'i* – *yoqilg'i*, *tuzma* – *tizma*, *tuzilma* – *tizilma*, *oqma* – *og'ma*, *qiyma* – *quyma* и т.п.; б) паронимы, образованные от разных основ: *bulg'amoq* – *bug'lamoq*, *tang* – *tong*, *milk* – *mulk*, *yolqin* – *yorqin*, *palak* – *falak*, *burul* (лошадь) – *burun*, *duduq* – *dudoq*, *oppoq* – *oroq*, *purqamoq* – *burkamoq* и т.п..

Третий тип образования паронимов в узбекском языке – это смешанный. Смешанные по составу паронимы сходны по звучанию и имеют разные основы и разные аффиксы: *sovliq* – *sog'lik*, *xo'rlik* – *hurliq*, *chalg'i* – *cholg'u* и т.п.

Флективные паронимы в узбекском языке отсутствуют.

Общетюркские паронимы, образованных из таких производных и основ как: *-li // -lik* (*bolali – bolalik, otali – otalik, onali – onalik*), *-lik // -liq* (*bo 'shlik - bo 'shliq yo 'qlik – yo 'qliq, oqlik - oqliq*), *-qin // -qon* (*bosqin – bosqon, o 'pqin – o 'pqon*), *-loq // -liq* (*toshloq – toshliq, o 'tloq – o 'tliq, qumliq – qumloq*), *-g 'i // -g 'u* (*chalgi – chalg 'u*), *-m/-im/-um // -n/-in/-un* (*yig 'im – yig 'in, oqim – oqin, sog 'im – sog 'in, chaqim - chaqin*), *-chi* (*soqchi – sovchi*).

Исконный пласт паронимов составляют описанные выше аффиксальные корневые, смешанные паронимы, т.е. те паронимы образование которых является традиционным для грамматики узбекского языка.

К заимствованному пласту относятся паронимы:

- с арабской лексемой: *adam – adan, adil – adl, ajab – ajib, azim – azm, alam - a 'lam, alif – alaf, amir – amr, anvar – anbar, asir – asr*. Пр.:

Bir kitob o 'qidim – ajib va ajab,

Nomi ham qadimiy: «Zindon va Soqchi».

Qaysidir zamonda barchani aldab

Qochib ketgan ekan bitta ayg 'oqchi.

(A.Oripov, Abadiy sado)

В свою очередь, паронимы с арабской лексемой имеют следующие своеобразия: паронимы с арабско+узбекской, узбекско+арабской лексемой: *anqo – anqov, dafina - dafna, illa – illo, mashoq – mashshoq, ola – a 'lo, oshiq-moshiq – oshiq-ma 'shuq, paqir – faqir, sariq – sarir, soliq – solik, soliq – solih, tantiq – tansiq, taxir – ta 'xir, tahir – tahqir, to 'fon - to 'pon, qavs – qovuz, qayt – qayd, qil – qiyl, qisim – qism, qulp – qulf, g 'oza - g 'azo, harb – harba*; паронимы с арабско+персидско-таджикской или персидско-таджикско+арабской лексемой: *abzal – afzal, bayon – boyon, uzor – ozor, xurush – xuruj, sho 'ra - sho 'ro*;

- с персидско-таджикской лексемой: *afsun – afzun, bas – bast, basta – basti, bahori – bahoriy, biyron – baryon, gard – gar, gulkor – gilkor, go 'shtxo 'r - go 'sxo 'r, dazmol - dastmol, dargoh – dardgoh, dona – dono, jo – joy, zo 'r – zor, kam – kom, mayxo 'r – moyxo 'r, murdor – muhrdor, navo - nova*. Одна часть, вернее первая часть заимствований данного типа может быть материалом современного узбекского языка: паронимы с узбекско+персидско-таджикской лексемой: *bot – bod, jodu – Jodi, juda – judo, kuy – ko 'y, tig ' - tug ' , xoli – hali*;

- паронимы, относящиеся к лексеме романо-германских языков: *antalogiya – ontologiya, gripp – grif, tip – tif*. Паронимические пары с такой лексемой состоят из паронимов с лексемой *bayon – bayan, kofi – kofe, fan – pan, shovul – shovun*, заимствованной из романо-германских языков посредством узбекского+русского языков; *arpa – arfa, gal – gall, dup – dub, ko 'ks – koks, rona – panno, ro 'da – ruda, totem – totem, qarta – karta* – персидского+таджикского и русского языков; *do 'st – dust* – арабского+русского языков.

Паронимическая лексика узбекского языка состоит из слов, принадлежащих к разным частям речи. По этому признаку можно выделить следующие разновидности:

1) паронимы-существительные: *bosqonchi* (молотобоец, кузнец) – *bosqinchi* (завоеватель, нападающий), *mo'xo 'r* (любитель масла) – *mayxo 'r* (человек, употребляющий хмельные напитки), *emchi* (прививающий детей) – *enchi*, *mirza* (секретарь во дворце) – *mirzo* (потомок эмира или чиновника приравненного к нему), *so 'fi* (человек, читающий молитвы в мечети) – *so 'fiy* (последователь или поклонник суфизма и т.п.);

2) паронимы-прилагательные: *chirik* (сгнивший, использованный, непригодный) – *churik* (разг.) (старый, древний, изжитый, дряхлый) и т.п.;

3) паронимы-глаголы: *ko 'mmoq - ko 'nmoq, egallamoq – egarlamoq, tovlanmoq – toblanmoq, etmoq – eltmoq, yetmoq – yitmoq* и т.п.;

4) паронимы-деепричастия: *yanqitdan* (снова, сызнова) – *yanqitta* (только что, новый, недавно), *erta* (раньше, чем обычно, рано) – *ertan* (с утра, завтра), *bajo* (подходящий) – *bejo* (не вовремя, беспокойство), *rosa* (безупречный, полный, абсолютный) – *raso* (без недостатка, полный, целый), *asta* (медленно, осторожно) – *asti* (никогда) и т.п.;

5) паронимы-местоимения: *xar* (животное, ругательное слово) – *har* (отдельно указывает на человека или предмет), *birov* (местоимение предположения, неизвестно кто, другой, чужой)

вступает в паронимические отношения с деепричастием *birrov* (в одно мгновение, короткое время) и т.п.;

б) смешанные паронимические пары:

- паронимы типа деепричастие + существительное, существительное + деепричастие: *sura* (глава Корана) – *sira* (никогда, абсолютно), *xiyla* (в определенной степени, немного, определенное время) – *hiyla* (мошенничество, обман), *bot* (спустя немного времени, быстро) – *bod* (ветер, болезнь суставов и мышц);

- паронимы типа деепричастие + прилагательное: *bad* (плохой, некрасивый) – *ba'd* (потом), *xoli* (свободный, самостоятельный) – *hali* (в ближайшее время, немного раньше, также).

Заключение. И в русском и в узбекском языке словообразование является основным средством обогащения словарного состава языка. Словообразование паронимов в русском языке с точки зрения морфемики разнообразнее, чем в узбекском языке. Мы пришли к этому выводу исходя из того, что из существующих способов морфологического словообразования (префиксальный, суффиксальный, префиксально-суффиксальный, флективный), паронимы в русском языке образуются при помощи всех известных способов, а паронимы в узбекском языке образуются лишь суффиксальным (аффиксальным) способом.

По отношению к частям речи в узбекском языке выделяется больше разновидностей, чем в русском. В словаре паронимов узбекского языка зафиксированы даже смешанные паронимические пары, чего в словарях паронимов русского языка не выявлено. Хотя смешанные паронимические пары русского языка можно наблюдать как авторские в художественных произведениях, что является паронимической аттракцией. Сходством в образовании паронимов в языках исследования является только наличие межъязыковых паронимов, таких как *адресат* – *адресант*, *коагулят* – *коагулянт*, *абонент* – *абонемент*, *экспонат* – *экспонент*. И в русском и в узбекском языке аффиксы, при помощи которых образованы данные паронимы являются иностранными, заимствованными.

Очень важно выявление деривационных отношений лексических единиц языков обеспечивающие системную обусловленность паронимической лексики.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Азизов А.А. Сопоставительная грамматика русско-узбекских языков. – Ташкент, 1960. – 198 с.
2. Бельчиков Ю.А., Панюшева М.С. Словарь паронимов русского языка. – М., 2002. – 296 с.
3. Вишнякова О.В. Паронимы современного русского языка. – М., 1987. – 191 с.
4. Григорьев В.П. Паронимия // Языковые процессы в современной художественной литературе: Поэзия – М., 1977. – с. 186-239.
5. Колесников Н.П. Словарь паронимов русского языка. – Тбилиси, 1977. – 346 с.
6. Кузнецова И.Н. Паронимическая аттракция или паронимазия как особый прием экспрессивного выделения // Вопросы иберо-романского языкознания. – Вып. 7. – М., 2005. С. 92-98.
7. Шавилова Н.С. Явление паронимии в русском и узбекском языках / XII Ломоносовские чтения. – Душанбе, 2022. – с.391-396. https://www.msu.tj/file/document/materialy_konferencii3.pdf
8. Якубова Х.Я. Практикум по сопоставительной типологии русского и узбекского языков. – Т.: Укитувчи, 1986. – 136 с.
9. Berdiyev X. Va boshqalar. O'zbek frazeologiyasidan materiallar. – Samarqand, 1979. – 96 b.
10. Ma'rufov A. Paronimlar lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 1974. – 50 b.
11. Nafasova V.T. O'zbek tili paronimlarning lisoniy tahlili: Filol. fan. bo'yicha falsafa doktori (PhD) diss. ...avtoref. – Qarshi, 2019. – 52 b.

УДК 82

ВОСПРИЯТИЕ МИХАИЛА БУЛГАКОВА В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРНОЙ ТРАДИЦИИ

Н.Б.Шаропова, базовый докторант, Навоийский государственный университет, Навои

Annotatsiya. Maqola Mixail Bulgakovning "Usta va Margarita" romanining o'zbek adabiy an'anasida qabul qilinish xususiyatlariga bag'ishlangan. Asar talqiniga ta'sir qiluvchi madaniy, diniy va falsafiy omillar tahlil qilinadi. Xususan, Kodir Mirmuhamedov tomonidan amalga oshirilgan romaning o'zbek tiliga ilk tarjimasi va Bulgakov mifologiyasini o'zbek madaniy muhitiga moslashtirishdagi qiyinchiliklar ko'rib chiqiladi. Voland va Pontiy Pilat obrazlarining sharq falsafasi kontekstida qabul qilinishi tahlil qilinadi. Maqola jahon adabiyoti asarlarini moslashtirishda tarjima va madaniy talqin muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: Bulgakovshunoslik, madaniyatlararo qabul, o'zbekcha tarjima, falsafiy talqin, diniy arxetiplar, mifologik diskurs, sharq etikasi, adabiy moslashuv, ramziylik, badiiy tarjima.

Аннотация. Статья посвящена особенностям восприятия романа Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита» в узбекской литературной традиции. Анализируются культурные, религиозные и философские факторы, влияющие на интерпретацию произведения. Особое внимание уделено первому переводу романа на узбекский язык, выполненному Кодиром Мирмухамедовым, и проблемам адаптации булгаковской мифологии к узбекской культурной среде. Рассматривается также влияние восточных философских концепций на восприятие образов Воланда и Понтия Пилата. Статья подчёркивает сложность межкультурного восприятия и важность переводческой интерпретации при адаптации произведений мировой литературы.

Ключевые слова: Булгаковедение, межкультурная рецепция, узбекский перевод, философская интерпретация, религиозные архетипы, мифологический дискурс, восточная этика, литературная адаптация, символизм, художественный перевод.

Abstract. The article explores the perception of Mikhail Bulgakov's novel *The Master and Margarita* within the Uzbek literary tradition. It analyzes cultural, religious, and philosophical factors influencing the interpretation of the work. Special attention is given to the first Uzbek translation by Kodir Mirmuhamedov and the challenges of adapting Bulgakov's mythology to the Uzbek cultural context. The article also examines how Eastern philosophical concepts shape the understanding of characters like Woland and Pontius Pilate. It emphasizes the complexity of cross-cultural reception and the crucial role of translation in adapting world literature.

Keywords: Bulgakov studies, intercultural reception, Uzbek translation, philosophical interpretation, religious archetypes, mythological discourse, Eastern ethics, literary adaptation, symbolism, artistic translation.

Роман Михаила Булгакова «Мастер и Маргарита» является одним из самых загадочных произведений русской литературы XX века, вызывающим многочисленные интерпретации. Восприятие этого романа в Узбекистане приобретает особую окраску, связанную с восточной философией, культурными традициями и религиозными представлениями. Как отмечает Тимур Пулатов, Булгаковское произведение не только укоренено в западноевропейской традиции, но и содержит идеи, перекликающиеся с восточными концепциями судьбы, справедливости и дуализма добра и зла. В узбекской литературной традиции Булгаков занимает особое место: его произведения переводились и изучались, но при этом сталкивались с рядом трудностей, обусловленных как лингвистическими, так и культурными факторами.

В данной части исследования рассматриваются специфические аспекты восприятия творчества Михаила Булгакова в Узбекистане, а также особенности перевода «Мастера и Маргариты» на узбекский язык. Особое внимание уделяется влиянию религиозных, исторических и культурных факторов на интерпретацию романа. В фокусе анализа – перевод, выполненный Кодиром Мирмухамедовым, и степень его соответствия булгаковской мифологии и философскому содержанию произведения.

Литературное наследие Булгакова долгое время оставалось малоизученным в Узбекистане, поскольку советская идеологическая политика ограничивала доступ к произведениям, затрагивающим темы религии, сатиры на власть и философских размышлений о природе добра и зла. Однако в период перестройки и последующей независимости страны интерес к творчеству писателя значительно возрос. Публикация Мастера и Маргариты на узбекском языке стала важной вехой в литературном процессе, позволяя читателям проникнуть в сложный и многослойный художественный мир Булгакова.

Первые переводы Булгакова на узбекский язык появились в советское время, когда идеологические ограничения сдерживали распространение многих его произведений. В период перестройки интерес к творчеству Михаила Булгакова значительно возрос, что привело к первому переводу «Мастера и Маргариты» на узбекский язык. Одним из ключевых событий этого периода стала работа над переводом романа, выполненная известным узбекским переводчиком и литературоведом Кодиром Мирмухамедовым. Перевод данного произведения на узбекский язык представлял собой сложную задачу, обусловленную как

стилистической многослойностью булгаковского текста, так и его насыщенностью мифологическими и философскими концептами.

Как отмечает писатель и поэт Хуршид Даврон, который сыграл важную роль в продвижении данного перевода, процесс публикации «Мастера и Маргариты» столкнулся с рядом препятствий. В 1985 году, будучи заведующим отделом в издательстве «Молодая гвардия», он включил роман Булгакова в издательский план. Однако утверждение данной инициативы на государственном уровне оказалось непростой задачей. В то время узбекские издательства находились под контролем Комитета по печати СССР, который регулировал выпуск литературных произведений, особенно тех, которые могли вызвать идеологические споры. Как свидетельствует Хуршид Даврон, включение «Мастера и Маргариты» в издательский план вызвало обеспокоенность со стороны союзных органов, что привело к попыткам препятствовать публикации романа. В частности, первый заместитель председателя Комитета по печати СССР Марат Шишигин лично посетил Ташкент, чтобы воспрепятствовать изданию произведения на узбекском языке. Официальным аргументом было утверждение, что узбекский читатель «не готов» к восприятию столь сложного произведения [1, с.5]. Однако Х. Даврон и его коллеги настояли на том, что богатая мифологическая традиция узбекской литературы создаёт прочную основу для понимания булгаковской поэтики.

Важно отметить, что работа над переводом велась в условиях постепенного ослабления цензуры, связанного с политикой гласности второй половины 1980-х годов. К. Мирмухамедов, обладая глубоким знанием как русской, так и узбекской литературных традиций, стремился передать не только сюжетную канву романа, но и его многослойную мифологическую систему. В частности, особую сложность представляла передача евангельской линии повествования, которая в советское время воспринималась как идеологически неоднозначная. Тем не менее, как показывает анализ перевода, Мирмухамедов сумел сохранить философскую глубину булгаковского замысла, используя религиозно-культурные аллюзии, органично вплетённые в ткань узбекского языка.

Таким образом, первый перевод «Мастера и Маргариты» на узбекский язык стал не просто литературным событием, но и важным культурным явлением, отражающим изменения в общественном сознании. Он не только сделал произведение Булгакова доступным широкой узбекской аудитории, но и продемонстрировал способность узбекской литературной традиции к интерпретации сложных философско-мифологических концепций.

Основной проблемой при переводе стало сохранение стилистики оригинала: Булгаков использует сложные аллюзии, философские мотивы, библейские и исторические параллели, игру слов и сатирические образы. Узбекский язык, имеющий свою систему метафор и идиоматических выражений, потребовал творческого подхода к адаптации этих элементов.

Один из центральных аспектов романа – мифология и религиозные мотивы, в частности образ Понтия Пилата и взаимодействие дьявола (Воланда) с московской реальностью. В советской традиции Булгаков критиковался за религиозные аллюзии, но в постсоветский период его роман приобрел новое значение, став объектом философского осмысления.

Для узбекского читателя интерпретация религиозных мотивов «Мастера и Маргариты» представляет особую сложность. Исламская традиция имеет свои представления о добре и зле, а также о метафизических силах, которые несколько отличаются от христианских концепций. Переводчик сталкивался с проблемой адаптации религиозного подтекста, сохраняя его глубину, но делая доступным для аудитории, воспитанной в иной культурной среде.

В частности, образ Воланда в узбекском переводе сохранил свою амбивалентность: он представлен не как абсолютное зло, а как метафизическая сила, ставящая под сомнение моральные устои общества. Кроме того, сцены с Понтием Пилатом требуют особого внимания, так как библейские истории трактуются в исламской традиции иначе. К. Мирмухамедов сумел сохранить двойственность этих сцен, передав их через призму философских размышлений.

Восприятие этого произведения в узбекской литературной традиции демонстрирует значительное влияние культурных, исторических и религиозных факторов на интерпретацию

авторского замысла. Отдельного внимания заслуживает роль перевода в передаче философии Булгакова узбекскому читателю. Узбекские читатели, столкнувшись с произведением Михаила Булгакова Мастер и Маргарита, отмечают его сложность, необычность и многозначность, что обусловлено рядом культурных, исторических и религиозных факторов. Это произведение, насыщенное символикой, аллюзиями на мировую литературу и философию, вызывает широкий спектр интерпретаций среди представителей узбекской литературной традиции.

Одной из ключевых тем Мастера и Маргариты является борьба добра и зла, представленная в виде вечного противостояния, напоминающего зороастрийские и суфийские концепции. Как отмечает Тимур Пулатов, Булгаков использует восточную философию в образе Воланда, который, подобно шайтану в исламе, выступает не просто воплощением зла, а инструментом испытания и очищения. Булгаков вкладывает в уста Воланда мысль, характерную для восточного дуализма: «Если бы зло исчезло, чем бы тогда занималось добро?» Эта фраза соотносится с суфийским взглядом на мир как на поле борьбы двух начал, которые не могут существовать отдельно. В узбекской культуре представление о адолат (справедливости) тесно связано с идеей воздаяния: грешник должен быть наказан, а праведник – награждён. Воланд, наказывая подлецов и трусов, действует не как хаотическая сила, а как исполнитель божественного правосудия, что делает его близким к фигурам в исламских и доисламских верованиях Центральной Азии [2, с.458].

Как отмечает один из узбекских читателей, Умид Холлиев, роман изначально произвёл на него впечатление загадочного, непривычного и требующего глубокого осмысления произведения. В отличие от привычных реалистических и исторических произведений, Мастер и Маргарита строится на синтезе различных жанров и традиций, что усложняет его восприятие [3, с.14]. Первоначальное непонимание книги, о котором говорит узбекский читатель, отражает общий процесс адаптации узбекского читателя к философским и мифологическим пластам русской литературы XX века.

Одной из ключевых проблем, с которыми сталкиваются узбекские читатели при восприятии романа, является его насыщенность религиозной символикой и философскими дискуссиями о добре и зле. В советский период атеизм насаждался как основа мировоззрения, однако традиционная узбекская культура, основанная на исламских представлениях о морали, духовности и справедливости, продолжала существовать в общественном сознании. Поэтому, встречаясь с такими персонажами, как Воланд, Понтий Пилат, Мастер и Иешуа, узбекские читатели пытаются интерпретировать их сквозь призму исламских ценностей и этических принципов.

Вопрос о соотношении добра и зла, центральный для романа, имеет параллели в восточной философии, однако специфика булгаковской интерпретации ставит перед узбекским читателем ряд сложных вопросов. Например, идея Воланда о том, что зло необходимо для существования мира, перекликается с дуалистическими концепциями средневековых восточных философов, однако противоречит исламскому представлению о зле как абсолютной анти-истине. Булгаков использует христианские, античные и оккультные мотивы, создавая сложную систему аллюзий и мифологических параллелей. В узбекской литературной традиции доминируют реалистические и нравственно-дидактические тенденции, поэтому подобный синтез художественных форм воспринимается как вызов привычным канонам повествования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Даврон Х. «Уста ва Маргарита» нинг ўзбекча таржимаси ҳақида мухтасар хотира. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/mixail-bulgakov-usta-va-margarita.html>
2. Пулатов Т. «Уста ва Маргарита»да Шарқ фалсафаси // Булгаков М. Уста ва Маргарита, Роман / Қ. Мирмухамедов тарж./ – Тошкент: “Ёш гвардия”, 1987. - 464 б (458-бет).
3. Холлиев У. Уста ва Маргарита ёхуд тилсимланган моҳият. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/usta-va-margarita-yoxud-tilsimlangan-mohiyat.html>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЗВАНИЙ ПРОФЕССИЙ В РЕКЛАМНОМ ТЕКСТЕ

И.Ю.Шатова, стажер-исследователь, Термезский государственный университет, Термез

Annotatsiya. Maqolada reklama matnlarida kasb nomlaridan foydalanishning lingvopragmatik va uslubiy xususiyatlari tahlil qilinadi. Kasbiy leksikaning reklama auditoriyasiga ta'sir ko'rsatishdagi roli — ishonch uyg'otish, hissiy ta'sirchanlik va maqsadli auditoriyani aniqlashtirish vositasi sifatida ko'rib chiqiladi. Kasb nomlarining orqali yuzaga kelishi alohida e'tiborga olinadi. Aniq misollar asosida kasbiy leksikaning reklama diskursidagi asosiy funksiyalari aniqlanadi: ekspertlik, obro'-e'tibor, identifikatsiya va motivatsiya.

Kalit so'zlar: reklama, kasbiy leksika, kasb nomi, pragmatika, metafora, reklama diskursi, auditoriya.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности использования названий профессий в рекламном тексте как средства прагматического и стилистического воздействия на адресата. Анализируются лингвистические механизмы, с помощью которых профессиональная лексика способствует формированию доверия, эмоционального вовлечения и адресности. Особое внимание уделяется метафорическим и ассоциативным значениям, возникающим при употреблении названий профессий в нестандартных контекстах. На основе конкретных примеров выявлены основные функции профессиональной лексики в рекламном дискурсе: экспертная, престижная, идентификационная и мотивационная.

Ключевые слова: реклама, профессиональная лексика, название профессии, прагматика, метафора, рекламный дискурс, адресат.

Abstract. The article analyzes the linguo-pragmatic and stylistic features of the use of professional names in advertising texts. The role of professional vocabulary in influencing the advertising audience is considered as a means of instilling trust, emotional appeal and clarification of the target audience. Particular attention is paid to the emergence of professional names through. Based on specific examples, the main functions of professional vocabulary in advertising discourse are determined: expertise, prestige, identification and motivation.

Keywords: advertising, professional vocabulary, professional name, pragmatics, metaphor, advertising discourse, audience.

В последние десятилетия наблюдается рост интереса к изучению профессиональной лексики в различных дискурсивных сферах: от научно-технической до художественной. Однако использование названий профессий в рекламном тексте представляет собой особый феномен, поскольку здесь происходит трансформация прямого значения в прагматическое и символическое, направленное на формирование нужного эмоционального и когнитивного отклика. Названия профессий в рекламных сообщениях могут функционировать как маркеры экспертности, социального престижа, адресности и даже выполнять метафорическую роль, участвуя в создании вторичных смыслов и формировании брендинговых стратегий.

Современные исследования (И.Н. Авдеенко, Э. В. Булатовой, Н.Н. Кохтева, М. Л. Ковшова и др.) подчёркивают значимость анализа лексических единиц в рекламном дискурсе с точки зрения их коммуникативной эффективности. Особое внимание при этом уделяется семантике и прагматике ключевых слов, среди которых названия профессий занимают устойчивую позицию благодаря своей социальной узнаваемости и высокой ассоциативной ёмкости.

Рекламные тексты часто используют рифму, гиперболу, эпитеты и метафоры для привлечения внимания и усиления эмоционального воздействия. Они являются отражением культурных и социальных процессов в обществе, что делает их ценным материалом для лингвистических исследований. Мы рассмотрели несколько исследований, посвященных рекламному тексту, например, в диссертации Ш.З. Худойдодовой рассматриваются особенности языка и стиля рекламных текстов на русском, таджикском и английском языках.

Исследование выявляет общие и специфические черты в структуре и семантике рекламных сообщений этих языков.

Н.В. Попок в своей работе анализирует стилистические приемы, используемые в испаноязычных рекламных текстах, и их влияние на восприятие информации потребителями. Исследование Г.К. Бекжановой и соавторов посвящено изучению лексических и семантических особенностей рекламных текстов на казахском, русском и английском языках, с акцентом на функциональные аспекты и использование стилистических приемов. Лингвистический анализ рекламных текстов может быть эффективным инструментом в обучении языку делового общения, так как способствует развитию навыков понимания и интерпретации современных языковых конструкций и стилистических приемов, используемых в профессиональной сфере, предоставляет ценную информацию о языковых и культурных тенденциях, а также о механизмах воздействия на аудиторию, что делает его важным направлением в современных лингвистических исследованиях.

Касательно, наименований по роду деятельности в рекламных текстах важно отметить, что в них они часто подвергаются семантической переоценке: могут использоваться в переносном, метафорическом смысле, активизируя ассоциативные поля, не связанные с прямым профессиональным значением. Такая трансформация отражает особенности когнитивной репрезентации профессий в массовом сознании, где профессия становится не столько родом деятельности, сколько социальным образом — символом компетентности, успешности, надёжности или креативности.

Основная часть. Рекламный текст — это особый тип коммуникации, ориентированный на убеждение и мотивацию потенциального потребителя. В условиях высокой конкуренции рекламодатели используют различные лингвистические и психологические приемы для привлечения внимания. Одним из таких средств являются названия профессий, которые обладают высокой узнаваемостью, ассоциативной насыщенностью и социальной значимостью. Функционально названий профессий в рекламе используются для создания образа эксперта. Например, использование таких слов, как «врач», «профессионал», «мастер», «шеф-повар», усиливает доверие к продукту или услуге: «Рекомендовано ведущими стоматологами», «Создано мастерами парфюмерного искусства». Названия профессий могут выступать в роли авторитетного мнения или оценки: «По мнению экспертов в области красоты...», «Инженеры выбирают Bosch», или могут использоваться в переносном смысле, создавая яркие образы: «Ты — архитектор своего стиля», «Будь дизайнером своей жизни». В рекламе нередко обращаются к профессиональным сообществам напрямую: «Специально для учителей: удобная мебель для кабинета», «Идеально для фрилансеров и дизайнеров», и упоминание престижных профессий помогает повысить статусность бренда:

«Выбор топ-менеджеров», «Часы, которые носят пилоты».

Названия профессий обладают высокой семантической нагрузкой. Они вызывают у аудитории конкретные ассоциации, образы и эмоции, связанные с социальной ролью, компетентностью и уровнем дохода. Это делает их особенно эффективными в рекламной коммуникации, где важна мгновенная реакция и доверие. Например, «Colgate — выбор стоматологов номер один» — опора на мнение профессионалов, «Почувствуй себя шеф-поваром с новой сковородой Tefal» — метафоризация, вовлечение, «IT-решения для бухгалтеров» — адресная реклама, целевая аудитория по профессии. Здесь используется имя профессии «стоматолог» в сочетании с формулой «рекомендовано», что создает эффект авторитетной оценки. Семантически лексема «стоматолог» связана с понятием профессиональной компетентности в вопросах ухода за зубами. Это позволяет потребителю почувствовать уверенность в продукте на основе предполагаемого научного одобрения.

Другой пример: «Стань дизайнером своей мечты» (реклама онлайн-курсов по саморазвитию). Профессия «дизайнер» используется в метафорическом смысле: здесь речь не о профессии как таковой, а о способности творчески формировать свою жизнь. Это вторичное номинативное употребление, отражающее когнитивную модель управления собственной судьбой, где «жизнь» выступает как объект проектирования. «Программы для бухгалтеров и

экономистов». Здесь названия профессий («бухгалтер», «экономист») выполняют функцию сегментации целевой аудитории. Рекламное сообщение становится релевантным именно для людей, идентифицирующих себя с данными профессиональными ролями. Формируется адресная коммуникация, исключая лишние сегменты. «Часы, которые выбирают пилоты» (реклама часов Longines). В этом рекламном тексте использование профессии «пилот» отсылает к образу уверенного, точного и уважаемого человека, что формирует социальный имидж бренда. Потребителю предлагается ассоциировать себя с профессионалом высокого уровня, даже если он сам не принадлежит к этой группе. С научной точки зрения, подобные лексемы выполняют функции экспрессивной, апеллятивной, идентификационной и метафорической коммуникации, что делает их важным элементом современной рекламной риторики. Их грамотное использование позволяет повысить доверие, создать эмоциональный отклик и привлечь внимание целевой аудитории. Современная реклама активно эксплуатирует потенциал профессиональной лексики, подтверждая её эффективность в маркетинговой коммуникации.

Проведённый анализ позволяет сделать вывод о высокой функциональной и семантической нагруженности названий профессий в рекламном дискурсе. Эти языковые единицы выходят далеко за рамки своей базовой номинативной функции и выполняют важные прагматические, экспрессивные, идентификационные и метафорические задачи, способствуя формированию эффективного рекламного воздействия. Названия профессий выступают как маркеры авторитета и компетентности (например, «рекомендовано стоматологами»), выполняя роль обоснования и легитимации рекламируемого продукта или услуги. В иных случаях профессия используется как метафора жизненной позиции или желаемого социального образа (например, «будь дизайнером своей жизни»), демонстрируя высокий креативный потенциал профессиональной лексики в рекламной стратегии.

С точки зрения современной лингвистики, использование названий профессий в рекламе представляет собой пример динамической семантизации лексем, обусловленной прагматическими задачами речевого акта. Подобные трансформации свидетельствуют о высокой степени адаптивности языка рекламы и его способности использовать устойчивые социальные категории в целях эмоционального и когнитивного воздействия.

Заключение. Таким образом, профессиональная лексика в рекламных текстах — это не просто отражение социума, а активный инструмент воздействия, опирающийся на коллективные стереотипы, культурные архетипы и психологические ожидания аудитории. Изучение данного феномена важно как для теоретической лингвистики, так и для практик, связанных с медиакommunikацией, брендингом и маркетингом. Перспективным направлением дальнейших исследований может стать сопоставительный анализ использования названий профессий в рекламе различных языков и культур, а также изучение эволюции профессиональной лексики в динамике рекламного текста.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Авдеенко И.А. Квантитативная лингвистика и новые информационные технологии. Учебник для вузов. М. 2010.
2. Бекжанова Г.К. Использование информационных технологий при обучении иностранному языку // «Наука об образовании». 2012. (4)
3. Булатова Э. В. Лингвокультура и концептуальное пространство языка: // сборник статей. Санкт-Петербург: Государственное автономное образовательное учреждение. 2016
4. Кохтев Н.Н. Реклама: искусство слова. Рекомендации для составителей рекламных текстов [Текст] / Н. Кохтев. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 96

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI FANLAR AKADEMIYASI
MINTAQAVIY BO‘LIMI
XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI

XORAZM MA‘MUN AKADEMIYASI
AXBOROTNOMASI

№5/5 (126)
2025 y., may

O‘zbekcha matn muharriri:
Ruscha matn muharriri:
Inglizcha matn muharriri:
Musahhih:
Texnik muharrir:

Ro‘zmetov Dilshod
Hasanov Shodlik
Xamrayev Nurbek, Lamers Jon
O‘rozboyev Abdulla
Shomurodov Jur‘at

“Xorazm Ma‘mun akademiyasi axborotnomasi” O‘zbekiston Matbuot va axborot agentligi
Xorazm viloyat boshqarmasida ro‘yxatdan o‘tgan. Guvoxnoma № 13-023

Terishga berildi: 07.05.2025
Bosishga ruxsat etildi: 14.05.2025.
Qog‘oz bichimi: 60x84 1/8. Adadi 70.
Hajmi 18,9 b.t. Buyurtma: № 5-T

Xorazm Ma‘mun akademiyasi noshirlik bo‘limi
220900, Xiva, Markaz-1
Tel/faks: (0 362) 226-20-28
E-mail: mamun-axborotnoma@academy.uz
xma_axborotnomasi@mail.ru

(+998) 97-458-28-18